

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΡΟΕΔΡΙΑΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ
ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 20 (1965)

ΜΕΡΟΣ Β' 3 — ΧΡΟΝΙΚΑ

ΑΘΗΝΑΙ, 1968

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΡΟΕΔΡΙΑΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ
ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 20 (1965)

ΜΕΡΟΣ Β' 3 – ΧΡΟΝΙΚΑ

ΑΘΗΝΑΙ, 1968

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α Χ Ρ Ο Ν Ι Κ Ω Ν

Τ Ε Υ Χ Ο Σ 3.

ΔΥΤΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

- Μουσείον Βεροίας, Ἐνασκαφὴ οἰκοπέδων ἐν Βεροίᾳ : α. Συνέχισις καὶ ἀποπεράτωσις ἀνασκαφῆς οἰκοπέδου ἀδελφῶν Καραντουμάνη, β. Δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ οἰκοπέδου Β' Δημοτικοῦ Σχολείου Βεροίας, γ. Ἐνασκαφὴ οἰκοπέδου ἀδελφῶν Βασιλείου καὶ Θωμᾶ Γκαϊτατζῆ, δ. Ἀποκάλυψις λειψάνων ἀρχαίας ὁδοῦ ἐν οἰκοπέδῳ ἀδελφῶν Ζώκου καὶ ἑτέρας παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀκαταμαχίτου, ε. Δοκιμαστικὴ σκαφὴ παρὰ τὸ οἰκοπέδον Δημ. Σιαφαρικά ἐν τῷ συνοικισμῷ Προμηθεύς), Περισυλλογὴ ἀρχαίων ἐν Βεροίᾳ (Βαρβάρες Βεροίας, Ἀλεξάνδρεια καὶ Σταυρός, Τρίλοφος, Κομνήνιον Βεροίας, Μπαλτανέτο Ναούσης, Στερέωσις μακεδονικῶν τάφων, Νέα Νικομήδεια, Ροδοχώριον Ναούσης, Παλαιόκαστρον Κοζάνης, Περιβόλι Γρεβενῶν, Ζιάκα Γρεβενῶν, Ἅγιος Ἐλευθέριος Κοζάνης, Κόμανος Ἑορδαίας, Σιάτιστα, Ἀσβεστόπετρα Ἑορδαίας, Λικνάδες Βοίου, Καστοριά, Νεστόριον Καστοριάς, Μαυροχώριον Καστοριάς, Φλώρινα, Πρέσπα, Πέλλα (Πί ν. 473 - 508· Σ χ ἐ δ. 1 - 10)..... Σελ. 423-440
- Ἐνασκαφὴ ἀνακτόρου Βεργίνας κατὰ τὸ 1964 » 441
- Macedonia: Nea Nicomedeia, 1964 » 442

ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

- Εἰσαγωγικά, Ἐνασκαφαὶ - Ἐρευναὶ, Ἀμφίπολις, Ἐρευνα εἰς λόφον 133, Ἐρευνα εἰς τὴν περιοχὴν τῆς νεκροπόλεως, Τυχαῖα εὐρήματα Ἀμφιπόλεως (Ι. Ἐπιγραφαί, ΙΙ. Γλυπτά, ΙΙΙ. Ἀρχιτεκτονικά), Νεάπολις (Καβάλα) (Πί ν. 509 - 520)..... » 443-446
- Οἰσύμη (Νέα Πέραμος) (Πί ν. 521 - 533· Σ χ ἐ δ. 1) » 447-451
- Κοινότης Πετρούσσης Ν. Δράμας (Πί ν. 534) » 451-453
- Ἄβδηρα (Πί ν. 535 - 564· Σ χ ἐ δ. 1 - 2)..... » 453-461
- Προϊστορικὸς συνοικισμὸς Λαφρούδας (Ν. Ξάνθης) (Πί ν. 565 - 567· Σ χ ἐ δ. 1 - 4) .. » 461-467
- Τυχαῖα εὐρήματα (1. Νομὸς Καβάλας, 2. Θάσος, 3. Νομὸς Σερρῶν) (Πί ν. 568 - 570) » 467-468
- Μουσεῖα καὶ συλλογαὶ (1. Τὸ νέον Μουσεῖον Καβάλας, 2. Μουσείον Θάσου, 3. Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Σερρῶν) (Πί ν. 571) » 468-469
- Ἀναστηλώσεις - Συντηρήσεις (Πί ν. 572 - 580)..... » 469-470
- Thasos (Sondage Tokatlis, Sanctuaire d' Evraiocastro) (Πί ν. 581 - 586) » 470-472

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ - ΘΡΑΚΗΣ

- Θεσσαλονίκη (Α. Ἁγία Σοφία, Β. Ἅγιος Νικόλαος Ὁρφανός), Σέρραι, Διδυμότειχον, Καβάλα, Βέροια (Α. Ἅγιος Προκόπιος, Β. Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος, Γ. Ἅγιος Γεώργιος), Ἅγιον Ὄρος, Σκαφικαὶ ἔρευναὶ (Ἁγία Παρασκευὴ Κοζάνης, Παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ Λόγγου Ἐδέσσης, Βασιλικαὶ Ἁγίας Τριάδος καὶ Ἁγίου Νικολάου) (Πί ν. 587 - 595) » 473-476
- Ἐνασκαφικαὶ ἔρευναὶ εἰς Δίον Πιερίας (Βασιλικὴ Α, Βασιλικὴ Β, Διάφορα εὐρήματα), Ἐνασκαφὴ Ὀκταγώνου Φιλίππων (Πί ν. 596 - 601) » 477-481

ΘΡΑΚΗ

Κομοτηνή, Τραϊανούπολις, Διδυμότειχον, Σαμοθράκη, Διατηρητέα μνημεία, Περισυλλογή ἄρχαίων - Τυχαῖα εὐρήματα, Αἰγείρος Ροδόπης, Μαρώνεια (Πί ν. 602 - 612) .. Σελ. 482-485
Excavations on Samothrace in 1964 (Πί ν. 613 - 617) » 486-487

ΝΗΣΟΙ ΑΙΓΑΙΟΥ

Μυτιλήνη, Α. Μουσειακὰ ἐργασίαι (1. Μουσεῖον Μυτιλήνης, 2. Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Ἐρεσοῦ), Β. Στερέωσις μνημείων (1. Ἀρχοντικὸν τῆς Βαρελτζίδενας ἐν Πέτρῳ, 2. Μωσαϊκὸν Λουτρῶν, 3. Κάστρον Μυτιλήνης), Γ. Τοπογραφικαὶ παρατηρήσεις καὶ εὐρήματα (1. Προϊστορικὸι συνοικισμοί, 2. Ἀρχαῖοι οἰκισμοί, λατομίαι καὶ τάφοι) (Πί ν. 618 - 629· Σ χ ἐ δ. 1 - 7) » 488-495
Χίος, Παναγία Ἀγρελωπούσαινα (Χωρίον Καλαμοτῆ Χίου,) Παναγία Ἀγιογαλούσαινα (Χωρίον Ἅγιον Γάλας), Ὅστεοφυλάκιον Ἁγίου Μηνᾶ (Χωρίον Νεχώρι), Ἱερά Νέα Μονή, Φρούριον Χίου, Εὐρήματα (α. Ἐκ τοῦ Κάστρου, β. Ἐκ τῆς πόλεως, γ. Ἐκ Ριζαρίου, δ. Ἄνω Μεζάρια) » 495-499
Samos (Πί ν. 630 - 634) » 500-501

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΝΗΣΩΝ ΑΙΓΑΙΟΥ

Ἰκαρία (Πί ν. 635 - 637) » 502-504

ΚΥΚΛΑΔΕΣ

Νάξος (Λυγαριδίαι, Ἁγιάσος), Δῆλος, Κέως, Πάρος, Τῆνος (Πί ν. 638 - 641) » 505-508
Μῆλος, Κίμωλος, Νάξος (Πί ν. 642 - 656· Σ χ ἐ δ. 1 - 20) » 508-522
Délös (Quartier de Skardhana, Monument des Taureaux) (Πί ν. 657 - 659· Σ χ ἐ δ. 1). » 523-524
Excavations at Saliagos (Πί ν. 660) » 525-526
Excavations at Ayia Irini in Kea (The Fortifications, The Temple, Graves on the promontory of Ayia Irini, Inscriptions, Area A, Houses F and C, Figured stele, A watchtower on the coast, Kephala, Conservation) (Πί ν. 661 - 666· Σ χ ἐ δ. 1 - 3) » 527-533

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΥΚΛΑΔΩΝ

Ἴος (Πί ν. 667 - 670) » 534-535
Μεταβυζαντινὰ εἰκόνες Κέας (Πί ν. 671 α) » 535-536
Μῆλος, Α. Ἀδάμας (1. Ναὸς Ἁγίας Τριάδος, 2. Ναὸς Κοιμήσεως καὶ Ἁγίου Χαράλάμπου), Β. Πλάκα (1. Ναῖσκος Ἁγίας Βαρβάρας, 2. Κορφιάτισσα (Γενέσιον τῆς Θεοτόκου), 3. Ναῖσκος Ἁγίου Ἀνδρέου εἰς τὸ Κάστρον, 4. Θαλασσίτρα (Ὑπαπαντὴ τοῦ Χριστοῦ), Νάξος (1. Ἁγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος, 2. Ἁγιος Παχώμιος, 3. Ἁγιος Γεώργιος), Φιλώτι (1. Παναγία στῆς Γιαλλοῦς) (Πί ν. 671 β - 692· Σ χ ἐ δ. 1 - 2) » 536-548

ΚΡΗΤΗ

Μουσεῖον Ἡρακλείου, Λοιπὰ ἔργα Μουσείων καὶ ἀρχαιολογικῶν χώρων, Συλλογὴ Μεταξᾶ, Ἀνασκαφὴ Κατσαμπᾶ, Ἀνασκαφὴ τάφου εἰς Ἄνω Βάθειαν, Μικραὶ ἐργασίαι περισυλλογῆς καὶ τυχαῖα εὐρήματα, Ἀναστηλώσεις μινωϊκῶν ἀνακτόρων, Μεσαιωνικὰ μνημεῖα (Πί ν. 693 - 700· Σ χ ἐ δ. 1 - 2) » 549-557
Ἀρχάναι (Φουρνί, Κατσοπρινιάς), Ἐρευναὶ καὶ περισυλλογὴ (Τουρκογειτονιά, Οἰκόπεδον Περιηγητικῆς Λέσχης, Ἀφρατί, Γόρτυς), Ἡράκλειον (Μουσεῖον Ἡρακλείου, Συλλογὴ Ν. Μεταξᾶ, Πλατεία Δασκαλογιάννη, Μονὴ Ὁδηγητρίας, Πόρος, Ἁγιος Νικόλαος, Ἄζοκέραμος, Βραχάσι, Καρύδι, Νεάπολις, Ἀξός), Ἀνασκαφαί, Περισυλλογὴ ἀρχαιοτήτων (Πί ν. 701 - 710) » 557-567

Α' Νομός Χανίων, 1. Μουσείον Χανίων, 2. 'Αρχαιολογικαὶ ἔρευναι, 3. Περισυλλογὴ 'Αρχαιοτήτων (Σπήλαιον Πλατυβόλας), Β' Νομός Ρεθύμνης (Περισυλλογὴ 'Αρχαιοτήτων) (Π ί ν. 711 - 721)	Σελ. 568-570
Mallia (Fouille à l'Est de la Maison E, Sondages au Palais) (Π ί ν. 722 - 723)	» 571
La campagna di scavi del 1964 a Festós (Π ί ν. 724 - 727)	» 571-572

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΡΗΤΗΣ

'Ανασκαφὴ εἰς τὰ βυζαντινὰ τεῖχη τοῦ 'Ηρακλείου, Στερέωσις μνημείων, Α' Κεντρικὴ Κρήτη (1. 'Ηράκλειον, 2. Ναός 'Αγίου Παντελεήμονος εἰς Μπιζιριανῶ, 3. Ναός Εἰσοδίων Θεοτόκου εἰς Σκλαβεροχώρι, 4. Ναός 'Αγίου Παύλου εἰς 'Αγιον 'Ιωάννην Μεσαράς), Β' Δυτικὴ Κρήτη (5. Τέμενος Καρῶ Μουσαΐ Πασσῶ εἰς Ρέθυμνον, Ναός 'Αγίου Γεωργίου εἰς Βαθιακό, Ναός 'Αγίου Εὐτυχίου εἰς Χρωμοναστήρι, Ναός 'Αγίου 'Ιωάννου εἰς 'Επισκοπὴν Μυλοποτάμου, 9. Χανιά. Πύλη τῶν Τζαγκαρόλων, 10. Ναός Παναγίας Σερβιωτίσσης ἢ Μοναστήρας εἰς Στύλον 'Αποκοράνου, 11. Ναός 'Αϊ-Κυργιάννη εἰς 'Αλικιανόν Κυδωνίας) (Π ί ν. 728 - 738)	» 573-576
--	-----------

ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ

Α' Μουσειακαὶ ἐργασιαί : Ρόδος ('Αρχαιολ. Μουσείον, Βυζαντινόν Μουσείον, Λαογραφικόν Μουσείον, Προϊστορικόν Μουσείον), Κάλυμνος. Β' 'Ανασκαφαί : Νότιον μέρος τῆς ἐκτὸς τῶν μεσαιωνικῶν τειχῶν πόλεως, Περιοχὴ δυτικῶς τῶν σχολείων, Περιοχὴ ἀνατολικῶς τῶν σχολείων (Οἰκόπεδον Φραγκεσκάκη, Οἰκόπεδον Κατίνα, Οἰκόπεδα Τζερεμέ, Οἰκόπεδον Φρόνη καὶ 'Ιωαννίδη, Οἰκόπεδον Κωνσταντινίδη - Κακῶ, Οἰκόπεδον Στρατάκη, Οἰκόπεδον Γεωργίου Φωκῶ, Οἰκόπεδον Χαλκιῶ, Οἰκόπεδον Τζάπαση), 'Ανατολικόν μέρος τῆς ἐκτὸς τῶν μεσαιωνικῶν τειχῶν πόλεως (Οἰκόπεδον Τσακίρη, Οἰκόπεδον Καταβενάκη, Οἰκόπεδον Καλαφατῶ, Οἰκόπεδον 'Αναστασιάδη, Οἰκόπεδον 'Εμμανουήλ Γιασιράνη), Βόρειον μέρος τῆς ἐκτὸς τῶν μεσαιωνικῶν τειχῶν πόλεως (Οἰκόπεδον Σταύρου Αἰγυστάκη, Οἰκόπεδον Βομβύλα, Οἰκόπεδον 'Αἰσέ Σεκίτ, Οἰκόπεδον Ρούσσου), Δυτικόν μέρος τῆς ἐκτὸς τῶν μεσαιωνικῶν τειχῶν πόλεως (Οἰκόπεδον Ζοχρῶ Νταβράν, Οἰκόπεδον 'Αντωνίου Μαυρῆ, Οἰκόπεδον 'Ιωάννου Κοζῶ), Τμήματα ἀρχαίων τειχῶν (Οἰκόπεδον Μυλωνῶ, Οἰκόπεδον 'Ηλία 'Αρβανίτη), Εἰς τὴν ἐντὸς τῶν μεσαιωνικῶν τειχῶν πόλιν, 'Ανασκαφαί εἰς τὴν ἐκτὸς τῶν ἀρχαίων τειχῶν περιοχὴν (Οἰκόπεδον Νικ. Πανάγου, Οἰκόπεδον Χριστοδοῦλου, Οἰκόπεδον Παπαβασιλείου, Περίβολος ἐντὸς ἐργοστασίου Δ.Ε.Η., Οἰκόπεδον Ξενοδοχείου 'Ασπράκη, Οἰκόπεδον Δεσποτάκη), Νεκρόπολις Ρόδου (Χῶρος ἀποθηκῶν δημοσίων ἔργων, Οἰκόπεδον Παυλίδη, Χωρίον Βάτι). Γ' Λοιπαὶ ἐργασιαί : ('Ακρόπολις Ρόδου, 'Αρχαῖον τεῖχος ἐντὸς τῶν μεσαιωνικῶν τειχῶν, Διαμορφώσεις χῶρων) (Π ί ν. 739 - 762, 772· Σ χ ἐ δ. 1 - 7)	» 577-599
Δ' 'Αναστηλώσεις καὶ συντήρησις μνημείων. Ε' Περιοδεῖαι (Π ί ν. 763 - 766 β) ...	» 600-601
Λέρος (Π ί ν. 766 γ)	» 601
Νίσυρος (Συντήρησις μεσαιωνικοῦ φρουρίου). Νέα ἀποκτήματα Μουσείου Ρόδου (Εὐρετήριον ἀρχαίων ὁδῶν) (Π ί ν. 767 - 771· Σ χ ἐ δ. 8)	» 602

ΚΥΠΡΟΣ

Α. Μουσεῖα, Β. 'Ανασκαφαί (1. 'Ανασκαφὴ Κιτίου, 2. 'Ανασκαφὴ Σαλαμίνοσ, 3. 'Ανασκαφὴ ρωμαϊκῆς ἐπαύλεως εἰς Κάτω Πάφον, 4. 'Ανασκαφὴ εἰς Κάτω Πάφον, 5. 'Ανασκαφὴ εἰς μονὴν 'Αγ. 'Ηρακλειδίου, 6. 'Ανασκαφὴ εἰς μονὴν 'Αψινθιωτίσσης, 7. 'Ερευναι εἰς βασιλικὰς 'Αφέντρικας, 8. 'Ανασκαφὴ τάφων), Γ. Μνημεῖα (Συντήρησις καὶ ἀναστηλώσεις) (Π ί ν. 773 - 791· Σ χ ἐ δ. 1 - 4)	» 603-617
--	-----------

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΔΥΤ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΜΟΥΣΕΙΟΝ ΒΕΡΟΙΑΣ

Κατά τὸ 1964 ὠλοκληρώθησαν σχεδὸν αἱ οἰκοδομικαὶ ἐργασίαι τοῦ νέου Μουσείου Βεροίας καὶ ἐξετελέσθησαν κατὰ τὸ πλεῖστον αἱ ἐργασίαι ἐγκαταστάσεως κεντρικῆς θερμάνσεως. Οὐχ ἤττον ὑπολείπονται ἔργα διὰ τὴν ἀποπεράτωσιν ἀμφοτέρων, ὥστε νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ ἔναρξις ἐργασιῶν ἐκθέσεως τῶν αἰθουσῶν τοῦ Μουσείου. Ἐν Πί ν. 473 α εἰκονίζεται ἡ ὡς Μουσεῖον χρησιμοποιοῦμεθα μέχρι τοῦδε ἡρειπωμένη ἐκκλησία τῆς Παναγίας Κυριωτίσσης καὶ ἐν Πί ν. 473 β τὸ νέον Μουσεῖον Βεροίας. Ἀριστερὰ τοῦ προστώφου τῆς κυρίας εἰσόδου διακρίνεται ἡ βυζαντινὴ αἴθουσα, ὑπὸ τὴν ὅποιαν ὑπάρχει ἀποθήκη ἀρχαίων καὶ τὸ λεβητοστάσιον τῆς κεντρικῆς θερμάνσεως. Ἡ βυζαντινὴ αἴθουσα ἐνοῦται ὀπτικῶς διὰ τὸξου πρὸς ἀριστερὰ μετὰ τοῦ φυλακείου. Ἀθέατα ἐν τῷ Πί ν. 473 β, ὄπισθεν τῆς βυζαντινῆς αἰθούσης καὶ χαμηλότερον, εὑρίσκονται τὰ γραφεῖα τῆς Ἐφορείας, κατοικία Ἐφόρου, ἐργαστήριον, ἀποθήκη, καὶ βοηθητικοὶ χώροι. Διὰ τοῦ προστώφου τῆς κυρίας εἰσόδου εἰσέρχεται τις εἰς εὐρύχωρον προθάλαμον, μὲ θαυμασίαν θέαν πρὸς τὴν πεδιάδα, ἐκ τούτου δὲ εἶναι προσिताὶ δύο πρὸς δεξιὰ συνεχόμεναι αἴθουσαι ἐκθέσεως προχριστιανικῶν ἀρχαιοτήτων. Ἐννοεῖται, μέγας ἀριθμὸς μαρμαρινῶν ὀγκωδῶν ἀντικειμένων (ἐπιγραφαί, ἀνάγλυφα, σαρκοφάγοι, ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ λοιπὰ) θὰ παραμείνουν ἐν ὑπαίθρῳ εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Μουσείου, ἡ ὁποία ἐκτείνεται περαιτέρω πρὸς δεξιὰ τοῦ Πί ν. 473 β.

Αἱ ἐργασίαι ἐπανεκθέσεως ἀρχαίων συνεχίσθησαν κυρίως διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς βοηθοῦ κ. Ἀγγελικῆς Πέτσα - Πάντου, τοῦ σχεδιαστοῦ κ. Ἀργυρίου Κούντουρα καὶ τοῦ τεχνίτου κ. Εὐαγγέλου Λύτου.

Ἐν τῷ Μουσείῳ Βεροίας θὰ ἐκτεθοῦν ἀρχαιοτήτες ἀπὸ τῶν παλαιολιθικῶν χρόνων μέχρι τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας: Ἡ παλαιολιθικὴ ἀξίνη, τὸ ἀρχαιότερον ἐπὶ ἑλληνικοῦ ἐδάφους εὑρημα (Πί ν. 502 α - β), περὶ οὗ κατωτέρω¹. Τὰ πλουσιώτατα εὐρήματα τοῦ πρωίμου νεολιθικοῦ συνοικισμοῦ τῆς Νέας Νικομηδείας, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ ἀρχαιότερος χρονολογημένος συνοικισμὸς γεωργικῶς ἐγκατεστημένων ἀνθρώπων ἐπὶ

εὐρωπαϊκοῦ ἐδάφους². Χρονικῶς μεσολαβεῖ τὸ κενὸν τῆς ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ, ἡ ὁποία σχεδὸν οὐδόλως ἀντιπροσωπεύεται μέχρι σήμερον εἰς τὸ Μουσεῖον Βεροίας, μολοντί δὲν λείπουν συνοικισμοὶ τῆς χαλκῆς ἐποχῆς εἰς τὴν περιοχὴν. Ἀντιθέτως ἡ πρῶτος ἐποχὴ τοῦ σιδήρου ἀντιπροσωπεύεται ἐπαρκῶς κυρίως διὰ τῶν εὐρημάτων τοῦ προϊστορικοῦ νεκροταφείου τῆς Βεργίνης³. Ἐκ τῶν κλασσικῶν, ἑλληνιστικῶν καὶ μάλιστα τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων τὸ Μουσεῖον Βεροίας ἀπέκτησεν ἤδη πλουσίαν συλλογὴν διαφόρων ἀντικειμένων ἐκ Βεργίνης - Παλατίτης, ἐκ Λευκαδίων - Ναούσης, ἐκ τῆς περιοχῆς καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς πόλεως Βεροίας, ὅθεν καθημερινῶς ἔρχονται εἰς φῶς ἐνδιαφέρουσαι ἀρχαιοτήτες. Εἰς τὴν βυζαντινὴν αἴθουσαν τοῦ Μουσείου θὰ ἐκτεθοῦν εἰκόνες, ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ἀνάγλυφα καὶ ἄλλαι βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς τέχνης ἀρχαιοτήτες ὡς καὶ ἔργα λαϊκῆς τέχνης. Μεταξὺ αὐτῶν καὶ τὰ διατηρηθέντα ἐκ τοῦ καλοῦ ὄντῃ τῆς κατεδαφισθείσης οἰκίας τοῦ Σιόρ-Μαυλάκη ἐν Βεροίᾳ τμήματα ἐκ τῆς ζωγραφικῆς καὶ ξυλογλύπτου διακοσμῆσεως⁴. Μερικαὶ ἀποψεις τοῦ ὄντῃ πρὸ τῆς κατεδαφίσεως τῆς οἰκίας εἰκονίζονται ἐνταῦθα (Πί ν. 488 α - β, 489 α - β, 490 α - β).

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΟΙΚΟΠΕΛΩΝ ΕΝ ΒΕΡΟΙΑΣ

α) Συνέχισις καὶ ἀποπεράτωσις ἀνασκαφῆς οἰκοπέδου ἀδελφῶν Καραντουμάνη (Πί ν. 473 γ).

Κατὰ τὸ 1964 συνεχίσθη καὶ ἐπερατώθη ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ οἰκοπέδου τῶν ἀδελφῶν Κωνσταντίνου καὶ Ἐμμανουὴλ Καραντουμάνη, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἐλευθ. Βενιζέλου ἀριθμ. 13 (ΑΔ 19 (1963): Χρονικά, σ. 353 κ.έ.). Διὰ τῆς ἐργασίας τοῦ 1964 ἀπεκαλύφθη περαιτέρω πρὸς Β. ὁ ἐξωτερικὸς τοίχος τοῦ ἀρχαίου κτηρίου, ὁ βαίμων παραλλήλως πρὸς τὴν ὁδὸν Βενιζέλου (Σχ ἐ δ. 1) (πρβλ. ΑΔ 19 (1963): Χρονικά, σ. 353 κ.έ. Σχ ἐ δ. 6). Ὁ τοίχος διακόπτεται ἀπὸ με-

2. R. Rodden ἐν Proceedings of the Prehistoric Society, XXVIII (1962) 267 κ.έ., ΑΔ 17 (1961 - 62): Χρονικά, σ. 231 κ.έ. Πρβλ. αὐτ. σ. 218, ΙΛΝ 11 καὶ 18 Ἀπριλίου 1964, Balkan Studies 5 (1964) σ. 109 κ.έ.

3. Φ. Πέτσας ἐν ΑΔ 17 (1961 - 62): Α', 218 κ.έ., ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 217 κ.έ. Πρβλ. Μ. Andronicos, Vergina κλπ. (Studies in Mediterranean Archaeology XIII) Lund 1964.

4. Ἰδὲ Ν. Μουτσοπούλου, Τὸ Ἀρχοντικὸ τοῦ Σιόρ-Μαυλάκη στὴ Βέροια, Ζυγὸς 56 - 57, Ἰούλιος - Αὐγούστος 1960, 21 κ.έ.

5. Πρβλ. BCH 1954 Chron. σ. 274, 1955, σ. 315, 1956, σ. 598, 1959 σ. 770, 1960 σ. 801 καὶ ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 350 κ.έ. καὶ ἄλλοθ.

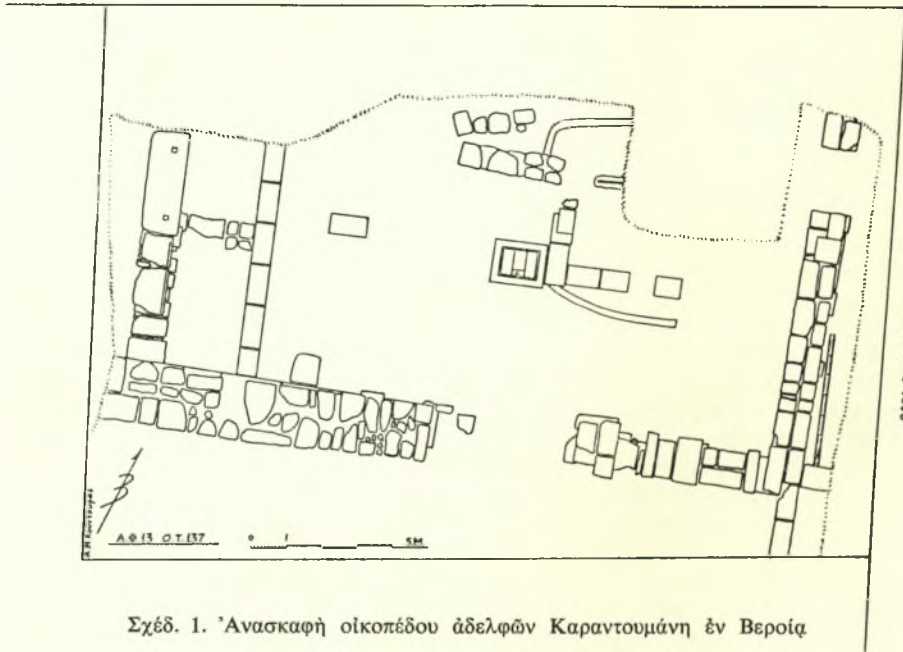
1. E. Higgs ἐν Antiquity 38 (1964), σ. 54, R. Rodden ἐν Balkan Studies 5 (1964), σ. 113 καὶ πίν. 2 Α.

ταγενέστερον βόθρον εἰς ἀπόστασιν 7 μ. περίπου ἀπὸ τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας τοῦ κτηρίου. Ἐντὸς τοῦ βόθρου εὐρέθησαν σιδηροὺν κιγκλίδωμα κατιωμένων καὶ ἄλλα ἀντικείμενα προσφάτων χρόνων. Ἀντιθέτως ἐκτὸς τοῦ κτηρίου καὶ σχεδὸν παραλλήλως πρὸς τὸν ἀρχαῖον τοῖχον

Β. πρὸς Ν. σκέλος διετηρεῖτο εἰς δύο ἀλλεπαλλήλους δόμους, ἐνῶ τοῦ σκέλους ἀπὸ Δ. πρὸς Α. διετηρεῖτο μόνον ὁ κατώτατος δόμος.

Ἐπερὰ τῶν λειψάνων τοῦ ἀρχαίου κτηρίου εὐρέθη, ἐδραζομένη ἐπὶ χώματος, ὕψους 1.20 μ. ὑπερὰν αὐτῶν, ἀσχετος πρὸς τὸ ἀρχαῖον κτή-

ΟΡΘΟΙ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

Σχέδ. 1. Ἀνασκαφὴ οἰκοπέδου ἀδελφῶν Καραντουμάνη ἐν Βεροῖᾳ

καὶ τὴν σύγχρονον ὁδὸν βαίνει ἀρχαία πηλίνη ὀδραγωγὸς σωλήνωσις.

Ἀνεσκάφη ἐπίσης μέχρι τοῦ παρθένου ἐδάφους ὅλος σχεδὸν ὁ χώρος τοῦ οἰκοπέδου, ὁ μεταξὺ τῶν ἀποκαλυφθέντων κατὰ τὸ 1963 τοίχων τοῦ ἀρχαίου κτηρίου, ἐφ' ὅσον τοῦτο ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ ἄνευ κινδύνων καταπτώσεως τῶν παρειῶν τοῦ σκάμματος. Τὰ ἀποκαλυφθέντα λείψανα ἀνήκουν εἰς διαφόρους ἐποχάς.

Εἰς τὸ κατώτατον στρώμα, ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, εὐρέθη περιχέλιωμα ἐκ πηλοῦ καμπυλόγραμμον (Σχέδ. 1), τὸ ὅποιον ἔχει πλάτος περὶ τὰ 5 μ. ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Τὸ πῆλινον τοῦτο περιχέλιωμα, ὕψους 0,15 - 0,20 μ., εἶχεν ὀπηθῆ ἄλλο ἐπὶ τόπου διὰ πυρᾶς, τῆς ὁποίας ἄφθονα λείψανα παρατηρήθησαν. Κατὰ τὸ μέσον τοῦ πλάτους περίπου τὸ περιχέλιωμα τοῦτο κατεστράφη κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἀρχαίου κτηρίου, τοῦ ὁποίου λίθοι τινεὶ εὐρέθησαν κατὰ χώραν σχηματίζοντες γωνίαν, τῆς ὁποίας τὸ ἀπὸ

ριον, κτιστὴ λεκάνη μεταγενεστέρων χρόνων (Πί ν. 474 α). Κάτω ἔχουν στρωθῆ πῆλιναι πλάκες, με μίαν ὀπὴν διαρροῆς, καὶ τὸ περιτεῖχισμα κατεσκευάσθη διὰ πλίνθων μετὰ συνδετικῆς ὕλης.

Ἡ ἐπίχωσις μέχρι σχεδὸν τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους ἦτο τετραραμμένη κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ ἐχαρακτηρίζετο ἀπὸ μαδρα χρώματα με ἀραιὰ διάσπαρτα εὐρήματα διαφόρων ἐποχῶν ὡς καὶ νομίσματα ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Κασσάνδρου μέχρι τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων. Εἰς τὸ κατώτερον στρώμα, εἰς τὸ ὕψος τῶν σωζομένων ἀρχαίων θεμελιῶν διετηρεῖτο ἐνιαχοῦ ἀδιατάρακτον στρώμα ἐξ ἀργιλλώδους ἐρυθρωποῦ χώματος, σχηματισθέντος πιθανῶς ἐκ τῆς καταρρεύσεως τῶν πηλοκτίστων μερῶν τῆς ἀνωδομῆς. Εἰς τὸ βάθος τοῦ ἀδιαταράκτου τοῦτου στρώματος εὐρέθησαν ὄστρακα ἀγγείων κλασσικῶν χρόνων, ὡς τὰ εἰκονιζόμενα ἐν Πί ν. 474 γ. Εἰς τὰ ἀνώτερα, μᾶλλον τετραραμμένα στρώματα, εὐρέθη λύχνος (Πί ν.

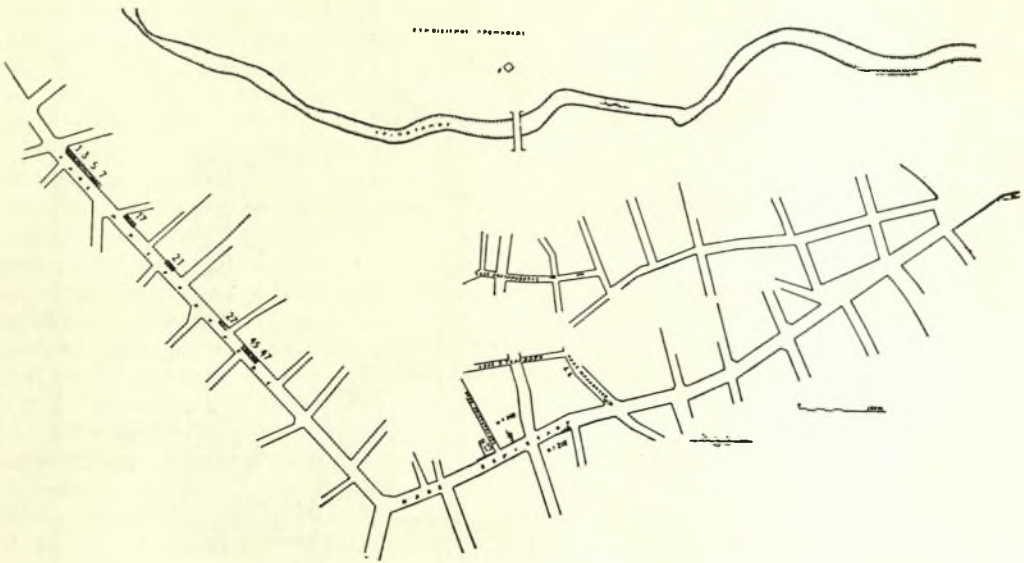
474 δ και ε δεξιά), φέρων ανάγλυφον παράστασιν Σιληνου βαδίζοντος προς άριστερά και κρατοδντος διά της προβαλλομένης δεξιās σταφυλήν, διά δέ της άριστερας άνθοφόρον κλάδον επί του ώμου.

Όμοίως έκ των τεταραγμένων χωμάτων προήλθον άστρωμάτιστα άντικείμενα, ως το δστρακον ληκυθίου (Πί ν. 474 ε, άριστερά) και το μεταγενέστερον, μετ' άραιās έφυσάλωσας λευκαζούσης, άκέραιον άγγειον (Πί ν. 475 ζ). Έκ των άλλων εύρημάτων άξιοσημείωτα είναι τμη-

νων, είναι το ύπ' άριθ. 2, διότι εύρέθη εις το στράμα καταστροφής του κτηρίου. Όμοια νομίσματα εύρέθησαν εις το κατώτατον στράμα των άρχαιών λειψάνων έν τω οικοπέδω του Β' Δημοτικού Σχολείου (ιδε κατωτέρω).

β) Δοκιμαστική άνασκαφή οικοπέδου Β' Δημοτικού Σχολείου Βεροίας⁶.

Το οικοπέδον άδελφών Καραντουμάνη καταλαμβάνει την νοτιαν πλευράν της οδου 'Αριστοτέλους, εις την έτέραν πλευράν της όποίας εδ-

Σχέδ. 2. Σκαρίφημα δεικνύον τάς θέσεις, ένθα άπεκαλύφθησαν άρχαία έν Βεροία

ματα έλληνικών έπιγραφών ρωμαϊκών χρόνων. Έκ τούτων μία σφίζει μέρη τίτλων αυτοκρατορος, έτέρα δέ είναι έπιτυμβία (Πί ν. 474 β), ως προκύπτει έκ των σφζομένων μερών των τεσσάρων τελευταίων στίχων. Έξ άλλου τά εύρεθέντα νομίσματα έταυτίσθησαν ύπό της συναδέλφου κ. 'Αδαμ. Οικονομίδου ως εξής:

1. Χαλκούν. Περιοχή Παρωρείας (έποχής Φιλίππου Ε' ή Περσεώς). Πρβλ. Gaebler, πίν. XXXVI, άριθ. 27.

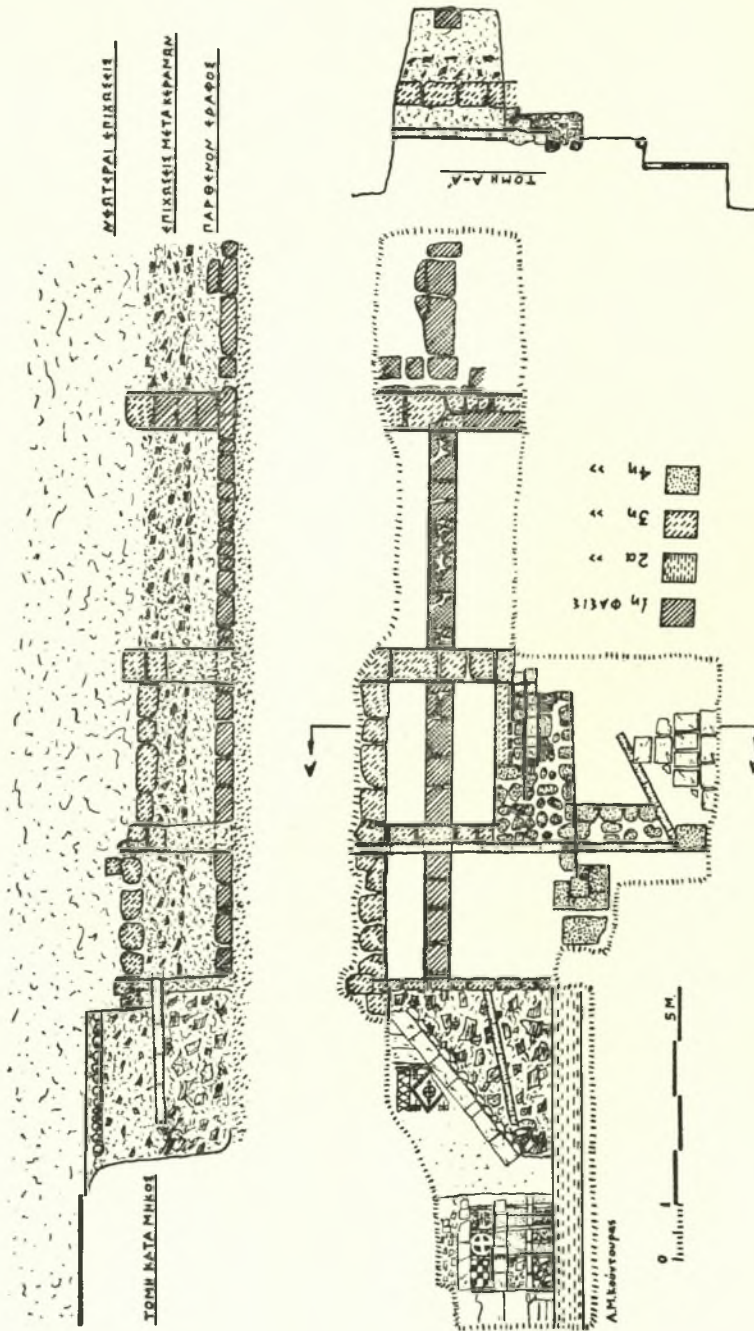
2. Χαλκούν 'Αλεξάνδρου Γ'. Πρβλ. Sylloge DNM, άριθ. 1029 - 1033. Κοπή νομίσματος: 310 - 300 π.Χ.

3. Χαλκούν βυζαντινόν νόμισμα σκυφωτών 13ου αΙ. μ.Χ.

Έκ των άνωτέρω άξιοσημείωτον, ιδιαιτέρως προς χρονολόγησιν των άρχιτεκτονικών λειψά-

ρίσκεται οικοδομικόν τετράγωνον (Ο.Τ. 149 έν Σχ ε δ. 2), εις δ περιλαμβάνεται και το Β' Δημοτικόν Σχολείον Βεροίας μετά της αύλης του. Η παρουσία των σπουδαίων λειψάνων έν τω οικοπέδω των άδελφών Καραντουμάνη και αί οικοδομικαι έργασίαι έν τω οικοπέδω του Β' Δημοτικού Σχολείου επέβαλλον δοκιμαστικήν σκαφήν και έν αυτώ προς διαπίστωσιν και λήψιν μέτρων προστασίας τυχόν διατηρουμένων άρχαιών λειψάνων. Προς τον σκοπόν τουτον έγένετο τομή, άρχικώς πλάτους 2 μ., άναπτυχθείσα άκανονίστως έν συνεχεία άναλόγως των άναγκών και των κινδύνων της σκαφής εις μέγα βάθος, μέχρι 4 μ.

6. 'Αλλοτε Μελέτειον Παρθεναγωγείον, ιδε Α.Ε. Χριστοδούλου, 'Ιστορία της Βεροίας, Βέροια 1960, σ. 92 κ.έ., Γ.Χ. Χιονίδη, Σύντομη 'Ιστορία του Χριστιανισμού στην περιοχή της Βεροίας, Βέροια 1961, σ. 39 κ.έ.

Σχέδ. 3. Οικόπεδον Β' Δημοτικού Σχολείου, Κάτογης και τοίμαι

περίπου. Ἐν τῷ Πί ν. 476 α διακρίνονται λείψανα τοίχων καὶ ἄλλα ἐρείπια υπεράλληλα, ἀνήκοντα εἰς διαφόρους ἐποχάς (Σχ ε δ. 3).

Εἰς τὸ βάθος τῆς γενομένης τομῆς, ὡς ἀνεμνετο, εὐρέθησαν τμήματα τοίχων τῆς αὐτῆς τεichoδομίας καὶ τοῦ αὐτοῦ προσανατολισμοῦ πρὸς τοὺς τοίχους ἐν τῷ οἰκοπέδῳ Καραντουμάνη. Διακρίνονται εἰς τὸ πρόσθιον μέρος τῆς τομῆς ἐν Πί ν. 476 α καὶ λεπτομερέστερον ἐν Πί ν. 476 β καὶ 476 δ (ἀπὸ Α.) καὶ ἐν Πί ν. 476 γ (ἀπὸ Δ.). Τὰ ἀρχαῖα ταῦτα τμήματα τοίχων συγκοινοῦνται: α) ἐξ ἑνὸς τοίχου, πάχους 0,50 μ., βαίνοντος κατὰ τὸν ἄξονα περίπου τῆς γενομένης τομῆς καὶ καθ' ὅλον τὸ ἀνασκαφέν μέχρι τοῦ βάθους τούτου τμήμα αὐτῆς, β) ἐκ τοίχου βαίνοντος ἐγκαρσίως ἐπὶ τοῦ προαναφερθέντος (Πί ν. 476 α ἐμπρός, 476 β - δ).

Δυτικώτερον ἢ τομῆ δὲν ἐφθασεν εἰς τὸ βάθος τῶν ἀρχαίων λειψάνων, διότι ἠμποδίσθη ἀπὸ ἐπιπολαιότερα ἐρείπια. Δύο τοιοῦτοι ἐπιπόλαιοι τοῖχοι μεταγενέστεροι διακρίνονται εἰς τὸ μεσαῖον τμήμα τῆς τομῆς ἐν Πί ν. 476 α. Οὗτοι πατοῦν ἐπὶ χώματος εἰς ὕψος 0,90 μ. ἀπὸ τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ἀρχαίου τοίχου. Σχηματίζουν ὀρθὰς γωνίας μετὰ τοίχου βαίνοντος κατὰ μήκος τῆς νοτίας παρεῖας τῆς τομῆς μας. Ἐπὶ τοῦ δυτικωτέρου ἐξ αὐτῶν βαίνει σωλήνωσις πηλίνη ὕδραγωγείου, ἢ ὅποια ἔρχεται ἀπὸ Ν. καὶ διακρίνεται (ἀνοιγμα θραυσθέντος σωλήνος, ὡς στόμιον) ἐν Πί ν. 479 α, ἢ ὅποια δεικνύει ἐπίσης ἀνασκαφέντα μεταγενέστερα ἐρείπια πρὸς Ν. τῆς ἀρχικῆς τομῆς.

Τρίτον ἐγκάρσιον ἐπιπόλαιον τοιχάριον ἐξ ἀρχαιοτέρου πωρίνου ὄλικου εἰς δευτέραν χρῆσιν διακρίνεται καὶ ἐν Πί ν. 476 α, ἐν μέρει ἐν Πί ν. 479 γ, πλήρως δὲ καὶ ἐναργῶς ἐν Πί ν. 477 β. Τοὺς ἐγκαρσίους τούτους τοίχους συνέδεε κάθετος πρὸς αὐτοὺς καὶ σχεδὸν παράλληλος πρὸς τὸν ἄξονα τῆς τομῆς μας τοίχος, ἀποκαλυφθεὶς ἐν μέρει μόνον κατὰ τὴν βορείαν παρεῖαν τοῦ σκάμματός μας (Πί ν. 479 γ). Σημειωτέον, πρὸς ἀποφυγὴν παρεξηγήσεως, ὅτι αἱ ὡς τοίχος διακρινόμεναι εἰς τὸ βάθος τοῦ Πί ν. 476 α πώριναι πλίνθοι ὡς καὶ ὁ ἀρράβδωτος κίων ἀριστερά, ἐτοποιηθήσαν κατὰ τὴν ἀνασκαφήν, εὐρεθέντες εἰς τὰ χρώματα τῆς ἐπιχώσεως ὑψηλότερον διάσπαρτοι. Ὁ ἀρράβδωτος κίων, ἐκεῖ ὅπου εἰκονίζεται, βαίνει ἐπὶ τοίχου (Πί ν. 476 α, ἄνω ἀριστερά), ὁ ὅποιος ὀρίζει ἀπὸ Ν. δάπεδα καλυπτόμενα ὑπὸ μωσαϊκῶν. Ἐκ τούτων ἐν εἶναι κατὰ 0,10 μ. ὑψηλότερον (Πί ν. 477 α ἄνω καὶ Πί ν. 478 α). Εἰς τὸ κέντρον περίπου τοῦ ἀποκαλυφθέντος τμήματος τοῦ δαπέδου τούτου ὑπῆρ-

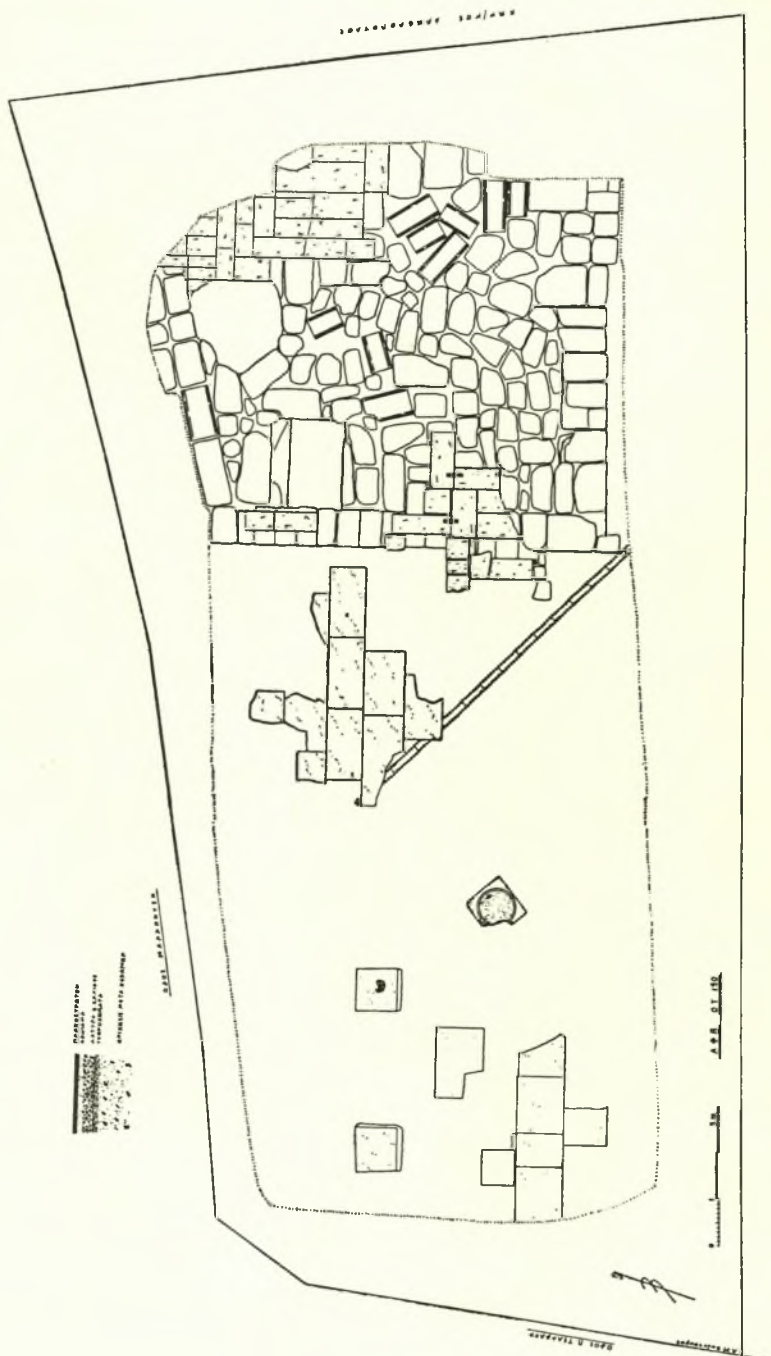
χε πλάξ μαρμαρινὴ ἐνεπίγραφος (Πί ν. 478 α, κέντρον καὶ Πί ν. 478 β). Ἡ ἐπιγραφή βεβαίως δὲν ἀνήκει εἰς τοὺς χρόνους τοῦ δαπέδου. Ἀναγινώσκεται εὐκόλως, ἀνήκει σαφῶς εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Φιλίππου Ε' (221 - 179 π.Χ.) καὶ παρέχει τὴν πολύτιμον πληροφορίαν, ὅτι ὁ γνωστὸς διὰ τὴν ἀνάθεσιν στοᾶς εἰς τὸ ἱερόν τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Δήλῳ κλπ., ἀνέθεσε τὰς στοᾶς καὶ εἰς τὸ ἱερόν Ἀθηνᾶς ἐν Βεροῖα, ὅθεν κατήγοντο οἱ Ἀντιγονίδαι καὶ πιθανῶς εἶχον ἀνάκτορον μέχρι τῶν ἐσχάτων χρόνων τῆς μακεδονικῆς ἀκμῆς. Ἡ ἐπιγραφή, ἢ ὅποια μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Βεροῖας, φέρει τὸ ἐξῆς κείμενον: *Βασιλεὺς Φίλιππος | Βασιλέως Δημητρίου | τὰς στοᾶς | Ἀθηνᾶς*⁷. Ἐν τῷ Σχ ε δ. 3 ἡ θέσις τῆς ἐπιγραφῆς σημειοῦται διὰ τοῦ γράμματος Ε.

Τὸ χαμηλότερον μωσαϊκὸν δάπεδον (Πί ν. 477 α, δεξιὰ καὶ Πί ν. 477 γ) διετηρεῖτο μόνον ἐν μέρει. Κατὰ τὸ πλεῖστον κατεστράφη διὰ τὴν κατασκευὴν λοξῶς βαίνοντος ὄχετοῦ, ἐστρωμένου διὰ πηλίνων πλακῶν κάτω καὶ ἀκαλύπτου ἄνω.

Εἰς μεγαλύτερον βάθος (Πί ν. 477 α, εἰς τὸ κέντρον, πρβλ. Πί ν. 477 β καὶ 476 α) εὐρέθησαν λείψανα ἀρχαιοτέρου ὕδραγωγείου καὶ ἄλλα πήλινα συντρίμματα ἀνάμικτα εἰς στῶμα συμπαγές, ἤτοι κεραμιῖδες λακωνικοῦ κατὰ τὸ πλεῖστον ἀλλὰ καὶ κορινθιακοῦ τύπου, τεμάχια συσσωρευμένα πίθου ἐξ ἀρχαίου ὕδραγωγείου κλπ.⁸. Ὅταν ἐκαθαρίσθη τὸ στῶμα τοῦτο ἢ περαιτέρω εἰς βάθος ἐπιχώσις περιεῖχε μεταξὺ καθαρῶν ἀργιλλωδῶν χωμάτων τὰ ἀρχαιότερα ὀστρακα τῆς ὄλης τομῆς, δυνάμενα νὰ ἀναχθῶν μέχρι καὶ τῶν ὑστέρων κλασσικῶν χρόνων. Εἰς τὰ χρώματα τῆς ἀνασκαφείσης ἐπιχώσεως ἐν γένει, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀστρωμάτιστα, εὐρέθησαν εἰς μὲν τὸ βάθος ἀραιὰ ἐλληνιστικά κυρίως ὀστρακα ἐκ μεγαρικῶν σκύφων (Πί ν. 480 γ - δ), ἐξ «ἀρρετινῶν» ἀγγείων (Πί ν. 480 β), ἐξ ὧν τινα μετὰ σφραγισμάτων (Πί ν. 480 ε), ἄλλα μετ' ἀναγλύφου διακοσμῆσεως δι' ἐπιθέτων μορφῶν (Πί ν. 480 α) κλπ. Εὐρέθησαν ἐπίσης ἀκέραιον βαλσαμᾶριον (Πί ν. 475 ζ', δεξιὰ), ἀγνῦθες, ἐξ ὧν τινες μετὰ σφραγισμάτων (Πί ν. 481 ε), θραῦσμα ἀγγείου μετὰ χαράγματος γενομένου πρὸ τῆς ὀπτήσεως (Πί ν. 481 δ), σφῶζοντος τὸ πλεῖστον τοῦ ὀνόματος: Ἀμύντιχο[ς], ἴσως

7. Ἡ λατρεία τῆς Ἀθηνᾶς προστίθεται εἰς ἄλλας ἐπιγραφικὰς μαρτυρουμένας λατρείας ἐν Βεροῖα, Μαν. Ἀνδρονίκου, Ἀρχαῖαι Ἐπιγραφαὶ Βεροῖας, Θεσσαλονίκη 1950, σ. 21.

8. Πρβλ. *Archaeology*, 11 (1958), εἰκ. ἐν σ. 254, ἄνω δεξιὰ, 17 (1964), σ. 84, εἰκ. 17.

Σχέδ. 4. Άνασκαφή οικοπέδου αδελφών Γκαϊτατζή

εις την γενικήν πτώσιν. Ἐπίσης μέρος καλύμμα-
τος πυξίδος (Πί ν. 481 ζ), τεμάχια ειδωλίων
(Πί ν. 481 ζ', η), καὶ πήλινοι λύχνοι (Πί ν.
479 β, δ) περιείχοντο μεταξύ τῶν χωμάτων εἰς
σχετικῶς μεγαλύτερον βάθος. Ἀντιθέτως, ὑψη-
λότερον σχετικῶς, εὐρέθησαν διάσπαρτα μαρμά-
ρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη (Πί ν. 481 α - γ),
τμήματα γλυπτῶν (Πί ν. 492 γ) καὶ μέγα πλη-
θος βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν ἀγγείων
(Πί ν. 475 α - ε καὶ 475 ζ', ἀριστερά), ὡς καὶ
σκελετοὶ νεκρῶν καὶ ἀπλοὶ τάφοι τῶν χρόνων
τῆς Τουρκοκρατίας. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ οἰκοπέδου
προήλθε μαρμάρινον τεμάχιον σφῆρον μέρος ἐπι-
γραφῆς (Πί ν. 480 ζ').

--- Αὐτοκράτ]ωρ Σεβα[στός ---
---] Ξανδικ [---⁹

Τὰ εὐρεθέντα νομίσματα ἐξ ἄλλου (κατόπιν ταυ-
τίσεως ὑπὸ τῆς συναδέλφου κ. Ἄδαμ. Οἰκονομί-
δος) κλιμακωνόταν ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Φι-
λίππου Β' μέχρι τῶν πρώτων ρωμαϊκῶν αἰώνων.

Εἰς τὸ Σχ ε δ. 3 εἰκονίζονται πλὴν τῆς κα-
τόψεως τοῦ συνόλου καὶ τομαὶ δεικνύουσαι τὴν
σχέσιν καθ' ὕψος τῶν ἀποκαλυφθέντων λειψά-
νων ὡς καὶ τὴν διαμόρφωσιν τῶν στρωμάτων
κατὰ τὸ δυνατόν.

γ) Ἀνασκαφὴ οἰκοπέδου ἀδελφῶν Βασιλείου καὶ Θωμᾶ Γκαϊτατζῆ.

Ἐκσκαπτομένου τοῦ οἰκοπέδου τῶν ἀδελφῶν
Γκαϊτατζῆ κατὰ τὴν γωνίαν τῶν ὁδῶν Μαλακού-
ση καὶ Π. Τσαλδάρη παρὰ τὴν πλατείαν Ἁγίου
Ἀντωνίου ἐν Βεροία¹⁰, ἀπεκαλύφθησαν ἀρχαῖα
λειψάνα, τὰ ὅποια ἠρηνήθησαν ἐν συνεχείᾳ.

Ἐψηλότερον σχετικῶς εὐρέθη πλακόστρωτον
κατὰ μέρη διατηρούμενον (Πί ν. 482 α, δ - ε
καὶ Πί ν. 483 α, ἄνω δεξιά). Τὸ πάχος τῶν
πλακῶν κυμαίνεται ἀπὸ 0,05 - 0,31 μ. Ἡ πλακό-
στρωσις ἐδράζεται ἐπὶ κονιάματος χονδροῦ πε-
ριέχοντος καὶ « τριμμένο κεραμίδι », ὕψους 0,09
μ. Τοῦτο ἐτέθη ἐπὶ στρώματος λατύπης καὶ ἀρ-
γῶν λίθων ὕψους 0,22 μ. Κατωτέρω ὑπῆρχε στρω-
ματισμένη ἐπίχωσις παλαιότερα τῆς κατασκευῆς
τοῦ πλακοστρώτου (ἰδὲ Σχ ε δ. 4, ἄνω ἀριστε-
ρά). Ἐπὶ δύο ἐκ τῶν πλακῶν καὶ κατὰ τὴν ἄνω
ἐπιφάνειαν αὐτῶν παρετηρήθησαν ἐγχάρακτοι
διὰ γραμμάτων τοῦ ἀλφαβήτου οἱ ἀριθμοὶ ΙΖ ἐπὶ
τῆς μιᾶς (Πί ν. 482 γ) καὶ ΙΗ ἐπὶ τῆς ἐτέρας
(Πί ν. 482 β, πρβλ. Σχ ε δ. 4). Ἰδιαιτέρως

9. Ἄν πρόκειται περὶ τῆς « ἐορτῆς Μακεδόνων » ἢ τοῦ
μηνός, ἰδὲ J. Kalléris, Les anciens Macédoniens, I, Ἀθήναι
1954, σ. 237 κ.ε., καὶ II (ὑπὸ ἐκτύπωσιν) σ. 565 κ.ε.

10. Πρβλ. BCH 1956, Chron. σ. 598.

ἀξιοσημειώμενος εἶναι πλάξ σχεδὸν τετράγωνος,
πλευρᾶς 0,90 μ. περίπου καὶ πάχους 0,32 μ., φέ-
ρουσα τὸρμον κατὰ τὸ κέντρον περίπου (Πί ν.
482 ε, ἐμπρός). Βάσις πιεστηρίου (Πί ν. 484 α,
πρβλ. Πί ν. 482 ε, κάτω ἀριστερά, καὶ Σχ ε δ.
4) εὐρέθη οὐχὶ κατὰ χώραν.

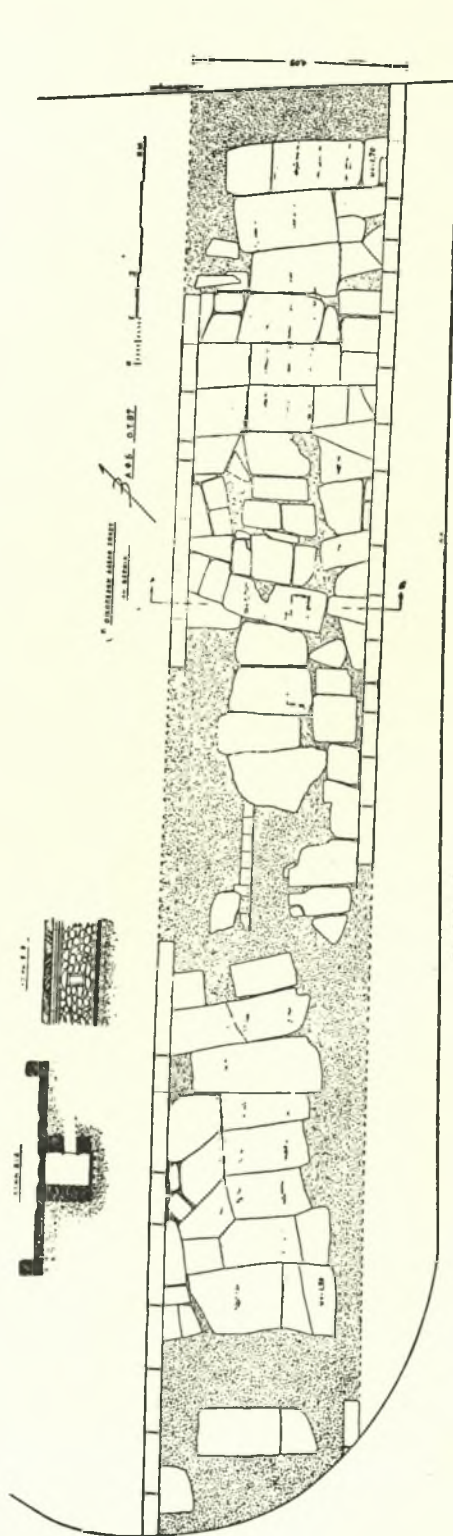
Ἐπὶ τὸ πλακόστρωτον ἐβaine λοξῶς, ὡς ἐν
Σχ ε δ. 4 (πρβλ. Πί ν. 483 α, ἄνω δεξιά, Πί ν.
484 β, ἄνω δεξιά, καὶ Πί ν. 484 γ, κάτω δεξιά)
πληθὴν σωλήνωσις ὕδραγωγείου μὲ κλίσιν πρὸς
ΝΑ.

Τὸ περιγραφὲν πλακόστρωτον εὐρίσκεται εἰς
τὸ αὐτὸ ὕψος μετὰ τῆς ἄνω ἐπιφανείας μνημεια-
κῆς θεμελιώσεως, ἡ ὁποία καταλαμβάνει τὸ ἀνα-
τολικὸν ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου συνεχιζομένη, ὡς
φαίνεται, καὶ πρὸς τὸ γειτονικὸν οἰκόπεδον Κων-
σταντίνου Δακελοπούλου ὡς καὶ πρὸς τὴν ὁδὸν
Μαλακούση. Ἡ μνημειακὴ αὕτη κατασκευὴ χα-
ρακτηρίζεται διὰ τῶν ἐξῆς:

Ὡς πρώτη θεμελίωσις ἐτέθη στρώμα ἀκανονί-
στων θραυσμάτων πορολίθου, σχετικῶς μεγάλων,
ἐρευνηθὲν ἐν μέρει (Πί ν. 483 β, πρβλ. Πί ν.
483 α, ἄνω ἀριστερά). Ἐπὶ τοῦ ἀκανονίστου
αὐτοῦ στρώματος ἐτέθησαν κανονικώτεροι πο-
ρόλιθοι καὶ πώρινοι σφόνδυλοι δωρικῶν κίωνων
ἀποξεσθέντες, ἵνα ἀποτελέσουν ἄνω ἐπίπεδον
ἐπιφάνειαν. Χαρακτηρίζονται σαφῶς ἐν Σχ ε δ.
4 καὶ διακρίνονται τινες ἀμυδρῶς ἐν Πί ν. 483
α - β καὶ 484 β. Τὸ στρώμα τοῦτο περιορίζεται
κατὰ τὴν νοτίαν καὶ δυτικὴν πλευρὰν διὰ κανονι-
κῶς παρ' ἀλλήλους τοποθετημένων λίθων (Σχ ε δ.
4), οἱ ὅποιοι ἀποτελοῦν μέρος θεμελιώσεως, τῆς
ὁποίας διατηροῦνται τρεῖς δόμοι συνολικοῦ, ὕ-
ψους περίπου 1.50 μ. (Πί ν. 484 γ). Ἐπὶ τῆς
οὕτω κατασκευασθείσης ἐπιπέδου ἐπιφανείας
ἐστρώθησαν κανονικῶς ὀρθογωνισμένοι πορό-
λιθοι, ὕψους περίπου 0,45 μ. Αἱ ὀριζόντιοι διαστά-
σεις τῶν λίθων τούτων ἐμφαίνονται ὑπὸ κλίμακα
ἐν Σχ ε δ. 4, ὅπου ἐσχεδιάσθησαν οἱ εὐρεθέντες
κατὰ χώραν, μερικοὶ τῶν ὁποίων συνεδέοντο καὶ
διὰ πελεκοσχῆμων συνδέσμων, ἐξ ὧν εἰς διατη-
ρεῖται (μελανωμένος ἐν Σχ ε δ. 4). Ἡ ἄνω
ἐπιφάνεια τῆς στρώσεως ταύτης εὐρίσκεται εἰς
βάθος 2.50 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ
Μαλακούση.

Ἄξιοσημειώτον ὅτι δύο βόθροι, τῶν χρόνων
τῆς Τουρκοκρατίας ἴσως, ἐφθασαν εἰς βάθος μέ-
χρι τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, ἦτοι 4.30 μ. ἀπὸ τῆς
ἐπιφανείας τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ Μαλα-
κούση, διατηρήσαντες τὴν ὅλην κατασκευὴν
(ἰδὲ τὰ λευκὰ κενὰ ἐν Σχ ε δ. 4 καὶ πρβλ. Πί ν.
483 α καὶ 484 β).

Ἄτυχῶς οὐδὲν εὐρέθη, σημαντικὸν χρονολο-

Σχέδ. 5. Ἀρχαία ὁδὸς ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου ἀδελφῶν Ζάκου

γίας ή άλλως, μεταξύ των κατά χώραν λειψάνων της κατασκευής, πλὴν τῶν σφονδύλων κίωνων καὶ μαρμαρίνης εἰκονιστικῆς κεφαλῆς ρωμαϊκῶν χρόνων, ἐφθαρμένης κατὰ τὸ πρόσωπον (Πί ν. 503 δ). Εἰκονίζει ἄνδρα φέροντα οὐλην κόμην, γενειάδα καὶ μύστακα (μέγ. σφζ. ὕψος 0,30 μ.). Ἐξ ἄλλου ἢ ὑπὲρ τὰ ἀρχαία λείψανα ἐπιχώσις (Πί ν. 482 α) ἦτο προφανῶς ὑστέρων, μεταρρωμαϊκῶν χρόνων, τεταραγμένη κατὰ καιροὺς, ὥστε ὀλίγον δύναται νὰ διδάξῃ περὶ τῶν χρόνων τῆς ἀρχαίας κατασκευῆς. Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως ταύτης ὑπὸ τὰς συνθήκας ἐπιγυοῦσης σωστικῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης ἐδρέθησαν ἐλάχιστα ὄστρακα ἀσήμαντα, τεμάχια μαρμαρίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ χαλκᾶ νομίσματα διαφόρων ἐποχῶν.

Οὐχ ἦττον ἐπετύχωμεν ἐνδεικτικὰ χρονολογίας νομίσματα ὑπὸ τὸ πλακόστρωτον τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ οἰκοπέδου. Ἐν τομῇ ὑπὸ τὸ πλακόστρωτον ἐδρέθησαν (ταυτισθέντα ὑπὸ τῆς συναδέλφου κ. Ἄδαμ. Οἰκονομίδου) νόμισμα Κασσάνδρου καὶ ἕτερον ἐφθαρμένον ἀρχαῖον ἑλληνικόν, ἀλλὰ καὶ νόμισμα τοῦ αὐτοκράτορος Ἀναστασίου Α', ὅπερ δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς *terminus post quem* διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ πλακοστρώτου. Εἰς βαθύτερα στρώματα τῆς αὐτῆς τομῆς (Πί ν. 482 ε) ἐδρέθησαν ἐν νόμισμα Ἀλεξάνδρου Γ' καὶ ἕτερον Ἀλεξάνδρου Δ'.

δ) Ἀποκάλυψις λειψάνων ἀρχαίας ὁδοῦ ἐν οἰκοπέδῳ ἀδελφῶν Ζώκου καὶ ἐτέρας παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀκαταμαχήτου.

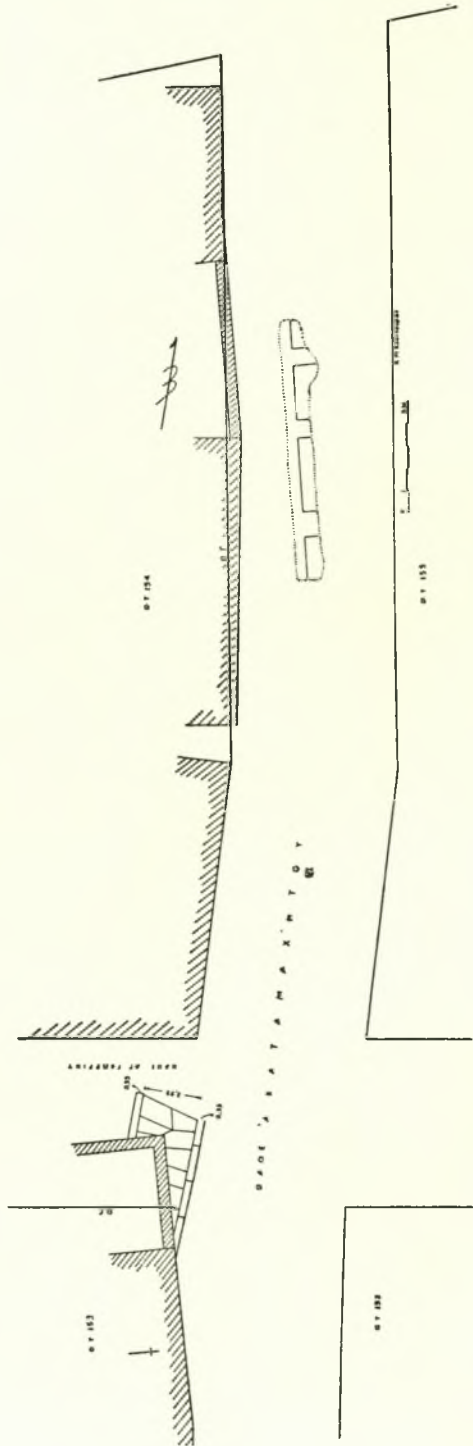
Κατὰ τὰ τελευταῖα δέκα ἔτη ἔσχον τὴν εὐκαιρίαν νὰ διαπιστώσω, ἐπ' εὐκαιρίᾳ διαφόρων σκαφικῶν ἐργασιῶν, λείψανα μνημειακῶν ρωμαϊκῶν ὁδῶν ἐντὸς τῆς πόλεως Βεροίας. Δύο ἐξ αὐτῶν βαίνουν σχεδὸν κατὰ τὴν κατεύθυνσιν τῶν νεωστὶ διανοιγισῶν δύο ἀρτηριῶν τῆς πόλεως, ἦτοι τῆς ὁδοῦ Μητροπόλεως καὶ τῆς ὁδοῦ Ἐλ. Βενιζέλου (Σχ ἐ δ. 2). Ἐκ τούτων ἡ πρώτη ἔχει ἀφετηρίαν τὴν ἀπὸ Δ. (ἀρχαίαν καὶ νέαν) εἰσοδὸν τῆς πόλεως, ἡ δευτέρα τὴν ἀπὸ Α. καὶ Β., ἦτοι ἀπὸ Θεσσαλονίκης καὶ Πέλλης - Ἐδέσσης (ἐπίσης ἀρχαίαν καὶ νέαν) εἰσοδὸν. Τρίτῃ εἰσοδὸς τῆς πόλεως νῦν (καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα) εἶναι ἡ ἀπὸ Ν., ἀπὸ τῆς Πιερίας εἰσοδός. Αἱ αὐταὶ γεωγραφικαὶ συνθήκαι κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ εἰς τοὺς χρόνους μας ἐπέβαλον τὰς αὐτὰς λύσεις.

Τὴν κατὰ μήκος τῆς νῦν ὁδοῦ Μητροπόλεως ἀρχαίαν ὁδὸν παρακολουθοῦμεν ἀπὸ τὸ 1954¹¹.

11. BCH 1954, Chron. σ. 274, καὶ εἰκ. 5, Πρβλ. Chron. 1955, σ. 315.

Ἐν συνεχείᾳ τὴν διεπιστώσαμεν εἰς τὰ ἀνασκαφέντα κατὰ καιροὺς οἰκόπεδα Κουφοπούλου (Μητροπόλεως 5), Κιτσοπούλου (Μητροπόλεως 7), Κυράνη (Μητροπόλεως 17), Παράσχου Παπαγεωργίου (Μητροπόλεως 21) καὶ Ἰσαὰκ Τροχοπούλου (Μητροπόλεως 27). Ἡ ἀρχαία ὁδὸς ὀλίγον λοξῶς βαίνουσα ἐξέρχεται τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς καὶ συμπίπτει μετὰ τῆς νῦν ὁδοῦ Μητροπόλεως ἐναντι τοῦ Μητροπολιτικοῦ ναοῦ καὶ τοῦ Ἐπισκοπικοῦ Μεγάρου, ὅπου ἀπεκαλύφθη τὸ πρῶτον τὸ 1954. Κατὰ τὸ 1964, ἀνασκαπτομένου οἰκοπέδου τῶν ἀδελφῶν Ἰωάννου καὶ Ἀνωτίου Ζώκου (Μητροπόλεως 1 καὶ 3, παρὰ τὴν πλατεῖαν Ὁρολογίου, ἐναντι τοῦ Δικαστικοῦ Μεγάρου), ἀπεκαλύφθη καὶ νέον τμήμα τῆς ὁδοῦ (Σχ ἐ δ. 5' Πί ν. 485 α - β, 486 α - β) εἰς βάθος 1.90 - 1.70 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς παραπλευρῶς ἀσφαλτοστρωμένης ὁδοῦ. Τὸ συνολικὸν μήκος τοῦ ἀποκαλυφθέντος τμήματος εἶναι περίπου 32 μ., ἀλλὰ τὸ κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ διατηρεῖται πλήρως κατὰ μέρος μόνον (Πί ν. 486 α, ἐμπρός, πρβλ. Πί ν. 485 β). Κατὰ τὰ λοιπὰ ἢ πλακόστρωσις ἢ τὰ κράσπεδα ἢ ἀμφότερα εἶναι ἐλλιπῆ, ἐνιαχοῦ δὲ φέρουν μεταγενεστέρως ἐπισκευὰς εἰς χρόνους, καθ' οὓς εἶχεν ἀχρηστευθῆ καὶ ἡ κατὰ τὸν ἄξονα τῆς ὁδοῦ, ὑπὸ τὸ ἀρχικόν πλακόστρωτον, ὑπόνομος. Εἰς τὰς σφζομένας ἀρχικὰς πλάκας εἶναι ἐμφανῆ τὰ ἴχνη ἐκ τῆς τριβῆς τῶν τροχῶν, δηλωθέντα καὶ ἐν τῇ κατόψει τοῦ Σχ ἐ δ. 5. Ἐν τῷ αὐτῷ Σχεδίῳ παρέχονται τομῆ ἐγκαρσία καὶ τομῆ κατ' ἄξονα μετὰ προβολῆς τοῦ τοιχαρίου τῆς ὑπόνομου, ὅπου ἐκβάλλει πλινθοπερίβλητος ὀχετός. Ὑπὸ τὸ βόρειον πεζοδρόμιον ἀνευρέθησαν λείψανα πλειόνων πηλίνων σωληνώσεων ὑδραγωγείου. Ἀξιοσημείωτον, ὅτι ἐκεῖθεν τοῦ πεζοδρομίου, πρὸς Β. (Πί ν. 485 α, δεξιὰ κάτω), οὐδὲν ἴχνος κατοικίας ἢ ἄλλο εὑρημα κατὰ χώραν ἐγένετο. Ἐκ τῶν ἀστρωματίστων ἐλαχίστων εὑρημάτων τῆς σχετικῶς ἀβαθοῦς ἐπιχώσεως ἀναφέρεται βῆσις ἰωνικῆ μαρμαρίνη καὶ λίθινον προϊστορικόν ἐργαλεῖον (Πί ν. 487 δ - ε).

Ὁμοίως κατασκευῆς ὁδὸς διεπιστώθη τὸ πρῶτον κατὰ τὸ 1964 ὑπὸ τὴν νῦν ὁδὸν Ἀκαταμαχήτου ἐπ' εὐκαιρίᾳ κατασκευῆς ὑπόνομον τοῦ Δήμου (Πί ν. 487 α - β' Σχ ἐ δ. 6). Ἀκριβέστερον τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ ἀπεκαλύφθη μικρὸν μέρος μόνον κατὰ τὴν γωνίαν τοῦ περιβόλου τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἐξωτερικῶς (Πί ν. 487 α), ἦτοι κατὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Ἀκαταμαχήτου καὶ Ἁγίου Γεωργίου, εἰς μικρὸν σχετικῶς βάθος, περὶ τὰ 0,50 μ. Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμήμα περιλαμβάνει μέρος τῶν κρα-

Σχέδ. 6. Τμήμα οδού και κτηρίων ρωμαϊκής εποχής

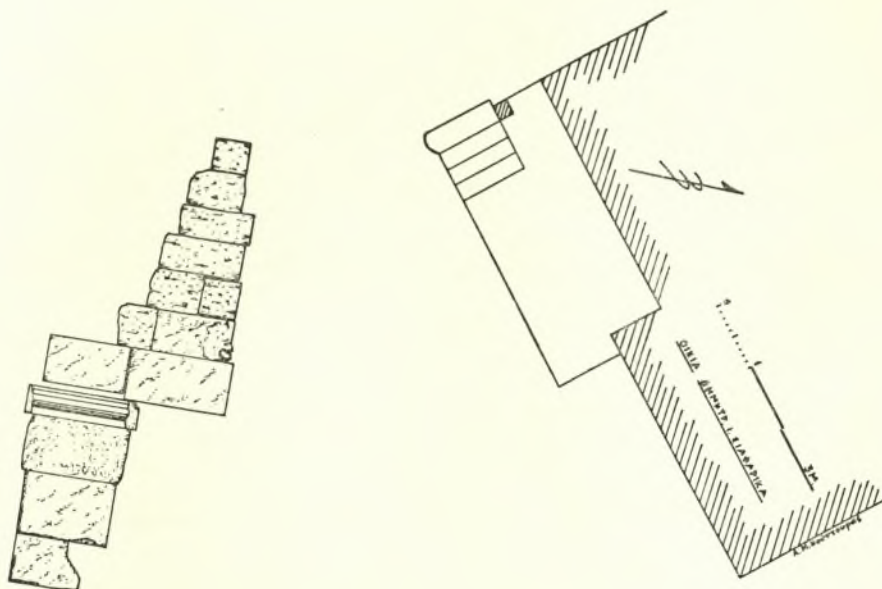
σπέδων και τοῦ πλακοστρώτου καταστρώματος μετὰ λίθων ἐκ τῆς τριβῆς τῶν τροχῶν. Ἄξιοση-μείωτον, ὅτι τὸ ὕλικόν εἶναι λίθος σκληρὸς οὐχὶ ἐγγῶριος, ἐκ τούτου δὲ κατασκευάσθησαν ὄλαι αἱ μέχρι τοῦδε γνωσταὶ ρωμαϊκῆς ἐποχῆς ὁδοὶ τῆς Βεροίας, προφανῶς κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν σχεδίου μεγαλεπιβόλου εἰς τοὺς χρόνους τῆς μεγίστης ἀκμῆς τῆς πόλεως.

Περαιτέρω κατὰ τὴν ὁδὸν Ἀκαταμαχίτου (Πί ν. 487 β), διανοιγομένου τοῦ λάκκου διὰ τὴν τοποθέτησιν τῆς ὑπονόμου, ἀπεκαλύφθησαν

218 ἐν Σχ ε δ. 2), ἀπεκαλύφθη μέρος τοῦ κρασπέδου τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ (Πί ν. 487 ζ').

ε) **Δοκιμαστικὴ σκαφὴ παρὰ τὸ οἰκόπεδον Δημ. Σιαφαρίκα ἐν τῷ συνοικισμῷ Προμηθεῦς.**

Ἡ πόλις τῆς Βεροίας συνεδέθη προσφάτως διὰ γεφύρας κατασκευασθείσης διὰ προεντεταμένου μπετόν μετὰ τοῦ ἀντικρύ, ἐκείθεν τοῦ Τριποτάμου (Μπαρμπούτας), πρὸς Δ. συνοικισμοῦ, φερομένου νῦν ὑπὸ τὸ ὄνομα Προμηθεῦς (ἄλλοτε Καρσί - μαχαλάς). Ὑπὲρ τὴν γέφυραν διέρχεται

Σχέδ. 7. Ἀρχαία λείψανα παρὰ τὸν συνοικισμὸν Προμηθεῦς

μέρη κτηρίων, τὰ ὁποῖα πιθανῶς ἦσαν παρόδια κατὰ μῆκος τῆς προαναφερθείσης ἀρχαίας ὁδοῦ, ἢ ὁποῖα εἶχε κατεύθυνσιν πρὸς τὴν βορείαν (πρὸς Β. καὶ πρὸς Α.) ἔξοδον τῆς πόλεως, πρὸ τῆς ὁποίας ἠνῶνετο μετὰ τῆς ἀπὸ τῆς νῦν ὁδοῦ Βενιζέλου ἐρχομένης ἀρχαίας ὁδοῦ. Περὶ τῶν ἀποκαλυφθέντων λειψάνων τῶν οἰκιῶν, τὰ ὁποῖα πάντως ἦσαν ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ ἐκτενέστερος λόγος εἰς τὴν παροῦσαν βραχεῖαν ἐκθεσιν.

Τέλος νέον τι στοιχεῖον προσετέθη κατὰ τὸ 1964, εἰς ὅσα ἐγνωρίζομεν περὶ τῆς κατὰ τὴν κατεύθυνσιν τῆς νῦν ὁδοῦ Βενιζέλου ἀρχαίας ὁδοῦ. Κατὰ τὴν ἐσκαφὴν δηλαδὴ οἰκοπέδου τῆς Ὀλγας Γεμιτζόγλου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Βενιζέλου (Ο.Τ.

νεωστὶ διανοιγείσα ὁδός. Κατὰ τὴν διάνοξιν τῆς ὁδοῦ διὰ μηχανικοῦ προωθητήρος ἐθίγησαν ἐλαφρῶς, μεταγενεστέρως δὲ ὁ παρειακῶν Δημήτριος Σιαφαρίκας ἀπεκάλυψε περισσότερον, λείψανα ἀρχαίας κατασκευῆς δι' ὄλικου εἰς δευτέραν χρῆσιν (Σχ ε δ. 7· Πί ν. 487 γ). Τὰ λείψανα ταῦτα ἠρευνήθησαν δοκιμαστικῶς, ἐξήχθη δὲ μετ' ἐπιφυλάξεων τὸ συμπέρασμα ὅτι ἀποτελοῦν μέρος ὀχυρώσεως ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων δι' ἀρχαιότερον ἐν μέρει μαρμαρινίου ὕλικου, ὡς παρετηρήθη εἰς πλείστα σημεῖα τοῦ περιβόλου τῶν τειχῶν τῆς πόλεως¹².

12. Ἰδὲ τελευταίως ΑΔ 17 (1961 - 62): Χρονικά, σ. 218 Σχέδ. 7 - 9 καὶ Πί ν. 260 - 261· πρβλ. Enciclopedia dell' arte antica ἐν λ. Veria.

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΝ ΒΕΡΟΙΑ

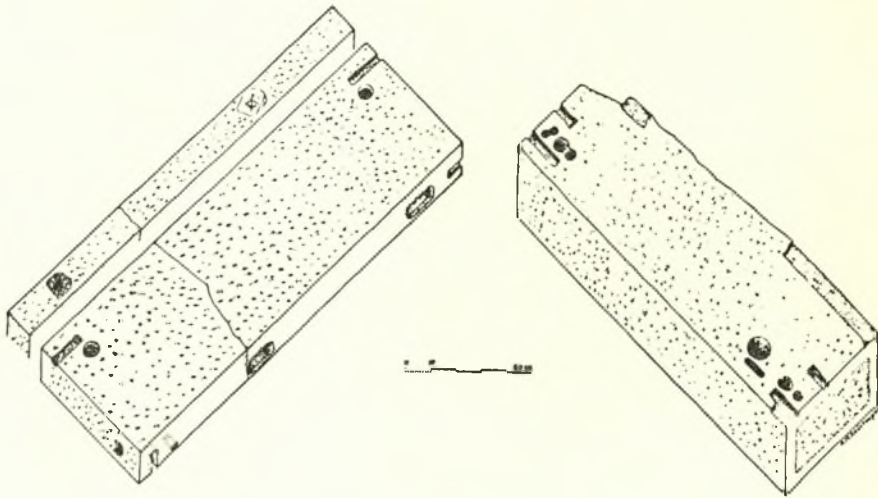
Ἐκτὸς τῶν προαναφερθέντων κινητῶν εἰρημάτων ἐκ τῶν ἀνασκαφέντων οἰκοπέδων, περισυλλέγησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Βεροίας ἐκ διαφόρων σημείων τῆς πόλεως διάφορα ἀρχαία, μαρμάρινα κατὰ τὸ πλεῖστον.

Παρὰ τὸν κινηματογράφον «Ζάππειον» εὐρέθη ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον (Πί ν. 492 α), φέρον ἐπιγραφήν: *Συνετός καὶ Φωτὶς Ἀκτὴν τὴν / θυγατέρα, ἤρωα, Δίκαι[ο]ν τὸν υἱὸν αὐτῶν / ἤρωα*. Ἀξιοσημείωτος ἡ χρῆσις τοῦ ἀρσενικοῦ

τὸ Ἑκαταῖον ἐν Πί ν. 493 α καὶ ἐκ τοῦ συνοικισμού Προμηθεύς, τὸ τρίμορφον ἀνάγλυφον χορευουσῶν περὶ κυλινδρικὸν στέλεχος (Πί ν. 493 β), ἐλθὸν εἰς φῶς κατὰ τὴν διάνοξιν δημοτικῶν ὑπονόμων.

Ἐκ τῆς οἰκοδομῆς ἀδελφῶν Σερεμέτα προῆλθε τὸ κάτω μέρος μαρμαρίνου ἀγάλματος (Πί ν. 493 γ), ἐκ δὲ τῆς οἰκίας Σωτ. Μπινόλα ἡ κακότεχνος καὶ ἡμιτελής κεφαλὴ ἐν Πί ν. 493 δ.

Ἀπειχίσθη ἐκ γωνιακοῦ τετραγώνου πεσσοῦ κινγκλιδώματος τοῦ περιβόλου τοῦ προαναφερθέν-

Σχέδ. 8. Ἀρχαία μάρμαρα ἐκ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγ. Γεωργίου

τύπου διὰ τὴν νεκρὰν θυγατέρα, ἀντὶ ἠρώϊσσα, ἠρωίς (πρβλ. Πί ν. 496 α) ἢ τι τοιοῦτον.

Ἐκ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Βλασίου προῆλθεν ἡ ἐπὶ ἀρραβδώτου κίονος ἐπιγραφή (Πί ν. 492 δ), τῆς ὁποίας τὸ κείμενον μετὰ ὑπομνηματισμοῦ, ἐλπίζω, θὰ δοθῆ συντόμως μετ' ἄλλων (ιδὲ κατωτέρω καὶ πρβλ. Πί ν. 491 α - β).

Ἐκ τῆς προαναφερθείσης ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου (σ. 431) προῆλθον διάφορα μάρμαρα (Σχέδ. 8) καὶ περισυλλέγησαν εἰς τὸ Μουσεῖον τὰ πολυτιμότερα καὶ μᾶλλον εὐμετακόμιστα, ὡς τὸ βυζαντινὸν ἀνάγλυφον τοῦ Πί ν. 492 β καὶ ὁ ἐνεπιγραφὸς ἀρράβδωτος κίων τοῦ Πί ν. 491 α.

Ἐκ τῆς παραπλευρῶς κειμένης οἰκίας τοῦ Στέργιου Πασβάτη περισυλλέγη τὸ ἐπίκρανον τοῦ Πί ν. 491 γ.

Ἐκ τοῦ Δημαρχείου, ὅπου ἐφυλάσσετο προσωρινῶς, μετεφέρθη εἰς τὸ νέον Μουσεῖον ἐπίσης

τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀκαταμαχήτου, τοῦ ὁποίου διακρίνεται ἡ θεμελίωσις ἐν Πί ν. 487 α ἐπὶ τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ, τὸ ἐν Πί ν. 495 γ - δ μάρμαρον τετραγώνου τομῆς. Εἶναι ἀποκεκρουμένον ἄνω καὶ κάτω χάριν δευτέρας χρήσεως, ἐξ ἧς σφῆζονται καὶ λείψανα κονιάματος. Σφῆζει πέρατα κατὰ τὰς ἄλλας τέσσαρας πλευρᾶς. Μῆκος πλευρᾶς: κάτω 0,223, ἄνω 0,235, σφζ. ὑψ. 0,46 μ. Ἀποτελεῖ πιθανῶς τὸ ἄνω τμήμα βάσεως ἐρμαϊκῆς στήλης. Κατὰ τὴν πλευρὰν τῆς ὄψεως (Πί ν. 495 γ) σφῆζει κάτω ἴχνη ἀποκεκρουμένων γεννητικῶν ὀργάνων ἴσως, ἄνω δὲ σφῆζει καμπύλην μετάβασιν ἀπὸ τῆς βάσεως πρὸς τὴν προτομὴν. Κατὰ τὴν δεξιὰν πλευρὰν φέρει ἐλαφρῶς ἀνάγλυφον κηρύκειον (Πί ν. 495 δ) καὶ ἴχνη τοῦ ἀποκεκρουμένου βραχιόνος τετραγώνου τομῆς (πλευρᾶς 0,08 μ.). Κατὰ τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν (Πί ν. 495 γ), ἐκτὸς τῶν ἰχνῶν ὁμοίου βραχιόνος ἀποκεκρου-

μένου, φέρει χάραγμα πρὸς παράστασιν ἀδιαγνώστου ἀντικειμένου. Ἡ ὀπισθία πλευρὰ ἐφαρμμένη ἐκ τῆς δευτέρας χρήσεως.

Παρεδόθη ὑπὸ τοῦ Ἐμμ. Κουτσουγιάννη, εὑρεθὲν εἰς ἀγρόν του παρὰ τὸν σιδηροδρομικὸν σταθμὸν Βεροίας τὸ ἐν Πί ν. 495 α - β πήλινον εἰδῶλιον.

Ἐπὶ τοῦ Δημητρίου Τζίμα παρεδόθη προσωπεῖον πήλινον (Πί ν. 497 α - β), διάτρητον κατὰ τοὺς ὀφθαλμοὺς, τοὺς ῥάθυνας καὶ τὸ στόμα. Φέρει ἐπίσης ἐκατέρωθεν ἀνά μίαν ὀπὴν μεταξὺ ὀφθαλμοῦ καὶ ὠτὸς καὶ ἑτέραν κατὰ τὸ μέτωπον. Μῆκος καὶ ὕψος 0,19 μ. Πιθανῶς ἑλληνιστικῶν χρόνων.

Παρὰ τοῦ Νικολάου Παπαφῶτη, κατοικοῦ Μέσης, παρεδόθη μαρμάρινον τεμάχιον, σφῆζον ἀνάγλυφον κεφαλὴν ἐν προτομῇ μετὰ μέρους τοῦ λαίμου, ἑλληνιστικῶν χρόνων. Προέρχεται ἐκ μεγαλυτέρας συνθέσεως πιθανῶς. Εὐρέθη ὑπὸ τοῦ προαναφερθέντος παρὰ τὸν Ἀλιάκμονα, ὅπου, ὡς οὗτος εἶπεν, ἀπερρίφθη ὑπὸ ἀνατρεπομένου αὐτοκινήτου μετὰ χωμάτων ἐξ ἀνασκαπτομένου οἰκοπέδου ἐν Βεροία πιθανῶς. Μέγ. σφζ. ὕψ. 0,43, μέγ. σφζ. πλ. 0,33 μ.

Βαρβάρες Βεροίας

Κατὰ τὴν ἰσοπέδωσιν διὰ μηχανικοῦ προωθητήρος τοῦ Γυμναστηρίου τοῦ 337 Λόχου Ἐπισκευῶν κατὰ τὸ χωρίον Βαρβάρες Βεροίας, ἀπεκαλύφθη τάφος ἀπλούς, ἦτοι θήκη λαξευμένη εἰς τὸν μαλακὸν βράχον, μήκους 2.05 μ. καὶ πλάτους 0,75 - 0,80 μ. Ἐκ τῶν καλυμμάτων εὐρέθη κατὰ χώραν μόνον μία πλάξ λιθίνη. Τὰ ὀλίγα πῆλινα ἀγγεῖα εἰς τεμάχια χρονολογοῦν τὸν τάφον εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους.

Ἀλεξάνδρεια καὶ Σταυρὸς

Ἐκ τοῦ περιβόλου τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου Σταυροῦ Βεροίας περισυνελέγη εἰς τὸ Μουσεῖον τὸ μιλιάριον ἐν Πί ν. 491 β, ἐκ δὲ τῆς Ἀλεξανδρείας (ἄλλοτε Γιδᾶ) μετεφέρθη ὁμοῖος ἀρράβδωτος κίων, φέρων ἐπαλλήλως ἑλληνικὴν καὶ λατινικὴν ἐπιγραφὴν (Πρβλ. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 359). Αἱ ἐπιγραφαὶ αὗται δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δημοσιευθοῦν πλήρως εἰς τὴν παροῦσαν βραχεῖαν ἔκθεσιν, ὅθεν γνωστοποιοῦνται ἀπλῶς μετὰ τὴν ἐλίπδα, ὅτι θὰ δημοσιευθοῦν ἀλλοῦ συντόμας.

Τρίλοφος

Ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ χωρίου Τρίλοφου (ἄλλοτε Κούκλαινα) προήλθον καὶ παρεδόθησαν

ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίου Καζάνα, κατοικοῦ Τρίλοφου, διάφορα ἀρχαῖα, ἐν οἷς καὶ τὰ ἐν Πί ν. 494 α - δ. Ἐκ τούτων τὸ τραπεζοφόρον (ἄλλως πλευρὰ κλίνης)¹³ ἀνάγεται εἰς χρόνους καλῆς ἑλληνικῆς τέχνης, ἐνῶ τὸ κιονόκρανον, ἡ ἰωνικὴ βάση καὶ τὸ τμήμα πλευρᾶς σαρκοφάγου ἀνήκουν εἰς προχωρημένους ρωμαϊκοὺς χρόνους.

Κομνήνιον Βεροίας

Ἐκ τοῦ χωρίου Κομνήνιον, βορειοδυτικῶς τῆς Βεροίας, ἐπὶ τοῦ Βερμίου, περισυνελέγησαν διάφορα ἀνάγλυφα καὶ ἐνεπίγραφα ἐπιτύμβια, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὰ ἐν Πί ν. 496 α - γ ἀντιπροσωπευτικὰ τῶν δύο ἐποχῶν, εἰς τὰς ὁποίας ἀνήκουν τὰ περισυλλεγένητα, ἦτοι τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς καὶ τῶν τελευταίων αἰώνων τῆς Τουρκοκρατίας. Διὰ τὴν περιοχὴν, ἐξ ἧς προέρχονται τὰ ἀρχαῖα ταῦτα, ἐνδιαφέρουν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως, ὅτι καὶ κατὰ τὰς δύο περιόδους τῆς ξένης κατοχῆς ὁ πληθυσμὸς γράφει σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἑλληνικά.

Ἡ ρωμαϊκῆς ἐποχῆς ἐπιγραφή (Πί ν. 496 α) φέρεται ἐπὶ μαρμαρίνης βάσεως, διακρίνεται δὲ εἰς μὲν τὸν πρῶτον σωζόμενον στίχον ἀσφαλῶς μόνον ὄνομα γυναικὸς εἰς τὴν αἰτιατικὴν: -- 'Ολυμπίαδα --, εἰς δὲ τὸν τελευταῖον, διὰ μεγαλυτέρων γραμμάτων: *Ἡρωίδα*.

Ἐκ τῶν νεωτέρων ἐπιγραφῶν ἡ μία εἶναι κτητορικὴ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, ἡ δ' ἑτέρα ἐπιτάφιος.

Ἡ κτητορικὴ ἐπιγραφή (Πί ν. 496 β) παρὰ τὰς ἀνορθογραφίας (χαρακτηριστικὴ ἡ ἀποκλειστικὴ σχεδὸν χρήσις τοῦ η) ἀναγιγνώσκεται πλήρως καὶ ἀσφαλῶς:

† *Ἀνακενήθη ἐκ θεμελίων ὁ θῆος καὶ πάνσεπτος ναὸς τοῦ ἐν ἀγῆεις πατρῶς ἡμῶν Ἀθα(να)σίου ἀρχ(χ)ῆ ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας δεῖα σηνηδρομῆς τον χωρῆ(ν) καὶ ἐξῶδου αὐτόν, δια δε κώπου καὶ ἐπητροῦπου Π[α]ναγηῶτι Νότα, ἀρχηγέρος Βεθῆθιοις Ἰωάν[ου]. Ἔτος ,αψκθ εν μηνῆ Ἀγούσου - ιε.*

Θὰ εἶχέ τις πολλὰ νὰ παρατηρήσῃ, ὡς π.χ. ἡ εἰς δύο διαίρεσις τῶν λέξεων: ἀγῆις (στ. 2), ἀρχιεπισκόπου (στ. 3), ἀρχιερέως (στ. 6), τὰ σημεῖα συγκοπῆς λέξεως ὑπὸ τὸ μὴ συγκεκομμένον συμπλεκτικὸν καὶ (στ. 1 καὶ 4) κλπ.

Ἡ ἐνεπίγραφος ἐπιτάφιος σταυρὸς (Πί ν. 496 γ) παρουσιάζει ἐνδιαφέρον καὶ ὡς ἀνάγλυ-

13. Πρβλ. G. Bakalakis ἐν *Essays in Memory of K. Lehmann*, Νέα Ὑόρκη 1964, σ. 29.

φον: κυπαρισσόμορφα τὰ σκέλη τοῦ σταυροῦ, ὀφθαλμός κατά τὸ σημεῖον διασταυρώσεως, σταυρός μικρὸς ἄνω, ἀνάγλυφα γράμματα κλπ. Ἡ ἐπιγραφή ἀναγιγνώσκεται σαφῶς:

Ἐάνθο | Τζόμο, ἔτος 1810.

Μπαλτανέτο Ναούσης

Δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας συνεχίσθη κατά τὸ 1964 ἡ ἀνασκαφή τοῦ ρωμαϊκοῦ κτηρίου ἐν θέσει Μπαλτανέτο τῆς Ναούσης (πρβλ. ΑΔ 18 (1963) : Χρονικά, σ. 213 κ.έ.). Κατὰ τὸ 1964 ὠλοκληρώθη ἡ ἀποκάλυψις τῆς αὐλακος, ἡ ὁποία ἀπὸ Δ. διασχέτετε τὸ ὕδωρ ἐντὸς τῆς δεξαμενῆς (Α2 ἐν Σχ ε δ. 9). Ἀπεκαλύφθη, ὡς ἐν τῷ Σχ ε δ. 9, ὁ στυλοβάτης τοῦ περιστυλίου βεβαιωθέντων ἐξ κίωνων κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν καὶ τριῶν ἀραιότερων κατὰ τὴν βορείαν. Οἱ κίονες ἔφερον κιονόκρανα ὡς τὸ ἐν Πί ν. 497 ε. Ἀνεσκάφησαν ἐπίσης οἱ χώροι Θ, Ι, Κ, οἱ ὁποῖοι δὲν παρουσίασαν μωσαϊκὰ δάπεδα. Οἱ χώροι Λ καὶ Μ μόνον ἐν μέρει διατηροῦνται. Ἐβεβαιώθη ἐπέκτασις τοῦ κτηρίου πρὸς Ν., ἐκεῖθεν τῆς ὁδοῦ Κοπανοῦ - Ναούσης, καὶ πρὸς Α. Ἐκ τῶν κινητῶν εὐρημάτων ἀξιοσημεῖωτα δύο νομίσματα χαλκῶ, τὰ ὁποῖα ἐταυτίστησαν ὑπὸ τῆς συναδέλφου κ. Ἀδαμ. Οἰκονομίδου καὶ ἀπεδόθησαν ἐν εἰς τὸν Κωνσταντίνου Β' (337 - 361 μ.Χ.), τὸ ἔτερον εἰς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους, τῆς Θεσσαλονικῆς. Λεπτομερῆς ἐκθεσις θά δημοσιευθῇ εἰς ΠΑΕ 1964.

Στερέωσις μακεδονικῶν τάφων

Κατὰ τὸ 1964 συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι στερέωσεως τῶν μακεδονικῶν τάφων συμφώνως πρὸς πρόγραμμα ἐγκεκριμένον ὑπὸ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως τῆς Ὑπηρεσίας (Πρβλ. ΑΔ 18 (1963) : Χρονικά, σ. 215 κ.έ.). Ἐργασίαι ἐπεμβάσεως ἐπ' αὐτῶν τῶν μνημείων ἐξετελέσθησαν κυρίως εἰς τὸν μέγαν μετὰ διωρόφου προσόψεως τάφον παρὰ τὰ Λευκάδια Ναούσης διὰ τῶν τεχνιτῶν Ἡλία Ζώργια, Βασιλείου Κοκκοράκη καὶ Χαραλάμπους Μεσσήνη ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ ζωγράφου - συντηρητοῦ κ. Φωτίου Ζαχαρίου. Ἐν Πί ν. 498 α - β δεικνύεται ἡ κατάστασις μερῶν τῆς προσόψεως τοῦ τάφου πρὸ καὶ μετὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ κονιάματος. Ἐν Πί ν. 498 α εἰκονίζεται ἡ μεσαία εἰκονικὴ θύρα τοῦ ἄνω ὀρόφου τῆς προσόψεως μετὰ τὸν καθαρισμὸν. Τὴν διαφορὰν δεικνύει μέρος εἰς σχῆμα ὀρθῆς γωνίας, ἀφεθὲν ἀκαθάρστον κάτω δεξιὰ τοῦ πίνακος. Ἐξ ἄλλου ἐν Πί ν. 498 β εἰκονίζεται τὸ κατὰ τὴν τρίτην ἐξ ἀριστε-

ρῶν τρίγυφον καὶ μετόπην μέρος τῆς ταινίας τοῦ ἐπιστυλίου, καθαρισμένου ἀπὸ στρώμα λευκοῦ κονιάματος ἀρχαίας ἐπισκευῆς, ἵνα φανῇ τὸ ἐρυθρὸν χρῶμα τῆς ἀρχικῆς διακοσμῆσεως τῆς ταινίας. Ἐγένοντο ἐξ ἄλλου στερεωτικαὶ τῶν κονιαμάτων τῆς ζωφόρου κλπ. ἐργασίαι.

Ἐν Πί ν. 499 α - β παρέχονται δύο ἀπόψεις τοῦ κατασκευασθέντος στεγάστρου τοῦ τάφου μετὰ κυλιομένης τετραφύλλου θύρας καὶ τῆς προσβάσεως πρὸς τὸ ὑπόγειον μνημεῖον.

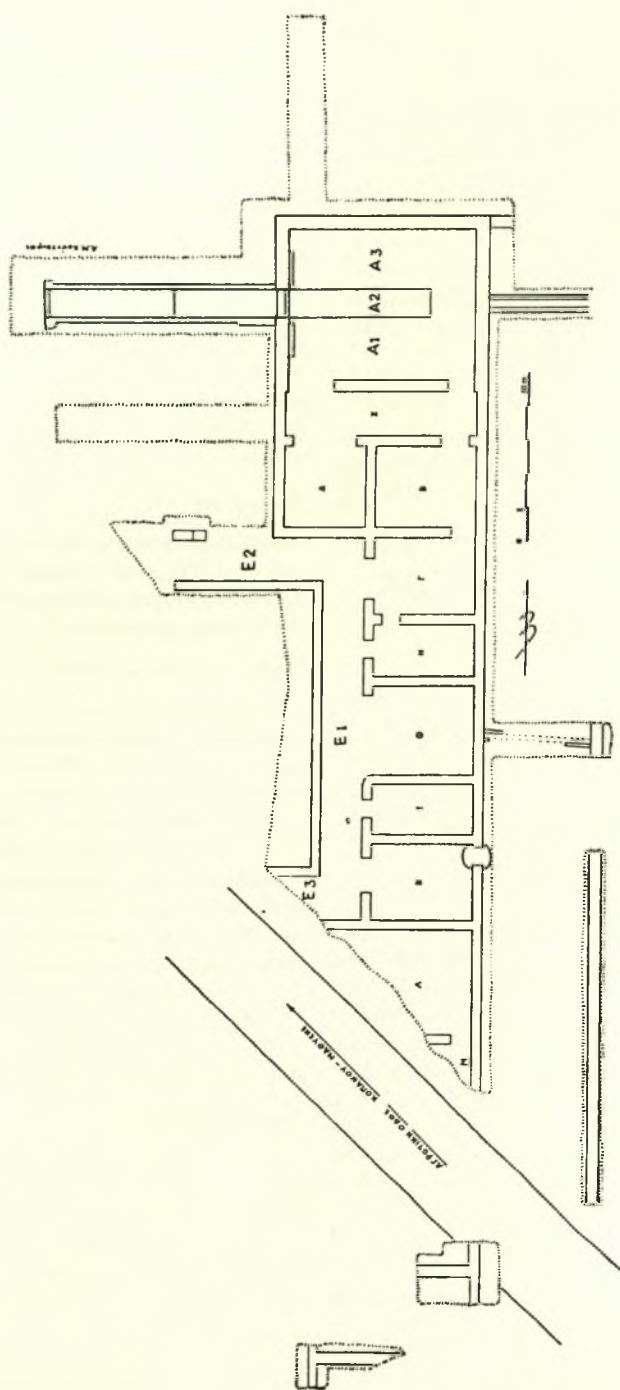
Ἐργασίαι στερέωσεως, καθαρισμοῦ, συντηρήσεως κλπ. ἐξετελέσθησαν ἐπίσης διὰ τοῦ τεχνίτου Εὐαγγέλου Λύτου, βοηθουμένου ὑπὸ εἰδικευμένων ἐργατῶν, εἰς ἄλλους τάφους ὡς ὁ ἀνασκαφείς ὑπὸ τοῦ Κίτχ τάφος, λεγόμενος τῆς Ναούσης, ὁ παρὰ τὰ Λευκάδια τάφος Λύσανος καὶ Καλλικλέους, ὁ τάφος παρὰ τὸ φράγμα Ἀλιάκμονος καὶ οἱ τάφοι Βεργίνης καὶ Παλατιτισίων. Ἀπεικόνισιν τῶν γενομένων ἐργασιῶν εἰς σχέδια ἐξετέλεσεν ὁ σχεδιαστὴς Ἀργύριος Κούντουρας, ἐλήφθησαν δὲ καὶ πλῆθος φωτογραφιῶν, συμφώνως πρὸς τὸ ἐγκεκριμένον πρόγραμμα. Ἐκ τούτων δημοσιεύονται ἐνταῦθα τέσσαρες. Αἱ δύο εἰκονίζουσι τὸν τάφον, τὸν ἀνασκαφέντα ὑπὸ τοῦ Κίτχ (Πί ν. 500 α - β). Ὁ τάφος ἐφέρετο ὡς «ἐξαφανισμένος»¹⁴, ἀλλὰ τὴν σημερινὴν κατάστασιν του δεικνύουσι αἱ φωτογραφίαι τοῦ Πί ν. 500 α - β, ληφθεῖσαι κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν. Τέλος, ἐν Πί ν. 501 α - β εἰκονίζεται μετὰ τὸν καθαρισμὸν χάριν δειγματοῦ τῆς γενομένης ἐργασίας, τὸ θύρωμα τῆς εἰσόδου ἀπὸ τὸν προθάλαμον εἰς τὸν θάλαμον τοῦ τάφου παρὰ τὸ φράγμα τοῦ Ἀλιάκμονος.

Νέα Νικομήδεια

Ἐν τῷ νεολιθικῷ συνοικισμῷ τῆς Νέας Νικομηδείας ἐγένοντο δαπάναις τῶν ἀνασκαφῶν καὶ ὑπὸ τὴν ἐπιτόπιον ἐπίβλεψιν τοῦ κ. R. J. Rodden ἐργασίαι καθαρισμοῦ καὶ συντηρήσεως τοῦ χώρου διὰ τῆς χρήσεως ζιζανιοκτόνων, καλύψεως τῶν λειψάνων διὰ πλαστικῆς ὕλης, ἀποχετεύσεως τῶν ὑδάτων κλπ. Ἐξ ἄλλου συνεχίσθη ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ κ. καὶ τῆς κ. R. J. Rodden ὁ καθαρισμὸς, μελέτη κλπ. τῶν εὐρημάτων ἐν τῷ Μουσεῖῳ τῆς Βεροίας¹⁵.

14. Κ.Α. Ρωμαῖου, Ὁ Μακεδονικὸς Τάφος τῆς Βεργίνης, Ἀθῆναι 1951, σ. 13. Ἐχουν πράγματι ἐξαφανισθῆ ἀπὸ τῆς ἀνασκαφῆς τῶν ὀ τάφος τῆς Πέλλης, ἄλλος παρὰ τὸ 4 1/2 χλμ. τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς ἀπὸ Θεσσαλονικῆς εἰς Φλώριναν κλπ.

15. Ἰδὲ R. J. Rodden, Recent Discoveries from Prehistoric Macedonia, An Interim Report, ἐν *Balkan Studies* 5 (1964), σ. 108, καὶ *Antiquity* 38 (1964), σ. 294.

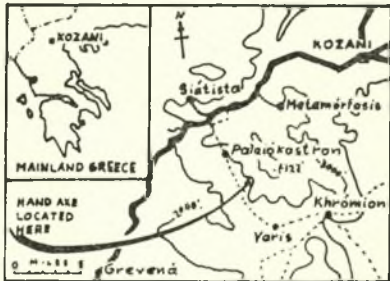
Σχέδ. 9. *Ανασκαφή Μπαλτανιέτου Ναούσης

Ροδοχώριον Ναούσης

Τὸ γνωστὸν ἤδη ἐκ τοῦ νεολιθικοῦ σπηλαίου Ροδοχώριον τῆς Ναούσης (ἄλλοτε Μέγα Ρεῦμα, ἰδὲ ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 356 κ.έ. καὶ πρβλ. Balkan Studies 5 (1964) σ. 116 κ.έ.) παρέχει νῦν ἐνδείξεις ὑπάρξεως καὶ μεταγενεστέρων ἀρχαιοτήτων, αἱ ὁποῖαι ἐπεσημάνθησαν ἐντὸς κτήματος τοῦ Βασιλείου Ἰασονίδου ἐν θέσει « Τανφόρ » (= πρὸς τὸν ἀνήφορον). Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ ἐνταῦθα εὐρύτερος λόγος, ἐφ' ὅσον δὲν ἐγένετο οὐδεμία ἔρευνα εἰς τὰ διαφανέτα λείψανα τοίχων. Παρέχεται μόνον εἰκὼν ἐν μέρει ἀποκαλυφθέντος πίθου (Πί ν. 497 δ).

Παλαιοκάστρον Κοζάνης

Ἐν Πί ν. 502 α - β παρέχεται εἰκὼν τῆς παλαιολιθικῆς ἀξίνης ἐκ τῆς περιοχῆς Παλαιοκάστρου Κοζάνης (Σ χ έ δ. 10). Αὕτη εἶναι ὡς

Σχέδ. 10

γνωστὸν τὸ ἀρχαιότερον ἐπὶ ἑλληνικοῦ ἐδάφους ἀρχαιολογικὸν εὕρημα χρονολογούμενον εἰς τὴν ἀχελαιαν περίοδον τῆς παλαιολιθικῆς ἐποχῆς¹⁶. Τὸ Μουσεῖον Ἀρχαιολογίας καὶ Ἀνθρωπολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Cambridge ἐδώρῃσεν εἰς τὸ Μουσεῖον Βεροίας ζεῦγος ὁμοίων ἀξινῶν τῆς αὐτῆς ἐποχῆς, ἵνα ἐκτεθοῦν μετὰ τῆς ἐκ τοῦ Παλαιοκάστρου πρὸς παραλληλισμὸν. Ἐκ τῶν δύο παλαιολιθικῶν ἐργαλείων ἐκ τῆς Ἀγγλίας εἰκονίζεται ἐν Πί ν. 502 γ - δ τὸ ἔτερον.

Περιβόλι Γρεβενῶν

Ἐκ τῆς θέσεως Παλαιομονάστηρο, πλησίον τοῦ χωρίου Περιβόλι Γρεβενῶν, προήλθον τυχαίως χαλκοῦς λέβης, δύο σιδηραῖ αἰχμαὶ δοράτων, σαυρωτῆρ καὶ σιδηροῦν ξίφος. Ὁ λέβης

16. E.S. Higgs ἐν Antiquity 38 (1964), σ. 54. Πρβλ. R. Rodden, Balkan Studies 5 (1964), σ. 113, Σ. Δάκαρη, Οἱ Γεωλογικὸι Μῦθοι τῶν Μολοσσῶν, Ἀθήνα 1964, σ. 1, σημ. 1.

(διάμετρος χεῖλους περίπου 0,42 μ.) ἔφερε τέσσαρας πιθανῶς ζωομόρφους λαβὰς, ἐκ τῶν ὁποίων εὐρέθησαν αἱ τρεῖς, ἐνθ' εἰς τὴν θέσιν τῆς τετάρτης φαίνεται ἀρχαία ἐπισκευή. Ἐκ τούτων δύο εἶναι σχεδὸν ὁμοιαὶ καὶ εἰκονίζουσι κεφαλὴν τράγου μὲ ἀρκετὴν σχηματικότητα, ἡ δὲ τρίτη τράγον ἴσως πάλιν, τοῦ ὁποίου ἐλλεῖπει ἡ κεφαλὴ. Ὅμοία θὰ ἦτο καὶ ἡ ἐλλείπουσα τετάρτη λαβή. Ὁ λέβης, ὡς καὶ τὰ κατωμένα σιδηρὰ ὄπλα, δὲν ἐκαθαρίσθησαν εἰσέτι, ὥστε νὰ γίνουσι δυνατὰ ἀκριβέστερα παρατηρήσεις. Ὅπως οὐδέποτε αἱ ἐν Πί ν. 503 α - γ ζωομορφὸι λαβαὶ ἔχουσι τεχνοτροπικὰ στοιχεῖα ἀρχαϊκά, ἀλλ' εἶναι δυνατόν νὰ ἀποτελοῦν ἐπιβιώματα εἰς κλασσικοῦς χρόνους μέχρι καὶ τοῦ προχωρημένου 5ου αἰ. π.Χ. Αἱ σιδηραῖ αἰχμαὶ ἔχουσι μέγ. σφζ. μῆκ. 0,66 καὶ 0,45, ὁ σαυρωτῆρ 0,13 καὶ τὸ ξίφος 0,49 μ.

Ζιάκα Γρεβενῶν

Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν θεμελίων πρὸς κατασκευὴν τοῦ ναοῦ τοῦ χωρίου ἀπεκαλύφθη μωσαϊκὸν δάπεδον. Ἀνεστάλη πᾶσα περαιτέρω ἐργασία χάριν ἐρεῦνης ἐν καιρῷ.

Ἅγιος Ἐλευθέριος Κοζάνης

Ἀνατολικῶς τῆς πόλεως Κοζάνης περί τὰ 5 χλμ. ὕψουται τὸ κωνοειδὲς ὕψωμα, ἐφ' οὗ ὑπάρχει ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἐλευθερίου καὶ ἐκ τοῦ ὁποίου προήλθον κατὰ καιροῦς διάφορα ἀρχαία περισυλλεγόντα εἰς τὸ Μουσεῖον Κοζάνης¹⁷. Κατὰ τὸ 1964, διανοιγομένης ὁδοῦ, εὐρέθησαν καὶ περισυνελέγησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Κοζάνης διάφορα ἀντικείμενα, ἦτοι τεμάχια ἀγγείων μὲ πλαστικὴν διακόσμησιν διασφύζοντα καὶ μέρος τῶν ὀνομάτων τῶν ἀναγλύφων μορφῶν, ἐν οἷς καί: -- *Ἰάνθιος*, μὲ γράμματα ἐπίσης ἀνάγλυφα, ὀκτῶ χαλκᾶ καὶ ἐν ἀργυροῦν νόμισμα, ἐπιγραφαὶ ἀναθηματικαὶ εἰς Δία Ὑψιστον, τμήματα μαρμαρίνων ἀγαλμάτων καὶ ἀναγλύφων κλπ.

Κόμανος Ἐορδαίας

Παρά τὴν θέσιν Σωληνάριον τῆς περιοχῆς Κόμανου Ἐορδαίας ἀπεκαλύφθησαν τυχαίως μωσαϊκὸν δάπεδον (Πί ν. 497 γ), λείψανα ὄδραγωγείου, πῆλαια πλάκες κυκλικαὶ ἐκ κιονίσκων ὑποκαύστου καὶ ἄλλαι ἐνδείξεις ὑπάρξεως σημαντικῶν ἀρχαιοτήτων ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

Σιάτιστα

Χάριν ὀπομνήσεως τοῦ αὐξανόμενου ἐνδιαφέροντος τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀ-

17. Π.χ. AE 1936, Χρονικά, σ. 6, ἀριθ. 7 (πρβλ. αὐτ. σ. 13), BCH 1954, Chron. σ. 274.

ναστηλώσεως πρὸς τὰ νεώτερα Μνημεῖα, ὡς τὰ ἀρχοντικά τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, παρέχονται ἐνταῦθα τέσσαρες εἰκόνες (Πί ν. 504 α-δ) ἐκ τοῦ ἀρχοντικοῦ Νεραντζοπούλου ἐν Σιατίστῃ¹⁸.

Ἄσβεστόπετρα Ἑορδαίας

Ἐκ τῆς περιοχῆς Ἄσβεστοπέτρας Ἑορδαίας περισυνελέγησαν εἰς Πτολεμαίδα τὰ ἑξῆς: α) Μαρμαρίνον κιονόκρανον εἰς δύο τεμάχια, ἀποτελούμενον ἀπὸ ἄβακα, ἔχινον καὶ μέρος τοῦ κίονος (Πί ν. 505 δ). Μῆκος ἄβακος 0,61, ὕψος 0,10, συνολ. ὕψος 0,32, διάμ. κίονος 0,35 μ. β) Ἐπίκρανον ἐκ μαρμάρου ἐρυθροῦ (Πί ν. 505 δ, ἄνω δεξιὰ). Ὑψ. 0,29, μεγ. μῆκ. 0,57, μέγ. σφς. πλ. 0,50 μ.

Λικνάδες Βοίου

Εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν εἰσιχθῆσαν τρία χαλκᾶ νομίσματα καὶ κορμὸς μαρμαρίνου ἀγάλματος γυναικὸς ἐνδεδυμένης, ἐκ τῆς τοποθεσίας Γκορτσιά. Ἡ κεφαλὴ, ἡ ἀριστερὰ χεὶρ καὶ ἡ δεξιὰ ἀπὸ τοῦ ἀγκῶνος ἦσαν ἐνθετοί. Μέγ. σφς. ὕψ. 0,30 μ.

Καστοριά

Εἰς τὸν ἕκτακτον Ἐπιμελητὴν Ἀρχαιοτήτων κ. Ἀντώνιον Καλαφατιδὴν παρεδόθησαν διάφορα χαλκᾶ ἀγγεῖα, ἐν οἷς καὶ τὰ ἐν Πί ν. 506 γ-ζ' καὶ 507 α-β, χρονολογούμενα εἰς τοὺς μετὰ τὴν γέννησιν τοῦ Χριστοῦ χρόνους¹⁹. Μετεφέρθησαν προσωρινῶς εἰς τὸ Μουσεῖον Βεροῖας πρὸς καθαρισμόν κλπ., ἐλπίζεται δὲ ὅτι θὰ δημοσιευθοῦν συντόμως ἀλλαχοῦ.

Νεστόριον Καστοριάς

Ἐντὸς ἀγροῦ τοῦ Χαραλάμπους Παπούρα ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἀπεκαλύφθη κατὰ τὴν ἄρσιν τοῦ ἀγροῦ τάφος ρωμαϊκῆς ἐποχῆς εἰς σχῆμα ἀπλῆς θήκης (2 x 0,50 μ., βάθος 0,60 μ.) λαξευμένος εἰς τὸν μαλα-

18. Ἐγχρωμοὶ εἰκόνες ἐκ τῶν ἀρχοντικῶν τῆς Σιατίστῃς ἐδημοσιεύθησαν εἰς Ἡμερολόγιον 1964 τῆς Ἴονικῆς καὶ Λαϊκῆς Τραπέζης. Ἰδὲ καὶ Ν. Μουτσόπουλου, Τὰ Ἀρχοντικά τῆς Σιατίστῃς, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τόμος I, (1961-64) σ. 31.

19. Ἰδὲ τελευταίως O.D. Lokdrinapidae, Italijskie bronznye Izdelija najdenne na territorii drevnej Gruzii, ρωσιστί, ἐν Sovetskaja Archeologija, 1964 (1), 199-220, ὅπου καὶ ἄλλη βιβλιογραφία. Ἰδιαιτέρως παραβλητέα τὰ ἀνάγλυφα τῆς λαβῆς ἐν Πί ν. 507 α πρὸς τὰ ἐν εἰκ. I τῆς ρωσικῆς δημοσιεύσεως καὶ τὸ ἀγγεῖον ἐν Πί ν. 506 γ-δ πρὸς τὸ ἐν εἰκ. 13 ρωσικόν.

κὸν βράχον (Πί ν. 508 β). Ἦτο κεκαλυμμένος διὰ πλακῶν, ἐξ ὧν μία εἰς δευτέραν χρῆσιν ἐπιτυμβία στήλη ἐξ ἔγχωρίας «ἀσπρης πέτρας», ἦτοι ἀββεστολίθου, διασωθεῖσα μόνον ἐν μέρει (Πί ν. 508 α). Τὸ πρῶτον ὄνομα εἶναι ἀσφαλῶς: Ἀρραβαῖος²⁰. Μεταξὺ τρίτου καὶ τετάρτου στίχου κατανέμεται ὄνομα νεκρᾶς θυγατρὸς, ἴσως: Ἀντιγγόνῃ. Ἐκ τοῦ περιεχομένου τοῦ ρωμαϊκοῦ τάφου διεσώθη ὑάλινον ἀγγεῖον, τὸ ὁποῖον φυλάσσεται εἰς τὸ Δημοτικὸν Σχολεῖον μετὰ προϊστορικοῦ λιθίνου ἐργαλείου προελθόντος ἐκ τῆς θέσεως «Κατήφορος» περὶ τὰ 200 μ. βορειοανατολικῶς τοῦ νεκροταφείου τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Εἰς τὸ δάπεδον τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου ὑπάρχει ἡ ἐν Πί ν. 508 γ ἐπιταφία πλάξ, καθ' ὅσον γνωρίζω ἀδημοσίευτος. Φέρει εἰς τέσσαρας στίχους μεταξὺ σταυρῶν, τὴν ἐπιγραφὴν:

† Μημόριον
τοῦ περιβλέ-
πτου Ρωμύλου
Τριβούνου †²¹

20. Προχείρωσ Μ. Δήμιτσα, Ἡ Μακεδονία κλπ., Ἀθῆναι 1896, σ. 166 κ.έ., ἀριθ. 199 καὶ 200, Ν. Παπαδάκης ἐν Ἀθηνῶν, 1913, σ. 447, ἀριθ. 46, H. Berve, Das Alexanderreich, II, München 1936 σ. 80, ἀριθ. 144, Ἀ. Κεραμοπούλλος ἐν AE 1932, σ. 79 [=L. Robert, REGr., 1936, σ. 369]. Πρβλ. J. Kalléris, Les anciens Macédoniens, I, 1954, σ. 289 κ.έ., σποράδην. Τελευταίως K. Lehmann ἐν Samothrace, 4, II, The Altar Court, New York 1964, σ. 117 κ.έ., ἰδίως σ. 122 καὶ σημ. 43, ὅπου καὶ ἄλλη βιβλιογραφία.

21. Περὶ τῆς ἐκ τῆς λατινικῆς γλώσσης προελθοῦσης λέξεως *μημόριον* ἰδὲ προχείρωσ Liddell-Scott-Jones ἐν λ. *μημόριον*, παραλλαγῆς δὲ ἐν MAMA, V, σ. 42, ἀριθ. 77, N. Bees, Die griech.-christl. Inschriften d. Peloponnes, I (1941), σ. 127 κ.έ., ἀριθ. 65 καὶ 66, SEG, XIX (1963), ἀριθ. 909-912. Ἐκ τῆς μακεδονικῆς Ἐδέσεως, Delacoulonche, Mémoire, σ. 172 κ.έ., ἀριθ. 8, 11 καὶ 14 [= Δήμιτσα, ἔ.ά., σ. 48 κ.έ., ἀριθ. 35, 36 καὶ 37, πρβλ. ἀριθ. 34], A. Struck ἐν AM 27 (1902), σ. 313, ἀριθ. 24 καὶ 25, Mordtmann ἐν AM 18 (1893), σ. 417, ἀριθ. 3-6, Plassart ἐν BCH 47 (1923), σ. 188 [=SEG 2 (1924), ἀριθ. 404], BCH Chron. 1955, σ. 316. Ἐκ τῆς Βεροῖας Delacoulonche ἔ.ά., ἀριθ. 82 καὶ 84, πρβλ. ἀριθ. 86 [=Δήμιτσα, ἔ.ά., ἀριθ. 110 καὶ 111, πρβλ. ἀριθ. 108], Plassart ἐν BCH 47 (1923), σ. 185 [=SEG 2, (1924), ἀριθ. 399], Rostovtzev ἐν Bull. Inst. Arch. Russe, IV (3), σ. 178, ἀριθ. 9. *Περὶβλέπτος*, προχείρωσ ἐν Fr. Preisigke, Wörterbuch d. griech. Papyrus-Urkunden, III. Berlin 1931, σ. 199, ἐν λ., καὶ Liddell-Scott-Jones ἐν λ. Ἄλλα παραδείγματα ἐν Preisigke, SGU, ἀριθ. 8988, 9153, 9368, 9389, 9461, 9561 καὶ 9598, ὅλα ἀπὸ τοῦ 5ου αἰ. μ.Χ. κ.έ. OGIS, ἀριθ. 521, στ. 14, P. Oxyg. XVI, σ. 333, στ. II. Περὶ τοῦ ἀντιστοιχοῦ λατινικοῦ *spectabilis*, ἰδὲ RE III A, 2, στ. 1552, πρβλ. στ. 1565 ἐν λ. *tribuni*. Τὸ ὄνομα Ρωμύλος δὲν εὑρὸν ἐν Μακεδονία, χωρὶς νὰ ἐξαντλήσω τὴν ἔρευναν. Τριβούνος, προχείρωσ, Preisigke, Wörterbuch, III, σ. 224, ἐν λ. *τριβούνος* καὶ P. Oxyg., σποράδην, ὅλα τὰ παραδείγματα δού αἰ. μ.Χ. κ.έ.

Ἐν Πί ν. 507 γ - δ παρέχεται εἰκὼν τῆς περιοχῆς καὶ λεπτομέρεια τῶν τειχῶν παρὰ τὸ Κάτω Νεστόριον²².

Μαυροχώριον Καστοριᾶς

Ἐν τῷ ναῶ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς περισυνελέγη σύνθετον ἰωνικὸν κιονόκρανον ἐξ ἀσβεστολίθου μεθ' ὕψηλῳ ἐπιθήματος φέροντος σταυρὸν κατὰ τὴν μίαν πλευρὰν. Μεταγενεστέρως ἐλαξεύθη, ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς λεκάνη με στόμιον ἐκροῆς κατὰ τὴν δεξιὰν πλευρὰν. Ἐθραύσθη ὁ πυθμὴν. Μέγ. πλάτος προσθίας ὄψεως 0,52, μήκος 0,62, ὕψος 0,43 μ.

Ἐν τῷ χωρίῳ, ἐντὸς τῆς αὐλῆς τοῦ Θωμᾶ Μίγα, φυλάσσεται μέγας πίθος ἀκέραιος, ὕψους 1.45 μ., φέρων καὶ πλαστικὴν ζώνην ὕψους 0,045 μ., διακεκομημένην δι' ἐγχαράκτων γωνιῶν.

Φλώρινα

Κατὰ τὸ 1964 ἐγένετο ἔναρξις τῶν ἐργασιῶν κατασκευῆς τοῦ Μουσείου Φλωρίνης (Πί ν. 505 α), εἰς τὸ ὅποιον θὰ συγκεντρωθοῦν ὅλαι αἱ ἀρχαιοτήτες τοῦ Νομοῦ ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων. Τὸ Μοῦσεῖον κτίζεται ἀριστερὰ τῆς ὁδοῦ ἀπὸ τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ πρὸς τὸ κέντρον τῆς πόλεως, ἐπὶ οἰκοπέδου παραχωρηθέντος ὑπὸ τοῦ Δήμου καὶ γειννιάζοντος πρὸς περιοχὴν προοριζομένην νὰ ἀποτελέσῃ πάρκον, εἶναι δὲ εὐπρόσιτον καὶ διὰ τοὺς ἀπὸ τῶν συνόρων τῆς Νίκης ἐρχομένους ἢ πρὸς τὸ Ξενοδοχεῖον Ξενία τῆς Φλωρίνης κατευθυνομένους. Ὅταν τὸ Μοῦσεῖον τῆς Φλωρίνης θὰ λειτουργήσῃ, δὲν θὰ εἶναι μόνον προθήκη τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸ βορειοδυτικὸν τοῦτο ἄκρον τῆς χώρας, ἀλλὰ καὶ στρατηγεῖον καὶ ὀρμητήριον διὰ τὴν ἀρχαιολογικὴν ἐξερεύνησιν τῆς περιοχῆς τῆς Φλωρίνης, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπάρχουν πλείστοι ἀρχαιολογικοὶ τόποι ἐλάχιστα γνωστοί, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τρεῖς προϊστορικοὶ συνοικισμοὶ πλησίον τῆς πόλεως²³, ἧτοι ὁ ὁμώνυμος πρὸς τὴν

22. Πρβλ. ΠΑΕ 1938, σ. 61, καὶ M. Robertson, JHS 1939, Archaeol. in Greece, σ. 201. Ἴδὲ καὶ AJA 1940, Archaeol. News, σ. 239.

23. Πρβλ. W.H. Heurtley, Prehistoric Macedonia, Cambridge 1939, σ. XXII - XXIII.

πόλιν, τὸ Πέρασμα καὶ τὸ Ἄρμενοχώρι, τοῦ ὁποίου ὁ ἀπὸ τῆς νεολιθικῆς μέχρι τῆς μέσης ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ χρονολογούμενος συνοικισμὸς εἰκονίζεται ἐν Πί ν. 506 α - β²⁴.

Ἐν Πί ν. 505 γ εἰκονίζεται ἐνεπίγραφον ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον εἰσαχθὲν εἰς τὸ (προσωρινὸν) Μοῦσεῖον Φλωρίνης²⁵.

Πρέσπα

Ἐν Πί ν. 505 β εἰκονίζεται βωμὸς ἀναγλύφως διακεκοσμημένος, εὑρισκόμενος ἐντὸς τοῦ χωρίου τῆς νησίδος τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλείου. Ἐπιγραφή δημοσιευθεῖσα ἐσφαλμένως ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Ν. Μουτσοπούλου²⁶ διορθώνεται εἰς Μακεδονικά, 6 (1964 - 65) σ. 287 κ.ε.

Πέλλα

Ὁ ὑπογράφων τὴν παροῦσαν Ἐφορος Ἀρχαιοτήτων ἐξηκολούθησε τὴν συνεργασίαν του εἰς τὴν μελέτην καὶ δημοσιέυσιν τῶν εὐρημάτων ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Πέλλης. Μετὰ τὴν δημοσίευσιν ἐπιγραφῶν ἐκ Πέλλης²⁷, ἐδημοσιεύθησαν ἤδη ἄρθρον συνοπτικὸν περὶ τοῦ ἔργου κατὰ τὰ τελευταῖα δέκα ἔτη ἐν Πέλλῃ²⁸ καὶ, εἰς ἰδιαιτέρον τεύχος, ἐκλαϊκευτικὴ μελέτη περὶ τῶν σπουδαιωτέρων εὐρημάτων²⁹. Συντόμως κυκλοφοροῦν τὰ Πρακτικά τοῦ Πρώτου Συμποσίου με θέμα τὸ ἑλληνορωμαϊκὸν ψηφιδωτὸν (Παρίσιος 1963)³⁰, ὅπου περιέχεται καὶ ἀνακοίνωσις περὶ τῶν μωσαϊκῶν τῆς Πέλλης, καὶ ὁ τόμος VI τῆς Enciclopedia dell'arte antica με τὸ ἄρθρον Pella.

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

24. W. A. Heurtley, ἑ.ἀ., σ. 57 κ.ε. καὶ σποράδην.

25. Πρβλ. ΑΔ 14 (1931 - 32), Παράρτημα, σ. 40, ἀριθ. 20.

26. Ν. Μουτσοπούλου, Ἐκκλησίαι τοῦ Νομοῦ Φλωρίνης, Θεσσαλονίκη 1954, σ. 6.

27. Balkan Studies 4 (1963), σ. 155 κ.ε.

28. Archaeology 17 (1964) σ. 74 κ.ε.

29. Photios M. Petsas, Pella [=Studies in Mediterranean Archaeology XIV], Lund 1964.

30. Ἐδημοσιεύθησαν ἤδη ὑπὸ τὸν τίτλον, La mosaïque grégoromaine, Paris 1965.

*

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΑΝΑΚΤΟΡΟΥ ΒΕΡΓΙΝΑΣ
ΚΑΤΑ ΤΟ 1964

Συνεχίσθη και κατά το 1964 η ανασκαφή εις τὸ ἀνάκτορον Βεργίνας ὑπὸ τὴν ἄμεσον καὶ συνεχῆ ἐποπτείαν τῆς δ. Δ. Χατζῆ, βοηθοῦ τῆς Β' ἔδρας Ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Αἱ ἐργασίαι περιορίσθησαν εἰς τὴν Ν. πλευρὰν τοῦ ἀνακτόρου, κατὰ μῆκος τοῦ Ν. τοίχου καὶ ἕως 7 μ. νοτίως αὐτοῦ, ἐντὸς τοῦ ἀπαλλοτριωθέντος ἀγροῦ τοῦ Γ. Κωτσοπούλου.

Ἡ ανασκαφή ἤρχισεν ἀπὸ τοῦ σημείου, εἰς τὸ ὁποῖον εἶχε διακοπῆ πέρυσι, δηλαδὴ 6 μ. δυτικῶς τῆς προεκτάσεως τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, καὶ ἐπεξετάθη μέχρι καὶ τοῦ δωματίου F. Σκοπὸς τῆς ἐφετεινῆς ανασκαφῆς ἦτο ἡ ἀποκάλυψις τοῦ νοτίου ἐξωτερικοῦ τοίχου, ἐν τμήμα τοῦ ὁποίου, μήκους 5.60 μ., εἶχεν ἀποκαλυφθῆ κατὰ τὸ 1963, καὶ ἡ ἔρευνα εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην τοῦ ἀνακτόρου.

Ἡ ανασκαφή ἐγένετο κατὰ στρώματα, ἀλλὰ ἐπειδὴ ἡ ἐπίχωσις ἦτο μεγάλη, φθάνουσα τὰ 3 μ., ἐγένετο κυρίως ἀποχωμάτωσις, ὥστε ἐπετεύχθη ἡ ἀποκάλυψις ἑνὸς μόνον τμήματος τοῦ νοτίου ἐξωτερικοῦ τοίχου μέχρι τοῦ δωματίου Β καὶ ἑνὸς ἄλλου μικροῦ τμήματος εἰς τὴν τομὴν Β, δηλαδὴ νοτίως τοῦ χώρου C (δυτικώτερον ἢ ανασκαφῆ δὲν ἐπεξετάθη εἰς βάθος μεγαλύτερον τοῦ 1.70 μ., ἂν καὶ ἡ ἐπίχωσις ἐκεῖ ἦτο μικροτέρα). Εἶναι βέβαιοι ὅτι ὁ τοίχος ὑπάρχει καὶ εἰς

τὸ μεταξὺ διάστημα καὶ πιθανὸν ὅτι προχωρεῖ καὶ δυτικῶς. Ἡ κατασκευὴ του εἶναι ἐκ πωρίνων δόμων οὐχὶ κανονικῶν, τὰ δὲ ὄστρακα τὰ ἀνευρεθέντα ἄνωθεν καὶ ἐκατέρωθεν αὐτοῦ ἑλληνιστικά.

Εἰς ὅλην τὴν ανασκαφείσαν ἔκτασιν παρατηρήθη ὅτι τὸ ἔδαφος ἐδέχθη πίεσιν ἀπὸ Ν. πρὸς Β. Τοῦτο συνάγεται τόσον ἐκ τῆς ὑποχωρήσεως τοῦ νοτίου ἐξωτερικοῦ τοίχου εἰς τὸ σημεῖον νοτίως τοῦ δωματίου C, ὅσον καὶ ἐκ τῆς παρατηρηθείσης ἐξῶθι τοῦ τοίχου τούτου ταραχῆς τοῦ φυσικοῦ πηλώδους χόματος (« μούσγας » κατὰ τοὺς ἐγχωρίους). Τὰ εὐρήματα εἰς τὸ δυτικὸν τμήμα τῆς ανασκαφῆς, νοτίως τῶν δωματίων D, E, F, ἦσαν ἐλάχιστα, ἐνῶ ὁ ὑπόλοιπος ανασκαπτόμενος χώρος ἦτο σχετικῶς πλούσιος εἰς ὄστρακα, τὰ πλείστα ἑλληνιστικά ἐξ οἰκιακῶν σκευῶν. Ἀνευρέθησαν ὡσαύτως εἰς τὴν αὐτὴν ἔκτασιν κέραμοι, τεμάχια πηλίνης σίμης γραπτῆς καὶ νομίματα ἑλληνιστικά καὶ ρωμαϊκά, ἐκ τῶν ὁποίων ἀξιοσημεῖωτα εἶναι: 1) χαλκοῦν Ἐδέσεως τοῦ Ἰουλίου Φιλίππου τοῦ Ἄραβος, εὑρεθὲν εἰς βάθος 0,45 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας, Ν. τοῦ δωματίου V, 2) χαλκοῦν Περσέως, εὑρεθὲν εἰς βάθος 1.70 μ. νοτίως τοῦ δωματίου V καὶ 3) ἀργυροῦν ἀθηναϊκόν, εὑρεθὲν νοτίως τοῦ δωματίου C εἰς βάθος 2.80 μ. Ὅλα τὰ εὐρήματα εὑρίσκοντο ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ χόματος μεταξὺ τῆς « μούσγας » καὶ τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ ἀνακτόρου.

M. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ

*

MACEDONIA : NEA NICOMEDEIA, 1964

In the summer of 1964, the British School of Archaeology undertook the cleaning and preservation of the Early Neolithic remains at the site of Nea Nikomedeia which were exposed during the 1961 and 1963 excavation campaigns. Mr. Robert Rodden, Co-Director of the 1961 and 1963 excavations, supervised the work. All structural features were cleaned. The surface of the area excavated in 1963 (that part of the mound which was disturbed in 1958-59 by mechanical excavators digging for road-fill) was cleared of baulks where necessary, and sloped to facilitate surface-water drainage. A trench was cut on the eastern side of the 1963 excavations in order to carry the surface-water clear of the site.

In an attempt to preserve the excavated remains of the structures found in 1961 and 1963, which are generally represented only by discolourations in the soil, two methods were adopted. In one area, the excavated surface was covered with plastic sheeting and earth. Where this was not feasible, due to the presence of large pits and post-holes extending below the local water-table, the area was sprayed with chemicals which prevent the growth of vegetation and consequential breakdown of the soil and destruction of the archaeological remains.

A reconstruction of an Early Neolithic house, built according to the methods, and with the materials indicated by the archaeological evidence is being erected around the excavated remains of one of the best preserved houses found during the excavation. This reconstruction - cum - shelter will be left to stand as part of the project for the preservation of the site.

During the 1964 "cleaning-up" operation, the limits of the primary and secondary Early Neolithic settlements on the east side of the mound were defined. A final scraping of the deposits in the eastern half of the 1963 exca-

vations established that in this area the original settlement on the site was of rather limited extent, and that the second building period probably marked an increase in the size of the settlement. In the course of cutting the drainage trench just outside the area of the 1963 excavations, traces of two parallel walls attributable to the first building period were found. These represent the most substantial examples of mud-walling found on the site; to judge from their orientation, the walls circumscribed the original settlement, at least on the land-ward side. The evidence from the drainage trench suggests that in the second building period, the original circumballations were replaced by an enclosing ditch, which probably served as a moat. As this ditch extended below the local water-table, it was utilized as a drainage ditch for the 1963 excavations.

A number of burials pertaining to the first occupation phase of the site were discovered in the eastern part of the area excavated in 1963; these were single, contracted interments in shallow pits which were apparently dug into virgin soil outside the habitation area of the original settlement, but inside the village walls.

Remains of two intrusive trenches of Late Neolithic date were found. It is now apparent that there is a series of concentric Late Neolithic trenches surrounding the highest point of the mound.

Together with the Early Neolithic house reconstruction already mentioned, a second similar structure is being built outside the excavation area. This second Early Neolithic house reconstruction will be burnt down and then excavated in the spring of 1965, the results being compared with the evidence yielded by the 1961 and 1963 excavations. The "archaeological experiment", and the conservation and reconstruction measures described in this report, mark the completion of the present programme at the Nea Nikomedeia site.

R. J. RODDEN

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΝΑΤ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Εισαγωγικά

Κατά το έτος 1964 υπό της Έφορείας Αρχαιοτήτων ΙΕ΄ Περιφέρειας διενεργήθησαν ανασκαφαι και έρευναι εις Ἀμφίπολιν, Νεάπολιν (Καβάλαν), Οίσυμην (Νεαν Πέραμον Καβάλας), Κοινότητα Πετρούσσης (Δράμας) και εις τὰ Ἄβδηρα. Ὡλοκληρώθη ἡ έκθεσις τῶν ἀρχαιοτήτων εις τὰς αἰθούσας τοῦ ἰσογείου τοῦ νεοδημητου Μουσείου Καβάλας, τὸ ὅποιον και ἦνοιξε διὰ τὸ κοινὸν και ἐγένοντο διάφοροι ἐπανεκθετικαὶ ἐργασίαι εις τὸ Μουσεῖον τῆς Θάσου. Ἐγένοντο ἐπίσης ἐργασίαι ἀναστήλωσεως, ἀποκαταστάσεως και συντηρήσεως μνημείων και ἀρχαίων οἰκοδομῶν τῶν Φιλίππων, τῆς Θάσου και τῆς Καβάλας. Κατωτέρω δίδεται συνοπτικὴ έκθεσις περὶ τοῦ ὅλου ἔργου τῆς Έφορείας κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ - ΕΡΕΥΝΑΙ

α) Ἀμφίπολις

Εἰς τὴν Ἀμφίπολιν συνεχίσθησαν αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας διὰ τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων κ. Δημητρίου Λαζαρίδη, βοηθουμένου ὑπὸ τοῦ λίαν ἱκανοῦ και ἐμπείρου Ἀρχιφύλακος τοῦ Μουσείου Καβάλας Ἀριστ. Γανίτου και τῶν φυλάκων Π. Φλωριᾶ και Π. Τζιτζιφάκου, ἀφ' ἑνὸς μὲν εις διάφορα σημεῖα τῆς ἀρχαίας πόλεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐπὶ τοῦ λόφου 133, κειμένου βορείως τῆς Ἀμφιπόλεως, ὡς και εις τὴν περιοχὴν τῆς νεκροπόλεως.

1. Εἴκοσι ἕξ δοκιμαστικαὶ τάφροι, διαφόρων διαστάσεων, ἐγένοντο ἐντὸς ἀγρῶν, εὐρισκομένων εις τὴν θέσιν τῆς Ἀμφιπόλεως, ἔνθα κατὰ τὴν καλλιέργειαν εἶχον ἀνευρεθῆ τυχαίως ἀρχαιότητες ἢ ὑπῆρχον πιθανότητες ἀνευρέσεως κτηρίων. Πολλαὶ ἐκ τούτων, ἀπεκάλυψαν τοίχους οἰκοδομῶν ρωμαϊκῶν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, χρόνων (Πί ν. 509 α - β). Εἰς τὴν τοιχοδομίαν τῶν, ἦτι δὲν εἶναι ἐπιμελής, ἐχρησιμοποιήθησαν λογάδες λίθοι, πλίνθοι πωρολίθου και ὀπταὶ πλίνθοι συνδεδεμένα δι' ἀββεστοκονιάματος. Διεπιστώθη πρὸς τούτοις, ὅτι τὸ δάπεδον ἑτέρας οἰκοδομῆς ρωμαϊκῶν χρόνων, καλύπτεται ὑπὸ κοινοῦ μωσαϊκοῦ ἐκ μικρῶν τεμαχίων λευκοῦ μαρμαρου.

Ἄλλαι δοκιμαστικαὶ τάφροι ἀπεκάλυψαν εὐ-

τελῆ τοῖχον οἰκοδομῆς και παρ' αὐτὸν πῆλινον ἀγωγὸν ὕδραγωγείου (Πί ν. 509 γ), ἀρράβδωτον κίονα (Πί ν. 510 α) και παρ' αὐτὸν τοίχον κτηρίου (Πί ν. 509 δ), τμήμα τοίχου, εις τὴν οἰκοδομὴν τοῦ ὁποίου ἐχρησιμοποιήθησαν μαρμαρόπλινθοι ἀρχαιοτέρου κτηρίου και βάσις ἰωνικοῦ κίονος μετὰ τοῦ κάτω τμήματος σφονδύλου ἐκ πωρολίθου (Πί ν. 510 β). Ἐν τέλει ἡ διενεργηθεῖσα ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εις τὸ δυτικώτερον σημεῖον τῆς ἀρχαίας πόλεως, ἐγγὺς τοῦ ἀποκαλυφθέντος κατὰ τὸ παρελθὸν περιβόλου τοῦ τοίχου, ἀπεκάλυψε κτήριον τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος, διατηρούμενον ὁμοῦ εις κακὴν κατάστασιν λόγῳ τῆς πολὺ μικρᾶς ἐπιχώσεως και τῆς καταστροφῆς του κατὰ τὴν μηχανικὴν καλλιέργειαν τοῦ ἀγροῦ (Πί ν. 510 γ). Πρόκειται πιθανῶς περὶ μεγάλης οἰκίας, ἀποκαλυφθείσης ἐπὶ μήκους 13 περίπου μ. Εἰς τὰ χῶματα τῆς ἐπιχώσεως, ἐκτὸς τοῦ πλήθους τῶν θραυσμάτων μελαμβωφῶν ἀγγείων τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος και ἑλληνιστικῶν χρόνων, τμημάτων ἐπιχρισμάτων τῶν τοίχων ζωηροῦ ἐρυθροῦ και κτερίνου χρώματος, ἅτινα περι-συνελέγησαν, ἀνευρέθη και ἡ ἀετωματικὴ ἐπίστυψις μεγάλης στήλης, δυστυχῶς ἀποκεκρομένης, λίαν ἐπιμελοῦς ἐργασίας (Πί ν. 511 α).

Ἄλλ' ὁμοῦ τὸ πλέον ἀξιόλογον κτήριον ἦτο ὁ ναὸς παλααιοχριστιανικῶν χρόνων, ὁ ἀποκαλυφθεὶς εις τὴν θέσιν «Μπεζεστένι» και ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ Ἰωσήφ Εὐθυμιάδη, ἀνατολικῶς τῆς ἀποκαλυφθείσης ἐν ἔτει 1961 κιονοστοιχίας (Ἀ.Κ. Ὀρλάνδου, Τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, σ. 72). Ἐκπληξιν προκαλεῖ τὸ γεγονός, ὅτι τέσσαρες παλααιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ εἶχον οἰκοδομηθῆ εις τόσον μικρὰν ἀπόστασιν ἢ μία ἀπὸ τῆς ἄλλης. Τῆς βασιλικῆς Δ μικρὸν μόνον μέρος ἀπεκαλύφθη, ἦτοι ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ ἐξωτερικῶς (Πί ν. 511 β) και μέρος μόνον τοῦ βορείου και νοτίου τοίχου. Διεπιστώθη ὅτι πρόκειται περὶ τρικλίτου βασιλικῆς, πλάτους 19.85 και διαμέτρου κόγχης 6.75 μ. Ἡ νοτία πλευρὰ ἀπεκαλύφθη ἐπὶ μήκους 14.38, ἡ δὲ βορεία 11.20 μ. Οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι ἔχουν πάχος 0,80 - 0,85 μ., ὁ δὲ τοίχος τῆς κόγχης 1 μ. και ὁ στυλοβάτης 0,73 μ. Δοκιμαστικὴ τάφρος, γενομένη εις τὸ κεντρικὸν κλίτος, ἀπεκάλυψε πλακόστρωτον δάπεδον.

Κατὰ τὴν ἔρευναν ταύτην ἀνευρέθησαν τμήματα θωρακίου με ἀπλὴν διακόσμησιν σταυρῶν (Πί ν. 511 γ) και διάφορα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ἦτοι τμήματα κίωνων και κιονόκρανον με διακόσμησιν φυτῶν μαλακῆς ἀκάνθης και σταυροῦ εις τὸ μέσον. Εἰς τὰ χῶματα τῆς ἐπιχώσεως περι-συνελέγησαν ψηφίδες και τμήματα ἐκ τῆς καταστρα-

φείσης μωσαϊκής διακοσμήσεως τῶν τοίχων τῆς βασιλικῆς.

Κατὰ τὰς ἐρεῦνας τοῦ ἔτους τούτου περισυνελέγησαν ἐντός τῶν τάφων πολλὰ θραύσματα ἢ μεγάλα τμήματα μελαμβαφῶν ἀγγείων τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος καὶ τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων, ὄστρακα μεγαρικῶν σκύφων καὶ τοῦ ρυθμοῦ «δυτικῆς κλιτύος», ἀγγεῖα ρωμαϊκῆς ἐποχῆς μὲ ἐρυθρὸν γάνωμα, τμήματα ὑαλίνων ἀγγείων, ἀγνῦθες, ἐνσφράγιστοι λαβαὶ ἀμφορέων, θασιακῶν ἐργαστηρίων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, τμήματα εἰδωλίων, λύχνου καὶ χαλκᾶ νομίσματα διαφόρων ἐποχῶν.

2. Περί τὰ τρία χλμ. κατ' εὐθείαν γραμμὴν βορείως τῆς Κοινότητος Ἀμφιπόλεως, ἐγγύτατα τῆς ἀνατολικῆς ὄχθης τοῦ Στρυμόνος, ὑψοῦται ὁ φύσει ὄχυρός λόφος 133 (Πί ν. 512 α). Τὸ ἐνδιαφέρον μου διὰ τὴν ἔρευναν τούτου προὐκάλεσε φιλικὴ ἀνακοίνωσις τοῦ κ. Ε. Vanderpool, ὅστις ἐπεσκέφθη τὸν λόφον μετὰ τοῦ καθηγητοῦ κ. W. Pritchett τὸ ἔτος 1960 καὶ μετὰ τῶν μελῶν τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασσικῶν Σπουδῶν τὸ ἔτος 1962. Κατὰ τὰς ἐπισκέψεις του ταύτας ὁ κ. Vanderpool περισυνέλεξε λίαν ἐνδιαφέροντα ὄστρακα ἀγγείων ὀψίμου νεολιθικῆς ἐποχῆς καὶ πρωίμου ἐποχῆς χαλκοῦ, γεωμετρικῆς, ἀρχαϊκῆς καὶ κλασσικῆς ἐποχῆς, ἅτινα, μετὰ τοῦ συνταχθέντος ὑπ' αὐτοῦ καταλόγου καὶ τῶν παρατηρήσεών του, ἀπέστειλεν εἰς τὸ Μουσεῖον Καβάλας. (Τὸν κ. Vanderpool εὐχαριστῶ θερμῶς καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης). Ἡ κορυφὴ τοῦ λόφου εἶναι ὀμαλὸν ὑψίπεδον, χιλιάδων τετραγωνικῶν μέτρων. Εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ὑψιπέδου τούτου καὶ εἰς διάφορα σημεῖα ἀπέχοντα ἀλλήλων προέβην εἰς τὴν διάνοξιν δώδεκα δοκιμαστικῶν τάφων, διαστάσεων 6 x 2 μ. Ἡ ἔρευνα ἐπροχώρει μέχρι τοῦ αὐτοφουδῆ βράχου, ὅστις ἐνεφανίζετο εἰς βάθος 0,30 μέχρι 2 μ. Ἐντός τῶν ἀνωτέρω στρωμάτων τῆς ἐπιχώσεως περισυνελέγη πλῆθος ὄστράκων ἀγγείων, γεωμετρικῆς καὶ ὑπογεωμετρικῆς περιόδου καὶ ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς, ἅτινα συχνάκις ἦσαν ἀναμειγμένα μὲ ὄστρακα ἀγγείων προϊστορικῶν χρόνων. Ἡ κεραμικὴ τῶν περιόδων αὐτῶν περιλαμβάνει τὰ ἑξῆς εἶδη:

1) ὄστρακα ἀγγείων μὲ γραμμικὴν γεωμετρικὴν διακόσμησιν ὁμοκέντρων κύκλων καὶ παραλλήλων γραμμῶν (Πί ν. 512 β), ἀνήκοντα εἰς δύο διάφορα ἐργαστήρια. Εἰς τὰ δείγματα τοῦ ἐνὸς ἐργαστηρίου ἢ ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου καλύπτεται μὲ ἐπίχρισμα (engobe) ὑποκιτρίνου ἢ ροδίνου χρώματος, διὰ δὲ τὴν διακόσμησιν χρησιμοποιεῖται ἐρυθρὸν ἢ καστανὸν χρῶμα. Εἰς τὰ δείγματα τοῦ ἑτέρου ἐργαστηρίου, χρησιμοποιεῖται μέλαν χρῶμα, τὸ ὁποῖον τίθεται ἀπ' εὐθείας

ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀγγείου. Τὸ αὐτὸ μέλαν χρῶμα καλύπτει καὶ τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ (Πί ν. 513 α). Τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ τοῦ δευτέρου ἐργαστηρίου θὰ πρέπει νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τὸ β' ἡμισυ τοῦ 7ου καὶ τὸν 6ον π.Χ. αἰῶνα. Ἀγγεῖα τοῦ ἰδίου ἐργαστηρίου, ἀποδιδόμενα εἰς τὴν Θάσον, ἀνευρέθησαν κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Θάσου¹.

2) ὄστρακα κυλίκων καὶ ἄλλων ἀγγείων διαφόρων ἰωνικῶν ἐργαστηρίων (Πί ν. 513 β-γ).

3) ὄστρακα μελανομόρφων καὶ μελαμβαφῶν ἀττικῶν ἀγγείων (Πί ν. 514 α) καὶ 4) ὄστρακα μεγάλων ἀγγείων ἀκαθορίστου, πιθανῶς τοπικοῦ ἐργαστηρίου, μὲ διακόσμησιν ταινιῶν, δακτυλίων ἢ καμπύλων γραμμῶν ἐρυθροῦ ἢ καστανοῦ χρώματος (Πί ν. 514 β).

Μόνον 2 ἕως 3 ὄστρακα ἀνήκουν εἰς ἐρυθρόμορφα ἀττικά ἀγγεῖα.

Ἡ κεραμικὴ τῶν προϊστορικῶν χρόνων περιλαμβάνει τὰς κάτωθι κατηγορίας: 1) ὄστρακα χονδροειδῶν ἀγγείων μὲ ἐπιφάνειαν μέλαιναν ἢ χρώματος τοῦ πηλοῦ περισσώτερον ἢ ὀλιγώτερον λεῖαν ἀνευ οἰασδῆποτε διακοσμήσεως.

2) ὄστρακα ἀγγείων μὲ ἐγχάρακτον διακόσμησιν (Πί ν. 515 α-β) καὶ 3) ὄστρακα ἀγγείων μὲ γραπτὴν γραμμικὴν διακόσμησιν διὰ μελανοῦ χρώματος ἐπὶ τοῦ ἐρυθροῦ βάθους τοῦ ἀγγείου (Πί ν. 515 γ-δ). Πρὸς τούτοις ἀνευρέθη ἓν μόνον ὄστρακον ἀγγείου, τὸ ὁποῖον ἔχει διακόσμησιν διὰ γραφίτου, καὶ ἓν ὄστρακον φέρον γραμμικὴν διακόσμησιν διὰ καστανοῦ χρώματος ἐπὶ τῆς ὑποκιτρίνου ἐπιφανείας τοῦ ἀγγείου, ὁμοιάζον μὲ τὸ ὑπ' ἀριθ. Α. 1184 προερχόμενον ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Ντικελί - Τὰς. Τὰ δείγματα αὐτὰ τῆς κεραμικῆς τοῦ λόφου 133 εἶναι ὁμοια μὲ τὰ ἀνευρεθέντα εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Ντικελί - Τὰς, ἀνήκουν δὲ προφανῶς εἰς τὰ αὐτὰ ἐργαστήρια².

Πρὸς τούτοις περισυνελέγησαν εἰς λίθινος πέλεκυς (Πί ν. 516 α), πήλινα σφονδύλια (Πί ν. 516 β), ἀγνῦθες, δύο σμίλαι, ὄστρεα τῆς θαλάσσης καὶ ὁδοῦς ἀγριοχοίρου. Θεμέλια οἰκημάτων ἢ δάπεδα δὲν ἀνευρέθησαν. Ἐκ τοῦ βάθους μόνον μιᾶς τάφρου περισυνελέγησαν μικρὰ τμήματα ὀμοπλινθῶν μὲ σαφῆ ἴχνη καύσεως καὶ ἀνθρώπων ἐπ' αὐτῶν, ἀνήκοντα πιθανῶς εἰς ἐστίαν.

Συναρπαστικὴ εἶναι ἡ διατυπώθεισα μὲ ἐπιφυλάξεις, εἰς χειρόγραφον ἔκθεσιν, ὑπόθεσις τοῦ κ. Vanderpool, ὅτι ἐπὶ τοῦ λόφου τούτου ἔκειτο πιθανῶς ἡ θρακικὴ πόλις Ἐννέα Ὀδοί, ἥτις προῦ-

1. Études Thasiennes VII, L. Ghali-Kahil, La céramique grecque, πίν. XX καὶ XXI, ἀριθ. 9 - 29.

2. Βλ. Ἀ. Κ. Ὀρλάνδου, Τὸ Ἔργον 1961, σ. 90, εἰκ. 87 καὶ 88.

πήρχε τῆς ιδρύσεως τῆς Ἀμφιπόλεως³. Ἴσως ἡ μελλοντικὴ ἔρευνα νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὴν ὑπόθεσιν.

3. Ἐρευναι εἰς τὴν περιοχὴν τῆς νεκροπόλεως

α) Εἰς ἀπόστασιν ὀλίγων δεκάδων μέτρων ἀνατολικῶς τοῦ λόφου ἀριθ. 133, εἰς τὴν θέσιν «Καστάς», ὑπάρχει λοφίσκος, εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ὁποίου εἶχεν ἀνευρεθῆ, κατὰ τὸ παρελθόν, τάφος ἐκ παρολίθου, κάτωθεν δὲ τοῦ τάφου τούτου, ἀνευρέθη καὶ δευτέρου τάφος παιδίου. Τὸ κανονικὸν σχῆμα τοῦ λοφίσκου καὶ τὸ πλῆθος τῶν λατυπῶν μαρμάρου, αἵτινες εἶχον ἀνευρεθῆ τότε εἰς τὰ χώματα τῆς ἐπιχώσεως, χωρὶς νὰ ἀποκαλυφθῆ μέχρι σήμερον τάφος ἐκ μαρμάρου, ἦσαν τὰ κίνητρα διὰ νὰ ἐπιχειρήσω μικρὰν ἔρευναν, ἣτις ἐγένετο εἰς δύο σημεία τῆς δυτικῆς καὶ τῆς νοτίου πλευρᾶς, παρὰ τὴν βάσιν τοῦ λοφίσκου. Διὰ τῆς ἐρεύνης, διεπιστώθη ὅτι ἡ ἐπιχώσις εἶναι ἀμμόδης, ἐντὸς αὐτῆς δὲ ἀνευρέθησαν τμήματα κεράμων. Πρόκειται ἄρα περὶ μεγάλου τεχνητοῦ τύμβου, ὅστις πιθανῶς καλύπτει μέγα ταφικὸν οἰκοδόμημα. Διὰ τῆς μελλοντικῆς ἐρεύνης τοῦ τύμβου θὰ ἐλεγχθῆ ἡ ὀρθότης τῆς ὑποθέσεως ταύτης.

β) Ἐντὸς τῆς Κοινότητος Ἀμφιπόλεως, ὄπισθεν τῆς οἰκίας Γεωργίου Παπαδοπούλου, κατὰ τὴν διάνοξιν τάφρου θεμελίαν διὰ τὴν οἰκοδομὴν ἐκκλησίας, εἶχε διαπιστωθῆ ἡ ὑπαρξὶς ὀρθογωνίου σκάμματος ἐπὶ τοῦ μαλακοῦ βράχου. Ἀνασκαφικὴ ἔρευνα διενεργηθεῖσα εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀπεκάλυψε τὴν ὑπαρξὶν δρόμου καὶ μικρᾶς κλίμακος, λαξευτῆς ἐπὶ τοῦ βράχου, ἀγούσης εἰς καμαροσκεπῆ ὑπόγειον νεκρικὸν θάλαμον. Διεπιστώθη οὕτως, ὅτι πρόκειται περὶ λαξευτοῦ τάφου ἐκ τῶν λεγομένων «μακεδονικῶν». Ὁ νεκρικὸς θάλαμος ἦτο πλήρης χωμάτων. Ταφὴ δὲν διεπιστώθη οὐδ' ἀνευρέθησαν ὀστά. Εἰς τὰ χώματα τῆς ἐπιχώσεως τοῦ δρόμου καὶ τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου περισυλλέγησαν 4 ἀκέρατοι λύχνοι ἑλληνιστικῶν χρόνων καὶ τμήματα ἄλλων λύχνων, τμήματα καὶ 4 κεφαλαὶ πηλίνων εἰδωλίων, 8 ἐνσφράγιστοι λαβαὶ ὄξυτυπμένων ἀμφορέων, μέγα πλῆθος ὀστράκων μελαμβαφῶν ἢ χονδροειδῶν ἀγγείων, ὡς καὶ μεγάλα τμήματα ἀγγείων ἑλληνιστικῶν χρόνων, ἄγνυς, 3 χαλκᾶ νομίσματα καὶ τμήμα μαρμαρίνης τραπέζης ἐλέγχου σταθμῶν χωρητικότητος (Πί ν. 517 α).

γ) Τὴν προτελευταίαν ἡμέραν τῶν ἀνασκαφῶν κάτοικος τῆς Ἀμφιπόλεως μοὶ ὑπέδειξεν ἐντὸς κοινοχρήστου ἐκτάσεως εἰς τὴν περιοχὴν τῆς

νεκροπόλεως, σκάμμα ἐπὶ τοῦ μαλακοῦ βράχου, τὸ ὁποῖον ἐφαίνετο ὡς ἡ εἴσοδος λαξευτοῦ τάφου. Ἡ ἐπιχειρηθεῖσα ἐνταῦθα ἔρευνα ἀπεκάλυψε λαξευτὴν κλίμακα, τῆς ὁποίας ἀπεκαλύφθησαν 6 βαθμίδες. Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τῆς κλίμακος ἀνευρέθησαν μελαμβαφῆς πυξίς, ὕψους 0,12 μ., φέρουσα ἐπὶ τοῦ καλύμματος διακόσμησιν ρυθμοῦ West slope (διπλοῦς βλαστὸς μὲ φύλλα κισσοῦ, γλῶσσαι, δακτύλιοι) διὰ λευκοῦ, ἐρυθροῦ καὶ ὑποκιτρίνου χρώματος, ἀγγεῖον, ὕψ. 0,115 μ., σχήματος γαμικοῦ λέβητος μὲ διακόσμησιν ρυθμοῦ «δυτικῆς κλιτύος» καὶ μελαμβαφῆς λύχνος, μήκους 0,095 μ. (Πί ν. 517 β). Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ κλίμαξ ἀνήκει εἰς δρόμον «μακεδονικοῦ τάφου». Ἡ εἴσοδος τοῦ τάφου ἐκαλύφθη καὶ πάλιν διὰ χωμάτων, ἡ δὲ ἔρευνα τούτου θὰ πραγματοποιηθῆ κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος.

Τυχαῖα εὑρήματα Ἀμφιπόλεως

Κατὰ τὸ ἔτος 1964 ἀνευρέθησαν τυχαίως ὑπὸ διαφόρων κατοίκων καὶ παρεδόθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Καβάλας αἱ κάτωθι ἀρχαιοτήτες :

Ι. ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ

1. Ἐπιτύμβιος μαρμαρίνη στήλη μὲ κυμάτιον. Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν:

ΑΠΟΛΛΟΦΑΝΗΣ
ΙΣΟΔΗΜΟΥ
ΑΙΝΙΟΣ

2. Τμήμα ἐπιτυμβίου μαρμαρίνης στήλης, φέρον τὴν ἐπιγραφὴν:

-- -ΑΤΕΙΑ
--- -ΟΔΩΡΟΥ

Γραφὴ στοιχηδόν.

3. Τμήμα ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου στήλης, σῶζον τὴν ἄνω ἀριστερὰν γωνίαν. Κατὰ τὰ πλάγια παραστάδες καὶ ἄνω ἐπιστύλιον φέρον τὴν ἐπιγραφὴν:

ΑΝΤΩΝΙΑ - ΑΥ ---
ΓΥΝΗ ΘΕΟΣ- ---

Ἀπὸ τὸ ἐντὸς βαθύσματος ἀναγλύφου σῶζεται κεφαλὴ μετὰ τοῦ ἄνω τμήματος τοῦ κορμοῦ γυναικὸς καὶ τὸ ἄνω τμήμα κεφαλῆς μορφῆς ἐνδεδυμένης χιτῶνα καὶ ἱμάτιον.

4. Τμήμα μαρμαρίνης πλακὸς ἀποκεκρουμένον δεξιὰ καὶ κάτω. Εἰς ἀμφοτέρας τὰς ὀψεις φέρει ἐπιγραφὰς - συμβόλαια ἀγοραπωλησίας.

3. Ἡροδότου VII, 114 καὶ Θουκυδίδου I, 100, 3 καὶ IV, 102.

II. ΓΛΥΠΤΑ

1. (Λ. 607) Ἐγαλμα πεπλοφόρου κόρης. Ἐλείπουν αἱ χεῖρες καὶ ἡ κεφαλὴ. Ὑψ. 1.61 μ. (Πί ν. 520 α).

2. (Λ. 626). Ἀκέφαλον ἀγαλμάτιον γυναικὸς μετὰ τῆς πλίνθου του, ἑλλίπες κατὰ τὴν δεξιάν χεῖρα. Ὑψ. 0,70 μ.

3. (Λ. 629). Ἀκέφαλον ἀγαλμάτιον γυναικὸς, κυπτούσης ἰσχυρῶς πρὸς τὰ ἔμπρός, μετὰ τῆς πλίνθου του. Ὑψ. 0,45 μ. (Πί ν. 520 γ).

4. (Λ. 630). Κάτω τῆς μέσης κορμὸς μετὰ τῶν μηρῶν ἀγάλματος γυναικὸς φερούσης χιτῶνα ἐξωσμένον. Ὑψ. 0,59 μ. (Πί ν. 519 α).

5. (Λ. 637). Τμήμα δεξιῦ μηροῦ ἀγάλματος γυναικὸς φερούσης χιτῶνα καὶ ἱμάτιον, πτυχούμενον πολλαπλῶς κατὰ τὰ πλάγια. Ὑψ. 0,38 μ.

6. (Λ. 638). Δεξιὸς ὄμος ἀγάλματος ὑπερφυσικοῦ μεγέθους. Ὑψ. 0,24 μ.

7. (Λ. 627). Κάτω κορμὸς μετὰ τῶν μηρῶν ἀγαλματίου γυναικὸς, ἀνήκοντος πιθανῶς εἰς σύμπλεγμα Ἀφροδίτης καὶ Πανός(ς). Ἐπὶ τῆς αἰδοῦς τοῦ ἀγαλματίου σφάζεται ἡ δεξιὰ χεὶρ ἄλλης μορφῆς. Ὑψ. 0,17 μ. (Πί ν. 519 β).

8. (Λ. 631). Κορμὸς μετὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς ἀγαλματίου γυναικὸς, φερούσης χιτῶνα ὑψηλὰ ἐξωσμένον καὶ ἱμάτιον ἀφήνον ἀκάλυπτον τὸν ἄνω κορμόν. Ὑψ. 0,20 μ.

9. (Λ. 612). Κεφαλὴ ἀγαλματίου γυναικὸς μετὰ κόμμωσιν Melonenfrisur. Ὑψ. 0,097 μ. (Πί ν. 518 α).

III. ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ

1. Πώρινον ἰωνικὸν κιονόκρανον ἀποκεκρουμένον κατὰ τὰς ἑλικας. Ὑψος 0,26. Ἄβαξ 0,47 x 0,48 μ. (Πί ν. 518 β).

β) Νεάπολις (Καβάλα)

Διὰ τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων, βοηθουμένου ὑπὸ τῆς Ἐπιμελητρίας κ. Εὐγ. Λεβεντοπούλου - Γιούρη, ἠρευνήθη τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Θεοδώρου Πουλίδου ἀριθ. 49, ἐγγὺς τοῦ Ἱεροῦ τῆς Παρ-

θένου, οἰκόπεδον Στεφάνου Σμίτα, ἐκτάσεως 96 μ² περίπου, προκειμένου ὁ ἰδιοκτήτης τούτου νὰ προβῇ εἰς τὴν ἀνέγερσιν οἰκοδομῆς. Ἡ ἐπίχρως, εἰς τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ οἰκοπέδου ἦτο μικρὰ καὶ τεταραγμένη. Οὕτω σχεδὸν ἀμέσως ἀπεκαλύπτετο ὁ βράχος καὶ μόνον εἰς τὸ νότιον τμήμα τοῦ οἰκοπέδου ἡ ἔρευνα προὔχρησε μέχρι βάθους 2.50 μ., ἔνθα καὶ ἀνευρέθη ὁ φυσικὸς βράχος. Εἰς τὸ νότιον τοῦτο τμήμα τῆς ἀνασκαφῆς ἀπεκαλύφθη γωνία θεμελιῶν οἰκοδομῆς, ἀδήλου ἐποχῆς, τῆς ὁποίας οἱ τοῖχοι εἶναι ἐκτισμένοι διὰ μικρῶν λίθων γρανίτου ἀνεῦ ἀββεστοκονιάματος, ἐδραζομένων ἐπὶ τοῦ βράχου (Πί ν. 520 β). Παρὰ τὸ θεμέλιον καὶ καθέτως πρὸς τὴν ὁδὸν, ἀνευρέθη πῆλινος ἀγωγός, κεκαλυμμένος διὰ κεράμων λακωνικοῦ τύπου.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ οἰκοπέδου τούτου περισυνελέγησαν τμήμα κύλικος μετὰ γεωμετρικὴν διακόσμησιν, ὄστρακα ἰωνικῶν κυλικῶν, θραύσματα κορινθιακῶν ἀγγείων, μελανομόρφων, ἐρυθρομόρφων καὶ μελαμβαφῶν ἀττικῶν ἀγγείων, ἀρχαϊκῶν καὶ κλασσικῶν χρόνων. Ἐπὶ τοῦ χεῖλους ἀρχαϊκῆς μελαμβαφοῦς κύλικος διεσώθησαν τὰ γράμματα ΠΑΡΘ[ΕΝΩΙ] καὶ ἐπὶ τῆς βάσεως μελαμβαφοῦς κυαθίου τὰ γράμματα ΠΑΡ ἐν συμπλέγματι.

Ἀνευρέθησαν ἐπίσης θραύσματα μελαμβαφῶν ὀμφαλωτῶν πινακίων, ἀγγείων ρυθμοῦ «δυτικῆς κλιτύος» (West slope), μεγαρικῶν σκύφων, ἀγγείων τοῦ εἶδους terra sigillata, ὡς καὶ θραύσματα βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν ἀγγείων, τμήματα λύχνων ἀρχαϊκῶν, κλασσικῶν, ἑλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων, ὀλίγα τμήματα εἰδωλίων καὶ 3 χαλκᾶ νομίσματα.

Αἱ ἐγχάρακτοι ἐπὶ τῶν ὀστράκων ἀναθηματικαὶ πρὸς τὴν Παρθένον ἐπιγραφαὶ ἀποδεικνύουν ὅτι καὶ τὸ οἰκόπεδον τοῦτο εὐρίσκεται εἰς τὸν χώρον τοῦ Ἱεροῦ τῆς θεᾶς. Τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης ἐγένετο ἀποτύπωσις ἐπὶ τοῦ τοπογραφικοῦ σχεδίου τοῦ Ἱεροῦ τῆς Παρθένου.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Γ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

*

γ' Οισούμη (Νέα Πέραμος)

Υπό της 'Επιμελητρίας 'Αρχαιοτήτων Εδγ. Λεβεντοπούλου-Γιούρη ἐγένετο συστηματική ἀνασκαφική ἔρευνα εἰς ἄγνωστον μέχρι τοῦδε ἀρχαῖον νεκροταφεῖον πλησίον τοῦ χωρίου Νέα Πέραμος, τὸ ὁποῖον κεῖται εἰς τὸν μυχὸν τοῦ ὄρου τῶν 'Ελευθερῶν, νοτιοδυτικῶς τῆς Καβάλας (Σχέδ. 1).

Τὸ ἐρευνηθὲν νεκροταφεῖον ἀνήκει εἰς τὴν ὑπάρχουσαν ἐκεῖ ἀρχαίαν πόλιν, ἣτις ταυτίζεται μὲ τὴν Οἰσούμην, τὴν «Θασίων ἀποικίαν»¹.

Ἡ ἀκρόπολις τῆς Οἰσούμης ἦτο ἐκτισμένη ἐπὶ λόφου ὑψηλοῦ καὶ φύσει ὄχυροῦ δεσπόζοντος τῆς περὶξ περιοχῆς, κειμένου δὲ εἰς τὸ μέσον περιῖπου τοῦ δυτικοῦ σκέλους τοῦ ὄρου τῶν 'Ελευθερῶν (Πί ν. 521 α - γ). Ἐπὶ τῆς βορείας κλιτύος τοῦ λόφου αὐτοῦ ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Γ. Μπακαλάκης διενήργησεν ἀνασκαφὴν, τὰ ἀποτελέσματα τῆς ὁποίας ἐδημοσίευσεν εἰς τὰ Πρακτικά τῆς 'Αρχαιολογικῆς 'Εταιρείας, τοῦ ἔτους 1938. Λείψανα τοῦ ἀρχαίου τείχους σφύζονται ἐπὶ τοῦ λόφου τῆς ἀκροπόλεως, ἰδίᾳ εἰς τὴν δυτικὴν καὶ νοτιάν κλιτύν². Τὸ τεῖχος περιβάλλει τὸν λόφον σχηματίζον δύο δακτυλίους καὶ ἐνισχυόμενον κατὰ διαστήματα διὰ πύργων. Τὰ πλείστα σφύζομενα τμήματά του εἶναι ἐκτισμένα διὰ μεγάλων πλακῶν γρανίτου λίθου (Πί ν. 521 δ - ε, 522 α). Εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν κλιτὺν τοῦ λόφου σφύζονται τὰ ἔρειπια πύργου ἐκτισμένου κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον (Πί ν. 522 β, 523 α)³. Τὸ τεῖχος αὐτὸ συμφώνως πρὸς τὴν τοιχοδομίαν του χρονολογεῖται εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχὴν⁴. Εἰς τὴν βορειοδυτικὴν κλιτὺν τοῦ λόφου σφύζονται τὰ λείψανα ἰσοδομοῦ τείχους κατεσκευασμένου διὰ πλίνθων γρανίτου καὶ τὰ ἔρειπια πύργου ὁμοίας τοιχοδομίας

(Πί ν. 523 β) (βλ. ἐπίσης: Collart, πίν. 18, 1)⁵. Εἰς τὸ ὑψηλότερον ἐπίπεδον τοῦ λόφου ἐπὶ τῆς βορειοανατολικῆς κλιτύος σχηματίζεται ἄνδρον με ἀναλημματικὸν ἰσοδομικὸν τοῖχον κατὰ τὴν ἀνατολικὴν, βορείαν καὶ δυτικὴν πλευράν (Πί ν. 524 α)⁶. Εἰς τοὺς Πί ν. 523 δ, 524 α διακρίνεται ὁ πρῶτος δόμος τοῦ κρηπιδῶματος κτηρίου, ἴσως ναοῦ. Ἡ κάτω πόλις ἐξετείνεται βορείως καὶ ἀνατολικῶς τοῦ λόφου τῆς ἀκροπόλεως μέχρι τῆς παραλίας⁷.

Εἰς τὴν θέσιν τῆς Οἰσούμης ἀνεπτύχθη ἡ βυζαντινὴ πόλις 'Ανακτορούπολις⁸, τὸ φρούριον τῆς ὁποίας σφύζεται ἐπὶ χαμηλοῦ λόφου πλησίον τῆς θαλάσσης, νοτιοανατολικῶς τῆς ἀρχαίας ἀκροπόλεως (Πί ν. 524 β, 525 α - γ). Εἰς τὸν Πί ν. 521 α - γ φαίνεται ἡ σχέσις τῶν δύο λόφων.

Τὸ ἐρευνηθὲν νεκροταφεῖον εὑρίσκεται νοτίως τῆς ἀρχαίας ἀκροπόλεως — εἰς ἀπόστασιν διακοσίων περιῖπου μέτρων — κατὰ μῆκος τῆς παραλίας ἐπὶ μακρᾶς σειρᾶς ἀμμολόφων⁹ (Πί ν. 526 α). Ἡ ἀνασκαφὴ ἐγένετο εἰς δύο περιόδους, διήρκεσε δὲ ἓν συνολικὸν τριάκοντα ἡμέρας. Κατ' αὐτὰς ἠρευνήθη ἑκτασις τεσσάρων χιλιάδων τετραγωνικῶν μέτρων καὶ εὐρέθησαν ἑκατὸν ἑβδομήκοντα ἐπτὰ καύσεις καὶ δέκα πέντε ταφαί. Οἱ τάφοι, αἱ λάρνακες καὶ τὰ τεφροδόχα ἄγγεα εὐρίσκοντο ἐντὸς τῆς ἄμμου, εἰς βάθος κυμαινόμενον ἀπὸ 0,50 - 2 μ. (Πί ν. 526 β).

Καύσεις

Ἡ τέφρα τοῦ νεκροῦ τοποθετεῖται εἴτε εἰς λιθίνους κιβωτισχίμους τάφους μικροῦ σχήματος, εἴτε εἰς τεφροδόχα ἄγγεα, ἦτοι πίθους, ἀμφορεῖς, ὕδριας, χύτρας ἢ πρόχους, ἢ εἰς μικροὺς πηλίνους κυλινδρικοὺς τάφους.

Λίθινοι κιβωτιόσχημοι τάφοι

Ἐνίοτε τοποθετεῖται ἐντὸς αὐτῶν ἀμφορεῖς περιέχων τὴν τέφραν τοῦ νεκροῦ καὶ τὰ κτερίσμα-

1. Ὁ Heuzey, βασιζόμενος εἰς τὰς πληροφορίες τοῦ σχολιαστοῦ τοῦ Πτολεμαίου ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ Κατακουζηνοῦ ἀφ' ἑτέρου ἐποθέτησε τὴν Οἰσούμην εἰς τὸν κόλπον τῶν 'Ελευθερῶν (Heuzey, H. Daumet, Mission Archéologique de Macédoine, Paris 1876, σ. 31 - 32). Βλ. ἐπίσης: P. Collart, Philipres, ville Macédoine, σ. 72 - 101. Γ. Μπακαλάκης, 'Ανασκαφὴ ἐν Καβάλα καὶ τοῖς περὶξ, ΠΑΕ 1938, σ. 97 - 102 (ἐδῶ ἀναφέρονται τὰ χωρία τῶν ἀρχαίων καὶ βυζαντινῶν συγγραφέων, τὰ σχετικὰ μὲ τὴν πόλιν Οἰσούμην, σ. 101, σημ. 2). A. W. Combe, A Historical Commentary on Thucydides, 3, σ. 580.

2. Ὁ Collart ἀνεκάλυψε τὸ πρῶτον τὰ ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ ἐρείπια τοῦ ἀρχαίου τείχους (αὐτόθι, σ. 86).

3. Ὁ ἴδιος πύργος εἰκονίζεται εἰς Γ. Μπακαλάκη ἑ.ἀ. σ. 99, εἰκ. 1.

4. Ὁ Collart συγκρίνει τὴν τοιχοδομίαν τοῦ τείχους αὐτοῦ μὲ τὴν τοῦ τείχους τῆς Νεαπόλεως (αὐτόθι σ. 86, σημ. 4).

57

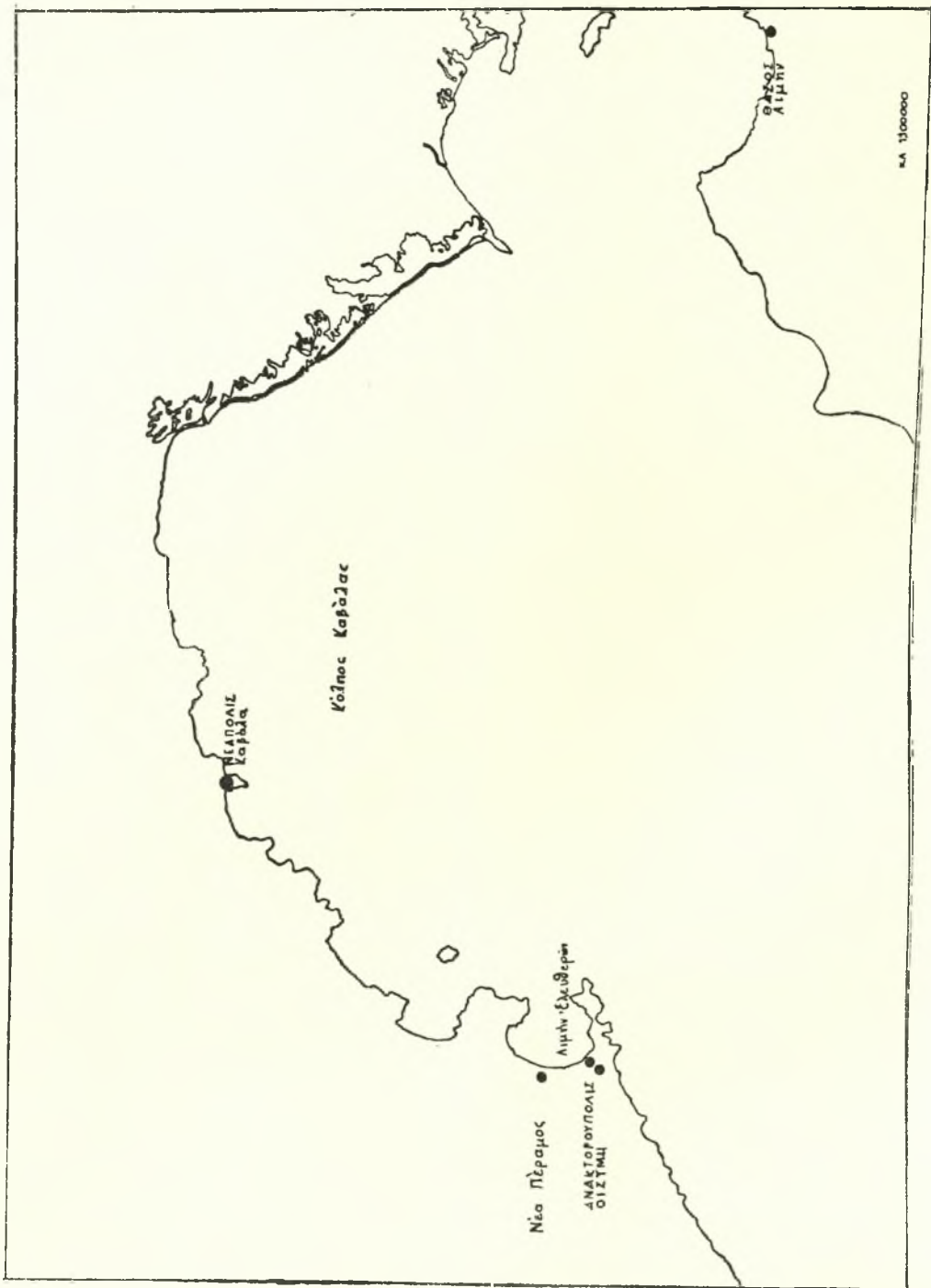
5. Βλ. σχετικῶς, Collart, σ. 86 «Un mur aux belles assises horizontales, fait de pierres taillées avec soin, et conservé en plusieurs endroits sur quelque hauteur engravait le flanc Nord... on peut le dater, semble-t-il, du début du Ve s. avant notre ère».

6. Ἡ βορεία πλευρὰ τοῦ τοίχου αὐτοῦ εἰκονίζεται εἰς Γ. Μπακαλάκη ἑ.ἀ. σ. 99, εἰκ. 2.

7. Βλ. σχετικῶς: Γ. Μπακαλάκη, σ. 99 «ὁ μεταξὺ τῶν ΒΑ. πλευρῶν τοῦ λόφου καὶ τῶν πρὸς τὸ βυζαντινὸν φρούριον λαχανοκήπων χώρος, ὅπου προφανῶς θὰ ἦτο ἡ κάτω πόλις καὶ ἡ ἐμπορικὴ αὐτῆς ζωὴ, εἶναι πλήρης ὀστράκων καὶ θραυσμάτων ὄξυπυθμένων ἀμφορέων».

8. Βλ. σχετικῶς Heuzey ἑ.ἀ. σ. 31 - 32.

9. Ὁ Γ. Μπακαλάκης ἀναφέρει τὴν ὑπαρξίν νεκροταφεῖου εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν κλιτὺν τοῦ ΒΑ. τῆς ἀκροπόλεως κειμένου λόφου (αὐτόθι, σ. 99).

Σχέδ. 1. *Απογίς του κόλπου Καβάλας μετά του ὄρμου τῶν Ἐλευθερῶν

τα. Είς τούς Πί ν. 526 γ, 527 α, εικονίζεται ὁ τάφος XXIV, ὅστις περιεῖχε λέσβιον (;) ἀμφορέα καὶ κορινθιακὸν ἀλάβαστρον (Πί ν. 527 β). Οἱ τάφοι αὐτοὶ κατεσκευάζοντο δι' ἑξῆς πλακῶν γρανίτου λίθου. Εἰς τὸν Πί ν. 527 γ εἰκονίζεται ὁ τάφος XVI, τυπικὸν παράδειγμα τοῦ εἶδους, εἰς τὸν Πί ν. 528 α ὁ τάφος I ἄνευ τοῦ καλύμματος καὶ εἰς τὸν Πί ν. 528 β ὁ τάφος XXII μὲ κτερίσματα, ἀττικὴν μελαμβαφῆ κύλικα τοῦ τύπου τῶν «κωμαστῶν», κοσμουμένην μὲ ἐρυθρὰς ταινίας ἐξηρμένας (Πί ν. 528 γ) καὶ μικρὰν κορινθιακὴν κοτύλην μὲ γραμμικὴν διακόσμησιν. Τὰ κτερίσματα τῶν τάφων αὐτῶν εἶναι συνήθως μικρὰ κορινθιακὰ ἀγγεῖα, ἦτοι ἀλάβαστρα, ἀρύβαλλοι καὶ κοτύλαι, καὶ ἐνίοτε ἀττικαὶ κύλικες τοῦ τύπου τῶν «κωμαστῶν» ἢ ἀβαφῆ ἀγγεῖα.

Πήλινοι κυλινδρικοὶ τάφοι

Τάφοι τοῦ εἶδους αὐτοῦ εὐρέθησαν τρεῖς· εἰς τὸν Πί ν. 528 δ εἰκονίζεται ὁ τάφος X ἔχων ὡς κάλυμμα πῆλινον δίσκον μὲ λαβὴν εἰς τὴν μίαν πλευρὰν, ἐνῶ εἰς τὴν ἄλλην εἶχε λιθίνην κυκλικὴν πλάκα εὐρεθεῖσαν ἐρριμμένην πλησίον αὐτοῦ. Κάτωθεν τῆς λιθίνης πλακὸς εὐρέθη μικρὸν χαλκοῦν ψέλιον, ἐντὸς τοῦ τάφου εὐρέθησαν ὀκτὼ χαλκαῖ ψήφοι ὄρου καὶ εἰς τὴν ἐπίχωσιν ἀνωθεν αὐτοῦ δύο ἀττικὰ μελαμβαφῆ ἀγγεῖα, ἀρυβαλλοειδῆς λήκυθος καὶ κυάθιον τοῦ τέλους τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

Τεφοδόχα ἀγγεῖα

Πίθοι. Πίθοι εὐρέθησαν ἐν συνόλῳ τριάκοντα τρεῖς. Τὰ συνήθη σχήματα εἶναι τρία, α) κυλινδρικός στενούμενος πρὸς τὰ κάτω καὶ καμπυλοῦμενος ἰσχυρῶς κατὰ τὸν ὄμιον (Πί ν. 529 α), β) πίθος μεγάλου σχήματος μὲ γάστραν ἐξωγκωμένην καὶ πλατὺ περιχέλωμα, ἀπολήγων εἰς μικρὰν βάσιν (Πί ν. 529 β), γ) πίθος μεγάλου σχήματος μὲ λαμόν, πλατὺ περιχέλωμα καὶ γάστραν ἐξωγκωμένην, ἀπολήγων εἰς μικρὰν βάσιν (Πί ν. 529 γ). Οἱ πλεῖστοι τῶν πίθων περιεῖχον κτερίσματα, μικρὰ κορινθιακὰ ἀγγεῖα καὶ ἀττικὰς κύλικας μελαμβαφεῖς καὶ μελανόμορφους μὲ ἀνθεματῆν διακόσμησιν. Εἰς τὸν πίθον 22 εὐρέθησαν δύο ἀττικαὶ μελανόμορφοι κύλικες μὲ ἀνθεματῆν διακόσμησιν, δύο χαλκοὶ δακτύλιοι, δύο μικρὰ κορινθιακὰ κοτύλαι μὲ γραμμικὴν διακόσμησιν καὶ μία κορινθιακὴ πυξίς μὲ γραμμικὴν διακόσμησιν (Πί ν. 529 δ), περιέχουσα παχύρρευστον οὐσίαν, πιθανῶς ψιμύθιον, στερεοποιηθεῖσαν κατόπιν τῆς ἐπαφῆς μὲ τὸν ἀτμοσφαιρικὸν ἀέρα.

Ἀμφορεῖς. Εὐρέθησαν ἐν συνόλῳ ὀγδοήκοντα

ἑξ. Ἀνήκουν εἰς τὸν 7ον, 6ον, 5ον καὶ 4ον αἰῶνα, προέρχονται δὲ ἀπὸ τὴν Θάσον, τὴν Ἀττικὴν, τὴν Χίον, τὴν Λέσβον (;), τὴν Ρόδον, τὴν Κῶ καὶ ἀπὸ ἐγχώρια ἐργαστήρια. Ὀλίγοι ἐξ αὐτῶν περιεῖχον κτερίσματα, μικρὰ κορινθιακὰ ἀγγεῖα, μικρὰς μελαμβαφεῖς κύλικας τοῦ τύπου «τῶν κωμαστῶν» καὶ μικρὰ ἀβαφῆ ἀγγεῖα.

Ὑδρίαί, πρόχοι, χύτραι. Αἱ ὕδριαί ἀνήκουν εἰς τὸν 6ον αἰῶνα, προέρχονται δὲ ἀπὸ τὴν Θάσον καὶ ἀπὸ ἐγχώρια ἐργαστήρια. Ἡ πρόχους προέρχεται ἀπὸ τὴν Θάσον, ἐνῶ αἱ χύτραι ἀπὸ ἐγχώρια ἐργαστήρια.

Ταφαί

Ὁ νεκρὸς ἐθάπτετο εἴτε εἰς λιθίνους κιβωτιοσχήμους τάφους εἴτε εἰς πηλίνας λάρνακας.

Λίθιοι κιβωτιόσχημοι τάφοι. Εὐρέθησαν ἐν συνόλῳ ἐννέα τάφοι, κατεσκευασμένοι διὰ πλακῶν γρανίτου λίθου. Εἰς τὸν Πί ν. 530 α εἰκονίζεται ὁ τάφος XXXIV, τυπικὸν παράδειγμα τοῦ εἶδους, εἰς τὸν Πί ν. 530 γ διακρίνονται τὰ κτερίσματα τὰ εὐρεθέντα ἐντὸς αὐτοῦ, ἦτοι χαλκῆ στλεγγίς, πῆλινον μελαμβαφῆς ἀλάβαστρον καὶ ἀττικὴ μελαμβαφῆς κοτύλη τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.¹⁰ (Πί ν. 530 δ). Εἰς τὸν τάφον XXXV εὐρέθησαν τὰ ἐξῆς κτερίσματα: Ἀλάβαστρον, χαλκῆ στλεγγίς, σιδηρὰ μάχαιρα καὶ πλησίον αὐτοῦ ἀττικὴ μελαμβαφῆς κύλιξ τοῦ τύπου C. Εἰς τὸν τάφον XXXVIII (Πί ν. 530 β) εὐρέθη χαλκῆ πόρπη εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἀριστεροῦ ὄμου. Ὁ τάφος XXXII ἦτο ἐκτισμένος διὰ μικρῶν καὶ μεγάλων ἀκανονίστων πλακῶν (Πί ν. 531 α). Ἐντὸς αὐτοῦ εὐρέθησαν δύο σκελετοὶ τοποθετημένοι ἐπαλλήλως (Πί ν. 531 β) καὶ ἑξῆς χαλκοὶ ὀβολοί. Εἰς τὸν τάφον XXXVII εὐρέθησαν τέσσαρες σκελετοὶ τοποθετημένοι ἐπαλλήλως (Πί ν. 531 γ). Εἰς τὸν τάφον XXXI εὐρέθη λύχνος πρῶϊμου ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς¹¹.

Πήλινα λάρνακες. Λάρνακες εὐρέθησαν ἐν συνόλῳ ἑξ. Εἰς τὸν Πί ν. 532 α - β εἰκονίζεται ἡ λάρναξ I, πλησίον τῆς ὁποίας εἰς τὴν ἐπίχωσιν εὐρέθησαν δύο ἀττικοὶ μελανόμορφοι σκύφοι μὲ παράστασιν τεθρίππου καὶ εἰς ἀττικὸς μελαμβαφῆς σκύφος. Ἡ λάρναξ II κοσμεῖται κατὰ τὸ περιχέλωμα ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς μὲ ἰωνικὸν κυμάτιον. Ἐντὸς αὐτῆς εὐρέθη ἀβαφῆς ἀμφορίσκος. Ἡ λάρναξ V ἦτο παλαιόθεν θετραυσμένη καὶ συγκεκολλημένη μὲ μολυβδίνους συν-

10. Πρβλ. κοτύλην Oxford 1927, 4063, CVA, πίν. 65, 24, χρονολογουμένην μεταξὺ τῶν ἐτῶν 460 - 425 π.Χ.

11. Πρβλ. R. H. Howland, Greek Lamps, The Athenian Agora, τόμος 4, σ. 91, πίν. 14, 41, No 400.

δέσμους, ἐκαλύπτετο δὲ διὰ πλακῶν γρανίτου λίθου (Πί ν. 532 γ, 533 α). Ἐντὸς αὐτῆς εὐρέθη ἄττικὴ μελαμβαφῆς κύλιξ τοῦ τύπου C (Πί ν. 533 β). Εἰς τὴν λάρνακα VI ὁ σκελετὸς εὐρέθη κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀκέρατος (Πί ν. 533 γ). Ἐπὶ τῆς βορείας ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τῆς εὐρέθη ἄττικῆ μελαμβαφῆς κύλιξ ἄπους.

Τὰ σημαντικώτερα εὐρήματα εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

1. (Λ 610). Μαρμαρινὴ ἀνθεμοτῆ στήλη τεθραυσμένη τὸ κάτω ἄκρον. Διαστάσεις: μεγ. σφζ. ὕψος 0,605, πλ. ἄνω 0,084, πλ. κάτω 0,124, πᾶχ. ἄνω 0,06, πᾶχ. κάτω 0,089 μ. Μάρμαρον θάσιον. Ἀνθέμιον με δεκατρία φύλλα κυρτῆς ἐπιφανείας καὶ τέσσαρας ἔλικας τριπλῆς ἐλίξεως. Τὸ ἀνθέμιον κλίνει πρὸς ἀριστερά. Συνεπεία τῆς κινήσεως αὐτῆς τὰ φύλλα παρουσιάζουν σημαντικὰς διαφορὰς εἰς τὸ ὕψος, τὸ πλάτος καὶ τὰς μεταξὺ αὐτῶν ἀποστάσεις. Ἐπίσης διαφοραὶ παρατηροῦνται εἰς τὰς ἔλικας, εἰς τὴν θέσιν ὡς πρὸς τὸ ὕψος καὶ εἰς τὴν διάμετρον. Χρονολογεῖται εἰς τοὺς ὑστεροαρχαϊκοὺς χρόνους¹².

2. (Α 1892). Μηλιακὸς ἀμφορεὺς ἐλλιπῆς τὸ πλεῖστον τοῦ λαμοῦ καὶ τὴν βάσιν, χρησιμοποιηθεὶς ὡς τεφοδόχος. Διαστάσεις: Μέγ. σφζ. ὕψ. 0,317, διάμ. λαμοῦ 0,162, διάμ. γάστρας 0,267 μ.

Ἐπὶ τοῦ ἄνω τμήματος τῆς γάστρας εἰς τὴν Α ὄψιν παριστάνονται δύο περωτοὶ ἵπποι κινούμενοι πρὸς δεξιὰ, ὅπου τρίπου, εἰς δὲ τὴν Β ὄψιν παριστάνεται πτηνόν, πιθανὸν ἀλέκτωρ. Εἰς τὸν λαμόν ἐντὸς μετόπης παριστάνεται λέων ἐλλιπῆς τὸ ἄνω σῶμα. Εἰς τὰ πλάγια μεταξὺ τῶν λαβῶν δύο ὀφθαλμοὶ ἀποτρόπαιοι. Οἱ ἵπποι εἶναι ἐξωγραφημένοι κατὰ τὴν μελανόμορφον τεχνικήν, ὁ δὲ ἀλέκτωρ κατὰ τὸν περιγραφικὸν τρόπον. Χρονολογικῶς τοποθετεῖται μεταξὺ τοῦ ἀμφορέως τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τοῦ ἀμφορέως τοῦ Ἡρακλέους, εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν πρώτων ἄττικῶν μελανομόρφων ἀγγείων¹³.

12. Διὰ τὸν τύπον τῆς στήλης πρβλ. τὰς σαμμακὰς στήλας τῶν ἐτῶν 530 - 520 π.Χ. E. Buschor, *Altsamische Grabstele*, AM 58 (1933) σ. 31 - 34, Beil. XI - XII. Διὰ τὸ σχῆμα τοῦ ἀνθεμίου πρβλ. τὴν στήλην τοῦ Ἀντιφάνους. G. Richter, *The Archaic Gravestones of Attica*, σ. 40, No 55, εἰκ. 137.

13. Οἱ ἵπποι δύνανται νὰ συγκριθοῦν με τοὺς ἵππους τοῦ κρατήρος Β τοῦ Ἀναγυροῦντος (Σ. Καρούζου, Ἀγγεία τοῦ Ἀναγυροῦντος, Ἀθῆναι 1963, πίν. Δ). Τὸ σχῆμα τῆς γάστρας ὁμοιάζει με τοῦ ἀμφορέως τοῦ Ἀπόλλωνος. Ὁμοίως ἐντονος εἶναι ἡ καμπύλη τῆς γάστρας τῶν κρατήρων Α καὶ Β τοῦ Ἀναγυροῦντος (αὐτόθι, πίν. 1, 2, 12). Ἡ γάστρα τοῦ κρατήρος Γ διαφέρει σημαντικῶς « ἔχει ραδινότητα καὶ περίγραμμα μελαδικῶς καμπύλον » (αὐτόθι, σ. 37, πίν. 1, 22). Τὰ ἴδια γνωρίζεται ἔχει καὶ ἡ γάστρα τοῦ ἀμφορέως τῆς Νεαπόλεως (ΑΔ 17 (1961/62): Χρονικά, Πίν. 280, α).

3. (Α 1891). Ἀττικὸς μελανόμορφος ἀμφορεὺς με λαμόν, χρησιμοποιηθεὶς ὡς τεφοδόχος. Διαστάσεις: ὕψ. 0,39, διάμ. χεῖλ. 0,174, διάμ. γάστρας 0,243, διάμ. βάσεως 0,127 μ. Α. Παράστασις τοῦ μύθου τῆς πάλης τοῦ Ἡρακλέους με τὸν ἄλιον γέροντα Νηρέα¹⁴. Ὁ Νηρεὺς παριστάνεται ὡς γέρον ἀνήρ. Ὁ Ἡρακλῆς συλλαμβάνει τὸν Νηρέα, ὅστις ἐπιχειρεῖ νὰ ἀπалаγῆ τοῦ ἐναγκαλισμοῦ του. Δεξιὰ ἴσταται ὁ Ποσειδῶν, ἀριστερὰ δύο Νηρηίδες φεύγουν ἔντρομοι. Β. Παράστασις διονυσιακῆς σκηνῆς, Μαινὰς μεταξὺ τεσσάρων Σατύρων. Περί τὸ 490 π.Χ.

4. (Α 1814). Ἀττικὸς ἐρυθρόμορφος ἀμφορεὺς χωρὶς λαμόν εὐρεθεὶς εἰς τεμάχια. Διαστάσεις: ὕψ. 0,481, διαμ. χεῖλ. 0,224, διαμ. γάστρας 0,324, διαμ. βάσ. 0,169 μ. Α. Ἀνήρ πρὸς δεξιὰ ἐπὶ ταινίας κοσμουμένης διὰ μαϊάνδρου. Φορεῖ ἱμάτιον, ταινίαν με « φυλλοειδὲς στόλισμα »¹⁵ εἰς τὴν κεφαλὴν καὶ διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς κρατεῖ βακτηρίαν κάθετον ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Β. Ἐφηβος πρὸς ἀριστερὰ ἐπὶ ταινίας κοσμουμένης διὰ μαϊάνδρου. Φορεῖ ἱμάτιον, ταινίαν με « φυλλοειδὲς στόλισμα » εἰς τὴν κεφαλὴν καὶ διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς κρατεῖ βακτηρίαν ὑπεράνω τοῦ ἐδάφους. Διὰ τῆς τοποθετήσεως τῶν μορφῶν ἐπὶ ταινιῶν ὁ ἀγγειογράφος δίδει τὴν αἴσθησιν τῆς τρίτης διαστάσεως καὶ τὴν ἐντύπωσην ὅτι πρόκειται περὶ ἀγαλμάτων. Πλησίον τοῦ ζωγράφου τοῦ Πανός. Τέλη τοῦ πρώτου τετάρτου τοῦ 5ου αἰῶνος π.Χ.

5. Ἀττικὴ ἐρυθρόμορφος πελίκη εὐρεθεῖσα εἰς τεμάχια ἐντὸς γάστρας ὀξυπυθμένου ἀμφορέως. Διαστάσεις: ὕψ. 0,312, διαμ. χεῖλ. 0,143, διάμ. γάστρας 0,226, διάμ. βάσ. 0,16 μ. Α. Παράστασις ἀνδρὸς καὶ ἐφήβου συνομιλούντων. Β. Παράστασις ἀνδρὸς καὶ νέας γυναικὸς συνομιλούντων. Τοῦ ζωγράφου τοῦ χοίρου (Σ. Καρούζου). Μέσα τοῦ δευτέρου τετάρτου τοῦ 5ου αἰῶνος π.Χ.

6. Ἀττικὴ ἐρυθρόμορφος ὕδρια χρησιμοποιηθεῖσα ὡς τεφοδόχος. Διαστάσεις: ὕψ. 0,33, διάμ. χεῖλ. 0,136, διάμ. γάστρας 0,233, διάμ. βάσ. 0,12 μ. Παράστασις τοῦ μύθου Ποσειδῶνος καὶ Ἀμυμώνης¹⁶. Ὁ Ποσειδῶν παριστάνεται κατ' ἐνώπιον στρέφων τὴν κεφαλὴν ἀριστερὰ πρὸς τὸν ἐρχόμενον πρὸς αὐτὸν Ἔρωτα. Μικρὰ χλαμὺς περιβάλλει τὰ νῶτα καὶ κρέματα ἀπὸ τῶν βραχιόνων. Φορεῖ φύλλινον στέφανον εἰς τὴν κεφαλὴν, κρατεῖ τὴν τριάναν διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς καὶ

14. Βλ. σχετικῶς Frank Brommer, *Vasenlisten zu griechischen Heldensagen*, 2, σ. 118.

15. Κ. Ρωμάιου, « Ὁ ἐφηβος τοῦ Μαραθῶνος », ΑΔ 9 (1924 - 25), σ. 155 - 157.

16. Βλ. σχετικῶς: F. Brommer, AM 63 - 64 (1938 - 39), σ. 171 - 176.

δύσωνει τὴν δεξιάν πρὸ τοῦ προσώπου. Πρὸ αὐτοῦ παριστάνεται δενδρόλλινον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου φαίνεται ὡς νὰ πατῆ ὁ Ἔρωσ. Ἡ Ἀμυμῶνη παριστάνεται εἰς ωχελικὴν στάσιν προσβλέπουσα τὸν Ἔρωτα, τὸν φέροντα εἰς αὐτὴν φύλλινον στέφανον. Φορεῖ λεπτότατον χιτῶνα καὶ λεπτὸν ἱμάτιον καὶ ἔχει τὴν κόμην μακράν, κοσμουμένην διὰ διαδήματος. Πρὸ αὐτῆς ἐπὶ τοῦ ἐδάφους παριστάνεται ἡ ὕδρια τῆς. Εἰς τὸ μεταξύ τῆς λαβῆς διάστημα παριστάνεται νέα γυνή, φέρουσα ὕδριαν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς. Εἰς τὴν ἀντίστοιχον θέσιν ὀπισθεν τοῦ Ποσειδῶνος παριστάνεται γυνὴ φέρουσα ὕδριαν, ἑλλιπῆς τὸ ἄνω σῶμα. Ἡ θαυμασία αὐτῆ σκηνὴ ἐξωγραφήθη ὑπὸ ἀγγειογράφου δεχθέντος τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀγγειογράφου Πολυγνώτου. 430 - 420 π.Χ.¹⁷

Εἰς τὴν ἐπίχωσιν μεταξύ τῶν τάφων, τῶν λαρνάκων καὶ τῶν τεφροδόχων ἀγγείων, εὐρέθησαν πολλά θραύσματα ἀγγείων ἀττικῶν, κορινθιακῶν, κυκλαδικῶν, ροδιακῶν, χιακῶν καὶ μικρασιατικῶν. Τὰ ἀττικά εἶναι μελανόμορφα, ἐρυθρόμορφα, θραύσματα λευκῶν ληκθῶν μὲ γραμμικὴν διακόσμησιν καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον βάσεις καὶ θραύσματα κυλίκων. Τὰ κορινθιακὰ ἀνήκουν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, εἰς μικρὰ ἀγγεῖα, ἥτοι ἀλάβαστρα, ἀρυβάλλους καὶ κοτύλας. Τὰ κυκλαδικὰ εἶναι θραύσματα ἀμφορέων, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, καὶ πινακίων. Τὰ ροδιακὰ ἀνήκουν εἰς οἰνοχόας τοῦ τύπου τῶν αἰγάρων τοῦ κλασσικοῦ καμυραϊκοῦ ρυθμοῦ¹⁸.

Ἀπὸ τὰ εὐρεθέντα ἀγγεῖα τὰ παλαιότερα ἀνάγονται εἰς τὰ τέλη τοῦ τρίτου τετάρτου τοῦ 7ου αἰῶνος. Οὕτω ἀποκτῶμεν ἐν terminus ante quem διὰ τὴν ἰδρυσιν τῆς πόλεως Οἰσύμης. Τὰ εὐρήματα τοῦ Ἱεροῦ τῆς Παρθένου δίδουν τὸ αὐτὸ terminus ante quem διὰ τὴν ἰδρυσιν τῆς Νεαπόλεως¹⁹. Ἀντιθέτως τὰ ὀλίγα τυχαῖα εὐρήματα, τὰ προερχόμενα ἐκ τῆς πόλεως Γαληψοῦ, χρονολογοῦνται εἰς τὰ τέλη τοῦ 7ου καὶ εἰς τὸν βον αἰῶνα²⁰. Ἡ μετέπειτα ὀνομασθεῖσα «Θασίων ἡπειρος» εἰλκυσεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὴν προσοχὴν τῶν Παρίων ἀποίκων τῆς Θάσου, ἥτοι ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ πρώτου τετάρτου τοῦ 7ου αἰ.²¹.

«À peine les nouveaux venus étaient-ils installés, maîtres encore peu sûrs de la fière acropole, qu'ils repartaient en quête de nouveaux domaines. Ils allaient constituer l'empire continental, la célèbre Perée qui s'appellerait un jour Θασίων ἡπειρος, et ferait la fortune de la ville nouvelle» (Pouillout, Recherches, 1, σ. 32). Εἰς τὸ τρίτον τέταρτον τοῦ 7ου αἰῶνος, συμφῶνως μὲ τὰ μέχρι τοῦδε δεδομένα τῶν ἀνασκαφῶν Νεαπόλεως καὶ Οἰσύμης, οἱ Πάριοι ἐπιτυχάνουν νὰ ἰδρῦσουν τὰς πόλεις Νεάπολιν, Οἰσύμην, καί, πιθανόν, Γαληψόν.

ΕΥΓΕΝΙΑ ΛΕΒΕΝΤΟΠΟΥΛΟΥ - ΓΙΟΥΡΗ

Δ. Κοινότης Πετρούσσης Ν. Δράμας

Κατὰ τὸν Μάϊον τοῦ 1964 διεξήχθη μικρᾶς διαρκείας ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὴν τοποθεσίαν «Μικρὴ Τούμπα» (ἀγρὸς Γ. Κότιου) τοῦ χωρίου Πετρούσση. Ἡ τοποθεσία εὐρίσκειται εἰς ἀπόστασιν 5 χλμ. Ν. τοῦ χωρίου Πετρούσση καὶ 2 χλμ. ΒΔ. τοῦ χωρίου Μαυρότοπος (Ἀργυρούπολις). Πρόκειται περὶ μιᾶς ἐλαφρῶς ἐξηρμένης μαστοειδοῦς «τούμπας», ἥτις δὲν εἶναι λόγῳ τοῦ μικροῦ ὕψους τῆς εὐδιάκριτος.

Ἀφορμὴν διὰ τὴν ἔρευναν ἔδωσαν τὰ παρατηρηθέντα εἰς τὴν περιοχὴν κρούσματα ἀρχαιοκαπηλείας. Συγκεκριμένως, εἰς τὸν ὡς ἄνω ἀγρὸν, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ χειμῶνος, ἀνεσκάφη ὑπὸ τῶν ἀρχαιοκαπήλων συστάς τάφων (τεσσάρων ἢ πέντε), οἵτινες εὐρίσκοντο εἰς βάθος 0,40 - 0,50 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας. Κατόπιν τούτου διαταχθεῖσα διενήργησα σειρὰν μικρῶν δοκιμαστικῶν τομῶν καὶ μέχρι βάθους 1.50 - 2 μ. εἰς ὄλην τὴν ἔκτασιν τοῦ ἀγροῦ καὶ εἰς τὴν γειτονικὴν περιοχὴν. Παρὰ τὴν ἐξαντλητικὴν ἔρευναν οὐδεὶς ἄλλος τάφος εὐρέθη. Ἐκ τῆς ἐπιφανείας ὅμως, πλησίον τῶν συληθέντων τάφων, περισηνέεξα θραύσματα ἀγγείων ἀνήκοντα χρονολογικῶς εἰς τὰ μέσα τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος μέχρι καὶ τοῦ 3ου π.Χ. αἰ., τὰ ὁποῖα προήρχοντο ἐκ τῶν ὡς ἄνω τάφων. Ὡς δὲ ἐφαίνετο καὶ ἐκ τῆς θέσεως τῶν συληθέντων τάφων, μόνον μία συστάς ὑπῆρχεν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο καὶ οὐχὶ ἐκτεταμένον νεκροταφεῖον. Ἡ ὑπαρξὶς ἐτέρων τάφων εἰς τὰς γειτονικὰς τοποθεσίας ἐφαίνετο πιθανή, πλην ὅμως λόγῳ τοῦ ἀκαταλλήλου τῆς ἐποχῆς (ἅπαντες οἱ ἀγροὶ ἦσαν καλλιεργημένοι

17. Ὁ χιτῶν τῆς Ἀμυμῶνης ὁμοιάζει πρὸς τὸν τῆς Ἑστίας (:) τοῦ ἀνατολικοῦ ἀεθώματος τοῦ Παρθενῶνος, F. Brommer, Die Skulpturen der Parthenon - Giebel, Mainz 1963, πίν. 47.

18. Χ. Καρδάρη, Ροδιακὴ ἀγγειογραφία, σ. 89.

19. Βλ. σχετικῶς Δ. Λαζαρίδη, Νεάπολις, ΑΔ 17 (1961/62): Χρονικά, σ. 235 - 238, Πίν. 280 - 284.

20. Βλ. ἐπίσης ἀνασκαφῶν νεκροταφείου Γαληψοῦ εἰς ΑΔ 16 (1960): Χρονικά σ. 218.

21. Διὰ τὴν ἀποίκισιν τῆς Θάσου βλ. σχετικῶς: J. Pouil-

loux, Recherches sur l'histoire et les cultes de Thasos, Études Thasiennes 3, σ. 22 - 24, 32 - 34. Fr. Salviat - N. Weill, BCH 84 (1960), σ. 383, σημ. 1, Fr. Salviat, BCH 86 (1962), σ. 112. J. Bérard, L'expansion et la colonisation grecque jusqu'aux guerres médiques, σ. 92 - 94. P. Bernard, BCH 88 (1964) σ. 142 - 146.

διά καπνοῦ), ἡ ἔρευνα δὲν ἤδυνάτο νὰ ἐπεκταθῆ.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς διενεργείας δοκιμαστικῶν τομῶν παρατήρησα, ὅτι τόσον ἐπιφανειακῶς ὅσον καὶ ἐντὸς τῶν τομῶν, ἀνευρίσκοντο ὄστρακα νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς. Βεβαίως ἐπαρκῶς τεκμηριωμένες χρονολογικὰς ἐνδείξεις δὲν δύναμαι νὰ ὑποστηρίξω, καθ' ὅσον αἱ στρωματογραφικαὶ παρατηρήσεις, λόγῳ τοῦ περιορισμένου χρόνου καὶ τοῦ ἀνιχνευτικοῦ χαρακτήρος, δὲν προσέφερον ὕλικὸν ἱκανοποιητικόν. Ἡ ἀξία ὅμως τοῦ ὕλικου τούτου εἶναι σημαντικὴ ἀπὸ τοπογραφικῆς πλευρᾶς. Ἐνεκα τούτου παραθέτω κατωτέρω τὰς παρατηρήσεις μου διὰ τὴν κεραμεικὴν τοῦ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ ὑπὸ μορφὴν προσωρινήν.

Ἐγένετο ἔρευνα μέχρι βάθους 2 μ., ἔνθα ἀνευρέθη τὸ φυσικὸν ἀμμόδες ἔδαφος (δικαιολογημένον ἀπὸ τὰς ἐνδείξεις ὑπάρξεως ἀφθόνων ὕδατων παλαιότερον εἰς τὴν περιοχὴν). Πρῶτῃ γενικῇ παρατήρησις, ἡ ὁποία στηρίζεται εἰς τὴν κεραμεικὴν, εἶναι, ὅτι πολιτιστικῶς ἔχομεν ἐνιαίον στρώμα. Ἄπασαι αἱ κατηγορίαι τῶν ὄστράκων ἀνευρέθησαν τόσον εἰς τὰς ἀνωτέρας στρώσεις, ὅσον καὶ εἰς τὰς κατωτέρας μετὰ τὴν ἰδίαν ἀναλογίαν πάντοτε. Ἐπίσης αἱ στρώσεις περιέχον ὀλίγα, ἀλλὰ χαρακτηριστικὰ τεμάχια λεπίδων ἐκ πυριτολίθου (silex) κιτρινοῦ χρώματος καὶ ἀρκετὰ τεμάχια πηλοῦ ἐπαλείψεως στέγης φέροντα ἔκτυπα κοιλώματα καλάμων καὶ κλάδων (τὰ μόνον ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα).

Γενικῶς ἔχομεν κεραμεικὴν μονόχρωμον μετὰ ἐλαχίστας ἐξαιρέσεις γραπτῶν καὶ ἐγχαράκτων ὄστράκων. Τὰ τοιχώματα τῶν ἀγγείων δὲν εἶναι χονδρὰ καὶ τὰ χεῖλη εἶναι κάθετα ἢ ἐλαφρῶς εἰσέχοντα. Αἱ βάσεις εἶναι ἐπίπεδοι. Εὐρέθησαν ἐπίσης καὶ τεμάχια μεγάλων πίθων.

A. Κεραμεικὴ μονόχρους

1) Ὅστρακα μετὰ ἐπιφάνειαν μελανὴν καλῶς ἐστιλβωμένην. Πηλὸς τεφρόχρους μετὰ μαρμαρυγίαν. Χεῖλη κάθετα ἢ εἰσέχοντα.

2) Ὅστρακα μετὰ μελανὴν στιλπνὴν ἐπιφάνειαν πέραν τοῦ χείλους ἢ καὶ μέχρι τοῦ ὄμου τοῦ ἀγγείου καὶ μετὰ ἐρυθρὰν ἢ κιτρινοτέφρον (ashy-buff) ἀπὸ τοῦ ὄμου καὶ κάτω, ἥτοι ἀνήκοντα εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν black-torped¹. Τὰ σχή-

1. Κατηγορία ἡ ὁποία εὐρίσκεται εἰς Δράμαν, βλ. P. French, Anat. Studies Vol. XI (1961) σ. 107· εἰς Ὀλυμπόν βλ. G. Mylonas, Olynthus I, σ. 36, κ.έ., εἰς Πολύστυλον, ΠΑΕ 1938, Γ. Μυλωνά - Γ. Μπακαλάκη σ. 110, εἰς Ν. Νικομήδειαν βλ. R. J. Rodden, Balkan Studies, 5 (1964) σ. 116 καὶ προσφάτως ἐκ τοῦ συνοικισμοῦ Λαφρούδας (Πόρτο - Λάγο). Δὲν ἀναφέρω τὸ Ντικιλί - Τάς, διότι τὰ ἐλάχιστα εὐρεθέντα ὄστρακα ἦσαν ἀσφαλῶς ἐπίσκατα.

ματα τῶν ἀγγείων τῆς κατηγορίας αὐτῆς εἶναι πρόχοι ἢ σκύφοι μετὰ τομὴν τροπιδοειδῆ (caginated)². Αἱ λαβαὶ εἶναι πάντοτε κάθετοι ταινιόσχημοι, μετὰ προεξοχὰς ἐνίοτε κερατοειδεῖς ἢ μαστοειδεῖς (Πί ν. 534 α). Αἱ βάσεις τῶν ἐπίπεδοι.

3) Ὅστρακα καστανόχροα ἢ τεφρόχροα μετὰ λεῖαν ἐπιφάνειαν, ἀλλὰ οὐχὶ ἐστιλβωμένην. Τὰ τοιχώματά τῶν μάλλον χονδρὰ. Αἱ λαβαὶ τῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μαστοειδεῖς καὶ κυλινδρικοὶ διάτρητοι.

4) Ὅστρακα μετὰ μελανὴν στιλπνὴν ἐπιφάνειαν, ἢ ὁποία φέρει ἐλαφρὰν αὐλάκωσιν (rippled). Καὶ τούτων ἡ τομὴ τῶν τοιχωμάτων εἶναι τεθλασμένη (caginated) κάτωθεν τοῦ χείλους ἢ περὶ τὸν ὄμον.

5) Ὅστρακα μετὰ ἐπιφάνειαν κιτρινὴν (buff) καλῶς ἐστιλβωμένην (Πί ν. 534 β). Πηλὸς λεπτόκοκκος μετὰ μαρμαρυγίαν. Τοιχώματα λεπτὰ. Χαρακτηριστικὴ ἡ ὁμοίότης τῶν μετὰ τὰ ἀντίστοιχα τῆς Δήμητρας.

6) Ὅστρακα μετὰ ἐπιφάνειαν ἐξωτερικῶς ἐρυθρὰν στιλπνὴν καὶ ἐσωτερικῶς βαθεῖαν καστανὴν. Πηλὸς ἐρυθρόχρους λεπτόκοκκος μετὰ μαρμαρυγίαν.

7) Ὅστρακα μετὰ κιτρινόχρου ἀμαυρὰν ἐπιφάνειαν.

Γενικῶς εἰς τὴν μονόχρωμον κεραμεικὴν πλεονάζουν τὰ σκοτεινὰ χρώματα.

B. Κεραμεικὴ μετὰ γραπτὴν διακόσμησιν

Ἡ ἀναλογία τῆς εἶναι πολὺ μικρὰ ἐν συγκρίσει μετὰ τὸ μονόχρωμα. Τὰ ὄστρακα κοσμοῦνται κυρίως διὰ ταινιῶν ἢ γραμμῶν παραλλήλων, ἐλαφρῶς καμπύλων (Πί ν. 534 γ).

1) Ἐπὶ κιτρινοφαίου στιλπνῆς ἐπιφανείας, κιτρινὴ διακόσμησις διὰ γραμμῶν. Πηλὸς κιτρινόφαιος λεπτόκοκκος.

2) Ἐπὶ ἐρυθρᾶς στιλπνῆς ἐπιφανείας, διακόσμησις δι' ἐρυθρῶν ταινιῶν. Ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια εἶναι κιτρινόφαιος. Ὁ πηλὸς ἐρυθρόχρους μετὰ μαρμαρυγίαν.

3) Ἐπὶ κιτρινῆς (buff) λεῖας ἐπιφανείας καστανῆς ταινιωτῆ διακόσμησις.

4) Ἐπὶ ἐρυθροκιτρινοῦ (ἀπόχρωσις τοῦ πηλοῦ) ἐπιφανείας ἐρυθρὰ ταινιωτῆ διακόσμησις.

5) Ἐπὶ ἐρυθροκιτρινοῦ (ἀπόχρωσις πηλοῦ) ἀστιλβώτου ἐπιφανείας διακόσμησις διὰ παχέος ἐρυθροῦ χρώματος. Σπάνιον παράδειγμα. Τὸ εἶδος τούτου, ἐξ ὧν γνωρίζω, δὲν ἔχει εὐρεθῆ μετὰ τὸ ὅτι εἰς τοὺς ἄλλους συνοικισμοὺς τῆς Ἄνατ. Μακεδονίας.

2. Βλ. X. Τσοῦντα, Δ. - Σ. εἰκ. 214 - 216.

6) Ἐπί ἐπιφανείας ἐρυθροκιτρίνου (ὁμοίας με τὴν ἀπόχρωσιν τοῦ πηλοῦ) διακόσμησις διὰ λευκῶν, πορτοκαλλοχρῶν καὶ βαθέων καστα- νῶν γραμμῶν.

Γ. Κεραμεικὴ μὲ ἐγχάρακτον διακόσμησιν

Ἐξ αὐτῆς ἐλάχιστα παραδείγματα ἔχομεν.

1) Τμήμα ποδὸς τριποδικοῦ ἀγγείου μὲ ἐγχά- ρακτον διακόσμησιν ὁμοίαν πρὸς ἐκείνην τοῦ Πολυστύλου, Ἀκροποτάμου³ καὶ Δήμητρας.

2) Τεμάχιον μὲ ἐγχάρακτος λοξὰς γραμμὰς σχηματιζούσας τετραγωνίδια. Ἐντὸς τῶν χαρα- γμάτων ἐτέθη λευκὸν χρῶμα. Τεχνικὴ ὁμοία πρὸς τὰ ἐκ τοῦ Ντικιλί - Τὰς⁴ καὶ Νέας Μπάφρας προ- ερχόμενα παραδείγματα.

3) Τμήμα μεγάλου ἀγγείου μὲ χονδροειδῆ ἐγ- χάρακτον διακόσμησιν, συναντωμένην συχνά- κισ εἰς τοὺς συνοικισμοὺς τῆς Ἀνατ. Μακεδονίας.

Ἰδιαιτέρως ἀξιολόγος εἶναι ἡ ἀφθονία καὶ ποι- κιλία τῶν ὄστράκων τῆς κατηγορίας black - tor- ped, στοιχεῖον τὸ ὁποῖον συμβάλλει εἰς τὴν με- λέτην τῆς ἐξαπλώσεως τῆς μελανῆς στιλπνῆς καὶ black - torped κεραμεικῆς καὶ τῶν ὑπαρχου- σῶν σχέσεων μεταξύ ρυθμοῦ Λαρίσης - Μακεδο- νίας - Θράκης καὶ βορειοδυτικῆς Μ. Ἀσίας.

Ἐπισημαίνω ἐπίσης τὴν ἔλλειψιν εἰδωλίων, τῶν ὁποίων ὅμως ἡ ὑπαρξίς δὲν πρέπει νὰ ἀπο- κλεισθῆ μέχρι τῆς συστηματικῆς ἐρεύνης τοῦ συνοικισμοῦ.

ΑΙΚ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

Ε. Ἄβδηρα

Αἱ ἀρξάμεναι ἀπὸ τοῦ ἔτους 1950 ἀνασκαφαὶ καὶ ἔρευναι τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῶν Ἄβδῆρων¹ συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων τῆς ΙΕ' Περιφέρειας Δημ. Λαζαρίδη καὶ μὲ τὴν συμμετοχὴν τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων τῆς ΙΣΤ' Περιφέρειας κ. Ἀ. Βαβρίτσα καὶ τῆς Ἐπιμελη- τρίας Ἀρχαιοτήτων τῆς ΙΕ' Περιφέρειας δ. Αἰκ. Ρωμιοπούλου. Προσέφερον πρὸς τοὺτοις τὰς ὑπε- ρεσίας των εἰς τὰς ἀνασκαφάς, ὡς ἐπιστημονικοὶ βοηθοί, ἡ τελειόφοιτος τῆς Πολυτεχνικῆς Σχο- λῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης δ. Ἐλ. Κιρμιλίδου, ἡ ὁποία ἐξεπὸνήσε καὶ τὰ δημοσιευό- μενα ἐνταῦθα σχέδια, καὶ ὁ τελειόφοιτος τῆς Φιλο- σοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονί-

κης κ. Ἰ. Ἀτζακάς. Εἰς τὴν ἐπίβλεψιν τῶν πολλῶν καὶ ἀπομακρυσμένων ἀλλήλων συνεργειῶν ἐρ- γατῶν καὶ εἰς ἄλλας ἐργασίας τῶν ἀνασκαφῶν πολὺ ἐβοήθησαν οἱ φύλακες Ἀρχαιοτήτων Κα- βάλας, Παν. Φλωριάς καὶ Βασ. Σταμάτης. Αἱ ἐρ- γασίαι διήρκεσαν ἀπὸ τῆς 7ης Σεπτεμβρίου μέχρι τῆς 4ης Ὀκτωβρίου, ἀπασχολήσασαι ἐνενήκοντα ὀκτὼ ἐργάτας, κατὰ μέσον δρον, ἡμερησίως. Διὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν δὲ τῶν χωμάτων, ἐκτὸς τοῦ χώρου τῶν ἀνασκαφῶν, ἐχρησιμοποιήθησαν δύο τρακτέρ. Αἱ ἀνασκαφαὶ διενεργήθησαν εἰς δια- φόρους τομεῖς τὸσον ἐντὸς τῆς ἀρχαίας πόλεως, ὅσον καὶ ἐξω αὐτῆς, μακρὰν τῶν τειχῶν τῆς. Κα- τωτέρω ἐκτίθενται ἐν συντομίᾳ αἱ κυριώτεροι ἐρ- γασίαι καὶ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν:

1. Ὁ ἀποκαλυφθεὶς τὸ πρῶτον κατὰ τὰς ἀνα- σκαφάς τοῦ 1961 εἰς τὸ δυτικώτερον τμήμα τῆς πεδινῆς ἐκτάσεως τῆς πόλεως τοῖχος², ἀπετέλεσε τὸ ἀντικείμενον συστηματικῆς ἐρεύνης, εἰς τὴν ὁποίαν ἀπασχολήθη συνεχῶς σημαντικὸς ἀρι- θμὸς ἐργατῶν. Ἡ ἀνασκαφίσα ἐνταῦθα ἔκτασις ἔχει μῆκος 39.75 καὶ πλάτος ἀπὸ 9.30 - 13.70 μ. Διὰ τῶν ἐργασιῶν τοῦ ἔτους τούτου διεπιστώθη, ὅτι τὸ ἀποκαλυφθὲν τότε τμήμα τοῖχου ἀνήκεν εἰς τὸ δυτικὸν τεῖχος τῆς ἀρχαίας πόλεως, τὸ ὁ- ποῖον καὶ ἀπεκαλύφθη καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς ἀνασκαφίσεως ἐκτάσεως (Πί ν. 535 α - β· Σχ ε δ. 1). Τὸ τεῖχος ἔχει Ν.-Β. περίπου κατεύθυνσιν καὶ εἶναι ἐπιμελῶς ἄκκοδομημένον δι' ἀνισομεγέθων πλίνθων κωρολίθων, τοποθετημένων εἰς ἀνισού- ψεις δόμους, εἰς τρόπον ὥστε παρέχεται ἡ ἐντύ- πωσις ψευδοἰσοδόμου τοιχοποιίας, οὐχὶ αὐστη- ρῶς (Πί ν. 535 γ· Σχ ε δ. 1). Ἀποτελεῖται ἐκ δύο παραλλήλων τοίχων πλάτους 2.23 - 2.35 μ., ἐχόντων μεταξύ των κενόν, τὸ ὁποῖον ἔχει πληρω- θῆ διὰ χώματος καὶ λιθορριπῆς (Πί ν. 535 δ). Εἰς τὰ καλύτερον διατηρούμενα σημεῖα, τὸ ὕψος του φθάνει τὰ 2 μ. Ἀπὸ τοῦ νοτιωτέρου ση- μείου τῆς ἀνασκαφῆς τὸ τεῖχος βαίνει εὐθέως ἐπὶ μήκους 23.50 μ. Εἶτα σχηματίζει ἀμβλείαν γω- νίαν, ἐκτρεπόμενον πρὸς ΒΔ. κατεύθυνσιν (Πί ν. 536 α - γ). Ἐκ τῆς γωνίας ταύτης ἀνεσκάφη τὸ τεῖχος πρὸς Β. ἐπὶ μήκους 11.15 μ. εἰσέτι, ἦτοι ἐν συνόλῳ ἐπὶ μήκους 34.65 μ.

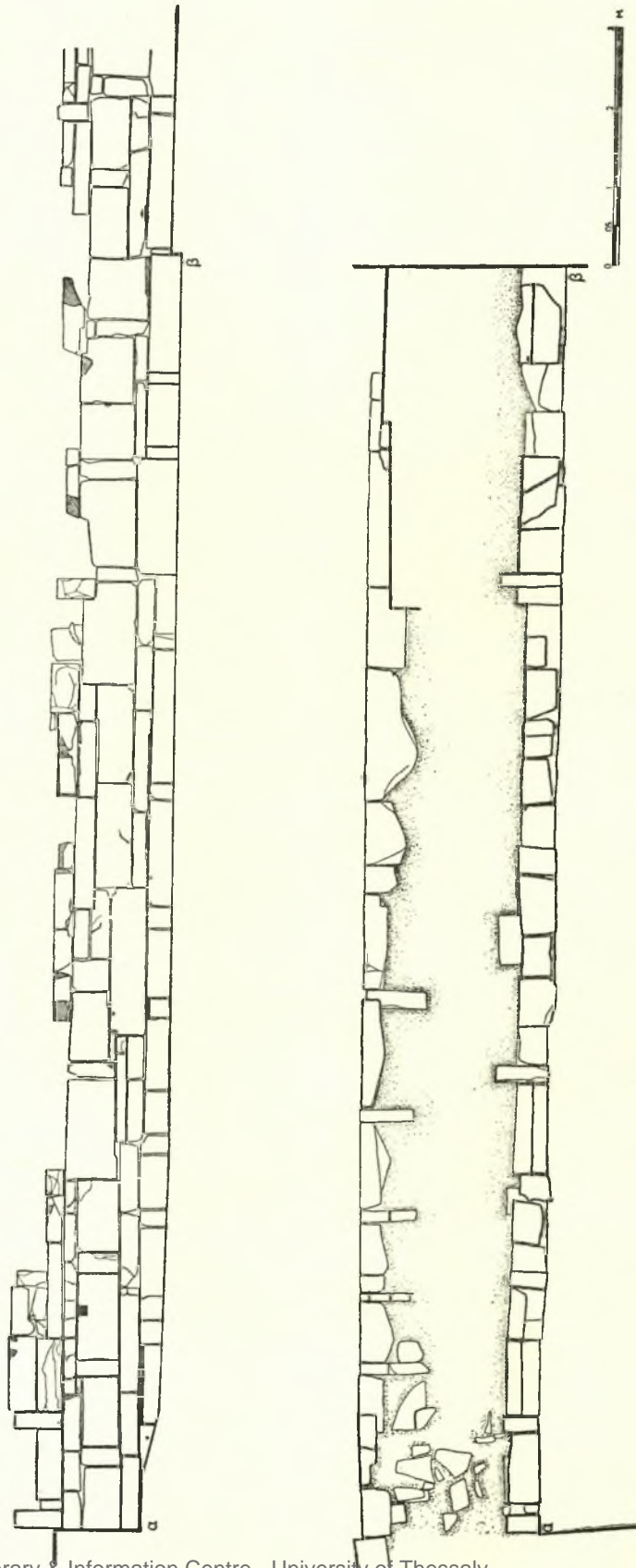
Βορείως τῆς γωνίας ἀπεκαλύφθη πύργος δια- στάσεων 6.10 x 7.30 μ., τοῦ ὁποίου οἱ τοῖχοι, ἐπι- μελοῦς κατασκευῆς, ἔχουν πᾶχος 1.50 μ. (Πί ν. 536 δ, 537 α - β· Σχ ε δ. 2). Εἰς τὸ βορειότερον τοῦτο σημεῖον τῆς ἀνασκαφῆς κατὰ τὰς δύο τε- λευταίας ἡμέρας τῶν ἐργασιῶν, κάτωθεν μεταγε- νεστέρων πενιχρῶν οἰκοδομῶν καὶ ἀγωγῶν ἀπο-

3. Βλ. G. Mylonas, AJA 1941, σ. 563, εἰκ. 6.

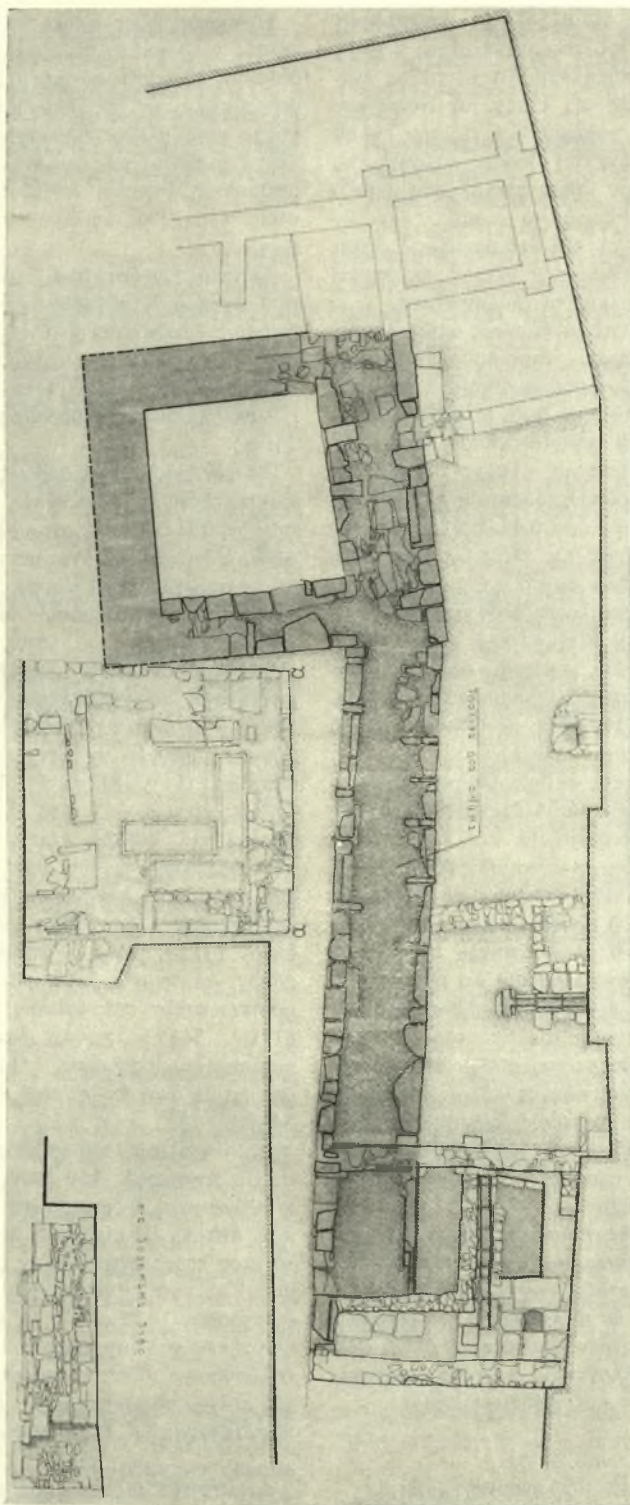
4. Βλ. Ἔργον 1961, σ. 90, εἰκ. 87.

1. ΠΑΕ 1950, σ. 293 κ.ε. Περὶ τῶν ἐργασιῶν τῶν ἀκολου- θῶν ἐτῶν βλ. ΠΑΕ 1952, σ. 260 κ.ε., 1954, σ. 160 κ.ε., 1955, σ. 160 κ.ε., 1956 σ. 139 κ.ε. ΑΔ 17 (1961/62) : Χρονικά, σ. 245 κ.ε. ΑΔ 19 (1963) : Χρονικά, σ. 376 κ.ε.

2. ΑΔ 17 (1961 - 1962) : Χρονικά, σ. 247, Πιν. 296.

Σχέδ. 1. Ἄβδηρα. Ὄψις πλευρᾶς καὶ κάτοψις τμήματος τοῦ δυτικῶν τείχους

Σχέδ. 2. Ἄρδρηρα. Ὁ ἀποκαλυφθεὶς κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ τειχοῦ πύργου

χετεύσεως (Πί ν. 537 γ, 538 α) ἀπεκαλύφθη τὸ ἄνοιγμα πύλης τοῦ τείχους, πλάτους 2.50 μ. (Πί ν. 537 δ). Διεπιστώθη ὅτι τὸ τεῖχος διατηρεῖται καὶ βορείως τῆς πύλης, μὴ ἀνασκαφέν εισέτι. Εἶναι πολὺ πιθανόν, ὅτι εἰς τὴν πύλην ταύτην ὁδηγεῖ ἡ ὁδὸς τῆς ἀρχαίας πόλεως³, τῆς ὁποίας μικρὸν μόνον τμήμα ἀπεκαλύφθη μεταξὺ τῆς ἑλληνιστικῆς οἰκίας μὲ τὸ μωσαϊκὸν δάπεδον τῶν δελφίνων⁴ καὶ τῆς μὴ ἀνασκαφείσης εισέτι νοτίως ταύτης οἰκοδομῆς, καθόσον εὐρίσκεται εἰς τὸν αὐτὸν περίπου μὲ τὴν πύλην ἄξονα.

Ἐπὶ τοῦ τείχους καὶ ἐσωτερικῶς αὐτοῦ ἀπεκαλύφθησαν πολλοὶ τάφοι, ἄνευ κτερισμάτων, ἀνήκοντες εἰς τοὺς ὑστερορωμαϊκοὺς ἢ καὶ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους καὶ θεμέλια πενιχρῶν οἰκοδομῶν, αἵτινες ἐχρησιμοποίησαν κατὰ τὴν οἰκοδομὴν τῶν τῶν τείχους (Πί ν. 538 β). Οἱ τοῖχοι τῶν οἰκιῶν τούτων, κάθετοι ἐπὶ τοῦ τείχους, διατηροῦνται εἰς ὕψη ἀπὸ 0,40 - 0,80 μ. Εἰς τὰς οἰκίας αὐτάς, κειμένας εἰς ἐπίπεδον πολὺ ὑψηλότερον τοῦ ἐπιπέδου τοῦ τείχους, ἀνήκουν οἱ ἀποκαλυφθέντες ἀνατολικῶς τοῦτο πλακόστρωτοι χώροι καὶ ἀγωγοὶ ἀποχετεύσεως (Πί ν. 538 γ, 539 α), ὡς καὶ εὐτελεῆς μωσαϊκὸν δάπεδον, κατεσκευασμένον ἐκ μικρῶν τεμαχίων λευκοῦ μαρμάρου, τὸ ὅποιον ἀνευρέθη εἰς βάθος 1 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας (Πί ν. 539 β).

Δυτικῶς τοῦ τείχους καὶ εἰς ἀπόστασιν μικροτέραν τοῦ μέτρου ἀπ' αὐτοῦ ἀπεκαλύφθη, ἐν μέρει, ὀρθογώνιος οἰκοδομὴ μὲ ἰσχυροὺς τοίχους πάχους 1.04 μ. ἀδήλου προορισμοῦ (Πί ν. 539 γ). Ἡ οἰκοδομὴ αὕτη, μεταγενέστερα προφανῶς τοῦ τείχους, καθ' ὅσον ὁ βόρειος τοῖχος αὐτῆς ἐφάπτεται ἐν μέρει τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ πύργου (Πί ν. 540 α), ἀποκαλυφθεῖσα ἐπὶ μήκους 6.25 μ. ἔχει πλάτος 5.73 μ. καὶ ἀνήκει πιθανῶς εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους. Εἰς ἀπόστασιν 5.35 μ. ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου αὐτῆς, ἀπεκαλύφθη διαχωριστικὸς τοῖχος, πάχους 0,52 μ. Ἡ οἰκοδομὴ αὕτη, ὅπως καὶ τὸ τεῖχος, ἐχρησίμεισε κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους ὡς τόπος ταφῆς, καθ' ὅσον εἰς τὰ ἀνώτερα στρώματα τῆς ἐπιχώσεως ἀνεσκάφησαν ἕξ τοῦλάχιστον τάφοι (Πί ν. 539 δ). Οἱ τρεῖς ἐκ τῶν τάφων ἦσαν κιβωτιόσχημοι καὶ οἱ ἕτεροι τρεῖς σαρκοφάγοι ἐξ ἀββεστολίθου, ἐκ τῶν ὁποίων διεσώθη μόνον ἡ κάτω πλευρὰ καὶ μικρὰ τμήματα ἐκ τῶν καθέτων πλευρῶν τῶν. Ἐντὸς τῶν σαρκοφάγων ἀνευρέθησαν ὀλίγα φύλλα χρυσοῦ ἐκ διαλυθέντος πιθανῶς στεφάνου, ὑάλινοι δακρυδόχοι καὶ χαλκᾶ νομίσματα.

3. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 376.

4. Περί τῆς οἰκίας ταύτης βλ. ΠΑΕ 1955, σ. 161.

Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμήμα τοῦ τείχους, λίαν ἐπιμελοῦς τοιχοποιίας, ἐδράζεται ἐπὶ δόμου ἐκ παρολίθων, ἐξέχοντος κατὰ 0,20 μ. Ἡ ἐπιχώσις τοῦ θεμελίου καὶ τοῦ κάτωθεν αὐτοῦ στρώματος περιεῖχε μέγα πλῆθος θραυσμάτων ἰωνικῶν κυλίκων τοῦ τέλους τοῦ βου π.Χ. αἰῶνος, ὅπως καὶ μελαμβαφῆ ὄστρακα ἀγγείων ἀρχαϊκῆς ἢ κλασσικῆς ἐποχῆς μὲ στιλπνὸν γάνωμα (Πί ν. 540 β - γ).

Μεταξὺ τῶν ὄστράκων τούτων ὑπάρχει θραύσμα ἀγγείου Κλαζομενῶν μὲ φολιωτὴν διακόσμησιν, θραύσματα ροδιακῶν ἀγγείων (Πί ν. 540 δ), θραύσματα ἰωνικῶν κυλίκων μὲ ἐγχάρακτα τὰ γράμματα ΑΒΔ [ΗΡΩΝ] καὶ θραύσματα μελανομόρφων καὶ ἐρυθρομόρφων ἀγγείων (Πί ν. 541 α).

Ἐκ τῶν ὑψηλοτέρων στρωμάτων τῆς ἐπιχώσεως περισυνελέγησαν ἐν ἀφθονίᾳ ὄστρακα μελαμβαφῶν ἀγγείων μὲ ἐμπέστον διακόσμησιν ἀνθεμίων, ἑλληνιστικῶν ἀγγείων τοῦ ρυθμοῦ «δυτικῆς κλιτύος» (West slope), ἡ δὲ ἐπιχώσις τῶν ἐπιφανειακῶν στρωμάτων περιεῖχεν ὄστρακα ρωμαϊκῶν ἀγγείων τοῦ εἶδους terra sigillata.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἀνευρέθησαν εἰκοσι ἕξ ἐνσφράγιστοι λαβαὶ ὄξυπυθμένων ἀμοφορέων (Πί ν. 541 β - γ) ἢ ἐνσφράγιστοι κέραμοι, δέκα τέσσαρες λύχνοι ἢ μεγάλα τμήματα τοιούτων, διαφόρων ἐποχῶν (Πί ν. 542 α - γ), ἕνδεκα τμήματα εἰδωλίων, κεφαλαὶ ἑξ ἐπὶ τὸ πλεῖστον, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ κεφαλὴ κόρης ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς (Πί ν. 543 α - β), δύο ἄκροκέραμοι ἑλληνιστικῶν χρόνων μὲ ἀνάγλυφον διακόσμησιν ἐλίκων καὶ ἀνθεμίων (Πί ν. 543 γ), δύο ὑάλινοι δακρυδόχοι (Πί ν. 544 α), ἀγνυθεῖς διαφόρων σχημάτων, ἐνενήκοντα ἐπτὰ χαλκᾶ νομίσματα διαφόρων ἐποχῶν καὶ πόλεων, δύο χαλκᾶ ψέλια (Πί ν. 544 γ), χαλκοὶ δακτύλιοι, ἄγκιστρα, «σπάτουλα», κοχλιάρια (Πί ν. 544 δ, ε), ἀκίδες καὶ βελόναι ἐκ χαλκοῦ ἢ ἐξ ὀστοῦ (Πί ν. 544 β).

2. Ἀνατολικῶς τοῦ τείχους κατὰ τὰς δοκιμαστικὰς ἀνασκαφὰς τῶν ἐτῶν 1954 καὶ 1955⁵ εἶχεν ἀνευρεθῆ ἑνδιαφέρουσα οἰκοδομὴ τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος. Ἡ οἰκοδομὴ αὕτη ἀπετέλεσε κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἀντικείμενον συστηματικῆς ἐρεύνης. Κατ' αὐτὴν ἀνεσκάφη ἐν ὀρθογώνιον τμήμα διαστάσεων 18.85 x 16.10 μ. (Πί ν. 545 α). Ἐσωτερικῶς τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ κτηρίου ἀπεκαλύφθησαν τοῖχοι διαμερισμάτων, κάθετοι εἰς τὸν τοῖχον τῆς προσόψεως. Διεπιστώθησαν δύο καταστάσεις: Οἱ ἀποκαλυφθέντες εἰς ἐπίπεδον

5. ΠΑΕ 1954 σ. 167, ΠΑΕ 1955, σ. 160, 161, πίν. 52 α, β.

ὕψηλότερον εὐτελείς τοῖχοι, ἀνήκουν εἰς οἰκίαν ὑστεροελληνιστικῆς ἢ ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦτο διεπιστώθη ἡ ὑπαρξίς φρέατος ἢ βόθρου (Πί ν. 545 β) καὶ ἐγγύς τούτου, παρά τὸν τοῖχον διαχωρίσματος, τετράγωνος μικρὰ κατασκευή — διαστ. 1.27 x 0,90 μ. — ἐκ πλίνθων ἀσβεστολίθου, ἀνήκουσα πιθανῶς εἰς ἐστίαν (Πί ν. 545 γ).

Εἰς βάθος 2.05 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀγροῦ καὶ ὑπὸ τοὺς μεταγενεστέρους τοίχους ἀπεκαλύφθησαν οἱ τοῖχοι τῆς ἀρχαιότερας οἰκοδομῆς, πιθανῶς τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος (Πί ν. 546 α - γ). Εἰς τὸ ἐπίπεδον αὐτὸ ἀπεκαλύφθη μικρὰ ἀποθήκη ὀξυπυθμέναν ἀμφορέαν (Πί ν. 547 α - β), ἔτι δὲ βαθύτερον, παρά τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ δυτικωτέρου ἐκ τῶν δωματίων τῆς προσόψεως, μικρὸς λίθινος πέλεκυς, προϊστορικῶν χρόνων (Πί ν. 549 β, κάτω ἀριστερά). Οἱ ἀρχαιότεροι οὗτοι τοῖχοι εἶναι ἐπιμελοῦς κατασκευῆς ἐξ ἐπιμήκων λογάδων λίθων, ἔχουν πάχος 0,40 μ. καὶ τὸ ὕψος των, εἰς τὰ καλλίτερον διατηρούμενα σημεῖα, εἶναι 0,65 μ.

Εἰς ἀπόστασιν 5 μ. ἐσωτερικῶς τοῦ δυτικοῦ τοίχου τῆς προσόψεως καὶ εἰς βάθος 0,90 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, ἀπεκαλύφθη πλακόστρωτον δάπεδον, τὸ ὁποῖον ἀνήκει πιθανῶς εἰς ὁδὸν ἢ μεγάλην αὐλὴν ρωμαϊκῶν χρόνων (Πί ν. 547 γ). Τὸ πλακόστρωτον τοῦτο δάπεδον ἀπεκαλύφθη ἐπὶ μήκους 12.50 μ., διεπιστώθη δὲ ὅτι τὸ ἀνατολικὸν του τμήμα ἔχει καταστραφῆ, ἐνῶ συνεχίζεται δυτικῶς, μὴ ἀποκαλυφθὲν εἰσέτι. Εἰς τὴν νοτίαν παρυφὴν τοῦ πλακοστρώτου τούτου χώρου, ἀπεκαλύφθη ἀγωγὸς ἀποχετεύσεως, πλ. 0,55 μ. καὶ σφόνδυλος δωρικοῦ κίονος ἐκ πωρολίθου (Πί ν. 547 δ), ὕψους 1.50 καὶ διαμέτρου 0,44 μ.

Νοτίως τοῦ πλακοστρώτου τούτου χώρου καὶ εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον ἀπεκαλύφθησαν εὐτελείς τοῖχοι κτηρίων, πιθανῶς ρωμαϊκῶν χρόνων.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ χώρου τούτου ἀπέδωσε μέγα πλῆθος θραυσμάτων ἀγγείων ρωμαϊκῶν χρόνων τοῦ εἶδους *terra sigillata*, ἑλληνιστικῶν χρόνων, ἦτοι τοῦ ρυθμοῦ «δυτικῆς κλιτύος» (Πί ν. 548 α) καὶ μεγαρικῶν σκύφων (Πί ν. 548 β) καὶ πλῆθος ὄστράκων μελαμβῶδων ἀγγείων, μερικά τῶν ὁποίων φέρουν ἐπιέστον διακόσμησιν ἀνθεμίαν ἢ ἐγχάρακτα ὀνόματα ὅπως καὶ τὰ τρία ἀρχικὰ γράμματα τῆς πόλεως (ΑΒΔ) (Πί ν. 548 γ).

Περισυνελέγησαν ἐπίσης πολλὰ ἐνδιαφέροντα ὄστρακα ἀρχαϊκῆς καὶ κλασσικῆς ἐποχῆς, ἰωνικῶν κυλικῶν καὶ ἀγγείων Κλαζομενῶν, μελανομόρφων καὶ ἐρυθρομόρφων ἀγγείων (Πί ν. 549 α,

β, δ, ε). Εἰς ὄψιμους ἑλληνιστικοὺς ἢ ρωμαϊκοὺς χρόνους ἀνήκει λαβὴ μεγάλου ἀγγείου (κρατῆρος ;), φέρουσα δύο ἀναγλύφους ὄφεις (Πί ν. 549 γ).

Τὰ σπουδαιότερα εὐρήματα ἐκ τῆς θέσεως αὐτῆς ἦσαν τὰ κάτωθι:

1. Δέκα τέσσαρα εἰδῶλια ἢ τμήματα εἰδωλίων ἑλληνιστικῶν χρόνων (Πί ν. 550 α). Τὰ πλέον ἀξιόλογα ἐξ αὐτῶν εἶναι κεφαλὴ καὶ θραύσματα εἰδωλίου γυναικός, εὐρεθείσης ὁμοῦ με εἰδῶλιον Ἔρωτος, πιθανῶς ἐκ συμπλέγματος Ἄφροδίτης καὶ Ἔρωτος (Πί ν. 550 β), στεφανηφόρος κεφαλὴ μεγάλου εἰδωλίου γυναικός (Πί ν. 550 γ), εἰδῶλιον παιδίσκης (Πί ν. 550 δ) καὶ εἰδῶλιον Πανός ἢ Σατύρου παίζοντος σύριγγα (Πί ν. 551 α).

2. Μαρμαρινὴ κεφαλὴ ἀγαλματίου ἐφήβου, λίαν ἐφθαρμένη, ὕψ. 0,135 μ. Ἑλληνιστικῶν χρόνων (Πί ν. 551 β).

3. Κορμὸς ἀγαλματίου Ἄφροδίτης, ὕψ. 0,095 μ. Ἑλληνιστικῶν χρόνων (Πί ν. 551 γ).

4. Ἐκατὸν τεσσαράκοντα ἐπτὰ νομίσματα διαφόρων τύπων, πόλεων καὶ ἐποχῶν.

5. Εἴκοσι ἐνσφράγιστοι λαβαὶ ἀμφορέαν (Πί ν. 551 δ, ε) διαφόρων ἐργαστηρίων, κέραμοι καὶ ἐν σφράγισμα με παράστασιν γρυπός, συμβόλου τῆς πόλεως.

6. Δύο τμήματα ἀκροκεράμων με ἀνάγλυφον διακόσμησιν ἐλίκων καὶ ἀνθεμίαν (Πί ν. 551 ε').

7. Πολλοὶ λύχνοι ἢ τμήματα λύχνων (Πί ν. 552 α).

8. Τμήμα στρωτήρος κεράμου με γραπτὴν διακόσμησιν μαϊάνδρου.

9. Ἀγνῦθες ἐκ πηλοῦ ἢ μολύβδου φακοειδεῖς ἢ σχήματος κολούρου πυραμίδος.

10. Μικρὰ ἀντικείμενα ἐκ χαλκοῦ ἢ ὄστου, ἦτοι βελόνα, ἄγκιστρα, δακτύλιοι, «σπάτουλαι», τριχολαβίς κ.λ.π., καὶ

11. Τμήμα ἐκ τῆς βάσεως περιρραντηρίου (;) με ἀνάγλυφα ἀνθέμια καὶ ἄνθη λωτοῦ (Πί ν. 552 β).

3. Ἐκτεταμένη ἔρευνα διενηργήθη καὶ ἐντὸς ἀγροῦ, εἰς τὸν ὁποῖον ἀπεκαλύφθη κατὰ τὴν δοκιμαστικὴν ἀνασκαφὴν τοῦ ἔτους 1956, ἀποθήκη ἀμφορέων⁶. Ἡ ἐρευνηθεῖσα ἐνταῦθα ἔκτασις ἔχει μήκος 20.20 καὶ πλάτος 8 μ. Ἐντὸς τῆς τάφρου ταύτης ἀπεκαλύφθησαν τοῖχοι δύο ἐπαλλήλων κτηρίων (Πί ν. 553 α). Οἱ τοῖχοι τοῦ νεωτέρου κτηρίου, χρονολογουμένου εἰς τοὺς ὄψιμους ἑλληνιστικοὺς χρόνους, ἀνευρεθέντες εἰς βάθος

6. ΠΑΕ 1956, σ. 139, πίν. 46.

1.25 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀγροῦ, ἔχουν πάχος 0,60 μ. καὶ διατηροῦνται εἰς ὕψος 0,32 μ.

Οἱ τοῖχοι τῆς παλαιότερας οἰκοδομῆς τῆς ὀπείας ἀπεκαλύφθησαν τρία δωμάτια, ἀνευρέθησαν εἰς βάθος 2.90 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας. Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος ταύτης, ὁ καὶ ἐπιμελεστέρας κατασκευῆς, εἶναι ὠκοδομημένος ἐξωτερικῶς διὰ πλίνθων πορολίθου καὶ ἐσωτερικῶς διὰ μικρῶν λογάδων λίθων συνδεομένων διὰ πηλοῦ, ἔχει πάχος 0.45 μ. καὶ διατηρεῖται εἰς ὕψος 1 μ. Ἐγγὺς τούτου περισυνελέγησαν τμήματα ἀσβεστοκονιαμάτων ἐρυθροῦ χρώματος.

Κατὰ τὴν ἔρευναν τοῦ χώρου τούτου ἀνευρέθη μέγα πλῆθος θραυσμάτων ἀγγείων μελαμβαφῶν, ρυθμοῦ «δυτικῆς κλιτύος», μεγαρικῶν σκύφων μὲ ποικιλίαν θεμάτων, λαγῶν ἢ πολυχρῶμων ἀγγείων, πινακίων καὶ ὀλίγα ὄστρακα ρωμαϊκῶν ἀγγείων, τοῦ εἶδους *terra sigillata*. Ὅστρακά τινα φέρουν ἐπιγραφάς, ἐξ ὧν διεσώθησαν τὰ γράμματα *METP* καὶ *PME*.

Περὶ συνελέγησαν ἐπίσης δέκα ἐπτά ἀξιόλογα τμήματα εἰδωλίων ἑλληνιστικῶν χρόνων, δέκα ἐνσφράγιστοι λαβαὶ ὀξυπυθμένων ἀμφορέων καὶ ἓν σφράγισμα, φέρον τὸ ἔμβλημα τῆς πόλεως, τὸν γρύπα, ἐξ λύχνοι, πεντήκοντα τρία χαλκᾶ νομίσματα καὶ ἓν ἀργυροῦν, διαφόρων πόλεων καὶ ἐποχῶν, ὀκτὼ ἀγνῶθες ἐκ πηλοῦ, πέντε μεγάλα τμήματα ἀκροκεράμων μὲ ἀνάγλυφον διακόσμησην ἀνθεμίαν καὶ ἐλίκαν, τμήμα πηλίνης σίμης μὲ διακόσμησην μαιάνδρου, ἀντικείμενα οἰκιακῆς χρήσεως ἐκ χαλκοῦ ἢ ὄστου, βελόναι, κοχλιάριον, χαλκᾶ κοσμήματα (πόρπαι, δακτύλιοι) καὶ εἰς σιδηροῦς πέλεκυς.

4. Δοκιμαστικὴ ἔρευνα διενεργήθη εἰς τὸ νότιον τμήμα τῆς ἀποκαλυφθείσης ἐν μέρει κατὰ τὰς ἐργασίας τοῦ 1961 νησίδος οἰκιῶν⁷, ΝΑ. τῆς πλακοστρώτου αὐλῆς, ἣτις ἀπεσκόπει εἰς τὴν περισυλλογὴν ὄστρακων ἀγγείων καὶ χρονολογικῶν στοιχείων (Πί ν. 553 β). Εἰς τὰ ἀνωτέρα στρώματα τῆς ἐπιχώσεως τῆς γενομένης ἐνταῦθα τάφρου, περισυνελέγησαν ὄστρακα καὶ ἀκέραια ἀγγεῖα τοῦ εἶδους *terra sigillata*, ὄστρακα μελαμβαφῶν καὶ ἑλληνιστικῶν, μὲ ἀναγλύφους ραβδώσεις, ἀγγείων ὡς καὶ τοῦ ρυθμοῦ «δυτικῆς κλιτύος», θραύσματα μεγαρικῶν σκύφων καὶ πολυχρῶμων ἀγγείων ἐξ ὑάλου. Εἰς βάθος δὲ 3 - 3.20 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας, ἀνευρέθη πλῆθος ὄστράκων ἀρχαϊκῶν ἰωνικῶν κυλίκων, ἐν ὄστρακον μελανομόρφου ἀγγείου καὶ ἄφθονα θραύσματα μελαμβαφῶν ἀγγείων ἀρχαϊκῆς καὶ κλασσικῆς ἐποχῆς μὲ στιλπνὸν γάνωμα. Ἄλλα εὐρή-

ματα τῆς τάφρου ἦσαν δέκα ὀκτὼ χαλκᾶ νομίσματα, πέντε ἀγνῶθες ἐκ μολύβδου καὶ λίθινος προϊστορικὸς πέλεκυς.

5. Δοκιμαστικὴ τάφος 4 x 6 μ. ἐγένετο ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ τοῦ Ὀδυσσεῶς Δερμετζόγλου εἰς τὴν θέσιν τῆς διαπιστωθείσης κατὰ τὰς ἐρεῦνας τοῦ 1956 καμίνου⁸. Ἡ ἔρευνα ἐνταῦθα ἀνεστάλη εἰς βάθος 1.50 μ., καθ' ὅσον ἐν τῷ μεταξύ ἑτεροματίσθησαν αἱ ἀνασκαφαί. Ἀπεκαλύφθη τοῖχος οἰκοδομῆς καὶ δύο πλινθόκτιστοι πεσσοί (Πί ν. 553 γ).

6. Δύο δοκιμαστικαὶ τάφοι ἐγένοντο καὶ ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ ΝΔ. λόφου τῶν Ἀβδηρῶν, γνωστοῦ ὡς λόφου «Πολυστύλου» ἢ μὲ τὸ τουρκικὸν ὄνομα «Καλές». Ἡ ἀνατολικὴ τάφος (ἀριθ. 1) διαστάσεων 12.50 x 2 μ. συνήνησε τὸν βράχον εἰς βάθος 2 μ. εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν καὶ 3 μ. εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν. Ἐντὸς αὐτῆς ἀπεκαλύφθη γωνία κτηρίου μὲ ἰσχυροὺς τοίχους πάχους 1 μ., διατηρουμένους εἰς ὕψος 1.40 μ. (Πί ν. 554 α). Εἰς τὴν οἰκοδομὴν τούτων ἐξηρημοποιήθη ἀσβεστοκονίαμα. Εἰς τὴν ἐπιχώσιν τῆς τάφρου περισυνελέγησαν πολλὰ καὶ μεγάλα τμήματα ἀγγείων βυζαντινῶν χρόνων, μὲ ὑαλῶδες στιλπνὸν γάνωμα πρασίνου καὶ κιτρίνου χρώματος, φέροντα φυτικὴν ἢ γραμμικὴν διακόσμησην ἢ τοιαύτην πτηνοῦ, θραύσματα ὑαλίνων ἀγγείων, ἐν ὄστρακον τοῦ εἶδους «*terra sigillata*», ὀλίγα ὄστρακα ὀψίμων ἑλληνιστικῶν χρόνων μὲ ἄμαυρον γάνωμα, ἐν ὄστρακον ἀγγεῖου Κλαζομενῶν μὲ φολιδοτὴν διακόσμησην καὶ πολλὰ θραύσματα ἰωνικῶν κυλίκων. Πρὸς τούτοις ἀνευρέθησαν χαλκοὺς δακτύλιος, φέρων ἐρυθρὸν λίθον καὶ 5 χαλκᾶ νομίσματα.

Ἡ δυτικὴ τάφος (ἀριθ. 2) διαστάσεων 11 x 2 μ. συνήνησε τὸν βράχον εἰς βάθος 3.10 μ. (Πί ν. 554 γ). Εἰς τὸ μέσον αὐτῆς περίπου, ἀπεκαλύφθη ἀσβεστόκτιστος εὐτελεῆς τοῖχος οἰκοδομῆς, πάχους 0,55 μ., διατηρούμενος εἰς ὕψος 1 μ. (Πί ν. 554 β). Ἐκ τῆς ἐπιχώσεως περισυνελέγησαν πολλὰ τμήματα χονδροειδῶν ἀγγείων ὡς καὶ ὄστρακα βυζαντινῶν ἀγγείων μὲ στιλπνὸν ὑαλῶδες γάνωμα πρασίνου καὶ κιτρίνου χρώματος, ἐλάχιστα δὲ μελαμβαφῆ ἢ ὄστρακα ἰωνικῶν κυλίκων.

Αἱ γινόμεναι δύο τάφοι ἐπὶ τοῦ ΝΔ. λόφου τῶν Ἀβδηρῶν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου κυρίως ἐκτίσθη ἡ βυζαντινὴ πολίχνη Πολύστυλον, παρέσχον τὰς πρώτας ἀποδείξεις ὅτι καὶ ὁ λόφος οὗτος, ὡς ἄλλωστε ἀνεμένετο, καθ' ὅσον εἶναι ὁ πλέον ὀχυρὸς

7. ΑΔ 17 (1961/62): Χρονικά, σ. 247, Πί ν. 295.

8. ΠΑΕ 1956, σ. 139.

καί εύρίσκεται έγγύς τοῦ ἀρχαίου λιμένος, κατωκλήθη κατά τοὺς ἀρχαίους καί κλασσικούς χρόνους, ἐνῶ αἱ τάφροι τῶν παρελθόντων ἐτῶν δὲν εἶχον προσφέρει τοιαύτας ἀποδείξεις⁹.

7. Νοτιάς καί νοτιοανατολικῶς τῆς ἑλληνιστικῆς οἰκίας τοῦ μωσαϊκοῦ τῶν δελφίνων¹⁰ εἶχεν ἀποκαλυφθῆ διὰ τῶν ἐργασιῶν τοῦ παρελθόντος ἔτους ὁδὸς φέρουσα κεντρικὴν ὑπόνομον καί γωνία ἐτέρου οἰκοδομήματος¹¹. Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἐπεξετάθη κατὰ μήκος καί πλάτος ἡ γνομῆνη τότε τάφρος ἀνατολικῶς τῆς νέας οἰκοδομῆς (Πί ν. 555 α) καί ἀπεχωματώθη τμήμα τῆς μεταξύ τῶν δύο οἰκοδομῶν ὁδοῦ, ἥτις πιθανῶς φέρει εἰς τὴν ἀποκαλυφθεῖσαν κατὰ τὰς ἐφειταῖν ἀς ἐργασίας πύλην τοῦ τείχους. Περισυνελέγησαν ἐνταῦθα πολλὰ μελαμβαφῆ ὄστρακα καί θραύσματα μεγαρικῶν σκύφων, τρία χαλκᾶ νομίσματα καί ἐνσφράγιστος λαβὴ ὀξυπυθμένου ἀμφορέως.

8. Μικρὰ δοκιμαστικὴ ἔρευνα ἐγένετο καί εἰς ἀγρὸν τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς ἀρχαίας πόλεως, ἐντὸς τοῦ ὀποίου, συμφώνως πρὸς πληροφορίας χωρικῶν, ὑπῆρχον βαθμίδες, ἀνευ ὁμῶς ἀποτελέσματος.

Ἄνασκαφαὶ ἔξω τῆς πόλεως

1. Ἔρευνα εἰς τὴν θέσιν « Βάλτα Ζαμπάκη »

Περὶ τὰ 2 χλμ. ΒΔ. τῶν Ἀβδήρων ἀπλοῦται εἰς βάθος χιλιόμετρων τινῶν χαμηλὴ πεδινὴ ἔκτασις, εἰς τὴν ὁποίαν λιμνάζουν ὕδατα κατὰ τοὺς χειμερινοὺς μῆνας, γνωστὴ μὲ τὸ ὄνομα « Βάλτα Ζαμπάκη » (Πί ν. 555 β-γ). Καί ἄλλοτε εἶχον στρέψει τὴν προσοχὴν μου εἰς τὴν θέσιν ταύτην καί διενήργησα μικρὰν καί ἀνευ ἀποτελέσματος ἔρευναν, παρορμηθεὶς ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ χωρικοὶ ἀνευρίσκουν ἐνταῦθα, κατὰ τὴν καλλιέργειαν, τοίχους οἰκοδομῶν, νομίσματα καί ἄλλα ἀρχαιότητα.

Ἄφορμὴ εἰς τὴν διενέργειαν μεγάλης δοκιμαστικῆς ἐρεύνης κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἦτο ἡ παράδοσις ὑπὸ τοῦ Κοινοτικοῦ συμβούλου Ἀβδήρων κ. Παπαργύρη τμήματος ἀρχαϊκῆς πηλίνης σίμης, ἀποκεκρουμένης ἄνω καί δεξιᾷ, φεροῦσης ἐνδεδυμένην γυναικειαν μορφήν τρέχουσαν. Διαστάσεις: μήκος 0,28, ὕψος 0,25, πάχος 0,10 μ. (Πί ν. 556 α). Ἡ σίμη αὕτη, συμφώνως πρὸς τὰς πληροφορίας τοῦ παραδῶσαντος, ἀνευρέθη εἰς τὸν ἐν τῇ θέσει « Βάλτα Ζαμπάκη » ἀγρὸν τοῦ

Στεφάνου Τσάκου. Ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ τούτου ἐγένοντο τρεῖς μεγάλαι τάφροι (Πί ν. 556 β), τετάρτη δὲ ἐντὸς τοῦ γειτονικοῦ ἀγροῦ τοῦ Σταύρου Τσάκου (Πί ν. 557 α).

Τάφρος 1. Διαστάσεις 8.60 x 2.70 μ. Εἰς βάθος 1.80 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀγροῦ ἀπεκαλύφθη εὐτελὲς θεμέλιον τοίχου, πάχους 0,65 μ. (Πί ν. 557 β). Εἰς βάθος 1.90 μ. ἀνεφάνη ἀφθονον ὕδωρ καί ὡς ἐκ τούτου ἡ συνέχεια τῆς ἐρεύνης ἦτο ἀδύνατος. Εἰς τὴν ἐπίχωσιν τῆς τάφρου ἀνευρέθη μέγας ἀριθμὸς ὄστράκων μελαμβαφῶν ἀγγείων — κανθάρων, κυθίων — ὄστρακα ἰωνικῶν κυλικῶν καί ἄλλων ἀγγείων μὲ γραμμικὴν διακόσμησιν (Πί ν. 558 α-γ), δύο κύθια ἰωνικοῦ ἐργαστηρίου, φέροντα ὑποτυπῶδεις λαβὰς καί διακόσμησιν ὁμοκέντρων κύκλων ἐρυθροῦ χρώματος (Πί ν. 558 δ) καί ὄστρακα ἐρυθρομόρφων ἀγγείων (Πί ν. 558 γ, ε). Ἐπίσης ἀνευρέθησαν δύο ἐφθαρμένα χαλκᾶ νομίσματα, ἐν ἄκιστρον καί τρεῖς ἐνσφράγιστοι λαβαὶ ἀμφορέων.

Τάφρος 2. Ἀρχικαὶ διαστάσεις 11.10 x 4.60 μ. Διεύρυνσις τῆς τάφρου πρὸς Α. 6 x 3.50 μ. Θέσις περὶ τὰ 6 μ. βορείως τῆς τάφρου 1 (Πί ν. 559 β). Εἰς βάθος 0,90 μ. ἀπεκαλύφθη ἐπὶ μήκους 10.90 μ. ἰσχυρὸς τοίχος ἐξ ὀγκωδῶν ἀκατεργάστων λίθων γρανίτου (Πί ν. 559 α). Τοῦ τοίχου τούτου μόνον ἡ κυρία ὄψις, ἡ βορεία, εἶναι εὐθυγραμμισμένη, ἐνῶ ἡ νοτία πλευρὰ ἐμφανίζει ὄψιν λιθορριπῆς (Πί ν. 559 γ). Τὸ πλάτος του εἶναι 1.70 - 2.70 μ., αἱ δὲ διαστάσεις τοῦ μεγαλύτερου ἐκ τῶν ἀποκαλυφθέντων ὀγκολίθων 1.40 x 0,85 x 0,35 μ. Ὀλόκληρος ἡ ἐπίχωσις ἦτο ἀμμόδης, εἰς βάθος δὲ 1.20 μ. ἐνεφανίσθη ἀφθονον ὕδωρ καί ἡ ἔρευνα κατέστη ἀδύνατος. Μοῦ εἶναι ἄδηλος ὁ προορισμὸς τοῦ τοίχου τούτου, ἐάν δηλαδὴ εἶναι θεμέλιον μεγάλης οἰκοδομῆς ἢ ἀναλημματικοῦ τοίχου. Ὄστρακα ἀγγείων ἢ ἄλλα εὐρήματα δὲν ὑπάρχουν.

Τάφρος 3. Διαστάσεις 6 x 3 μ. Περὶ τὰ 15.50 μ. ἀνατολικῶς τῆς τάφρου 1. Εἰς βάθος 1.50 - 2 μ. ἡ ἔρευνα ἐτερματίσθη, ἀποκαλυφθέντος τοῦ αὐτοφουδῆ βράχου. Εἰς τὴν νοτίαν παρυφὴν τῆς τάφρου καί εἰς βάθος 1.10 μ. ἀπεκαλύφθη σειρά καλυπτῆρων κεράμων, διαστάσεων 0,63 x 0.50 (Πί ν. 560 α). Παρὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς τάφρου ἀνευρέθη πυθμὴν μεγάλου πίθου (Πί ν. 560 β). Θεμέλια οἰκοδομῶν δὲν ἀνευρέθησαν. Ὀλόκληρος ἡ ἐπίχωσις τῆς τάφρου ἦτο πλήρης ὄστράκων ἀγγείων ἀρχαϊκῆς, κλασσικῆς καί ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς. Περισυνελέγησαν πολλὰ ὄστρακα ἰωνικῶν κυλικῶν (Πί ν. 561 β, γ) καί διαφόρων ἄλλων ἀγγείων ἰωνικῶν ἐργα-

9. ΠΑΕ 1954, σ. 169.

10. ΠΑΕ 1955, σ. 161, πίν. 53.

11. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 376.

στηρίων ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς (Πί ν. 561 α), ἐν τμήμα ἐκ μεγάλου ἀρχαϊκοῦ πίθου με ἐγγάρακτον γεωμετρικὴν διακόσμησιν παραλλήλων γραμμῶν, διαγωνίων καὶ κύκλων (Πί ν. 561 δ)¹², πλῆθος ὀστράκων ἐρυθρομόρφων ἀγγείων (Πί ν. 561 α, ε, ζ') καὶ μελαμβαφῶν με ἐμπέστον διακόσμησιν ἀνθεμίων (Πί ν. 561 γ), δακρυδόχοι (Πί ν. 562 α) καὶ πολλὰ ἄλλα χαρακτηριστικὰ θραύσματα ἀγγείων.

Πρὸς τούτοις ἀνευρέθησαν καὶ αἱ κάτωθι ἀρχαιότητες: Δέκα τρεῖς ἐνσφράγιστοι λαβαὶ ὀξυπυθμένων ἀμφορέων, μία τῶν ὁποίων φέρει τὸ ἔμβλημα τῆς πόλεως, τὸν γρύπα (Πί ν. 562 β), μικρὸν σφαιρικὸν σφράγισμα με παράστασιν γρυπός, κυλινδρική πυξίς ἐκ μολύβδου, φακοειδεῖς ἀγνόθες ἐκ πηλοῦ, ἔνδεκα ἐφαρμένα χαλκᾶ νομίσματα, τέσσαρα εἰδώλια καὶ τμήματα εἰδωλίων. Τὰ εἰδώλια εἶναι ἐν ἀκέφαλον καθημένης γυναικός, ἀρχαϊκῶν χρόνων, δύο ἀνδρικοὶ κεφαλαί, ἐξ ὧν ἡ μία φέρει κωνικὸν πῖλον (Πί ν. 563 β) καὶ ἀκέφαλον εἰδῶλιον καθημένου παιδός, κρατοῦντος διὰ τῆς ἀριστερᾶς πτηνόν (Πί ν. 563 α).

Τά φ ρ ο ς 4. Ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ Σταύρου Τσάκου, περὶ τὰ 42.50 μ. ΒΑ. τῆς τάφρου 3. Ἐντὸς τῆς λασιπώδους ἐπιχώσεως περισυλλέγησαν ὀλίγα ὄστρακα ἀγγείων ἰωνικῶν ἐργαστηρίων, ἐν μελαμβαφῆς με ἐγγάρακτα τὰ γράμματα ΕΚΑ (Πί ν. 561 δ) καὶ ἐν θραύσμα ἀγγείων, φέροντος ἐγγάρακτον διακόσμησιν τεθλασμένων καὶ παραλλήλων γραμμῶν (Πί ν. 563 γ) καὶ ἀνήκοντος εἰς τὴν κατηγορίαν *bucchero* τῆς Αἰολίδος¹³. Πηλὸς φαίος, οὐχὶ καθαρὸς. Πρὸς τούτοις ἀνευρέθησαν 4 ἐνσφράγιστοι λαβαὶ ἀμφορέων.

2. Λόφος τῶν λαγῶν (Ταουσὰν Τεπέ)

Συνεχίσθη καὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο διὰ τῆς Ἐπιμελητρίας Ἀρχαιοτήτων Αἰκ. Ρωμιοπούλου ἡ ἀρξαμένη τὸ πρῶτον κατὰ τὸ 1954¹⁴ καὶ συνεχισθεῖσα κατὰ τὸ 1963¹⁵ ἔρευνα τύμβων τινῶν, ὑψομένων εἰς τὴν ὡς ἄνω θέσιν, περὶ τὰ 2 χλμ. βορειῶς τῆς ἀρχαίας πόλεως. Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο συνεχίσθη ἡ ἔρευνα τοῦ ἐν μέρει μό-

νον κατὰ τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1963 ἔρευνηθέντος τύμβου καὶ ἠρευνηθήσαν ἕτεροι 4 τύμβοι.

Τύ μ β ο ς 1. Παρὰ τὸ κέντρον τοῦ τύμβου ἡ ἔρευνα ἐπροχώρησεν ἀπὸ βάθους 1.80 μέχρι 3.60 μ. καὶ διηρῦνθη ἡ διανοιγεῖσα τάφος πρὸς Α. καὶ Δ. Εἰς βάθος 2.20 μ. παρατηρήθησαν ἴχνη ἀνθράκων. Τάφος δὲν ἀνευρέθη. Μέγα εἶναι τὸ πλῆθος τῶν ἀνευρεθέντων θραυσμάτων ἀγγείων, κυλικῶν, σκύφων καὶ διαφόρων ἄλλων ἰωνικῶν ἐργαστηρίων, κυκλαδικῶν, τῶν λεγομένων «ροδιακῶν» με διακόσμησιν ρόμβων, παραλλήλων γραμμῶν καὶ πτηνῶν, κορινθιακῶν, μελαμβαφῶν καὶ χονδροειδῶν ἀνευ γανώματος ἢ χρώματος. Ἐνευρέθησαν ἐπίσης ὄστρακον ἀγγείου Φικελλούρας με διακόσμησιν μηνίσκων καὶ ὄστρακον ἀγγείου Κλαζομενῶν με φολιδοτῆν διακόσμησιν. Πρὸς τούτοις περισυλλέγησαν χαλκῆ πόρπη καὶ πῆλιναι ἀγνόθες φακοειδεῖς ἢ κωνικαί.

Τύ μ β ο ς 2. Δίδυμος μαστοειδῆς, ὁμοῖος με τὸν τύμβον 1. Ἐρευνηθῆ διὰ τάφρου ἐκ τῆς περιφέρειας, ἀπὸ Α. πρὸς τὸ κέντρον, μέχρι βάθους 1.50 μ. Τάφος δὲν ἀνευρέθη. Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τοῦ τύμβου περισυλλέγησαν ὁμοια πρὸς τὰ ἀνευρεθέντα ἐντὸς τοῦ τύμβου 1 ὄστρακα, ἧτοι πλῆθος θραυσμάτων ἀγγείων ἰωνικῶν ἐργαστηρίων, ἴδια κυλικῶν, μελαμβαφῶν, ἐκ τῶν λεγομένων «ροδιακῶν», με διακόσμησιν γραμμικῆν ρόμβων καὶ παραλλήλων γραμμῶν, λαβὴ ροδιακῆς οἰνοχόης, ἐν ὄστρακον ἀγγείου Κλαζομενῶν με φολιδοτῆν διακόσμησιν, δύο μελανομόρφων ἀγγείων — τὸ ἐν διασφῆζει μορφῆν καθημένην ἐπὶ δίφρου — καὶ πλῆθος χονδροειδῶν καὶ ἀνευ γανώματος ἀγγείων.

Τύ μ β ο ς 3. Εἰρησκόμενος περὶ τὰ 207 μ. ΒΑ. τῶν δύο μαστοειδῶν τύμβων 1 καὶ 2 καὶ ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ Μαξιμου Κλαψινάκη ἠρευνηθῆ διὰ τάφρου ἐκ τῆς περιφέρειας πρὸς τὸ κέντρον, ἐνθα ἡ ἔρευνα ἔφθασε μέχρι τοῦ βάθους τῶν 3.50 μ. ἀπὸ τῆς κορυφῆς. Τάφος δὲν ἀνευρέθη καὶ ἐδῶ. Ἡ ἐπιχώρασις τοῦ τύμβου περιεῖχε πλῆθος ὄστράκων ἰωνικῶν κυλικῶν, μελαμβαφῶν καὶ ἀνευ γανώματος ἀγγείων, ὡς καὶ ὄστρακον κορινθιακοῦ ἀγγείου.

Τύ μ β ο ς 4. Περὶ τὰ 30 μ. ἀνατολικῶς τοῦ τύμβου 3. Ἡ γενομένη ἐκ τῆς περιφέρειας πρὸς τὸ κέντρον τάφος ἀπεκάλυπεν εἰς βάθος 1.05 μ. ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ τύμβου σαρκοφάγον (Πί ν. 564 α) ἐκ ψαμμολίθου μετὰ καλύμματος ἀετωματικοῦ ἀποκεκρουμένου. Διαστάσεις: μῆκ. 2.10, πλ. 0.60, ὕψ. 0.74 μ. Ἐντὸς τῆς σαρκοφάγου ἀνευρέθησαν ὀλίγα ὄστᾶ κεκαυμένα καὶ ἀσβεστοποιημένα καὶ δύο μελαμβαφῆ κυάθια. Ἡ ἄνω τοῦ τάφου

12. Πολλὰ τμήματα ὁμοίων πίθων ἀνευρέθησαν εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Θάσου βλ. Lilly Ghali - Kahil, La céramique grecque, πίν. XXIX, ἀριθ. 116 - 118 καὶ σ. 70. Χρονολογία τέλος 6ου π.Χ. αἰῶνος.

13. Ἀγγεῖα τῆς κατηγορίας αὐτῆς ἀνευρέθησαν καὶ εἰς τὴν γειτονικὴν Θάσον. Βλέπε σχετικῶς Lilly Ghali - Kahil, La céramique grecque, σ. 45 καὶ 51, πίν. XV, 24 - 26 καὶ XXIII, 49 καὶ P. Bernard, Céramique de la première moitié du VII siècle à Thasos, ἐν BCH 1964, σ. 109, εἰκ. 24 - 26.

14. ΠΑΕ 1954, σ. 170 - 171.

15. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 377 κ.έ.

ἐπίχωσις ἔδωκεν ἐν ἀφθονία ὄστρακα ἰωνικῶν κυλικῶν μὲ γραμμικὴν διακόσμησιν δακτυλίων καὶ θετλασμένων γραμμῶν, τμήματα ἀγγείων μὲ ἐπίχρισμα (engobe) καὶ διακόσμησιν κυματίων καὶ ἐλικῶν, μελανόμορφα καὶ ἄχρωμα χονδροειδῆ θραύσματα.

*Ἄνωθεν τοῦ τάφου παρετηρήθη στρώμα τέφρας.

Τύμβος 5. Περί τὰ 27 μ. βορείως τοῦ τύμβου 3. Ἡ γενομένη ἐνταῦθα τάφος ἀπεκάλυπεν εἰς βάθος 0,70 μ., πηλίνην λάρνακα (Πί ν. 564 β), κεκαλυμμένην διὰ κεράμων (διαστ. λάρνακος 0,83 x 0,38 x 0,19 μ.). Ἡ λάρναξ περιείχεν ἐλάχιστα κεκαυμένα ὄστᾶ, οὐδὲν δὲ εὐρημα ἀνευρέθη ἐντὸς αὐτῆς. Ἐξω τῆς λάρνακος ἀνευρέθησαν κυάθιον καὶ σφαιρικὸν μελαμβαφὲς ἀγγεῖον μετὰ λαβῆς—ὑψ. 0,075 μ.—ὁμοίῳ πρὸς ἀρύβαλλον. Εἰς βάθος 0,50 μ. ἀπὸ τῆς κορυφῆς παρετηρήθη στρώμα τέφρας. Περισυνελέγησαν ὄστρακα ἰωνικῶν κυλικῶν καὶ χονδροειδῶν ἀγγείων.

Ἐκ τῶν γενομένων εἰς τὴν θῆσιν «Ταουσάν Τεπέ» μέχρι τοῦδε ἔρευνῶν, διεπιστώθη ἡ ὑπαρξίς ἐνός ἐκτεταμένου ἀρχαίου νεκροταφείου τοῦ τέλους τοῦ βου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος, ἔνθα ἐθάπτοντο ἐντὸς τύμβων.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἀνασκαφῶν ἐγένετο καθαρισμὸς καὶ ἐργασίαι συντηρήσεως τῶν κτηρίων τῶν ἀποκαλυφθέντων κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῶν προηγουμένων ἐτῶν.

Τυχαῖα εὐρήματα Ἀβδήρων

ὑπὸ κατοικῶν τῶν Ἀβδήρων παρεδόθησαν 24 χαλκᾶ νομίσματα διαφόρων τύπων καὶ ἐποχῶν καὶ ἐπιτυμβία ἕτασματικὴ στήλη φέρουσα τὴν ἐπιγραφήν:

ΜΗΝΟΛΩΡΟΣ
ΑΡΙΣΤΟΚΛΗΟΥΣ
ΧΑΙΡΕ

Διαστάσεις: Ὑψος 0,75, πλάτος 0,26, πάχος 0,14 μ. Ἐντὸς σωροῦ λίθων ἔξωθι οἰκίσκου τῆς παραλίας περισυνελέγη τράπεζα ἐλέγχου μέτρων χωρητικότητος (Πί ν. 564 γ).

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ι. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

3. Προϊστορικὸς συνοικισμὸς Λαφρούδας (Ν. Ξάνθης)

Εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν ὄχθην τῆς λίμνης Λαφρούδας (περιοχὴ λιμνοθαλάσσης Βιστωνίδος - Πόρτο - Λάγος), εἰς ἀπόστασιν 6 περίπου χλμ. ΝΑ. τοῦ χωρίου Μάνδρα τοῦ νομοῦ Ξάνθης, ἐνετοπίσθη

προϊστορικὸς συνοικισμὸς¹ (Πί ν. 565 α), τοῦ ὁποῦ αἱ διαδοχικαὶ φάσεις (βάσει τῶν κεραμικῶν εὐρημάτων) εἶναι μεγάλης σημασίας διὰ τὴν μελέτην τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς εἰς τὴν περιοχὴν αὐτήν. Ἡ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ ἦτο δυστυχῶς πολὺ περιορισμένη λόγῳ καιρικῶν καὶ τεχνικῶν δυσχερειῶν. Μελλοντικῶς ὁμως θὰ πρέπη νὰ ἀνασκαφῆ εἰς μεγάλην ἔκτασιν ὁ συνοικισμὸς.

Ἡ νεολιθικὴ περίοδος εἰς τὴν Δ. Θράκην εἶναι γνωστὴ κυρίως ἐκ τῶν εὐρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Παραδημῆς, τὰ ὅποια παραμένουν μέχρι τῆς στιγμῆς ἀδημοσίευστα, καὶ ἐξ ἐπιφανειακῶν ὄστράκων περισυλλεγέντων ὑπὸ διαφόρων ἐρευνητῶν², μεταξὺ τῶν ὁποίων τὰ σχετικῶς προσφάτως εὐρεθέντα ὄστρακα τοῦ σπηλαίου τῆς Στρώμης³. Ὅλοι ὁμως αἱ ἀνακοινώσεις διὰ τὰ ἀνωτέρω εὐρήματα ἔχουν προκαταρκτικὸν χαρακτῆρα καὶ τὰ παραδείγματα τῆς κεραμικῆς, τὰ ὅποια δημοσιεύονται εἶναι ὀλίγα καὶ κυρίως ἄνευ στρωματογραφικῶν ἐνδείξεων. Τὸ παρουσιαζόμενον κατωτέρω ὕλικὸν ἀφ' ἐνός ἀνήκει εἰς ἄγνωστον μέχρι τοῦδε συνοικισμὸν, ἀφ' ἐτέρου δὲ προέρχεται ἀπὸ μικρὰν δοκιμαστικὴν στρωματογραφικὴν τομὴν.

Ἡ κορυφὴ τοῦ χαμηλοῦ ὄψωματος, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸ κέντρον τοῦ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ, ἀπέχει μόνον ὀλίγα μέτρα ἀπὸ τὴν νοτιοδυτικὴν ὄχθην τῆς λίμνης. Μέρους τοῦ συνοικισμοῦ ἔχει παρασυρθῆ ὑπὸ τῶν ὕδατων καὶ εἰς τὴν κάθετον τομὴν τῆς ὄχθης διακρίνονται ἐπάλληλα στρώματα τῆς ἐπιχώσεως (Πί ν. 565 β). Ἐπίσης ὅταν εἶναι νηνεμία, διακρίνει κανεὶς τεμάχια μεγάλων ἀγγείων ἐντὸς τῆς λίμνης.

Ἡ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ ἐγένετο κατὰ μήκος τῆς τομῆς τῆς ὄχθης (τομὴ μήκους 6 μ. καὶ πλάτους 2 μ.). Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ τεταραγμένου χώματος (πάχος 0,30 - 0,35 μ.), ἡ ἐπίχωσις (συνολικοῦ ὕψους 3 μ.) ἀνεσκάφη ἐκ τῶν ἄνω μέχρι τῆς στάθμης τῶν ὑδάτων τῆς λίμνης καὶ

1. Ἀφορμὴν διὰ τὴν ἔρευναν ἔδωσαν αἱ δημοσιευθεῖσαι πληροφορίαι παρὰ τοῦ κ. Ρ. Κομίδη εἰς τὰ Θρακικὰ Χρονικά, τεύχος 15, σ. 171 κ.ε. Ἡ ἔρευνα ἐπραγματοποιήθη κατὰ τὸ διάστημα τῆς παραμονῆς μου εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τῶν γειτονικῶν Ἀβδήρων τὸ φθινόπωρον τοῦ 1964, χάρις εἰς τὸ θερμὸν ἐνδιαφέρον καὶ τὴν τεχνικὴν βοήθειαν τοῦ κ. Νομάρχου Ξάνθης.

2. Βλ. Schachermeyer, Prähistorische Kulturen Griechenlands in RE XXII 2, 1394, τοῦ ἴδιου, Die Ältesten Kulturen Griechenlands, 132. D. French εἰς Anatolian Studies XI (1961), 103.

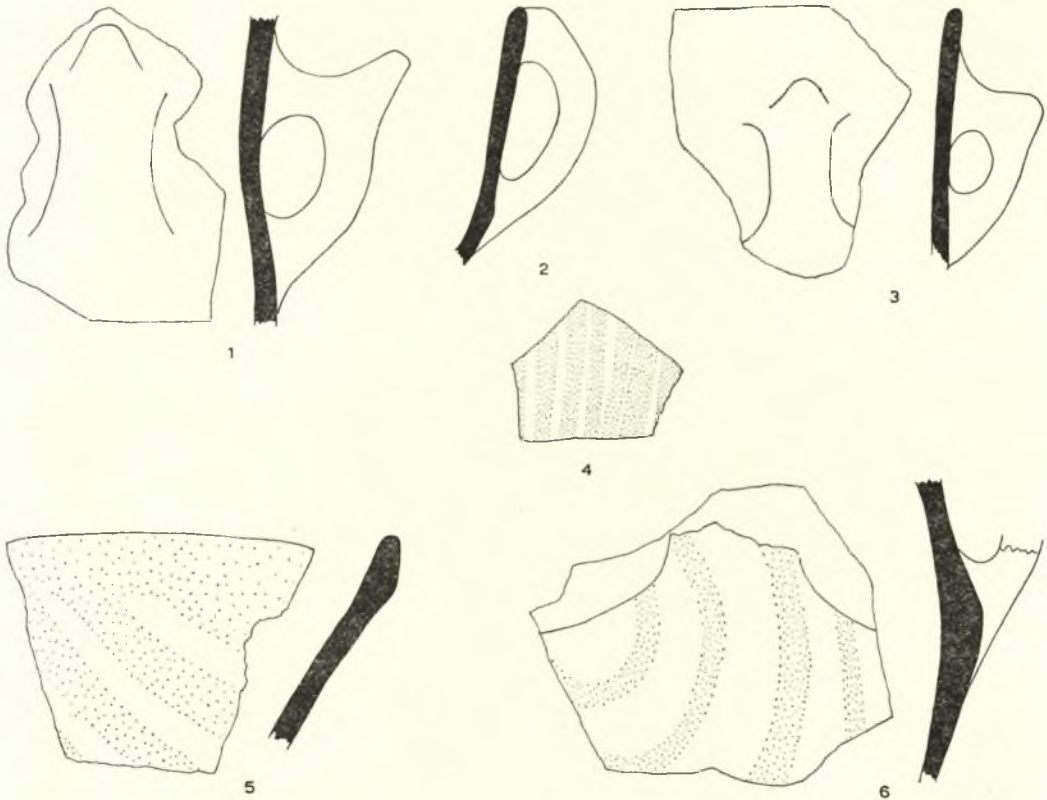
3. Γ. Μπακαλάκη, Ἀρχαιολογικὲς ἔρευνες στὴ Θράκη, 1961, 5 κ.ε. καὶ 15, εἰκ. 1, 2 καὶ πίν. 1, β - γ. Τοῦ ἴδιου εἰς AD 17 (1961/62): Χρονικά, σ. 259 - 60 καὶ Πίν. 316 γ, 317.

εφάνη ότι ἐχωρίζετο εἰς δύο στρώματα κυρίως :

Τὸ ἀνώτερον, πάχους 1.50 μ., ἀποτελεῖτο ἐκ γῆς καστανῆς ἢ καστανοκιτρίνου καὶ ὀλίγων διεσκορπισμένων λεπτῶν ἀνθράκων. Εἰς ὅλον δὲ τὸ βάθος τοῦ στρώματος εὐρέθησαν συμπαγεῖς

εὐρέθησαν εἰς τὸ κατώτερον μέρος τοῦ στρώματος.

Τὸ βαθύτερον στρώμα, πάχους 1.10 μ., ἐκ γῆς ἀμμώδους κιτρινωπῆς μετὰ ἀφθόνων λεπτῶν ἀνθράκων καὶ στρώσεων τέφρας εἰς ὀρισμένα σημεία τοῦ κατωτέρου μέρους του (εἰς τὰ δύο ἄκρα

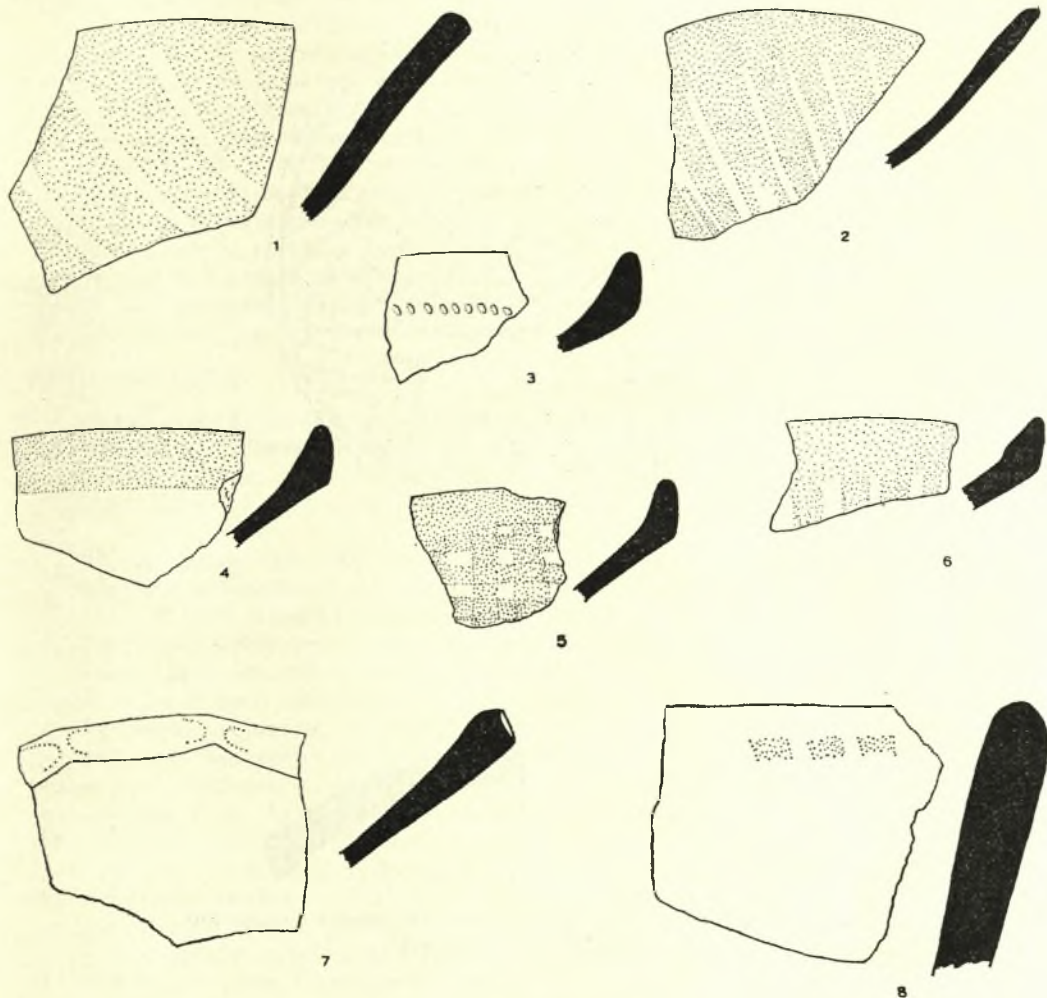
Σχέδ. 1. Λαφρούδα. Τομαὶ ὀστράκων τύπου black - topped με γραπτὴν κόσμησιν (ἀριθ. 1-3 καὶ 5, 6) (Σχ. Ἡ. Ἀθανασιάδου)

στρώσεις ὑπολειμμάτων ὀστρέων, ἅτινα ἦσαν ἀσφαλῶς ἢ βασικὴ τροφή τῶν κατοίκων. Μεταξὺ βάθους 0,40 - 0,65 μ. εὐρέθησαν καὶ τὰ μόνα ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα ἐξ ἠχυρωμένου πηλοῦ ἐπαλείψεως, ἰσχυρῶς κεκαυμένου μετὰ ἐκτύπων κοιλωμάτων καλάμων. Ἡ κεραμικὴ τοῦ στρώματος τούτου περιελάμβανε ἀγγεῖα μονόχρωμα καὶ γραπτὰ καὶ ἐλάχιστα δείγματα ἐγχαράκτων, ἅτινα

τῆς τομῆς) καὶ σποραδικῶν ὀστρέων μόνον, περιελάμβανε κεραμικὴν μονόχρωμον, ἐστιλβωμένην ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀλλὰ καὶ ἑτέραν κάπως χονδροειδῆ. Γενικῶς ἐπρόκειτο περὶ κεραμικῆς σκοτεινῶν ἀποχρώσεων μελανοῦ καὶ καστανοῦ χρώματος συνήθως, καλῶς ὀπτημένης. Τὸ ποσοστὸν ὁμῶς τῶν εὐρεθέντων ὀστράκων ἦτο μικρότερον τοῦ ἀνωτέρου στρώματος.

Ἐκ τῶν παρατηρήσεων τῆς κεραμικῆς δὲν ἀποδεικνύεται ἔντονος πολιτιστικός διαχωρισμός (καταστροφή) μεταξύ τῶν δύο στρώματων, ἀλλὰ ἐξέλιξις. Τὰ σχήματα τῶν ἀγγείων παραμένουν τὰ ἴδια, καθὼς καὶ ἡ τεχνικὴ τῆς στίλβωσης καὶ

τοῦ κιτρινωποῦ. Ἡ στίλβωσις τῶν εἶναι ἐπιμελής. Τὰ σχήματα τῶν ἀγγείων εἶναι ὅμοια μὲ τῶν μονοχρῶμων τοῦ ἀνωτέρου (νεωτέρου χρονικῶς) στρώματος, εὐρύστομα μὲ κάθετα χεῖλη ἢ μὲ κλίση πρὸς τὰ ἔσω, μὲ τοιχώματα συγκλι-

Σχέδ. 2. Λαφρούδα. Ὅστρακα τύπου black - topped μὲ ξεστήν κόσμησιν (1 - 2). Ὅστρακα (3 - 6) μὲ γραπτὴν ἢ ἐμπέστον κόσμησιν. Ὅστρακα 7 - 8. Τομαὶ μεγάλων μελανῶν ἀγγείων (Σχ. Ἡ. Ἀθανασιάδου)

οπτήσεως, ἀλλὰ εἰς τὸ ἀνώτερον στρώμα ἔχομεν μεγαλύτεραν ποικιλίαν εἰδῶν καὶ κοσμήσεως.

Κατηγορίαι κεραμικῆς

A. Βαθύτερον στρώμα: Ἀγγεῖα μονόχρωμα

Ὁ χρωματισμός τῆς ἐπιφανείας κυμαίνεται ἀπὸ τοῦ μελανοῦ ἢ τεφροῦ μέχρι τοῦ ὑπερύθρου καὶ

νοντα ἀποτόμως πρὸς τὴν ἐπίπεδον βάσιν (carnated). Αἱ λαβαὶ τῶν εἶναι κυρίως μαστοειδῆ ἐξογκώματα, ἔχομεν ὅμως καὶ ὀριζοντίους ἢ καθέτους, κυλινδρικής διατομῆς, διατρήτους.

Ἄρκετὰ μεγάλου σχήματος ἀγγεῖα εὐρέθησαν τόσον μελανόχροα ἐστίλβωμένα, ὅσον καὶ χονδροειδῆ (μὲ ἀδρὰν ἐπιφάνειαν) κεραμόχροα.

Υπάρχουν αρκετά δείγματα της κατηγορίας black-torped red, καλώς έστιλβωμένα. Έκ των διαφόρων όστράκων αναφέρονται τεμάχια μεγάλου εύρυστόμου άγγείου, έχοντος άμφοτέρας

Αί διαστάσεις του είναι: Ύψ. 0,56, διάμ. στομίου 0,40 μ.

Ό πηλός των άγγείων είναι γενικώς τεφρόχρους, μάλλον χονδρόκοκκος.

Σχέδ. 3. Λαφρούδα. Πώμα (;) άγγείου με έγχάρακτον διακόσμησιν. (Σχ. 'Η. 'Αθανασιάδου)

τάς επιφανείας λαμπρώς έστιλβωμένας με άποχρωσιν έρυθροκιτρίνην. Άνευρέθη επίσης εις βάθος 2.50 μ. από της επιφανείας, πιθοειδές άγγειον με ύψηλόν λαιμόν, του όποιου τά τοιχώματα από του ύψους του ώμου συνέκλινον άποτόμως προς τόν έπίπεδον πυθμένα (carinated). Έπί του ώμου φέρει τέσσαρας καθέτους κυλινδρικές διατηρήτους λαβάς. 'Η έξωτερική του επιφάνεια είναι μελανή, έστιλβωμένη⁴ (Πί ν. 565 γ).

4. Ένθυμίζει τύπον της Vinca B1 (βλ. V. Milojević, Chronologie der jungeren Steinzeit Mittel- und Südeuropas, πιν. 31).

B. Άνώτερον στρώμα:

α) Μονόχρωμος κεραμική

Άγγεία καλής ποιότητας και τά περισσότερα έπιμελώς έστιλβωμένα, έχουν την επιφάνειαν μελανήν συνήθως ή καστανήν. Εις τό ίδιο στρώμα, βαθύτερον, εύρέθησαν και όστρακα με έρυθράν επιφάνειαν. Τά σχήματα των άγγείων είναι κατά τό πλείστον σκύφοι εύρύστομοι, βαθείαι φιάλαι (bowls) και άβαθη πινάκια, δέν έλλείπουν όμως και μεγαλύτερα χονδροειδούς κατασκευής πιθοειδή. Αί λαβαί των είναι κυρίως μονά

ή διπλῶ μαστοειδῆ έξογκώματα, ἔχομεν ὁμως καὶ καθέτους λαβὰς μὲ κερατοειδεῖς ἀπολήξεις ἢ τῆς παραλλαγῆς «thumb handle». Αἱ πλευραὶ τῶν ἀγγείων εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον τροπιδοειδεῖς (carinated). Αἱ βάσεις γενικῶς ἐπίπεδοι. Τὰ χεῖλη κάθετα ἢ μὲ κλίσην ἐλαφρῶς πρὸς τὰ μέσα⁵.

Ἰδιαιτέρως ἀξιόλογος εἰς ἀριθμὸν καὶ ποικιλίαν εἶναι ἡ ὁμάς τῶν μελανῶν ἐστιλβωμένων τύπου black - topped red καὶ μὲ παραλλαγὰς brown - topped black καὶ red - topped black. Ἐσωτερικῶς εἶναι μελανόχροα, οὐχὶ πάντοτε καλῶς ἐστιλβωμένα. Σπανίως τὸ χεῖλος κλίνει πρὸς τὰ ἔξω⁶. Τὰ τοιχώματα συγκλίνουν ἀποτόμως πρὸς τὴν βάση (carinated). Τὰ σχήματα εἶναι κυρίως φιάλαι (bowls), πρόχοι, κυῖθια. Αἱ βάσεις ἐπίπεδοι (Σχ ἐ δ. 2, 7 - 8· Σχ ἐ δ. 4, 10 - 11 - 12). Αἱ λαβαὶ κάθετοι μὲ κερατοειδεῖς ἀπολήξεις ἢ μαστοειδῆ έξογκώματα (Σχ ἐ δ. 1, 1, 3· Πί ν. 567 α, 1).

β) Γραπτὴ κεραμεικὴ

Τὰ παραδείγματα ἐν συγκρίσει μὲ τὸν ἀριθμὸν τῶν ὄστρακων τῆς μελανῆς ἐστιλβωμένης (μονοχρώμου) κατηγορίας εἶναι ὀλίγα ἀλλὰ χαρακτηριστικὰ διὰ τὴν ποικιλίαν τῶν συνδυασμῶν τῶν.

1) Ἡ ἀναφερθεῖσα ὁμάς τῶν black - topped red ἐμφανίζεται μὲ διακόσμησιν μελανῶν ταινιῶν, (Σχ ἐ δ. 1, 6· Πί ν. 566 α, 1). Ἐνθυμίζει οὕτω παραλλαγὴν τῆς γραπτῆς διακοσμήσεως black on red, γνωστῆς ἐκ πολλῶν συνοικισμῶν τῆς Μακεδονίας. Ἡ διακόσμησις γίνεται ἐπίσης καὶ διὰ ταινιῶν ἐρυθρῶν ἢ καστανῶν. Αἱ λαβαὶ τῆς κατηγορίας αὐτῆς εἶναι μαστοειδεῖς καὶ τὰ τοιχώματα πάντοτε «carinated».

2) Ὅστρακα τύπου black - topped red μὲ ξεστήν διακόσμησιν (Σχ ἐ δ. 1, 5· Σχ ἐ δ. 2, 1 - 2 Πί ν. 566 α, 5). Ἡ ἐρυθρὰ ἐστιλβωμένη ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου ἀποξέεται καὶ οὕτω σχηματίζονται παράλληλοι κάθετοι ταινία.

3) Ἐπὶ καστανῆς ἢ ἐρυθρᾶς στιλπνῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας κόσμησις διὰ ταινιῶν μελανῶν ἢ καστανῶν διαφόρων ἀποχρώσεων. Ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου εἶναι καστανὴ στιλπνὴ ἢ μελανὴ ἀμαυρὰ (matt) (Σχ ἐ δ. 1, 4· Σχ ἐ δ. 4, 4· Πί ν. 566 α, 4).

4) Ἐπὶ ἐξωτερικῆς ἐρυθρᾶς ἐπιφανείας ταινία παράλληλοι καστανόλευκοι. Ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια εἶναι μελανὴ στιλπνὴ (Σχ ἐ δ. 4, 2).

5. Συγγενεῦσον πρὸς τὰ σχήματα τῆς Παραδημῆς περισσότερον, βλ. D. French An. St. XI (1961), σ. 127 καὶ ὀλιγώτερον πρὸς τὰ τῆς Ὀλύθνου, βλ. Olynthus I, εἰκ. 71, πρᾶγμα ἀπολύτως δικαιολογημένον.

6. Βλ. D. French, ἑ.ά. εἰκ. 7, 2 - 4, 9.

5) Ἐπὶ καστανῆς στιλπνῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας διακόσμησις διὰ μελανῶν ταινιῶν. Ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια καστανὴ ἀμαυρὰ (matt). Μοναδικὸν παράδειγμα.

6) Ἐπὶ ἐρυθρᾶς ἀνοικτῆς ἐπιφανείας, ἀμαυρᾶς (matt), κόσμησις στιλπνὴ διὰ ταινιῶν ἐρυθροῦ βαθέος χρώματος.

7) Ἐπὶ καστανοκιτρίνης στιλπνῆς ἐπιφανείας διακόσμησις διὰ ταινιῶν ἐρυθροῦ χρώματος. Χαρακτηριστικὴ ἡ τεχνικὴ τοῦ ἀραιωμένου ἐρυθροῦ χρώματος εἰς τὸ κέντρον τῆς ταινίας, ἐνῶ τὰ περιγράμματα διαγράφονται ἐντόμως ἐρυθρά. Ἡ τομὴ τοῦ ὄστρακου τροπιδοειδῆς.

8) Ἐπὶ μελανῆς μετρίως ἐστιλβωμένης ἐπιφανείας ταινία διὰ παχέος ἐρυθροῦ χρώματος.

9) Ἐπὶ κιτρινολεύκου στιλπνῆς ἐπιφανείας, κόσμησις διὰ μελανῶν γραμμῶν.

10) Ἐπὶ κιτρίνης (buff) ἀμαυρᾶς ἐπιφανείας κόσμησις μόνον ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας διὰ παραλλήλων καμπύλων γραμμῶν καστανοῦ χρώματος (Σχ ἐ δ. 4, 6· Πί ν. 566 β, 8). Ὁ πηλὸς εἶναι κίτρινος λεπτός. Μοναδικὸν παράδειγμα. Πιθανότατα ἔχει εἰσαχθῆ.

γ) Κεραμεικὴ μὲ ἐγγάρακτον διακόσμησιν

Ἐλάχιστα δείγματα ἔχομεν, ἀλλὰ εἶναι χαρακτηριστικὰ. Ἡ τεχνικὴ τῶν διαφέρει ἀπὸ τὴν τῆς ἀντιστοίχου κατηγορίας τῆς Ἀνατ. Μακεδονίας. Ἐπὶ ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας καστανῆς ἢ μελανῆς στιλπνῆς καὶ ἐσωτερικῆς ἀμαυρᾶς (matt) κόσμησις δι' ἐγγαράκτων ἐπαλλήλων γωνιῶν (Πί ν. 567 α, 3· Σχ ἐ δ. 4, 9) καὶ ἄλλων γραμμικῶν κοσμημάτων. Συνήθως ἐντὸς τῶν χαραγμάτων ὑπάρχει λευκὸν χρῶμα. Ἀναφέρομεν παράδειγμα πώματος (;) ἀγγείου (διαμ. 0,14 μ.) μὲ ἐγγάρακτον διακόσμησιν (Σχ ἐ δ. 3). Ἀμφότεραι αἱ ἐπιφάνειαι τοῦ ἔχουν καστανότερον ἀπόχρωσιν ὁμοίαν μὲ τὴν τοῦ πηλοῦ ἀγγείου καὶ δὲν εἶναι ἐστιλβωμένα.

Ἐπίσης ἕτερον δεῖγμα, ὄστρακον τύπου black - topped red μὲ ἐγγάρακτον διακόσμησιν ἐπὶ τῆς ἐρυθρᾶς ἐπιφανείας καὶ λευκὸν χρῶμα ἐντὸς τῶν χαραγμάτων (Πί ν. 567 α, 6· Σχ ἐ δ. 4, 7).

Ὅστρακον ἐπίσης μὲ ἐλαφρῶς ἐξέχον χεῖλος καὶ μὲ συγκλίνον πρὸς τὸν πυθμένα τοίχωμα (carinated), φέρει ἐπὶ τῆς σχηματιζομένης ἀκμῆς ἀβαθεῖς ἐγκοπὰς καὶ κάτωθεν λοξὰς, ἐλαφρὰς αὐλακώσεις (rippled). Ἀμφότεραι αἱ ἐπιφάνειαι τοῦ εἶναι ἀμαυραὶ χρώματος καστανοῦ (Σχ ἐ δ. 4, 3· Πί ν. 567 α, 4).

Ὁ πηλὸς τῶν ἀγγείων τοῦ στρώματος τούτου εἶναι γενικῶς διὰ τὰ μονόχρωμα τεφρόχρους, μᾶλλον χονδρόκοκκος, ἐνῶ διὰ τὰ γραπτὰ ἐρυθρῶν

ἀποχρώσεων κατὰ κανόνα και χονδρόκοκκος
ἐπίσης, ἐνίοτε δὲ μὲ μαργαρυγίαν.

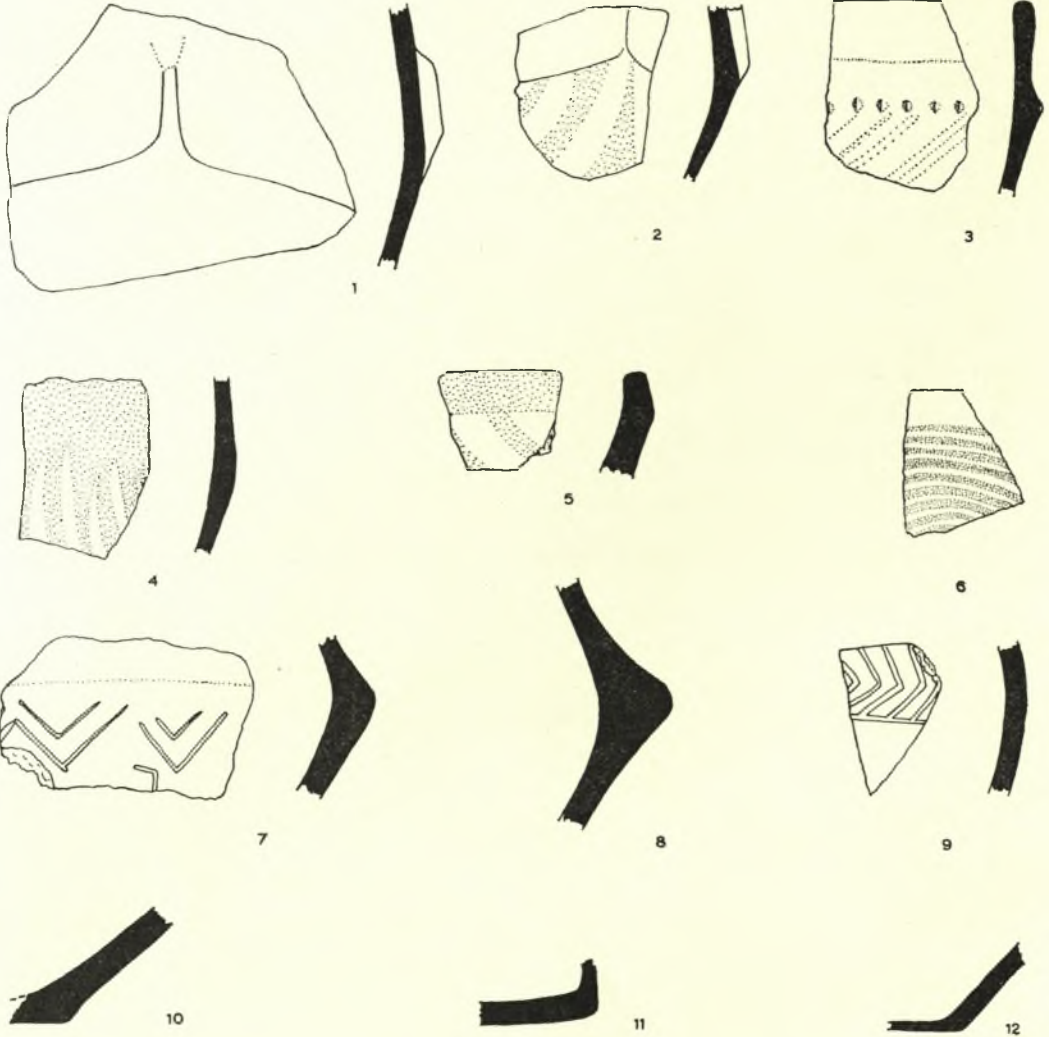
Εἰς βάθος 0,45 μ. εὐρέθη λιθινὴ διάτρητος ψηφίς
(Πί ν. 565 δ).

Λιάφορα εὐρήματα

Εὐρέθησαν λεπίδες και θραύσματα πυριτολί-

Παρατηρήσεις

Χωρὶς νὰ δύνανται νὰ εἶναι ὀριστικά τὰ ἐκ τῆς

Σχέδ. 4. Λαφρούδα. Ὅστρακα μὲ γραπτὴν και ἐγχάρακτον κόσμησιν. Τομαὶ ἀγγείων.
(Σχ. Ἡ. Ἀθανασιάδου)

θου κιτρίνου, ὡς τῶν συνοικισμῶν τῆς Ἀνατ. Μακεδονίας, ἀλλὰ ἐπίσης και μελανοτέφρου ἀποχρώσεως. Ἐπίσης, εἰς τὸ ἀνώτερον στρώμα εὐρέθησαν λίθινα ἐργαλεῖα, τριπτήρες, ἀξίνοι (Πί ν. 567 β). Τὰ περισσότερα εἰς βάθος 0,80 - 1 μ.

Πλησίον τῆς ὄχθης, προφανῶς ἐκ τῆς παρασυρθείσης ἐπιχώσεως, εὐρέθησαν λίθινα ἰγδία.

δοκιμαστικῆς σκαφῆς προκύψαντα συμπεράσματα διὰ τὴν κεραμεικὴν, δὲν παύουν ὅμως νὰ ἔχουν σημασίαν ἰδίως τοπογραφικὴν.

1) Παρατηρεῖται παντελῆς ἔλλειψις σπειροειδοῦς και διὰ γραφίτου κοσμήσεως. Τοῦτο ὁδηγεῖ εἰς τὴν σκέψιν, ὅτι πρόκειται ἴσως περὶ παλαιότερου χρονικῶς συνοικισμοῦ ἐν συγκρίσει

μέ τους γειτονικούς θρακικούς συνοικισμούς, οΐτινες έχουν τὸ εἶδος αὐτὸ τῶν διακοσμήσεων⁷. Παρ' ὅλα ταῦτα δὲν παύει νὰ ὑπάρχῃ συγγένεια με αὐτοὺς τοὺς συνοικισμούς, ἰδίως ὡς πρὸς τὰ σχήματα τῶν ἀγγείων, τὴν τεχνικὴν τῶν μελανοχρῶμων στιλπνῶν ἀγγείων καὶ τὴν κατηγορίαν τῶν black - topped.

2) Παρ' ὄλον ὅτι ἡ μελανόχρωμος κεραμεικὴ, ὡς πρὸς τὴν τεχνικὴν καὶ τὸ σχῆμα τῶν ἀγγείων, παρουσιάζει συγγένειαν με τῆς Δ. Μικρᾶς Ἀσίας (Kum tepe I b ἀλλὰ καὶ Τροία I), τῆς Θερμῆς II⁸ καὶ τῆς Πολιόχνης (periodo Azzuro)⁹, δὲν ἔχει ἰδιαίτερος στενάς ὁμοιότητας.

3) Ἐπισημαίνονται ἐπίσης σχέσεις με τὸν πολιτισμὸν τῆς Vinca A - B I καὶ τῆς Salcuta II α - β καὶ βεβαίως με τὴν Βουλγαρίαν, ἰδίως εἰς τὰ σχήματα καὶ τὰς λαβὰς τῶν ἀγγείων¹⁰.

4) Ἀπὸ τοὺς συνοικισμοὺς τῆς Ἀνατ. Μακεδονίας στενώτεροι σχέσεις παρατηροῦνται με τὴν κεραμεικὴν τοῦ Πολυστύλου (black - topped), τῆς περιοχῆς Δράμας συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς Πετρούσης, καὶ δυτικώτερον με τὴν Ὀλυνθον (μονόχρωμα ἀγγεῖα)¹¹.

Μὲ τὴν Θεσσαλίαν ἴσως σχετίζεται με τὰ νεολιθικά «ἀμαυρόχρωμα»¹², ἂν καὶ ἡ χρονολόγησις των ἴσως νὰ εἶναι ὑψηλότερα, καὶ με τὸν ρυθμὸν Λαρίσης.

5) Ἀξιοσημείωτος ἡ ἔλλειψις εἰδωλίων.

6) Χαρακτηριστικὴ ἡ ὑπαρξίς τῆς «ξεστῆς» (scraped) τεχνικῆς, δείγματα τῆς ὁποίας δὲν ἔχομεν ἐξ ἄλλων συνοικισμῶν τῆς περιοχῆς.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω παρατηρήσεων μετὰ ἀρκετῆς βεβαιότητος δυνάμεθα νὰ ὑποστηρίξωμεν, ὅτι πρόκειται περὶ συνοικισμοῦ τῆς νεωτέρας νεολιθικῆς περιόδου.

ΑΙΚ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

7. Παραδημή, Στρώμη κ.λ.π. ἐπίσης καὶ οἱ περισσότεροι τῆς Ἀ. Μακεδονίας.

8. W. Lamb, Excavations at Thermi.

9. L. Bernabò - Brea, Poliochni (1964) τ. I, 2 καὶ πίν. XV, f τὸ ὁποῖον ὁμοιάζει με Σχ ε δ. 2, 7, πίν. XVII, g - i καὶ πίν. XII, ἐνθα ὑπάρχουν λαβαὶ ὁμοιάζουσαι πρὸς τὴν τοῦ Σχ ε δ. 4 ὑπ' ἀριθ. 1.

10. D. Berciu, Contribuții la problemele neoliticului in Romania in lumina noilor cercetari, εἰκ. 3, 3, τὸ εἰκονιζόμενον ἐκ Vinca ὁμοιάζει ὡς πρὸς τὸ θέμα κοσμήσεως με τὸ πῶμα τοῦ Σχ ε δ. 3, καὶ αὶ κερατοειδεῖς λαβαὶ τῆς Salcuta II α καὶ β σ. 259 καὶ σ. 265, εἰκ. 97, 3, 1. Τὰ ἐκ Boian II α εἰδῶλια με τὸ διακοσμητικὸν τοὺς θέμα συγγενεῶν με τὸ ὡς ἄνω πῶμα, βλ. εἰκ. 192 Gaul, The neolithic period in Bulgaria, πίν. XL, XLI, XLII, XLIII, XLVIII, LXIX.

11. G. Mylonas, Olynthus I, 34 κ.ε.

12. V. Milojević, Ergebnisse der deutschen Ausgrabungen in Thessalien 1953 - 1958.

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

1. Νομὸς Καβάλας

1) Ξερίαις: Εἰς θέσιν «Γενὴ Μαχαλά», ἐντὸς ἀγροῦ νεωστὶ ἀροθέντος εὐρέθησαν ἑκατὸν ὀγδοήκοντα ἀργυρᾶ ρωμαϊκὰ νομίσματα ἐποχῆς Δημοκρατίας καὶ πρώτων αὐτοκρατορικῶν χρόνων.

2) Ἐλευθεραί: Εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Ἰωάννου Μανδαλιανοῦ εὐρέθη τυχαίως βυζαντινὸν «κολουροπυραμιδοειδές» κιονόκρανον φέρον ἀνάγλυφον διακόσμησιν ἐπιμελοῦς ἐργασίας. Σταυρὸς, φύλλα ἀκάνθης καὶ ἔλικες κοσμοῦν δύο ἀντιστοιχῶς πλευράς (Πίν. 568 α), ρόδαξ καὶ φύλλα κισσοῦ ὡς παραπληρωματικὰ κοσμοῦν τὴν τρίτην (Πίν. 568 β), διπλοῦς σταυρὸς ἐγγεγραμμένος εἰς κύκλον ἡμίεργος κοσμεῖ τὴν τετάρτην πλευράν. Κατὰ τὰς ἀκμὰς πλοχμὸς πεποικιλμένος με ρόδακας καὶ σταυροὺς ἐναλλάξ. Μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Καβάλας.

3) Εἰς Ντικελί - Τάς, Πολύστυλον, Καλλίφυτον καὶ Κεφαλάριον εὐρέθησαν τυχαίως ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους θραύσματα ἀγγείων προϊστορικῆς ἐποχῆς. Παρεδόθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Καβάλας.

4) Ἀκροβούνιον Παγγαίου: Ἀνευρέθη μαρμαρινὴ πλάξ, φέρουσα λατινικὴν ἐπιγραφὴν.

2. Θάσος

Κατὰ τὰς ἐργασίας καθαρισμοῦ καὶ βαθύνσεως τοῦ ἀρχαίου λιμένος Θάσου εὐρέθησαν αἱ κάτωθι ἀρχαιότητες:

1. Κεφαλὴ γυναικὸς με κόμμωσιν Melonenfrisur καὶ καλύπτραν. Ἀντίγραφον ἔργου 4ου αἰῶνος π.Χ. κατασκευασθὲν κατὰ τὴν ρωμαϊκὴν ἐποχὴν (Πίν. 569 α).

2. Κεφαλὴ ἀνδρὸς με κράνος, ρωμαϊκῆς ἐποχῆς (Πίν. 568 γ - δ).

3. Ἀκέφαλον ἄγαλμα ἀνδρὸς φέροντος χλαμύδα καὶ κράνος, ἀπὸ τὸ ὁποῖον σφάζεται τὸ ἄκρον τοῦ λοφίου ἐπὶ τοῦ τραχήλου. Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς (Πίν. 569 β - δ).

Τὰ ὑπ' ἀριθ. 2 καὶ 3 πιθανὸν συνανήκουν.

4. Ἀκέφαλος προτομὴ ἀνδρὸς ἐπὶ ἔλλειψειδος βάσεως. Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς (Πίν. 569 ε).

5. Ἀνάγλυφος πλάξ, ἀποτελεσθεῖσα ἐκ δύο συγκολληθέντων τεμαχίων με παράστασιν ἀνδρὸς. Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς (Πίν. 570 α, γ).

6. Ἀνάγλυφος πλάξ με παράστασιν παιδὸς. Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς (Πίν. 570 α).

7. Τμήμα ἱματίου ἀγάλματος γυναικὸς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Πιθανὸν συνανήκει μετὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1 (Πίν. 570 β).

8. Ἀρχιτεκτονικά μέλη: Δύο τμήματα καμπύλου ἰωνικοῦ γείσου με γεισίποδας καὶ ἰωνικὸν κιονόκρανον ρωμαϊκῆς ἐποχῆς (Πί ν. 570 δ).

9. Βωμὸς ἐνεπίγραφος με τιμητικὸν ψήφισμα. Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

3. Νομὸς Σερρῶν

1) Ἀλίστρατες: Εἰς θέσιν «Φανάρι τῆς Ἁγίας Κυριακῆς» κατὰ τὴν διάρκειαν ἀνασκαφῆς δι' ἀνεύρεσιν θησαυροῦ, ἀπεκαλύφθη μαρμάρινος κιβωτιόσημος τάφος. Ἐντὸς αὐτοῦ εὐρέθη ἀπτικός ἐρυθρόμορφος κωδανοειδῆς κρατῆρ εἰς τεμάχια. Α. Παριστάνεται γυναικεία περρωτὴ μορφή κρούουσα κύμβαλον, ὑπὸ τοὺς ἤχους τοῦ ὁποῦο δύο γυναῖκες χορεύουν ἐκατέρωθεν αὐτῆς. Β. Τρεῖς ἱματιοφόροι νέοι. Γ' τέταρτον 4ου αἰῶνος π.Χ. Μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Καβάλας.

2) Νέο Σοῦλι: Ἐντὸς ἀγροῦ εὐρέθη τυχαίως μαρμαρίνη ἐπιτυμβία στήλη φέρουσα τὴν ἀκόλουθον ἐπιγραφὴν:

ΦΛΑΒΙΟΣ ΔΙΟΣΚΟΥΡ[Ι
ΔΗΣ ΟΥΛΙΠΟΣ ΜΑ
ΝΤΩ ΚΟΙΝΤΑ
ΦΛΑΒΙΩ ΠΡΟΚΑΩ ΤΩ
ΑΔΕΛΦΩ ΚΑΙ ΔΙΟΣΚΟΥΡΙΑ
Η ΠΥΛΗ ΤΩ ΠΑΠΠΩ
ΜΝΗΜΗΣ ΧΑΡΙΝ

Γράμματα ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων. Διαστάσεις: ὕψ. 1.53, πλ. 0,60 μ. Ἐῤῥίσκεται εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν Σερρῶν, ἥτις φυλάσσεται εἰς τὸ κτήριο «Μπεζεστέν».

3) Νέα Ζίχνη: α) Τμήμα ἀναγλύφου ρωμαϊκῆς ἐποχῆς με παράστασιν ἄνω σώματος γυναικός, εἰκονιζομένης κατ' ἐνώπιον.

β) Ἀττική μελανόμορφος λήκυθος με παράστασιν τριῶν ἱματιοφόρων ἀνδρῶν ἀμελῶς ἐσχεδιασμένων. Ἐπὶ τοῦ ὄμου ἀνθέμιον καὶ δύο φύλλα κισσοῦ (βλ. Haspels, σ. 16 - 17).

γ) Μελαμβαφὴ ἀγγεῖα τοῦ 4ου αἰῶνος π.Χ.

δ) Ἀγγεῖα τοῦ ρυθμοῦ «δυτικῆς κλιτύος» (West - slope).

ε) Νομίσματα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων.

ς) Σφονδύλιον προϊστορικῆς ἐποχῆς.

4) Μεσορράχη: Εἰς τὴν θέσιν «Ἁγίος Γεώργιος», κατὰ τὴν διάρκειαν ἀνασκαφῆς δι' ἀνεύρεσιν θησαυροῦ, ἀπεκαλύφθησαν τάφοι λακκοειδεῖς καὶ κιβωτιόσημοι. Ἐντὸς αὐτῶν εὐρέθησαν ἀγγεῖα ἄβαφῆ καὶ ἀγγεῖα με ἐφουλαωμένον γάνωμα χρώματος πρασίνου.

ΕΥΓ. ΛΕΒΕΝΤΟΠΟΥΛΟΥ - ΓΙΟΥΡΗ

ΜΟΥΣΕΙΑ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΑΙ

1. Τὸ νέον Μουσεῖον Καβάλας

Περατωθείσης τῆς ἐκθέσεως τῶν ἀρχαιοτήτων εἰς τὰς αἰθούσας τοῦ ἰσογείου, τὰ περιστόλια καὶ τὰς στοὰς τοῦ νέου Μουσεῖου Καβάλας, ἤνοιξε τοῦτο διὰ τὸ κοινὸν τὴν 27ην Δεκεμβρίου. Τὸ Μουσεῖον Καβάλας εἶναι τὸ κεντρικὸν Μουσεῖον τῆς Ἀνατ. Μακεδονίας καὶ ἐν μέρει τῆς Θράκης καὶ εἰς αὐτὸ συνεκεντρώθησαν ἀρχαιότητες ἐκ διαφόρων ἀρχαίων πόλεων καὶ ἀρχαιολογικῶν χώρων ὁλοκλήρου τῆς περιοχῆς. Ἐκτίσθη ἐπὶ οἰκοπέδου ἐκτάσεως 4524 μ.² κειμένου ἐπὶ τῆς νέας παραλιακῆς λεωφόρου, τῆς δημιουργηθείσης κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη δι' ἐπιχωματώσεως τῆς θαλάσσης εἰς τὸν ἔμπροσθεν τῶν παλαιῶν καπναποθηκῶν θαλάσσιον χώρον καὶ δωρηθέντος εἰς τὸ Κράτος ὑπὸ τοῦ Λιμενικοῦ Ταμείου Καβάλας. Τὰ σχέδια τῆς οἰκοδομῆς ἐγένοντο ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Δημ. Φατούρου καὶ τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Ἰωάν. Τριανταφυλλίδη, τὸ δὲ κτήριο καταλαμβάνει χώρον 1663.50 μ². Πλὴν τοῦ ἰσογείου ἔχει καὶ ὄροφον, εἰς τὸν ὁποῖον ἐκτὸς τῶν γραφείων, τῆς βιβλιοθήκης καὶ τῆς κατοικίας τοῦ Ἐφόρου, ὑπάρχει μεγάλη αἴθουσα διαστάσεων 31.70 x 11.40 μ.

Τόσον εἰς τὰς αἰθούσας τῆς Νεαπόλεως καὶ Ἁμφιπόλεως (Πί ν. 571 α - β), ὅσον καὶ εἰς τὴν στοάν τῆς προϊστορικῆς συλλογῆς καὶ τὰς ἐσωτερικὰς αὐλὰς καὶ στοὰς τῶν, αἱ ἐκτιθέμεναι ἀρχαιότητες ἔλαβον τὴν ὀριστικὴν τῶν θέσιν.

Πρὸς τούτοις ἐσημείωσε σημαντικὴν πρόοδον, εὐρισκομένη πρὸς τὸ τέλος τῶν ἐργασιῶν, καὶ ἡ ἐκθεσις, ἐντὸς τῆς μεγάλης αἰθούσης τοῦ ὄροφου, τῶν ἀρχαιοτήτων τῶν ἀποικίων τῆς Θάσου ἐπὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Θράκης, Γαληψοῦ, Οἰσύμης καὶ Στρώμης, ὡς καὶ ἐκ τῶν πόλεων Ἀβδήρων, Μεσημβρίας, Φιλίππων, τύμβου Νικησιάνης καὶ διαφόρων ἄλλων ἀρχαίων πόλεων τῆς περιοχῆς.

Τὰ ἐπίσημα ἐγκαίνια δὲν ἐτελέσθησαν εἰσέτι.

2. Μουσεῖον Θάσου

Ἐξετέθη ἐπὶ βάθρου πρὸ κόγχης τῆς μεγάλης αἰθούσης τοῦ Μουσεῖου ὁ ἀνευρεθεὶς κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Θάσου ἐν ἔτει 1962 ἀνδριάς τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ¹⁶ καὶ ἐξετέθησαν διάφορα γλυπτά ἐπὶ βάθρων ἢ ρυμῶν τοῦ τοίχου.

3. Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Σερρῶν

Ἡ ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Σερρῶν, ἥτις περιλαμβάνει περὶ τὰς 70 ἀρχαιότητας, γλυπτά καὶ

16. BCH 1962, Chronique des Fouilles, σ. 845, εἰκ. 2.

ἐπιγραφὰς κυρίως, στεγαζομένη κακῶς μέχρι τοῦδε εἰς τὰ ὑπόγεια τοῦ Γυμνασίου Ἀρρένων Σερρών, μετεφέρθη εἰς τὸ ἱστορικὸν μνημεῖον «Μπερζεστένι», ὅπου καὶ θὰ ἐκτεθῆ, ὥστε νὰ εἶναι ἐπισκέψιμος.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ι. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΙΣ - ΣΥΝΤΗΡΗΣΕΙΣ

1. Κ α β ἄ λ α. Κατ' ἀνάθεσιν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας ὁ ἐπιβλέψας τὰς ἐργασίας ἀνεγέρσεως τῶν δύο Μουσείων Καβάλας καὶ Φιλίππων πολιτικὸς μηχανικὸς κ. Νικόλαος Ποτήρης, συνέταξε πλήρη μελέτην, μετὰ τοπογραφικοῦ διαγράμματος, ἀποτυπώσεως καὶ φωτογραφιῶν, ἐπισκευῶν καὶ ἐργασιῶν συντηρήσεως τοῦ μεσαιωνικοῦ τείχους Καβάλας, τοῦ ὁποῦ πλείστα σημεῖα ἠπειλοῦντο μὲ κατάρρευσιν. Συμφώνως πρὸς τὴν συνταχθεῖσαν τεχνικὴν ἔκθεσιν ἐπεσημάνθησαν 50 θέσεις, ἔχουσαι ἀνάγκην ἐργασιῶν ἐπισκευῆς καὶ συντηρήσεως, καθ' ὅσον τὸ τεῖχος αὐτότι ἐνεφάνιζε ρήγματα, ρωγμὰς, ἀποκολλήσεις τμημάτων, διογκώσεις, σοβαρὰς ἀποκλίσεις ἀπὸ τῆς κατακόρυφου κ.λ.π. Αἱ θέσεις αὗται ἀναλόγως τῆς σοβαρότητος τῆς καταστάσεως καὶ τοῦ κινδύνου καταρρέσεως καὶ προκλήσεως ἀτυχημάτων διηρέθησαν εἰς τέσσαρας κατηγορίας: 1) Ἐξαιρετικῶς ἐπικινδύνους θέσεις, 2) λιαν ἐπικινδύνους, 3) ἐπικινδύνους καὶ 4) οὐχὶ ἐπικινδύνους ἐπὶ τοῦ παρόντος. Ὡς ἐξαιρετικῶς ἐπικίνδυνον ἠε χαρακτηρίσθησαν δεκαοκτὼ καὶ ὡς λιαν ἐπικίνδυνον ἔνδεκα θέσεις.

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, διὰ τῆς διατεθείσης ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως πιστώσεως 490.000 περίπου δραχμῶν, ἐγένοντο ἐργασίαι συντηρήσεως συμπληρώσεως ἢ ἀνακατασκευῆς τῶν εἰκοσιεπτὰ ἐκ τῶν εἰκοσιεννέα θέσεων. Αἱ ἐργασίαι αὗται ἐξετελέσθησαν ὑπὸ συνεργεῖου πεπειραμένων ἐργατοτεχνιτῶν μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν ἀρχιτεχνίτην κ. Σπύρον Γελαδάρην, ὑπὸ τὰς τεχνικὰς ὁδηγίας τοῦ ἐπιβλέποντος μηχανικοῦ κ. Νικ. Ποτήρη καὶ ὑπὸ τὴν συνεχῆ ἐπίβλεψιν τοῦ Ἐφόρου καὶ τῶν Ἐπιμελητριῶν Ἀρχαιοτήτων τῆς ἸΕ Περιφέρειας, ἐλήφθη δὲ μέριμνα ἀναπαλαιώσεως τῶν οἰκοδομηθέντων τμημάτων (Πί ν. 572 α - γ, 573 α - δ, 574 α - β).

2. Θ ἄ σ ο ς. Δαπάναις τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς καὶ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν καὶ καθοδήγησιν τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων, ἐγένοντο ὑπὸ συνεργεῖου εἰδικῶν μαρμαροτεχνιτῶν, τοῦ ὁποῦ προΐστατο ὁ ἀρχιτεχνίτης κ. Σπυρίδων Καρδάμης, ἐργα-

σίαι συντηρήσεως εἰς τὰ κάτωθι μνημεῖα τῆς Θάσου:

1) Ἱερὸν Ἀλυκῆς Θάσου. Ὁ νότιος τοῖχος τῆς ἀποκαλυφθείσης κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1963 νέας ἀρχαϊκῆς οἰκοδομῆς τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἀλυκῆς παρουσίαζεν ἐπικίνδυνον ἀπόκλινσιν πρὸς τὸ ἐσωτερικόν¹⁷. Διὰ τῶν γενομένων ἐργασιῶν αἱ μετακινηθεῖσαι πλίνθοι μαρμάρου ἐποποθετήθησαν ἐκ νέου εἰς τὴν θέσιν των, καὶ ἐστερεώθησαν διὰ τσιμεντοκονιάματος ἐσωτερικῶς, ὁ δὲ τοῖχος ἔλαβε κατακόρυφον γραμμὴν.

2) Ἀρχαῖον Ἱερόν Ἐβραϊοκάστρου. Ὁ ἀναλημματικὸς τοῖχος τοῦ ἀνδῆρου τοῦ Ἱεροῦ τῶν πατρῶν Θεῶν, εἰς τὴν θέσιν Ἐβραϊοκάστρου¹⁸, παρουσίαζεν ἤδη ἀπὸ τῆς ἀποκαλύψεως του κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἐπικίνδυνον ἀπόκλινσιν πρὸς τὰ ἔξω, ἰδίᾳ εἰς τὸ δυτικὸν τμήμα του. Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ χειμῶνος καὶ συνεπείᾳ καταρρακτώδους βροχῆς κατέπεσε τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ τοίχου ἐπὶ μήκους 10 μ. περίπου. Χάρις εἰς τὴν γενομένην ἀποτύπωσιν τοῦ τοίχου καὶ τὰς ληφθείσας φωτογραφίας πρὸ τῆς καταρρέσεως του κατέστη δυνατὴ ἡ ἐπανατοποθέτησις εἰς τὴν ἀρχικὴν τῶν θέσιν ὄλων τῶν μαρμαρίνων πλίνθων τοῦ τοίχου (Πί ν. 574 γ - δ). Ὅπισθεν τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου τοῦ Ἱεροῦ κατεσκευάσθησαν τοιχία ἐκ ξηρολιθιάς διὰ τὴν συγκράτησιν τῶν χωμάτων τῆς ἐπιχώσεως. Πρὸς τούτοις ἐγένοντο ἐργασίαι στερεώσεως τοῦ μαρμαρίνου ἐδράνου, τοῦ ἀποκαλυφθέντος ἐντὸς ἀρχαίας οἰκοδομῆς εἰς τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ Ἱεροῦ καὶ ἐποποθετήθησαν ἐπὶ τῶν βάσεων των, ἐπὶ τοῦ βορείου στυλοβάτου, δύο κίονες τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐκκλησίας, τῆς ἀνεγερθείσης εἰς τὸν χώρον τοῦ ἀρχαίου Ἱεροῦ (Πί ν. 575 α).

3) Τοῖχοι πολλῶν κατοικιῶν ἀρχαϊκῆς ἢ κλασσικῆς ἐποχῆς εἰς τὸν ἀγρὸν Δημητριάδης, οἵτινες παρουσίαζον διογκώσεις ἢ ἀποκλίσεις, ἀποκατεστάθησαν εἰς τὴν ἀρχικὴν τῶν θέσιν διὰ τῆς ἀφαιρέσεως τῶν ὀπισθεν αὐτῶν ὀθήσεων, καθαρισμοῦ τῶν ἀρμῶν τῶν δόμων ἐκ τῶν χωμάτων καὶ κοπῆς τῆς βλαστήσεως (Πί ν. 575 β - γ). Πρὸς τούτοις, ὅπου ἦτο ἀνάγκη νὰ συγκρατηθῆ ἢ ὀπισθεν τῶν τοίχων ἐπιχώσις διὰ τὴν διατήρησιν τοῦ ἀρχαίου ἐπιπέδου τῶν οἰκοδομῶν, συνεπληρώθησαν οἱ ἀρχαῖοι τοῖχοι διὰ τοιχίων ἐκ ξηρολιθιάς (Πί ν. 576 α).

4) Λόγῳ τῆς ἄγριας βλαστήσεως καὶ τῶν ὀθήσεων τῶν ἐπιχώσεων, ἄκρως ἐπικίνδυνον διογκώσιν ἐνεφάνιζεν ἔν τῶν ἀρχαιοτέρων τμημάτων

17. BCH 1963, Chronique des Fouilles, σ. 893, εἰκ. 14.

18. BCH 1963, Chronique des Fouilles, σ. 858 κ.ε. καὶ 1964 σ. 866 κ.ε., εἰκ. 3 - 7.

του ανατολικού περιβόλου του τείχους, ἠκοδομημένον συμφώνως πρὸς ὠραίαν καὶ λίαν ἐπιμελῆ πολυγωνικὴν τοιχοποιίαν. Διὰ τοῦ γενομένου ὀπισθεν τοῦ τοίχου τούτου καθαρισμοῦ καὶ τῆς ἄρσεως τῶν ὠθήσεων ἐπετεύχθη ἡ πλήρης ἀποκατάστασις τοῦ τείχους (Πί ν. 576 β).

5) Ὅπισθεν τῆς ἀνατολικῆς γωνίας τῆς Ἀγορᾶς ἦτο ἕτοιμος νὰ καταρρεύσῃ τοῖχος ἐκ τῆς προσόψεως καταστημάτων τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος. Αἱ πλίνθοι τῆς οἰκοδομῆς ταύτης μετεκινήθησαν εἰς τὰς ἀρχικὰς τῶν θέσεις καὶ ἐγένετο ἀρμολογίαις διὰ τσιμεντοκονίας (Πί ν. 576 γ).

6) Ἐν τέλει ἐστερεώθη καὶ ἀποκατεστάθη εἰς τὴν θέσιν τῆς ἡ φέρουσα τὸ περίφημον ἀνάγλυφον μονολιθικὴ παραστάς τῆς πύλης τοῦ Διός (Πί ν. 577 α).

3. Φίλιπποι. Εἰς τὸν ἀρχαιολογικὸν χώρον τῶν Φιλίππων ἐγένοντο αἱ κάτωθι ἐργασίαι ἀναστηλώσεως καὶ συντηρήσεως.

1) Ἀποκατεστάθη εἰς τὴν ἀρχικὴν τοῦ θέσιν τμῆμα τῆς πλακοστρώσεως τοῦ Forum, παρὰ τὴν ΝΑ. πλευρὰν τῆς πλατείας (Πί ν. 577 β).

2) Ἀποκατεστάθησαν τμήματα τῆς διαλυθείσης κατὰ μέγα μέρος πλακοστρώσεως τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ ὀκταγώνου Φιλίππων. Τὸ σαθρὸν ὑπόστρωμα τῆς πλακοστρώσεως, συγκείμενον ἀρχικῶς ἐκ κουρασανίου, ἀντικατεστάθη δι' ἰσχυρᾶς τσιμεντοκονίας καὶ ἐπ' αὐτῆς ἐτοποθετήθησαν ἐκ νέου αἱ πλάκες μαρμάρου καὶ τὰ διασωθέντα τμήματα τῶν σχιστολίθων, χρησιμοποιηθέντων καὶ ὄλων τῶν δυναμένων νὰ χρησιμοποιηθοῦν ἀπολεπισμάτων τῶν σχιστολίθων διὰ τὴν συμπλήρωσιν τῶν κενῶν (Πί ν. 577 γ, 579 α - γ).

3) Ἀνεστηλώθησαν αἱ παραστάδες καὶ τὸ ὑπερθύρον μιᾶς εἰσόδου διαμερίσματος τῆς βιβλιοθήκης (Πί ν. 578 α).

4) Ἀποκατεστάθησαν μαρμαροθετήματα τοῦ δαπέδου τοῦ βαπτιστηρίου τῆς βασιλικῆς Α, ἅτινα εἶχον διαλυθῆ. Τὰ μάρμαρα τῆς πλακοστρώσεως ἐτοποθετήθησαν ἐπὶ νέας ἰσχυρᾶς τσιμεντοκονίας (Πί ν. 578 β - γ, 579 δ).

5) Ἐτοποθετήθησαν εἰς τὰς θέσεις τῶν οἱ δύο μονολιθικοὶ πεσοὶ τοῦ βαπτιστηρίου τῆς βασιλικῆς Α (Πί ν. 580 α - β).

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ι. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

*

THASOS

Sondage Tokatlis

Un sondage entrepris en juillet 1964 sur la demande du service archéologique grec, dans le jardin de M. Diamantis Tokatlis, à mi-chemin

environ entre la Plateia et l'Héraklion, a entraîné le dégagement d'un complexe architectural comportant:

1) Une cour dallée (Pl. 581 a) occupant un espace rectangulaire de 8 m. 30 sur 6 m. 60 (fouille interrompue à la limite du jardin), bordée au NE et au SO par une rangée de trois colonnes à fût lisse, hautes de 3 m. 28 et reposant sur des piédestaux hauts de 71 cm. (Pl. 581 b), et limitée aux angles N et S par un mur en équerre; sur le côté NO existait primitivement une colonnade comparable aux précédentes, mais qui fut enrobée postérieurement dans un mur plein.

2) En bordure de la cour ont été dégagés les portiques du NE et du NO dont le sol est revêtu d'une mosaïque à décor géométrique.

3) Sur le portique du NO donnaient deux salles, une première (Pl. 581 c) où était conservée de façon satisfaisante une mosaïque à bordure et tapis géométriques décorés de trois tableaux: un tableau central occupant un carré de 61 cm. 5 de côté, représentant deux Eros en position de lutteurs (Pl. 582), de couleur ocre rouge et ocre jaune sur fond blanc, et, accolés de part et d'autre au précédent, deux petits tableaux occupant un carré de 37 cm. de côté et représentant deux oiseaux. Une seconde salle, qui fut l'objet de nombreux réaménagements tardifs, était une annexe de caractère étroitement utilitaire.

À l'intérieur de la cour et dans les portiques a été trouvée une quantité considérable de marbres architecturaux: entre autres 6 grandes colonnes à fût lisse, des chapiteaux; des impostes, dix-sept meneaux hauts de 178 à 188 cm. (Pl. 583 a), 16 colonnettes (Pl. 583 b) se répartissant en deux groupes de dimension et de travail différents, sept corbeaux, de nombreuses plaques de grande corniche dont la tranche est ornée de baguettes, des plaques de petite corniche à tranche ornée de motifs géométriques, au moins dix plaques de chancel également à décor géométrique. L'abondance de ces éléments architecturaux permettrait sans doute d'aboutir à une reconstitution précise de l'édifice. D'ores et déjà, on peut mettre en place les plaques de chancel entre les meneaux, qui présentent des rainures d'encastrement, placer ces meneaux sur un certain type de grande corniche, etc.

En ce qui concerne l'histoire de cet édifice, on peut distinguer plusieurs moments. Les mosaïques, qui datent probablement de la fin du

IIe ou de la première moitié du IIIe siècle, constituaient le revêtement d'une maison romaine dont les murs et la cour furent reconstruits à la haute époque paléochrétienne, lors de l'implantation en cet endroit d'un bâtiment plus grand et orienté de façon légèrement différente. On peut avancer l'hypothèse que ce bâtiment a été une basilique, à en juger surtout d'après le plan, l'élévation et certains ornements architecturaux (croix et chrismes ornant la tranche sculptée de certaines grandes corniches). De cette basilique n'auraient été découverts que l'atrium et une partie des dépendances. Il semble, d'après les monnaies et la céramique qui furent recueillies au cours de fouilles, qu'après de multiples réparations et réaménagements, puis un moment de désaffection, le bâtiment s'effondra, naturellement ou sous l'effet d'un séisme, sans incendie en tout cas, à la fin du VIe ou au début du VIIe siècle et que ses ruines ne furent jamais par la suite l'objet d'une exploitation systématique.

Sanctuaire d'Evraioastro

La campagne de 1964 a permis d'achever la fouille du sanctuaire d'Evraioastro (v. AD 19 (1964) : Chron. Pl. 443 a) : vue générale en fin de fouille, prise de la pointe Nord).

Au pied du grand mur de terrasse, la fouille de 1963 avait été arrêtée au sol sur lequel ont été jetées les figurines classiques et hellénistiques. La fouille a été poursuivie jusqu'au rocher, permettant de préciser l'histoire de la petite terrasse dont le « calderim » de galets ronds, dégagé en 1963, marque l'accès (v. AD 19 (1964) : Chron. Pl. 443 a) à gauche, après remblaiement partiel. Trois états successifs ont été reconnus. Le premier, contemporain du premier état de la grande terrasse, date de la fin du VIe siècle; il en subsiste le muret le plus proche du grand mur, et celui qui lui est perpendiculaire. Sous le sol du second état, outre les fragments d'un canthare attique de la fin du Ve siècle (Pl. 584 a - b), se trouvait un fragment qui recolle avec trois fragments recueillis dans la partie supérieure du remblai de la grande terrasse, et datant de 390 - 370. Le troisième état est marqué par le « calderim » et le muret contigu.

Le grand mur de terrasse a été restauré à son extrémité Ouest. C'est lors de ce travail qu'ont été trouvés les deux fragments de reliefs de terre cuite (Pl. 584 c) : personnage féminin

courant vers la gauche et Déméter assise sur la ciste. La moitié Est de la grande terrasse a été à peu près entièrement fouillée jusqu'au rocher, confirmant et précisant les observations faites en 1963. Il semble que le mur de soutènement, beaucoup moins soigné de ce côté, n'était pas visible dans le premier état de la terrasse: il était dissimulé par une rampe d'accès. Quand la terrasse fut surélevée, cette voie fut coupée, et on arrivait à la plate-forme supérieure par l'Ouest, à l'endroit où se trouve la porte de l'église paléochrétienne.

Dans le reste du sanctuaire, outre la restauration de deux colonnes de l'église (Pl. 585 b), les travaux ont porté sur l'angle Sud-Est de la plate-forme. La fouille y a d'abord rencontré trente-deux tombes, contemporaines de l'église. Les plus anciennes avaient été creusées au contact du rocher, qu'elles entament même souvent sur la moitié Nord de l'espace disponible (c'est-à-dire en dehors du portique : Pl. 586 a, au premier plan). Des tombes plus récentes, seulement à l'intérieur du portique, se superposaient aux précédentes. La date de ces tombes est confirmée par les vases contenus par trois des tombes de la couche inférieure (Ve siècle). Trois autres, également parmi les plus anciennes, remployaient des reliefs funéraires romains en très mauvais état.

Dans l'antiquité, ce secteur était occupé par un portique (Pl. 586 a en haut, et Pl. 586 b). Le rocher a été recréusé pour former une plate-forme où a été construit un bâtiment qui comporte trois murs pleins et une colonnade de façade, ouvrant en direction du sanctuaire. Au pied des trois murs, court une banquette, construite en même temps que les murs, et couverte de plaques de marbre. Le parement vertical de la banquette et celui des murs font alterner de minces plaques de marbre et des blocs de gneiss, d'épaisseur variable. De la colonnade de façade, seule a été retrouvée la fondation, ainsi qu'un bloc de stylobate, remployé dans une tombe. Les trouvailles faites dans le remblai de pierraille sur lequel s'appuient murs et banquette datent la construction de la fin du IVe siècle ou du début du IIIe.

Le bâtiment fut endommagé par un incendie, et remanié, les deux entrecolonnements latéraux étant fermés, et les murs latéraux prolongés de façon à enfermer l'espace compris devant le portique. Les nombreux fragments de figurines livrés par la couche d'incendie datent tous du

IIIe siècle; la même couche a livré un grand morceau d'une antéfixe à palmettes et volutes encadrant une tête d'Athéna casquée, du type dont huit exemplaires avaient été recueillis en 1963 au pied du grand mur de terrasse (cf.

BCH 1964, p. 871, fig. 10) : ces antéfixes proviennent donc du portique, auquel on supposera un toit à simple pente. La figurine (Pl. 585 a) se trouvait au-dessus, dans la couche bouleversée par les tombes chrétiennes.

ÉCOLE FRANÇAISE D'ATHÈNES

*

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ - ΘΡΑΚΗΣ

Εισαγωγικά: Τὸν Ἰούλιον 1963 ἐποποθετήθη εἰς τὴν Β' Ἐφορείαν Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων ὁ Ἐπιμελητής Μύρων Μιχαηλίδης, μετατεθείς ἐκ τῆς Δ' Ἐφορείας (Κρήτη).

Κατὰ τὸ διαρρεῦσαν χρονικὸν διάστημα ἔργον τῆς Ἐφορείας ὑπῆρξεν ἡ προστασία τῶν μνημείων, ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, ἡ συγκέντρωσις ἀρχαιολογικῶν εἰδήσεων καὶ ἡ στερέωσις μνημείων.

Ἀναλυτικῶς καὶ κατὰ περιοχὰς τὸ ἔργον τῆς Ἐφορείας ἔχει ὡς ἑξῆς:

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

A. Ἁγία Σοφία

Διευθετηθείσης τῆς μεταξὺ τοῦ Δήμου Θεσσαλονίκης καὶ τῆς Ὑπηρεσίας διαφωνίας ὡς πρὸς τὸ πλάτος τῆς πρὸς Β. τοῦ περιβόλου τοῦ ναοῦ ὁδοῦ, συνεχίσθησαν καὶ ἐπερατώθησαν αἱ ἐργασίαι διαμορφώσεως τοῦ περιβολοτοίχου. Κατηρέθησαν τὰ παλαιὰ ὑψηλὰ καὶ βαρῆα κιγκλιδώματα τὰ ἐρειδόμενα ἐπὶ ὑψηλοῦ ἐπίσης τοιχείου, τοποθετηθέντος ἀντ' αὐτοῦ χαμηλοῦ ἑλαφροῦ καὶ ἄνευ τοιχείου κιγκλιδώματος, βάσει σχεδίου ἐκπονηθέντος ὑπὸ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως, καθ' ὅλον τὸ μήκος τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ περιβόλου. Οὕτως ἐπετεύχθη ἡ κατὰ 0,90 μ. διαπλάτυνσις τῆς ὁδοῦ, διατηρηθέντος ἀκεραίου τοῦ πρὸς Β. τοῦ ναοῦ χώρου τοῦ περιβόλου. Διὰ τῆς κατασκευῆς καὶ τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ τοιχείου ἐκ πλακῶν ἐκ σχιστολίθου, συμφώνως πρὸς τὴν ἐγκεκριμένην ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας μελέτην, ὠλοκληρήθη ἡ διαμόρφωσις τοῦ περιβόλου τοῦ μνημείου.

Οὕτως ὁ ναὸς προεβλήθη, ἀπαλλαγείς τῶν ὑψηλῶν παλαιῶν κιγκλιδωμάτων, τὰ ὅποια ἀπέκρουπον αὐτόν, λόγῳ καὶ τῆς σημαντικῶς χαμηλοτέρας στάθμης αὐτοῦ ἐν σχέσει μὲ τὴν τῆς πρὸ αὐτοῦ πλατείας.

B. Ἅγιος Νικόλαος Ὁρφανός

Ἐργασίαι ἐπισκευῆς τῆς στέγης ἐγένοντο εἰς τὸ μνημεῖον διὰ στερεώσεως τῶν κεράμων αὐτῆς, διότι παρετηρήθη ὅτι εἰσήρχοντο τὰ ὄμβρια ὕδατα κατὰ τὰς ἰσχυρὰς νεροποντὰς.

Παραλλήλως ἀφηρέθησαν τὰ εἰς τὸ πρὸ τοῦ ναοῦ κρηπίδωμα τοποθετημένα πλακίδια, ἅτινα ἐποποθετοῦντο παλαιότερον εἰς τὰς οἰκίας καὶ ἀντ' αὐτῶν κατεσκευάσθη λιθόστρωτον (καλ-

ντιρίμι) παρόμοιον τοῦ κατὰ τὰς ἐργασίας ἀναστηλώσεως τοῦ μνημείου κατασκευασθέντος εἰς τὰ πλάγια τμήματα τοῦ ἐξωτερικοῦ τοῦ ναοῦ.

Τέλος μικρὰς ἐκτάσεως ἐργασίαι καθαρισμοῦ καὶ συντηρήσεως τῶν κεράμων ἐγένοντο εἰς τὰ μνημεῖα Ὅσιον Δαυὶδ καὶ ναὸν τοῦ Σωτήρος, ὅπου ἐπίσης εἰσήρχοντο τὰ ὄμβρια ὕδατα.

ΣΕΡΡΑΙ

Ἀπὸ καιροῦ εἶχον παρουσιασθῆ ρωγμαί, συνέβησαν δὲ καὶ μερικαὶ κατολισθήσεις τοῦ βυζαντινοῦ τείχους τοῦ Κάστρου τῶν Σερρῶν (βλ. περὶ αὐτοῦ εἰς τὴν προσφάτως ἐκδοθεῖσαν μελέτην ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ Ἄ. Ξυγγοπούλου, Ἐρευναὶ εἰς τὰ βυζαντινὰ μνημεῖα τῶν Σερρῶν, Θεσσαλονίκη 1965, σ. 1 - 21). Ἡ θέσις τοῦ τείχους εἰς τὰς ἀποτόμους κλιτῆς τοῦ λόφου καὶ ἡ ὑπαρξίς κάτωθεν αὐτοῦ ὀλοκλήρου συνοικίας, ἐπέβαλε τὴν ἄνευ καθυστερήσεως ἐπέμβασις τῆς Ὑπηρεσίας.

Αἱ ἐργασίαι ἐστράφησαν κυρίως εἰς τὴν ἐμφραξίν ρωγμῶν καὶ εἰς τὴν ὑποθεμελίωσιν πολλῶν τμημάτων, εἰς τὰ ὅποια εἶχε παρουσιασθῆ διάβρωσις τῶν ὑποκειμένων βράχων (Πί ν. 587 α - β).

ΔΙΔΥΜΟΤΕΙΧΟΝ

Ἡ αὐτὴ μὲ τὴν προηγούμενην κατάστασις εἶχε παρουσιασθῆ καὶ εἰς τὸ βυζαντινὸν τείχος τοῦ Διδυμοτείχου. Ρωγμαὶ ἐπικίνδυνου, ἀπειλητικαὶ διὰ τοὺς κάτωθεν αὐτοῦ κατοικοῦντας τραγλοδύτας, ἐδημιούργησαν τὴν ἀνάγκην ἐσπευσμένης ἐπεμβάσεως. Δι' εἰδικῶς διατεθείσης ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας πιστώσεως ἐπραγματοποιήθησαν στερεώσεις καὶ ἐμφράξεις ρωγμῶν, εἰς τὰ πλέον ἐπικίνδυνα σημεῖα. Αἱ ἀναγκαῖαι ἐργασίαι ὀλοκληρήθησαν καὶ δέον ὅπως συνεχισθοῦν.

ΚΑΒΑΛΑ

Μεγάλης σχετικῶς ἐκτάσεως ἐργασίαι συντηρήσεως ἐγένοντο καὶ εἰς τὰ τεῖχη τῆς πόλεως ταύτης. Πολλὰ τμήματα ἦσαν ἐπικινδύνως ἐτοιμόρροπα καὶ διὰ τῶν ἐκτελεσθεισῶν ἐργασιῶν, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς ΙΕ' Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων, ἀπεσοβήθη ἡ περαιτέρω φθορά.

ΒΕΡΟΙΑ

Μετὰ τὴν Καστοριάν ἡ πόλις τῆς Βεροίας παρουσιάζει τὸ δεύτερον εἰς σημασίαν διὰ τὴν Β. Ἑλλάδα συγκρότημα τοιχογραφημένων ναῶν ἀνερχομένων εἰς 42 τὸν ἀριθμὸν.

Διττὸν ἀνακύπτει ἐκ τούτου τὸ πρόβλημα: τῆς διατηρήσεως αὐτῶν, ἐρχομένης εἰς ἀντίθεσιν

πρὸς τὴν εἰς ἔντονον ρυθμὸν παρουσιαζομένην ἀνοικοδόμησιν τῆς πόλεως, εἰς ἣν συντελεῖ ἡ οἰκονομικὴ εὐεξία αὐτῆς, καὶ τῆς συντηρήσεως τῶν μνημείων, τὰ ὅποια καὶ πολλὰ, ὡς ἐλέγχθη, εἶναι καὶ φθορὰς ἐκ τοῦ χρόνου καὶ τῆς κακῆς ἀνέκαθεν μεταχειρίσεως ἔχουν ὑποστῆ.

Διὰ τὸ πρῶτον ἐλήφθησαν τὰ κάτωθι μέτρα:

α) Ἐκηρύχθησαν διατηρητέα μνημεῖα ἅπαντες οἱ τοιχογραφημένοι ναοὶ καὶ ἄλλα ἱστορικὰ μνημεῖα (τεμένη καὶ τείχη) καὶ β) ἤρχησε καὶ προχωρεῖ ἡ μελέτῃ τῆς ἀναθεωρήσεως τοῦ ρυμοτομικοῦ σχεδίου τῆς πόλεως, καθ' ὅτι, συμφώνως πρὸς τὸ ἴσχυον, πολλοὶ ἐκ τῶν ναῶν ρυμοτομοῦνται ἐν ὄλῳ ἢ ἐν μέρει. Ἡ μελέτῃ τροποποιήσεως ἀνετέθη εἰς τὴν ἀρχιτέκτονα τοῦ Τ.Α.Π. δ. Ἄ. Μουτσοπούλου.

Ὡς πρὸς τὸ δεῦτερον θέμα, τὸ τῆς συντηρήσεως δηλ. τῶν ναῶν, διὰ διαθεσίσης πιστώσεως ἐστερεώθησαν οἱ κάτωθι:

Α. Ἅγιος Προκόπιος

Ὁ ναὸς οὗτος, κατάγραφος εἰς τὸ μέσον κλίτος καὶ τὸ Ἱερὸν Βῆμα, φέρων κτητορικὴν ἐπιγραφὴν με χρονολογίαν 1608, εἶχεν ὑποστῆ καθίζησιν τῆς στέγης καὶ φθορὰς τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων, κυρίως τοῦ βορείου, οἵτινες καὶ δὲν ἔφερον τοιχογραφίας.

Ἡ στέγη ἀνακατεσκευάσθη ὡς ἦτο, αἱ κέραμοι, ὅσαι εἶχον θραυσθῆ, ἀντικατεστάθησαν δι' ἄλλων ἐπίσης παλαιῶν τῶν αὐτοῦ τύπου (ἡ πόλις διατηρεῖ εὐτυχῶς πολλὰς παλαιὰς κεραμοσκεπεῖς οἰκίας καὶ ἡ προμήθεια παλαιῶν κεράμων ἐκ καταδασίσεων εἶναι εὐχερής) (Πί ν. 587 γ), οἱ τοῖχοι ἐστερεώθησαν διατηρηθεῖσης τῆς παλαιᾶς μορφῆς αὐτῶν καὶ ὁ ναὸς διεσώθη πλέον ὀριστικῶς.

Δέον νὰ σημειωθῆ ὅτι ὁ νάρθηξ τοῦ ναοῦ ἐχρησιμοποιεῖτο μέχρι τότε ὡς ἀποθήκη ἀχρήστων ὑλικῶν, τῶρα δὲ ἀποτελεῖ ἐπισκέψιμον ἄριστα διατηρημένον μνημεῖον.

Β. Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος

Ἡ κατάσταση τοῦ μνημείου τούτου ἦτο αὐτόχρημα τραγικῆ. Ἡ στέγη εἶχε καταρρεῦσει ἐξ ὀλοκλήρου· οἱ πλάγιοι ἐξωτερικοὶ τοῖχοι ὁμοίως. Ὁ ναὸς ἦτο ἐρείπιον. Τοιχογραφίας διέσφζε μόνον τὸ Ἱερὸν Βῆμα, ἐξ ὧν αἱ μὲν τοῦ κυρίως Βήματος παλαιολόγοι, αἱ δὲ τῶν πλαγίων (Προθέσεως καὶ Διακονικοῦ) τῆς Τουρκοκρατίας, ἀλλ' ὑπὸ αὐτὰς διεκρίνετο παλαιότερον στρώμα.

Χάριν τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ Ἱεροῦ Βήματος ἀπεφασίσθη ἡ διατήρησις τοῦ μείζονος τμήματος τοῦ ναοῦ — τὸ ὑπόλοιπον ἐξ ἄλλου κατέκειτο

εἰς ἐρείπια — συνεπληρώθησαν οἱ πλάγιοι ἐξωτερικοὶ τοῖχοι, οἱ ὅποιοι δὲν ἔφερον τοιχογραφίας καὶ ἀνακατεσκευάσθη ἡ στέγη, καλυφθεῖσα διὰ παλαιῶν κεράμων ὁμοίων πρὸς τὰς προϋπαρχούσας (Πί ν. 588 α).

Οὕτω καὶ τὸ μνημεῖον τούτου, ὅπερ πρὸς στιγμὴν ἐφαίνετο ἀπολεσθὲν ὀριστικῶς, διεσώθη.

Γ. Ἅγιος Γεώργιος

Ὁ ναὸς οὗτος φέρων εἰς τὸν νάρθηκα τοιχογραφίας τοῦ ἔτους 1519, κατὰ τὴν ἐπὶ τοῦ ὑπερθύρου κτητορικὴν ἐπιγραφὴν, εἶχε φθορὰς εἰς τὴν στέγην καὶ τὸν νότιον τοῖχον, μὴ τοιχογραφημένον (Πί ν. 588 β).

Ἐγένετο καὶ ἐνταῦθα στερέωσις τοῦ τοίχου καὶ μερικὴ ἀνακεράμωσις τῆς στέγης πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν ἀμέσων ἀναγκῶν (Πί ν. 588 γ).

Δ. Μερικαὶ ἐπισκευαὶ τῆς στέγης, πρὸς προφύλαξιν ἀπὸ περαιτέρω φθορῶν, κατὰ τὸν ἐπερχόμενον χειμῶνα, ἐγένοντο καὶ εἰς τοὺς ναοὺς Ἅγιον Κήρυκον, Ἅγιον Βλάσιον καὶ Ἅγιον Πατάμιον. Τοῦ τελευταίου τούτου ἐγένετο ἀνακατασκευὴ τοῦ καταρρεῦσαντος δυτικοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου μὴ φέροντος τοιχογραφίας.

Ε. Εἰς τὸν, παλαιότερον, ἀναστηλωθέντα (βλ. ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 225) ναὸν τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ προέκυψεν ἀνάγκη στερέωσεως τῶν κεράμων τῆς στέγης, ἐξ ἧς εἰσῆρχοντο τὰ ὄμβρια ὕδατα. Καὶ ἡ ἐργασία αὕτη συνετελέσθη.

Εἰς τὸν αὐτὸν ναὸν ὑπὸ τοῦ συνεργείου τοῦ καλλιτέχνου - συντηρητοῦ κ. Φωτίου Ζαχαρίου ἐγένετο καθαρισμὸς τῶν τοιχογραφιῶν.

Κατὰ τὰς ἐκτελουμένας, ὡς ἤδη συντόμως ἐξετέθη, ἐργασίας ἐπὶ τῶν μνημείων καὶ κατὰ τὰς ἐπομένας ὑπηρεσιακάς μεταβάσεις εἰς Βέροιαν εὐρομεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ περισυλλέξωμεν στοιχεῖα καὶ νὰ μελετήσωμεν τοὺς ναοὺς τῆς πόλεως, περὶ τῶν ὁποίων θὰ ἀσχοληθῶμεν, εἰς τὸ μέλλον, ἰδιαιτέρως.

ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ

Λήγοντος τοῦ θέρους τοῦ προηγούμενου ἔτους εἶχον ἀρχίσει αἱ ἐργασίαι στερέωσεως τοῦ παρὰ τὸν ἄρσανᾶν τῆς μονῆς Χελανδαρίου κειμένου Πύργου Μυλοτινῶν.

Ὁ πύργος οὗτος εἶχεν, ἐκ τῆς μακροχρονίου ἐγκαταλείψεως, ὑποστῆ πολλὰς φθορὰς εἰς τὴν τοιχοποιίαν ἀπὸ τῆς βάσεως μέχρι τῆς κορυφῆς, τόσον ἐξωτερικῶς ὅσον καὶ ἐσωτερικῶς. Εἰς τοῦτο συνέβαλε καὶ τὸ γεγονός ὅτι αἱ πλάκες αἱ καλύπτουσαι τὴν στέγην εἶχον καταρρεῦσει, εἶχε δ' ἐξ αὐτῆς ἀπομείνει μόνον ὁ ξύλινος σκελετός.

Δεδομένου δέ, ότι ὁ πύργος ὀρθοῦται εἰς ὕψος 30 περίπου μ. ἐν μέσῳ κοιλάδος ἀνοικτῆς πρὸς τὴν θάλασσαν προσβαλλομένης ὑπὸ τῶν σφοδρῶν ἀνέμων, ἔχρηξεν οὗτος γενικῆς ἀντιμετωπίσεως, στερεώσεως τοῦτέστιν τῶν ἐκ τῶν ἐκτεθεισῶν συνθηκῶν δημιουργηθέντων ρηγμάτων καὶ ὅπῳ εἰς τὴν τοιχοποιίαν. Αἱ διακοπεῖσαι, λόγῳ τοῦ ἐπελθόντος χειμῶνος, ἐργασίαι συνεχίσθησαν, ἀποκατασταθέντων ὄλων τῶν ρηγμάτων, τῶν ὀπῶν καὶ τῶν λοιπῶν φθορῶν καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ κτίσματος. Εἰς τὸ Κυριακὸν τῆς ρουμανικῆς Σκήτης τοῦ Προδρόμου ἐγένοντο ἐργασίαι μερικῆς ἀντικαταστάσεως μολυβδίνων φύλλων τῆς στέγης, πολλὰ τῶν ὁποίων εἶχον φθορὰν μὲ ἀποτελεσματὶ νὰ εἰσέρχονται ἐν τῷ ναῷ τὰ ὄμβρια ὕδατα.

Ἔργασίαι ἐγένοντο καὶ εἰς τὴν μονὴν τοῦ Παντοκράτορος ἰδίᾳ εἰς τὴν, παλαιότερον, ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, ἀναστηλωθεῖσαν πτέρυγα τῆς μονῆς, ἔνθα νῦν στεγάζεται ἡ βιβλιοθήκη καὶ τὸ σκευοφυλάκιον αὐτῆς. Ἡ πτέρυξ αὐτῆ, βλέπουσα πρὸς τὴν θάλασσαν, προσβάλλεται ὑπὸ τῆς ἄλμης. Ὡς ἐκ τούτου εἶχον διαβρωθῆ τὰ ἐπιχρίσματα καὶ ἡ ὑγρασία ἐντὸς τῆς βιβλιοθήκης καὶ τοῦ σκευοφυλακίου ἦτο διαρκῆς ἀπειλὴ κατὰ τῶν χειρογράφων καὶ κειμηλίων.

Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἀπεξέστησαν τὰ ἐκ κοινοῦ ἀσβεστοκονιάματος ἐπιχρίσματα τῆς πρὸς τὴν θάλασσαν ὄψεως καὶ κατεσκευάσθησαν στεγανά μὲ πρῶτον στρώμα ἐξ ἰσχυρᾶς σιμεντοκονίας καὶ δεύτερον ἐκ «πορσελάνης». Τοιοῦτοτρόπως, ὡς ἀπεδείχθη κατὰ τὸν ἐπόμενον χειμῶνα, ἡ ὑγρασία ἐξουδετερώθη πλήρως.

Ἔργασίαι ἀποκαταστάσεως ἐγένοντο καὶ εἰς τὸ σεσθρωμένον δάπεδον τῆς Τραπεζῆς τῆς μονῆς.

Τέλος εἰς τὴν μονὴν Ἰβήρων καὶ εἰς τὸ ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας παλαιότερον διασκευασθὲν καὶ μὴ χρησιμοποιηθὲν σκευοφυλάκιον τῆς μονῆς κατεσκευάσθησαν σιδηρὰ κιγκλιδῶματα ἀσφαλείας εἰς τὰ παράθυρα καὶ σιδηραὶ θύραι καὶ οὕτω κατέστη τοῦτο κατάλληλον διὰ τὴν προφύλαξιν τῶν, δι' οὓς προορίζεται, θησαυρῶν τῆς μονῆς.

ΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ

Ἁγία Παρασκευὴ Κοζάνης

Εἰς μικράν ἀπόστασιν ἐξωθὴ τοῦ ὁμωνύμου χωρίου καὶ ἐγγύτατα μικροῦ, ἐν χρήσει σήμερον, ναῖσκου, χωρικοὶ ἀνασκάπτοντες ἀνεύρουν ψηφιδωτὸν δάπεδον. Μεταβάς κατ' ἐντολὴν τῆς Ὑπηρεσίας ἠρεύνθησα τὸν χώρον ὅσον εἶχον ἀνασκάψει, ἦτοι λαρίδα μήκους 8 περίπου καὶ πλάτους 3 - 4 μ.

Ἐκ τῆς ἐρεῦνης ταύτης ἀπεκαλύφθη τμήμα ψηφιδωτοῦ δαπέδου παλαιοχριστιανικῆς προφανῶς βασιλικῆς, εἰς τὸ Ν. κλίτος τῆς ὁποίας θὰ ἀνήκη τοῦτο. Τὸ δάπεδον, ὅσον ἀνεσκάφη, διήκει μέχρι τοῦ δυτικοῦ τοίχου, συνεχίζεται δὲ ὑπὸ τὴν ἐπίχλωσιν πρὸς τὸν ὑπόλοιπον χώρον τῆς βασιλικῆς.

Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμήμα τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου κατανέμεται, ὡς συνήθως, εἰς διάχωρα διακοσμούμενα ὑπὸ γεωμετρικῶν σχημάτων (ροδάκων, ρόμβων, διατετακμένων κύκλων), ἀνθέων καὶ ζωικῶν παραστάσεων, ἐν αἷς δύο πέρδικες, παγώνιον καὶ ἔλαφος (Πί ν. 589 α). Ἐν διάχωρον κοσμεῖται ὑπὸ τοῦ συνήθους φολιωτοῦ σχήματος (Πί ν. 589 β).

Τὰ χρώματα τῶν ψηφιδωτῶν εἶναι λευκόν (τοῦ βάθους), ἐρυθρόν, κυανοῦν, κίτρινον.

Ἐν κιονόκρανον (Πί ν. 590 α - β), φυλασσόμενον ἀπὸ ἐτῶν ἐντὸς τοῦ ἐγγὺς τῆς βασιλικῆς ναῖσκου, προέρχεται, κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν χωρικῶν, ἐκ τοῦ χώρου τῆς βασιλικῆς.

Τὸ ἀνασκαφὲν τμήμα ἐκαλύφθη καὶ πάλιν διὰ χύματος εἰς ὄλον τὸ βάθος.

Παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ Λόγγου Ἐδέσσης

Κατὰ τὸν μῆνα Ὀκτώβριον, διὰ πρὸς τοῦτο διατεθείσης ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας πιστώσεως, ἐγένετο συστηματικὴ ἀνασκαφὴ τῆς δοκιμαστικῶς ἐρευνηθείσης, κατὰ τὸ προηγουμένου ἔτος, παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς εἰς θέσιν Λόγγου Ἐδέσσης, ἥτις εἶχεν ἀποκαλυφθῆ τυχαίως κατὰ τὰ ἐκτελούμενα ἐκεῖ ἔργα ὑπὸ τῆς Δ.Ε.Η. (βλ. ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 251 - 2).

Κατὰ τὴν ὕψ' ἡμῶν γενομένην ἀνασκαφὴν ἀπεκαλύφθησαν πλήρως τὰ τρία κλίτη τῆς βασιλικῆς, μέρος τοῦ νάρθηκος καὶ τὸ Ἱερὸν Βῆμα, εἰς ὃ διασφίζονται καὶ αἱ βαθμιδῆς τοῦ συνθρόνου εἰς σχῆμα Π εἰς τὸν χώρον τῆς ἀψίδος (Πί ν. 591 α).

Πρὸς ὀλοκλήρωσιν τῆς ἀνασκαφῆς ἀπομένει εἰσέτι ἡ διερεύνησις τοῦ ὑπολειπομένου μέρους τοῦ νάρθηκος, καὶ τοῦ μετὰ βεβαιότητος ὑφισταμένου ἐξωνάρθηκος, καθὼς καὶ ἡ ἐξακρίβωσις ὑπάρξεως αἰθρίου, ὅπερ δὲν φαίνεται πιθανόν, καὶ βοηθητικῶν χώρων.

Τὰς λεπτομερείας τῆς ἀνασκαφῆς ἐκθέτομεν εἰς ἰδιαιτέραν περὶ τοῦ θέματος ἐργασίαν, ἀρκούμενοι ἐνταῦθα ν' ἀναφέρωμεν ὅτι τὸ δάπεδον τοῦ μέσου κλίτους καλύπτεται νῦν διὰ μεγάλων μαρμαρίνων πλακῶν, κάτωθεν τοῦ ὁποίου διεπιτιώθη ἡ ὑπαρξίς ψηφιδωτοῦ δαπέδου συγχρόνου πρὸς τὴν ἴδρυσιν τῆς βασιλικῆς (Πί ν. 591 β - γ). Τοῦτο ἀπεκαλύφθη εἰς τὸ Ἱερὸν Βῆμα (Πί ν. 592 α - β) καὶ εἰς σημειᾶ τινὰ τοῦ μέσου κλίτους.

Τῶν πλαγίων κλιτῶν καὶ τῶν ναρθήκων τὰ δάπεδα καλύπτονται διὰ μεγάλων, ἀκανονίστων σχημάτων, ψηφίδων ἐκ σχιστολίθου σχηματίζουσάν γεωμετρικόν διάκοσμον.

Ἡ βασιλικὴ ἀπέδωσε πλοῦτον κινητῶν εὐρημάτων, ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν ἐκ θωρακίων (Πί ν. 593 α - β), κιονοκράνων, κίωνων, κιονίσκων κλπ., τὰ ὅποια συναρμολογηθέντα ἐπιτρέπουν τὴν κατὰ τὸ μείζον μέρος ἀποκατάστασιν τοῦ τέμπλου καὶ τῶν στυλοβατῶν.

Βασιλικαὶ Ἁγίας Τριάδος καὶ Ἁγίου Νικολάου
(πρβλ. ΑΔ 18 (1963) : Χρονικά, σ. 252).

Εἰς τὸν χώρον τῶν εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς ἀνασκαφείσης ὡς ἄνω βασιλικῆς, ἐπισημανθεισῶν ἄλλων δύο βασιλικῶν ἀνευρέθησαν κίονες (Πί ν. 594 α - β) καὶ κιονόκρανα (Πί ν. 594 γ, 595 α), ἐπεσημάνθησαν δὲ καὶ τοῖχοι

(Πί ν. 593 γ) καὶ εἰς στυλοβάτης μετὰ χάραν σφωζομένην βάσιν κίονος (Πί ν. 594 δ). Ἐκ τῶν ἐπιφανειακῶς σφωζομένων στοιχείων (Πί ν. 595 β) καταλήγει τις εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Λόγγου τῆς Ἐδέσσης ὑπῆρξε, κατὰ τοὺς παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους, ἐκτεταμένη πόλις, τῆς ὁποίας πλεῖστα κτίσματα θὰ πρέπη νὰ σφῶζονται ὑπὸ τοὺς ἀγρούς, λόγῳ τῆς ὑψηλῆς ἐπιχώσεως, εἰς τὴν ὁποίαν ὀφείλεται καὶ ἢ μὴ καταστροφὴ αὐτῶν κατὰ τὴν καλλιέργειαν, καθ' ὅτι δὲν ἐκτελεῖται εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην βαθεῖα ἄροσις.

Μελλοντικαὶ ἀνασκαφαὶ θὰ ἀποδώσουν, πιθανώτατα, πλούσια εὐρήματα καὶ θὰ διαφωτίσουν σημαντικῶς τὴν ἱστορίαν τῆς πόλεως, ἥτις, κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, οὐδόλως ἢ ἐλάχιστα ἔχει ἐρευνηθῆ.

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

*

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ
ΕΙΣ ΔΙΟΝ ΠΙΕΡΙΑΣ

Τὸ ἔτος 1964 συνεχίσθησαν ὑπὸ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης αἱ ἀνασκαφαὶ εἰς τὴν χριστιανικὴν βασιλικὴν ὑπὸ τὴν διεύθυνσίν μου τῆ συνεργασίᾳ τοῦ βοηθοῦ τῆς ἑδρας τῆς βυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας κ. Ν. Νικονάνου.

Ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς δευτέρας περιόδου τῶν ἀνασκαφῶν (Ἰουλίου 1963), ἕνεκα τῆς ὑπάρξεως δύο ἐπαλλήλων βασιλικῶν, παρουσιάσθη τὸ πρόβλημα: τίνι τρόπῳ θὰ ἠρευνῶντο μετὰ πᾶσαν λεπτομέρειαν ἀμφότεραι χωρὶς νὰ καταστραφῇ τι ἐκ τῶν διατηρουμένων τμημάτων τῆς νεωτέρας βασιλικῆς (Β).

Ἦδη ὁ Γ. Σωτηριάδης κατὰ τὰ ἔτη 1928, 1929, 1930 εἶχε προχωρήσει κάτωθι τοῦ κεντρικοῦ κλίτους καὶ τοῦ νότιου τοῦ κλίτους Β, διαπιστώσας τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον τῆς ἀρχαιότερας, τὴν ὁποίαν ἐξέλαβεν ὡς αἰθουσαν ἰδιωτικῆς οἰκίας μετατραπέισαν εἰς εὐκτήριον χριστιανικὸν οἶκον (βλ. ΠΑΕ 1930, 50).

Τὰ σημεῖα, τὰ ὁποῖα ἠρεύνησεν ὁ Σωτηριάδης, παρέσχον εἰς ἡμᾶς, χωρὶς ἐτέραν καταστροφὴν τῆς βασιλικῆς Β, τὴν δυνατότητα τῆς περαιτέρω ἐρεύνης καὶ ἀποκαλύψεως τῆς παλαιότερας βασιλικῆς (Α).

Οὕτως ἦλθον εἰς φῶς τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ κεντρικοῦ κλίτους καὶ ὁλόκληρος ὁ νότιος τῆς βασιλικῆς Α, ἐκ δὲ τῆς βασιλικῆς Β παρέμειναν ἄθικτα καὶ ἠρευνήθησαν συστηματικῶς τὰ πλάγια κλίτη καὶ τὸ ὑπερέξον τῆς βασιλικῆς Α ἀνατολικὸν τμήμα αὐτῆς μετὰ τῆς κόγχης καὶ τῶν παραβημάτων.

Βασιλικὴ Α

Ἐκ τῆς νότιας, σχήματος ὀρθογωνίου (ἔσωτ. διαστάσεων 22.40 x 18.10 μ.), ἀπολήγει δυτικῶς μὲν εἰς στενομήκη νότια ἀνισοπλεύρου παραλληλογράμμου σχήματος, ἕνεκα τῆς ἐπιμηκύνσεως τῆς βορείας πλευρᾶς αὐτοῦ κατὰ 1 μ. (μῆκος βορείας πλευρᾶς 5 μ., μῆκος νοτίας πλευρᾶς 4 μ.) ἀνατολικῶς δὲ εἰς ἡμικυκλικὴν ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς κόγχην.

Ἐκ τῆς νότιας ἐπικοινωνεῖ μετὰ τοῦ μὴ ἀποκαλυφθέντος εἰσέτι αἰθρίου διὰ δύο θυρῶν κατὰ τὸ Β. καὶ Ν. ἄκρον τοῦ δυτικοῦ τοίχου, μετὰ τοῦ κυρίως δὲ ναοῦ διὰ τριῶν εἰσόδων, ἐκάστης ἐξ αὐτῶν ἀντιστοιχοῦσης πρὸς τὰς ἐσωτερικὰς διαιρέσεις τοῦ κυρίως ναοῦ, ἧτοι πρὸς τὸ κεντρικὸν καὶ τὰ

δύο πλάγια κλίτη. Κατὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ νότιου τοῦ κλίτους διεπιστάθη βόθρος τετράγωνος, πλευρᾶς 1.60 μ., σύγχρονος πρὸς τὴν ἰδρύσιν τοῦ ναοῦ, ὡς τεκμαίρεται ἐκ τῶν περὶ αὐτὸν ὀμαλῶν καὶ διὰ παρυφῆς περιβαλλομένων περάτων τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου.

Ἐκ τῆς νότιας διαιρεῖται εἰς τρία κλίτη, τὸ μεσαῖον ἔχοντος ὑπερδιπλάσιον πλάτος τῶν πλαγίων. Τὸ κεντρικὸν κλίτος ἀποβαίνει πλατύτερον κατὰ τὸ ὕψος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, ἧτις, ὡς ἐλέγχθη, ἀπολήγει εἰς ἡμικυκλικὴν κόγχην. Ταύτην ἐσωτερικῶς περιέτρεχον ὁμόκεντρον κτιστὸν σύνθρονον, πλάτ. 1 μ., φέρον ἄλλοτε, ὡς ἐκ τῶν ὑπολειμμάτων τῶν κατὰ χώραν πλακῶν διαπιστῶνται, εἰς τὴν ὀριζοντίαν ἐπιφάνειαν ἀπλοῦν μαρμαροθέτημα.

Τὸ ὕψος τῶν διασωθέντων τοίχων τῆς βασιλικῆς εἶναι 1.70 μ. Ἐπ' αὐτῶν ἐστερεώθησαν ἀργότερον οἱ τοῖχοι τοῦ νεωτέρου ναοῦ. Ἡ τοιχοδομία συνίσταται ἐξ ἀργολιθοδομῆς μετὰ ζωνῶν ἐξ ὀπτοπλίνθων. Οὐχὶ σπανίως παρεμβάλλονται εἰς τὴν ἀργολιθοδομὴν καὶ μαρμαρίνα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη προερχόμενα ἐξ ἀρχαιότερων κτισμάτων. Ἡ κόγχη μόνον συνίσταται ἐξ ὀλοκλήρου ἐκ πλίνθων μετ' ἰσχυροῦ κεραμικοῦ κονιάματος.

Τοιχογραφία

Ὅλους τοὺς τοίχους τοῦ νότιου τοῦ κλίτους ἐκάλυπτον ἄλλοτε τοιχογραφίαι, ὡς μαρτυρεῖται ἐκ τῶν ἀποκαλυφθέντων κατὰ χώραν ὑπολειμμάτων (Πίναξ 596 α - β). Αὗται διετηρήθησαν εἰς ὕψος 0,60 - 0,90 μ.

Ἐπὶ χαμηλῆς βάσεως ἐδράζονται κίονες, οἵτινες φαίνονται ὡς ἰστάμενοι ἐμπροσθεν τοῦ καθέτου τοίχου. Ἔτσι δημιουργεῖται ἡ ἐντύπωσις, παρὰ τὴν ἐπίπεδον ἀπόδοσιν, ὅτι οἱ τοῖχοι εἰσέρχονται ὡς καὶ τὰ ἐπ' αὐτῶν διάχωρα, τὰ ὁποῖα περιβάλλονται διὰ βαθεῖος ἐρυθροῦ πλαισίου. Ἡ ἐπιφάνεια τῶν διαχῶρων τούτων (ροδίνη - κίτρινη) ποικίλλεται διὰ διαφόρων ἐλευθέρων ἢ ἐγγεγραμμένων εἰς ῥόμβους κοσμημάτων. Ἐπίσης εἰς τὰς τέσσαρας ἐσωτερικὰς γωνίας τοῦ διαχώρου σχηματίζονται ὀρθογώνια τρίγωνα. Μόνον τὸ μεσαῖον διάχωρον ἐκάστης πλευρᾶς, ἐκατέρωθεν τῆς βασιλείου πύλης, κοσμεῖται διὰ φυσικοῦ τοπίου. Κάτω καὶ εἰς τὸ κέντρον τοῦ διαχώρου εἰκονίζεται σπηλαιώδης κωνικὸς βράχος. Εἰς τὰς δύο κάτω γωνίας ἐπίσης παριστάνονται βράχοι. Ὁλην τὴν ἄλλην ἐπιφάνειαν καταλαμβάνει εἰδυλλιακὸν τοπίον μετὰ δύο πτωχικὰς καλύβας λευκοῦ χρώματος συμμετρικῶς τοποθετημένας ἐπάνω καὶ ἐκατέρωθεν τοῦ κεντρικοῦ

σπηλαίου, δένδρα καί, ἂν διακρίνω καλῶς, καί μία ἀνθρωπίνη μορφή.

Τὸ σύνολον τῆς διακοσμῆσεως ταύτης ἀποτελεῖ ἐπιβίωσιν τῆς ἰδίας καλλιτεχνικῆς ἀρχῆς τῆς δευτέρας πομπηϊανῆς τεχνοτροπίας (Stil).

Ἡ κεντρικὴ πύλη εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τοῦ νάρθηκος τῆς βασιλικῆς Α τοῦ Δίου, μὲ τὴν διάταξιν τῶν γραπτῶν κίωνων καὶ τῶν διαχώρων (παρόμοιοι γραπταὶ ἀρχιτεκτονικαὶ παραστάσεις διεπιστώθησαν καὶ εἰς κτίσματα τοῦ αἰθρίου τῆς Ἁγίας Σοφίας Θεσσαλονίκης, τῆς βασιλικῆς Βραυρῶνος Ἀττικῆς, τῆς Ἀκυλίας καὶ τῆς Skhira τῆς Τυνησίας) ἐκατέρωθεν αὐτῆς, ἀντικατέστησε τὰς ἐξωγραφημένας εἰς τὰς πομπηϊανὰς τοιχογραφίας πύλας, αἱ ὁποῖαι καταλαμβάνουν τὸ κέντρον τῆς παραστάσεως. Ἐπίσης ἡ παρεμβολὴ τοῦ τοπίου μεταξὺ τῶν μετακτιονίων εἰς τὸ Δίον εἶναι χαρακτηριστικὸν τῆς τρίτης φάσεως τῆς δευτέρας πομπηϊανῆς τεχνοτροπίας. Λείψανα τοιχογραφιῶν διεπιστώθησαν καὶ εἰς τὰ κλίτη καὶ εἰς τι διαμέρισμα ΝΔ. τοῦ ναοῦ μὴ ἐρευνηθὲν εἰσέτι. Τὰ χρώματα εἶναι: κυανοῦν, πράσινον, πορφυροῦν, κίτρινον, ρόδινον καὶ λευκόν. Ἡ ἐκτέλεσις τοῦ σχεδίου καὶ ἡ σύνθεσις τῶν χρωμάτων εἶναι ἀρτία.

Ψ η φ ι δ ω τ ἄ

Ὅλα τὰ δάπεδα τῆς βασιλικῆς ἐκοσμούντο διὰ ψηφιδωτοῦ ἀρίστης τέχνης, τὸ ὅποιον ἐν πολλοῖς διατηρεῖται ἀνέπαφον.

Καθ' ὅλον τὸ μήκος καὶ τὸ πλάτος τοῦ νάρθηκος ἐκτείνεται ἐν εἰδει τάπητος τὸ ψηφιδωτόν, τὸ ὅποιον διαιρεῖται διὰ πλοχμοῦ εἰς πέντε διάχωρα (Πί ν. 596 α). Ἐκαστον τούτων φέρει διάφορα τοῦ ἄλλου κοσμήματα, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον γεωμετρικά. Τὸ σύνολον περιβάλλει πλαίσιον ἐξ ἑλικοειδῶς βαίνοντος βλαστοῦ μετὰ κισσοφύλλων, διατεταγμένων κατὰ κάθετον καὶ ἀντίστροφον φοράν. Ἡ ταινία αὕτη διακόπτεται ἔμπροσθεν τῆς βασιλείου πύλης, ἐνθα ἐν ὀρθογώνῳ πλαίσῳ ἐγγράφονται τὰ ἀποκαλυπτικὰ γράμματα Α Ω (Πί ν. 596 γ).

Διὰ ψηφιδωτοῦ ὁμοίας τέχνης καὶ ποικιλίας, κοσμεῖται καὶ τὸ δάπεδον τοῦ κεντρικοῦ κλίτους μέχρι τοῦ δυτικοῦ ἄκρου τῆς σολέας (Πί ν. 598 α). Ὅλον τὸ δάπεδον τὸ περιλαμβανόμενον ἐντὸς αὐτῆς καλύπτεται διὰ καθέτως τοποθετημένων πλίνθων συνθετουσῶν ποικιλόμορφα κατὰ παράταξιν τοποθετημένα κοσμήματα (ἰχθυόκανθαν, ὁμόθετα τρίγωνα, ρόμβους, χιαστὰ κ. ἄ.) (Πί ν. 597 α - β).

Βασιλικὴ Β

Ἐπὶ τῶν ὑπολειφθέντων τοίχων τῆς βασιλικῆς Α καὶ εἰς ὕψος 1.70 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου αὐτῆς, μετὰ πληρωσιν τοῦ χώρου διὰ κρημνισμάτων ἐκ τοῦ ἀρχαιοτέρου ναοῦ καὶ μεταφερθέντος καθαροῦ χώματος πρὸς ἀνύψωσιν τῆς στάθμης τοῦ παλαιοῦ ἐδάφους, ἀνηγέρθη ἡ βασιλικὴ Β.

Ὁ νεώτερος ναὸς ἠῤῥήθη κατὰ 5 μ. εἰς μῆκος, προσετέθησαν δὲ ἐκατέρωθεν τῆς κόγχης ἡ Πρόθεσις καὶ τὸ Διακονικὸν καὶ ὁ νάρθηξ διεμορφώθη ὡς ὀρθογώνιον παραλληλόγραμμον.

Οἱ τοῖχοι τῆς δευτέρας αὐτῆς βασιλικῆς σφύζονται εἰς ὕψος ἀπὸ 0,20 - 0,40 μ. Ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ νάρθηκος κάτωθι τοῦ δαπέδου ἔχει πάχος 1.75 μ. καὶ ἄνω αὐτοῦ 0,85 μ., σχηματίζων ἐξωτερικῶς δύο ἀντηρίδας πλάτους 1.50 μ. Ἐνεκα τῆς καταστροφῆς τοῦ δυτικοῦ τοῖχου δὲν ἐξηκριβώθησαν αἱ θέσεις τῶν ἐξωτερικῶν εἰσόδων τοῦ νάρθηκος, ἐνῶ αἱ εἰσοδοὶ, αἱ ὀδηγοῦσαι ἐξ αὐτοῦ εἰς τὸν κυρίως ναόν, διεπιστώθησαν εἰς τὴν αὐτὴν πρὸς τὰς εἰσόδους τῆς βασιλικῆς Α θέσιν εἰς ὑψηλοτέραν ὁμῶς στάθμην. Ὁ κυρίως ναὸς διαιρεῖται εἰς τρία κλίτη. Ὡς ἐλέχθη, τὸ δάπεδον τοῦ κεντρικοῦ κλίτους ἐδρήθη κατεστραμμένον. Ὡς ἐκ τούτου ἡ ἀνασκαφὴ εἰς τὸν χῶρον τούτον ἦτο ἐπιτρεπτή καὶ ἡ γενομένη ἔρευνα διηκρίνησε πλεῖστα σημεῖα τῆς ἀρχαιοτέρας βασιλικῆς. Ἐθεωρήθη ὁμῶς σκόπιμον ὅπως μικρὸν τμήμα τοῦ δαπέδου αὐτοῦ παραμείνῃ ὡς εἶχεν, ἵνα χρησιμεύσῃ διὰ στρωματογραφικὰς κυρίως παρατηρήσεις. Τὸ αὐτὸ ἐφηρμόσθη καὶ εἰς τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ νάρθηκος.

Γενομένου καθαρισμοῦ εἰς τὰ πλάγια κλίτη ἀνεφάνη τὸ ἐκ μαρμαροθετήματος δάπεδον κατεστραμμένον κατὰ τὸ μεγαλύτερον αὐτοῦ μέρος (Πί ν. 598 β). Τοῦτο φέρει γεωμετρικά κοσμήματα, ἐνῶ τὸ ἐλάχιστον ἐπίσης διατηρούμενον μαρμαροθέτημα τοῦ νάρθηκος εἶναι ἀδιακόσμητον καὶ ἀμελοῦς κατασκευῆς.

Ἰδιαιτέρον ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν αἱ κιονοστοιχίαι ἐνεκα τῆς ἰδιαζούσης διατάξεως αὐτῶν. Παραλλήλως καὶ ἐν ἐπαφῇ πρὸς τοὺς στυλοβάτας αὐτῶν, εἰς ἴσας δ' ἀπ' ἀλλήλων ἀποστάσεις, εἶναι τοποθετημένα παραλληλόγραμμα βάρθρα, ἐφ' ὧν ἠδράζοντο ἀνὰ δύο κίονες. Ἡ ὑποδομὴ τῶν βάρθρων τούτων, ὡς καὶ τῶν στυλοβατῶν, ἀρχεται ἀπὸ τοῦ δαπέδου τῆς βασιλικῆς Α, οὕτως ὥστε τὰ βάρθρα τῆς ἀνωδομῆς νὰ μεταβιβάζονται ἐπὶ ἀπολύτως σταθεροῦ καὶ ἀσφαλοῦς ἐδάφους. Ἡ τοιαύτη διαμόρφωσις τῶν κιονοστοιχιῶν τῆς βασιλικῆς Β, ἦτις εἶναι, ἐξ ὧν γνωρίζω, μοναδική, ὑπεστηρίχθη ὅτι προέρχεται ἐκ μεταγε-

νεστέρων επίσκευδων. Ἄλλ' οὐδεμία ἔνδειξις περὶ αὐτοῦ ὑπάρχει. Ἀντιθέτως, ἐκ τῆς ἐρεύνης διεπιστώθη ὅτι ἡ κατασκευή καὶ τῶν συνεχῶν στυλοβάτων καὶ τῶν πρὸ αὐτῶν βάθρων εἶναι σύγχρονος.

Κατὰ τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τῶν πλαγίων κλιτῶν διαμορφοῦνται ἀνὰ ἕν τετράγωνον διαμέρισμα. Τὰ παραβήματα ταῦτα, ἐπικοινωνοῦντα δι' εἰσόδων μετὰ τοῦ Ἱεροῦ Βήματος καὶ τῶν κλιτῶν, ἐχρησίμευον πιθανῶς ὡς Πρόθεσις καὶ Διακονικόν.

Ἡ κόγχη κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν αὐτῆς παρεῖαν φέρει ἀκτινηδὸν πέντε ἐνισχυτικὰς ἀντηρίδας, ὡς τοῦτο παρατηρεῖται καὶ εἰς ἄλλας παλαιохριστιανικὰς βασιλικὰς.

Διάφορα εὑρήματα

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν εὑρέθησαν πολλοὶ κίονες ἀκέραιοι καὶ ἐν τεμαχίσι, κιονόκρανα, ἐπικρανα, τμήματα γείσων, πλίνθοι ἐνεπίγραφοι (ΔΙΟΥ ~ ΚΕ +) καὶ τμήμα κυκλικῆς ἢ ἡμικυκλικῆς τραπέζης ἀγαπῶν μετὰ γεγλυμμένων κατὰ τὴν περιφέρειαν τοῦ κύκλου ἐν ἀναγλύφῳ συνεχόμενων πεταλομόρφων πινακίων.

Καθ' ὅλας τὰς πλευρὰς τῆς βασιλικῆς διεπιστώθησαν ἐκτὸς τοῦ αἰθρίου καὶ ἄλλα πολύμορφα κτίσματα. Ἡ ἀνασκαφὴ αὐτῶν ὡς καὶ ἡ περαιτέρω ἔρευνα τῶν δύο βασιλικῶν θὰ συνεχισθῆ, ἐλπίζομεν, καὶ κατὰ τὴν ἐπομένην ἀνασκαφικὴν περιόδον.

*

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΟΚΤΑΓΩΝΟΥ ΦΙΛΙΠΠΩΝ

Ἡ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἀνασκαφὴ τοῦ συγκροτήματος τοῦ Ὀκταγώνου τῶν Φιλίππων ἀπέβλεψεν: 1) εἰς τὴν διαπίστωσιν τῶν ὀρίων αὐτοῦ διὰ τῆς ἀποκαλύψεως τμήματος τῆς ὁδοῦ Ἑγνατίας καὶ τῆς ἐπ' αὐτῆς καθέτου παρόδου, ἥτις ἀνεφάνη πέρυσι, 2) εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς τῆς δυτικῶς τῶν προπυλαίων ἀρχομένης καὶ πρὸς τὴν ρωμαϊκὴν Ἀγορὰν ἐκτεινομένης στοᾶς, 3) εἰς τὴν ἔρευναν τῶν πρὸ τοῦ νάρθηκος ὡς καὶ ἀνατολικῶς τῆς ἀψίδος τῆς ὀκταγώνου ἐκκλησίας χώρων καὶ 4) εἰς τὴν λεπτομερῆ διερεύνησιν καὶ μελέτην τοῦ πρὸ ἔτους πλήρως ἀποκαλυφθέντος λουτρῶνος.

Ἡ περαιτέρω ἀποκάλυψις τῆς ὁδοῦ Ἑγνατίας, ἐβεβαίωσεν ὅτι αὕτη προχωρεῖ πρὸς Α. ὑπὸ τὴν αὐτὴν πάντοτε μορφήν, τὸ αὐτὸ λιθόστρωτον καὶ τὸ αὐτὸ πλάτος. Μόνον εἰς ἀπόστασιν 9 μ. ἀπὸ τοῦ τέρματος τῆς κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῶν προπυλαίων ἐξέδρας - στοᾶς, ἡ ὁδὸς στενοῦται, διότι τμήμα τοῦ πλάτους αὐτῆς κατα-

λαμβάνει νεωτερικὸν πρόχειρον κτίσμα, τὸ ὁποῖον ἐρευνηθὲν οὐδὲν τὸ ἀξιόλογον ἀπέδωκε. Μετὰ τὸ κτίσμα τοῦτο ἡ Ἑγνατία ἐπανακτᾶ τὸ πραγματικὸν αὐτῆς πλάτος.

Δυτικῶς τῶν προπυλαίων ἀμέσως δὲ μετὰ τὸν πεσσὸν τὸν συνεχόμενον τοῦ ἀκράϊου κίονος αὐτῶν καὶ κατὰ μῆκος τῆς Ἑγνατίας ἀπεκαλύφθησαν μέρος τοῦ στυλοβάτου, δύο κατὰ χώραν βάσεις, δύο κίονες τεθραυσμένοι καὶ τὰ συνανήκοντα αὐτοῖς σύνθετα ἰωνικά κιονόκρανα κιονοστοιχίας, ἥτις ἐκτείνεται πρὸς Δ. Εἰς τὸ δεύτερον μετακίονιον, καλύπτον σχεδὸν τὴν βάσιν κίονος, εὑρέθησαν κατακείμενα, ἀκέραιοι τὸ μὲν, κολοβωμένοι τὸ ἕτερον, δύο τόξα ἐξ ὀπτοπλίνθων ἐκ τῶν γεφυρῶν τὰ μετακίονια (Πί ν. 599 α). Τίνοι τρόπῳ συνεχιζετο ἡ τοξοστοιχία αὕτη τῆς στοᾶς πρὸς Δ. εἶναι δύσκολον ἐκ τῶν προτέρων νὰ ὀρισθῆ· διότι ἀπὸ τοῦ σημείου σχεδὸν τούτου ἡ Ἑγνατία παρουσιάζει αἰσθητὴν κατωφέρειαν διὰ τὴν φθῶσιν εἰς χθαμαλοτέραν στάθμην, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκειται βαινίονα παραλλήλως τῆς ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς. Δυστυχῶς ἡ ἀνασκαφὴ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προχωρήσῃ περαιτέρω διὰ τὴν μὴ ἀχρηστευθῆ ἢ ἐκ τοῦ σημείου τούτου διερχομένη μοναδικὴ ἀγροτικὴ ὁδός, ἡ ὁδηγοῦσα πρὸς τὸν «Βάλτον». Ὅπισθεν τῆς ἀποκαλυφθείσης τοξοστοιχίας καὶ εἰς ἀπόστασιν 3 μ. ἀπ' αὐτῆς ὑπάρχει τοῖχος σχηματίζων μετὰ τῆς τοξοστοιχίας στοᾶν. Οὗτω λοιπὸν ἐκατέρωθεν τῶν προπυλαίων τῶν ὀδηγούντων εἰς τὴν μεγαλοπρεπῆ τρίκλιτον στοᾶν καὶ δι' αὐτῆς εἰς τὸν ὀκταγωνικὸν ναόν, σχηματίζονται δύο στοαί - ἐξέδραι. Ἐκ τούτων τῆς μὲν ἀνατολικῆς τὸ μῆκος εἶναι 28.05 καὶ τὸ πλάτος 2.40 μ., τῆς δὲ δυτικῆς τὸ μῆκος εἰσέτι ἄγνωστον, τὸ δὲ πλάτος 3 μ.

Ἀνατολικῶς τοῦ συγκροτήματος τοῦ Ὀκταγώνου συνετελέσθη ἡ πλήρης ἀποκάλυψις τῆς κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος διεπιστωθείσης καθέτου πρὸς τὴν ὁδὸν Ἑγνατίας παρόδου (Πί ν. 599 β). Αὕτη κατὰ τὸ βόρειον τμήμα ἔχει πλάτος 3.50 μ. κατὰ δὲ τὸ νότιον διαπλατυνομένη ὁμαλῶς, καὶ χωρὶς τοῦτο νὰ γίνεται αἰσθητόν, φθάνει εἰς πλάτος 5.20 μ., ἀπολήγουσα εἰς πύλιν, τῆς ὁποίας ὁ οὐδὸς εὑρέθη κατὰ χώραν. Κατὰ τὸν ἄξονα τῆς παρόδου ὑπάρχει μέγας κτιστὸς ἀγωγός, τομῆς τετραγώνου, καλυπτόμενος ὑπὸ τῶν ὀγκολίθων τοῦ καταστρώματος. Εἰς τὸν ὀχετὸν τοῦτον, ὁ ὁποῖος ἔχει κατεῦθυνσιν ἐκ Β. πρὸς Ν., συνηθροίζοντο τὰ ἐκ τῶν στεγῶν τῶν ἐκατέρωθεν τῆς παρόδου κτισμάτων ὀμβρία καὶ τὰ ἐκ τοῦ λουτρῶνος ἀπορρέοντα ὕδατα. Πρὸς τοῦτο ὑπῆρχον δύο μορφᾶι ἀγωγῶν: Ὁ ἀγωγός, ὅστις διατρέ-

χων τὴν βάσιν τῶν κτισμάτων, συνίστατο ἐκ κεραμικοῦ κονιάματος καὶ πλίνθων σχηματιζόντων μικραύλακα, τομῆς τετάρτου κύκλου, ἤτις, ἀνερχομένη εἰς ὕψος 0,30 μ. ἐπὶ τῶν παρεῖδων τοῦ τοίχου, παρελάμβανε τὰ ἐκ τῶν στεγῶν καταπίπτοντα ὕδατα ὀδηγοῦσα ταῦτα εἰς τὸ κέντρον τῆς παρόδου, ἔνθα ὁ κεντρικὸς ἀποχευτικὸς ἀγωγὸς (Πί ν. 600 α). Οὕτω παρημποδίζετο ἡ διείσδυσις τῶν δάτων εἰς τὰς βάσεις τῶν τοίχων καὶ εἰς τὰ θεμέλια τῶν κτηρίων. Ἡ ἄλλη μορφή ἀγωγῶν ἦτο ἡ συνήθης, ἥτοι ἐντοιχιοὶ κτιστοὶ ἢ πῆλινοι ἢ μολύβδινοι σωλῆνες, μικρὰς σχετικῶς διατομῆς, οἵτινες ἔφερον τὰ ἐκ τοῦ λουτροῦ καὶ τῶν ἄλλων χώρων ὕδατα ἢ ὕδαρῃ ἀπορρίματα εἰς τὸν κεντρικὸν ἀγωγόν.

Ἡ εἰς τὸ νότιον τέρμα τῆς παρόδου πύλη ὀδηγεῖ εἰς τὸν ὀπισθεν τῆς κόγχης καὶ γενικῶς τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς χώρον. Οὗτος διαμορφώνεται κατὰ τρόπον λίαν πρωτότυπον. Εἰς ἀπόστασιν 3.90 μ. περίπου ἀπὸ τῶν ἀνατολικῶν τοίχων τοῦ Ὀκταγώνου ἀπεκαλύφθη τοίχος πάχους 0,60 μ., ὁ ὁποῖος βαίνει παραλλήλως καὶ μετὰ τὴν αὐτὴν διάρθρωσιν πρὸς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ ναοῦ. Οὕτω παρουσιάζεται ἡ σπανιωτάτη μορφή, ἡ ἀψὶς τοῦ ἱεροῦ Βήματος νὰ ἐγγράφηται ἐντὸς ὁμοκέντρου ἡμικυκλίου, ὅπως περιπῶν καὶ εἰς τὴν βασιλικὴν τῆς Μιλήτου, μετὰ τὴν διαφορὰν ὅτι ἐνῶ εἰς τὴν Μίλητον ὄλον τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τοῦ ναοῦ ἐγγράφεται ἐντὸς ἡμιελλείψεως (βλ. Th. Wiegand, Abhandl. d. Preuss. Akademie der Wissenschaften, 1908, 28), εἰς τὸ Ὀκτάγωνον τῶν Φιλιππῶν ὁ ἀποκαλυφθεὶς τοίχος διαρθροῦται ἀκριβῶς ὡς καὶ ὁ παράλληλος τοίχος τοῦ κτίσματος. Ἐξ ὧν τοῦλάχιστον ἔχω ὑπ' ὄψει μου εἶναι τὸ δεύτερον μετὰ τὴν βασιλικὴν τῆς Μιλήτου παράδειγμα ἐν ἡμικυκλίῳ ἐγγεγραμμένης ἀψίδος.

Κατὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν ἐκ τοῦ χώρου τούτου τῶν κρημισμάτων εὐρέθησαν μετὰξὺ αὐτῶν: 1) ἡ βᾶσις ἐνός ἐκ τῶν τεσσάρων ἀμφικιονίων τῶν παραθύρων τῆς κόγχης, τὸ ὁποῖον μετὰ τοῦ ἐπικράνου του κατέκειτο παρὰ τὴν ἐξωτερικὴν παρεῖαν τῆς κόγχης. Τὰ ἄλλα τρία εὐρέθησαν ἐντοιχισμένα εἰς τὸ μεταγενέστερον ναῦδριον, τὸ ἰδρυθὲν κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ Ὀκταγώνου, 2) τὸ πλάσιον θεραυσμένου διατρήτου ὀρθογωνίου μαρμαρίνου θωρακίου, ὡς καὶ πολλὰ τεμάχια ἐκ τοῦ λεπτοῦ αὐτοῦ διακόσμου (Πί ν. 600 β, 601 α), ἄλλα τινὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ 4) πολλὰ ψιφίδες ἐντοιχιῶν ψιφιδωτῶν.

Δυτικῶς τοῦ νάρθηκος συνεχίσθησαν αἱ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀρξάμεναι δοκιμαστικαὶ ἔρευναι,

αἱ ὁποῖαι ὠδήγησαν εἰς τὴν διαπίστωσιν ὅτι ἐν συνεχείᾳ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ νάρθηκος καὶ εἰς βάθος 0,20 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου αὐτοῦ ἐξετείνετο μαρμαροθέτημα, πλάτους 3.80 καὶ διατηρηθέντος μήκους 8 μ. Κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τὸ δάπεδον ὀρίζεται ὑπὸ τοιχαρίου, πάχους 0,55 μ. ἐξέχοντος ἐλαφρῶς τῆς ἐπιφανείας τοῦ δαπέδου.

Ἀμέσως μετὰ τὸ τοιχάριον τοῦτο καὶ εἰς βάθος 1 μ. διεπιστάθη ἀρχαιότερον δάπεδον ἐστρωμένον διὰ μεγάλων παραλληλογράμμων καὶ ἀνισομεγέθων πλακῶν. Τὸ δάπεδον τοῦτο, ἐρευνηθὲν εἰς ἔκτασιν 10 x 8 μ. προχωρεῖ κάτωθι τοῦ μετὰ μαρμαροθετήματος δαπέδου, ἥτοι πρὸς τὸν νάρθηκα τοῦ Ὀκταγώνου καὶ ἐκτείνεται ἄγνωστον εἰσέτι πόσον πρὸς Β. καὶ Ν. Ἡ σκαφή τοῦ τμήματος τούτου, ὅπου παρετηρήθησαν καὶ συνεχῆ ἴχνη πυρὸς καὶ ἀπνηθρακωμένα ξύλα, ἀπέδωκεν εἴτε συμπεφυρμένα εἰς τὰ κρημνίσματα εἴτε κατακείμενα ἐπὶ τοῦ πλακοστρώτου δαπέδου πολλὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη: τεμάχια μεγάλων κίωνων καὶ κορινθιακῶν κιονοκράνων καλῆς τέχνης, βᾶσις κίωνων, τετραγώνους πσσίσκους μετὰ ἡμιωοειδοῦς ἄνω ἀπολήξεως καὶ ἐγκοπῆς κατὰ τὴν μίαν ἢ καὶ κατὰ τὰς δύο πλευράς, ἀνάγλυφα θωράκια κ.ἄ. (Πί ν. 601 β). Τίνα σκοπὸν ἐξυπηρέτει ὁ ἀνασκαπτόμενος χώρος, εἰς ποῖον κτίσμα ἀνήκει καὶ ἂν σχετίζεται πρὸς τὸ Ὀκτάγωνον εἶναι ἐρωτήματα, εἰς τὰ ὁποῖα τὴν ἀπάντησιν θὰ δώσῃ ἡ περαιτέρω ἔρευνα.

Κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ λουτρῶνος ἠρευνήθη καὶ πάλιν τὸ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀναφανέν δωμάτιον, τοῦ ὁποῖου τὸ δάπεδον ἐκαλύπτετο δι' ἡμικατεργασμένων χονδρῶν μαρμάρων, χρησιμοποιηθέντων ἐνταῦθα τὸ δεύτερον. Τότε παρετηρήθη ὅτι κάτωθι τοῦ πρώτου ὑπῆρχεν ἀρχαιότερον δάπεδον, τὸ ὁποῖον, ὡς διεπιστάθη ἐφέτος, εὐρίσκεται εἰς βάθος 0,55 μ. ὑπὸ τὸ νεώτερον, συνίσταται ἐκ μεγάλων μαρμαρίνων πλακῶν πάχους 0,03 μ. καὶ ἔχει ἰσχυρὰν κλίσιν πρὸς τὸν βόρειον τοίχον. Οἱ τοῖχοι τοῦ δωματίου μέχρις ὀρισμένου ὕψους ἦσαν ἐπικεχρισμένοι διὰ παχέος κεραμικοῦ κονιάματος, τὸ ὁποῖον εἰς τὴν κάτω ἀπόληξιν, σχηματίζον ἀμβλείαν γωνίαν, ἐπεκάθητο ἐπὶ τῶν περάτων τῆς πλακοστρώσεως καὶ τοῦ δαπέδου. Ἐπίσης ἀνευρέθη σύστημα ἀποχετεύσεως ὕδατος.

Αἱ ἀνωτέρω ἐνδείξεις συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ὅτι ὁ χώρος οὗτος ἐχρησίμευεν ὡς δεξαμενὴ τῶν λουομένων. Εἰς ὕψος 1.60 μ. περίπου ἠνοίγοντο εἰς μὲν τὸν ἀνατολικὸν τοίχον αὐτοῦ μία, εἰς δὲ τὸν βόρειον δύο κογχωταὶ φωτιστικαὶ θυρίδες, αἱ ὁποῖαι κατὰ τὴν μετασκευὴν τοῦ διαμερίσματος, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει καὶ τὸ νεώ-

τερον δάπεδον, κατηγορήθησαν έντειχισθεισαι. Ίδιαιτέρως πρέπει νά μνημονευθῆ ἡ εὑρεσις ἐπὶ τῆς ὀριζοντίας ἡμικυκλικῆς καὶ διὰ μαρμάρου ἐπενδεδυμένης ἐπιφανείας (ποδιᾶς) τῆς μιᾶς ἐκ τῶν δύο εἰς τὸν βόρειον τοῖχον ὑπαρχουσῶν, ὡς ἐλέχθη, φωτιστικῶν θυρίδων, νομίματος, τὸ ὁποῖον μαρτυρεῖ τὸν χρόνον τῆς μνημονευθείσης μετασκευῆς (Πί ν. 601 γ).

Μεταποιήσεις ἐπίσης συχναὶ καὶ ἐπάλληλοι διεπιστάθησαν καὶ εἰς τὴν ἐστίαν ὡς καὶ εἰς τὸν βόρειον τοῖχον τοῦ ἔνδον οἴκου (Caldarium), ὁ ὁποῖος καὶ κατὰ τὸ ἀνατολικὸν αὐτοῦ τμῆμα ἀπολήγει εἰς ἡμικύκλιον.

Οὐχὶ ὀλιγώτεραι μετασκευαὶ ἐγένοντο καὶ εἰς τὸν χώρον, τὸν περικλείοντα τὴν κόγχην τοῦ ἔνδον οἴκου. Ἐνταῦθα, μετὰ ἐπισταμένην ἔρευναν τοῦ δαπέδου, ἦλθεν εἰς φῶς πολύπλοκον ἀποχετευτικὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον ἐπικοινωνεῖ μεθ' ὄλων σχεδὸν τῶν ἐγκαταστάσεων τοῦ βαλανείου καὶ διὰ μεγάλου κτιστοῦ ἀγωγοῦ, τετραγώνου διατομῆς, διατρέχοντος τὸν βόρειον τοῖχον τοῦ χώρου τούτου, ἀπολήγει εἰς ἕτερον ἐπίσης εὐρὺν ἀγωγόν, ὅστις ἐνοῦται μετὰ τοῦ δυτικοῦ κεντρικοῦ ὑπονόμου.

ΣΤΥΛ. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΘΡΑΚΗΣ

Κομοτηνή

Εἰς τὰς αἰθούσας τοῦ προσωρινοῦ Μουσείου ἐξετέθησαν τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα τῆς Περιφέρειας, προερχόμενα ἐκ τυχαίων καὶ μόνον περιπτώσεων, καθ' ὅσον πλὴν τῆς ἀνασκαφῆς εἰς Παραδημὴν, κατὰ τὸ 1933, ὑπὸ τῶν ἀειμνήστων Καθηγητῶν Σ. Κυριακίδη καὶ Σ. Πελεκίδη, τῆς ὁποίας τὰ προϊστορικὰ εὐρήματα μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Θεσσαλονίκης, ὡς καὶ τῆς ἀνασκαφῆς εἰς Στῦρην (Μολυβωτή), κατὰ τὸ 1959 - 1960, ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ Γ. Μπακαλάκη, τὰ εὐρήματα τῆς ὁποίας φυλάσσονται εἰς τὸ Μουσεῖον Καβάλας, οὐδεμία ἄλλη συστηματικὴ ἀνασκαφὴ ἐγένετο μέχρι σήμερον, εἰς τοὺς Νομοὺς Ροδόπης καὶ Ἐβρου, ἐξαιρέσει, φυσικὰ, τῆς Σαμοθράκης.

Ἡ ἐργασία ἐγένετο ὑπὸ τοῦ ἐκλεκτοῦ ἀρχιτεχνίτου τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου Τρ. Κοντογιώργη, βοηθουμένου ὑπὸ τοῦ Χρήστου Σταύρακα. Μὲ ἰδιαιτέρον ζήλον εἰργάσθη καὶ ὁ φύλαξ Ἀρχαιοτήτων Ἐ. Μεντεσίδης.

Διὰ τὴν συγκρότησιν τῆς φωτοθήκης τοῦ Μουσείου, ἐγένετο φωτογράφησις τῶν ἐκθεμάτων ὑπὸ τῶν φωτογράφων τοῦ Ἐθν. Μουσείου Κ. Κωνσταντοπούλου, ἐνῶ ὑπὸ τῆς φιλολόγου Κ. Νικολαΐδου ἐγένετο ἐκ νέου ἡ καταγραφὴ ἀπάντων τῶν εὐρημάτων τοῦ Μουσείου, διὰ τὴν σύνταξιν τοῦ ὀριστικοῦ Καταλόγου.

Ἄπασαι αἱ ἐργασίαι ἐξετελέσθησαν ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπίβλεψιν τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων Θράκης.

Οὕτω, ἀπὸ τοῦ φθινοπώρου, τὸ Μουσεῖον ἦτο εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ Κοινοῦ, ἐλπίζεται δὲ νὰ γίνῃ λιάν συντόμως ἡ ἐπίσημος ἔναρξις λειτουργίας τούτου.

Τὰ εὐρήματα κατενεμήθησαν εἰς τὰς τέσσαρας μικρὰς σχετικῶς αἰθούσας, ὡς καὶ εἰς τὸν στενὸν διάδρομον, ὡς ἀκολουθοῦσ:

Εἰς τὴν αἶθουσαν Α' ἐξετέθησαν τὰ ἀρχαιότερα γλυπτὰ (Πί ν. 602 α - β), ὡς ἡ ἐπιτυμβία ἀνθρωπῶτη στήλη, ἡ Πεπλοφόρος, ἀνάγλυφον Ὁρφῶς, ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον ἐκ τῆς Μέσσης Ροδόπης κλπ.

Εἰς τὴν αἶθουσαν Β' (Πί ν. 603 α - β) ἐκτίθενται ἅπασαι σχεδὸν αἱ ἐπιγραφαί, ἐνῶ εἰς τὴν αἶθουσαν Γ' τὰ πορτραῖτα, εἰς προθήκας δὲ προϊστορικοὶ πελέκει, νομίσματα, πῆλινα ἀγγεῖα, διάφορα χαλκὰ καὶ μικροαντικείμενα (Πί ν. 604 α).

Εἰς τὴν αἶθουσαν Δ' ἐκτίθενται διάφορα εὐρήματα χριστιανικῶν χρόνων, ὡς καὶ τινες ἐπιγραφαί (Πί ν. 604 β, 605 α). Εἰς τὸν διάδρομον, τέλος, ἐκτίθενται τὸ κάτω μέρος τῆς περιφῆμου ἀμφιγλύφου στήλης Ἀθηνῶν - Κομοτηνῆς ἀριθ. 40, συμπληρωθείσης κατὰ τὸ ἄνω μέρος διὰ γυψίνου ἀντιγράφου (Πί ν. 605 β), τὸ ἀρχαιότερον ἐνεπίγραφον βᾶθρον (5ος αἰ. π.Χ.) ἐπιτυμβίας στήλης, ἀνάγλυφον Θρακὸς ἱππέως, ὁ διονυσιακὸς βωμίσκος Πολυάνθου, ἐνεπίγραφα βᾶθρα ἐπιτυμβίων στηλῶν ἐκ Μεσημβρίας Ἐβρου κλπ.

Τὰ βαρύτερα καὶ ὀγκωδέστερα ἐκ τῶν εὐρημάτων (σαρκοφάγος, κιονόκρανα, κίονες κλπ.) ἐκτίθενται προσωρινῶς εἰς τὴν καταλλήλως διαρρυθμισθεῖσαν ΝΔ. γωνίαν τοῦ περιβόλου τοῦ Γυμνασίου Ἀρρέναν (Πί ν. 606 α), ἐνῶ μερικὰ ἄλλα (κιονόκρανα, ἀνάγλυφα) μετεφέρθησαν εἰς τὸν μεταξὺ τοῦ Μουσείου καὶ τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς περιοριζόμενον ὑπαίθριον χώρον (Πί ν. 606 β).

Τραϊανούπολις

Εἰς τὴν ἡμικατεστραμμένην οἰκοδομήν, Φυλάκιον - Σταθμός, τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ (Πί ν. 607 α), παρὰ τὸν χώρον τῆς ἀρχαίας Τραϊανουπόλεως, συνεκεντρώθησαν, μετὰ τὴν θερμωτάτην συμπάστασιν καὶ φροντίδα τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ Ἀγγέλου Ποιμενίδου, ἐκτάκτου Ἐπιμελητοῦ Ἀρχαιοτήτων Ἀλεξανδρουπόλεως, ἐπιγραφαί καὶ διάφορα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, τόσον ἐκ τοῦ χώρου τῆς Τραϊανουπόλεως, ὅσον καὶ ἐκ τοῦ γειτονικοῦ χωρίου Λουτρά, ἀποτελεσθείσης οὕτω μιᾶς μικρᾶς, ἀλλὰ λιάν χρησίμου τοπικῆς συλλογῆς.

Διδυμότειχον

Διὰ πιστώσεων ἐκ τοῦ ἐκτάκτου κονδυλίου Βορείων Ἐπαρχιῶν Ἑλλάδος, ἤρξισεν, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ Ἐπιμελητοῦ Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Μ. Μιχαηλίδου, ἡ στερέωσις τμήματος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ τείχους τῆς πόλεως (Πί ν. 607 β), ὑπάρχει δὲ βᾶσιμος ἐλπίς ὅτι κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος αἱ ἐργασίαι θὰ συνεχισθῶσιν εἰς μεγαλυτέραν κλίμακα, πρὸς συντήρησιν καὶ στερέωσιν τῶν κυριωτέρων, ὡς καὶ τῶν πλέον ἐπικινδύνων διὰ κατάρρευσιν σημείων τοῦ τείχους.

Ἐξ ἄλλου, κατὰ τὴν ἐκεῖ μετάβασιν τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων, ἐγένετο περισυλλογὴ διαφόρων ἀρχαιοτήτων καὶ μεταφορὰ τούτων εἰς τὴν στεγαζομένην εἰς τὸ Γυμνάσιον τῆς πόλεως συλλογὴν μετὰ τὴν πρόθυμον πάντοτε συμπάραστασιν τοῦ ἐκτάκτου Ἐπιμελητοῦ Ἀρχαιοτήτων τῆς Περιφέρειας καθηγητοῦ Σωτηρίου Φυντάνη.

Σαμοθράκη

Συνεχίσθησαν και ἐφέτος αἱ ἀνασκαφαὶ εἰς τὴν νοτιαν Νεκρόπολιν ὑπὸ τοῦ Ἀνδρέου Βαβρίτσα καὶ τῆς Ἀμερικανίδος Elsbeth Dusenbery, εἰς τὰ Προπύλαια δὲ τοῦ Πτολεμαίου, ὡς καὶ τὴν Στοάν, ὑπὸ τῆς Ἀμερικανικῆς Ἀποστολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Νέας Ὑόρκης καὶ ὑπὸ τὴν γενικὴν διεύθυνσιν τῆς κ. Phyllis Lehmann, τῆς ὁποίας ἔκθεσιν βλ. κατωτέρω.

Διατηρητέα μνημεῖα

Κατόπιν προτάσεως τῆς Ἐφορείας ἀνεκηρύχθησαν ἱστορικὰ διατηρητέα μνημεῖα καὶ ἀρχαιολογικοὶ χώροι (ΦΕΚ 239/Β' 30-6-64), τῆς περιφερείας Θράκης, διάφορα μνημεῖα καὶ χώροι, ἅτινα δὲν εἶχον περιληφθῆ εἰς γενομένας κατὰ τὸ παρελθὸν ἀνακηρύξεις.

Περὶ συλλογῆ ἀρχαίων - Τυχαῖα εὐρήματα

Κατὰ τὰς μετακινήσεις εἰς τὴν περιφέρειαν, περισυλλέγησαν ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων διάφοροι ἀρχαιοτάτες, αἰτίνες μετεφέρθησαν εἰς τὰ πλησιέστερα Μουσεῖα καὶ συλλογὰς.

Ἐκ τοῦ χωρίου Νέα Στῆρυμη προέρχεται λιθινὴ ἀξίνη (Πί ν. 608 β - γ) τοῦ τέλους τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς, τὴν ὁποίαν ὁ Κωνστ. Λουρντάνης ἀνεῦρεν ἐσχάτως κατὰ τὴν καλλιέργειαν τοῦ ἀγροῦ του, κειμένου περὶ τὰ 30' ΒΔ. τοῦ χωρίου καὶ παρὰ τὸν συνοικισμὸν Τζάρου.

Αἰγείρος Ροδόπη

Ἀπὸ ἐτῶν εὐρίσκετο εἰς τὴν οἰκίαν τῆς Βαρβάρας Ἀδαμακίδου τμῆμα κίονος παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ (Πί ν. 609 α), τὸ ὁποῖον, ὅσον ἐνθυμεῖται ἡ ἰδία, προέρχεται ἐκ τῆς παρὰ τὴν Κομοτηνὴν Μαξιμιανουπόλεως ἢ Μοδουνοπόλεως, πρωτεύουσης τοῦ θέματος Βολεροῦ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους.

Εἰς τὸ χωρίον Ἀμαξάδες, ὁ Χριστόδουλος Παϊκόπουλος, καλλιερῶν ἀγρὸν τοῦ πλησίον τῆς βυζαντινῆς πόλεως Ἀναστασιουπόλεως ἢ Περιθεώριον, παρὰ τὴν λίμνην Βιστονίδα, ἀνεῦρεν ἀναθηματικὸν ἀνάγλυφον «Θρακὸς ἰππέως», λίαν ἐφθαρμένον, ἐκ κυνοῦ μαρμάρου, εἰς τὸ ὁποῖον εἰκονίζεται, ὡς συνήθως, ἔφιππος μορφῆ, ὡς καὶ ὄφις περιελιγμένος εἰς δένδρον (Πί ν. 608 α). Διαστάσεις: ὕψ. 0,75, πλάτ. 0,88, πᾶχ. 0,18 μ. Μεταβάς ἐπὶ τόπου παρετήρησα εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἰχνη ἀρχαίου νεκροταφείου, προφανῶς τῆς Ἀναστασιουπόλεως.

Ἐκ τῆς Μαξιμιανουπόλεως προέρχεται ἐπίσης, ὡς ἐδήλωσεν ὁ ἐκ τοῦ χωρίου Ὑφανταὶ Ἀνα-

στάσιος Ξενοδοχείδης, τμῆμα διαχωριστικοῦ κιονίσκου, ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, διλόβου παραθύρου παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ μετ' ἀναγλύφου χρίσματος (Πί ν. 608 δ). Διαστάσεις: ὕψ. 0,75, πλάτ. 0,47, πᾶχ. 0,13 μ.

Μαρώνεια

1. Στήλη μετ' ἐπιγράμματος ἐπιτυμβίου (Πί ν. 611 α - β) ἐκ μαρμάρου. Εὐρέθη εἰς τὸν ἀγρὸν Χατζηθωμᾶ ἐντὸς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου Μαρωνείας.

Φέρει ἀπλοῦν κυμάτιον προεξέχον ἄρκετὰ εἰς τὸ ἄνω μέρος, καθὼς καὶ εἰς τὴν βάσιν. Εἰς τὴν βάσιν πρὸς δεξιὰ εἶναι ἀποκεκρουμένη, φέρει δὲ καὶ τετράγωνον ὀπὴν - τὸρμον ἄνωθεν τοῦ κυματίου. Διαστάσεις: ὕψ. 0,59, πλάτ. 0,35 (κάτω) καὶ 0,30 (ἄνω), πᾶχ. 0,19 μ. Ὑπὸ τὸ κυμάτιον ὑπάρχει ἐπίγραμμα ἐκ 10 στίχων:

ΠΑΤΡΟΣΑΤΕΥΡΙΣΤΟΥΒΡΙΚΚΩΝ
ΟΔΕΤΗΙΔΥΠΟΓΑΙΗΝΚΕΙΜΑΙ
ΑΠΑΜΕΙΑΣΠΑΤΡΙΔΟΣΕΚΠΡΟΜ
ΟΔΩΝΗΛΑΘΟΝΔΗΓΗΤΩΡΓΑΛΑ
5 ΤΩΝΚΑΙΜΟΥΝΟΣ(—)ΝΑΙΧΜΑΙ
ΔΑΙΟΝΕΝΠΡΟΜΑΧΟΙΣΑΡΕΑΜΑΡ
ΝΑΜΕΝΟΣ(κενὸν)ΛΕΙΠΟΜΑΙ.ΕΥΣΕ
ΒΕΩΝΑΕΤΟΜΥΡΙΟΝΙΣΟΜΑΙΑΣ
ΤΥΕΙΤΙΚΑΙΕΙΝΑΙΔΗΙΤΙΜΙΟΝΕΣ
10 ΤΙΒΡΟΤΟΙΣ.

Ὑψ. γραμμ. 0,012 - 0,013 μ.

1. Πατρός Ἀτευρίστου Βρίκκων
ὄδε τῆδ' ὑπὸ γαίης κείμει
Ἀπαμείας πατρίδος ἐκ προμολών
ἤλθον δ' ἡγήτωρ Γαλατών
5 καὶ μόνος < ἐ > ν αἰχμᾶ,
δάϊον ἐν προμάχοις Ἄρεα μαρνάμενος (κενὸν). Λείπομαι, εὐσεβέων δὲ τὸ μυρίον ἴξ(ο)μαι ἄστυ, εἴ τι καὶ εἰν Ἀἰδη τίμιον ἐστι βροτοῖς.

Τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο εἶναι ἐπιτύμβιον, ὑπὲρ τοῦ Βρίκκωνος, υἱοῦ τοῦ Ἀτευρίστου, ὅστις φέρεται ὡς «ἡγήτωρ τῶν Γαλατῶν».

Ἡ ἔξαρσις εἰς τὸν ἀ' στίχον τοῦ «πατρός» αὐτοῦ ὁδηγεῖ εἰς τὴν σκέψιν ὅτι ὁ Ἀτευρίστος ἦτο γνωστὸν πρόσωπον. Τὸ ὄνομα Βρίκκων τυγχάνει παντελῶς ἄγνωστον, συναντῶμενον διὰ πρώτην φορὰν ἐδῶ.

Στίχος 4: «ἡγήτωρ Γαλατῶν». Ὁ ἀπλοῦς τίτλος «ἡγήτωρ» μᾶλλον εἰς ἀρχηγὸν μισθοφόρων δύναται νὰ ἀποδοθῆ. Τοιαῦτα στρατεύματα ἐμισθων καὶ οἱ Ῥωμαῖοι, ἢ χρονολόγησις δὲ τοῦ ἐπιγράμματος εἰς τὸν Ἴον π.Χ. αἰ., συμφωνεῖ καὶ ἱστορικῶς πρὸς τὴν κατάλυσιν τοῦ κράτους τῶν

Γαλατῶν καὶ τὴν πρόσληψιν τούτων εἰς στρατιωτικὰς ἐπιχειρήσεις εἰς τὴν Θράκην καὶ ἀλλοχοῦ. Κατὰ τὴν διάρκειαν μιᾶς μάχης ἔπεσεν, ὡς λέγει τὸ ἐπίγραμμα, ἡρωϊκῶς «μοῦνος ἐν αἰχμᾷ» ὁ Βρίκκων Ἀτειριστοῦ. Ὡς πατὴρ τοῦ Βρίκκωνος (στίχ. 3) εὐχερῶς δύναται νὰ θεωρηθῆ ἡ Ἀπάμεια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἔθνα ἐγκατεστάθη μέρος τῶν Γαλατῶν, μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ περὶ τὸν Αἴμιον Γαλατικοῦ κράτους, εἰς τὴν κληθεῖσαν Γαλατιανὴν χώραν, ἣτις ἐγένετο Ρωμαϊκὴ ἐπαρχία.

2. Ἄνω μέρος ἐνεπιγράφου στήλης μετ' ἀετώματος (Πί ν. 612 α) ἐκ μαρμάρου λευκοῦ. Εὐρέθη εἰς τὴν θέσιν Παναγοῦδα τῆς περιοχῆς τῆς ἀρχαίας Μαρωνείας.

Εἶναι ἑλλιπῆς κατὰ τὰς πλευράς καὶ κάτω. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς στήλης σφῆζεται ἀποκεκρουμένον ἀνθέμιον, ἐνῶ ἐντὸς τοῦ τυμπάνου ρόδαξ.

Διαστάσεις : ὕψ. 0,63, πλάτ. 0,42, πάχ. 0,15 μ.

Εἰς τὸ κάτω μέρος τοῦ κυματίου ἀναγράφεται ἡ γνωστὴ ἐπὶ κλήσης ΑΓΑΘΗ ΤΥΧΗ. Ὑψ. γραμμ. 0,03 μ. Ὑπὸ τὸ κυμάτιον σφῆζονται ἑπτὰ στίχοι ἑλλιπῆεις :

ΑΓΑΘΗ ΤΥΧΗ
 ---ΤΩΔΗΜΩΕΠΕΙΔΗΗΕΙΣΤΟΝ---
 ---ΟΡΝΗΔΙΟΝΗΡΑΚΛΕΙΔΗΝΕΥΧ---
 ---ΗΜΩΝΚΑΙΤΑΧΕΙΟΝΜ---
 5. ΠΙΤΑΦΙΟΥΤΕΙΜΗΣ---
 ---ΙΩΣΣΤΕ---
 ---ΜΩΤ---

Ὑψ. γραμμ. 0,15 - 0,02 μ.

Ἀγαθὴ Τύχη

[Ἐδοξεν] τῷ δήμῳ. Ἐπειδὴ ἡ εἰς τὸν ---
 [Κ]ορνήλιον Ἡρακλεῖδην εὐχ ---
 ---ημων και τάχειον Μ ---
 ---ἐπιταφίον τιμῆς ---
 ---[αξίως στεφανῶσαι] ---
 ---Μωτ ---

Πρόκειται περὶ ψηφίσματος τοῦ δήμου Μαρωνείας (;), ὑπὲρ τοῦ Κορνηλίου Ἡρακλείδου, δι' ἐδεργεσίαν πρὸς αὐτόν.

Στίχ. 4. Τάχειον. Εἰς τὰ γνωστὰ παραδείγματα τὰ ἀναφερόμενα ὑπὸ τοῦ L. Robert (Hellenica XI - XII, 6), προστίθεται ἕν εἰσέτι.

3. Στήλη ἐπιτυμβία (Πί ν. 609 β) ἐκ λευκοῦ μαρμάρου. Εὐρέθη εἰς τὴν θέσιν Παναγοῦδα τῆς ἀρχαίας Μαρωνείας. Εἶναι ἀποκεκρουμένη κατὰ τὰς τρεῖς γωνίας.

Διαστάσεις : ὕψ. 0,335, πλάτ. 0,275, πάχ. 0,09 μ.

Φέρει ἐπιγραφὴν ἐκ τριῶν στίχων :

ΕΥΦΡΟΣΥΝΗ
 ΠΡΟΣΦΙΑΗ[Σ]
 ΧΑΙΡΕ

(φύλλον κισσοῦ)

Ὑψ. γραμμ. 0,03 μ.

Ἐλλεῖπει τὸ πατρώνυμον τῆς νεκρᾶς.

Χρονολογεῖται εἰς τοὺς πρώτους αὐτοκρατορικοὺς χρόνους.

4. Βωμικός ἀναθηματικὸς (Πί ν. 610 α) ἐκ λευκοῦ μαρμάρου. Εὐρέθη εἰς τὸν Ἅγιον Χαράλαμπον τῆς ἀρχαίας Μαρωνείας. Ἐχει σχῆμα ὀρθογώνιον μετὰ κυμάτιον ἄνω καὶ κάτω.

Διαστάσεις : ὕψ. 0,175, πλάτ. 0,14, μήκ. 0,275 μ.

Φέρει ἐπιγραφὴν ἐκ τριῶν στίχων :

ΔΙΟΣ
 ΚΑΙΡΩ
 ΜΗΣ

Ὑψ. γραμμ. 0,15 - 0,02 μ.

Διὸς καὶ Ρώμης

Ἡ ἐπιγραφὴ χρονολογεῖται εἰς τὸν 2ον μ.Χ. αἰ., ὁπότε ἔχομεν τὴν λατρείαν τῆς θεᾶς Ρώμης.

5. Βάσις ἀναθηματικὴ (Πί ν. 612 β) ἐκ λευκοῦ μαρμάρου. Εὐρέθη εἰς τὴν θέσιν Παναγοῦδα τῆς ἀρχαίας Μαρωνείας. Εἶναι ἑλλιπῆς κατὰ ἄνω, ὡς καὶ εἰς τὴν ἀριστερὰν πλευράν. Διαστάσεις : ὕψ. 0,21, πλάτ. 0,36, πάχ. 0,20 μ. Σφῆζονται τρεῖς στίχοι :

 ---ΙΟΝΔΙΑΠΑ---
 ---ΚΑΙΕΥΕΡΓΕΤΗΝΡ---
 ---ΟΛΕΩΣΒΑΣΙΛΕ---

Ὑψ. γραμμ. 0,02 μ.

 ---ιον δι' ἀπά[ντων] ---
 --- και εὐεργέτην γ[ενόμενον]
 --- π[όλεως βασιλέα] ὄνομα (κενὸν)

Ἡ ὡς ἄνω ἐπιγραφὴ ἀνάγεται εἰς τὸν 1ον ἡ 2ον μ.Χ. αἰ.

Εἰς τὸ Φυλάκιον - Σταθμὸν τῆς ἱστορικῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ, εἰς τὸν χώρον τῆς Τραϊανουπόλεως, συνεκεντρώθησαν, ὡς ἀνεφέρθη, διάφορα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, εὐρεθέντα ὑπὸ τῶν χωρικῶν καὶ μεταφερθέντα πρὸ ἐτῶν εἰς τὸ γειτονικὸν χωρίον Λουτρά. Μεταξὺ τούτων εἶναι καὶ ἐνεπιγράφος στήλη, ἐκ τοπικοῦ παρολίθου, ρωμαϊκῶν χρόνων (Πί ν. 610 β). Αὕτη εἶναι ἀποκεκρουμένη ἄνω, χονδροειδῶς δὲ λαξευμένη εἰς τὰς τρεῖς πλευράς. Διαστάσεις : ὕψ. 1,20, πλάτ. 0,58 (κάτω) καὶ 0,52 (ἄνω), πάχ. 0,58 (κάτω) καὶ 0,48 μ. (ἄνω). Εἰς τὴν καλῶς εἰργασμένην προσηίαν πλευράν ὑπάρχει ἐπιγραφὴ ἐξ ἑννέα στίχων :

ΧΑΙΡΕ
 ΤΥΝΒΟΝΤΟΥ
 ΤΟΝΕΤΕΥΞΕΝ
 ΗΒΑΧΙΟΥΔΙ
 ΟΓΕΝΕΙΑΑΥ
 ΤΗΚΑΙΠΑΙΔΙ
 ΚΑΙΙΟΥΑΙΑΝΩ

ΣΥΝΟΜΕΥΝΩ
ΠΑΡΟΔΕΙΤΑ

*Υψ. γραμμ. 0,07.

χα[ι]θε,
τόνβον τοῦ-
τον ἔτευξεν
ἢ Βαχίου Δι-
ογένεια, αὐ-
τῇ καὶ παιδι
καὶ Ἰουλιανῶ

ξυνομεύνω
παροδείτα.

Πρόκειται περί οικογενειακοῦ τύμβου, τὸν ὁποῖον κατεσκεύασεν ἡ Διογένεια, θυγάτηρ τοῦ Βακχίου, χάριν τῶν προαποθανόντων, τέκνου καὶ συζύγου της Ἰουλιανοῦ. Προφανῶς, ὁ « τύμβος » οὗτος ἔκειτο ἐπὶ τινος δημοσίας ὁδοῦ, ὡς φαίνε-
ται ἐκ τῆς τυπικῆς φράσεως τοῦ χαιρετισμοῦ πρὸς τοὺς διερχομένους.

Χρονολογεῖται εἰς τὸν 2ον μ.Χ. αἰ.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

*

EXCAVATIONS ON SAMOTHRACE
IN 1964

The Archaeological Research Fund of the Institute of Fine Arts, New York University, carried out excavations on Samothrace of the American School of Classical Studies at Athens between May and August 1964. The staff was headed by Prof. Phyllis Williams Lehmann, Acting Director of the Archaeological Research Fund.

Excavation of the South Nekropolis continued in a brief campaign of three and a half weeks in May and June. As in previous years, the work was under the direction of Mrs. Elisabeth Dusenbery, representing the Institute of Fine Arts, and Mr. Andreas Vavritsas of the Antiquities Service. The digging was chiefly concentrated in a small area where a number of fragments of marble tomb monuments had previously been found and some foundations had long been known. During the clearing of this area we found a fragment of the ancient terrace wall of the cemetery, as well as a number of tombs. The burials included cremations of the 6th and 5th centuries B.C., some of which utilized figured Attic vases, inhumation burials of the early and middle Hellenistic periods, which contained ceramics, jewelry, and other gifts, and cremation burials of the early Roman Imperial period, which yielded some fine glass vessels. Altogether, twenty tombs and a number of burial deposits were excavated. Other interesting finds came from the fill around the tombs and included an inscribed lead tablet of the late 4th century B.C. (P. I. 613 a).

In the Sanctuary of the Great Gods excavation in the areas of the Hellenistic Stoa and of the Propylon of Ptolemy II was carried out between June 22 and August 1, 1964, by Prof. James R. McCredie, Field Director, students of the Institute of Fine Arts and of the American School of Classical Studies, and the architects Alfred Frazer and Nicholas Ohly. Mr. Andreas Vavritsas represented the Antiquities Service.

Excavation of the entire interior of the Stoa and its immediate periphery to a level slightly below that of the top surface of the Stoa foundation was completed (P. I. 613 b) except for a strip along the inner side of the east foundation of the Stoa which has been left for any subsequent check of stratigraphy. Deeper tests have been made at selected points, and, in particular, the northernmost 12 m. of the building's

interior has been excavated to bedrock, 5.30 m. below the top surface of the foundation. In the process of clearing the building and its periphery, 1451 fallen blocks of the Stoa superstructure have been collected and recorded.

Deep excavation within the north end of the building showed that there the exterior foundations are as deep as ca. 5.30 m. and are built in 17 courses (P. I. 613 c), contrasting with the south foundation, which has only one course. Tests indicated that the increase in depth of the foundation from south to north is general and becomes more rapid in the northern part of the building. Before the Stoa was built, the Western Hill was considerably smaller and fell more sharply to the north, east, and west; it was artificially raised and extended to accommodate the long Stoa. Ceramic material found in the fill used in the creation of this higher level contained quantities of sherds as late as the first half of the third century B.C., but further study is needed to determine whether any later material is present. The fill yielded many vessels of the sort used in the rites of the Sanctuary, and one (P. I. 614 a - b) was stamped *Θεών*, confirming Karl Lehmann's interpretation of the abbreviations with which such vessels are often marked (cf. *Samothrace*, 2, II, p. 21). Fragmentary walls belonging to the earlier period of the hill appeared beneath the northern end of the Stoa, but none seems to belong to a monumental structure, and there is no evidence that the Hellenistic Stoa had a predecessor.

Four additional fieldstone platforms, which served as sub-foundations for the Ionic interior central colonnade of the building, appeared at levels of ca. 0,25 - 0,35 m. below the top surface of the outer foundations. There are, in all, seven such sub-foundations, spaced 6 m. apart (twice the intercolumniation of the Doric exterior colonnade), upon which cut-stone foundations (now entirely missing) would have rested; these platform-supported the seven northernmost columns of the colonnade over the artificially raised portion of the hill. No trace of sub-foundations for the remaining nine columns to the south was found, and the cut-stone foundations for these would have rested directly on virgin soil, which there lay at so high a level that no sub-foundations were needed (P. I. 614 c).

Excavation of the terrace walls which support higher ground to the south and west of

the Stoa revealed that they had been rebuilt and repaired several times. A succession of water-channels (P l. 615 a) was connected with them; the earliest system was well built and included an interesting pithos silt-trap at its corner (P l. 615 b), but the later channels were of poor workmanship. At least one phase of these walls and water-works can be assigned to a period after the Stoa had suffered partial destruction but before its total collapse. It attests the continued habitation of the Western Hill of the Sanctuary in late-antique and post-antique times.

Excavation in the area of the Propylon of Ptolemy II was carried out in the vaulted passage of the building's foundation, on the north and west sides of the building, and at the edge of the Eastern Hill of the Sanctuary, opposite the Propylon.

The interior of the vaulted passage was cleared to its original level (P l. 615 c), and remains of a fieldstone channel were uncovered both north and south of the passage. The passage slopes downward from south to north, and though no certain traces of the action of water are visible, its irregular floor makes it certain that the purpose of the passage was to carry part of the flow or overflow of the adjacent stream.

The northern side of the Propylon's foundation was exposed (P l. 616 a). Though its northwest corner had collapsed, the plan of the building is still preserved in its lower courses. To the west of the vaulted passage on this northern side of the building, remains of a rubble-packed platform or terrace, 1.45 m. wide, about the foundation, and traces of a corresponding structure appeared to the east of the passage. Though fragments of marble basins, of a marble male statue, and of at least one Corinthian capital were found in this area, the purpose of the terrace remains uncertain.

Investigation of the spur-walls bonded into the foundation of the Propylon and running westward from it indicated that they served to contain a stone and earth packing which formed a high platform to the west of the building proper, toward the river which separates the Propylon from the Sanctuary. This platform can be traced to 4.70 m. west of the Propylon, and it certainly continued further, but all trace of its western termination seems to have been swept away by the river.

Excavation of the opposite bank of the river, on the Eastern Hill of the Sanctuary, revealed the southeast corner of a similar platform, composed of earth and stone packing retained by poros walls. These two separate platforms must have served as supports for a wooden bridge which led from the Propylon into the Sanctuary proper across the riverbed, and the puzzling problem of the means by which the Propylon was connected with the Sanctuary is thus solved (P l. 616 b).

Incorporated in the platform on the Eastern Hill of the Sanctuary, and covered by it, were found two arcs of the foundation of a round building, ca. 14.60 m. in diameter, located on the very eastern edge of the hill. The foundation is of poros, and the single preserved wall-course of marine limestone. A course of marble, probably paving, lines the inner side of the foundation (P l. 617 a). While the building has been left for complete excavation in another campaign, it already seems possible that it will prove to be the immediate predecessor of the great Rotunda of Arsinoe, which was built at about the same time that the newly-discovered building was covered in the construction of the bridge belonging to the Propylon of Ptolemy II. If this hypothesis proves true, the building will be important both for the architectural and religious history of the Sanctuary and for the chronological link that it will establish between the Rotunda of Arsinoe and the Propylon of Ptolemy II.

In the same area were discovered fragments of a large-scale Doric entablature as well as fragments of Corinthian capitals (P l. 617 b). These elements would seem to come from a hitherto unknown structure or structures on the Eastern Hill of the Sanctuary opposite the Propylon of Ptolemy II, and they re-emphasize the need for our further exploration of this area.

Samothrace, 4, II, *The Altar Court* (Bollingen Series LX : 4, II) by Karl Lehmann and Denys Spittle was published in 1964. Work in the South Nekropolis is reported by Elsbeth Dusenbery in *Archaeology*, XVII, 1964, pp. 185 - 192, and a preliminary report on the excavations in the Sanctuary of the Great Gods in 1962 - 1964 appears in *Hesperia*, XXXIV, No. 2.

JAMES R. McCREIDIE

★

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΝΗΣΩΝ ΑΙΓΑΙΟΥ

ΜΥΤΙΛΗΝΗ

A. ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

1. Μουσείον Μυτιλήνης

Τὸν Αὐγουστον ἐγένετο ἡ μετακόμισις καὶ ἐγκατάστασις τοῦ Μουσείου εἰς νέον ἐπ' ἐνοικίῳ κτηρίον, τὴν παρὰ τὸ Κιόσκι οἰκίαν Βουρνάζου, ἔν ἀπὸ τὰ μεγάλα ἀρχοντικά τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος τῆς Μυτιλήνης, ὅπου καὶ προτείνεται νὰ παραμείνῃ ὀριστικῶς τὸ Μουσείον διὰ τῆς ἀνεγέρσεως προσθέτου κτηρίου εἰς τὸν ὄπισθεν τῆς οἰκίας χώρον.

Εἰς τὸ οἰκίημα τοῦτο ὠργανώθη προσωρινὴ ἔκθεσις, ἡ ὁποία, ὡς ἐκ τῆς φύσεως καὶ τοῦ φωτισμοῦ τῶν διαθεσίμων αἰθουσῶν καὶ ἐν ἀναμονῇ τῆς ἀφίξεως τῶν παραγγελθεισῶν διὰ τοῦ Ὑπουργείου νέων προθηκῶν, περιωρίσθη κυρίως εἰς ἐκθέματα νεοελληνικῆς τέχνης. Εἰς τὸν τομέα αὐτὸν ἐσχηματίσθη ἐσχάτως μία σημαντικὴ συλλογὴ, ἰδιαιτέρως πλουσία εἰς ξυλογλύπτους κασέλας. Ἐκατὸν τεμάχια, ἐκ τῶν ὁποίων ὀγδοήκοντα ἀκέραιαι καὶ εἴκοσι ξύλα τῆς (κεκοσμημένης) ὄψεως ἠγοράσθησαν παρὰ τοῦ συλλέκτου κ. Χαρ. Μπίνου*, ἄλλα δὲ ἐξ τεμάχια προέρχονται ἐξ ἀγορῶν ἢ δωρεῶν.

Ἡ καλλιτεχνικὴ ἀξία τοῦ διακόσμου τῶν ὑπερβαίνει τὰ ὄρια τοῦ ἐνδιαφέροντος διὰ τὰ προϊόντα τῆς λαϊκῆς τέχνης, τοῦτο δὲ καταδεικνύεται ἀπὸ τὰ ὀλίγα δείγματα τὰ παρατιθέμενα εἰς τοὺς Πί ν. 618 - 622, ἐπιλεγείσας μὲ πολλὴν δυσκολίαν ἀπὸ τὰς ἀπεικονίσεις ἄλλων ἰσαξίων, πάντοτε ὁμως ποικιλλόντων εἰς σύνθεσιν καὶ λεπτομερείας ἔργων.

Μεταλλικὰ σκευὴ (σινιά, σφερατάδες, καστανιές, λεγκέρια) συνελήρωσαν ἐν συνεχείᾳ τὴν συλλογὴν. Εἰς μίαν πλευρὰν τῶν αἰθουσῶν ἐγένετο μερικὴ ἀναπαράστασις τοῦ ἐσωτερικοῦ οἰκίας τῶν ἀρχῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος μὲ ὕλικά ἀπὸ τὸν

* Βλ. καὶ τὸ ἄρθρον τοῦ συλλέκτου « Ξυλόγλυπτες λεσβιακῆς κασέλας » εἰς τὸ περιοδικὸν Ζυγός 9 (1965) τεύχος 11 σ. 46 - 56, μὲ τριακοντάδα κασελῶν, αἵτινες ἀπεικονίζονται, συχνὰ ὁμας εἰς πολὺ μικρὰν κλίμακα μὴ ἐπιτρέπουσαν ἐπαρκῆ ἐκτίμησιν τῆς τελειότητος καὶ τῆς ζωτικότητος τῆς ἐργασίας.

Ὁ συντάκτης τοῦ ἄρθρου δέχεται ὡς δεδομένην τὴν ἐπὶ τῆς νήσου κατασκευὴν τῶν κασελῶν, ἐνῶ ἀκριβῶς τὸ πρόβλημα τῆς προελεύσεως καὶ τῶν ἐργαστηρίων καταγωγῆς τῶν ἀνὰ τὸ Αἶγαίον καὶ ἄλλαχού τῆς Ἑλλάδος ξυλογλύπτων εἶναι ἀπὸ τὰ μᾶλλον ἐνδιαφέροντα τῆς ἱστορίας τῆς νεοελληνικῆς τέχνης, ἡ λύσις δὲ τοῦτου μόνον μὲ τὴν συστηματικὴν συναγωγὴν καὶ κατάταξιν τοῦ ὅλικοῦ δύναται νὰ ἐπιτευχθῆ.

κατεδαφισθέντα ἄνω ὄροφον τῆς οἰκίας Μάνδρα εἰς τὸ χωρίον Λουτρά, παραχωρηθέντα εἰς τὸ Μουσείον φροντίδι τοῦ κ. Τζαννῆ Καμπούρη.

Τὴν ἔκθεσιν συμπληρῶνουν μεταβυζαντιναί, κατὰ τὸ πλεῖστον λαϊκιζούσης τεχντροπίας, εἰκόνας, τὰς ὁποίας ἀπέκτησε σὺν τῷ χρόνῳ τὸ Μουσείον, κυρίως ἐκ κατασχέσεων εἰς χεῖρας παλαιωπῶν.

Εἰς τὸν ὄπισθεν τοῦ κτηρίου κήπον ἐστήθησαν τουρκικαὶ ἐπιτύμβιοι στήλαι (μεζάρια) καὶ ἄλλα συναφῆ γλυπτά, τὰ ὁποία συνεκεντρώθησαν ἀπὸ τοῦ 1960, ἐνῶ εἰς διάφορα κατὰλληλα σημεῖα ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ κτηρίου ἐστήθησαν ὀλίγα ἀρχαῖα ἀρχιτεκτονικὰ καὶ γλυπτά, καθὼς καὶ τὰ ἀποκεκολλημένα πλαίσια ἐκ τῶν μωσαϊκῶν τῆς Χωράφας¹.

2. Ἀρχαιολογικὴ συλλογὴ Ἐρεσοῦ

Ὁλοκληρώθη ἐφέτος ἡ ἐντὸς ἰδίου κτηρίου, ὀλίγον πρὸς Α. τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου (πρβλ. ΑΔ 18 (1963) : Χρονικά, σ. 269) ἰδρυμένου, ἐγκατάστασις τῆς ἀρχαιολογικῆς συλλογῆς Ἐρεσοῦ, ἡ ὁποία ἐπλουτίσθη κυρίως μὲ τεμάχια εὑρεθέντα κατὰ τὰς ἐργασίας διαμορφώσεως τῆς βασιλικῆς τὸ 1962 (βλ. ἔ.α. Πίν. 309 α, β). Πρώτην φορὰν ἐπίσης ἐστήθη ἡ ἄλλοτε εἰς τὰ ὑπόγια τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ἀποκειμένη ἐπιγραφή περὶ τῶν τυράννων τῆς Ἐρεσοῦ (IG XII 2,526).

Μερίμνη τοῦ νέου ἐκτάκτου Ἐπιμελητοῦ τῆς Ἐρεσοῦ κ. Μιλτιάδου Λαμπρινίδου προσεκομίσθη εἰς τὴν συλλογὴν καὶ ἡ ἐπιτυμβία στήλη² τοῦ Πί ν. 623 α.

B. ΣΤΕΡΕΩΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

1. Ἀρχοντικὸν τῆς Βαρελτζίδενας ἐν Πέτρα

Συνεχίσθη ἡ στερέωσις καὶ ἀναστήλωσις τῆς χαρακτηριστικῆς ταύτης οἰκίας (βλ. ΑΔ 19 (1964) : Χρονικά, σ. 399), μὲ τὴν ἀνανέωσιν ὀλοκλήρου τῆς ἐρθραμένης ἐκ τῆς πολυκαιρίας ξυλίνης ἐξωτερικῆς ἐπενδύσεως (Πί ν. 623 β) μετὰ τοῦ (παλαιότερου) κατεστραμμένου) ἐξώστου, τῶν ἐξωτερικῶν θυρῶν καὶ τῶν παραθύρων, καθὼς καὶ μὲ τὴν ἐπισκευὴν τῆς κλίμακος, τοῦ δαπέδου, τῆς ὀροφῆς, τῶν ἐσωτερικῶν θυρῶν καὶ θυρωμάτων. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ παρέχω καὶ φωτογραφίας (Πί ν. 623γ, 624 α - β, 625 α) τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ἀρχοντικοῦ, ληφθείσας ὑπὸ τοῦ Ἐ-

1. Βλ. κυρίως εἰς τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας κατὰ τὸ 1962, σ. 155-159.

2. Περὶ τῆς ἐπιγραφῆς βλ. εἰς ΑΕ 1964 (Πρβλ. καὶ κατωτ. σμ. 12).

πιμελητού Ἀρχαιοτήτων κ. Π. Βοκοτοπούλου.

Παρόμοια πλουσίως κεκοσμημένα ἀρχοντικά ὑπῆρχον, ἀσφαλῶς, περισσότερα ἄλλοτε, δείγματα τῶν ὁποίων σφύζονται καί εἰς τὸν γειτονικὸν Μόλυβον, τὴν ἀρχαίαν Μήθυμαν. Ἡ ἐπίσης τοιχογραφημένη καί εἰς τὸ 1834 πιθανότατα χρονολογημένη οἰκία Κομνηνάκη Κράλλη χρησιμοποιεῖται σήμερον ὡς Σταθμὸς τῆς Σχολῆς Καλῶν Τεχνῶν. Ἄλλη ἀξιόλογος οἰκία εἶναι ἡ πρὸς τὸ νότιον μέρος τῆς κώμης οἰκία Γιαννάκου, τῆς ὁποίας σφύζονται δύο δωμάτια με πλουσίως κεκοσμημένην ὀροφὴν. Τὸ δωμάτιον με τὴν ὀροφὴν εἰς Πί ν. 625 β εἶχε καὶ τοιχογραφίας κονιασθείσας, αἵτινες καὶ μερικῶς ἀπεκαλύφθησαν ὑπ' αὐτῶν τῶν ἰδιοκτητῶν. Τὸν χώρον κάτωθι τῶν εἰς τὸ ἄνω μέρος τῶν τοίχων εἰκονιζομένων τοπίων καταλαμβάνει ἀρχιτεκτονικὴ διακόσμησης, ἐνθουμίζουσα τὰς πομπηϊνάς, διαμορφουμένη εἰς ἰσοδομικοὺς τοίχους με ὀρθοστάτας κλπ.

2. Μωσαϊκὸν Λουτρῶν

Ἐστερεώθησαν τὰ ὑπολείμματα τοῦ εἰς θέσιν Τσεσμέδες παρὰ τὰ Λουτρά μωσαϊκοῦ δαπέδου (βλ. ΑΔ 17 (1961/2) : Χρονικά, σ. 263).

Πλησιέστατα τοῦ μωσαϊκοῦ, πρὸς Ν., εὐρέθη κομψὸν ὑπέρθυρον ἑλληνιστικῶν πιθανῶς χρόνων ἐκ κιτρινωποῦ τραχείτου (Πί ν. 625 γ), με ἀστράγαλον εἰς τὴν ἀνωτέραν ζώνην τοῦ μετώπου.

3. Κάστρον τῆς Μυτιλήνης

Πρώτην φοράν ἐφέτος ἀνελήφθησαν εὐρεῖαι στερεωτικαὶ ἐργασίαι τοῦ μνημείου³. Ἐκλείσθησαν κατὰ πρῶτον δύο μεγάλα (Πί ν. 626 α - β) καὶ πολλὰ μικρότερα (Πί ν. 626 γ - δ) ρήγματα ἐντὸς τοῦ πάχους τοῦ ἐσωτερικοῦ δυτικοῦ τείχους (Πί ν. 626 β). Τὸ μεγαλύτερον τούτων ἐδρίσκεται ὀπισθεν τοῦ Μεντρεσέ, τὰ ὑλικά δὲ τῆς προσφάτου, σχετικῶς, πτώσεως του ἀπέκρυπτον ὄλον τὸ κάτω μέρος τοῦ τείχους εἰς ἰκανὸν μήκος (Πί ν. 626 α). Τὸ τμήμα τοῦτο περιελάμβανε καὶ κλίμακα ἀνόδου εἰς τὸν περίδρομον καὶ τὴν ἐξοδὸν μεγάλης ὑπονόμου, αἵτινες καὶ ἀνακατεσκευάσθησαν με ὑλικά ὅμοια πρὸς τὰ τῆς ἀρχικῆς κατασκευῆς τῶν. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἦτο ἐντετειχισμένη καὶ ἀετωματικὴ ἐπιτύμβιος στήλη τοῦ Ἰου μ.Χ. αἰ. με τὴν ἐπιγραφὴν : *Zωίλε Μάρκου/χαίρε*. Ἐφράχθησαν, ἐπίσης, δύο ἀνοικτὰ τμήματα πρὸς τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους (Πί ν. 627 α - β). Εἰς τὸ νότιον ἄκρον τοῦ βορειότερου ἐξ αὐτῶν διεπιστώθη ἡ ὑπαρξίς

3. Περὶ τῶν πρώτων ἐργασιῶν συντηρήσεως, ὡς καὶ περὶ τῶν κυριωτέρων οἰκοδομικῶν φάσεων τοῦ κάστρου τῆς Μυτιλήνης βλ. ΑΔ 16 (1960) : Χρονικά, σ. 239 - 243.

πυλίδος, πλάτους 1.30 μ., πρὸ τῆς ὁποίας εἶχε χρησιμοποιηθῆ, ὡς βαθμῆς, ἀμφικιονίσκος παραθύρου παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς. Ἐστερεώθησαν, ἐν συνεχείᾳ, τὰ παρακείμενα τόξα τῶν κανονιστοσασίων (Πί ν. 627 γ), ἐνῶ ἄλλαι ἐπισκευαὶ καὶ στερεωτικαὶ ἐργασίαι ἐγένοντο νοτιώτερον, τόσον εἰς τὸ δυτικὸν ὄσον καὶ εἰς τὸ ἀνατολικὸν τείχος, καθὼς καὶ εἰς ἄλλα κινδυνεύοντα σημεῖα τοῦ κάστρου, ὡς εἰς τὸ παρὰ τὴν Ὀρτάκαπού, τὴν βορειοδυτικὴν πύλην, ἐσωτερικὸν ΝΑ. τείχος (τοῦ Φραγκίσκου Γατελοῦζου), καθὼς καὶ εἰς τὴν τάφρον.

Ἰδιαιτέρας, τέλος, φροντίδος ἀντικείμενον ἔτυχε τὸ κομψὸν κτήριο τοῦ Μεντρεσέ⁴ (Πί ν. 627 δ), στερεωθὲν ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς.

Εἰς τὴν γενομένην στερέωσιν ἐτηρήθη αὐστηρῶς ἡ ἀρχὴ νὰ μὴ συμπληροῦνται παρὰ τὰ ἀμέσως κινδυνεύοντα τμήματα, καὶ ὅσων ἡ κατακρήμνις ἤθελε συμπαρασύρει καὶ τὰ παρακείμενα μέρη. Ὡς ὑλικὸν ἐχρησιμοποιήθη πάντοτε τὸ ἐκ τοῦ κατεστραμμένου τμήματος προερχόμενον, ὅταν δὲ τοῦτο δὲν ἐπῆρκει, ἐπελέγετο τὸ καταλληλότερον ἐκ τοῦ ἀνά τὸ κάστρον διεσπαρμένου. Συχνὰ ἐχρησιμοποιήθη ἐπαφελῶς εἰς τὸ συνδετικὸν ὑλικὸν καὶ τὸ ἀπότριμμα τῆς κονίας τῶν κατεστραμμένων τμημάτων.

Ἡ τοιχοδομία ἠκολούθει πιστῶς τὸ ὑπόδειγμα τῶν πλησιεστέρων σφζομένων τμημάτων, ἡ δὲ ἀνακατασκευὴ δὲν προὔρχει εἰς τὸ ὕψος πέραν τοῦ ἀπολύτως ἀπαραίτητου διὰ τὴν στερεότητα καὶ τὴν αἰσθητικῶς ἀνεκτὴν σύνδεσιν τῶν ἐκατέρωθεν σφζομένων τμημάτων (πρβλ. Πί ν. 626 δ, 627 β).

Γ. ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

1. Προϊστορικοὶ συνοικισμοὶ

Καὶ ἕτερος συνοικισμὸς προσετέθη εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ΝΑ. ἀκτῆς τοῦ κόλπου τῆς Καλλονῆς. Κεῖται οὗτος ἐπὶ δικορῶφου ὑψώματος εἰς μικρὰν πρὸς Ν. τοῦ Λισβορίου ἀπόστασιν, δεξιᾷ τῆς πρὸς Πολιχνίτον ὁδοῦ καὶ εἰς τὸ ὕψος τῆς πρὸς Δαμάνδρι⁵ διακλαδώσεως (Πί ν. 628 α), με πυκνοτέρας μάλιστα ἐνδείξεις χρήσεως εἰς τὸν μεταξὺ τῶν δύο κορυφῶν ἀγχένα (πρᾶγμα ὀφειλόμε-

4. Βλ. Ἀ.Κ. Ὀρλάνδος, Ὁ Μενδρεσέ τοῦ Καστροῦ τῆς Μυτιλήνης, Ἡμερολόγιον Μεγάλης Ἑλλάδος 8 (1929), σ. 121 - 128.

5. Παλιὸν μοναστήριον χρησιμεῖον νῦν ὡς ἐκκλησιαστικὸν Γηροκομεῖον. Περὶ τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ἐκκλησιδίου τοῦ Ταξιάρχου βλ. BCH 84 (1960), σ. 808, εἰκ. 2, περὶ δὲ τῶν παρὰ τὴν μόνην ἀρχαίων λειψάνων βλ. κατωτ. σημ. 14.

νον ἴσως καί εἰς τὴν μᾶλλον ἀδιατάρακτον ἐπιχώσιν).

Ὁ συνοικισμὸς οὗτος, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς δύο ἄλλους γειτονικοὺς παραλιακοὺς (Κρουτηριοῦ Λισβορίου καὶ Χαλακιδῶν Πολιχνίτου⁶) εὐρίσκεται εἰς ἱκανήν, σχετικῶς, ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς θαλάσσης. Ἀνάλογος, τοπογραφικῶς, εἶναι καὶ ὁ πρὸ ἐτῶν ἐντοπισθεὶς παρὰ τὴν ἀρχαίαν Ἀρίσβην (πλησίον τῆς Καλλονῆς) ὑπὸ τοῦ παλαίου Ἐφόρου κ. Στρ. Παρασκευαΐδη συνοικισμὸς, τοῦ ὁποῦ ἡ μνεία εἶναι ἐπίκαιρος, διότι ἐφέτος προσεκόμισεν οὗτος εἰς τὸ Μουσεῖον Μυτιλήνης 1-2 χαρακτηριστικὰ ὄστρακα, συλλεγόμενα ἄλλοτε ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ λόφου.

2. Ἀρχαῖοι οἰκισμοί, λατομῖαι καὶ τάφοι

α. Εἰς Δαμάνδρι, εἰς μικράν ἀπόστασιν ἀνατολικῶς τῶν περὶ τὸ ἐκκλησίδιον τοῦ Ταξίάρχου ἐγκαταστάσεων, εἶναι ὁρατὰ εἰς ἱκανήν ἔκτασιν λαξεύματα ἐπὶ τῶν βράχων καὶ εἰργασμένοι λίθοι — σαφεῖς ἐνδείξεις ὑπάρξεως ἀρχαίου οἰκισμοῦ. Ὀλίγον βορειότερον, ἐπὶ μικροῦ πλατώματος ὑπερᾶνω ρύακος μὲ νεωτέραν κρήνην, σφάζεται ἐν μέρει ὁ κάτω δόμος περιβόλου ἐκ μεγάλων ἀκανόνιστων λίθων (Πί ν. 628 β).

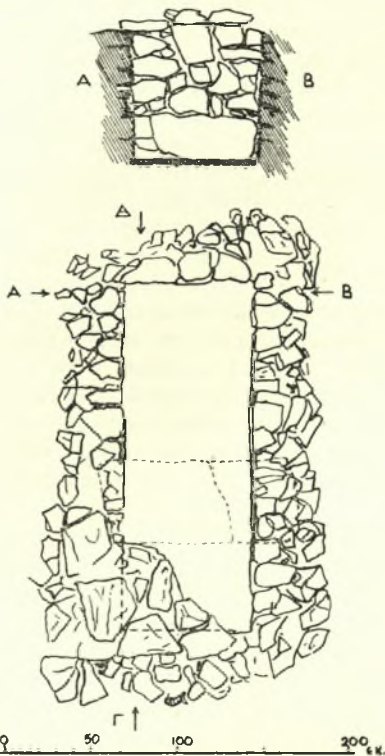
β. Περιοχὴ Σκάλας Λουτρῶν. Πολλαπλαῖ ἐνδείξεις ὑπάρξεως σημαντικοῦ οἰκισμοῦ τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς ἐσημειώθησαν περὶ τὸν μυχὸν τοῦ πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν ἐκβολὴν τοῦ στομίου τοῦ κόλπου τῆς Γέρας ὁρμίσκου, ὅπου τὸ γραφικὸν ἐπίνειον τῶν Λουτρῶν⁷.

Ἐπὶ τοῦ ἀποτόμου βραχώδους ὑψώματος πρὸς τὰ ΝΑ. σφάζεται ἀρχαῖον ὄχυρόν μὲ τείχος ἐξ ἀκανόνιστων καὶ ἄνευ συνδέσμων λίθων (Πί ν. 628 γ), βαῖνον κατὰ τὴν δυτικὴν καὶ ἐν μέρει τὴν νοτιανὴν πλευρᾶν, ἐνῶ πρὸς τὰς λοιπὰς δὲν ὑπάρχουν ἴχνη ὄχυρώσεως, εἴτε διότι αὕτη ἠφανίσθη εἴτε διότι οὐδέποτε κατασκευάσθη, τῆς ἀμύνης στηριχθείσης εἰς τοὺς ἀποτόμους βράχους. Τεμάχια κεράμων πείθουν περὶ τῆς ἀναμφισβητήτου, καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως, παρὰ τὸ πρόχειρον καὶ ἀκανόνιστον τῆς κατασκευῆς, ἀρχαιότητος τοῦ τειχίσματος.

Κατὰ τὴν ΝΑ. ὑψοῦσαν τοῦ ὑψώματος εἶναι ἐμφανῆ τὰ χαρακτηριστικὰ λαξεύματα ἀρχαίου λατομείου (Πί ν. 629 α), πρὸς ἐξόρυξιν τοῦ καλῆς ποιότητος ἀσβεστολίθου (πρβλ. καὶ κατωτέρω ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 268 κ.έ.). Σημειωτέον ὅτι ἐκ τῆς θαλάσσης εἰς τὸ Τάρτ, ὅπου

μεγάλαι ἀρχαῖαι λατομῖαι⁸, ἀνεγκύσθησαν, κατὰ τὴν δῆλωσιν τοῦ κατόχου τῶν, ἡμίεργοι κίονες καὶ ἄλλα ἀρχαῖα καὶ παλαιοχριστιανικὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, χρησιμοποιούμενα ὡς ἀντίβαρα τῆς ἐσχάρας καθελκύσεως πλοίων τοῦ εἰς Σκάλαν μικροῦ ναυπηγείου, ἅτινα καὶ ἀφαιρεθέντα ἐκεῖθεν μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Μυτιλήνης.

Ἐπὶ τῆς κλιτύος τοῦ κατὰ τὴν ἔναντι, τὴν βορειαν, πλευρᾶν τοῦ ὁρμίσκου βουνοῦ, τὸ ὁποῖον ὀνομάζεται Δίβολο, καὶ κατὰ τὴν κατασκευὴν ἀπο-

Σχέδ. 1. Δίβολο Λουτρῶν. Ἐσωτερικὴ ὄψις ἀνατολικῆς στενῆς πλευρᾶς τάφου Α καὶ κάτοψις αὐτοῦ

θηκῶν καυσίμων τῆς ἐταιρείας Μαιμιάκη, εὐρέθησαν ἐξ ἀρχαῖοι τάφοι, ὧν οἱ τέσσαρες τεταραγμένοι, μὲ ὄστρακα τοῦ τέλους τοῦ 5ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., καὶ δύο ἐρευνηθέντες κανονικῶς. Ἀμφότεροι ἔχουν τοῦτο τὸ κοινὸν χαρακτηριστικόν, ὅτι αἱ πλευραὶ τῶν εἶναι ἐκτισμέναι δι' ἀργῶν λίθων,⁹ ἦσαν δὲ κεκαλυμμένοι διὰ

8. ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 269.

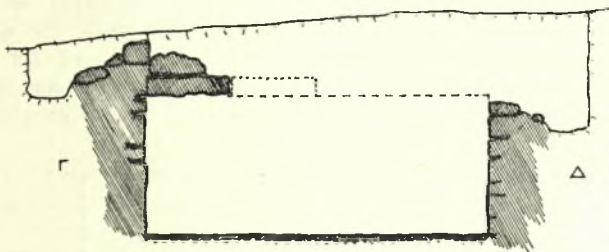
9. Κτιστὰς ἐπίσης πλευρᾶς, κανονικωτέρας ὁμοῦ κατασκευῆς, εἶχε καὶ εἰς τῶν τάφων τῆς Μηθύμνης (ΑΔ 17 (1961/62): Χρονικά, σ. 264).

6. Βλ. ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 237.

7. Περὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ τοῦ χωρίου εὐρημάτων βλ. ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 236.

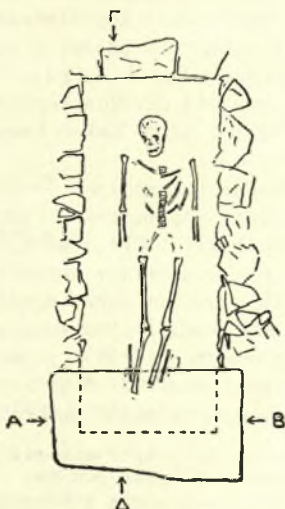
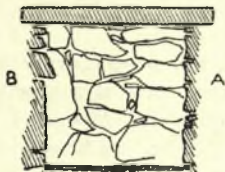
πλακών, αίτινες δὲν εἶχον ἀνθέξει εἰς τὴν πίεσιν τῶν χωμάτων καὶ τὴν διάβρωσιν τῶν ριζῶν καὶ μετὰ τὴν θραύσιν τῶν εἶχον βυθισθῆ ἑντὸς τοῦ τάφου, καὶ μόνον μία, ἡ ἀκραία, εἰς ἑκάτερον τῶν τάφων, εἶχε διατηρηθῆ ἀνέπαφος. Οἱ τάφοι διέ-

ἐπιχώσεως δοτρακα, μαρτυροῦν πολλὰς προσφορὰς ἐπὶ τοῦ τάφου. Οἱ ἐπὶ τῆς καλυπτηρίου πλακῶς κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ τάφου λίθοι ἀποτελοῦν πιθανῶς ὑπόλειμμα λιθοσωροῦ ἐν εἰδὲι τύμβου καὶ σήματος.

Σχέδ. 2. Τομή κατὰ μήκος τάφου Α.

φερον κατὰ τὸν προσανατολισμὸν καὶ τὰ κτερίσματα. Ὁ τάφος Α (Σχέδ. 1-2), ὁ δυτικώτερος ὄλων, εἶχε προσανατολισμὸν Α. - Δ. μετὴν

Σχέδ. 3. Ἐσωτερικὴ ὄψις τῆς βορείου στενῆς πλευρᾶς τοῦ τάφου Ζ καὶ κάτωσις αὐτοῦ

κεφαλὴν τοῦ νεκροῦ πρὸς Α. Μικρὸς ἐγχώριος τεφρὸς ἀμορφισκὸς ἐπὶ τοῦ στέρνου ἀπετέλει τὸ μοναδικὸν κτερίσμα, ἀλλὰ τὰ συλλεγόμενα εἰς τὰ χρώματα, τὰ εἰσδύσαντα εἰς τὸν τάφον καὶ ἐπὶ τῆς

Ἐκ τῶν τεταραγμένων τάφων ὁ μὲν Β, μεταξύ Α καὶ Ζ, καὶ ὀλίγον δυτικώτερον, φαίνεται ὅτι εἶχε Β. - Ν. κατεύθυνσιν, οἱ δὲ Γ καὶ Δ, νοτιώτερον, εἰς μικρὰν μεταξύ τῶν ἀπόστασιν, εἶχον κατεύθυνσιν Β. - Ν.

Ὁ τάφος Ζ (Σχέδ. 3-4) ἀνατολικώτερον, εἶχε κατεύθυνσιν Β. - Δ. μετὴν κεφαλὴν τοῦ νεκροῦ πρὸς Ν. Ἐσωτερικῶς ἦτο ἀκτέριστος, ἀλλὰ μελαμβωφῆς φιάλη ἀπέκειτο ὑπὲρ τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ τάφου.

γ. Λεῖψανα, ἐπίσης, ἀρχαίου οἰκισμοῦ συνδεόμενα πρὸς λατομίας, διεπίστωσα εἰς ἄλλην περιοχὴν τοῦ κόλπου τῆς Γέρας, καθ' ὑπόδειξιν τοῦ παλαιοῦ Ἐφόρου κ. Στρατῆ Παρασκευαΐδη, μετὰ τοῦ ὁποῦ καὶ ἐπεσκέφθην τὸν τόπον. Ἐντοπιζονται ταῦτα εἰς τὸν Ἅγιον Νικόλαον τοῦ Πυργίου, μεταξύ Ἀλιφαντῶν, Πυργίου¹⁰ καὶ Κέντρου¹¹, ἑντὸς τοῦ ἐλαιοκτήματος Κουρτζῆ. Ἐπὶ τοῦ λοφίσκου, ὅπου τὸ ἐξωκκλήσιον τοῦ Ἁγίου Νικολάου (τὸ ὁποῖον, παρὰ τὰς προσφάτους ἀνακαινίσεις, διατηρεῖ μέρος τῆς παλαιᾶς μαρμαροσκεποῦς, μετὰ ἐνισχυτικὰς ζώνας, κατασκευῆς του), εὐρέθησαν ἱκανὰ τεκμήρια ἀρχαίας οἰκίσεως, συνιστάμενα εἰς ἄφθονα τεμάχια κεράμων καὶ ἀβαφῶν ἀγγείων ἐπὶ τῆς Β., ΒΔ. καὶ Ν. κλιτύος, καθὼς καὶ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὑψώματος. Δύο ἀρράβδατοι κίονες ἀπόκεινται πρὸ τοῦ ἐκκλησιδίου, ἑντὸς δὲ αὐτοῦ ὀρθογώνιος βωμίσκος μετὰ παγκαρπίαν.

Αἱ λατομίαι, αἱ ἐντυπωσιακώτεραι, μετὰ τὰς

10. Περὶ τῶν ἐκεῖ ἐπιτυμβίων στηλῶν βλ. ΑΔ 18 (1963) : Χρονικά, σ. 268.

11. Ἄσχετον πρὸς τοὺς πρὸς Β. τῆς Μυτιλήνης Πύργους Θεμῆς (διακρινόμενος εἰς Ἄνω καὶ Κάτω), ὅθεν καὶ ἱκανὰ ἐπιγραφικὰ καὶ ἄλλα εὐρήματα, καὶ οἵτινες συχνὰ Ρυγῆ εἰς IG XII (2 καὶ Suppl.) μεταγράφονται.

εις τὸ Τάρτ (βλ. ΑΔ 18 (1963) : Χρονικά, σ. 269) ἐπισημανθείσας, εὐρίσκονται εἰς τὸ πρὸς τὰ Δ. τοῦ λοφίσκου τοῦ Ἁγίου Νικολάου ὕψωμα, ἢ ἐκ τεφροῦ ἀσβεστολίθου ἐξαριστις τοῦ ὁποῦ ἔλατομήθη συστηματικῶς εἰς τρία σημεῖα (ΝΑ., Ν. καὶ Β.), ὧν τὸ μὲν πρὸς νότον, τὸ μᾶλλον ἐκτεταμένον, τὸ δὲ νοτιοανατολικὸν μὲ τὴν καθ' ὕψος λατόμευσιν ἔλαβε μορφήν σπηλαιώδη.

δ. Ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, εἰς τὸ γειτονικὸν Πυργί, ἀπόκειται ἀε-

ὑψους 0,645, πλάτους 0,325 καὶ πάχους 0,08 - 0,09 μ. (ἐμβόλου πλάτ. 0,18, ὕψ. 0,045 μ.).

ς. Ἀπὸ τὴν ἐγγυτέραν περιοχὴν τῆς Μυτιλήνης τὸ μᾶλλον ἐνδιαφέρον ἀπόκρημα τοῦ Μουσείου εἶναι τὸ χαριτωμένον εἰς τὸν πρατογονισμὸν τοῦ ἀνάγλυφον τῶν Νυμφῶν (Πίν. 629 γ) προερχόμενον ἀπὸ τὸν Ἁγίον Σπυρίδωνα τοῦ Ἀκλειδιοῦ, ἐπὶ τῶν προβούνων τοῦ πρὸς Ν. τῆς πόλεως Ἁγίου Ἡλίας καὶ εὐρεθὲν ἀκριβῶς εἰς ἐκσκαφὴν κατὰ τὴν προσπάθειαν ἐκ-

Σχέδ. 4. Τομή κατὰ μήκος τάφου Z

τωματικῆ ἐπιτύμβιος στήλη ἐκ τεφροῦ ἀσβεστολίθου, μὲ τὴν ἐπιγραφὴν : *Ἀναξιδίκα Μελάν/χρω χαίρε*¹².

Ἐκεῖ ἐπίσης ἀπόκειται ἐπίστευσις ἐπιτυμβίου βωμίσκου ἐκ σκοτεινοτέφρου ἀσβεστολίθου διαστάσεων 0,564 x 0,564, ὕψους 0,125 καὶ εἰς τὰς ἀκροκεράμους 0,185 μ.

ε. Ἀπὸ τὴν περιοχὴν τῆς Μυτιλήνης, πρέπει νὰ σημειωθῇ ἢ εἰς Κράτηγον διαπίστωσης ὑπάρξεως συστάδος τάφων λελαξευμένων ἐντὸς τοῦ βράχου¹³, ἀναλόγου πρὸς τὴν εἰς Σωκάστρον παρὰ τὰ Καμίνια τῆς Λήμνου σημειωθείσαν συστάδα (βλ. ΑΔ 19 (1964) : Χρονικά, σ. 395).

Πλησίον τῶν τάφων εὐρίσκεται καὶ ἐπίστευσις ἐπιτυμβίου βωμίσκου, παρεμφερῆς πρὸς τὴν εἰς Παναγίαν τοῦ Πυργίου ἀποκειμένην.

Οἱ τάφοι οὗτοι εὐρίσκονται ἐπὶ ράχως μὲ συστάδα ἀγροτικῶν οἰκίσκων, εἰς τὸ βάθος μικρᾶς κοιλάδος εἰς τὴν τοποθεσίαν Κουκάκι. Ὀλίγον περαιτέρω, νοτιώτερον, καὶ εἰς τὴν παραλίαν, παρὰ τὴν νοτιὰν ἐσχατιὰν τῆς ἀνατολικῆς ἀκτῆς τῆς χερσονήσου τῆς Ἀμαλῆς, παρατηροῦνται ἀραιὰ ἴχνη ἀρχαίας οἰκήσεως, ἐνῶ ὀλίγον ὑψηλότερον, εἰς ἐξοκλήσιον τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, ἀπόκειται πλήρης ἀετωματικῆ στήλη, ἄνευ ἐπιγραφῆς ἢ ἄλλης διακοσμήσεως, ἐκ τεφροῦ ἀσβεστολίθου,

12. Ἡ ἐπιγραφὴ ἀπεικονίζεται καὶ ὑπομνηματίζεται εἰς τὴν ὑπὸ τῆς Ἀρχ. Ἐταίρ. δημοσιευομένην μελέτην : « Αἱ Ἐπιγραφαὶ τῆς Λέσβου. Συμπλήρωμα ».

13. Ὅμοιοι τάφοι ἀπαντῶνται καὶ ἀλλαχοῦ ἐπὶ τῆς Λέσβου, ὡς π.χ. εἰς τὴν θέσιν Πηγιάδια, πλησιέστερα τοῦ ἱεροῦ τῆς Κλοπεδῆς καὶ πρὸς Β. αὐτοῦ.

μεταλλεύσεως τῶν ἀναβλυζόντων ἐκεῖ ὑδάτων¹⁴.

Ἀπὸ τὸ μέρος τοῦτο εἶχε προσκομισθῇ ἢ ὑπ' ἀριθ. 3200 σφιγξ τοῦ Μουσείου Μυτιλήνης.¹⁵

ζ. Ἐντὸς τῆς πόλεως τῆς Μυτιλήνης, ἀπὸ τοῦς συλλεγέντας κατὰ τὴν ἀνακατασκευὴν τῶν λιθοστρώτων τῶν ὁδῶν λίθους, κατὰ τὸ πλεῖστον ἁπλᾶ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἢ τουρκικὰ ἐπιτύμβια, διακρίνεται ἢ ὑστερορωμαϊκῆ ἐπιτύμβια στήλη ἐνδεχέτους Ἀτειμητου (βλ. σημ. 12), εὐρεθείσα εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς ὁδοῦ Θεμίδος, εἰς τὸ Κιόσκι (παρὰ τὸ Κάστρον, Ν. - ΝΔ.).

Εἰς Ἐπάνω Σκάλαν, παρὰ τὸν βόρειον λιμένα, καὶ εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς πρὸς τὸν προσφυγικὸν συνοικισμὸν (Σαβαῖρλη) ἀνερχομένης ὁδοῦ Κρήνης, κατὰ τὴν ματαιωθείσαν ἀπόπειραν ἀνορύξεως θεμελιῶν πρὸς ἀνέγερσιν προκτισμάτων τῆς οἰκίας Μουφλουζέλλη, ἀπεκαλύφθησαν τὰ ἐν μέρει εἰς ἱκανὸν ὕψος (ὑπὲρ τὸ μέτρον) διατηρούμενα ἑρείπια ρωμαϊκοῦ οἰκήματος (Σχέδ. 5), ἀναλόγου πρὸς τὰ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Νικομηδείας,

14. Πλεῖστα περὶ τῶν συνθηκῶν εὐρέσεως βλ. εἰς ἐφημερίδα Καθημερινῆ, ἀριθ. φ. 16035/29.11.1964.

Τὸ ἀνάγλυφον ἐνθυμίζει ἐντόνωσ τὸ ὑστεροαρχαϊκὸν ἀνάθημα ὑπ' ἀριθ. 702 τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως, ὅπερ συνήθως ἀποκαλεῖται ἀνάγλυφον Ἐρμού καὶ Χαρίτων (διάφορος ὁμοῦς ἐρμηνεία ὑπὸ Studniczka ἐν Jdl 48 (1928) 155), W. Schuchhardt—Schradet, Archaische Marmorskulpturen auf der Akropolis (Frankfurt a. M. 1939) σ. 311 - 312 (ἀριθ. 430) πίν. 178 - 179 μὲ πλήρη βιβλιογραφίαν.

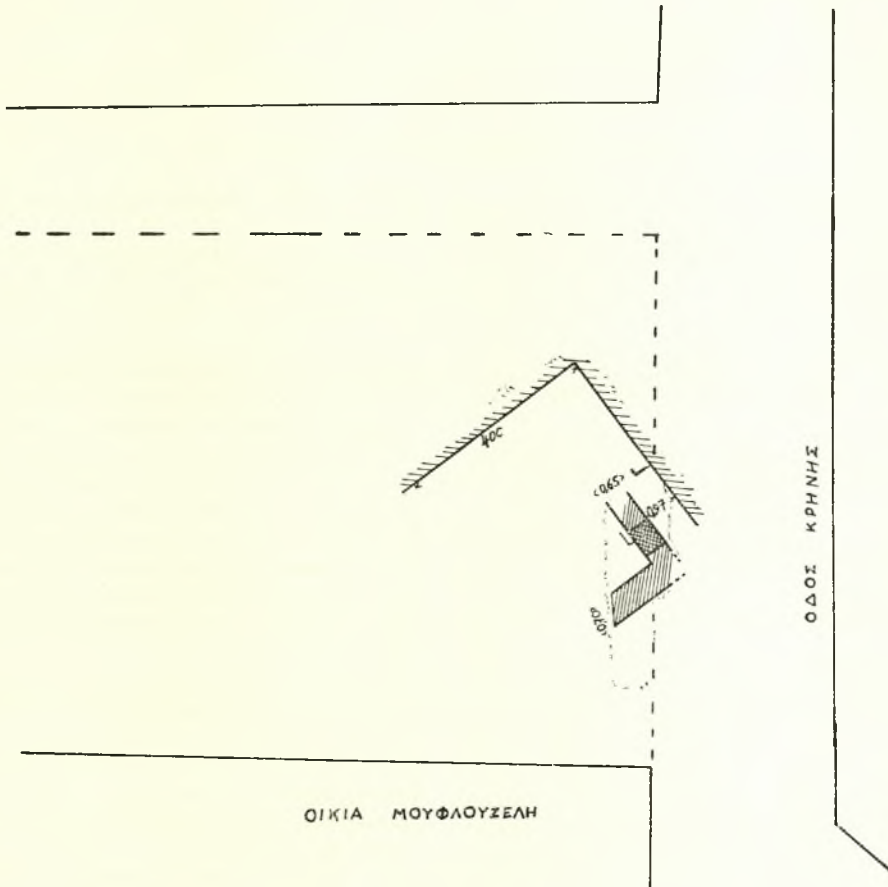
15. Τὸ μόνον ἄλλο γνωστὸν ἐξ Ἀκλειδιοῦ εὐρημα εἶναι τὸ ἐνεπιγραφον θραῦσμα τὸ δημοσιευθὲν ὑπὸ P. N. Perageorgiu, Unedierte Inschriften von Mytilene (Leipzig 1900) ἀριθ. 4.

ανατολικότερον, λείψανα οίκιας τῶν περί τὸ 300 μ.Χ. χρόνων (βλ. Τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολ. Ἐταιρείας κατὰ τὸ 1961, σ. 212), ὡς καὶ τὰ γειτονικά πρὸς τὰ σύγχρονα μωσαϊκά τῆς Χώρας λείψανα τῆς ὁδοῦ Κρατίνου (ΑΔ 17 (1961/62) : Χρονικά, 262-263, Σχέδ. 1).

η. Ἄλλα θεμέλια ἀρχαίου κτίσματος ἀνεφά-

ρακτῆρος. Παρὰ τὴν καλὴν κατασκευὴν ἢ εἰς τὴν ρωμαϊκὴν ἐποχὴν χρονολόγησις τοῦ πιστοῦται καὶ ἀπὸ τὴν χρῆσιν κονιάματος ὡς συνδετικοῦ ὕλικου.

θ. Ἀπὸ τὴν περιοχὴν τῶν Πύργων Θερμῆς προσεκομίσθη τὸ πρόσθιον μέρος μαρμαρίνου λέοντος.

Σχέδ. 5. Τμήμα ὑστερορωμαϊκῆς οίκιας παρὰ τὴν Ἐπάνω Σκάλαν Μυτιλήνης

νησαν πρὸς Β. τῆς πόλεως, ἐντὸς τοῦ κτήματος Σταυρινοῦ, ὅπου ἄλλοτε εἶχεν εὐρεθῆ τάφος τοῦ 4ου π.Χ. αἰ.¹⁶ Τὰ νέα εὐρήματα κεῖνται εἰς ἰκανὴν ἀπόστασιν χαμηλότερον, παρὰ τὴν πρὸς τὴν δημοσίαν ὁδὸν εἴσοδον τοῦ κτήματος, συνίστανται δὲ εἰς τὴν ἐκ μαρμάρων εὐθυνηρίαν πεισοσχῆμου πιθανῶς κτίσματος (Σχ ἐ δ. 6) μνημειακοῦ χα-

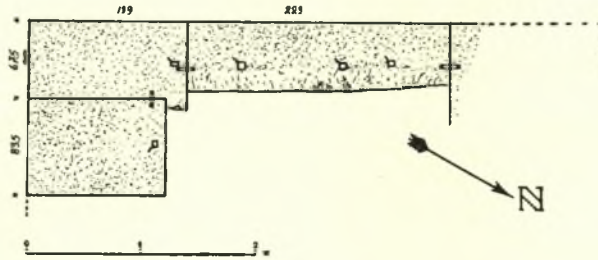
16. Βλ. ΑΔ 16 (1960) : Χρονικά, σ. 236.

Πλησιέστατα τῆς παρὰ τὰ λουτρά τῆς Θερμῆς ὑποτιθεμένης παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς (περὶ τῆς ὁποίας πλείονα εἰς τὴν δημοσιευθεσομένην Παλαιοχριστιανικὴν Τοπογραφίαν τῆς Λέσβου), εἰς τὸ κτῆμα Χατζηδημόμου διεπιστάθη ἢ ὑπαρξίς κογχῶν εἰς λουτρικόν, πιθανώτατα, οἰκοδόμημα ἀνηκουσῶν, αἰτίνες ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ εἰκονίζονται ἐνταῦθα (Σχ ἐ δ. 7).

Δ. ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ

Κατά τὴν ἐσκαφὴν θεμελίων πρὸς ἀνέγερσιν ἐξωκκλησίου εἰς Ἁγίους Ἀρχαγγέλους ἐπὶ τῆς

τοῦ νάρθηκος (Πί ν. 629 β). Τὰ λαξεύματα ταῦτα ἦσαν ὀρατὰ ἐν μέρει καὶ πρότερον καὶ εἶχον σημειωθῆ ὑπὸ τοῦ Koldewey¹⁷, ἐκλαβόντος

Σχέδ. 6. Κρηπίδωμα εἰς τὸ κτῆμα Σταυρινοῦ

μικρᾶς χερσονήσου, τῆς κλειούσης ἀπὸ Α. τὸν ὄρμον τοῦ Γαβαθᾶ παρὰ τὴν Ἄντισσαν, ἐφάνησαν τὰ θεμέλια μικρᾶς βασιλικῆς, μὲ δύο

ταῦτα ὡς πιθανὰ ὑπολείμματα ἀρχαίου ἐλαιοπιεστηρίου.

Ἡ ὑπαρξὶς καὶ ἄλλων παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν διεπιστώθη εἰς τὸ ἐξωκκλήσιον Χριστὸς τῆς περιοχῆς Ἁγίας Μαρίνης παρὰ τὰ Μιστεγνὰ καὶ εἰς Χαϊντάρ Περάματος Γέρας, ἐντὸς ἐκτεταμένου οἰκισμοῦ ρωμαϊκῶν χρόνων, μεταξὺ τῶν ἐξωκκλησίων τῆς Παναγίας, τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς καὶ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου.

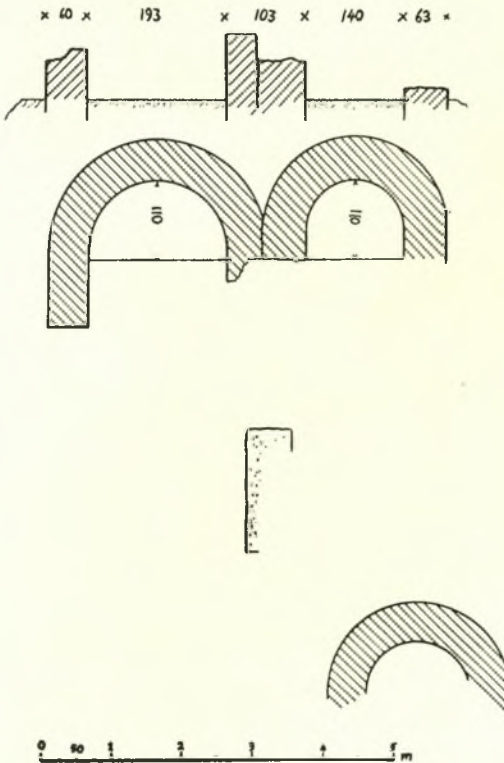
Πλησίον τοῦ Περάματος ἐπίσης παρὰ τὴν πρὸς Παπάδον ὁδὸν, ἀρχαῖον καὶ παλαιοχριστιανικὸν ὄλικὸν εὐρίσκειται συγκεντρωμένον περὶ τὸ ἐξωκκλήσιον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, τὸ ὁποῖον ἔχει καὶ κατὰ τοῦτο ἐνδιαφέρον, ὅτι διατηρεῖ κατὰ τὴν νοτιανὴν πλευρὰν τὰ ἐξωτερικὰ τυφλά τόξα τῆς ἀρχικῆς, καὶ πιθανώτατα βυζαντινῆς, κατασκευῆς του.

Ἐνδιαφέρον, καὶ μοναδικὸν διὰ τὴν Λέσβον, μνημεῖον ἀποτελεῖ τὸ παρὰ τὸν μυχὸν τοῦ κόλπου τῆς Γέρας, ὑπεράνω τοῦ Κάτω Τρίτου, τοιχογραφημένον ἐκκλησίδιον τοῦ Ταξιάρχου, καθολικὸν ἄλλοτε Μονυδρίου, περὶ τοῦ ὁποῖου εἰδικὸν ἄρθρον δημοσιεύεται εἰς ΑΕ 1963, Χρον. σ. 1-4 πίν. Α-Δ.

Ἐρείπια μικρᾶς ἐκκλησίας, δυσκαθορίστου ἐποχῆς, συνδεομένης πρὸς μικρὰν ὀχύρωσιν, παρετηρήθησαν καὶ ἐπὶ τῆς εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ στομίου τοῦ κόλπου τῆς Γέρας, παρὰ τὰ Ζεστὰ Νερά νησίδος, ἐνθυμίζοντα τὰ ἐπὶ τῆς νησίδος τοῦ Ἁγίου Ἰσιδώρου λείψανα¹⁸.

Περὶ τῶν λοιπῶν, εὐαρίθμων, βυζαντινῶν ἐκκλησιῶν τῆς Λέσβου, βλ. νῦν εἰς Χαριστήριον εἰς Ἀ.Κ. Ὀρλάνδον, τ. Β' (Ἀθῆναι 1964) σ. 72-77.

Ἐντὸς τῆς πόλεως τῆς Μυτιλήνης, καὶ παρὰ τὸ

Σχέδ. 7. Λείψανα λουτρικοῦ οἰκοδομήματος εἰς Θερμῆν

τάφους λελαξευμένους εἰς τὸν βράχον, ὁ ὁποῖος σχηματίζει τὸ κάτω μέρος τοῦ δυτικῆς τοίχου

17. Die antiken Baureste der Insel Lesbos (Berlin 1890) 37.

18. Βλ. ΑΔ 17 (1961/62) : Χρονικά, σ. 263.

Κάστρον, κατά τήν ἀνόρυξιν λάκκου πρὸς τοποθέτησιν στύλου ἠλεκτροφόρων καλωδίων, εὐρέθη καὶ παρεδόθη εἰς τὸ Μουσεῖον, μολυβδόβουλλον τοῦ Πατριάρχου Εὐστρατίου¹⁹ (1080 - 1084) ἀρίστης διατηρήσεως.

Ὑπὸ ἰδιώτου παρεδόθη ἐπίσης εἰς τὸ Μουσεῖον μολυβδίνη εὐλογία μὲ ἐγχαράκτους προτομὰς ἁγίων ἐφ' ἑκατέρας τῶν ὄψεων.

Τῇ ὑποδείξει τοῦ φύλακος Ἀρχαιοτήτων Κλοπεδῆς Βασ. Καλαϊτζῆ ἐπεσημάνθη μικρὸν μεσαιωνικὸν κάστρον ἐπὶ τοῦ ἀποτόμου βουνοῦ μὲ τὸ χαρακτηριστικὸν ὄνομα Καστρέλλι, παρὰ τὴν πρὸς Στύψην διακλάδωσιν τῆς ἀπὸ Καλλονῆς εἰς Πέτραν ὁδοῦ²⁰.

ΣΕΡ. ΧΑΡΙΤΩΝΙΑΔΗΣ

*

ΧΙΟΣ

Παναγία Ἀγρελωπούσaina (Χωρίον Καλαμωτῆ Χίου)

Οἱ τοῖχοι τοῦ ἐξακκλησίου εἶχον διαρραγῆ ἀπὸ τοὺς σεισμοὺς τοῦ 1881 καὶ τοῦ 1949 χωρὶς νὰ ληφθῆ οὐδεμία πρόνοια κατὰ τὰ διαρρυσάντα ἔτη. Αἱ ρωγαὶ ἦσαν βαθύτεραι καὶ περισσότερον ἐπικίνδυνον εἰς τὰς στενάς πλευράς καὶ τὸν νότιον τοῖχον. Ἀπὸ τὸν «καβαλλάρην» τῆς στέγης ἔλιπον αἱ καλύπτουσαι αὐτὸν κεραμίδες πλην τῶν δύο πρώτων. Μὲ παλαιὰς κεραμίδας, αἱ ὁποῖαι συνελέγησαν ἀπὸ τὸ χωρίον Βασιλεώνοικος, ὁ «καβαλλάρης» ἀπέκτησε τὴν παλαιάν του ὄψιν καὶ ἀπεδόθη εἰς τὸ μνημεῖον ἢ ἀρχικῆ του μορφῆ. Ἡ διατεταραγμένη στέγη ἐστερεώθη καὶ κεραμίδες, στρωτῆρες καὶ καλυπτήρες, ἐποποθετήθησαν κατὰ τὸ σύστημα τῆς πρώτης κεραμώσεως καὶ μὲ τὴν ἴδιαν σύνθεσιν τῶν ὑλικῶν συγκολλήσεως. Πρὸ τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς στέγης δι' ἀνακεραμώσεως, οἱ τέσσαρες τοῖχοι τοῦ ναοῦ ἐδορώθησαν διὰ πλακερῶν Νενήτων, τὰ ὅποια ἐπρομηθεύθημεν ἀπὸ παλαιὰς ἡμικατεστραμμένας ἐκ τῶν σεισμῶν καὶ ἐγκαταλελειμμένας οἰκοδομὰς τοῦ μεσαιωνικοῦ χωρίου Καλαμωτῆ, εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ ὁποίου ὑπάγεται καὶ ἡ Παναγία Ἀγρε-

λωπούσaina, ἄλλοτε μετόχιον τῆς Νέας Μονῆς Χίου. Μετὰ τὴν εὐκολον προμήθειαν τῶν πλακερῶν Νενήτων, ἡ ἐξαιρετικῶς ἐπίγειον δόρωσις τῶν ἄνω ἀπολήξεων τῶν τοίχων καθαρῶθη καὶ οὕτως ἔπαυσαν τὰ ὕδατα τῶν βροχῶν νὰ εἰσρέουν εἰς τὸν ναὸν καὶ νὰ διαποτίζουν τὴν ἐπὶ τῶν τοίχων εἰκονογράφειν, χρονολογουμένην ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 14ου αἰῶνος καὶ διασφύσαν πλουσίας εἰς ἁρμονίαν καὶ κομψότητα μορφᾶς καὶ συνθέσεις.

Ἡ παρὰ τὴν δυτικὴν ὄψιν τοῦ ναοῦ γωνία τοῦ νοτίου τοίχου, λόγῳ ἀδυναμίας τοῦ ἐπὶ τῆς ὄψεως ταύτης ἀψιδώματος, εἶχε μετατοπισθῆ δεξιότερον μὲ κίνδυνον νὰ παρασύρῃ εἰς κατάρρευσιν ὀλόκληρον τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τοῦ νάρθηκος, ἡ ὁποία παρουσίαζεν ἀδυναμίας μέχρι τοῦ ἐδάφους. Παρέστη ὅθεν ἀνάγκη ἐπαναφορᾶς τῆς γωνίας εἰς τὴν ἀρχικὴν τῆς θέσιν καὶ τῆς στερεώσεως τοῦ παρακειμένου τυφλοῦ ἀψιδώματος, τοῦ ὁποίου τὸ ἀπὸ λεπτὰ τοῦβλα τὸξον εἶχε διαλυθῆ. Κατὰ τὸ σύστημα τῆς πρώτης τοιχοποιίας τοῦ ναοῦ προσεπάθησα νὰ συμπληρώσω τὰ ἐξωτερικὰ κονιάματα, ὅπου ταῦτα εἶχον ἐκπέσει καὶ νὰ κλείσω τὰς μεγάλας ρωγμὰς ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων καὶ νὰ ἀποκαταστήσω τὰ λεπτὰ πλινθία, τὰ περιβάλλοντα τοὺς λίθους τῆς δομῆς, ὅπου ταῦτα εἶχον ἐκπέσει καὶ εἶχον χαλαρωθῆ. Ἀλλὰ κύριος σκοπὸς τῆς συντηρήσεως τῆς ἐκκλησίας ἦτο ἡ ἀνακεράμωσις τῆς στέγης καὶ ἡ δόρωσις τῶν ἄνω ἀπολήξεων τῶν τοίχων.

Παναγία Ἀγιογαλοῦσaina (Χωρίον Ἁγίου Γάλας)

Ἐστηρίχθη δι' ὑποστηλωμάτων τὸ ἱερὸν Βῆμα τοῦ παρεκκλησίου τῆς Ἁγίας Ἄννης, τὸ ὁποῖον διέτρεχεν ἄμεσον κίνδυνον καταποντισμοῦ ἐντὸς τοῦ κάτω αὐτοῦ βαράθρου τοῦ σπηλαίου τοῦ Ἀγίου Γάλακτος. Πρὸς τοῦτο ἐπληρώθη τὸ δημιουργηθὲν ὄρυγμα ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς διὰ λίθων (μπαζῶν) καὶ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν κάτω ἀπολήξεων τῶν θεμελίων τοῦ ἱεροῦ Βήματος ἐποποθετήθη ἰσχυρὸν στρώμα τσιμέντου ἐνισχυθὲν διὰ σιδηροδοκῶν. Ἡ μία τῶν δύο ἐσωτερικῶν θυρῶν τῆς Παναγίας ἐστηρίχθη διὰ νέου ἀνωφλίου ἀπὸ καστανιάν καὶ ἐπεχρίσθη μὲ ἀσβεστοκονίαμα καὶ ἐστερεώθη ἰσχυρῶς τὸ θύρωμα χωρὶς οὐδὲν νὰ διακρίνεται ἢ ἐπέμβασις. Ὁ τροβλὸς τῆς Παναγίας Ἀγιογαλοῦσaina ἐστεγανώθη ἐξωτερικῶς, ἦτοι ὅσαι κεραμίδες εἶχον ἀποκολληθῆ καὶ διὰ τῆς ἀποκολλήσεως εἶχον διαταράξει τὴν στεγανότητα τῆς στέγης ἐπανεποποθετήθησαν καὶ ἐστερεώθησαν διὰ νέου ἀσβεστοκονιάματος. Κατὰ τὴν διαρρυσασαν χειμερινὴν περίοδον μέχρι σήμερον δὲν

19. Ὅμοιον εἰκονίζεται καὶ παρὰ J. Eberstalt ἐν Revue Numismatique 4 s., 18 (1914) 382 ἀριθ. 461 πίν. 8, 10, ἐξ οὗ G. Gavalieris Δελτ. Χριστ. Ἀρχαιολ. Ἐταιρείας περ. Δ' 2 (1960/61) 175 ἀριθ. 23 πίν. 10 (μὲ πλήρη βιβλιογραφίαν).

20. Θέσις καὶ κατασκευὴ τοῦ ὄχυροῦ ἐνθυμίζουν τὸ Καστρέλλι τῆς Ἀγιάσου. Ἀμφότερα τὰ γνησίως μεσογειακά ταῦτα κάστρα, δεσπόζοντα μικρῶν ἀλλὰ σχετικῶς εὐφώρων κοιλάδων καὶ ὀδικῶν ἀρτηριῶν πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς νήσου, φαίνεται ὅτι ἀνάγονται εἰς ὄν πρῶτον Μεσαιῶνα, ἐποχὴν καθ' ἣν, ἐκτὸς τῶν κάστρων τῶν κυριωτέρων πόλεων, ἡ προσπάθεια προσπίσεως τῶν παραλίων εἶχεν ἐγκαταλειφθῆ.

εισήλθον ἐκ τοῦ τρούλλου ὕδατα εἰς τὸν ναόν. Ἡ στέγη τῆς καμάρας τοῦ ναοῦ ἀνακατεσκευάσθη καὶ ἐστερεώθη καὶ ἠσφαλίσθη ὁ ναὸς ἀπὸ τὰς διαρροὰς τῶν ὀμβρίων ὑδάτων καὶ ἐκ ταύτης τῆς ἐπιφανείας.

᾽Οστεοφυλάκιον ᾽Αγίου Μηνᾶ (Χωρίον Νεχώρι)

Αἱ ἐργασίαι ἐφέτος συνεχίσθησαν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ᾽Οστεοφυλακίου. Ἡ κατασκευασθεῖσα τὸ παρελθόν ἔτος κεραμοσκεπῆς στέγη ἐκαλύφθη ἐσωτερικῶς διὰ ξυλίνης ὀροφῆς, ἐσοβατίσθησαν οἱ τοῖχοι καὶ ἐγένοντο ὑδροχρωματισμοὶ τῶν ἐσωτερικῶν τοίχων. Τέλος δι' ἐλαιοχρωμάτων ἐβάφθησαν αἱ θῆκαι αἱ περιέχουσαι τὰ λείψανα τῶν σφραγιασθέντων κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1822.

Ἱερὰ Νέα Μονὴ

Αἱ ἐργασίαι διὰ τὴν Νέαν Μονὴν περιορίσθησαν ἐφέτος μόνον εἰς τὴν στερέωσιν τῶν ψηφιδωτῶν καὶ εἰς ἐλάχιστον χρονικὸν διάστημα λόγῳ τῆς ἀπασχολήσεως τῶν συνεργείων εἰς ἄλλας περιοχὰς τῆς χώρας, ἀλλὰ καὶ λόγῳ τῶν δυσμενῶν καιρικῶν συνθηκῶν, αἱ ὁποῖαι δυσκολεύουν τὴν λεπτὴν καὶ σοβαρὰν ἐργασίαν εἰς τὴν Νέαν Μονὴν.

Οἱ τεχνίται εἰργάσθησαν ἀποκλειστικῶς εἰς τὰς καμάρας τοῦ ἀνάρθκου. Εἰς τὴν βορείαν καμάραν ἐστερεώθησαν καὶ ἐκαθαρίσθησαν τμήματα ψηφιδωτῶν, τὰ ὁποῖα περιβάλλουν τὸ τόξον τοῦ δυτικῆς τῆς καμάρας παραθύρου καὶ τμήμα τοῦ ἐπὶ τοῦ τυμπάνου ἀριστερὰ τοῦ παραθύρου σωζομένου ἠμικατεστραμμένου στηλίτου, τοῦ ᾽Αγίου ᾽Αλυπίου. Ἐπίσης ἀπεκολλήθησαν καὶ ἐκ νέου ἐτοποθετήθησαν ψηφιδωτὰ καθαρισθέντα ἀπὸ τοῦ βῆθος τῆς Βαιοφόρου (ἀπὸ χρυσαῖς μόνον ψηφίδας). Εἰς τὴν νοτίαν καμάραν ἐγένοντο περισσότεραι ἐργασίαι. Ἐκ τῆς συνθέσεως τῶν Φυλῶν ἀπεκολλήθησαν καὶ ἐκαθαρίσθησαν τὰ σωζόμενα ἀριστερὰ σώματα τῶν ἁγίων ᾽Αποστόλων, καθημένων καὶ συνηγμένων ὁμοθυμαδὸν ἐπὶ τὸ αὐτό. Ἀπεκολλήθη καὶ ἐτοποθετήθη ἐκ νέου εἰς τὴν θέσιν τῆς ἢ ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τυμπάνου τῆς νοτίας καμάρας σύνθεσις τῆς ᾽Αναλήψεως, μέχρι τοῦ σημείου, ὅπου καλύπτονται δι' ὑφάσματος οἱ κάτω ταύτης ᾽Απόστολοι μετὰ τῆς Παναγίας εἰς τὸ μέσον. Ἐπίσης ἐκαθαρίσθησαν καὶ ἐστερεώθησαν τὰ ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τυμπάνου αὐτῆς καμάρας σωζόμενα ψηφιδωτὰ, εἰς τὰ ὁποῖα διακρίνεται τμήμα φωτοστεφάνου καὶ ἀριστερὰ αὐτοῦ στηληδὸν ἢ ἐπιγραφή: *Ο ΑΓΙΟΣ*.

Φρούριον Χίου

Ἡ κεντρικὴ πύλη τοῦ φρουρίου Χίου εἶχε χωρισθῆ ἀπὸ τοῦ σώματος αὐτοῦ, διότι ὅπως φαίνεται καὶ ἐκ τῆς κατασκευῆς τῆς, εἶχε τοποθετηθῆ μεταγενεστέρως, ἤτοι κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Φραγκοκρατίας πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἀμόνης τοῦ Κάστρου κατὰ τὴν θέσιν ταύτην. Ὅλη ἡ ἀναθῶρσις μετὰ τοῦ περιλαμβανομένου εἰς αὐτὴν τόξου καὶ τῶν παραστάδων συνεδέθη μὲ τὸ παλαιὸν θύρωμα δι' ἐνὸς κυρτοῦ στηθαίου, ἐξηπλωμένου ἐπικλινοῦς ἐπάνω ἀπὸ τὸ τόξον τῆς εἰσόδου καὶ κάτω ἀπὸ τὸ τύμπανον τῆς νέας φραγκικῆς ἀναθῶρσεως. Τὸ στηθαῖον τοῦτο εἶχεν ἄμεσον ἀνάγκην στερεώσεως, διότι εἶχον ἀποσπασθῆ τὰ παλαιὰ ὑλικά καὶ ἐπεκρέματο τῶν διερχομένων, ἀφορμὴν ἐπιζητούντων διὰ δυσμενῆ σχόλια. Οὕτω ἀφηρέθησαν τὰ παλαιὰ ὑλικά καὶ ἀνεκαινίσθη ἡ ἐξωτερικὴ καὶ ἐσωτερικὴ αὐτοῦ ὄψις καὶ ἀποκατεστάθη ἡ σύνδεσις τοῦ μεταγενεστέρου τοῦτου θυρώματος μετὰ τοῦ παλαιοῦ σώματος τοῦ φρουρίου, σπαλωθέντος τρόπον τινὰ τοῦ ἐπικλινοῦς στηθαίου ἐπὶ τοῦ τείχους. Τὸ τόξον τῆς εἰσόδου ἐστερεώθη καὶ συνεπληρώθησαν τμήματα αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα εἶχον ἐκπέσει. Ὅλοι αἱ ἐπὶ τῆς εἰσόδου ρωγμαί, αἱ μεταξὺ τῶν λίθων τῶν παραστάδων καὶ μεταξὺ τῶν λίθων τῶν παρεῖδων τοῦ τείχους, ἐπληρώθησαν διὰ νέας ἀμμασβέστου. Τὸ ὑπὲρ τὸ στηθαῖον τύμπανον μετὰ τῶν διπλῶν αὐτοῦ παραστάδων καὶ τῶν ἐκατέρωθεν τῆς ἀναθῶρσεως φραγκικῶν πτερῶν ἐστερεώθησαν. Συνεπληρώθησαν δὲ οἱ σοβάδες ὅπου ἐκ τῆς πολυκαιρίας καὶ τῶν ἐπεμβάσεων εἶχον καταστραφῆ. Τὸ δεξιὸν πτερόν, σωζόμενον εἰς τὴν συνέχειάν του πρὸς τὰ κάτω ἐντὸς χθαμαλοῦ οἰκίσκου ἐπικειμένου τοῦ φρουρίου, εὐκόλως συνεπληρώθη, ὅπως καὶ τὸ ἀριστερὸν πτερόν, τὸ ὁποῖον ὁμοῦς εἶχεν ἀποκοπῆ πρὸς τὰ κάτω, διότι ἐπ' αὐτοῦ ἐστηρίχθη τόξον ἐξωτερικῆς στοᾶς μεταγενεστέρως κατασκευασθείσης. Ἡ ὅλη ἀναθῶρσις ἐκαθαρίσθη ἐκ τῶν ἐπαλλήλων ἄβυσστομάτων καὶ ὄλοι αἱ μεταξὺ τῶν κτισμένων λίθων ρωγμαί ἐπληρώθησαν μὲ νέαν ἀμμασβέστον λάσπην. Ἐστερεώθη ἐν συνεχείᾳ τὸ κάτω τοῦ φωταγωγοῦ τοῦ διαβατικοῦ ἐπικλινῆς πεδίου, τὸ ὁποῖον ὑπὲρ τὸ ὕψος τῆς παρακειμένης θύρας ἦτο ἐτοιμόρροπον. Ἐπίσης ἐστερεώθη καὶ τὸ τόξον τὸ ἐπιστέφον τὸ τέρμα τοῦ διαβατικοῦ πρὸς τὴν πλατεῖαν.

Τὸ σωζόμενον ἠμικατεστραμμένον ἄνω τῆς φυλακῆς τῶν μαρτύρων στηθαῖον ἐστερεώθη καὶ συνεπληρώθη μέχρι τοῦ σημείου, ὅπου ἐδείκνυον οἱ σωζόμενοι ἐπ' αὐτοῦ παλαιοὶ λίθοι.

Ὁ παρὰ τὸ Τελωνεῖον προμαχῶν συνδέεται μετὰ

του όπισθεν αυτού έξ άρχαίων μαρμάρων βυζαντινού πύργου διά μεσολαβούντος λίθινου έκ πέτρας Θημιανών κυρίως τείχους πιθανώς τουρκικής κατασκευής, ως έξηκριβώθη έκ τών εύρεθέντων έντός τών άπομεινάντων μετά τήν σύλησιν τών λίθινων μπάζων, τμημάτων φραγκικών έπιγραφών και μεσαιωνικών άρχιτεκτονικών μελών. Έκ τών άποχωσθέντων θεμελίων διεπιστώθη κυρότης τις κατά τήν τοιχοποιίαν, ή όποία διετηρήθη και κατά τήν άναστήλωσιν του τοίχου τούτου. Ή σύνδεσις του τοίχου τούτου, κατακορύφου, μετά του προμαχώνος, έπικλινούς, έγένετο επίσης βάσει του θεμελίου του τείχους, τό όποίον, ένώ κατά τήν βάση έφάπτεται του προμαχώνος, άνερχόμενον διατηρεί τήν κάθετον γραμμήν και ούτω εις τό τέρμα του ύψους του έχει άπομακρυνθή από τήν ράχιν του προμαχώνος και σχηματίζει ένα άνεστραμμένον φλόκον.

Έν συνεχεία έστερεώθη και συνεπληρώθη ό έξ άρχαίων λίθων ίσοδομικός κτισμένος πύργος, ό σήμερον γνωστός με τό όνομα « σκοτεινή φυλακή », ό διαμορφωμένος κατά τήν Φραγκοκρατίαν εις έξέδραν τελετών. Εις τήν άνω άπόληξιν αυτού προσετέθησαν τρεις σειραι (τρία κούρσα) μεγάλων άρχαίων λίθων και εις τάς δύο έξωτερικάς αυτού πλευράς. Τό ύψος του πύργου τούτου άνήλθε μέχρι του ύψους του έναντι αυτού σωζόμενου στηθαίου του ίδιου πύργου, διά τό όποίον εχόμεν άσφαλείς ένδείξει ύψους. Του στηθαίου τούτου έσφάζετο μέχρι τινός ή τοιχοποιία και έπραγματοποιήθη ή άποκατάστασις του όπως άκριβώς έδεικνουν τά σωζόμενα έρείπια αυτού. Τό δεύτερον πεδίον, χαμηλότερον του πρώτου, εχρησιμοποιεϊτο ως κάθισμα, με συνεχές έρεισίωτον, κατά τάς τελετάς τής Φραγκοκρατίας.

Έπί τής ράχεως στοάς παρά τόν προμαχώνα τούτον του Τελωνείου είχε τοποθετηθή πυροβόλον, τό όποίον λόγω του βάρους του (8 χιλ. χιλ.) εκρήμνισε στοάν και άνατραπέν εκειτο από χρόνων πολλών εις τό δάπεδον τής στοάς. Τούτο άνελκυσθέν έτοποθετήθη επί τών έπάλξεων του προμαχώνος τούτου (του παρά τό Τελωνείον).

Ό έντός τής περιφράξεως δυτικός προμαχών απέκτησε τάς έπάλξεις του, όσαι έσφάζοντο κατά τήν βάση των. Ή συμπλήρωσις έγένετο διά τών ίδιων έκ Θημιανών λίθων τής αυτής ποιότητας και άποχρώσεως. Έπί του καταστρώματος του προμαχώνος τούτου έσφάζετο και δεύτερον περιμετρικόν κατασκευάσμα έσω τών έπάλξεων και ένισχυτικόν αυτών, έκ λίθων κοινών, και τό όποίον προς Ν. άνεστηλώθη, ένώ τό υπόλοιπον, σωζόμενον εις χαμηλόν ύψος καθ' όλην τήν έσωτερικήν περίμετρον, έμεινεν ως έχει. Τό κατά-

στρώμα του προμαχώνος τούτου έκαθαρίσθη από τά συσσωρευμένα επ' αυτού χώματα, τά όποία είχαν μεταφερθή προς καλλιέργειαν κατά τήν γερμανικήν κατοχήν και άπεκαλύφθη πλακόστρωτον έξ άρχαίων λίθων περιφερικώς σωζόμενον. Εις τό κέντρον του προμαχώνος έμεινεν έλλειψοειδής χώρος, έκ του όποίου εχουν άφαιρεθί αί πλάκες τοποθετημένοι άρχικώς « κολουμπηταί », όπως φανερώνουν τά άποτυπώματά των και εις ύψηλότερον πεδίον διά τήν ταχυτέραν έκροήν τών ύδάτων. Του καταστρώματος τούτου σφάζεται και ή ύδρορρόη χρήζουσα όμως άποκαταστάσεως.

Ή προς Ν. έστραμμένη παρεία του προμαχώνος τούτου, έλευθερωθεϊσα πέρυσιν έκ τών επ' αυτής τεσσάρων οικίσκων έκαθαρίσθη έφέτος έκ τών άσβεστοκονιαμάτων, άποκατεστάθη δε και έν τοξύλλιον, τό τελευταίον δεξιή τής εικόνας, διά τών αυτών λεπτών πλινθίων, δι' ών εχουν κατασκευασθή και τά άλλα σωζόμενα. Άπεκατεστάθη δε και ή έσω γωνία τής άπολήξεως του προμαχώνος (ό όποιος, ως έδηλώθη εχων σχήμα όσοειδές, κατά τήν άνάπτυξιν του εις τό έσω τέρμα του κοιλουται) διά τής άφαιρέσεως έκ του όσοειδούς κατά τήν μεγίστην έλλειψιν τμήματος τόξου.

Αί έργασίαι συνεχίσθησαν επί του δυτικού προμαχώνος. Κατά τήν συμβολήν τούτου μετά του προς Β. έξωτερικού τείχους, τμήμα του προμαχώνος τούτου καθώς και του έξωτερικού τείχους είχε φθαρή διά τής άφαιρέσεως τών ζωνariών, έν συνεχεία δε και τό κάτω τών ζωνariών τείχος, ώστε και έξ αυτής τής πλευράς νά είναι εύκολος. Έσωθεν δε τό παράλληλον τείχος είχε διαλυθή μέχρι θεμελίων και είχε δημιουργηθή μέγιστος κίνδυνος καταπτώσεως του προμαχώνος έλλείψει στηριγμάτων κατά τήν βάση αυτού. Έλεηλατήθησαν δε οι όγκόλιθοι ούτοι εις περίοδον, καθ' ήν έσπάνιζε τό έτοιμον οικοδομικόν δλικόν έν Χίω και δέν είχεν άκόμη γενικευθή ή χρήσις του τσιμέντου. Ή γεινίασις δε τών βυρσοδεψείων και ή παραχώρησις εις τόν Δήμον τών γειτονικών οικοπέδων κατά μήκος τής τάφρου από του έπάνω Πορτέλλου μέχρι τών βυρσοδεψείων έβοήθησε τήν λίθεισιν έκ του οικοδομικού δλικού του Κάστρου, ή όποία έπραγματοποιήθη εις μεγάλην έκτασιν και βάθος. Παράλληλως προς τό έσωτερικόν του τείχους επήρχε και δεύτερον και τρίτον έξ ευτελεστέρων δλικών άλλα και ταύτα είχαν καταρριφθή διά νά δημιουργηθή υπό τών περιόικων χώρος κατάλληλος προς καλλιέργειαν. Άργότερον οι περιόικοι απέβλεψαν εις τήν κατακρήμνισιν τών στηριγμάτων του προμαχώνος διά νά δημιουργηθή εκείθεν έξο-

δος και ἐπικοινωνία μὲ τὴν πόλιν. Ἀνελήφθη λοιπὸν ἡ προσπάθεια τῆς ἀναστηλώσεως τοῦ ἰσχυροτάτου τούτου τείχους, τὸ ὅποιον ἀνεκτίσθη μέχρι τινὸς καιῆ ἐξ ἀρχαίων λίθων περισυλλεγόντων ἀπὸ τὰ Σκλαβιά. Περιέκλεισε δὲ τὸ τεῖχος τοῦτο καιῆ ἤδη προστατεύει μεγάλην ἀρχαιολογικὴν περιοχὴν, καταπατουμένην μέχρι χθὲς καιῆ δενδροφυτευμένην καιῆ παραμορφώσαν τὸν ὄρειον προμαχῶνα. Τώρα λοιπὸν καιῆ αἱ δύο πλευραὶ τοῦ τείχους πρὸς Β. τοῦ προμαχῶνος ἔχουν ἀποκατασταθῆ καιῆ εἶναι εὐκόλος ἡ συνέχισις τῆς ἐργασίας πρὸς τὸν ἐπιθαλάσσιον προμαχῶνα τοῦ Ζήνωνος.

Ἐὶς τὸν ἄνδιαιφῆρων διὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τοῦ θαλάσσιου προμαχῶνος, ὁ γνωστός προμαχῶνος τοῦ Ζήνωνος, καιῆ τὸ συνεχόμενον θαλάσσιον τεῖχος ὑπέστησαν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐγκαταλείψεως τῶν σοβαρωτάτας ζημίας καιῆ ἐκ τῆς θαλάσσης ἀλλὰ καιῆ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι ἐπὶ μίαν πενηκονταετίαν ἐλιθεύοντο ἐξ αὐτοῦ διὰ τὴν οἰκοδομίαν τῶν παρακειμένων οἰκιῶν. Ἐὶς τὸν προμαχῶνος ὑπέστη ἀνεπανορθώτους καταστροφὰς εἰς τὰς στοὰς του, ἐκ τῶν ὁποίων πληθὸς κόσμου ἀφῆρει τοὺς λίθους τῶν διὰ τὴν κατασκευάζῃ μυλοπέτρας καταλλήλους διὰ τὸ ἄλεσμα τῶν σιτηρῶν κατὰ τὴν περίοδον τῆς γερμανικῆς κατοχῆς. Ἐὶς τὸν προμαχῶνος οὗτος καιῆ μέχρι σήμερον εἶναι χῶρος ἀπορρίψεως τῶν σκουριδῶν, τῶν ἀχρήστων ὑλικῶν καιῆ πάσης ἀκαθαρσίας, πραγματικὴ σούδα διὰ τὴν γύρω περιοχὴν καιῆ τὸν συνοικισμόν τοῦ Κάστρου. Ἐδημιουργήθη δὲ ἐπὶ αὐτοῦ καιῆ πλησίον τοῦ παρακειμένου ἐπιθαλασίου τείχους μέγα ρήγμα, εἰς δύο δηλαδὴ σημεῖα διὰ τὴν ἐπικοινωνίαν μέσω τοῦ Κάστρου τῶν βορειῶν συνοικιῶν πρὸς τὴν πόλιν καιῆ ἐκ τῆς πόλεως. Εὶς τὴν τῆς καιῆ εἰς αὐτὰ τὰ σημεῖα ἀποκατεστάθη καιῆ πάλιν διὰ παλαιῶν λίθων καιῆ διὰ παχυτάτου τείχους ἐξωτερικοῦ, μέχρις 2.50 μέτρων πάχους, ἐκλείσθησαν τὰ ρήγματα καιῆ κατέστη ἀδύνατος ἡ δι' αὐτοῦ διέλευσις, ἀφοῦ πρῶτον ἀπεμακρύνθησαν τὰ χῶματα καιῆ λοιπὰ ὑλικά ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ προμαχῶνος, τοῦ ἐπιθαλασίου τείχους καιῆ τῆς τάφρου. Κατὰ τὰς ἀποχωματώσεις ἀπεχώσθησαν ἐκ τῆς τάφρου πλησίον τῆς θαλάσσης καιῆ τέσσαρα πυροβόλα.

Καὶ τὸ μὲν τεῖχος ἀνεστηλώθη μέχρι τῶν κρυσπέδων τῶν ἐπάλλεων. Αἱ ἐπιφάνειαι του καιῆ αἱ ἐπιφάνειαι τοῦ προμαχῶνος χρῆζον ἰδιαιτέρας μερίμνης, ἵνα σὺν τῷ χρόνῳ ἀποκατασταθοῦν πλήρως. Μετὰ τὴν ἀποχωμάτωσιν τοῦ προμαχῶνος ἀπεκαλύφθησαν αἱ πυλίδες, τεθαμμέναι ἄλλοτε ὑπὸ τοὺς ὄγκους τῶν μπάζων. Αἱ στοαὶ καιῆ οἱ φωταγωγοὶ δῶν σχεδὸν τῶν πυλίδων ἐξεκε-

νώθησαν τῶν γεμισμάτων τῶν. Αἱ στοαὶ ἐπικοινωνοῦν μὲ περιμετρικὸν διάδρομον, οἱ δὲ φωταγωγοὶ ἀπολήγου εἰς ἀναφωτίδα, διὰ τῆς ὁποίας τὸ φῶς ἐβοήθει τοὺς φρουροῦντας τὰς πυλίδας, πρὸ τοῦ δαπέδου τῶν ὁποίων εἶχε τοποθετηθῆ ἀνὰ ἓν πυροβόλον. Κάτω τῶν πυλίδων τούτων ἀνευρέθησαν τὰ τέσσαρα πυροβόλα πρὸς προστασίαν τῶν ἀμυνομένων εἰς τὸ Κάστρον ἀπὸ τῆς θαλάσσης. Ἀνακατεσκευάσαμεν τέσσαρας ἀναφωτίδας, τῶν ὁποίων οἱ φωταγωγοὶ διετηροῦντο εἰς κάπως καλὴν κατάστασιν καιῆ ἦτο δυνατόν νὰ στηριχθοῦν ἐπ' αὐτῶν αἱ ἀναφωτίδες. Ἐπιβάλλεται ὁμως νὰ ἀποκατασταθῆ πρῶτον τὸ στηράγιον τὸ προβάλλον τὴν πυλίδα, νὰ στερεωθῆ ὁ φωταγωγὸς καιῆ εἰς τὸ ὕψος του νὰ τεθῆ τελευταία ἡ ἀναφωτίς. Τελευταῖον δὲ νὰ τοποθετηθῆ καιῆ ἡ πυλὶς τῆς ὁποίας αἱ παραστάδες, τὰ ἀνώφλια καιῆ κατάφλια πρέπει νὰ γίνουν ἀπὸ φωκαϊκὸν λίθον, τοῦ ὁποίου ἡ ἐξέυρεσις εἶναι δύσκολος καιῆ δαπανηρὰ. Ἐὶς τὸν ὄρειοτατος οὗτος προμαχῶνος τοῦ Ζήνωνος εἶναι κτισμένους ἐπὶ ῥεπιπίαν ἀρχαίου ἑλληνικοῦ φρουρίου, ὡς τοῦτο καταφαίνεται ἐκ τῆς εἰς τινὰ σημεῖα διατάξεως τῶν ὀγκολίθων ἰσοδομικῶς. Τὸν προμαχῶνα τοῦτον πλησίον τοῦ ἐπιθαλασίου τείχους καιῆ ἓν συνεχεῖα αὐτοῦ ὑψώσαμεν ἐπιτυχῶς διὰ τὴν ἀποκλείσωμεν τὴν διόδον δι' αὐτοῦ καιῆ εἰς τινὰ σημεῖα πὰρὰ τινὰ πυλίδα συνεκρατήσαμεν τμήμα του κινδυνεύον νὰ καταπέση.

Ἐπιστρέφοντες εἰς τὸν παρακειμένον δυτικὸν προμαχῶνα ἐπενέβημεν ἐπιτυχῶς εἰς τὸ περικλεῖον αὐτὸν ἐντὸς τῆς τάφρου ἐπικλινῆς προστατευτικὸν περιτείχισμα. Εἰς πλείστα σημεῖα του εἶχον ἀφαιρεθῆ οἱ ἰσοδομικῶς κτισμένοι λίθοι, συστηματικῶς λεηλατηθέντες, ἐκ δὲ τῶν τυφειοθυρίδων εἶχον ἀφαιρεθῆ αἱ πλάκες σκοπεύσεως. Αἱ δύο σφζόμεναι τυφειοθυρίδες ἔδωσαν καιῆ τὸ μέτρον τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν ἑλλειπουσῶν. Κατεβλήθη προσπάθεια καιῆ ἐτοποθετήθησαν τρεῖς νῆαι τυφειοθυρίδες, μῖς δὲ τετάρτη κατὰ τὴν ἀποχωμάτωσιν ἀπεκαλύφθη ἡ πλᾶξ σκοπεύσεως εἰς τὴν θέσιν της καιῆ ἀποκατεστάθη τὸ περὶ αὐτὴν προστατευτικὸν τεῖχος.

Διὰ τῶν ἐργασιῶν ἀπέκτησε τὸ Κάστρον αἰσθητὴν προβολήν. Τώρα, αἱ ἐλπίδες διασώσεως του ἐπολλαπλασιάσθησαν καιῆ ἓν συνεχισθῆ ἡ στερέωσις του, ἡ Χίος θὰ ἀποκτήσῃ ἀξιόλογον μνημεῖον.

Ἐπὶ τοῦ μεμονωμένου πύργου ἐντὸς τοῦ Φρουρίου, τοῦ μεγάλου Κουλά, εἶχον περιορισθῆ αἱ διαστάσεις τῶν μεγάλων αὐτοῦ παραθύρων παλαιότερον λόγῳ ἀσφαλείας. Τὰ κτισθέντα μικρότερα τοιχάρια διὰ τὴν σμίκρυνσιν τῶν παραθύ-

ρων με την πάροδο του χρόνου είχαν μετακινηθῆ πρὸς τὰ ἔξω καὶ κατέστησαν επικίνδυνα διὰ τοὺς κάτω τοῦ Πύργου βιοδυνας. Πρὸς ἀποφυγὴν εὐθυνῶν ἐπανεφέραμεν τὰ τοιχάρια εἰς τὴν ἀρχικὴν τῶν θέσιν, διότι ἡ ἀφαίρεσις τῶν θά ἀπῆτει ἀνάληψιν μεγαλυτέρας προσπαθείας καὶ δαπάνης (συμπλήρωσιν παραστάδων, στερέωσιν παρακειμένων τοίχων κλπ.).

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

α) Ἐκ τοῦ Κάστρου

Κατὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν χωμάτων, τὰ ὁποῖα εἶχον παραμείνει ἔσω τοῦ δυτικοῦ προμαχώ- νος μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν λίθων τῆς τοιχοποιίας τοῦ παρ' αὐτὸν τείχους, ἀνευρέθησαν σωζόμενα κατὰ τὰς βάσεις τῶν πλῆθος πινακίων, τὰ ὁποῖα διαπιστώνουν πλεον καταφανῶς τὴν βυζαντινὴν προέλευσιν τοῦ φρουρίου τῆς Χίου.

Ἐπίσης ἀνευρέθησαν καὶ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, κιονόκρανα ρωμαϊκὰ καὶ βυζαντινὰ καὶ ἐπιγραφαί. Τμῆμα ἐπιγραφῆς ἀλεξανδρινῶν χρόνων ἀναφερομένη εἰς πρεσβείαν καὶ συνθήκην τοῦ βασιλέως Λυσιμάχου διὰ τοῦ στρατηγοῦ αὐτοῦ Ἴπποδάμου. Ἐπίσης ἀκεραία λιθίνη στήλη ἐκ μαρ- μάρου Λατομίου στηθεῖσα πρὸ τοῦ Ἀγορανομίου ἀναγράφουσα ψήφισμα ἀφορῶν τοὺς ἐξεταστὰς καὶ καθήκοντα αὐτῶν. Κάτωθι τοῦ ψηφίσματος ὑπάρχει χαραγμένος στέφανος. Ἄλλη ἐπιγραφή ἀναγράφει γυμνασιάρχους καὶ ἄλλη γένη. Τέλος κατὰ τὴν πρόδοον τῶν ἐργασιῶν ἀνευρέθη ἡ πρὸ πολλοῦ χρόνου ἀπολεσθεῖσα ἐκ τοῦ φρουρίου ἐπιγραφή ἡ ἀναγράφουσα ἐπιτομὴν ἐκ τοῦ κατα- λόγου νεῶν (Ἰλ. Β) καὶ τμῆμα μιᾶς ἀκόμη ἐπι- γραφῆς περιλαμβανοῦσης γένη.

β) Ἐκ τῆς πόλεως

Κατὰ τὰς γενομένας ἐργασίας ἐκβαθύνσεως τοῦ λιμένος εἰς τὴν βορείαν προβλήτα αὐτοῦ μεταξὺ τῶν ἀρχαίων λίθων, δι' ὧν εἶχεν ὀχυρωθῆ ἔνθεν

καὶ ἔνθεν ἡ προβλήτης πρὸς προστασίαν αὐτῆς ἀπὸ τῶν κυμάτων, ἀνεσύρθησαν ὑπὸ τῆς βαθυκό- ρου μέγα κορινθιακὸν κιονόκρανον, βάσεις κί- ὶων, τμῆματα φιαλῶν, πλῆθος ὀστράκων καὶ λύ- χων, ὡς καὶ εἰδῶλιον τοῦ θεοῦ Διονύσου ἐκ μέ- λανος πηλοῦ.

γ) Ἐκ Ριζαρίου

Τὸν παρελθόντα Ἀπρίλιον, ἐργάται ἀνασκά- πτοντες χῶρον παρὰ τὸ Ριζάρι, ἀπεκάλυψαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ μέγαλον ἀποθέτην ἀρχαίων ὀστράκων, ἐντός τοῦ ὁποίου μεταξὺ ἄλλων ἀνευρέθη συστάς εἰδωλίων λατρευτικῶν, περωτῶν ἐράτων, εἰδῶ- λιον ἀθλητοῦ, μικραὶ πλαγῶνες, τὰ πάντα ἀτυχῶς καταστραφέντα ἐκ τῆς κακομεταχειρίσεως τῆς ὁποίας ἔτυχον κατὰ τὴν ἀποκάλυψιν.

δ) Ἄνω Μεζάρια

Εἰς τὰ Ἄνω Μεζάρια κατὰ τὴν ἐσκαφὴν θε- μελίων ἀνευρέθη κατεστραμμένον μετάλλινον σκευος περιέχον νομίσματα τῶν χρόνων τῶν Πτο- λεμαίων. Οἱ εὐρόντες ἀπέφυγον νὰ δηλώσουν τοῦ- το καὶ μετὰ δυσκολίας συνεκεντρώσαμεν δώδεκα δίδραγμα καὶ δύο τετράδραγμα. Τὰ δίδραγμα καὶ τὰ τετράδραγμα φέρουν τὴν εἰκόνα Πτολε- μαίου τοῦ Σωτήρος, ἐν δίδραγμα τὴν εἰκόνα Πτο- λεμαίου Δ' τοῦ Φιλοπάτορος καὶ ἓνα δίδραγμα τὴν εἰκόνα Πτολεμαίου Γ' τοῦ Εὐεργέτου.

Μία σειρά πηλίνων ὑποδοχῶν χύτρας, ὅταν ἐτο- ποθετεῖτο ἐπὶ πυραύνου, συνέλεγη ἀπὸ τοὺς ἀπο- θετας τῆς πόλεως. Αἱ ὑποδοχαὶ αὐταὶ φούμεναι ἀπὸ τὸ χεῖλος τῆς φορητῆς ἐστίας ἢ τοῦ πυραύ- νου, τρεῖς κυρίως, φέρουν ἔσω πρὸς τὴν ἀναμ- μένην πυρὰν ἀναγλύφους μορφάς Πανός. Ὅμοιον πύραυνον ἠλιεύθη ἀπὸ τὴν θάλασσαν καὶ σφίζε- ται ἀκέραιον.

Πλῆθος ἐνσφραγίστων λαβῶν ἀμφορέων, λύ- χων ρωμαϊκῶν χρόνων, ἀγνύθων μετὰ σφραγι- σμάτων, ὀστράκων ἄττικῶν, μεγαρικῶν καὶ χια- κῶν ἐπλούτισαν τὰς συλλογὰς τοῦ Μουσείου Χίου.

ΑΝΤ. Π. ΣΤΕΦΑΝΟΥ

*

SAMOS

Auch im Jahre 1964 waren die Hauptziele der Grabung im Heraion historisch-topographischer Art. Mauerzüge, die nördlich des "Rhoikos-Altars" im Planquadrat N 9 zum Vorschein gekommen waren, hatten E. Buschor und H. Schleif vor 35 Jahren zu einem Gebäude im Propylon-Typus rekonstruiert (AM 55 (1939) 41 f. Abb. 18). Der Erhaltungszustand ermöglichte eine solche Rekonstruktion durchaus. Jetzt konnte H. Walter bei seinen Forschungen im Altargebiet beweisen, dass dennoch die Rekonstruktion falsch war. Die Heilige Strabe verlief nicht in Richtung auf das sog. Propylon, ja es führte überhaupt kein Weg durch das Gebäude; es lag vielmehr im Zwischenraum zwischen den beiden Bauteilen ein früher Brunnen, hierdurch wird die Existenz eines repräsentativen Durchgangs ausgeschlossen. Der jetzt gewonnene Befund lässt die fraglichen Mauerzüge eher als Überreste zweier kleinerer Gebäude verstehen, die parallel neben einander liegen.

Wenn auch in diesem Gebiet die Chronologie der Schichten und des genannten Brunnens durch einzelne Fundstücke gesichert werden und wenn auch die nördlich vorüberführende Heilige Strasse in ihrer jeweils verschiedenen Fassung vom 7. bis zum 3. Jahrhundert datiert werden konnte: ansehnlichere Fundstücke blieben hier dem Ausgräber fast ganz versagt. Viel größer war sein Glück bei der Erforschung anderer Wege, die vom Altarplatz ausgehen. Vor allem südlich des "Rhoikos-Altars", sowie nördlich und westlich der grossen Schiffsbasis (T a f. 630) in den Planquadraten M/N 12 wurden hervorragende Kleinfunde gemacht. Die Schiffsbasis selbst, die aus neun verschiedenen langen, sehr sorgfältig gemauerten parallelen Mauerbänken besteht, konnte chronologisch durch Schichtbeobachtungen innerhalb des letzten Drittels des 7. Jahrhunderts genauer fixiert werden. Wie immer hat der Import an den Funden aus dem Altargebiet starken Anteil. Hierher gehört die Scherbe einer protokorinthischen Kanne, die mit einem Tier- und einem Prozessionsfries, mit Schuppen und breitem Flechtband verziert ist (T a f. 631 a), zwei kyprische Terrakottaköpfe (T a f. 631 b-c) und ein Nilpferd aus sehr transparentem Marmor. Leider wissen wir nicht, worauf die monumentale bronzene Weihinschrift ursprünglich

aufgenagelt war, von der einige Buchstaben schon vor Jahren gefunden wurden und von der diesmal im Altargebiet ein grosses Bruchstück (T a f. 632 a) herauskam. Der Hauptgewinn, den die Grabung in diesem Gebiet erbrachte, ist die Festlegung der Wege, die zum Altarplatz führen, ihrer Begrenzungen durch Basen für Anatheme und ihrer Chronologie.

Im Norden des Heiligtums ist seit langem die gerade Mauer in den Planquadraten D 8, EF 7 und GH 6 als Grenze des Temenos erkannt. E. Buschor hatte 1934 und 1936 in L 6 einen senkrecht zur Mauer verlaufenden Weg festgestellt und gefolgert, dass am Schnittpunkt von Weg und Mauer das "Nordtor" zu erwarten sei. Der Klärung dieser Frage widmete sich jetzt der Unterzeichnete. Da offenbar der Weg nicht so gradlinig verläuft wie die Mauer, wurde das Tor selbst noch nicht erreicht. Wohl aber eine kleine Platzanlage, die Basis der Statue eines Pankratiasten und Fundamentzüge, die möglicherweise schon mit dem Tor-komplex in baulicher Verbindung stehen. Sie sind durch die Fundschichten, aus denen z. B. das Tellerfragment (T a f. 632 b) stammt, in die Rhoikoszeit datiert.

Westlich dieser Basis und jenseits des bereits von Buschor festgestellten Nord-Süd-Weges befand sich ein Haus, das nach Münzfunden, Mosaik- und Freskenresten etwa in das letzte Viertel des 1. Jahrhunderts n. Chr. zu datieren ist. Bisher sind sieben Räume freigelegt. Mindestens ein oberes Stockwerk war ursprünglich vorhanden. Die Fundamente der Mauern haben viel von früheren Bauanlagen an dieser Stelle zerstört. Doch konnte zwischen den Fundamenten die Ecke eines (wohl mittel-) helladischen Hauses festgestellt werden. Zu den kaiserzeitlichen Haus, dessen Fundamente bereits tönernen Leitungsröhren durchschnitten haben, gehören ein Brunnen und zwei Vorrats-Pithoi. Das ursprüngliche Fussbodenniveau betrug etwa 390 cm ü.d.M. Bauliche Veränderungen (Zumauern einer Türe, Höherlegung des Estrichbodens) lassen sich feststellen, die man in das 2. und 3. Jahrhundert datieren wird: die Zerstörung bei den Heruler-Einfällen der 60er Jahre des 3. Jahrhunderts ist durch Münzfunde im Zerstörungsschutt gesichert.

Erst viel später ist an der gleichen Stelle ein neues, noch grösseres Gebäude entstanden, das z. T. die vorhandenen Fundamente wiederbe-

nutzt. Das stellenweise erhaltene Niveau liegt auf etwa 420 cm ü.d.M. ; unter diesem Niveau befindet sich hellenistische Keramik und Keramik des 4. Jahrhunderts n. Chr. (T a f. 632 c und 633 a - b). Dadurch ist der monumentale Neubau frühestens in die Jahrzehnte um 400 n. Chr. datiert. 12 Räume dieses Hauses sind bisher freigelegt. Aufgehendes Mauerwerk ist hier nicht mehr erhalten. Umso interessanter sind zwei grosse unterirdische Wasserreservoirs. Wahrscheinlich gehören zum gleichen Haus die weiter östlich befindlichen Mauern, die AA 1937, 217/218 auf Abb. 12 am linken oberen Rande schraffiert gezeichnet sind. Falls diese Vermutung richtig ist, hätte das monumentale Gebäude frühbyzantinischer Zeit die oben erwähnte Nord-Süd-Strasse überbaut, bzw. keine Kunde mehr von ihrer Existenz gehabt. Ein weiterer Anhaltspunkt zur Datierung ist dadurch gegeben, dass in die Mauern neben kleineren Säulentrommeln und anderen Architekturspolien drei Fragmente der Marmorrenovierung des "Rhoikos-Altars" verbaut sind ; sie setzen also die Zerstörung dieses Altars voraus. Einige spätere Einbauten sind durch schwä-

chere, ohne Mörtel verlegte Fundamente bezeugt.

Das Jahr 1964 bescherte aber auch den Ausgräbern zum ersten Mal seit 30 Jahren (vgl. AA 1937, 206, Abb. 1) grossplastische Marmorfragmente guter Qualität. Durch den Unterkörper eines anderthalb lebensgrossen Kuros konnten die beiden Schenkelstücke Buschor, Altsamische Standbilder Abb. 22 und 54, die Bruch an Bruch an das neugefundene Fragment anpassen, als zu ein und derselben Statue gehörig erwiesen werden. Ebenso aufregend ist der zweite Torso des Fundes : in der Formensprache klassischer Zeit, aus der wir bisher in Samos weder als Original noch als Kopie Nennenswertes besaßen. Mehrere Stigt- und vier Dübellöcher beweisen eine Zurichtung oder Flickung, die wohl in der Kaiserzeit ausgeführt ist. Die Torsen wurden in das Plastikmagazin am Ort der Grabung verbracht, wo die anpassenden Stücke aus altem Bestand von U. Janzen angefügt worden sind (T a f. 634 a). Die neugefundenen Architekturfragmente werden in dem Hof aufbewahrt, der unter Anleitung von H. Walter durch die Architekten A. Kubanek und G. Gruben errichtet war (T a f. 634 b).

ERNST HOMANN - WEDEKING

*

BYZANTINA
ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ
ΝΗΣΩΝ ΑΙΓΑΙΟΥ

ΙΚΑΡΙΑ

Ἐκ τῶν ὀλίγων μεταβυζαντινῶν εἰκόνων, τὰς ὁποίας κατεγράψαμεν εἰς τὴν Ἰκαρίαν, ἀναφέρομεν τέσσαρας, αἱ ὁποῖαι ἀξίζει νὰ σημειωθοῦν: Αἱ τρεῖς ἀποτελοῦν ἓν σύνολον. Εἶναι ὁ Σταυρός, ἀπὸ τὴν κορυφὴν τέμπλου καὶ αἱ δύο γνωσταὶ ὡς «λυπηρά» εἰκόνες τῆς Παναγίας καὶ τοῦ Ἰωάννου, αἱ ὁποῖαι φυλάσσονται εἰς τὸν ναὸν τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων τοῦ Καραβοστάμου. Ἐκεῖ μετεφέρθησαν ἀπὸ τέμπλον τοῦ παλαιότερου ὁμωνύμου ναοῦ, ὅστις δὲν ὑπάρχει πλέον.

Ὁ Σταυρός ἔχει διαστάσεις 1,22 x 1,23 μ. καὶ δὲν ἔχει μεγάλας φθοράς. Ἐπ' αὐτοῦ εἰκονίζεται ὁ Χριστός, Ἐσταυρωμένος, γυμνός, μὲ μόνον τὸ περίζωμα. Εἰς τὰ τρία ἄκρα τοῦ Σταυροῦ τὰ σύμβολα τῶν Ἐδαγγελιστῶν. Ἐπάνω ὁ ἀετός τοῦ Ἰωάννου, ἀριστερὰ ὁ ἀνθρῶπος τοῦ Ματθαίου καὶ δεξιὰ ὁ λέων τοῦ Μάρκου. Κάτω ἀπὸ τὸν ἀετὸν τοῦ Ἰωάννου, ἐντὸς φυλλώματος δένδρου, ἡ φωλεὰ ἐνὸς λευκοῦ πελεκάνου μὲ τὰ τρία μικρά του, πού ἐστραμμένα πρὸς αὐτὸν περιμένουν νὰ ἀναζωογονηθοῦν ἀπὸ τὸ αἷμα τῆς πληγμένης πλευρᾶς του.

Ἡ σπανία αὐτῆ εἰς τὴν μεταβυζαντινὴν εἰκονογραφίαν παράστασις συμβολίζει προφανῶς τὸ πάθος καὶ τὴν θυσίαν τοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος «ἐζώσσε τοὺς θανόντας παῖδας του». Πρόκειται περὶ συμβολισμοῦ, τὸν ὁποῖον ἀπαντῶμεν εἰς τὴν δευτέραν στάσιν τῶν Ἐγκωμίων τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς, ψαλλομένων κατὰ τὸν ὄρθρον τοῦ Μεγάλου Σαββάτου.

Ὁ ζωγράφος μας ἀπεικόνισε τὴν σκηνὴν, ἀκριβῶς ὅπως τὴν εἶχεν ἐμπνευσθῆ καὶ δραματισθῆ ἀπὸ τὸ ἐγκώμιον: «ὡσπερ πελεκὰν τετρωμένους τὴν πλευρὰν σου Λόγε, τοὺς θανόντας παῖδας ἐζώσασας ἐπιστάξας ζωτικὸν αὐτοῖς κρουνόν». Ἡ δευτέρα εἰκὼν εἶναι τοῦ Ἰωάννου (ἀπὸ τὰ λυπηρά). Ἐχει ξυλόγλυπτον τοξωτὸν πλαῖσιον, στηριζόμενον ἐπὶ κονίσκων. Κάτω ἡ ἐπίσης ξυλόγλυπτος βάσις μὲ φύλλα καὶ κλάδους ἀμπέλου.

Ὁ Ἰωάννης εἰκονίζεται ἀγένειος καὶ νέος. Εἶναι ὄρθιος καὶ ἐστραμμένος πρὸς τὰ δεξιὰ. Ἀνασηκῶνει ἐλαφρὰ τὸ ἱμάτιόν του μὲ τὴν ἀριστερὰν τοῦ χεῖρα καὶ φέρει τὴν δεξιάν εἰς τὸ στήθος.

Φορεῖ κυανοπράσινον χιτῶνα καὶ ἱμάτιον πορφυροῦν μὲ λευκοκιτρίνους φωτεινὰς πτυχάς. Εἰς τὰ γυμνά μέρη τὸ πλάσιμον γίνεται μὲ ἐλαιοπράσινον προπλάσιμόν. Τὸ φωτεινὸν μέρος τῆς ἐπι-

δερμίδος εἶναι ὑπόλευκον μὲ ὀλίγας ψιμυθιάς, αἱ ὁποῖαι φωτίζουν τοὺς ὀφθαλμούς, τὸν λαιμὸν καὶ τὸν πῶγονα.

Ἡ Παναγία στρέφεται πρὸς τὸν Ἐσταυρωμένον, ἀνεγείρει ἐλαφρῶς τὴν δεξιάν της χεῖρα, ἐνῶ τὴν ἀριστερὰν φέρει εἰς τὸ πρόσωπον μὲ ἀπόγνωσιν. Φορεῖ κυανοπράσινον χιτῶνα καὶ ἐρυθρὸν μαφόριον μὲ μελανὰς καὶ λευκάς πτυχάς. Αἱ διαστάσεις τῆς εἰκόνος εἶναι 1 x 0,36 μ. καὶ εἶναι ἐλάχιστα ἐφαρμμένη. Τὸ πλάσιμον εἰς τὰ γυμνά μέρη γίνεται καὶ ἐδῶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὅπως καὶ εἰς τὴν προηγουμένην εἰκόνα. Τὰ ὀλίγα φῶτα, ὁ βαθύχρωμος προπλάσιμός καὶ ἡ αὐστηρὰ τεχνοτροπία ἐνθυμίζουν ἔργα τῶν ἀρχῶν τοῦ 17ου αἰ. ἐνὸς ζωγράφου τῆς αὐστηρᾶς παραδόσεως.

Ἀπὸ τὰς λοιπὰς εἰκόνας τῆς νήσου ἀξίζει νὰ σημειωθῆ μία Βάπτισις, εὐρισκομένη εἰς τὸ Καθολικὸν τῆς μονῆς Λευκάδος, εἰς τὴν νότιον Ἰκαρίαν.

Ἐχει διαστάσεις 0,77 x 0,575 μ. Ὁ Χριστός μὲ περίζωμα ὄρθιος εἰς τὸν Ἰορδάνην, μὲ τὰς χεῖρας ἐσταυρωμένας ἐπὶ τοῦ στήθους. Δεξιὰ ὁ Ἰωάννης καὶ ἀριστερὰ τρεῖς ἄγγελιοι, ὀλόσωμοι, κλίνουν ἐλαφρῶς πρὸς τὸν Χριστὸν καὶ κρατοῦν εἰς τὰς χεῖρας ὕφασμα. Ἐντὸς τοῦ ποταμοῦ ἡ προσωποποίησης τοῦ Ἰορδάνου. Ἡ εἰκὼν ἀνήκει πιθανῶτα εἰς τὸν 18ον αἰ.

Ἐκτὸς τῶν εἰκόνων σημειώμενων καὶ δύο ὠραιότατα ξυλόγλυπτα μεταβυζαντινὰ τέμπλα, τὰ ὁποῖα ἡ τοπικὴ παράδοσις ἀναφέρει, ὅτι ἐγιναν εἰς τὴν Χίον. Καὶ τὰ δύο εἶναι ἄριστα ἐπεξεργασμένα καὶ παρὰ τὰς φθοράς των διατηροῦν τὴν λάμπιν των καὶ ἐντυπωσιάζουσαν.

Τὸ ἐν εὐρίσκεται εἰς τοὺς Ἁγίους Πάντας τοῦ Καραβοστάμου, εἰς τὴν βόρειον Ἰκαρίαν (Πί ν. 635 α)¹. Παρουσιάζει διαφορὰς ἀπὸ τὰ γνωστὰ μεταβυζαντινὰ τέμπλα. Δὲν εἰκονίζονται σκηναὶ τοῦ δωδεκαόρτου καὶ ἔχει τελειῶς διαφορετικὴν διάταξιν τῶν ζωνῶν. Ὑπάρχουν τὰ κάτω θωράκια τοῦ τέμπλου, διαχωριζόμενα διὰ ξυλογλύπτων κιονίσκων, ὡς καὶ ἡ βασικὴ ζώνη τῶν εἰκόνων τοῦ τέμπλου. Καὶ ἐδῶ οἱ κιονίσκοι καταλήγουν εἰς μικρὰ φυλλοφόρα κιονόκρανα. Διαμορφώνεται ἐν συνεχείᾳ ὁ κανονικὸς θριγκὸς μὲ ἀλληλαλλήλους παραλλήλους ζώνας, καταφόροτες ἀπὸ διάκοσμον. Σταγόνες συνεχεῖς, κυμάτιον, σταγόνες καὶ παῦλαι ἀποτελοῦν τὴν διακόσμησιν τῆς πρώτης ζώνης. Ἡ ἐπομένη φέρει φυτικὸν διάκοσμον μὲ κλάδους καὶ βότρους ἀμ-

1. Αἱ δημοσιεύμεναι ἐκ τῆς Ἰκαρίας φωτογραφίαι παρεχρήθησαν ἀπὸ τὸν κ. Φ. Ἀλιόπουλον, τὸν ὁποῖον καὶ εὐχαριστοῦμεν.

πέλου, ακολουθούν δεάλιν σταγόνες, οδόντες και κυμάτια. Τέλος μικροί φυλλοφόροι κιλλίβαντες υποβαστάζουν την τελευταία ζώνη, ή όποια πλην τών οδόντων φέρει και σειράν λοξοτιμήτων άκανθοφύλλων. Αί ζώναι συνεχίζονται και επί τών μεγάλων γεισιπόδων του τέμπλου, τών στηριζομένων εις τά κιονόκρανα τών διαχωριστικών κιονίσκων.

Εις την μεσαίαν πύλην τοξωτών δαντελωτών υπέρθυρον με ταινίαν, εκ φύλλων δάφνης, σχηματίζουσιν τόξον και έντος καμπυλοπλευρών τριγώνων, κλάδοι με άνθη και καρπούς. Άνήκει πιθανάτα εις τά τέλη του 18ου αϊ.

Παρόμοιον τέμπλον, τó όποιον ή παράδοσις συσχετίζει επίσης με τεχνίτας της Χίου, εδρίσκεται εις τó Κυπαρίσι του Εδδήλου, εις την βόρειον Ίκαρίαν (Πί ν. 635 β). Και εις αυτό σχηματίζεται θριγκός εξ άλληπαλλήλων ζωνών με φυτικά ή γεωμετρικά κοσμήματα, παρόμοια με του προηγούμενου τέμπλου. Εις την κορυφήν του τέμπλου ύψώνεται σταυρός με τον Χριστόν Έσταυρωμένον και εις τά άκρα τούς τέσσαρας Εθαγγελιστάς έν προτομή.

Λείπει ή δεξιά κεραία του σταυρού, ήτις φαίνεται ότι έχει αφαιρεθή προσφάτως. Έν μέγα μετάλλιον Εθαγγελιστού, κρατούμενον υπό δύο δλοσώμων άγγέλων, εδρίσκεται εμπροσθεν της βάσεως του σταυρού. Άριστερά και δεξιά δύο δράκοντες και από τά λυπηρά μόνον ή μία εικών. Ός και εις τó προηγούμενον, έχουν μετακινηθή και έδω μέλη του τέμπλου, όπως φαίνεται από τó γεγονός, ότι αί δύο τελευταία προς την κορυφήν του τέμπλου ζώναι δέν είναι συνεχείς. Έκάστη ζώνη άποτελείται εκ δύο σανίδων με διαφορετικήν ξυλόγλυπτον διακόσμησιν. Άνήκει πιθανάτα εις τά τέλη του 18ου αϊώνος.

Έπ' ευκαιρία της καταγραφής τών εικώνων και κειμηλίων της νήσου έπεσκέφθημεν όρισμένους τοιχογραφημένους ναούς, οι όποιοι άξίζει να σημειωθούν και να μελετηθούν. Περιορίζομαι εις σύντομον περιγραφήν τών τοιχογραφιών των.

Έκ τών ναών άναφέρω τó Καθολικόν της Όσίας Θεοκτίστης της Λεσβίας. Εδρίσκεται εις τó βόρειον μέρος της νήσου, εις άπόστασιν μιás και ήμισίας ώρας από την Πέρα Μεριά. Η εκκλησία είναι μονόκλιτος, καμαροσκεπής και έχει τομήν υπερυψωμένου τόξου.

Είναι κατάγραφος από τοιχογραφίας του 17ου αϊ., όπως άποδεικνύεται εκ της έπιγραφής, της εδρισκομένης εις τόν νότιον τοίχον, έντος τετραγώνου πλαισίου. Διετηρήσαμεν την όρθογραφίαν της έπιγραφής και την μετεγράψαμεν ως εξής:

Έτεληθή ή παρούσα ζωγραφία διά κόπον / κ(αι) έξόδου κτιόρου του πανοσηοτάτου έν ιε / ρομονάχοις κ(αι) πν(ευμ)ατικής π(ατ)ράσιν. Κ(;)ω Κυρ παπά Γερασίου κ(αι) ή μήτηρ, αυ / του Μαρία πρεσβυτέρα / και ό αδελφός αυτου Μελέτιος / ιερομόναχος / διά χειρός δέ κάμου / του τατηνου κ(αι) άναξίου δούλου Χατζιπαντελι / Άναγνώστου εκ Χίου / εκ κόμης / Νεοχωρίου / τó επίκλην. 1688 Μηνι / όκτοβρίου β.

Έπί του νοτίου έπίσης τοίχου προσωπογραφία του κτήτορος και ή έπιγραφή : *Δέησις του δούλου του Θεού Μελετίου / ιερομονάχου / κ(αι) κτήτορος της άγίας / μονής τατης.*

Έπί του δυτικού τοίχου γυναικεία μορφή και έπιγραφή: *Δέησις του δούλου του Θεού Μαρίας Πρεσβυτέρας. Δεξιώτερον: Δέησις των δούλων του Θεού Γερασίου ιερομονάχου κ(αι) της Μη / τρός αυτου Μαρίας Πρεσβυτέρας κτητόρων. . . .*

Η εικονογράφηση επί του βόρειου τοίχου χωρίζεται εις ζώνας. Από Δ. προς Α. επί του νοτίου τοίχου ή πρώτη ζώνη άρχίζει με τέσσαρας άγίας γυναικείας μορφάς, όθιας και έντελώς κατ' ένώνιον (Κυριακή, Άναστασία, Μαρίνα, Παρασκευή). Κρατούν εις την δεξιάν χείρα σταυρόν και φέρουν την άριστεράν πρό του στήθους με την παλάμην προς τά έξω.

Έν συνεχεία εις την αυτην ζώνη, ανατολικώτερον, ό Άγιος Εδστάθιος έφιππος έρχεται εκ δεξιών και κρατεί άκόντιον. Άκολουθεί άμέσως άλλος άγιος έφιππος και τέλος προς τó ιερόν, εις ώραιός πελώριος Γαβριήλ, ό όποιός φθάνει τó ύψος και της δευτέρας ζώνης.

Η δευτέρα ζώνη άρχίζει με τρεις γηραιάς μορφάς. Άμέσως έν συνεχεία Άγιοι κατ' ένώνιον : Ίσίδωρος με βραχύν στρατιωτικών χιτώνων, θώρακα και χλαμύδα. Πολύκαρπος με φαίλονιον, όμοφόριον, έπιτραχήλιον. Άγιος Προκόπιος, άγένειος, με βραχύν χιτώνων, θώρακα και χλαμύδα. Άγιος Εδθύμιος. Προφήτης Ζαχαρίας, Προφήτης Ηλιας. Εις την τρίτην ζώνην εικονίζονται σκηναι από την ζωην του Χριστού. Άρχίζουν με την Σταύρωσιν : ό Χριστός μεταξύ δύο ληστών, άριστερά κάτω ή Παναγία, δύο μυροφόροι και στρατιώτης με λόγχην. Δεξιά ό Ίωάννης και ό εκατόνταρχος. Άκολουθούν ή Βάπτισις και ή Γέννησις.

Εις τόν βόρειον τοίχον ή εικονογράφηση άρχίζει με τās Άγίας Βαρβάραν, Είρήνην, Αικατερίνην. Άκολουθεί ό Άγιος Γεώργιος, ό όποιός φθάνει εις τó ύψος και της δευτέρας ζώνης και τέλος ό Άρχάγγελος Μιχαήλ, ώραιός, πελώριος, άπέναντι ακριβώς από τόν Γαβριήλ του νοτίου τοίχου.

Εἰς τὴν δευτέραν ζώνην οἱ Ἅγιοι Σάββας, Ἀντώνιος, Κωνσταντῖνος καὶ Ἑλένη, ὁ Ἐπιτάφιος θρῆνος, ὁ προφήτης Δαυὶδ, ἡ Κάθοδος εἰς τὸν Ἅδην καὶ τέλος ὁ Λίθος.

Εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον ἡ Δευτέρα Παρουσία. Εἰς τὴν κόγχην τοῦ ἱεροῦ ἡ Πλατυτέρα, εἰς τὴν καμάραν ἀριστερὰ ἐπάνω ἡ Ἀνάληψις καὶ κάτω οἱ Ἅγιοι Παντελεήμων, Ἑρμόλαος καὶ Σπυρίδων. Δεξιὰ ἐπάνω ὁ Εὐαγγελισμὸς καὶ κάτω οἱ Ἅγιοι Ἀνάργυροι, Κοσμάς καὶ Δαμιανός.

Εἰς τὸ βόρειον ἐπίσης μέρος τῆς Ἰκαρίας, εἰς τὸ νεκροταφεῖον τοῦ χωρίου Κοσσίγια σφάζεται ὁ μεταβυζαντινὸς ναὸς τοῦ Ζωοδότου.

Εἶναι μονόκλιτος, καμαροσκεπής, μὲ τρία ἐνισχυτικά τόξα, κατάγραφος. Καὶ ἐδῶ ἡ ζωγραφικὴ, ὅπως καὶ εἰς τὸν προηγούμενον ναόν, εἶναι χωρισμένη εἰς ζώνας :

Εἰς ὅλον τὸν δυτικὸν τοῖχον ἡ Δευτέρα Παρουσία (Πί ν. 636 α - β). Μὲ μίαν σκηνὴν κολλάσεως ἀρχίζει ἡ πρώτη ζώνη τοῦ βορείου τοίχου, ἐν συνεχείᾳ τοῦ δυτικοῦ. Τρεῖς γυναικεῖαι μορφαὶ καὶ μία ἀνδρική, περιεζωσμένοι ἀπὸ ὄφεις : μοιχός, ὄτακουστρια, βλάσφημος καὶ ἡ ἀποστρέφουσα τὰ νήπια. Ἀνατολικότερον αἱ Ἅγιοι Μαρίνα καὶ Ματρῶνα ἢ ἐν Χίῳ, οἱ Ἅγιοι Ἀνδρέας, Ἰωάννης ὁ Θεολόγος καὶ Γαβριήλ.

Ἡ δευτέρα ζώνη ἀρχίζει μὲ τὸν « ἀρχιληστήν » (Πί ν. 637 α). Ὁ ληστής μὲ τὰ χέρια σταυρωμένα, γυμνός, μὲ μόνον τὸ περιζῶμα, περιμένει νὰ κριθῶν αἱ πράξεις του. Ἐξ ἡμικυκλίου φαίνε-

ται ἡ « Χεῖρ Κ(υρίου) » ἡ ὁποία κρατεῖ ζυγόν. Ἐπιγραφή : « ἐλλέχωντε πράξεις ». Ἀριστερὰ τρεῖς ἄγγελοι καὶ δεξιὰ δαίμονες. Ἐνας ἄγγελος κρατεῖ ζεύγος περιστερῶν καὶ τὸ ἀποθέτει εἰς τὸν ἕνα δίσκον τοῦ ζυγοῦ, ὁ ὁποῖος βαρύνει πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνσιν, παρ' ὅ,τι εἰς τὴν ἄλλην πλευρὰν οἱ δαίμονες ἀγωνίζονται διὰ νὰ κερδίσουν τὸν ληστήν (δύο ἐξ αὐτῶν κάθονται εἰς τὸν ἄλλον δίσκον τοῦ ζυγοῦ). Ἀνατολικότερον οἱ Ἅγιοι Παντελεήμων, Εὐθύμιος, Σάββας, Ἀντώνιος, Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος.

Εἰς τὴν τρίτην ζώνην ὁ Προφήτης Δανιήλ, ἡ Μεταμόρφωσις, ὁ Ζαχαρίας, ὁ Ἡσαΐας, Βάπτισις, ὁ Μωϋσῆς, ἡ Ὑπαπαντή, ὁ Ἰερεμίας, ὁ Ἰωνάς, στηθάρια ἁγίων.

Εἰς τὴν κόγχην τοῦ ἱεροῦ ὁ Χριστὸς Ζωοδότης, εἰς τὴν κόγχην τῆς προθέσεως ὁ Νυμφίος.

Εἰς τὸν κατακόρυφον ἀνατολικὸν τοῖχον (τύμπανον) τοῦ ἱεροῦ οἱ δώδεκα Ἀπόστολοι, καθήμενοι. Εἰς τὸν νότιον τοῖχον τοῦ ἱεροῦ, Γέννησις καὶ στηθάρια ἁγίων, εἰς συνέχειαν μὲ τὰ στηθάρια ἁγίων τοῦ κυρίως ναοῦ. Εἰς τὸν βόρειον, Ἀνάληψις ἄνω (Πί ν. 637 β) καὶ κάτω ὁ Ἅγιος Πέτρος Ἀλεξανδρείας.

Οἱ τοιχογραφίες τοῦ Ζωοδότου, παρ' ὅ,τι ἔχουν ἀρκετὰ λαϊκὰ στοιχεῖα, διατηροῦν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μορφάς, αἱ ὁποῖαι μένουσιν πισταὶ εἰς τὴν σοβαρὰν παράδοσιν τῆς Κρητικῆς τέχνης. Παράδειγμα ἀποτελοῦν αἱ ὠραῖαι μορφαὶ τῶν Ἁγίων Ἀνδρέου καὶ Ἰωάννου (Πί ν. 637 γ).

ΧΡ. ΣΤΑΥΡΙΝΟΥ - ΜΠΑΛΤΟΓΙΑΝΝΗ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΥΚΛΑΔΩΝ

ΝΑΞΟΣ

Τὸ κύριον πρόβλημα, τὸ ὁποῖον ἐξακολουθεῖ νὰ ἀντιμετωπίζῃ ἡ Ὑπηρεσία ἐν Νάξῳ, εἶναι ἡ περιστολὴ τῶν καταστροφῶν τῆς ἀρχαιοκαπηλίας, ἥτις εὐνοεῖται ἐκ τῆς κατὰ τὸν συρμὸν τῶν τελευταίων χρόνων μεγάλης ζητήσεως πρωτοκυκλαδικῶν ἀρχαιοτήτων εἰς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ ἐκ τῆς εὐκολίας ἀνασκαφῆς τῶν προϊστορικῶν τάφων εὐρισκομένων εἰς μικρὸν βάθος ἐντὸς τοῦ ἐδάφους, ὥστε νὰ ἀποκαλύπτονται μὲ τὴν ἐπέκτασιν τῆς γεωργικῆς καλλιέργειας. Ἄλλωστε εἰς τὴν νῆσον ὑπάρχει παλαιὰ παράδοσις τυμβωρυχίας.¹

Ἄπὸ τοῦ ἔτους 1961 ἤρχισαν νὰ ἐνεργοῦνται προληπτικαὶ ἀνασκαφαὶ ἀνὰ τὴν ὑπαιθρον τῆς νήσου, τῆς ὁποίας ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα εἶχε διακοπῆ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Κλ. Στεφάνου. Δυστυχῶς ἡ ἔλλειψις ἐπαρκοῦς ἐπιστημονικοῦ προσωπικοῦ καὶ ἡ κατὰ τὰ πρῶτα στάδια περιορισμένη τοπογραφικὴ γνῶσις τῆς ὑπαιθρου δὲν ἐπέτρεψαν, ὥστε αἱ ἀνασκαφαὶ νὰ ἀναπτυχθοῦν εἰς μεγάλην κλίμακα, ὅπως ἐπέβαλλεν ἡ ἀνάγκη. Σημαντικὴν ἐπίδρασιν διὰ τὴν διάσωσιν ἀρχαίων εὐρισκομένων εἰς τὰς χεῖρας τῶν χωρικῶν ἤσκησε καὶ ἡ ἴδρυσις Ἀρχαιολογικῆς Συλλογῆς ἐν Ἀπειράνθῳ, ἥτις διήγειρε τὴν τοπικὴν φιλοτιμίαν καὶ εἰς βραχὺ χρονικὸν διάστημα περιέλαβε μέγαν ἀριθμὸν ἐν πολλοῖς ἀξιολόγων ἀντικειμένων. Μεταξὺ τούτων τὸ σημαντικώτερον ἀπόκτημα ἦσαν αἱ πλάκες μετ' ἐπικρούστων παραστάσεων, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν ἄγνωστον μέχρι τοῦδε κεφάλαιον τῆς πρωτοκυκλαδικῆς εἰκονογραφίας.² Εἰς τὴν ὄλην προσπάθειαν τῆς Ἐφορείας κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἀνεκτίμητον συμβολὴν προσέφερον ὁ ἐνθουσιασμὸς καὶ ἡ ἀκαταπόνητος ἐρευνητικὴ δραστηριότης τοῦ συνταξιούχου καθηγητοῦ κ. Μ. Μπαρδάνη.

Ἡ κυριώτερα ἀνασκαφικὴ ἔρευνα κατὰ τὸ διαρρῆσαν ἔτος ἐνεργήθη εἰς τὴν παρὰ τὸ χωρίον Τσικαλιὰρὸ τῆς Τραγαίας ἐκτεταμένην νεκρόπολιν ὑστερογεωμετρικῶν καὶ πρωϊμῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων. Ἐπίσης παρὰ τὸ χωρίον Μέλανες ἀνεσκάφη εἰς ἀγροτικὸς συνοικισμὸς κλασσικῆς ἐποχῆς καὶ ἤρχισαν δοκιμαστικαὶ ἔρευναι εἰς τὴν

ἀνατολικὴν παραλίαν τῆς νήσου, πρὸς Ν. τοῦ ὄρμου τῆς Μουτσούνας. Εἰς τὴν περιφέρειαν ταύτην τὰ πρωτοκυκλαδικὰ νεκροταφεῖα ἢ μεμονωμένα συστάδες τάφων ἀπαντοῦν πυκνὰ εἴτε κατὰ τὴν ἀκτὴν εἴτε εἰς μικρὰν ἀπόστασιν πρὸς τὸ ἐσωτερικόν. Τὸ σημαντικώτερον νεκροταφεῖον εὐρίσκεται εἰς τὴν παρὰ τὴν θάλασσαν μικρὰν πεδιάδα τῆς Μάκρης. Πλὴν τῶν ἐξήκοντα τάφων, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἀνασκαφῆ παρὰ τοῦ Κλ. Στεφάνου,³ τρεῖς περίπου δεκάδες ἐσυλήθησαν πρὸ διετίας παρ' ἀρχαιοκαπήλων. Εἰς τὴν περιοχὴν Λυγαρίδια νοτιώτερον, εἰς θέσιν «Στενό», ἡ ἐμφύτευσις ἐλαιῶνος κατὰ τὰ προπολεμικὰ ἔτη εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν καταστροφὴν ἀρκετῶν δεκάδων τάφων, καθὼς δεικνύει τὸ πλῆθος τῶν πλακῶν, αἵτινες ἔχουν χρησιμοποιεθῆ διὰ τὴν κατασκευὴν μανδροτοίχων. Ἄλλοι δεκαπέντε περίπου τάφοι ἔχουν συληθῆ καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Μουτσούνας, ἐπὶ τῆς κλιτύος, ἥτις κεῖται πρὸς Δ. τῆς θέσεως, ἔθνα εἶχεν ἐνεργηθῆ ἢ παλαιὰ ἀνασκαφῆ τοῦ Κλ. Στεφάνου. Εἰς ἐπιχειρηθεῖσαν μικρὰν ἔρευναν εὐρέθη ὅτι ὑπελείπετο εἰς μόνον ἀσύλητος τάφος. Εἶχε σχῆμα σχεδὸν ὀρθογώνιον μῆκ. 0,72 καὶ πλάτ. 0,50 μ. — τὸ βάθος ἦτο μικρόν, μόλις 0,30 μ. Τὰ τοιχώματα ἀπετέλουν, ὡς συνήθως, πλάκες ἐκ σχιστολίθου καὶ δι' ὁμοίας πλακῶς ἦτο ἐστρωμένον καὶ τὸ δάπεδον (Πί ν. 638 δ). Τὰ ὀλίγα σφoζόμενα λείψανα ὀσῶν ἐδείκνυον ὅτι ὁ νεκρὸς εἶχε ταφῆ εἰς τὴν τυπικὴν διὰ τὴν ἐποχὴν στάσιν ὀκλάζοντος. Ἐντὸς τοῦ τάφου εὐρέθησαν μόνον δύο θαλάσσια κογχύλια καὶ μία λεπίς ὀψιανθοῦ. Εἰς τὴν μικρὰν ἐπίπεδον ἔκτασιν ὑπεράνω τῶν τάφων διεπιστάθησαν λείψανα μικρᾶς προϊστορικῆς ἐγκαταστάσεως, ἀλλ' ἡ καταστροφὴ ἐκ τῆς καλλιέργειας καὶ τῆς ἐξαγωγῆς λίθων δὲν φαίνεται νὰ ἔχη ἀφήσει πολλὰ πράγματα εἰς τὴν θέσιν των. Εἰς τὸν χώρον περισηθῆ μία χαλκῆ σμίλη.

Λυγαρίδια

Δύο χλμ. περίπου πρὸς Ν. τῆς Μουτσούνας εἰς τὰ πρηνῆ τῆς ὄχθης τοῦ διαρρῆσαν τὴν περιοχὴν χειμάρρου εἶχε πρὸ δεκαετίας ἀποκαλυφθῆ καὶ συληθῆ εἰς ἰδιόρρυθμος μυκηναϊκὸς τάφος. Ἐκ τῶν ἀγγείων, τὰ ὁποῖα εὐρέθη περιέχων, διεσώθη, διότι τὰ ἄλλα ἐθραύσθησαν παρὰ τῶν χωρικῶν, ἐν θήλαστρον, τὸ ὁποῖον τελικῶς εἰσήχθη εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν τῆς Ἀπειράνθου. Ἡ ἐπιφάνεια φέρει κόσμησιν ἐκ καστανοῦ γανώματος ταινιδῶν καὶ χρονολογεῖται εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΙ Γ ἐποχῆν. Ὁ καθαρισμὸς τοῦ χώρου ἐπέ-

1. ΠΑΕ 1903/4, σ. 53.

2. Δημοσιεύονται παρὰ τοῦ Ἐπιμελητοῦ κ. Χ. Ντούμα εἰς τὸ ΔΔ 20 (1965) Μέρος Α', σ. 41 - 64.

3. ΠΑΕ 1906, σ. 86.

τρεψε νὰ ἐξακριβωθοῦν αἱ λεπτομέρειαι τῆς μορφῆς τοῦ τάφου (Πί ν. 640 β). Ἦτο ὀρθογωνίου σχήματος καὶ εἶχε μῆκ. 2.11 καὶ πλάτος 0,99 μ. Τὰ τοιχώματα ἦσαν κτιστὰ διὰ πλακοειδῶν λίθων (εἰς τὴν μίαν πλευρὰν σφίζονται εἰς ὕψ. 0,56 μ.) καὶ ἐσχημάτιζον ἄνω κατ' ἐκφορικὸν τρόπον καμάραν, τῆς ὁποίας τὸ ὕψος δὲν πρέπει νὰ ὑπερέβαινε τὰ 1.35 μ. Ἡ εἰσοδος ἐκλείετο διὰ μεγάλης πλακῆς. Κατὰ τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν τοῦ τάφου, εἰς ἕκτασιν 1,75 μ., ὑπῆρχε στρῶμα λευκοκιτρίνου χρώματος πλήρες ὀστράκων ὑστερομυκηναϊκῶν ἀγγείων, ποικίλων σχημάτων, ἀτινα προήρχοντο προφανῶς ἐξ ἀπορρίψεων.

Ἐο μυκηναϊκὸς συνοικισμὸς, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκεν ὁ τάφος, εὑρίσκεται εἰς τὴν ὁμαλὴν ἕκτασιν ὑπεράνω τοῦ χειμάρρου, ἧτις εἶναι γνωστὴ εἰς τοὺς ἐντοπίους ὑπὸ τὸ ὄνομα «Καρβουνόλακκοι». Εἰς τριήμερον δοκιμαστικὴν ἔρευναν ἀπεκαλύφθησαν δύο δωμάτια παραπλευρῶς ἀλλήλων κείμενα, τὰ ὁποῖα φαίνεται νὰ ἀποτελοῦν τμήμα μεγαλύτερας οἰκίας (Πί ν. 639 α). Ἀμφότερα εἶναι προσιτὰ ἐκ Ν. Μῆκος ἔχουν κατὰ τὴν μεσοτοιχίαν 4.60 μ. καὶ πλάτος τὸ μὲν ἀνατολικὸν 1.44 - 1.86 μ., τὸ δὲ δυτικὸν 1.39 - 2.38 μ. Τὸ πάχος τῶν τοίχων κυμαίνεται ἀπὸ 0,45 - 0,64 μ. Κατὰ μῆκος τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ πρώτου δωματίου διήκει κτιστὸν διὰ λίθων πεζούλιον, πλάτους 0,88 - 1.30 μ. Εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ δευτέρου δωματίου ὑπάρχει ἐστία κειμένη εἰς ἀνυψωμένον ἐπίπεδον, τὸ ὁποῖον σχηματίζουν μικραὶ πλάκες καθέτως τοποθετημέναι πρὸς συγκράτησιν τῶν χωμάτων (Πί ν. 639 β). Δύο ἄλλαι πλάκες ἀποτελοῦν τὴν στρώσιν τοῦ πρὸς τὸν μεσοτοιχον δεξιῦ τμήματος. Εἰς τὴν εἰσοδὸν τοῦ δωματίου σφίζεται τὸ κατῶφιον, μεγάλη πλάξ μῆκ. 1.34 καὶ πλάτ. 0,40 μ. Κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ δωματίου ἀπεκαλύφθη ἐπίσης μικρὸς παιδικὸς τάφος. Διαστάσεις εἶχε 0,87 πρὸς 0,52 μ. καὶ βάθος 0,22 μ. Εἰς τὴν μίαν τῶν μακρῶν πλευρῶν, πρὸς τὴν ΒΑ. γωνίαν ἴστατο μία ὑψηλότερα τῶν ἄλλων πλάξ, ἧτις ὑπερεῖχε τοῦ τάφου κατὰ 0,15 μ. ἐν εἰδει μικροῦ σήματος (Πί ν. 640 α).

Ἡ εὐρεθεῖσα εἰς τὸ κτήριον κεραμικὴ ἀνάγεται εἰς τὴν ΥΕ III Γ ἐποχὴν. Συνίσταται αὕτη εἰς ὄστρακα μεγάλων ἀγγείων φέροντα κόσμησιν διὰ ταινιῶν κατὰ τὸν ρυθμὸν τῶν «σιτοβολῶν» καὶ εἰς τεμάχια ἀπλῶν ὑπιπέδων κυλίκων.

Κατὰ τὴν μυκηναϊκὴν ἐποχὴν, ἀντιθέτως πρὸς τὴν πυκνότητα, ἀλλὰ καὶ τὴν διασπορὰν τῶν πρωτοκυκλαδικῶν συνοικισμῶν καθ' ὅλην τὴν ἕκτασιν τῆς νήσου, ἡ ἀνάπτυξις ἐνὸς σημαντικοῦ κέντρου εἰς τὴν θέσιν τῆς πόλεως τῶν ἱστορικῶν χρόνων, ἴσως καὶ ἡ ἔλλειψις ἀσφαλείας εἰς τὰς

νήσους τοῦ Αἰγαίου φαίνεται ὅτι ἀπερρόφησαν τὴν ζωὴν τῆς ὑπαίθρου. Ἡ μόνη ἄλλη γνωστὴ μυκηναϊκὴ ἐγκατάστασις εἶναι ὁ συνοικισμὸς τῆς Ριζοκαστελιᾶς.⁴ Διαπιστώνεται ἤδη ὅτι καὶ αἱ πεδινὰ ἐκτάσεις τῆς ἀνατολικῆς παραλίας ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸν ὄρμον τῆς Μουτσούνας προσεῖλκυσαν εἰς τὴν ἐγκατάστασιν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν ἐνὸς μικροῦ ἀγροτικοῦ συνοικισμοῦ.

Ἁγιάσος

Εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν παραλίαν τῆς Νάξου δύο πρωτοκυκλαδικὰ νεκροταφεῖα ἔχουν συληθῆ ὄχι πρὸ πολλῶν ἐτῶν εἰς θέσιν Ροός, ὅπου εἶχε παλαιότερον ἐνεργῆσαι ἀνασκαφὰς ὁ Κλ. Στέφανος, καὶ Ἁγιάσον (Πί ν. 641 α). Ἐνταῦθα μόνον εἰς τάφος διεσφίζετο ἀσύλητος, ἀλλ' οὐδὲν κτῆρισμα περιεῖχε (Πί ν. 641 β). Ἦτο τοῦ συνήθους τραπεζοειδοῦς σχήματος καὶ εἶχε τὴν στενὴν πλευρὰν κτιστὴν. Μῆκ. κατὰ τὴν μακρὰν πλευρὰν 0,94, πλάτ. 0,53 καὶ βάθ. 0,57 μ. Τὸ δάπεδον ἦτο πλακόστρωτον καὶ ἄλλη πλάξ κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν ὑπῆρχεν ἐν εἰδει προσκεφαλαίου. Ἡ κεφαλὴ τοῦ νεκροῦ εὑρίσκετο εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν.

ΔΗΛΟΣ

Αἱ ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι τῆς Δήλου ἀπὸ ἐτῶν ἔχουν περιέλθει εἰς στασιμότητα διὰ τὴν συνεχιζομένην ἔλλειψιν ἀρχιτεκτονικῶν μελετῶν. Κατὰ τὸ διαρρεῦσαν ἔτος ἐξηκολούθησαν μόνον αἱ ἐργασίαι συντηρήσεως τῶν ψηφιδωτῶν, ὅπου εἶχε χαλαρωθῆ ἡ συνοχὴ τῶν ψηφιδῶν πρὸς τὸ ὑπόστρωμα. Εἰς τὸ Μουσεῖον ἡ ἀνίδρυσις ἐπὶ βῆθρων τῶν ἀρχαϊκῶν καὶ κλασσικῶν γλυπτῶν πλησιάζει νὰ συμπληρωθῆ. Ὁ χώρος, ὁ ὁποῖος διατίθεται διὰ τὴν ἐκθεσιν, εἶναι φυσικὰ ἀνεπαρκῆς καὶ ἡ τακτοποίησις ἔχει ἐν τινι μέτρῳ προσωρινὸν χαρακτῆρα. Τὰ γλυπτὰ τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς συνεκεντρώθησαν εἰς τὴν μικρὰν αἴθουσαν τῆς βορείας πτέρυγος, ἧτις ἐκλείσθη διὰ τὸ κοινόν. Ἐπίσης δὲν ὑπάρχει δυνατότης νὰ ἐκτεθοῦν αἱ τοιχογραφίαι καὶ ἡ ἑλληνιστικὴ κεραμικὴ καὶ μικροτεχνία, καθὼς καὶ τὰ ἀττικά μελανόμορφα ἀγγεῖα ἐκ τοῦ Ἁραίου. Ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπεκτάσεως τοῦ Μουσείου, διὰ τὸ ὁποῖον ὁ περιορισμὸς τῆς ἐκθέσεως δὲν ἔχει ποσοτικὴν μόνον σημασίαν, ἀλλὰ συνιστᾷ ἀπώλειαν τῆς ἰδιομορφίας τοῦ χαρακτῆρος του, κατέστη πλέον ἐπιτακτικὴ.

4. Μυκηναϊκὰ ὄστρακα ἔχουν περισυλλεγῆ καὶ ἀπὸ τὸ ὕψωμα Βίγλα εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Πολίχνης. Ἀλλὰ σημαντικὸς συνοικισμὸς δὲν φαίνεται νὰ ὑπῆρξε.

ΚΕΩΣ

Μετά την ἀποκάλυψιν τῶν δύο ἀρχαϊκῶν ναῶν τῆς Καρθαίας, ἤτις ἐπραγματοποιήθη πρὸ διετίας παρὰ τοῦ Ἐπιμελητοῦ κ. Χ. Ντούμα, αἱ ἐργασίαι διαμορφώσεως τοῦ χώρου κατὰ τὸ τρέχον ἔτος ἀπέβλεπον κατὰ πρῶτον εἰς τὴν ἐξακριβωσιν τῆς θέσεως καὶ τῆς καταστάσεως, εἰς τὴν ὁποίαν σφίζεται, τοῦ θεάτρου τῆς πόλεως. Τὸ θέατρον τῆς Καρθαίας ἔχει σημειωθῆ εἰς τὸν παλαιὸν χάρτην τοῦ Brønsted μὲ τὴν πληροφορίαν ὅτι δὲν φαίνεται νὰ εἶναι σημαντικόν, ἀλλ' ἔκτοτε οὔτε ἐμελετήθη οὔτε μνημονεύεται ἐξ αὐτοψίας. Τὸ ἄνωτερον μέρος τοῦ κοίλου, τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται ὑπεράνω τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, εἶχε καλυφθῆ διὰ μανδροτοιχῶν καὶ καταστῆ ἀθάτατον. Κατὰ τὴν διάλυσιν τῶν μανδροτοιχῶν εὐρέθη νὰ ἔχη ὑποστῆ μεγάλην καταστροφὴν, διότι κατὰ τὰς διηγήσεις τῶν ἐντοπίων εἶχον ἐξαχθῆ παλαιότερον λίθοι ἐκ τῶν ἐδωλίων πρὸς στέγασιν τοῦ παρὰ τὴν θύλασσαν ναυδρίου τῆς Παναγίας (Πί ν. 638 α).

Τὰ ἐδῶλια τοῦ κοίλου εἶναι κατεσκευασμένα ἐκ μεγάλων πλακῶν (τὸ μῆκος των φθάνει τὰ 3.20 μ.) ἐκ πρσινωποῦ σχιστολίθου, αἵτινες ἐδράζονται ἐπὶ μιᾶς σειρᾶς τραπεζοειδῶν ἀσβεστολίθων. Τὸ ὕψος τούτων εἶναι 0,36 μ. Κατὰ τὸ δυτικὸν τμήμα τοῦ κοίλου ἀπεκαλύφθη καὶ ἡ κλιμαῆ, ἣτις χωρίζει τὰς κερκίδας. Ἐχει πλάτος 0,66 μ. καὶ εἰς τὸ μεταξὺ τῶν ἐδωλίων διάστημα ἀντιστοιχοῦν, ὡς συνήθως, δύο βαθμίδες. Εἰς ἀνοίγεισαν ἐγκαρσίως τάφρον, διὰ νὰ ἐξακριβωθῆ, ἐὰν ἡ συνέχεια τοῦ κοίλου ἐσφίζετο ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους, ἀπεκαλύφθησαν πέντε σειραὶ ἐδωλίων καὶ ἐν συνεχείᾳ μία βαθμὶς ὕψ. 0,58 μ. (Πί ν. 638 β). Εἰς ἀπόστασιν 0,38 μ. ὑπάρχει χαμηλὴ κατασκευὴ ἐν εἶδει θωρακείου περιβάλλοντος πρὸς τὴν τελευταίαν βαθμίδα διαδρόμου εἶναι πλακόστρωτον. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ θεάτρου, καλυφθὲν ὑπὸ τῶν χωμάτων, διατηρεῖται καλῶς, ἐὰν δὲν εἶναι ἐντελῶς ἀνέπαφον. Ἀλλὰ, διὰ νὰ συνεχισθῆ ἡ ἀποκάλυψις, ἀπαιτεῖται προηγουμένως ἀπαλλοτριώσις τοῦ ἀγροῦ, εἰς τὸν ὁποῖον ἐκτείνεται τὸ ἀρχαῖον οἰκοδόμημα.

Τὸ θέατρον τῆς Καρθαίας εἶναι μικρὸν καὶ ἡ κατασκευὴ του ἄπλη, χωρὶς ἀξιώσεις. Ἀλλ' ἀκριβῶς ὁ χαρακτήρ αὐτός, ἀνταποκρινόμενος εἰς τὰ μέτρα τῆς ἐπαρχιακῆς πόλεως καὶ τὰς μορφολογικὰς ἀναλογίας τοῦ τοπίου, προκαλεῖ σήμερον τὸ ἐνδιαφέρον.

Ἀνεζητήθησαν κατόπιν τὰ ἐρείπια τῆς δι' ἀρχαίου ὕλικου, ἴσως ναοῦ τῆς Δήμητρος, κτισθεί-

σης ἐκκλησίας, τὰ ὁποῖα εἶχον ἀνασκαφῆ παρὰ τοῦ Graindor⁵, ἀλλ' ἐξηφανίσθησαν κατὰ τὴν διαρρεῦσασαν πεντηκονταετίαν. Τὰ ἐρείπια εὐρέθησαν εἰς βάθος 3.50 μ. ἐντός τῆς κοίτης τοῦ χειμάρρου Βαθυπόταμος.

Ἀπεκαλύφθη τμήμα τοῦ πλακοστρώτου διαπέδου, ὡς καὶ τέσσαρες κίονες, οἵτινες εἶχον καταπέσει ἐπ' αὐτοῦ, καὶ ἐξήχθη ἐν δωρικὸν κιονόκρανον. Μετὰ τὴν ἐπισημανσιν τῆς θέσεως, διὰ νὰ καταστῆ δυνατὴ ἡ μόνιμος ἀποκάλυψις τῶν ἐρειπίων καὶ συστηματικώτερα ἀνασκαφῆ τοῦ χώρου, πρέπει νὰ ἐπιχειρηθῆ πλέον ἡ ἐκτροπὴ τῆς κοίτης τοῦ χειμάρρου. Ἡ ἐρευνα αὕτη εἶναι ἀναγκαία, διότι ὁ ἀρχαῖος ναὸς φαίνεται ὅτι προηγήθη τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας εἰς τὴν ἰδίαν ἀκριβῶς θέσιν⁶, καθὼς δεικνύει καὶ ἡ λάξευσις τοῦ βράχου κατὰ τὴν νοτίαν παρεῖαν τῆς κοίτης τοῦ χειμάρρου πρὸς δημιουργίαν ἐλευθέρου χώρου.

Ἐψηλά εἰς τὸ ἄνδηρον, ὅπου εἶχεν ὀλοκληρωθῆ ἡ ἀποκάλυψις τῶν ἐρειπίων τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς (DD), ὑπελείπετο νὰ καθαρισθῆ ὁ χώρος ἐκ τοῦ ὄγκου τῶν χωμάτων κατὰ τὴν βορείαν καὶ δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ναοῦ. Εἰς τὸν χώρον τοῦτον ὑπῆρχον ἀρκετοὶ χριστιανικῶν χρόνων τάφοι (Πί ν. 638 γ). Οἱ περισσότεροι ἐκαλύπτοντο δι' ἡμικυλινδρικήν κατασκευὴν ἐκ μικρῶν λίθων, ἣτις ἔφερον ἐξωτερικῶς στῤῥωμα ἀσβεστοκονιάματος. Ἡ νοίχθη δοκιμαστικῶς εἰς μικρὸς τάφος, διαστάσεων 0,88 πρὸς 0,33 μ. Εἶχε κτιστὰ τοιχώματα καὶ ἐκαλύπτετο διὰ πλακοειδῶν λίθων ὁσῶν ὀλίγα ἴχνη εὐρέθησαν. Ὁ βράχος, ὅστις ὑψοῦται κατὰ τὴν δεξιάν πλευρὰν τοῦ πρὸ τοῦ ναοῦ χώρου, ἔχει λαξευθῆ, ὥστε νὰ σχηματίζονται κατὰ μῆκος βαθμίδες.

Τὰ λείψανα τοῦ κτιρίου D, τὰ ὁποῖα δὲν εἶχεν ἴδει καὶ ὁ Graindor φαίνεται ὅτι ἔχουν ἐξαφανισθῆ, ἀλλ' ὁ καθαρισμὸς τῆς θέσεως, εἰς τὴν ὁποίαν σημειώνεται, δὲν ἔφθασεν ἕως τὸ τέλος. Ἀπὸ τὸ κτήριο τοῦτο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα προέρχονται πολλὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη δωρικοῦ θριγκοῦ, τὰ ὁποῖα εὐρέθησαν εἰς τὸν χώρον πρὸς Ν. τοῦ ναοῦ ἢ εἶχον καταπέσει ἀπὸ τὸ ἄνδηρον, ἔξω τοῦ τείχους τῆς πόλεως.

1) Πλάξ ἐπιστυλίου ὕψ. 0,16, μῆκ. 0,945 μ. οἱ κανόνες, μῆκ. 0,275 μ., δὲν φέρουν σταγόνας.

2) Πολλὰ τεμάχια διαζώματος ἀποτελούμενα ἐκ τριγλύφου καὶ συμφυοῦς μετόπης. Εἰς τὸ μεγαλύτερον σφίζονται δύο τρίγλυφα. Ὑψ. 0,435, μῆκ. πάλιν 0,945 μ. Τὸ πλάτος τοῦ τριγλύφου εἶναι 0,275, τῆς μετόπης 0,39 μ.

5. BCH 1905, σ. 330. κ. ε.

6. Ἀποψις τοῦ Graindor ἑ δ.

3) Τεμάχια γείσου· ύψ. τοῦ μετώπου 0,12 μ. Αἱ πρόμοχοι φέρουν τρεῖς σειράς σταγόνων.

Πρὸς τὰ ἀρχιτεκτονικὰ αὐτὰ μέλη, τὰ ὁποῖα δεικνύουν ἑλληνιστικούς χρόνους, συναντῆται καὶ ἓν δωρικὸν κιονόκρανον διαμ. 0,46 καὶ ὕψ. 0,28 μ. Τὸ ὑποτραχήλιον φέρει ραβδώσεις μόνον κατὰ τὸ ἥμισυ τῆς περιφερείας. Τὸ κτήριον D φαίνεται ὅτι ἦτο στοῖα, ὡς ἡ παλαιότερα γνώμη τοῦ Brönsted, καὶ ὄχι ναὸς.

Εἰς τὸν στυλοβάτην τοῦ ναοῦ DD μεταξύ τῶν ἐπιγραφῶν, αἵτινες εἶναι ἐγγάρκτοι, ὑπάρχουν καὶ αἱ ἐξῆς :

ΝΙΚΩΝ
CΩCΙΑC
ΚΗΤΩΝ ΚΑΛΟC

Ὁ καθαρισμὸς τέλους ἐνὸς στρώματος χωμάτων κάτω ἀπὸ τὸν βράχον, ὅπου κεῖται τὸ κτήριον O, τὰ ὁποῖα προφανῶς προέρχονται ἀπὸ παλαιὰν ἀνασκαφῆν, ἀπέδειξε πλήθος ὀστράκων κορινθιακῶν καὶ ἀττικῶν ἀγγείων, μελανομόρφων καὶ ἐρυθρομόρφων, χρήσιμον διὰ μίαν πρώτην γνώσιν τοῦ κεραμικοῦ ὕλικου τῆς ἀρχαίας Κέω.

ΠΑΡΟΣ

Εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Πάρου συνεπληρώθη ἐντὸς τῶν δύο αἰθουσῶν καὶ τοῦ προθαλάμου ἡ ἐκθεσις τῶν ἀρχαϊκῶν γλυπτῶν, καθὼς καὶ τῶν σημαντικωτέρων τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς. Διὰ τὰ εὑρήματα τοῦ Δηλίου καὶ τὰ προϊστορικὰ κατεσκευάσθησαν τέσσαρες προθήκαι. Αἱ πλάκες μὲ τὰς ἐπιγραφὰς καὶ τὸ κιονόκρανον τοῦ μνημείου τοῦ Ἀρχιλόχου ἐκτίθενται εἰς τὴν στοῖαν, καθὼς καὶ εἰς κορμὸς Ἴππου τοῦ αὐστηροῦ ρυθμοῦ καὶ διάφορα ἀρχιτεκτονικὰ. Ἄλλ' ὁ χώρος τοῦ Μουσείου, τοῦ ὁποίου τὰ σχέδια εἶχον γίνεαι καὶ ἡ οἰκοδομὴ ἀρχίσει πρὸ τοῦ πολέμου, εἶναι ἀνεπαρκῆς, διὰ νὰ περιλάβῃ τὸ διαρκῶς αὐξανόμενον ὕλικόν, εἰς τὸ ὁποῖον αἱ ἐργασίαι τῆς Ἐκατονταπυλιανῆς ἔδωσαν σημαντικὴν προσφορὰν. Λήγοντος τοῦ ἔτους ἤρχισεν — τὸ Μουσεῖον τῆς Πάρου εἶχε κατὰ τοῦτο καλὴν τύχην — ἡ ἀνεγερσις νέας μεγάλης αἰθούσης, ἡ ὁποία καὶ θὰ ἐπιτρέψῃ τὴν ὀλοκλήρωσιν τῆς ἐκθέσεως.

Τὰ ἀξιολογώτερα κινητὰ εὑρήματα τοῦ ἔτους προέρχονται ἐξ Ἀντιπάρου καὶ εἶναι :

1) Τὸ ἄνω ἥμισυ τοῦ κορμοῦ ἀρχαϊκῆς κόρης· φέρει χιτῶνα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου σχηματίζονται εἰς δέσμας ἐγγάρκτοι κυματοειδεῖς πτυχαι· ἡ ἀριστερὰ κάμπτεται ὑπὸ τὸ στήθος. Ὑψ. 0,42 μ. Ἐνθυμίζει τοὺς κορμούς τῆς Χίου, ἀλλ' εἶναι νεώτερον.

2) Τὸ ἄνω ἐπίσης ἥμισυ τοῦ κορμοῦ ἀρχαϊκοῦ κούρου. Ὁ ἀριστερὸς βραχίον εἶναι ἀποκεκρουμένος. Ὑψ. 0,36 μ.

ΤΗΝΟΣ

Παραλλήλως ἤρχισεν ἡ ὀργάνωσις τῆς ἐκθέσεως εἰς τὸ νέον Μουσεῖον τῆς Τήνου. Τὸ κτήριο ἀνηγέρθη δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας συμφώνως πρὸς σχέδια τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Χ. Μπούρα. Εἰς τὴν κεντρικὴν αἶθουσαν ἐξετέθησαν οἱ πίθοι καὶ ἀμφορεῖς μετ' ἀναγλύφων παραστάσεων ἀπὸ τὸ ἀρχαϊκὸν ἱερὸν εἰς Ξώμπουργον. Εἰς τὴν πρώτην τῶν δύο πλαγίων αἰθουσῶν ἐστήθησαν ἐπὶ βάθρων αἱ ἐπιτύμβιοι στήλαι τοῦ 5ου καὶ 4ου αἰῶνος, εἰς τὴν δευτέραν τὰ ἑλληνικὰ ἢ ρωμαϊκὰ μικροῦ μεγέθους γλυπτά. Τὰ μεγαλύτερα γλυπτά ἀπὸ τὸ ἱερὸν τοῦ Ποσειδῶνος καὶ Ἀμφιτρίτης, καθὼς καὶ αἱ ἐπιγραφαὶ πρόκειται νὰ ἐκτεθοῦν εἰς τὸ περιστύλιον τῆς αὐλῆς.

Ν. Σ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ

*

ΜΗΛΟΣ

Κατὰ τὴν ΒΑ. πλευρὰν τῆς νήσου Μήλου, εἰς τὴν θέσιν Καλόγριες τοῦ Χάλακα (Πί ν. 642 α' Σχ ἐ δ. 1) καὶ ἐπὶ τῆς ΒΑ. κλιτύος χαμηλοῦ λόφου, ἀπέχοντος περὶ τὰ 1500 μ. τῆς ἀκτῆς, ὁ Ἄγγλος ἀρχαιολόγος κ. C. Renfrew παρητήρησε τάφους ἐνὸς πρωτοκυκλαδικοῦ νεκροταφείου. Κατὰ τὸ τελευταῖον δεκαήμερον τοῦ Ὀκτωβρίου ἐνηργήθη δι' ἐξ ἡμερομισθίων μικρὰ δοκιμαστικὴ ἔρευνα,¹ τῆς ὁποίας τὰ ἀποτελέσματα εἶχον ὡς ἐξῆς :

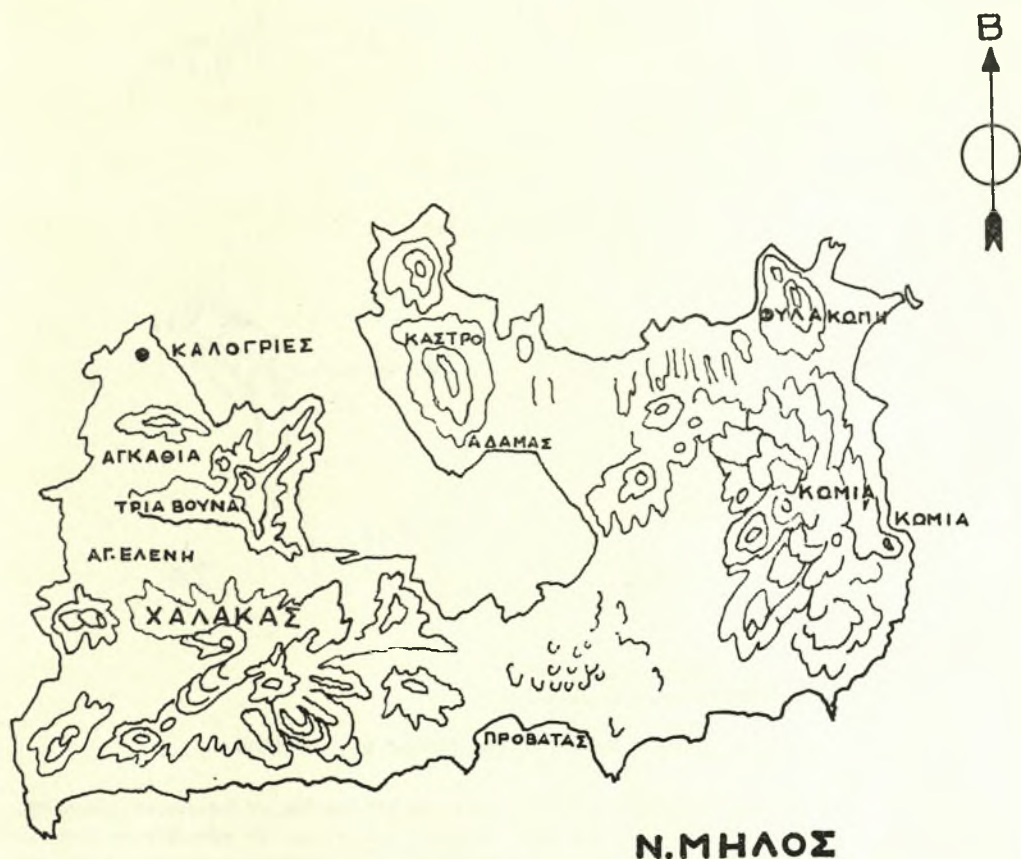
Οἱ τάφοι τοῦ ὡς ἄνω νεκροταφείου ἔκειντο ἐντὸς τοῦ χώρου ὄρυχειοῦ καολίνης, μὴ εὐρισκομένου ἐν ἐνεργείᾳ. Συμφώνως πρὸς πληροφορίας τῶν ἐντοπιῶν, κατὰ τὰς ἐργασίας ἐκσκαφῆς τοῦ ὄρυκτοῦ πρὸ 5 - 6 ἐτῶν, ἤλθον εἰς φῶς τάφοι, οἱ ὁποῖοι κατὰ μέγα μέρος ἐσυλήθησαν, πολλοὶ δὲ καὶ κατεστράφησαν. Οἱ διασωθέντες τάφοι εὐρίσκοντο ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Ἐπὶ ἔρευνῆσί τῆς ἐκτάσεως 30 x 26 μ. ἐσημειώθησαν δώδεκα τάφοι (Πί ν. 642 α, 643 β· Σχ ἐ δ. 2), ὧν ὁ εἰς μόνον ἦτο ἀσύλητος. Οὗτοι ἦσαν τοῦ γνωστοῦ κυκλαδικοῦ τύπου, ἦτοι τραπεζοειδεῖς, ἐσκαμμένοι ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ πετρώματος, τὰς πλευράς ἐσχημάτιζον καθέτως τοποθετημέναι πλά-

1. Εἰς αὐτὴν, ὡς καὶ εἰς τὰς κατωτέρω ἀναφερομένας ἄλλας ἐρεῦνας εἰς Μήλον καὶ Κίμωλον, ἔλαβε μέρος ὡς βοηθὸς ὁ κ. Α. Ἀντωνιάδης, φοιτητῆς ἀρχαιολογίας.

κες. Τὸ δάπεδον τῶν τάφων ἀποτελεῖ τὸ φυσικὸν ἔδαφος (Πί ν. 642 β - δ, 643 α - β· Σχ ἐ δ. 3 - 12). Εἰς τρεῖς μόνον (τάφοι 2, 3 καὶ 5) ἐσφύζοντο αἱ πλάκες καλύψεως, αἱ ὁποῖαι εἶχον θραυσθῆ καὶ καταπέσει εἰς τὸ ἐσωτερικόν. Ὁ τάφος 2,

ξίδα καὶ ψήφους, προερχομένας ἐκ τοῦ ὡς ἄνω νεκροταφείου.

Ἡ ὑπαρξίς τοῦ νεκροταφείου τούτου εἰς τὴν ἔρημον νῦν περιοχὴν τοῦ Χάλακα προσθέτει μίαν ἀκόμη τοποθεσίαν εἰς τὰς ἤδη γνωστάς

Σχέδ. 1. Ἡ νῆσος Μῆλος

ὁ ὁποῖος ἦτο καὶ ὁ μόνος ἀσύλητος, ὡς ἦδη ἀνεφέρθη, εὑρέθη περιέχων, εἰς βάθ. 0,28 μ. ἀπὸ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῶν πλευρικῶν πλακῶν, ἓνα ἀκέραιον πήλινον κρατηρίσκον μετὰ κωνικοῦ λαιμοῦ (Σχ ἐ δ. 4 δεξιὰ), καὶ λεπίδας ὀψιανοῦ, ὧν τινες εὑρέθησαν καὶ ἐπὶ τῆς πλακῶς καλύψεως. Ἄφθονοι λεπίδες ὀψιανοῦ (24) περισυνελέγησαν ἐπίσης ἐκ τῶν ἐντὸς τοῦ τάφου 1 χωμάτων, ὡς καὶ ὀλίγα ἀκόμη ἐκ τῶν χωμάτων τοῦ τάφου 11, ὁ ὁποῖος ἦτο ἡμικατεστραμμένος (Σχ ἐ δ. 2 τ 11).

Τέλος, τῇ παροτρύνσει τοῦ κ. C. Renfrew, εἰς κάτοικος τῆς περιοχῆς παρέδωκεν εἰς τὸ Μουσεῖον μίαν πρωτοκυκλαδικὴν κυλινδρικήν πυ-

τῆς Δ. Μήλου, τὰς σημειουμένας ὑπὸ τῶν D. Mackenzie² καὶ Ἰ. Χατζιδάκι³, ὅπου παρετηρήθησαν ἴχνη ἀρχαίων οἰκισμῶν, ἀπὸ τῆς πρώτης περιόδου τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ μέχρι καὶ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων.

Δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ ἐνηργήθη ὁμοίως εἰς ἄλλας δύο θέσεις :

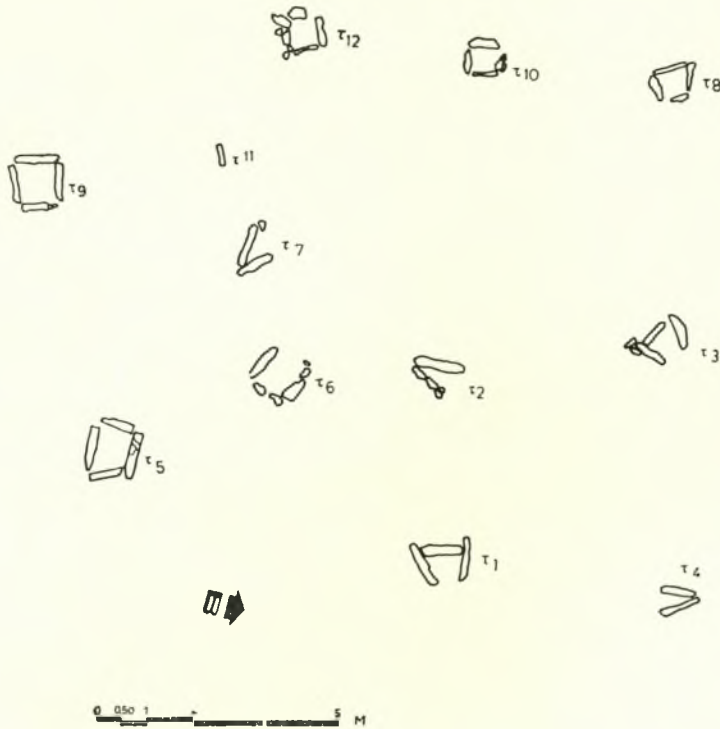
1) Εἰς Ἄλυκην, περὶ τὰ 2 χλμ. ΝΔ. τοῦ συνοικισμοῦ τῆς Ζεφυρίας, ὅπου κατὰ τὴν ἀνόρυξιν φρέατος εὑρέθη εἰς βάθ. 3 μ. καὶ παρεδόθη χαλκῆ αἰχμὴ δόρατος, μήκ. 0,48 μ. εἰς καλὴν κατάστα-

2. BSA III (1896) σ. 81 κ.έ.

3. Ἱστορία τῆς Μήλου, σ. 19 καὶ 80 - 90.

σιν. Ὀλίγον χαμηλότερον, εἰς βάθ. 3.20 μ. ἡ ἔρευνα ἔφερεν εἰς φῶς ἓν ὀρθογώνιον κτίσμα, πλάτ. 1.50 καὶ σφζ. μήκ. 1.52 μ., τοῦ ὁποίου κατὰ τὴν μίαν μακρὰν πλευρὰν ἐσφῶζοντο δύο δόμοι

μάνθησαν πρὸ καιροῦ ἤδη ἀνεσκαμμένοι τάφοι καὶ πλῆθος ὀστέων ἦσαν διεσκορπισμένα εἰς τὴν περιοχὴν. Οἱ τάφοι οὗτοι ἦσαν κατεστραμμένοι ὑπὸ τῶν ἀρότρων, ὥστε τὸ σχῆμα δὲν ἦτο δυνατόν

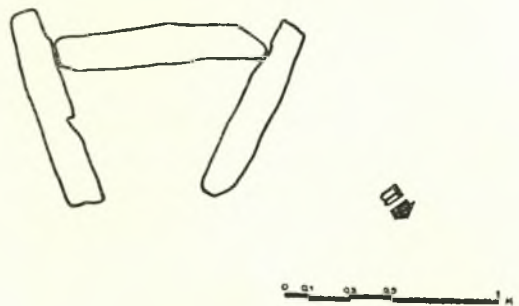
Σχέδ. 2. Τοπογραφικὸν σχεδιογράφημα τῶν Μήλου

(Σχέδ. 13). Δυστυχῶς δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἐρευνηθῆ εἰς μεγαλύτερον βάθος, λόγῳ τῆς σαθρότητος τοῦ ἀμμόδου ἐδάφους. Τὰ ὀλίγα ὄστρακα, τὰ εὑρεθέντα κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν, εἶναι κυρίως ἀρχαϊκῶν καὶ κλασσικῶν χρόνων.

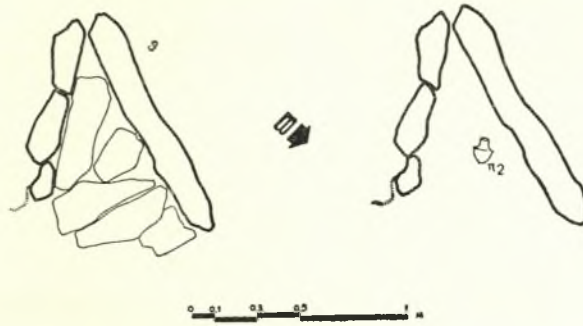
2) Εἰς θέσιν Σωτήρα τῆς περιοχῆς Λαγκαδά, Α. τῆς Ζεφυρίας, ἐπὶ τοῦ Δ. πρηνοῦς λόφου, ὅπου πρὸ καιροῦ εἶχον εὑρεθῆ παρὰ χωρικῶν ἐντὸς ἀγροῦ πρωτοκυκλαδικῆ πυξίς καὶ ὄστρακα τῆς αὐτῆς ἐποχῆς, ἤλθον εἰς φῶς δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι, διαστ. 1.30 x 0,50 μ. καὶ 1.80 x 0,60 μ. εἰς βάθ. 0,35 - 0,80 μ. Ὁ μὲν πρῶτος ἦτο ἐπενδεδυμένος εἰς τὰ πλάγια τοιχώματα διὰ καθέτως τοποθετημένων πλακῶν, ὁ δὲ δευτέρος ἀπλῶς λαξευμένος ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ πετρώματος. Ἐκαστος τούτων ἐκαλύπτετο διὰ μῆς πλακός. Ἐντὸς αὐτῶν εὑρέθησαν ὄστα καὶ πλῆθος σιδηρῶν ἤλων, μεγάλου μεγέθους, προερχομένων πιθανῶς ἐκ ξυλίνου φερέτρου. Εἰς τὸν περίξ χώρον, ἐπεση-

νὰ σημειωθῆ ἀκριβῶς καὶ διεκρίνοντο μόνον λακκοειδεῖς κοιλότητες. Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι ἐπρόκειτο περὶ τῶν χριστιανικῆς ἐποχῆς, χωρὶς νὰ ὑπάρχη πρὸς τὸ παρὸν ἄλλη ἔνδειξις περὶ προϊστορικῶν ταφῶν.

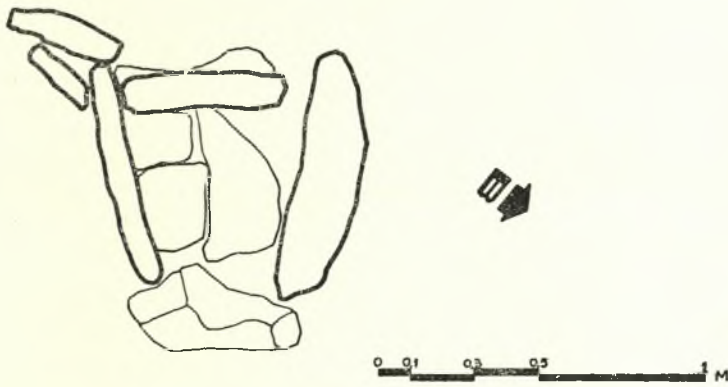
Ὀλίγον ὁμοῦς ὑψηλότερον τῆς ὡς ἄνω θέσεως,

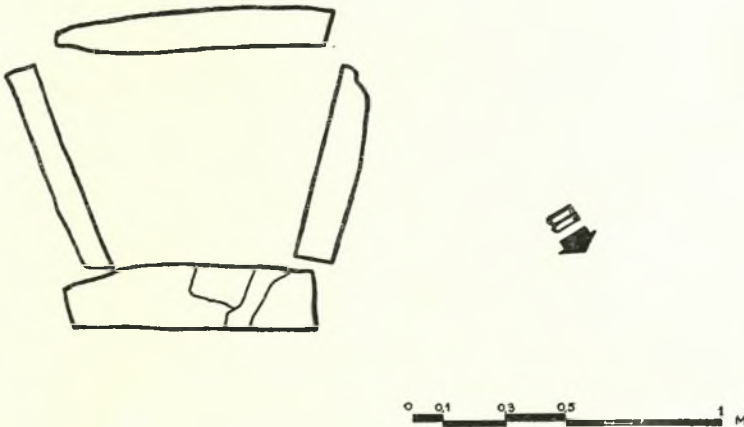
Σχέδ. 3. Τάφος 1

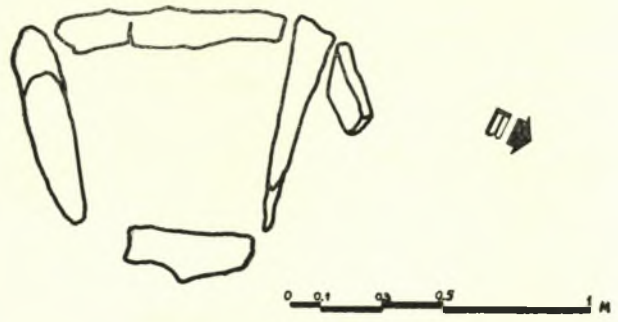
Σχέδ. 4. Τάφος 2

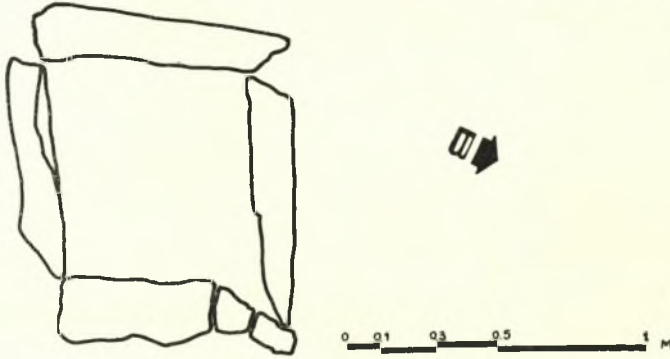
Σχέδ. 5. Τάφος 3

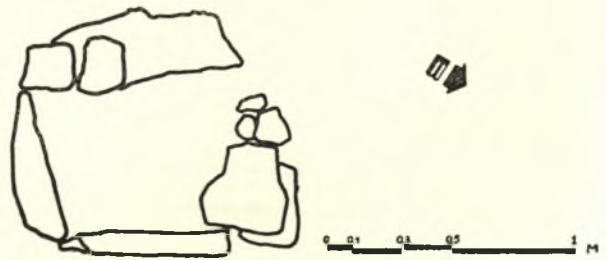
Σχέδ. 6. Τάφος 5

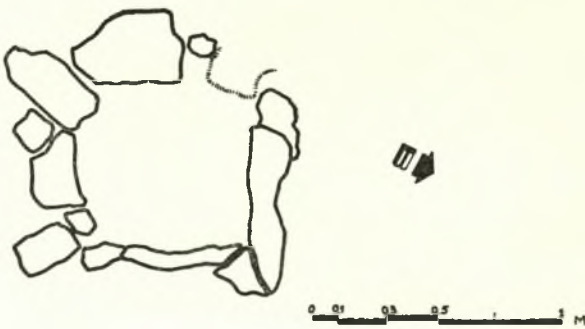
Σχέδ. 7. Τάφος 8

Σχέδ. 8. Τάφος 9

Σχέδ. 9. Τάφος 10

Σχέδ. 10. Τάφος 12

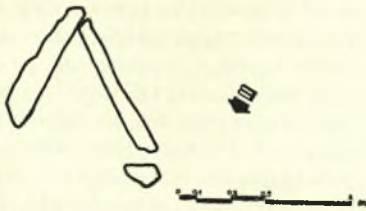
κατά την είσοδο της Λαγκάδας, άριστερά, έμ-
προσθεν τής θέσεως Τρυπητές, κατά την διάνοι-
ξιν ύπογειου διαδρόμου ύπό συνεργείου του όρυ-
χείου εϋρέθη πρό καιρού θαλαμοειδής μυκηναϊ-

Σχέδ. 11, Τάφος 6

κός τάφος, μεγάλων διαστάσεων, συμφώνως πρός
πληροφορίας, και πιθανώτατα ασύλητος. Ουδέν
δμως άνεφέρθη εις την 'Αρχαιολογικήν 'Υπη-
ρεσίαν και ό τάφος κατέρρευσε μετά τό πέρας τών
έργασιών του όρυχείου. Εις τών έργατών παρέ-
δωκε τμήματα μυκηναϊκών άγγείων (Πί ν. 644
β-γ), αλλά δυνατότης περαιτέρω έξερευνήσεως
του τάφου δέν ύπήρχε πλέον, διότι έκειτο εις
βάθ. 8-10 μ. κάτωθι βραχωδών κρημισμάτων,
ένω ή άρχική του θέσις ήτο επί τής έπιφανείας
του λόφου.

'Αλλ' αί καταστροφαι τών όρυχείων δέν περιω-
ρίστησαν εις τās άναφερθείσας περιπτώσεις. Εις

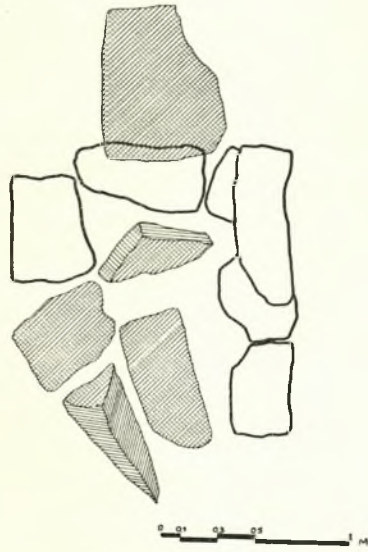

Σχέδ. 12. Τάφος 7

τήν περιοχήν του άκρωτηρίου Σπαθί, κατά τό
ΝΑ. άκρον τής νήσου, έσημειώθη ή ύπαρξις
προϊστορικών τάφων, κατά μέγα μέρος κατα-
στραφέντων ύπό όρυχείου, μη εδρισκομένου νύν
έν ένεργεία. 'Επί τής κλιτύος ύψηλου λόφου
ύπήρχον δύο παραπλεύρωσ κείμενοι λαξευμένοι
έντός του βράχου θαλαμοειδείς τάφοι, ών έλει-
πεν ή έτέρα τών μακρών πλευρών. Διαστ. αυτών :
1.70 x 1.55 μ. και 1.34 x 1.40 μ. 'Εσώζετο ή όρο-
φή άμφοτέρων, του δε δυτικώτερου και μεγαλυ-
τέρου, ή είσοδος εϋρίσκετο πρός Δ. και άπετε-
λείτο έκ μιās καμαροσκεποϋς κόγχης, διαστ.

0,50 x 0,50 μ., άνοιγομένης εις τό κέντρον τής Δ.
στενής πλευράς και φρασσομένης διά πλακόσ.
Παρουσίαζε τρόπον τινά μορφήν εισόδου μετά
διαδρόμου, όδηγοντος εις τόν κυρίως θάλαμον.
'Υψ. θαλάμου 0,60 x 0,80 μ., ύψ. κόγχης 0,40 μ.
Εις τὰ περίξ χώματα εϋρίσκετο πλήθος όστράκων.

Δυτικώτερον τών τάφων τούτων ύπάρχουν έτε-
ροι θαλαμοειδείς τάφοι, λαξευμένοι όμοίως έν-
τός του βράχου. Ουτοι, είτε έκ σεισμικής δονή-
σεως, είτε πιθανώτερον λόγω τών άνατινάξεων
κατά τās έργασίας του πλησίον κειμένου όρυ-
χείου, έχουν άνατραπή μετά τών φερόντων αυ-

Σχέδ. 13. Τάφος 'Αλυκής Μήλου

τούς βράχων. Ουτω παρουσιάζεται νύν έν περιέ-
ργον θέαμα εις την άπομονωμένην ταύτην περιο-
χήν τής νήσου, την όποιαν οι έλάχιστοι περιοι-
κοι όνομάζουν, λόγω τής ύπάρξεως τών ιδιορρύ-
θμων τούτων τάφων, «Φουρνάκια» (Πί ν. 645
α-β). Οί ως άνω τάφοι όμοιάζουν ως πρός τόν
τύπον με τούς γνωστούς τής Φυλακωπής⁴ και
φαίνεται ότι και ουτοι άνάγονται εις την προί-
στορικήν έποχήν.

'Ετέρα δοκιμαστική άνασκαφή διενεργήθη τέ-
λος εις την Φυλακωπήν, έξωθι τής Ν. πλευράς
τής ύπό τών 'Αγγλων άνασκαφείσης περιοχής τής
άκροπόλεως, έντός τών άπορριφθέντων χωμάτων,
εις σημείον τι, όπου κατά τό 1958 εϋρέθη πήλι-
νον κυκλαδικόν σκεϋος έν ειδει προσωπέιου ή

4. Excavations at Phylakopi σ. 234 κ.έ.

πυραίνου⁵ και ἔκτοτε κατὰ καιροὺς ἀνευρίσκοντο τυχαίως διάφορα ὄστρακα προϊστορικῶν ἀγγείων. Ἡ μικρὰ αὕτη ἔρευνα ἔφερον εἰς φῶς πλεῖστα ἀξιόλογα ὄστρακα, τῶν ὁποίων ἡ ἐπιφάνεια καλύπτεται διὰ στιλπνοῦ ἐρυθροῦ καὶ τέσσερα ὀλόκληρα σχεδὸν ἀγγεῖα (Πί ν. 644 α, 645 γ) μεταξὺ αὐτῶν μία μεγάλη βαθεῖα λεκάνη (Πί ν. 645 δ).

Νέα εὐρήματα, τὰ ὁποῖα εἰσῆχθησαν εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν Μήλου :

1) Πῶρινον ὀμοίωμα οἰκίσκου, καμαροσκεποῦς, διαστ. 0,19 x 0,14 μ. καὶ ὕψ. 0,20 μ., εὐρυνόμενον πρὸς τὰ ἄνω (0,14 - 0,18 μ.) ἀκέραιον. Ἐπὶ τῆς μῆς στενῆς πλευρᾶς ὀρθογωνία ἀβαθῆς κοιλότης διαστ. 0,07 x 0,09 μ. Ἀργὸν κυμάτιον περιθεῖ τὴν καμάραν τῆς στέγης κατὰ τὴν παρυφήν τῆς. Εὐρέθη εἰς τὴν περιοχὴν Ἀγιάσματα, ΒΑ. τῆς Ζευφυρίας.

2) Πήλινον ἀπιόσχημον πρωτοκυκλαδικὸν ἀγγεῖον. Φέρει ἐπὶ τοῦ ὄμου ἐγχάρακτον διακόσμησιν, ἀποτελουμένην ἐκ τριῶν ἐπαλλήλων σειρῶν ψευδοσειράς. Εὐρέθη εἰς Φυροπόταμον.

ΚΙΜΩΛΟΣ

Εἰς τὴν θέσιν Λίμνη καὶ τὴν περιοχὴν τοῦ γεωμετρικοῦ νεκροταφείου, τὸ ὅποιον εἶχε ἀνασκαφῆ ἔν ἔτει 1954 παρὰ τοῦ καθηγητοῦ κ. Ν. Κοντολέοντος⁶, τὰ ὕδατα τῆς βροχῆς ἀπεκάλυψαν ἓνα ἀκόμη τάφον παρὰ τὴν θάλασσαν. Ὁ τάφος ἀπετελεῖτο ἐκ μῆς στοργυλῆς περίπου κοιλότητος, διάμ. 1 μ., λαξευμένης ἐν μέρει ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ πετρώματος καὶ ἐν μέρει ἐντὸς τοῦ ἀμμώδους ἐδάφους, βάθ. 0,75 μ. Ἐντὸς αὐτῆς ἦτο τοποθετημένος ἐπὶ τῆς κοιλίας καὶ ἐστραμμένος πρὸς Δ. μέγας ἀμφορεύς, ἄνευ κοσμήσεως ἢ γανώματος. Τὸ στόμιον αὐτοῦ ἐφράσσετο διὰ πωρίνης κυκλικῆς πλακῆς, διαμ. 0,42 μ. καὶ πᾶχ. 0,08 μ., φερομένης ἐσωτερικῶς κατὰ τὴν περιφέρειαν ἐξηρημένην ταινίαν πρὸς στερεώσιν ἐπὶ τοῦ χεῖλους τοῦ ἀγγείου (Πί ν. 646 α). Ἐντὸς τοῦ ἀμφορέως (Πί ν. 646 β) εὐρέθησαν μελανὰ χρώματα ἐκ τῆς πυρᾶς καὶ ἐπὶ μὲν τῆς πρὸς Β. λαβῆς αὐτοῦ κυάθιον, ἐπὶ δὲ τοῦ σώματος μικρὸς ὀσειδῆς πρωτοκορινθιακὸς ἀρύβαλλος. Παρὰ τὴν Β. πλευρὰν τοῦ τάφου, εἰς ἀπόστασιν 0,20 μ. ἀπὸ τῆς λαβῆς τοῦ ἀμφορέως, ὑπῆρχεν οἰνοχόη, ὕψ. 0,10 μ., κάτωθι δὲ τοῦ ἀμφορέως, ἕτερος ἀπιόσχημος πρωτοκορινθιακὸς ἀρύβαλλος ὡς καὶ μι-

κύλλος κύαθος. Ἐκ τῶν εὐρημάτων, κυρίως τῶν πρωτοκορινθιακῶν ἀρυβάλλων, ἡ ταφὴ χρονολογεῖται εἰς τὸ β' τέταρτον τοῦ 7ου π.Χ. αἰ.

Ἐν συνεχείᾳ, ἐκαθαρίσθησαν δύο τάφοι εἰς μικρὰν ἀπόστασιν πρὸς Ν. Ἦσαν ἀλλοῖοι λάκκοι, ἐσκαμμένοι ἐντὸς τοῦ ἀμμώδους ἐδάφους (Πί ν. 646 γ), διαστ. ὁ μὲν βορειότερον κείμενος 0,56 x 0,46 μ., ὁ δὲ νοτιώτερον 1,20 x 1 μ. Βάθ. πρώτου 0,66 μ., δευτέρου 0,40 μ. Ἐντὸς ἀμφοτέρων ἐσημειώθησαν ἴχνη πυρᾶς καὶ εἰς τὰ χρώματα εὐρέθησαν γεωμετρικὰ ὄστρακα.

Ἐπίσης μικρὰ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα διενεργήθη περὶ τὰ 200 - 300 μ. βορειότερον τοῦ ὡς ἄνω γεωμετρικοῦ νεκροταφείου, κατὰ τὸ ΒΔ. ἀκρωτήριον τῆς περιοχῆς, εἰς θέσιν Ἑλληνικά, ἔναντι τῆς νησίδος Ἀγ. Ἀνδρέας τῆς παλαιότερον καλουμένης Δασκαλειῶ⁷. Εἰς τὴν θέσιν ταύτην εἶχε κατασκευασθῆ « σκάλα » διὰ τὴν φόρτωσιν ὀρυκτοῦ καὶ κατὰ τὴν ἰσοπέδωσιν τοῦ ἄνω μέρους τοῦ ὑψώματος ἀπεκαλύφθησαν καὶ κατεστράφησαν τάφοι, ὡς ὁ εἰς τὸν Πί ν. 647 α ἀπεικονιζόμενος. Οὗτος ἦτο ὁ καλύτερον σφζόμενος, κιβωτιόσχημος, διαστ. 2 x 0,50 μ., ἐπενδεδυμένος κατὰ τὰ πλάγια τοιχώματα διὰ καθέτως τοποθετημένων πλακῶν, ἐντοπίου λίθου. Ὡς ἦτο φυσικὸν ἐσυλήθη καὶ εἰς τὰ πέριξ χρώματα εἶχε διασκορπισθῆ πλῆθος ὀστράκων, τὰ ὁποῖα συγκολληθέντα ἔδωσαν τὴν πυξίδα τοῦ Πί ν. 647 β, ἀγγείων ἐγχωρίου ἐργαστηρίου, ἀρχαϊκῶν πιθανότατα χρόνων. Βάθ. τάφου 0,65 μ. Πέριξ αὐτοῦ ὑπῆρχον λείψανα ἀρκετῶν τάφων καταστραφέντων καὶ περισυνελέγησαν πολλὰ ὄστρακα ἀρχαϊκά, κλασσικὰ ὡς καὶ τινα μυκηναϊκά.

Ἐπὶ τῆς δυτικῆς κλιτύος τοῦ ὑψώματος, κάτωθι τῶν ἀπορριφθέντων κατὰ τὴν ἰσοπέδωσιν χωμάτων, εὐρέθησαν ἄλλοι πέντε τάφοι. Οὗτοι εἶχον ὀρθογώνιον σχῆμα καὶ εἶχον λαξευθῆ ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ πετρώματος (Πί ν. 647 γ). Διαστ. αὐτῶν : 1,15 x 0,54 μ., 1,20 x 0,70 μ., 1,05 x 0,60 μ., 2,05 x 1 μ. καὶ 2,25 x 1,20 μ. Τούτων οἱ τρεῖς ἦσαν τελειῶς συλημένοι, περιέχοντες ὀλίγα μόνον ὄστρακα. Ὁ τάφος 4 δὲν εἶχε πλήρως συληθῆ, διότι εἰς βάθ. 0,65 μ. εὐρέθησαν ὄστρακα, ὅστᾳ, ἴχνη πυρᾶς καὶ μία μελαμβαφῆς κοτύλη αὐστηροῦ ρυθμοῦ. Εἰς βαθύτερον στρώμα περισυνελέγησαν πολλὰ τεμάχια μεγάλου ἀγγείου. Εἰς τὸν πρὸς Β. τοῦ προηγούμενου κείμενον μέγαν τάφον 5 εὐρέθησαν, πάλιν εἰς βάθ. 1 μ., κεκαυμένα ὅστᾳ, ἴχνη πυρᾶς καὶ εἰς ἀμφορεύς εἰς τεμάχια. Περὶ τὰ 13,70 μ. Α. τῆς ὁμάδος τῶν τάφων τούτων ἀνεσκάφη εἰς ἔκτος τάφος, διαστ.

5. Πρβλ. δύο παρόμοια σκεύη ἐκ Νάξου, ἀνασκαφῆ Κλ. Στεφάνου, εὐρισκόμενα νῦν εἰς τὸ Ἀρχαιολ. Μουσεῖον Ἀθηνῶν. Βλ. σχετικῶς : Σύντομον ὁδηγὸν Ἐθν. Μουσείου Α', Προϊστορικὴ Συλλογὴς.

6. BCH 1954, Chr. des Fouilles σ. 146.

7. Βλ. καὶ AM 1954/55, Ch. Mustakas, Kimolos, σ. 153 κ.ε

1.30 x 1.60 μ. Ἐντὸς αὐτοῦ εὐρέθησαν εἰς βάθ. 0,50 μ. τμήματα μεγάλου ἀμφορέως ἄνευ γανώματος. Παρὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ τάφου εἰς βάθ. 0,70 μ. ἀπεκαλύφθη μικρὸν ὀρθογώνιον ὄρυγμα (δεικνύον διὸ τὸ τάφος περιεῖχε δύο διαφορετικὰ ταφάς). Ἐντὸς τοῦ ὄρυγματος ὑπῆρχον τμήματα ἐτέρου μεγάλου ἀγγείου ὡς καὶ πολλὰ ὄστρακα μελαμβαφῆ.

Περὶσσότερα πληροφορία περὶ τῶν ἀγγείων πρὸς τὸ παρὸν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ δοθοῦν, διότι ἡ συγκόλλησις δὲν ἔχει συμπληρωθῆ.

ΝΑΞΟΣ

Κατὰ μῆνα Νοέμβριον συνεχίσθη ἡ ἐν ἔτει 1962 ἀρξαμένη ἀνασκαφὴ τοῦ παρὰ τὸ χωρίον Τσικαλιὰρ, περιοχῆς Τραγαίας, γεωμετρικῶν νεκροταφείου⁸. Ἡ ἀνασκαφὴ διήρκεσεν ἀπὸ 15/11 μέχρι 2/12/64 καὶ διενηργήθη τῇ βοήθειᾳ τῶν ἀρχαιολόγων δδ. Ἰ. Δεκουλάκου καὶ Ἄ. Κόντσα. Ἡρευνήθησαν ἐν συνόλῳ 10 τύμβοι, ὧν ὁ εἰς μόνον ἦτο τελείως ἀσύλητος, πέντε εἶχον συληθῆ ἐντελῶς, οἱ δὲ τέσσαρες ὑπόλοιποι ἐν μέρει, ἀλλ' ἢ λαθραία ἀνασκαφὴ τῶν δὲν εἶχε προχωρήσει πολὺ, ὥστε διεσώθησαν ἀρκετὰ ἀγγεῖα καὶ ἄλλα κτερίσματα. Διὰ τῆς ἐφετεινῆς ἀνασκαφῆς καὶ τῆς προχείρου ἐρεύνης τῆς ὅλης περιοχῆς ἐφάνη πλέον καλῶς ὅτι πρόκειται περὶ ἐκτεταμένου νεκροταφείου, γεωμετρικῶν κυρίως χρόνων. Τοῦτο καταλαμβάνει ὀλόκληρον τὸ ἐν τῷ μέσῳ φανταστικῶν βράχων σχηματιζόμενον μεγαλοπρεπὲς ὄροπέδιον, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ὀνομασθῆ «νεκρῶν πεδίων». Ἀκόμη σφίζεται καὶ ἡ ἀρχαία ὁδός, ἢ φέρουσα πρὸς αὐτὸ, ἢ ὁποία ἐχαράχθη ἐντὸς μικρᾶς χαράδρας καὶ ὀδηγεῖ πρὸς τὴν Α. πλευρὰν τοῦ δεσπύζοντος τῆς ὅλης περιοχῆς ὄροπέδιου. Κατὰ τὴν εἰσοδὸν αὐτοῦ, πρὸς τὰ ΝΑ., ὑψοῦται ὡσεὶ ὀρόσημον ἐπιβλητικὸς ὑπερμεγέθης λίθος, ἐν εἶδει «menhir» (Πί ν. 648 α) καὶ ἐπειδὴ ἐθεωρήθη ὑπὸ τῶν περιοίκων ὡς σῆμα τάφου βασιλέως, ἐνηργήθη λαθραία ἀνασκαφὴ εἰς τὸν πρό αὐτοῦ τύμβον.

Ὁ ἀσύλητος τύμβος, ὁ φέρων εἰς τὴν σειρὰν ἀριθμῆσεως τὸν ἀριθμὸν 6, ἔχει περίβολον εἰς σχῆμα σχεδὸν κανονικοῦ κύκλου, διαμ. 10 μ. περίπου⁹. Ἐντὸς αὐτοῦ εὐρέθησαν μικρότεροι ἀκανόνιστων σχημάτων χώροι, διαχωριζόμενοι δι'

8. ΑΔ 18 (1963) : Χρονικά, σ. 279 - 280.

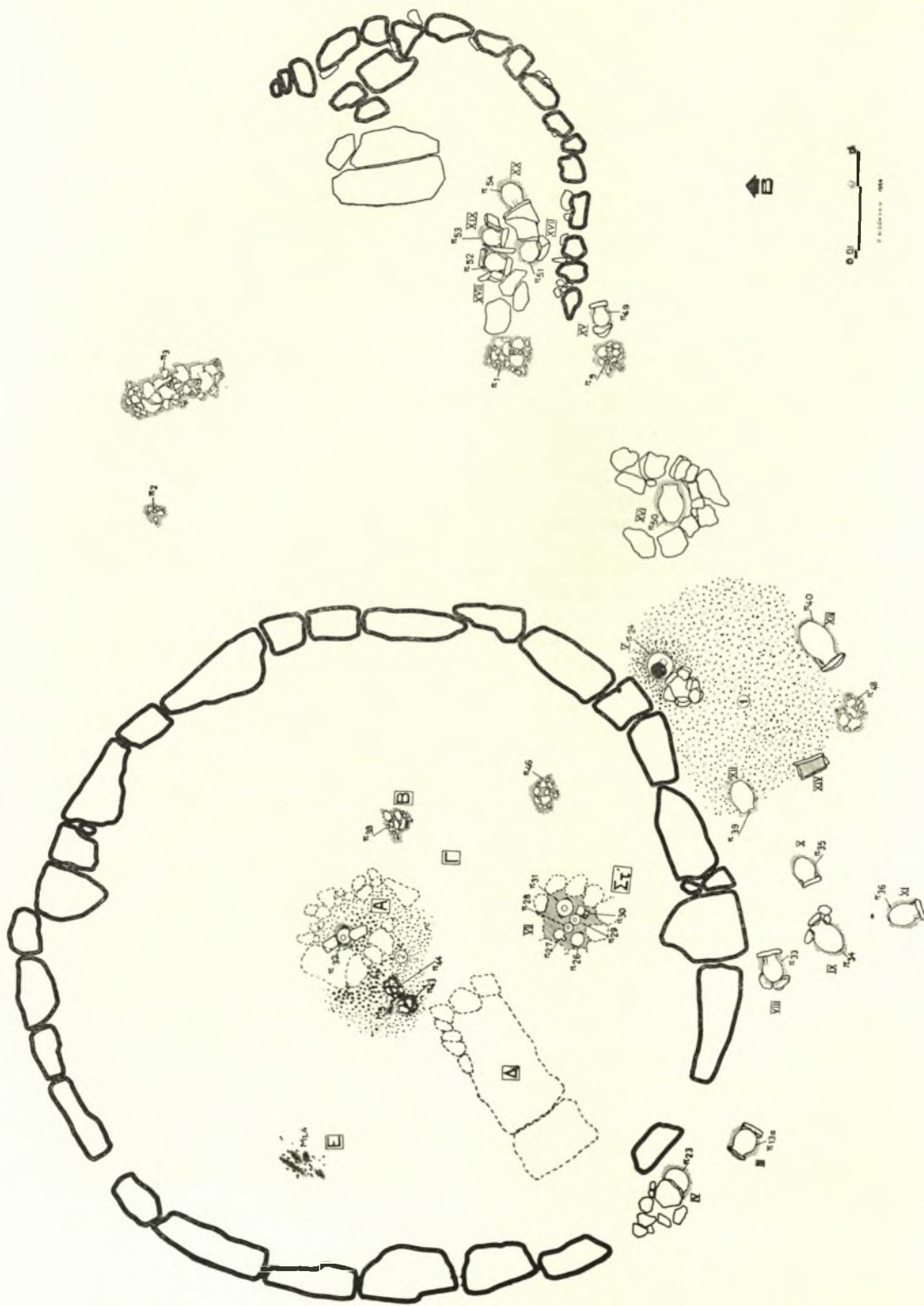
9. Ἡ ἀριθμησις ἤρχισεν ἀπὸ τὸν πλησιέστερον πρὸς τὸ σημεῖον προσβάσεως τοῦ ὄροπέδιου, τὸν ὁποῖον καὶ πρῶτον συναντᾷ ὁ ἐπισκέπτης, συμπεριελήφθησαν δὲ καὶ οἱ κατ' τὸ 1963 ἀνασκαφέντες δύο τύμβοι, εἰς τοὺς ὁποίους ἐδόθησαν οἱ ἀριθμοὶ 4 - 5.

ἀργῶν λίθων¹⁰ καὶ κατὰ τὸ Δ. τμήμα μεγάλη πλάξ, εἰς δύο τμήματα, διαστ. 2.50 x 1 μ., ἔχουσα φερόν ἀπὸ Δ. πρὸς Α. Εἰς τὸν κεντρικὸν τῶν χώρων τούτων¹¹, ἐσωτερικῶν διαστάσεων περίπου 1.30 x 0,60 μ., χαμηλότερον τῆς θέσεως τῶν λίθων, ἀπεκαλύφθη πυρὰ, ἡ ὁποία ἐξετείνεται καὶ ἐξωθι τοῦ κεντρικοῦ χώρου πρὸς Δ., καταλαμβάνουσα συνολικῶς ἑκτασίν 2 x 1.50 μ. περίπου (Σχ ε δ. 14). Ἐντὸς τοῦ στρώματος τῆς τέφρας, τοῦ ὁποίου τὸ πάχος ἐφθανε τὰ 0,15 μ. εὐρέθησαν λείψανα ἀποτεφρωμένων ὄστων, ὄστρακα, ἀλλὰ καὶ εἰς ὀλόκληρος σκύφος, τμήμα ἀργυροῦ δακτυλίου ἢ ἐνωτίου, ὡς καὶ ἀπνηθρακωμένα ὄπλα, ἦτοι λαβὴ σιδηροῦ ξίφους ἢ ἐγχειριδίου καὶ ἄμορφοι μᾶζαι σιδήρου, προερχόμενα ἐκ τῆς καύσεως ἐγχειριδίων ἢ ξιφῶν. Ἐπίσης εὐρέθησαν ἀπνηθρακωμένοι σταφυλαὶ καὶ σῦκα (Πί ν. 648 γ). Ὑπέρνω τῆς πυρᾶς εἶχον ἐναποτεθῆ τρία μεγάλα ἀγγεῖα, ἐν τῶν ὁποίων περιεῖχε γεωμετρικὸν σκύφον τὸ στόμιον τοῦ μεσαίου ἐφράσσετο διὰ μικρᾶς πλακός. Κάτωθι τοῦ στρώματος τῆς τέφρας ὑπῆρχον λεπίδες ὄψιανου καὶ τινες σμυριδόλιθοι. ΒΔ. τῆς πυρᾶς, ἐντὸς τοῦ χώρου Ε εὐρέθησαν τεμάχια ὄστων καὶ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ σιδηροῦ ξίφους, τοῦ ὁποίου ἡ αἰχμὴ περισυνελέγη ἐντὸς τῆς πυρᾶς (Σχ ε δ. 14). Ἐπίσης ἐντὸς τοῦ χώρου Στ, ΝΔ. τῆς πυρᾶς ὑπῆρχεν ὁμάς ἀγγείων, διαφόρων σχημάτων (οἰνοχοαί, σκύφοι, κύαθοι) καλύπτουσαι ἑκτασίν 0,56 x 0,60 μ. (Πί ν. 648 β, δ δεξιὰ Σχ ε δ. 14).

Εἰς τὸ στρώμα τῶν τριῶν ἀγγείων, ἐντὸς τῶν διαφόρων μικροτέρων χώρων, περισυνελέγησαν ὁμάδες ὄστράκων (πολλὰ τῶν ὁποίων συγκολληθέντα ἀπετέλεσαν ὀλόκληρα ἀγγεῖα) (Πί ν. 650 α, γ), εἰς τρόπον ὥστε ἡ μορφή, τὴν ὁποῖαν ἐνεφάνιζε τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ περιβόλου 6 εἰς αὐτὸ τὸ στρώμα, ἦτο ὡς ἡ ἐν τῷ Σχ ε δ. 15 (Πί ν. 649 γ). Οὕτω συμπεραίνεται ὅτι κατ' ἀρχὴν ἐκάη ὁ νεκρὸς εἰς τὸ κέντρον τοῦ περιβόλου μετὰ τινων, τῶν πλέον πολυτίμων, προσφορῶν καὶ περὶ τοῦ κέντρον τῆς πυρᾶς ἐσχηματίσθη προχείρωσ δι' ἀργῶν λίθων μικρὸς χώρος, πρὸς τὸν ὁποῖον ἐφερον ἢ ἐν εἶδει προσβάσεως Δ. αὐτοῦ τοποθετηθεῖσα πλάξ. Κατόπιν προσεφέρθησαν ὀρισμένα κτερίσματα καὶ τὸ ὑπόλοιπον τμήμα τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ περιβόλου διεχωρίσθη εἰς ἀκανόνιστων σχημάτων χώρους. Ἐρρίφθη στρώμα ἕμιου καὶ ἐναπετέθησαν νέαι προσφοραί, πλουσιώτεραι τῶν προηγουμένων, ἐπ' αὐτῆς δὲ τῆς κεντρικῆς πυρᾶς

10. Εἰς τὰ σχέδια τοῦ τύμβου 6 σημειοῦνται διὰ κεφαλαίων γραμμάτων ἐντὸς πλαισίου. Οἱ λίθοι δὲν ἔχουν σχεδιασθῆ ἀκόμη. Πρβλ. ἐσωτερικὸν τοῦ τύμβου 1 εἰς Σχ ε δ. 16.

11. Σχδδ. 14, Α.

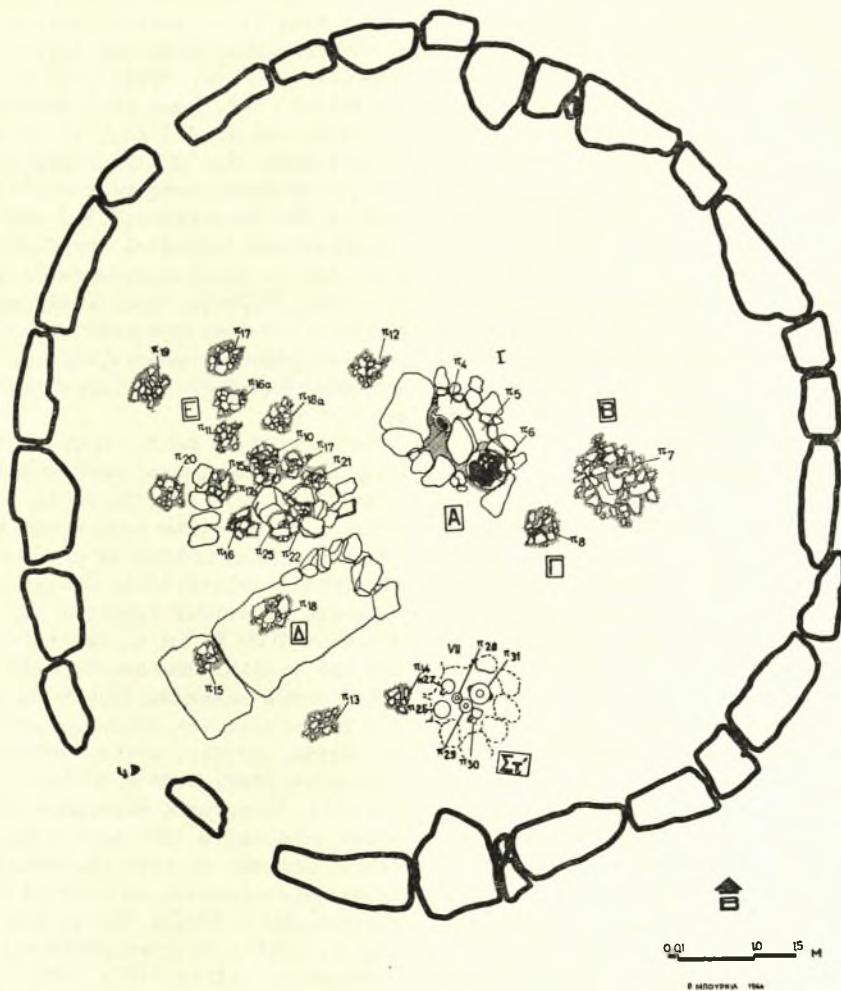

Σχέδ. 14. Τμήμος 6 εις Τσιγκαλαριό Νάξου

έτοποθετήθησαν τρία μεγάλα άγγεϊα και εις σκύφους φέρων γραπτὴν διακόσμησην (Πί ν. 650 β).

Ἐξωτερικῶς τοῦ περιβόλου ὑπῆρχε και ἐδῶ, ὡς και εις τὸν κατὰ τὸ 1962 ἀνασκαφέντα τύμβον Α¹², στρώμα λιθαρίων, σχηματίζον πλατεϊαν κυκλικὴν ζώνην, πλάτ. 3 - 4 μ., τὸ ὁποῖον ἐφήπτε-

ἐντὸς μικρᾶς σκαφῆς τοῦ ἐδάφους, εὐρέθησαν δὲ πλήρη ἄμμου, ἄνευ ἰχνους ὀστῶν ἢ τέφρας (Πί ν. 649 α). Ἐπίσης κατὰ τὴν Ν. πλευρὰν, μεταξὺ τῶν ἄγγεϊων, εις βάθ. 0,90 μ., ἀπεκαλύφθη πυρὰ ἐκτάσεως 3 x 2.40 μ. Τὸ πάχος τοῦ στρώματος τῆς τέφρας ἐφθανε τὰ 0,20 μ. και ἐκαλύπτετο δι' ἄμ-

Σχῆδ. 15. Τύμβος 6 εις Τσικαλαριὸ Νάξου

το τῆς παρεΐας τοῦ περιβόλου. Κατὰ τὴν τμηματικὴν διάλυσιν τοῦ ὡς ἄνω στρώματος ἐφάνησαν κατὰ τὴν Ν. και Δ. πλευρὰν κυρίως, μεγάλα ἄγγεϊα (Πί ν. 651 α - β) ἄνευ γανώματος, τοποθετημένα ἐπὶ τῆς κοιλίας, μεταξὺ δύο πλακῶν, ὧν ἡ μία ἐφρασσε τὸ στόμιον. Τὰ ἄγγεϊα (ἀμφορεΐς, οἰνοχοαὶ ἢ μικροὶ πίθοι) εἶχον ἐναποτεθῆ

12. ΑΔ ἔ.ἀ. σ. 279.

μου και λιθαρίων, φαίνεται δὲ ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἐναγικῆς πυρᾶς.

Περὶ τὰ 4.50 μ. περίπου Α. τοῦ τύμβου ἀπεκαλύφθη ἕτερος μικρὸς ἐλλειψοειδῆς περίβολος, μεγίστης διαμέτρου 4.50 μ., παρουσιάζων ἄνοιγμα πρὸς Δ., ἤτοι πρὸς τὸν τύμβον. Ἐντὸς τοῦ μικροτέρου τούτου περιβόλου ὑπῆρχεν ἐπιμήκης πλάξ, διαστ. 1.60 x 1.30 μ., εις τρία τμήματα εὐρεθεῖ-

σα, ἐν εἶδει τραπέζης προσφορῶν, ἔχουσα φορὰν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. ΝΑ. ταύτης, ἐντὸς τοῦ περιβόλου, ὁμὰς τεσσάρων ἀγγείων, ὁμοίαν πρὸς τὰ ἄλλα (Πί ν. 649 β). Δ. αὐτοῦ ἤρχισαν ἀποκαλυπτόμενοι τοῖχοι, ἔχοντες φορὰν ἀπὸ Β. πρὸς Ν., τῶν ὁποίων ἡ ἀποκάλυψις δὲν ὠλοκληρώθη εἰσέτι.

Μεταξὺ τῶν ἄλλων ἀνασκαφέντων τύμβων, ὁ ὑπ' ἀριθ. 1, διαμ. περίπου 12 μ., παρουσίασε τὸ μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον (Πί ν. 652 α· Σ χ ε δ. 16). Εἰς αὐτὸν ἐδέσποζον: 1) κατὰ τὸ ΒΔ. τμήμα μέγας κιβωτιόσχημος τάφος, διαστ. 2.10 x 0,80 μ., μὲ φορὰν ἀπὸ Β. πρὸς Ν., ἔχων τὰ πλάγια τοιχώματα ἐπενδεδυμένα διὰ καθέτως τοποθετημένων πλακῶν καὶ τὸν πυθμένα διὰ μιᾶς ὀριζοντίου. Ὁ τάφος ἐσυλήθη καὶ ἐπομένως εὐρέθη περιέχων μόνον ἄμμοι, 2) κατὰ τὸ Α. τμήμα ἑλλειψοειδῆς κύκλος, μεγίστης διαμ. 3 μ. περίπου, κατασκευασμένος καὶ οὗτος διὰ μεγάλων ἀργῶν λίθων, ἐφαπτόμενος τοῦ μεγάλου περιβόλου καὶ κατὰ τὴν Α. πλευρὰν παρουσιάζων ἄνοιγμα πλάτ. 0,70 μ. (Πί ν. 652 β). Πρὸς αὐτὸ ἀντιστοιχεῖ ἐν παρόμοιον τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ χρησιμεύει ὡς εἴσοδος εἰς τὸν ἐσωτερικὸν κύκλον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὁδηγεῖ κεκλιμένον ἐπίπεδον ὡς καὶ εἰς τὸν ἐσωτερικὸν κύκλον τοῦ τύμβου Α (5), τὸν κατὰ τὸ 1963 ἀνασκαφέντα¹³. Εἰς τὸν ἐσωτερικὸν τοῦτον κύκλον ὑπῆρχον τέσσαρες δι' ἀργῶν λίθων ἐσχηματισμένοι ἀκανόνιστοι χῶροι καὶ ὑποκάτω τῶν διαχωριστικῶν τοιχαρίων εὐρέθη πυρὰ. Τὸ πάχος τοῦ στρώματος τῆς τέφρας ἐφθανε τὰ 0,15 - 0,17 μ. καὶ ἐντὸς αὐτοῦ, εἰς μὲν τὸν ἀνατολικώτερον καὶ μεγαλύτερον χῶρον, διαστ. 1.90 x 1.20 μ., εὐρέθησαν πλῆθος ἀποτεφρωμένων ὄστων (ἴσως ὄχι ἀνθρώπων) καὶ ὄστρακα, εἰς δὲ τὸν δυτικώτερον ὀλόκληρα ἀγγεῖα πλήρη ἄμμοι (ἀμφορεῦς, τρίλοβος οἰνοχόη καὶ τινα μικρότερα) (Πί ν. 648 δ, ἀριστερά). Ἄμμος ἐκάλυπτε ἐπίσης καὶ ὀλόκληρον τὸ στρώμα τῆς πυρᾶς εἰς τοὺς τέσσαρας χῶρους τοῦ ἐσωτερικοῦ κύκλου. Ἡ πυρὰ αὐτὴ θὰ εἶχεν ἐναγικὸν χαρακτῆρα, τὴν δὲ κυρίως ταφήν θὰ περιεῖχεν ὁ συληθείς κιβωτιόσχημος τάφος. ΒΔ. τοῦ ἐσωτερικοῦ κύκλου ἀπεκαλύφθη ἐπίσης ἐφαπτομένη αὐτοῦ καὶ εἰς τὸ ἐπίπεδον τῶν λίθων τοῦ περιβόλου ἐπιμήκης πλατῆ, διαστ. 1.15 x 0,70 μ., ἐπὶ τῆς ὁποίας ὑπῆρχεν ὁμὰς ὄστράκων. Τὸ ὑπόλοιπον τμήμα τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ περιβόλου εἶχεν διαχωρισθῆ εἰς μικροῦς, ἀκανόνιστων σχημάτων χῶρους, ἐντὸς τῶν ὁποίων οὐδὲν εὐρέθη εἰ μὴ λεπτὴ ἄμμος.

Ἐξω τοῦ περιβόλου, πρὸς τὰ ΒΔ. ἀπεκαλύφθη ὀρθογώνιον κτίσμα, διαστ. 3.60 x 2.20 μ., ἔχον

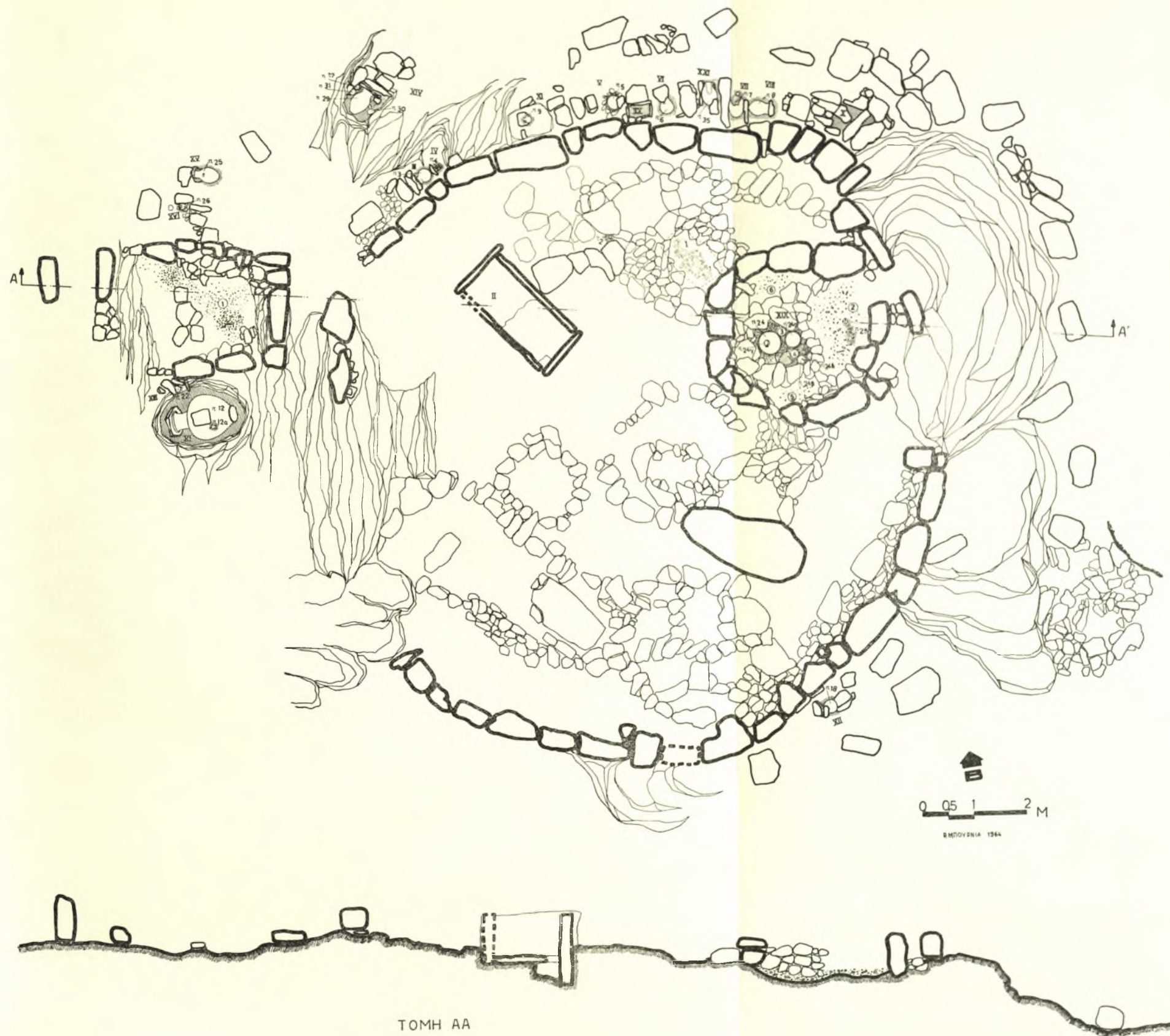
φορὰν ἀπὸ Α. πρὸς Δ. (Πί ν. 652 γ). Ἐσωτερικῶς αὐτοῦ ἀκανόνιστος σειρὰ ἀργῶν λίθων, διαστ. 1.05 x 0,60 μ. διήρει τὸν χῶρον ἐγκαρσίως εἰς δύο περίπου ἴσα μέρη. Εἰς τὸ ἀνατολικώτερον καὶ πλησιέστερον πρὸς τὸν περίβολον διαμέρισμα, εἰς βάθ. 0,30 μ. εὐρέθη πυρὰ, καλύπτουσα ἔκτασιν 0,70 x 0,50 μ. ἐντὸς τοῦ στρώματος τῆς τέφρας, πᾶχ. περίπου 0,10 μ., ὑπῆρχον ὄστρακα, λείψανα ἀποτεφρωμένων ὄστων καὶ ποσότης κονιοποιημένων ἀνθράκων. Ἰχνη πυρᾶς ἐσημειώθησαν καὶ κατὰ τὸ Β. τμήμα τοῦ Δ. διαμερίσματος, ὡς φαίνεται καὶ εἰς τὸ Σ χ ε δ. 16, χωρὶς ὁμως λείψανα ὄστων κλπ. Τὸ κτίσμα τοῦτο ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ εὐρεθὲν ἐντὸς τοῦ περιβόλου Β, τοῦ κατὰ τὸ 1962 ἀνασκαφέντος¹⁴. Καὶ ἐκεῖ ὡς καὶ ἐδῶ δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἐξακριβωθῆ, ἂν ἦτο χῶρος διὰ τὴν καθισιν νεκρῶν ἢ ἀπλῶς δι' ἐναγικὰς πυρᾶς. Κρίνοντας ὁμως ἐκ τῆς παντελοῦς ἐλλείψεως πολυτίμων προσφορῶν, ὡς π.χ. εἰς τὸν κεντρικὸν χῶρον τοῦ τύμβου 6, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι πιθανὸν πρόκειται περὶ χῶρου δι' ἐναγικὰς πυρᾶς.

Καθ' ὅλην τὴν Β. καὶ Α. πλευρὰν ἐφαπτομένη πρὸς τὸν περίβολον, σειρὰ μεγάλων κυρίως ἀγγείων (Πί ν. 653 α) ἐπὶ τῆς κοιλίας τοποθετημένων. Ταῦτα εὐρίσκοντο ἐντὸς λάκκων ἢ θηκῶν διὰ πλακῶν ἢ ἀργῶν λίθων σχηματιζομένων καὶ καλυπτομένων διὰ μιᾶς ἄλλης πλακῆς· εἰς τὰ περισσότερα τὸ στόμιον ἐφράσσετο διὰ λιθίνου πλακιδίου. Πρὸς Β. καὶ εἰς ἀπόστασιν 1.70 μ. ἀπὸ τοῦ περιβόλου ἀπεκαλύφθη ὁμὰς ἀγγείων (πέριξ μεγάλου ἀμφορέως, ἔχοντος ἐπὶ τοῦ στομίου λίθινον πλακίδιον, μικρὰ, διαφόρων σχημάτων, ἀγγεῖα, οἰνοχόαι, κύαθοι, σκύφοι) ἐντὸς λακκοειδοῦς θήκης διαστ. 0,70 x 0,60 μ. (Πί ν. 653 γ - δ). Δυτικώτερον, ἐκατέρωθεν τοῦ ὀρθογωνίου κτίσματος, Β. μὲν αὐτοῦ, ἐντὸς σκαφῶν ὀλίγον ἀπεχουσῶν ἀλλήλων, περιβαλλομένων δι' ἀργῶν λίθων καὶ πλακῶν, μία ὕδρία καὶ μία μικρὰ οἰνοχόη (Πί ν. 653 β), ΝΑ. δὲ μέγας πίθος, διαμ. 1.10 x 0,84 μ. ἐντὸς σκαφῆς ἐπὶ τῆς κοιλίας τοποθετημένος (Πί ν. 652 γ, δεξιὰ). Τέλος κατὰ τὴν ΝΑ. πλευρὰν τοῦ περιβόλου ἀπεκαλύφθη ἕν ἀκόμη ἀγγεῖον, ὡς καὶ τὰ τῆς Α. πλευρᾶς. Ἐντὸς ὅλων αὐτῶν τῶν ἀγγείων εὐρέθη μόνον λεπτὴ ἄμμος, ἄρα ἐπρόκειτο περὶ προσφορῶν, ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ τὸν ἐντὸς τοῦ περιβόλου νεκρὸν, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τὸν ἱερὸν τόπον, ὡς θὰ ἐθεωρεῖτο ὁ ἐντὸς τοῦ ὀρθογωνίου κτίσματος.

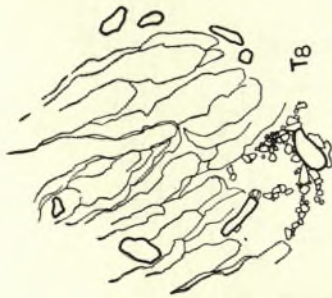
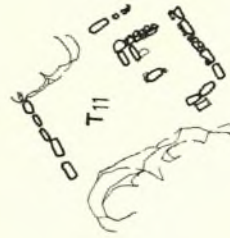
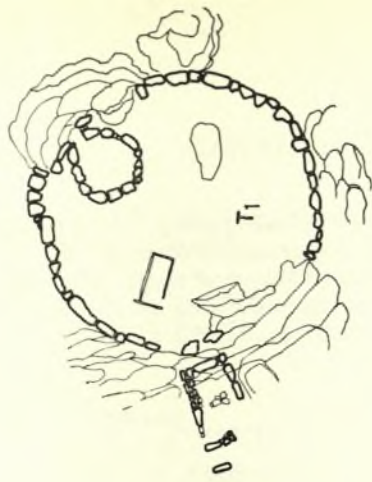
Σημαντικὰ ἐπίσης εὐρήματα ἔδωσαν ἡ ἔρευνα εἰς ἄλλους δύο τύμβους, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ εἰς, ὁ

13. ΑΔ ἐ.ἀ. σ. 280.

14. ΑΔ ἐ.ἀ.

Σχέδ. 16. Τύμβος 1 εις Τσικαλιάρϊ Νάξου

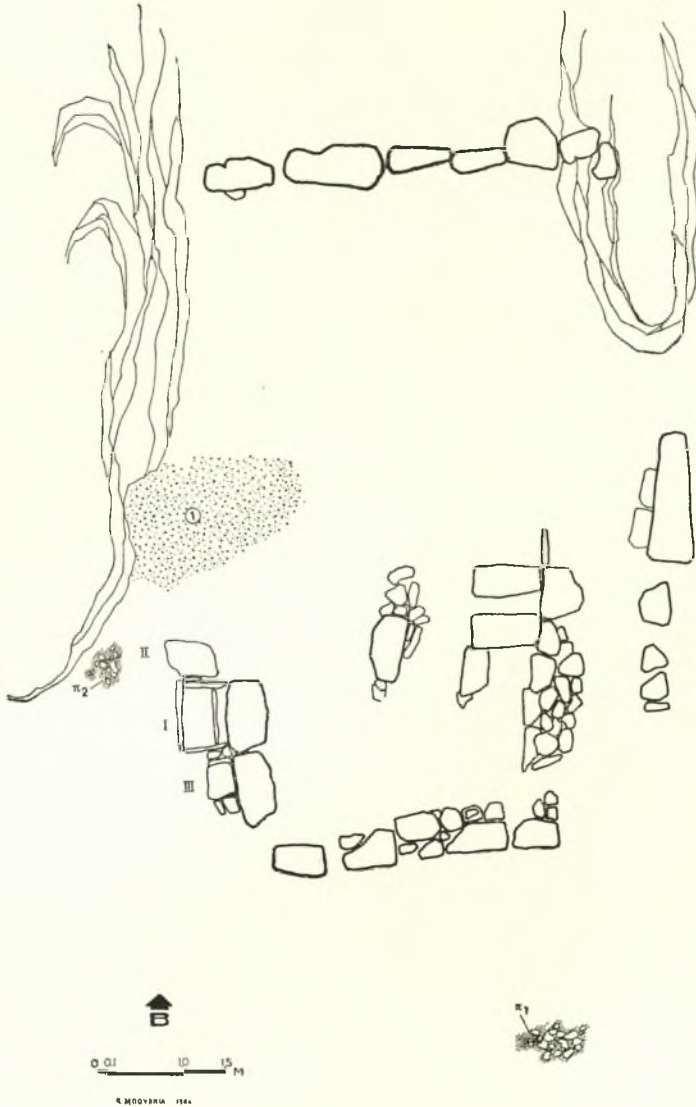
0 5 10 M
ΕΚΔΟΣΗ 1984

Σχέδ. 17. Τοπογραφικόν σχεδιογράφημα τύμβων εις Τσικαλαριό Νάξου

τύμβος 11 δὲν ἦτο κυκλικός, ἀλλ' ὀρθογώνιος, διαστ. 8 x 6 μ. περίπου, οὐχὶ μακρὰν τοῦ τύμβου I, πρὸς τὰ ΝΔ. αὐτοῦ κείμενος (Σχέδ. 17) καὶ ἔχων φορὰν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. (Σχέδ. 18· Πί ν. 654 α). Εἰς αὐτὸν, παρὰ τὴν ἐξωτερικὴν

ΝΔ. μέρος ἄνωθι τοῦ πυθμένου ἐσημειώθη ἡ ὑπαρξίς πυρᾶς καὶ κεκαυμένων ὀστέων. Εἰς τὸ στρώμα τῆς τέφρας, τοῦ ὁποίου τὸ πάχος δὲν ὑπερέβαινε τὰ 0,10 μ., περισυνελέγησαν πενήκοντα ἑξήνητα κομβίδια σφονδύλια (Πί ν. 656 β),

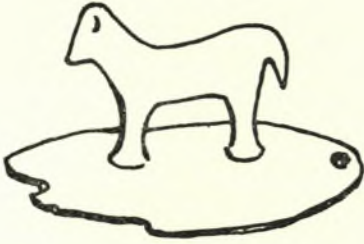

Σχέδ. 18. Τύμβος 11 εἰς Τσικαλαριὸ Νάξου

Δ. πλευρὰν, πλησίον τῆς ΝΔ. γωνίας ἀπεκαλύφθη μικρὸς παιδικὸς κιβωτιόσημος τάφος, διαστ. 0,64 x 0,28 καὶ βᾶθ. 0,42 μ. Καθέτως τοποθετημέναί πλάκες ἐσημάτιζον τὰς πλευράς, ἑτέρα δὲ ὀριζοντία τὸν πυθμένα. Ἐντὸς αὐτοῦ καὶ κατὰ τὸ

στρογγύλη ψήφος ἐκ πρασίνης ὑάλου, χαλκῆ τοξοειδῆς πόρπη, τοῦ φερομένου ὡς «μικρασιατικοῦ» τύπου¹⁵, μετ' ἐξέργων πλαστικῶν δακτυλίων ἐπὶ τοῦ τόξου, ὡς καὶ μικραὶ χαλκαὶ σπεῖ-

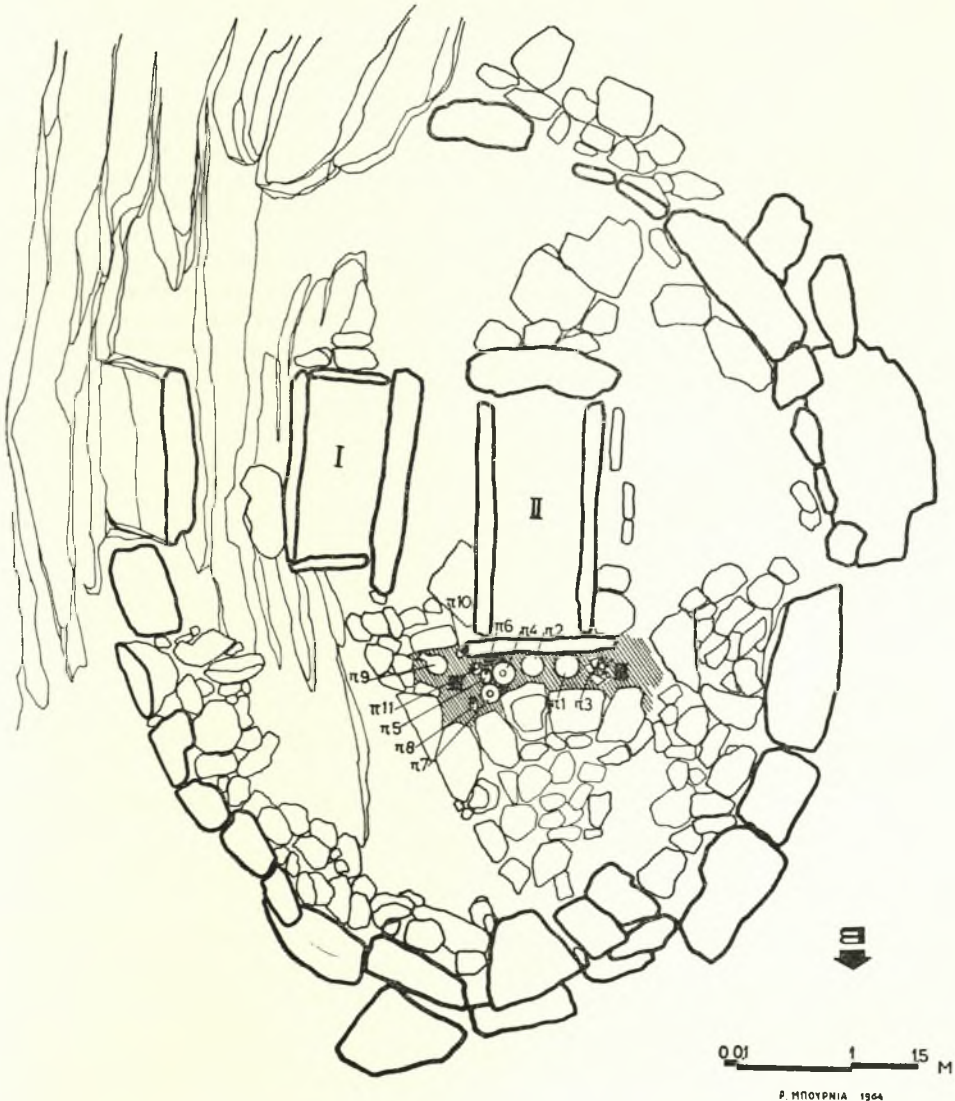
15. Chr. Blinkenberg σ. 204 κ.έ.

Σχέδ. 19. Κάλυμμα πuzίδος
μετά ζωομόρφου λαβής

ραι, προερχόμενοι πιθανότατα ἐξ ὀκτωσχήμου πόρπης. Ὑπεράνω τῆς πυρᾶς εἶχον ἐναποτεθῆ περι τὰ εἴκοσι ἀγγεῖα διαφόρων σχημάτων (Π ἰ ν. 654 β, 655 β, 656 δ ἀριστερὰ καὶ κέντρον), εἰς πτηνόμορφος ἀσκός (Π ἰ ν. 655 δ), δύο εἰδῶλια πτηνῶν καὶ τρία γυναικεῖα εἰδῶλια. Τούτων τὸ ἓν φέρει πόλον, ἓν δὲ ἄλλον, τὸ μεγαλύτερον, σφῆζει ἴχνη γραπτῆς διακοσμῆσεως (Π ἰ ν. 656 ε). Ὑψ. γυναικεῖων εἰδῶλιων : 0,095, 0,08 καὶ 0,16 μ.

Παρά τὴν Β. πλευρὰν τοῦ τάφου, ἐξωτερικῶς, εἰς βάθ. 0,45 μ., ἀνευρέθη λιθινὴ πλάξ διαστ.

Σχέδ. 20. Τύμβος 10 εἰς Τσικαλιὰρὶὸ Νάξου

0,40 x 0,56 μ., με φοράν ἀπὸ Δ. πρὸς Α., ἡ ὁποία ἐκάλυπτε ὁμάδα δώδεκα ἀγγείων (Πί ν. 654 γ, 655 α, γ ἀριστερά). Τὰ πλέον ἀξιόλογα τούτων ἦσαν: γεωμετρικὴ πυξίς σφζουσα γραπτὴν διακόσμησιν (Πί ν. 656 γ), κάλυμμα μικρᾶς πυξίδος μετὰ λαβῆς ἐν εἰδει μικύλλου εἰδωλίου ἵππου (Σχ ἐ δ. 19) καὶ εἰδῶλιον Ἰταμένου πτηνοῦ.

Παρὰ τὴν Ν. πλευρὰν τοῦ τάφου ἀπεκαλύφθη θήκη, διαστ. 0,44 x 0,27 μ., με φοράν ἀπὸ Β. πρὸς Ν., σχηματιζομένη δι' ὀρθίων πλακῶν καὶ καλυπτομένη διὰ μιᾶς ἄλλης, διαστ. 0,49 x 0,42 μ. Ἐντὸς τῆς θήκης ἦτο τοποθετημένον ἐπὶ τῆς κοιλίας μόνωντον ἀγγεῖον, ἀνευ γανώματος, διαστ. 0,32 x 0,22 μ., φέρον ἐπὶ τοῦ στομίου λίθινον πλακίδιον. Τὸ ἀγγεῖον εὐρέθῃ πληρὸς ἄμμου, μεταξὺ τῆς ὁποίας ἐσφζοντο σαφῆ ἴχνη ἀποτεφρωμένων ὀστέων. Τέλος περὶ τὰ 1.50 μ. ἀπὸ τῆς Β. πλευρᾶς τοῦ τάφου ἐσημειώθη πυρὰ ἐκτάσεως 2 x 1.20 μ., σφζουσα ἐλάχιστα ἴχνη ἀποτεφρωμένων ὀστέων (ζῶων;).

Ἄλλὰ καὶ τὰ εὐρήματα τοῦ ἐλλειψοειδοῦς τύμβου 10 (μεγ. διαμ. 7 μ. περίπου) ἦσαν λίαν ἀξιόλογα, διότι μεταξὺ τῶν περισυλλεγέντων κτερισμάτων περιλαμβάνεται καὶ τὸ τριποδικὸν πιθοειδὲς ἀγγεῖον τοῦ Πί ν. 651 γ - δ. Παρὰ τὸ κέντρον σχεδὸν τοῦ περιβόλου τούτου ὑπῆρχον δύο

παρακείμενοι κιβωτιόσχημοι τάφοι, διαστ. 1.35 x 0,65 μ. ὁ ἀνατολικὸς καὶ 0,75 x 2 μ. ὁ δυτικὸς, με φοράν ἀπὸ Β. πρὸς Ν., ἔχοντες τὰς πλευρὰς ἐπενδεδυμένας διὰ καθέτων σχιστολιθικῶν πλακῶν τὸ φυσικὸν ἔδαφος ἀπετέλει τὸ δάπεδον. Οὗτοι εὐρέθησαν συλημένοι, ἀλλὰ παρὰ τὴν Β. ἐξωτερικὴν πλευρὰν τοῦ μεγαλύτερου τάφου εἶχον τοποθετηθῆ ἐντὸς σκαφῆς ἑνδεκα ἀγγεῖα διαφόρων σχημάτων (Σχ ἐ δ. 20). Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα ἐκάλυπτον ἑκτασιν 1.60 x 0,70 μ., ὅλος δὲ ὁ ὑπόλοιπος χῶρος μέχρι τοῦ ΒΑ. καὶ Δ. μέρους τοῦ περιβόλου ἔφερε στρῶμα λίθων. Τὰ ἀγγεῖα περιεῖχον μόνον λεπτὴν ἄμμον ὡς καὶ ὀλόκληρος ἡ σκαφή.

Τέλος ἀξιομνημόνευτος εἶναι ἡ εὕρεσις ἐνὸς χρυσοῦ ἐλάσματος μετὰ γλυφῶν ζῶων, περισυλλεγέντος ἐντὸς τῶν χωμάτων τῆς πυρᾶς τοῦ τύμβου 8, ὡς καὶ ἡ ἀνεύρεσις εἰς τὸν τύμβον 13 δύο ἀγγείων τοποθετημένων κατὰ μῆκος καὶ ἐχόντων τὰ στόμια ἐφαπτόμενα (Πί ν. 656 α). Εἰς αὐτὸν τὸν τελευταῖον τύμβον ἀνευρέθη ἐπίσης εἰς κορινθιακὸς σφαιρικὸς ἀρύβαλλος (Πί ν. 655 γ, δεξιά) ἡ ὑπαρξίς τοῦ ἀγγείου τούτου ἀποδεικνύει ὅτι τὸ νεκροταφεῖον ἐχρησιμοποιεῖτο καὶ μετὰ τὸ πέρας τῶν γεωμετρικῶν χρόνων, ἤτοι καὶ μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 7ου π.Χ. αἰ.

Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

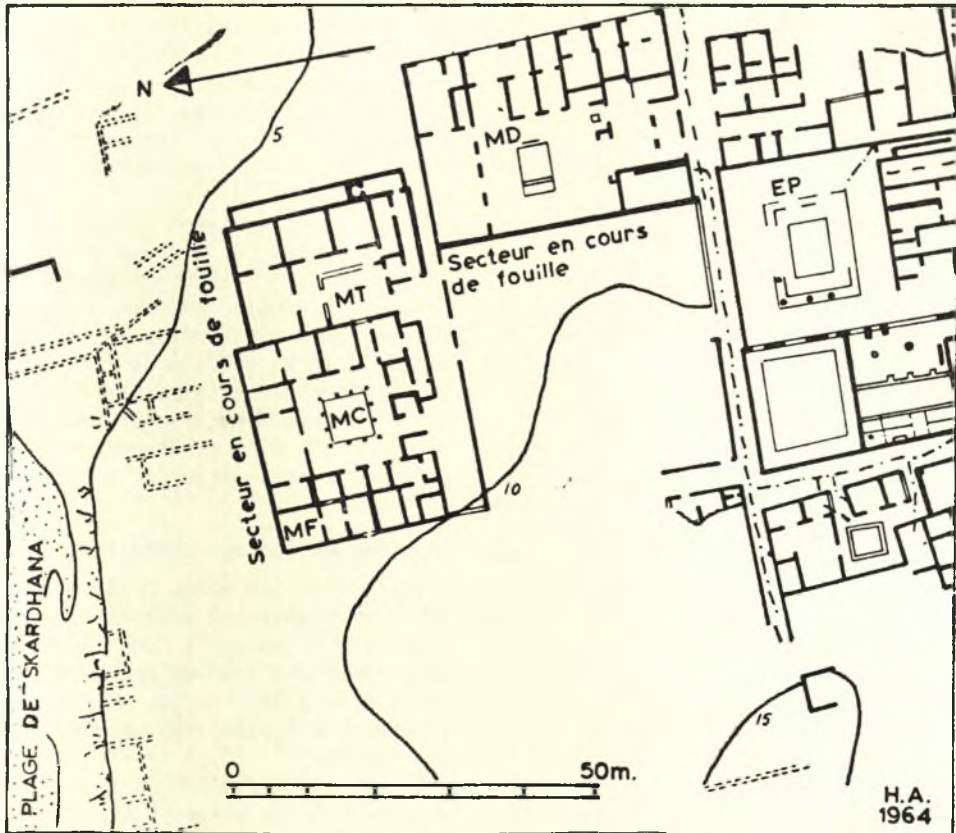
*

ΔÉLOS

Quartier de Skardhana

L'exploration du Quartier de Skardhana a été poursuivie en 1964, sur deux secteurs, au Nord et au Sud de l'îlot de la Maison des Comédiens (Plan 1), dégagé de 1961 à 1963 ;

Dans le secteur Sud, on a commencé par son quart Nord-Est l'exploration d'un secteur limité au Sud par l'Établissement des Posidoniastes ; à l'Est, par la Maison du Diadumène ; au Nord, par le beau mur de façade (Pl. 657 a) qui borde l'Impasse dégagée en 1962 au Sud de la Maison des Comédiens. On a dé-

EP = Etablissement des Posidoniastes — MD = Maison du Diadumène
 Ilot de la Maison des Comédiens { MC = Maison des Comédiens
 MF = Maison aux frontons
 MT = Maison des Tritons

Plan 1

au Nord, il s'agissait d'assurer une meilleure présentation de l'îlot, en explorant la rue et les demeures qui s'étendent entre lui et la falaise de Skardhana. Ce secteur sera publié en même temps que les trois demeures de l'îlot de la Maison des Comédiens dans un fascicule de l'Expl. Arch. de Délos, actuellement en préparation.

gagé deux ensembles de pièces qui restent jusqu'ici indépendants :

1) une cour précédée de trois pièces (dont les latrines) ; dans la cour se trouvent la margelle d'une citerne et celle d'un puits.

2) un complexe composé, dans l'état actuel de la fouille, d'une cour, de promenoirs, d'une pièce X, d'une pièce Y, d'un grand *oecus*. La

cour est bordée, au Nord et à l'Ouest, de promenoirs dont elle est séparée par un dispositif architectural d'un type nouveau à Délos (P.I. 657 b) : quatre piliers de pōros, hauts de 1,37 m. et de section à peu près carrée (côté : 52 cm. \pm), sont reliés par un muret formé de carreaux de pōros ; ils supportaient chacun une colonne ionique ; trois chapiteaux ont été retrouvés (P.I. 657 c).

Les promenoirs ont un sol de terre battue ; celui de l'Ouest a subi des remaniements importants : la porte qui ouvre sur la pièce Y a été grossièrement murée ; immédiatement à l'Est, on a retrouvé les restes d'un four de fortune et recueilli à l'intérieur de la vaisselle et des débris de cuisine. Les murs portent en outre de nombreux graffites (P.I. 658).

Le four et le murage de la porte Sud n'appartiennent pas aux dispositions primitives du promenoir ; les graffites qui couvrent les murs indiquent aussi que la maison a été utilisée par d'autres habitants que les propriétaires.

Du promenoir Nord, on accède à une grande pièce qui est l'*oecus maior* de la maison ; dans l'angle Sud-Est (P.I. 659 a), une cavité creusée en forme de cupule dans le sol en terre battue de la pièce contenait treize bijoux d'or, cinq statères ou demi-statères d'or rhodiens (P.I. 659 b) et soixante-neuf tétradrachmes attiques du nouveau style.

La pièce X présente, elle aussi, d'importantes traces de remaniements : la porte Sud a été bouchée ; dans l'angle Nord-Est avait été construit grossièrement un four de fortune.

La pièce Y, fermée de trois côtés, ne comporte qu'une seule porte percée dans le mur Nord et donnant accès au promenoir Ouest ; on a dit plus haut que cette porte a été trouvée grossièrement murée.

Les murs portent différents graffites, surtout le mur Est ; sur l'un d'eux on lit, gravé entre deux palmes :

*Εὐχὴν.
[. . .] ὅς κ' ἀλὸς
καγαθὸς ἀνὴρ
καὶ φιλοῦσιν
αὐτὸν οἱ θεοί.*

L'examen de la céramique permet d'assigner aux demeures partiellement fouillées en 1964 la même date qu'à celles qui composent l'îlot de la Maison des Comédiens : seconde moitié et même, plutôt, dernier tiers ou dernier quart du IIe s.-début du Ier s. av. J. - C. C'est dans cette courte période que ces maisons ont été construites et utilisées ; les graffites et remaniements grossiers signalés plus haut sont sans doute imputables à des soldats qui ont occupé ces habitations. C'est sûrement aussi lors d'un des deux sacs de Délos que le trésor de bijoux et monnaies a été enfoui en grande hâte, à même la terre et non dans un récipient, suivant l'usage.

On a recueilli au cours de la fouille les objets habituels à Délos : anses d'amphores, lampes, bols à reliefs, céramique commune, petites monnaies de bronze, fragments de figurines, fragments de sculptures d'appartement. En dehors du trésor de bijoux et de monnaies déjà signalé, la trouvaille la plus intéressante est une belle mosaïque fragmentaire, provenant de l'étage et exécutée en *opus vermiculatum* ; elle représente un épisode du mythe de Lycurgue et d'Ambrosie.

Monument des Taureaux (Juillet 1964)

Au Nord du Monument, l'exploration de la cella a été pratiquement achevée, et un sondage extérieur a été pratiqué à l'angle Nord-Ouest, pour l'étude d'un mur signalé par R. Vallois (A.H.H.D., p. 28) : il faut répondre par la négative à la question d'un prolongement du mur vers l'Est.

La partie centrale de l'édifice, ou Néôrion, a été explorée par épreuves : on a examiné les diverses fondations, notamment celle du mur de refend cella-pronaos.

Enfin, nous avons fouillé une petite section du pronaos et sondé le terrain jusqu'au rocher devant toute l'étendue de la façade Sud.

Des relevés des divers sondages ont été établis ; les observations réalisées en 1963 et 1964 (structure des fondations et du remblai) trouveront place dans la publication du Monument et y seront illustrées par les planches (tessons) qu'a préparées E. Séraf à l'automne 1964.

ÉCOLE FRANÇAISE D'ATHÈNES

*

EXCAVATIONS AT SALIAGOS

Excavations were carried out during July and August 1964 on the island of Saliagos near Antiparos. They were sponsored by the British School of Archaeology and directed by Professor J. D. Evans of the University of London and Mr. Colin Renfrew of Cambridge University. The campaign owed much to the cooperation and encouragement of Mr. N. Zapheiropoulos, the Ephor of Antiquities for the Cyclades, and Miss I. Dhekoulakou, acting for the Ephor, was a frequent and very welcome visitor to the site.

The small islet of Saliagos lies in the narrow channel between the northeast end of Antiparos and Paros. It is one of several small islands in this channel, none more than 100 metres in length, and was first visited by Mr. Zapheiropoulos, who discovered there traces of a prehistoric settlement. An examination of the site and its surface material in 1963 suggested that here at last was a settlement in the Cyclades of neolithic date, and plans were made for its excavation.

Like all sites in the Cyclades, Saliagos is somewhat eroded. To test the depth of soil, a series of trenches was cut along its length revealing a depth sometimes of only 30 centimetres. At the south end however there are up to 2 metres 50 of stratified deposits, and work was there undertaken in a grid system of 4-metre squares. The extensive stone debris of destroyed houses was found covered by some 30 cms. of wind-blown soil. These remains were overlain at one point by the rough and massive stones of a tomb of the 1st or 2nd century A.D., the only remains discovered on Saliagos during the season which were later than the Neolithic.

The baulks between the squares in the principal excavated area were removed to aid the interpretation of the building remains, producing a space of 20 metres by 10 metres. The overall plan of settlement is not yet clear, but the houses seem to have had rectangular rooms, which were roughly three metres in length (P.I. 660 a).

The three squares to the south of this area produced a well stratified deposit up to a depth of 2 metres 50. Traces of an earlier building phase were observed some 60 centimetres below the later one, but they were scanty in the areas studied, and the matter requires further in-

vestigation. The lowest levels in this region contained traces of burning and considerable quantities of well preserved pottery.

At the north end of the island, walls were again found and below them traces of earlier occupation, with finds of pottery and obsidian.

Pottery was abundant in all levels of the site, and showed considerable uniformity. The island was clearly occupied for one period only, although further work should enable some chronological subdivision of the material to be made, on both typological and stratigraphical grounds. The fine wares were in general dark-faced, and burnished. The commonest form is a flat based, rather straight sided open bowl. This was sometimes set on a very tall fruit-stand base. Decoration in matt white paint was common, usually rectilinear in style (P.I. 660 b) although curvilinear motifs are present (P.I. 660 c). There was no pattern burnish, and only a few sherds are decorated with incisions. These, like the handful of fragments with dark-on-light painted motifs, are probably imports.

The obsidian industry was exceptionally rich: over 20,000 pieces were studied, and 1,000 catalogued and drawn. The raw material was imported from Melos. The most notable type was the bifacially flaked arrowhead with prominent tang (P.I. 660 d), and some fifteen other types of artefact were classified.

Stone axes of haematite-limonite were common, as were bone awls and points. Several worked shell spoons were found, and the small finds included a fragment of a bracelet made of spondylus and an anthropomorphic amulet of bone.

Considerable quantities of discarded animal bones on the site provided evidence of the consumption of sheep/goat, cattle and pig. Dog was also found. The bones will be the subject of specialised study, as will the grain impressions and the numerous shells. Pollen samples were taken from the site, and from suitable low-lying land in Antiparos. First indications however suggest that the pollen was not well preserved and samples taken from other islands, notably Delos, may throw more light on the palaeoecology of the area and on the date of its deforestation. It seems that the economy was one of mixed farming, with emphasis on the rearing of sheep or goat. But the great role played by the sea is demonstrated by the quan-

tities of shell found and by fish-bones, some of extremely large size.

Underwater exploration provided ample evidence of sea-level change, the land having subsided some three metres since Roman times. Among other indications was a complicated system of rock-cut trenches, visible now below water level. That these continue on land and were in fact cut on land was demonstrated by a small supplementary excavation on Antiparos. Submerged building remains, including a well-head of classical date and several Early Cycladic cist graves, confirm this point. It seems indeed probable that Saliagos in the Neolithic period was not an islet but a promontory linked both with Antiparos and with Paros.

The excavations have amply confirmed the Neolithic date of the Saliagos settlement. Similar finds have recently been studied from the site of Mavrispilia in Mykonos. There is no doubt that they are earlier than the « protocycladic » graves found in Antiparos by Bent and Tsountas. Although there are few parallels for cross-dating, it seems that the settlement

was roughly contemporary with the Late Neolithic of Greece and the islands of the eastern Aegean. A date early in the fourth millenium seems likely, and it is hoped to confirm this by radiocarbon determinations.

Assisting in the excavation were Mrs. J. D. Evans, Miss Jane Bagenal, Miss Linda Beigel, Miss Barbara Bender, Mr. Ian Clegg, Miss Jane Ewbank, Mr. Constantinos Gallis, Mr. Ian Morrison, Mr. Bill Phelps and Mrs. Cressida Ridley. The foreman was Mr. Vassili Adamachos, helped by Mr. Petros Frangiskos from Naxos and fifteen workmen from Antiparos. The vase-mender of the British School, Mr. Petros Petrides, was in charge of restoration. Miss Judith Turner, palynologist, and Mr. John Dixon, geologist, visited the site during the season. The underwater survey was conducted by a team of five aqualung divers.

The finds have been drawn and photographed and are now in the safe keeping of the Paros Museum. It is hoped that the excavation of Saliagos will be continued and concluded with a further season's work in 1965.

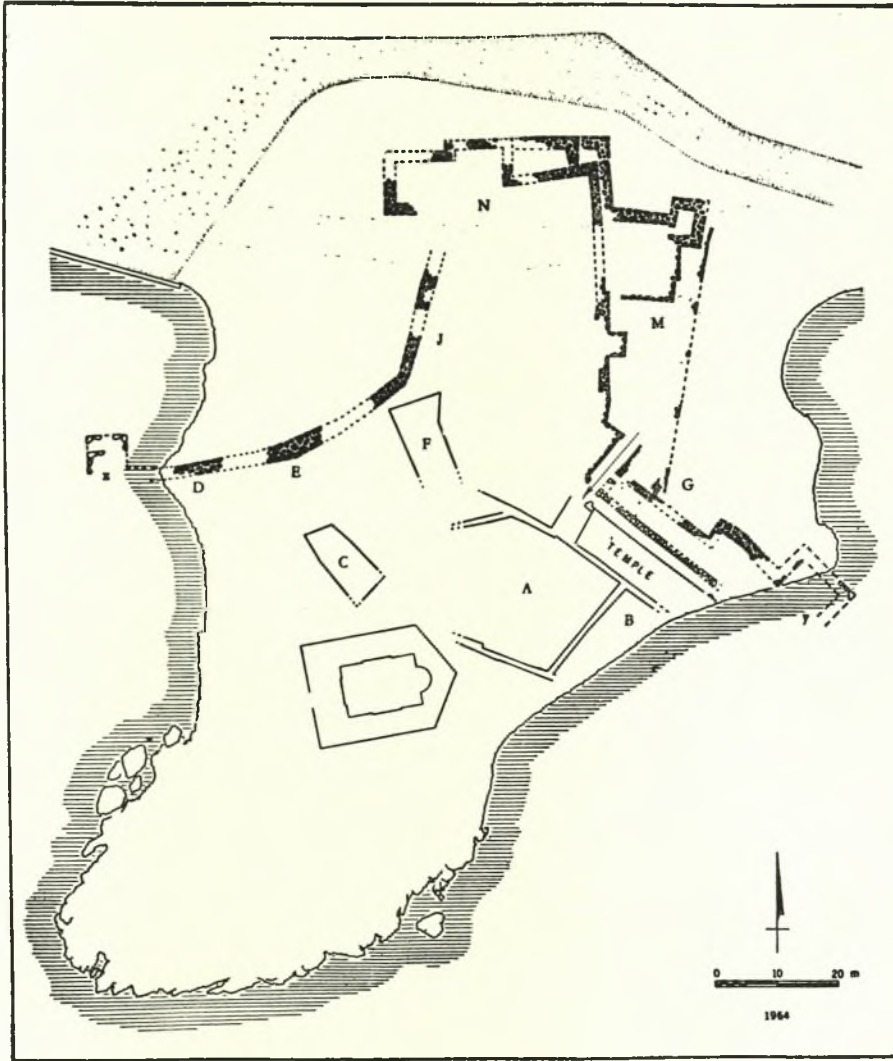
J. D. EVANS - COLIN RENFREW

★

EXCAVATIONS AT AYIA IRINI IN KEA

Archaeological investigations and studies in the region of Ayia Irini on the great harbor of the island, conducted under the auspices of the

ful acknowledgement for continuing support and assistance is made to the Greek Archaeological Service, the Ephor Mr. Zapheiroopoulos and his assistant Miss E. Lazaridou, the officials and citizens of the island, the Michalinos

Plan 1. Promontory of Ayia Irini, Kea

American School of Classical Studies at Athens, were resumed and carried forward from early in May to the beginning of August, 1964.¹ Grate-

1. For accounts of the preceding campaign see *Hesperia*, XXXIII 1964; 'Αρχαιολογικόν Δελτίον, XVIII, 1963; 'Επετηρίς τῆς Ἐταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν, III (1963). A brief notice of the work of 1964 has appeared in *Archaeology*, XVII, 1964.

Company, and the Director and staff of the American School.

The Fortifications

The size and elaborate character of the defensive works at Ayia Irini were revealed further in 1964, especially along the northern and

eastern sides of the site (Plan 1). In Area N, where the native rock rises and ancient deposits are relatively thin, nearly all the remnants of the wall have now been uncovered and it is clear that two or more periods of construction are represented. This fact is even more evident in the northeastern area, where the lines of the circuit turn southward: a continuous system of walls on the west of our Area M (Pl. 661 a) is the earlier, while the north-east tower and adjoining structures are later additions. A straight line of wall further east in Area M, which was traced in 1963 and seemed possibly to be a part of the fortifications (*Hesperia*, XXXIII (1964), p. 318), must now be recognized as a retaining wall, built to support a broad terrace after the defensive circuit had been demolished and given up altogether.

Precise dating of these architectural stages will have to await the detailed study of pottery and objects associated with the walls. At present it appears probable that the whole complex system is to be assigned to a period before the time of Mycenaean dominion, the first phase being not later than the time of Middle Minoan III and the northeast tower perhaps corresponding with, or leading to, the important development of the site in Late Minoan I. Rooms in the northern part of Area M have yielded not only potsherds but a bronze dagger and many pieces of frescoes (Pl. 661 b-c) that had fallen from upper storeys. Outside the fortifications and clearly later, some deposits of Mycenaean III B pottery have been discovered.

Following the line of the earlier enclosure southward, we came in 1964 upon a broad passageway (Pl. 662 a) that led through the walls to a small rectangular *plateia* behind the Temple. This was probably the chief gate of the settlement. The passage had continued to be used down to Graeco-Roman times, but in its original form it must go back at least to the Late Bronze Age. The entrance is marked by an arrow in Plan 1. To the southeast the fortifications run onward through Area G in an irregular course to the present shoreline, and stones still visible under water indicate that there may have been a tower at the place marked y on the plan (corresponding with Tower x on the west). Excavation of this region has only begun.

Just inside the main gateway a road branched

off at right angles, running southeastward along the side of the Temple. It was approached through a carefully constructed portal with a big stone threshold (near the point of the arrow on the plan). One guesses that a continuation of the street ran northwestward from the *plateia*, but this is not certain.

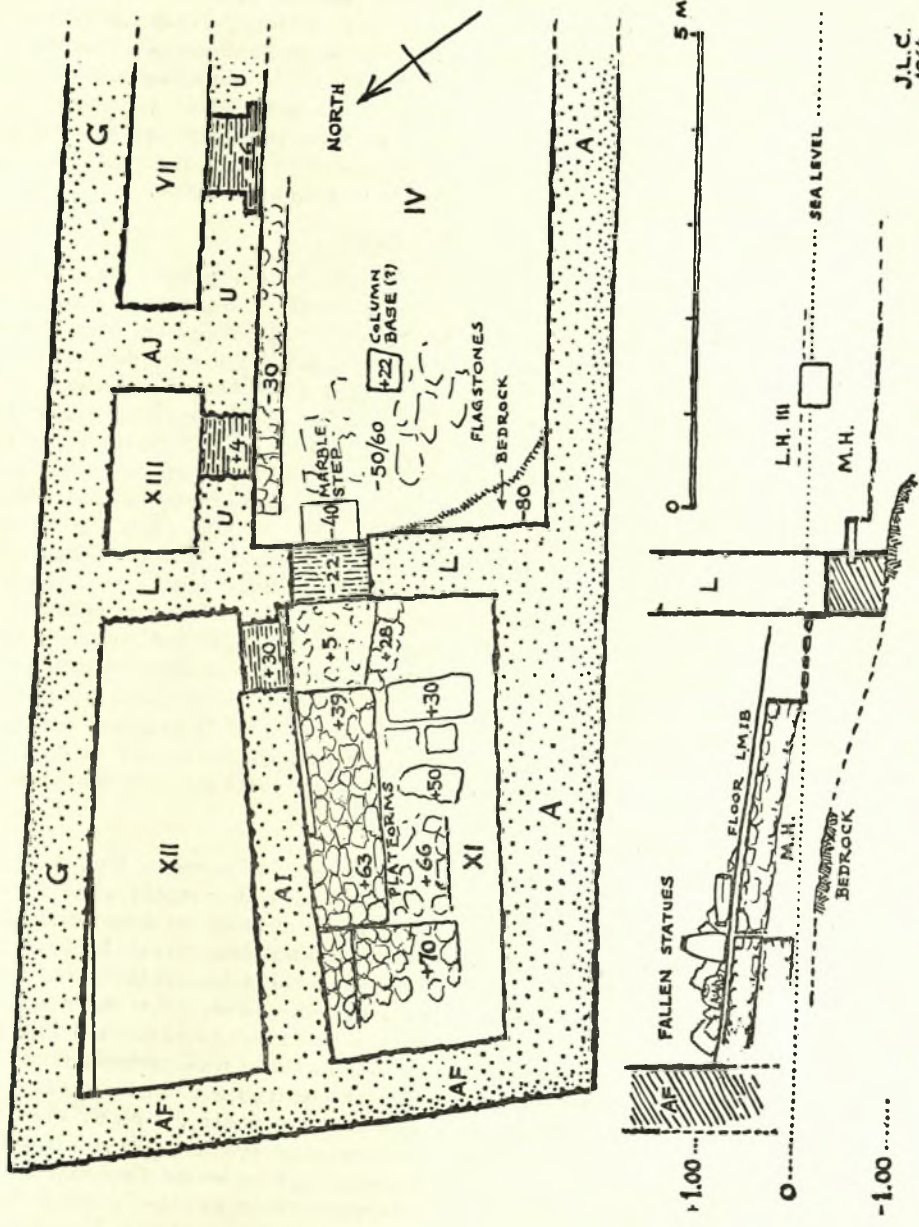
The Temple

At the end of May water-level in the bay was a bit lower than usual and we took the occasion to test strata below the floors in parts of Rooms IV, XI, and XIII (Plan 2). Water flowed in quickly, finding passage through the loose masonry of the walls, but a small pumping engine reduced the level and made it possible for workmen to dig out the mud in arbitrary horizontal cuts.

The walls of the Temple were found to be bedded deeper than we had previously supposed. In part, at least, Walls A and L rest firmly on bedrock (Pl. 662 c), some 0.80 to 0.90 m. below the modern sea-level (our datum zero). Several of the door-ways have solid stone thresholds, at varying heights but all apparently belonging to an early stage of the building. In Room IV there are remains of a flagstone paving at levels between -0.50 and -0.60 m. From this floor one approached the door to Room XI by a step of fine white marble (Pl. 662 d) (surface at -0.40 m.). The threshold was 0.18 m. higher and thence another rise took one to a small landing at +0.05 m. inside the adyton. Here one could turn to the left and step up again into the interior of Room XI or to the right and enter Room XII. The space in Room XI was largely occupied by stone platforms.

All these structures lie below the floor-level of Room XI on which the many fragments of terracotta statues were found in 1963 (Plan 2). This was a firm floor, made of a thick layer of clay, which at that time we took to be part of the original building. As reported then (e.g., *Hesperia*, XXXIII (1964) p. 327), pottery found in the debris with the sculpture was of styles not later than L. M. IB, a few pieces being perhaps a little earlier; but small soundings below the floor, which produced Middle Helladic sherds, had led us to think that the underlying deposits were unrelated to the Temple.

The investigations of 1964 make a revision

J.L.C.
1964

Plan 2. The Temple of Ayia Irini, Kea (Plan and Section)

necessary. The lower part of Room XI with its platforms and its stepped entranceway was very probably a religious shrine from the beginning, and we see now that these structures go back at least to the Middle Bronze Age — a time when gray Minyan and Matt-painted wares were imported from the mainland, before the period of Late Helladic and Late Minoan styles. Whether there were still more ancient religious associations in this place, possibly even in the Early Bronze Age, can probably not be determined. In any case, the architectural history of the building cannot be wholly understood at the present stage of the investigation.

A few nondescript fragments of the big terracotta figures were found near the doorway between Rooms IV and XI, a little below the levels reached in 1963 but not in pure M.H. contexts. In Room IV it has not been possible to find a floor corresponding with the L.M. IB level of Room XI; almost certainly it was dug away during a remodelling of the central part of the Temple in Mycenaean times (L.H. III) after the great earthquake. It was probably in this period that a rough stone base was set in the floor of Room IV, presumably to hold a wooden column (see Pl. 2). In the earth and debris from +0.25 m., where excavation began in 1964, down to the water-level (zero), there were sherds of Mycenaean III A and III B pots, a few tiny scraps of gold, two bronze blades, some beads, and parts of several small terracotta figurines (Pl. n 662 b).

During the season of 1964 all the hundreds of fragments of statues (Pl. 663 a - c) from the Temple were sorted according to type and to finding-place by Mrs. Ervin, who drafted an extensive catalogue of them and made observations on the technique of their manufacture. A number of new joins were discovered and, among other facts, it was noted that a few faint traces of coloring matter, red and ochre, are visible on certain pieces.

Graves on the promontory of Ayia Irini

Further indication of the importance of the town in the Middle Bronze Age is provided by cemeteries that were found in 1964 just outside the walls in Areas J and M. Only a few graves were uncovered; others probably exist. Those cleared are small stone cists and burial *pitthoi*, all used for children. The richest, a cist

grave in Area M (Pl. 664 a), was that of a girl about twelve years old. As offerings it held seven vases, fragments of a gold diadem, and beads of gold, carnelian, and amethyst, which we reconstituted as a necklace (Pl. 664 b). None of the pottery discovered in either cemetery is later than M.M. III, and most of it seems to be earlier.

Inscriptions

From the western part of Area N came three documents: a fragment of a baked clay tablet with one incised sign and traces of others, a terracotta lamp with three signs on its rim, and a rough lentoid roundel with signs on either side. One of the signs on the lamp finds no close parallel, but all the others are from the Linear A syllabary (cf. the incised monogram on a sherd recovered in 1963, *Hesperia*, XXXIII, 1964, pp. 325 - 326). The *plateia* inside the main gateway near the Temple yielded another inscribed piece, with characters not in Linear A but of a form possibly related to Cypro-Minoan. Elsewhere we have found a dozen or more bases of pots with simple marks of the sort known at Phylakopi, Aegina, Eleusis, Lerna, and other contemporary settlements. Thus the evidence for literacy at Ayia Irini, though not yet conclusive, is moderately strong.

Area A

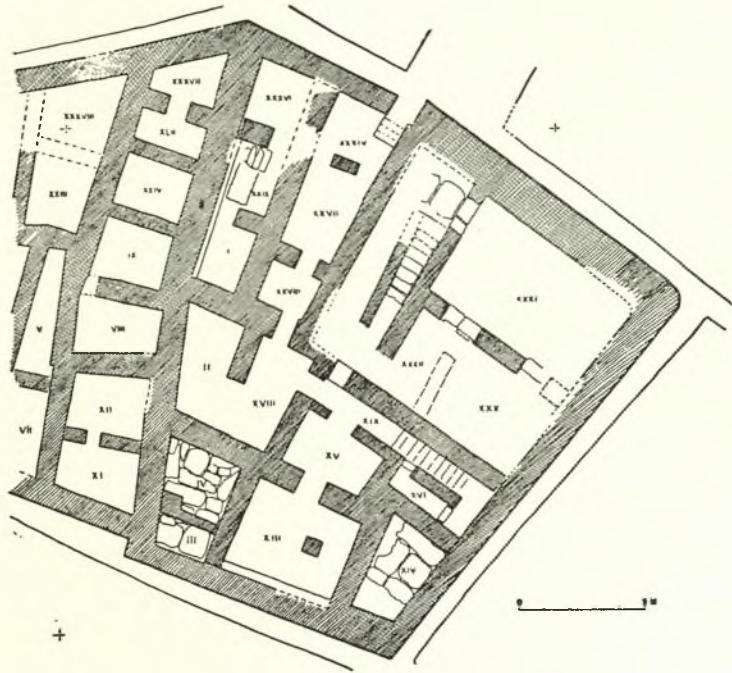
The complex of rooms in Area A, exposed successively in each campaign since 1960, appears now to make up one single establishment, which we have come to call House A (Pl. 664 c). In 1964 several of the northern rooms were cleared, and only the western side still remains untouched (Pl. n 1 and 3). There are narrow streets with covered drains on all sides excavated so far. On the north, two of these converge under the *plateia* whence the drainage may have been carried out below the main roadway toward the northeast.

Deep soundings in many parts of Area A have shown that it was thickly occupied in the Early and Middle Bronze Ages. Just when House A began to assume its monumental character has not yet been determined; clearly it was not all built at one time. Some of the older architectural elements were examined this year far below the level of the latest floor in Room XXX. They go back to an early phase of L.M./L.H. I, or possibly still earlier

and represent successive alterations of the building. Their remains had all been covered over by the time of the final occupation.

During the season Miss Milburn, Olivia James Fellow of the Archaeological Institute of America, made a catalogue and a thorough study of the pottery from Room I (*Hesperia*,

been studied in detail. Much of it is local, and it includes some imported pieces like those from House A. A few others, however, are decorated with spiral ornaments that belong clearly to the repertory of Mycenaean III A. A similar occurrence of earlier and later styles was observed in the pottery from House (Pl.

Plan 3. The complex of rooms in Area A

XXXIII, 1964, p. 324). More than 30 vases from this remarkable group have now been inventoried. They include many pieces imported from Crete and the mainland, none of which are later than L.M. IB or L.H. II.

Houses F and C

House F (see Plan 1) is made up of a series of rooms, each occupying the full width of the building. The three northernmost were cleared in 1964, and there is at least one more to be found at the south. These are basement rooms, like those of Houses C and A, and they were filled with debris from above when House F was destroyed by earthquakes. Room I, at the north, was a separate compartment, approached by a descending staircase. Rooms II and III are connected to each other by a doorway.

The pottery from these rooms has not yet

665 a) which also was recorded fully this year by Miss Milburn. We are not sure how these facts are to be explained. It seems unlikely that pottery of III A reached Kea before the earthquake which destroyed the major parts of House A, since none of it was found there; nor can we suppose that Houses C and F were built after that earthquake. Therefore one is led to guess that the basements of these two buildings were partly cleared and reused in a reconstruction, perhaps at the beginning of the fourteenth century, and that they were demolished again by still another earthquake in Mycenaean III A. This problem remains to be solved.

Figured stele

An important discovery was made this year when a modern stone *mandra* wall was being

removed from the north edge of Area J. Among the stones were some fragments of marble, a few of which showed traces of use. The foreman, D. Papaioannou observed one especially, part of a flat slab with an incised drawing on one side (P. l. 665 b). It is of white island marble, 0.035 to 0.038 m. thick, measuring 0.17 m. by 0.28 m. The fairly straight vertical edge at the left is probably original, though worn ; that at the top may possibly be original. The front surface is moderately smooth, slightly incrustated. On it is preserved a linear representation of the head of a warrior facing to the right, wearing a helmet with curving pointed cheekpiece and waving plume. The eye and the profile in front of it, i.e. the curve from the forehead to the bridge of the nose, are preserved ; the nose itself and the mouth and chin have been lost. Outlines of the back of the head and neck are visible. The helmet rises in three tiers to a rounded conical top, where the plume springs from an ovoid boss. No traces of color are preserved.

One scarcely doubts that this is a Mycenaean soldier, portrayed standing erect with head held back in formal military posture. The full height of such a figure may be calculated roughly, but why and when the slab was cut are quite uncertain. No very close parallels are known but comparisons with frescoes, stelae, and small figures, from Crete as well as the mainland, may yield some clues. This detailed study will be undertaken later. Meanwhile the writer retains a strong impression that the soldier is a Mycenaean Greek, not Minoan, and that his presence in Kea would be more understandable in the later period, when III A pottery was imported than in the preceding stage when the inhabitants were so firmly associated with Crete in commerce and culture.

A watchtower on the coast

The view from Ayia Irini toward the shipping lanes on the north is blocked by a line of hills. These protect the site and the anchorage from the Meltemi, but interfere with observation. A maritime people needed advance notice of approaching ships, whether friendly or hostile, and it was probably for this purpose that a square structure, about 13 m. on a side, was built on the top of a rounded hill to the north-west. This height is now called by some local people the *Troullos* (or « *Tourlos* ») of *Treis*

Ammoudiés (or « *Treis Boukes* »), a small triple bay just below it. It commands a fine view of the whole channel, from Sounion to Euboia, and is in clear sight and easy signalling distance from Ayia Irini. Stone foundations of the square building or enclosure can be seen. At its center are traces of a circular structure, about 5 m. in diameter, and next to this a modern cairn. Only a few potsherds were found, all apparently of the familiar local coarse ware, including bits of conical cups, characteristic of the L. M. IB period. Nearby are some outcroppings which may possibly mark the places of graves.

Kephala

The early site on this headland (*Hesperia*, XXXIII (1964) pp. 314 - 317) was reexamined in 1964 by J. E. Coleman, who has undertaken to study and publish the settlement and cemetery. We had supposed that all the remaining graves had been found in preceding seasons, but in the course of cleaning the ground just above, to the north of the cleft, a few others were observed. A close and more extensive survey of the ridge, higher on the promontory, showed furthermore that the settlement was bigger than had been thought, and although very little now remains of the houses anywhere (P. l. 665 c), it will probably be useful to make some additional soundings.

Conservation

At Ayia Irini the ancient walls in general are thick and well-built, of flat stones, and they stand firm after excavation. This is fortunate, since the houses with their deep basements, corridors, and staircases will make an interesting and instructive showing for visitors when the archaeological investigation has been completed and paths through the town have been laid out. In some places, however, the walls have been damaged severely by earthquakes or by the digging of pits in modern times when attempts were made to plant orchards on the promontory. In 1964 we began a program of improvements and conservation. Many of our workmen, local farmers, are good practical masons, and in using the same materials as the ancients they can make strong, unobtrusive repairs and buttresses. These additions so closely resemble the originals that one might soon forget which parts were new. Therefore we have

made a practice of marking each stone of every repair with whitewash and photographing each such addition for the permanent record (P I. 666 a). The whitewash will of course disappear shortly in the winter rains. In no case have we made restorations where doubt existed about the form of the original structure.

This year also, a guard house was built (P I. 666 b - c), near the storehouses and overlook-

ing the site, and a night watch-man was appointed.

So many objects have now been collected that we have decided to suspend excavation for one year and devote the season of 1965 to study and classification, which will be carried on chiefly in the workrooms. Thereafter, a considerable amount of further excavation will be required.

JOHN L. CASKEY

*

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΥΚΛΑΔΩΝ

ΙΟΣ

Εἰς τὴν Χώραν τῆς νήσου Ἴου μὲ τὰς εἰσέτι ἐπιπεδοστέγους οἰκίας (Πί ν. 667 α) ὁ Ἐφορος ἐπεσκέφθη τὸ παρά τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἐθαγγελισμοῦ μεταβυζαντινόν, μονόκλιτον, τρουλλαῖον παρεκκλήσιον τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης (Πί ν. 667 β), διαστάσεων 9.48 x 5.26 μ. Ὁ τρούλλος του, διατρυπώμενος ὑπὸ δύο μόνον στενῶν παραθύρων, ἐνὸς πρὸς Α. καὶ ἄλλου πρὸς Δ., στηρίζεται ἀπὸ Β. καὶ Ν. εἰς τυφλὸν τόξον, βάθους 0,69 μ. (τὸ βόρειον) καὶ 0,65 μ. (τὸ νότιον). Τὰ τόξα ἐξέχουν τῶν τοίχων διαγραφόμενα καὶ ἐξωτερικῶς, ὥστε ὁ ναὸς νὰ φαίνεται σταυροειδής.

Οἱ πλευρικοὶ τοῖχοι τῆς Α. καὶ Δ. κεραίας, ὧν αἱ καμάραι εἶναι ὀξυκόρυφοι, ἔχουν ἐσωτερικῶς ἀνὰ ἓν τυφλὸν τόξον. Δύο τεμάχια ἀρραβδῶτων κίωνων, ἐμψευτεμένα εἰς τὸ ἔδαφος, τὸ ἔν ὀπίσω τοῦ ἄλλου, χρησιμεύουν ὡς πούς τῆς ἁγίας Τραπεζῆς. Τὸ κτήριον ἔχει ἐπιχωσθῆ εἰς ἰκανὸν ὕψος. Οἱ τοῖχοι του εἶναι ἐπικεκρισμένοι δι' ἀσβέστου. Ἡ κυκλικὴ σφενδὸν τοῦ τρούλλου, μὲ τοὺς ψευδοκιονίσκους τοὺς ἐπικεκολλημένους εἰς τὴν ἐξωτερικὴν τῆς ἐπιφάνειαν, δίδει τὴν ἐντύπωσιν ὀκταγωνικοῦ κτίσματος. Ὅθεν δυνατόν νὰ ἀποκαλέσῃ τις τὸν τρούλλον ψευδοκτάγωνον. Μεταξὺ τῶν κιονίσκων διαμορφοῦται ἀνὰ μία κόγχη. Ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς παρειάς τοῦ Ν. τοίχου, εἰς σημεῖον ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸ ΝΔ. σφαιρικὸν τρίγωνον, ἔχει ἐντειχισθῆ ἀνεστραμμένον ἰωνικὸν κιονόκρανον (Πί ν. 667 γ).

Ἡ ἀψὶς τοῦ ναοῦ εἶναι ἡμικυκλική. Ἐντὸς τοῦ μνημείου ἀπόκεινται τεμάχιον ἀρχαίων τριγλύφων καὶ τετράπλευρος μαρμαρινὴ πλάξ, διαστ. 0,815 x 0,72 x 0,055 μ., μὲ ἀνάγλυπτον δικέφαλον καὶ ἄπια ὑπὸ τοὺς πόδας του. Παρά τὴν ἄνω πλευρὰν τῆς ἡ χρονολογία 1789 (Πί ν. 668 α). Ἡ πλάξ ἐχρησίμευε πιθανότατα ὡς ὀμφάλιον τῆς ἐκκλησίας, εἰς τὸ δάπεδον τῆς ὁποίας ὑπάρχουν τάφοι. Τὸ τέμπλον εἶναι ξύλινον, ἀλλὰ ἔχει τῶρα γυμνωθῆ τῶν εἰκόνων του.

Εἰς τὸν αὐτὸν ἀρχιτεκτονικὸν τύπον ἀνήκει καὶ ὁ ναὸς τῆς Γκρεμιώτισσας (Πί ν. 668 β-γ) μὲ τὴν ἐπὶ τοῦ τέμπλου θαυματουργὸν εἰκόνα Παναγίας τῆς Ὁδηγητρίας¹ (17ου αἰ.). Αἱ διαστά-

1. Κατὰ τὴν παράδοσιν, ὡς διηγῆθη αὐτὴν ὁ διδάσκαλος τῆς Ἴου κ. Μαρινάκης, ἡ εἰκὼν ἤλθε ἀπὸ τὴν Κρήτην ἐπὶ Τουρκοκρατίας. « Τὴν εἶχαν ρίξει στὴν θάλασσα καὶ βγήκε στὴν Ἴο. Φάνηκε νὰ πλέη μὲ ἓνα κανηλι. Πήγαν νὰ τὴν πιάσουν καὶ ἐφευγε. Εἰδοποίησαν ἓναν ἐνάρετο γέροντα ἱε-

σεις τοῦ ναοῦ εἶναι 20.52 x 4.94 μ. Ἡ δυτικὴ καμάρα ἔχει μῆκος πολὺ μεγαλύτερον τῆς ἀνατολικῆς. Ὁ ὀκταγωνικὸς ἐξωτερικῶς τρούλλος φέρει εἰς ἐκάστην πλευρὰν ἐναλλασσόμενα ἀνὰ ἓν παράθυρον καὶ κόγχην.

Ὁ ναῖσκος τοῦ Χριστοῦ εἶναι μικρὸς μονοκάμαρος. Τὸν νάρθηκά του καλύπτει καμάρα χαμηλοτέρα ἐκείνης, ἡ ὁποία στεγάζει τὸν κυρίως ναὸν (Πί ν. 669 α). Ἐκ τοῦ τέμπλου προέρχεται ἡ εἰκὼν τῆς Ἁγίας Τριάδος (βλ. ΑΔ 19 (1964) : Χρονικά, σ. 422, Πίν. 501 α).

Εἰς τὸ ναὸν τοῦ Ἁγίου Ἀντανίου, μικρὸν καμαροσκέπαστον κτίσμα ἔχον μορφὴν αἰθούσης, ἐπισύρει τὴν προσοχὴν τοῦ ἐπισκέπτου εἰκὼν τῆς Ἐλεούσης, διαστάσεων 0,765 x 0,573 μ., ἔργον πιθανῶς τοῦ 16ου αἰ., ὑποστὰν ἐνιαχοῦ ἐπισκευῆς (Πί ν. 669 β). Τὰ πρόσωπα εὐτυχῶς ἔμειναν ἄθικτα. Ἡ ἐπιδερμὶς ἔχει χρῶμα καφέ μὲ ὀλίγας ψιμυθιάς καὶ ἡ σκιά βαθὺ καφέ. Τὸ μαφόριον τῆς Θεοτόκου εἶναι βυσσινόχρουν, ὁ χιτῶν τοῦ Χριστοῦ λευκὸς μὲ κοσμήματα, τὸ ἱμάτιον καφέχρυσον.

Ἐπὲρ τὴν Γκρεμιώτισσαν, εἰς τὸ Κάστρον, ὁ μονοκάμαρος ναῖσκος τοῦ Ἁγίου Ἐλευθερίου, μὲ τὴν μεγάλην ἡμικυκλικὴν ἀψίδα (Πί ν. 669 γ), ἔχων συνολικ. μῆκος 6.15 καὶ πλάτος 3.73 μ., εἶναι ἐξωτερικῶς ἐπικεχωσμένος ἀπὸ Β. καὶ Α. εἰς ὕψος ἰκανόν. Ὁ δυτικὸς τοῦ τοίχου ἔχει ἀρκούντως φθαρῆ (Πί ν. 670 α) καὶ ἡ ἀνάγκη ἐπισκευῆς προβάλλει ἄμεσος.

Εἰς τὸν ναὸν εἰσέρχεται τις διὰ δύο θυρῶν : μιᾶς ἀνοιγομένης εἰς τὸν Δ. τοῖχον καὶ ἄλλης εἰς τὸν Ν. τοξοειδῆς. Εἰς τὴν ΒΔ. γωνίαν, ἐπὶ τῆς προσόψεως, ἐπίμηκες μάρμαρον ἐπικεκρισμένον δι' ἀσβέστου, φέρει ἐγχάρακτον ἀρχαίαν ἐπιγραφὴν. Καὶ ἐντὸς τοῦ ναοῦ εἰς τὴν ἀψίδα καὶ τὸν Β. τοῖχον ἔχουν ἐντειχισθῆ ἀρχαῖαι ἐπιγραφαί, διαστ. 0,14 x 0,15 καὶ 0,125 x 0,10 μ.

Ὡς πούς τῆς ἁγίας Τραπεζῆς ἐχρησίμευε τμήμα παλαιοῦ πολυγωνικοῦ κίονος. Ἄλλο τεμάχιον ἀρραβδῶτου κίονος ἀπόκειται ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ.

Τὸ πρὸς Α. ἡμισυ τοῦ ναοῦ στενοῦται, μορφουμένου ἑκατέρωθεν ἐνὸς ψευδοπεσοῦ, ὅστις ἐξέχει κατὰ 0,40 μ. Οἱ ψευδοπεσοὶ εἶναι νεώτεροι προσθήκαι, καθὼς δ' ἔχουν ἀποκολληθῆ τῶν τοίχων, φαίνονται ὀπίσω τοῦ ἐνὸς τοιχογραφία. Τοὺς ψευδοπεσοὺς συνδέουν μὲ τὸν Α. τοῖχον τοῦ ναοῦ, τυφλὰ τόξα. Ἐπὲρ αὐτὰ ἔχουν κτισθῆ

ρεά, ποὺ ἀφοῦ ἔκανε πρῶτα τὴν προσευχὴ του, κατέβηκε στὸ γυαλὸ καὶ τὴν ἐπίασε». Κατὰ παραλλάσσοντα τρόπον ἐκτίθεται ἡ παράδοσις παρά Θ. Κ. Ὁθωνάφ, Ἡ νήσος Ἴος, Ἀθήναι, 1938 σ. 30.

προσθήκη της καμαρωτής στέγης, βαθμηδόν αποσβεννόμενα εις τὴν ἀρχικὴν. Ἐξ αἰτίας τῶν προσθηκῶν ἡ καμάρα τοῦ ἱεροῦ ἐμφανίζει τῶρα τομὴν ὀκυκρούμενον τόξου. Ὑπὸ τὰ πεσόντα ἀσβεστοκοινάματα, κατὰ τὸ δυτικὸν ἡμισυ τοῦ ναοῦ καὶ μάλιστα ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου, διακρίνονται λείψανα τοιχογραφιῶν (Πίν. 670 β). Ἀριστερὰ εἰκονίζονται ὡσεὶ στρατιῶται, εἰς τὸ μέσον δύο μορφαὶ καὶ δεξιὰ ἄλλη βαδίζουσα πρὸς αὐτάς, ἔχουσα βραχὺ τὸ ἔνδυμα, μὴ ἐξικνούμενον μέχρι τῶν γονάτων. Κατωτέρω, μεταξὺ τοῦ Δ. τοίχου καὶ τοῦ Β. ψευδοπεσοῦ, ἐπὶ τμήματος τοιχογραφίας, χάραγμα, μὲ τὴν χρονολογίαν 1468.

Ἐπομένως αἱ τοιχογραφίαι εἶναι παλαιότεραι, ἀναγόμεναι μᾶλλον εἰς τοὺς ἐσχάτους βυζαντινοὺς χρόνους.

N. B. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

*

ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΑΙ ΕΙΚΟΝΕΣ ΚΕΑΣ

Ἐκ τῶν εἰκόνων τῶν καταγραφεισῶν εἰς Κέα, μόνον αἱ χρονολογημέναι ἀξίζουσιν νὰ σημειωθοῦν ὡς δείγματα μεταβυζαντινῆς ζωγραφικῆς.

Ἡ παλαιότερα ἐξ αὐτῶν εἶναι ἡ εἰκὼν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου εἰς τὸ τέμπλον τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος εἰς τὴν Χώραν.

Ὁ Ἅγιος εἰκονίζεται ὄρθιος καὶ κατ' ἐνώπιον. Εὐλογεῖ καὶ κρατεῖ εἰς τὴν ἄριστεράν χεῖρα ἀνεπτυγμένον πρὸς τὰ ἄνω εἰλητῆριον. Φέρει βαθυπρασίνην μυλωτὴν καὶ καστανόχρουν ἱμάτιον. Εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς εἰκόνης ἄριστερὰ καὶ δεξιὰ, ἐντὸς ὀρθογωνίων πλαισίων, σκηναὶ ἀπὸ τὸν βίον τοῦ Ἁγίου. Κάτωθεν τοῦ εἰλητῆριου ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή: *Δέησις Ἀντωνίου Σκορδίλη κ(αί) Μοσκοῦ Χοματιανοῦ*. Ἡ χρονολογία κάτωθεν τῆς ἀποκεφαλίσσεως (1706). Ἀντώνιον Σκορδίλην, ζωγράφον, ἀπαντῶμεν εἰς μίαν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ, εἰς τὸ τέμπλον τῆς Παναγίας Καστριανῆς. Ὁ Χριστὸς εἰκονίζεται ἐνθρονος εἰς τὸν τύπον τοῦ Μεγάλου Ἀρχιερέως. Εὐλογεῖ καὶ μὲ τὰς δύο χεῖρας καὶ φορεῖ καστανοκίτρινον σάκκον μὲ μελανοὺς σταυροὺς καὶ κυανόλευκον ὠμοφόριον. Εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας τοῦ θρόνου τὰ σύμβολα τῶν Ἐδαγγελιστῶν. Ἐπάνω εἰς τὰ γονάτα τοῦ ἀνοικτὸν Ἐδαγγέλιον *Δεῦτε πρὸς με...* Ὁ προπλασμός εἰς τὰ γυνὰ μέρη ἔχει χρῶμα φαιὸν καὶ ἡ φωτεινότερα ἐπιδερμὶς ρόδιον μὲ λευκάς, λεπτάς γραμμὰς, αἱ ὁποῖαι τονίζουσιν τὰ φῶτα. Κάτω ἄριστερὰ ἡ ὑπογραφή τοῦ ζωγράφου καὶ ἡ χρονολογία: *Χεῖρ Ἀντωνίου Ἱερέως / Σκορδίλη 1708*. Δεξιώτερον: *Δέησις Γιανακοῦ Μπαράκαρη*.

68

Τὸν αὐτὸν ζωγράφον εἰρῖσκομεν καὶ εἰς μίαν Σταύρωσιν εἰς τὸν Ἅγιον Ταξιάρχην, μικρὸν μονόκλιτον, ἐπιπεδόστεγον, μεταβυζαντινὸν ἐκκλησίδιον. Ἔχει διαστάσεις 0,59 x 0,85 μ. καὶ κρέματα εἰς τὸν τοῖχον.

Εἰκονίζεται ὁ Χριστὸς ἐσταυρωμένος μεταξὺ δύο ληστῶν. Ἀριστερὰ κάτω ἡ Παναγία μὲ τρεῖς μυροφόρους, δεξιὰ τρεῖς στρατιῶται καὶ ἀπὸ τὴν μίαν πλευρὰν καὶ τὴν ἄλλην τοῦ σταυροῦ οἱ δύο γνωστοὶ στρατιῶται μὲ τὴν λόγχην καὶ τὸν σπόγγον. Ὅπισθεν ἀρχιτεκτονήματα. Ἄνωθεν τοῦ σταυροῦ ὁ ἥλιος καὶ ἡ «σελήνη». Κάτω δεξιὰ ἡ ἐπιγραφή: *Χεῖρ Ἀντωνίου Ἱερέως Σκορδίλη καὶ ἄριστερὰ: 1708 Δέησις Παρθενίου Ἱερομονάχου*. Ὁ προπλασμός εἶναι καστανόχρουν, σιτόχρουν ἢ φωτισμένη ἐπιδερμὶς καὶ τριγωνικὰ τὰ λευκὰ φῶτα.

Ἀντώνιος (sic) Σκορδίλης εἶναι καὶ ὁ ζωγράφος ποῦ ὑπογράφει τὴν εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Χαράλαμπου εἰς τὸ τέμπλον τοῦ ὁμωνύμου ναοῦ. Ὁ Ἅγιος εἰκονίζεται ἐνθρονος, εὐλογεῖ καὶ κρατεῖ τὸ Ἐδαγγέλιον. Φορεῖ χρυσοπράσινον στιχάριον, χρυσερυθρον φαλιόνιον, ἐπιτραχήλιον καὶ ἐπιγονάτιον. Γύρω σκηναὶ ἀπὸ τὴν ζωὴν του 1) *ποῦ ἐνταφιάζουσιν τὸν ἅγιον* 2) *ποῦ χαλίνωσαν τὸν ἅγιον* 3) *ποῦ ἡάτρειπε τὸν δαιμονισμένον* 4) *ποῦ σουβλίζουσιν τὸν ἅγιον* 5) *ποῦ ἐκάθισαν τὸν ἅγιον στὸ ἄλογο* 6) *κρίσις τοῦ βασιλέως*. Αἱ διαστάσεις τῆς εἰκόνης εἶναι 0,565 x 0,775 μ. 1753 Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ *Μιχαλάκη Κάρλου καὶ τῆς συμβίας καὶ τῶν τέκνων. Χεῖρ Ἀντωνίου Σκορδίλη*.

Εἰς τὸν Ἅγιον Ταξιάρχην τῆς Χώρας ἐπανευρίσκομεν τὸν Ἀντώνιον Σκορδίλην, ζωγράφον τῆς εἰκόνης τοῦ Ταξιάρχου, ἡ ὁποία κρέματα εἰς τὸν τοῖχον. Ὁ Ἀρχάγγελος εἰκονίζεται ὄρθιος, κατ' ἐνώπιον καὶ κρατεῖ εἰς τὴν δεξιὰν χεῖρα ρομφαίαν, εἰς δὲ τὴν ἄλλην ζυγόν.

Κάτω ἄριστερὰ: *ἁγνὴ Χεῖρ Ἀντωνίου Σκορδίλη*. Δεξιώτερον: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Κωνσταντίνου καὶ τῆς σιβῆας καὶ τὸν τέκνον*.

Γύρω σκηναὶ ἀπὸ τὸ Συναξάρι τοῦ Ἀρχαγγέλου. Ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀντώνιος Σκορδίλης γνωρίζομεν δύο ζωγράφους (βλ. Δ. Σισιλιάνου, Ἑλληνες Ἀγιογράφοι μετὰ τὴν Ἄλωσιν, Ἀθῆναι 1935, σ. 192), τὸν Ἀντώνιον Σκορδίλην Ἀναγνώστην καὶ τὸν Ἀντώνιον Ἱερέα Σκορδίλην. Περὶ τοῦ πρώτου οὐδὲν ἔχομεν νὰ προσθέσωμεν.

Μὲ τὸν ἱερέα ὁμοῦ Ἀντώνιον Σκορδίλην πρέπει νὰ σχετισθῇ ὁ ἰδικὸς μας Ἀντώνιος Ἱερεὺς Σκορδίλης, ὁ ὑπογράφων τὴν εἰκόνα τοῦ Μεγάλου Ἀρχιερέως Παναγίας τῆς Καστριανῆς καὶ τὴν Σταύρωσιν τοῦ Ταξιάρχου. Τοῦ γνωστοῦ Ἱερέως Ἀντωνίου Σκορδίλη κατὰ τὸν Γεώργ. Λαμπάκη (Περιηγήσεις ἡμῶν ἀνά τὴν Ἑλλάδα

καί αἱ σπουδαιότεραι ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ἡμῶν παρατηρήσεις, Δελτίον Χ.Α.Ε. Α' Ἀθήναι 1892, σ. 101) ἔχομεν τὰς ἀγιογραφίας εἰς τὸν Μητροπολιτικὸν ναὸν τῆς Σικίνου, αἵτινες φέρουν τὴν χρονολογίαν 1697.

Οὐδὲν ἐμποδίζει τὴν ταύτισιν τῶν δύο ζωγράφων. Ὑπογράφουν καὶ οἱ δύο μὲ τὸ αὐτὸ ὄνομα, εἶναι καὶ οἱ δύο ἱερεῖς, αἱ δὲ χρονολογίαι τῶν ἔργων τῶν προσεγγίζουν. 1708 εἶναι ἡ χρονολογία τῶν εἰκόνων τῆς Κέας μὲ τὴν ὑπογραφήν: *Χεῖρ Ἀντωνίου ἱερέως Σκορδίλη*, 1697 ἡ χρονολογία κατὰ τὸν Λαμπάκην τῶν ἀγιογραφιῶν τῆς Σικίνου.

Εἶναι ὁμοῦ δύσκολον, ἂν ὄχι ἀπίθανον, νὰ τὸν συσχετίσωμεν μὲ τὸν ζωγράφον (Ἀντώνιον ἐπίσης Σκορδίλην) τῶν εἰκόνων τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπου καὶ τοῦ Ταξιάρχου, μὲ τὴν χρονολογίαν 1752, 1753. Ἐὰν ἐδεχόμεθα, ὅτι καὶ αὗται αἱ εἰκόνες εἶναι ἔργα τοῦ ἰδίου ζωγράφου, θὰ εἴχομεν μίαν καλλιτεχνικὴν δραστηριότητα πεντήκοντα ἔξ χρόνων περίπου. Τοῦτο, ἂν καὶ δὲν εἶναι ἀδύνατον — ἄρκεῖ νὰ ἀναλογισθῶμεν τὸν Τζάνε καὶ τὴν καλλιτεχνικὴν δραστηριότητά του τῶν πενήκοντα τριῶν χρόνων (βλ. Ν. Β. Δρανδάκη, Ὁ Ἑμμ. Τζάνε Μπουναλιῆς, Ἀθήναι 1962, σ. 5), εἶναι ἐν τούτοις σπάνιον.

Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι πρόκειται περὶ δύο διαφορετικῶν ζωγράφων τῆς αὐτῆς οἰκογενείας. Τὸ θέμα τελικῶς θὰ διευκρινισθῇ διὰ τῆς συγκρίσεως τῆς τεχνοτροπίας τῶν δύο, ὡς ὑποτίθεται, ζωγράφων.

Μὲ τὴν ὑπογραφήν *Χεῖρ Ἑμμανὴλ ἱερέως* καὶ τὴν χρονολογίαν 1720 ἔχομεν τὴν εἰκόνα τοῦ *Χριστοῦ Παντοκράτορος* εἰς τὸ τέμπλον τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος τῆς Χώρας. Ἐχει διαστάσεις 0,59 x 0,89 μ. Ὁ Χριστὸς εἶναι ἔνθρονος, εὐλογεῖ διὰ τῆς δεξιᾶς, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς κρατεῖ Ἐθαγγέλιον. Ὁ προπλασμοὸς εἰς τὰ γυμνά μέρη εἶναι χρώματος καστανοῦ καὶ ἡ ἐπιδερμὶς ὑποροδίνου. Λευκαὶ ψιμυθιαὶ τονίζουν τὰ φῶτα.

Χρονολογημένας εἰκόνας ἔχομεν καὶ εἰς τὸν μικρὸν ναὸν τῆς Μεταμορφώσεως τῆς Χώρας.

1) *Χριστὸς Ζωοδότης*. Ἐχει διαστάσεις 0,825 x 0,61 μ. Εἶναι ἔνθρονος, εὐλογεῖ διὰ τῆς δεξιᾶς, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς κρατεῖ Ἐθαγγέλιον. Τὰ τέσσαρα σύμβολα τῶν Ἐθαγγελιστῶν πλαισιώνουν τὴν μορφήν. Ὀλίγον χαμηλότερον ἀπὸ τὸ ὕψος τῶν ὤμων, ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ, « ἄγγελος » καὶ « ἀετός », κάτω δὲ εἰς τὴν βάσιν τοῦ θρόνου « βοῦς » καὶ « λέων ».

Ὁ Χριστὸς φορεῖ χιτῶνα ἐρυθρωπῆς ὄχρας μὲ λευκοφαίους φωτεινὰς πτυχὰς καὶ ἱμάτιον ἀπὸ μέλανος μέχρις ἀμαυροῦ. Κάθεται ἐπὶ προσκεφαλαίου ζωγραφισθέντος διὰ κινναβάρεως.

Τὸ πλάσιμον γίνεται μὲ ἐλαιοπράσινον βαθύχρωμον προπλασμόν, ὀλίγον φωτεινότερον ὄχραν εἰς τὴν ἐπιδερμίδα, τὴν ὅποιαν ἐπιτυγχάνει μὲ ὑπόνοιαν ἐρυθροῦ καὶ τέλους μὲ λευκόφαια φῶτα, τονιζόμενα ἀπὸ ἀχνὰς λευκοφαίους ψιμυθιάς.

Ἡ μορφή τοῦ Χριστοῦ, γνωστὸς εἰκονογραφικὸς τύπος εἰς τὴν μεταβυζαντινὴν ζωγραφικὴν, μὲ ὄλην τὴν ἀσθηρότητα τοῦ ὕψους εἶναι μέσα εἰς τὸ πνεῦμα τῆς σοβαρᾶς κρητικῆς τέχνης. Ἄλλ' αἱ ἄνευ ὀργανώσεως χρυσοκονδυλιαὶ εἰς τὸ ἱμάτιον, τὰ ἄσχημα πλασμένα πόδια, ὁ μανιερισμὸς εἰς τὰς τελείως γεωμετρικὰς πτυχὰς τοῦ χιτῶνος, κάνουν τὴν ζωγραφικὴν τῆς εἰκόνης συνεπῆ μὲ τὴν ἐποχὴν τῆς (1765), εἰς τὴν ὅποιαν παρατηροῦμεν συνεχῆ καὶ σταθερὰν κάμψιν τῆς μεταβυζαντινῆς ζωγραφικῆς (Πί ν. 671 α).

Κάτω δεξιὰ, ἡ ἐπιγραφή μὲ τὴν χρονολογίαν: *Δέσις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Ἡοάνη καὶ Πέτρον καὶ Μαργαρίτας 1765*.

2) *Μεταμόρφωσις*. Τὸν κάθητον κεντρικὸν ἄξονα τῆς εἰκόνης σχηματίζει ὁ Χριστὸς « ἐν δόξῃ ». Εὐλογεῖ καὶ μὲ τὰς δύο χεῖρας. Φορεῖ κίτρινον χιτῶνα καὶ πράσινον ἱμάτιον. Ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ σχηματοποιημένοι βράχοι. Ὁ Ἥλιος καὶ ὁ Μωϋσῆς πλαισιώνουν τὸν Χριστὸν καὶ σχηματίζουν τὴν κεντρικὴν σκηνὴν τῆς Μεταμορφώσεως. Χαμηλότερον εἰς τὰς κλιτύς τοῦ δρους ἀριστερὰ, ὁ Χριστὸς ἀναβαίνει μὲ τοὺς τρεῖς μαθητὰς του (Μάρκ. F2 *Καὶ μετὰ ἡμέρας ἕξ παραλαμβάνει ὁ Ἰησοῦς τὸν Πέτρον καὶ τὸν Ἰάκωβον καὶ τὸν Ἰωάννην καὶ ἀναφέρει αὐτοὺς εἰς ὄρος ὑψηλὸν κατ' ἰδίαν μόνους*) καὶ δεξιὰ καταβαίνει.

Κάτω κατὰπληκτοί, ὁ Πέτρος, ὁ Ἰωάννης καὶ ὁ Ἰάκωβος εἰς τὰς γνωστὰς στάσεις φόβου καὶ θαυμασμοῦ.

ΧΡΥΣΟΥΛΑ ΣΤΑΥΡΙΝΟΥ-ΜΠΑΛΤΟΓΙΑΝΝΗ

*

ΜΗΛΟΣ

Ἐποφεληθεὶς ὁ Ἐφορος μεταβάσεώς του δι' ἐκτέλεσιν ὑπηρεσίας εἰς Μῆλον ἐπεσκέφθη ναοὺς τῆς νήσου καὶ κατέγραψεν εἰκόνας, ἐκ τῶν ὁποίων μνημονεῦνται αἱ σπουδαιότεραι. Σημειωτέον ὅτι φωτογραφίας εἰκόνων τῆς Μήλου ἐδημοσίευσεν παλαιότερον ὁ Ἰωσήφ Χατζιδάκης¹ καὶ προσφάτως ὁ Ζαφείριος Βᾶος².

1. Ἡ ἱστορία τῆς νήσου Μήλου, ἐν Ἀθήναις 1927, εἰκόνα μετὰ τῶν σ. 202-203, καὶ εἰκόνας τῶν σ. 225, 227, 233, 235 καὶ 297.

2. Ναοὶ καὶ ναὸδρια τῆς Μήλου, Ἀθήναι 1964, φωτογρ. 44, 47, 49, 50, 52, 54, 83, 116, 121, 141, 162, 165, 186, 187, 188, 190, 198, 199, 201, 206, 218.

A. ΑΔΑΜΑΣ

1. Ναός³ 'Αγίας Τριάδος⁴

α) Εικὼν Ἀποκαθλώσεως (διαστ. 0,615 x 0,41 μ.).

Εὑρίσκεται εἰς τὸν βόρειον τοῖχον τοῦ νοτίου κλίτους, παρὰ τὸ ἱερόν, ἐπὶ εἰκονοστασίῳ.

Τὰ τεῖχη τῆς Ἱερουσαλὴμ διαγράφονται χαμηλά εἰς τὸ βάθος καὶ ὁ Σταυρός, καταλαμβάνων τὸν κεντρικὸν ἄξονα τῆς συνθέσεως, ὑψοῦται μετέωρος. Εἰς τὴν ὀριζώντιον κεραίαν τὸν στηρίζονται δύο κλίμακες. Ὁ Ἰωσήφ, ἱσταμένος ἐπὶ βαθμίδος τῆς δεξιᾶς κλίμακος, συγκρατεῖ ἀπὸ τῆς ὀσφύος τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, ὅπερ ἐντόνωσ καμπτόμενον ὑποβαστάζεται ὑπὸ τῆς Θεοτόκου. Ἡ Παναγία ἔχει ἀναβῆ εἰς τὴν ἄλλην κλίμακα καὶ περιπτυσσομένη τὸν κορμὸν τοῦ Σωτῆρος ἐπιθέτει τὴν παρεῖαν τῆς εἰς τὸ πρόσωπόν Του. Ὑπὸ τὸν Ἰωσήφ ὁ Νικόδημος ὀκλάζων ἀφαιρεῖ ἦλον ἀπὸ τοῦς πόδας τοῦ Ἰησοῦ καὶ δεξιὰ του ὁ Ἰωάννης κύπτων ἀσπάζεται τὴν χεῖρα τοῦ Διδασκάλου. Τὴν ἄλλην χεῖρα, κρεμαμένην κάτω, ὡσαύτως ἀσπάζεται ἡ πρώτη τῶν ἀριστερὰ ἱσταμένων τριῶν γυναικῶν. Αἱ ἄλλαι δύο ὀπίσω τῆς θρηνοῦν. Ὑπὸ τοῦς πόδας τοῦ Ἰωάννου ζωγραφεῖται κάλαθος.

Ὁ προπλασμός τῶν προσώπων ἔχει χρῶμα καφέ, ὁ διάχυτος φωτισμός εἶναι ἀσθηγῆς καὶ περιορισμένης ἐκτάσεως, τὰ φῶτα ὀλίγα, βραχεῖαι γραμμαί, ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ σκιάς καὶ φωτός ἐντονος. Τὰ ἐνδύματα ἔχουν χρῶμα πράσινον, ἐρυθρόν οἴνου μὲ φῶτα σιτόχροα, κυανοῦν, καστανό, βυσσινοχρῶν, πράσινον καὶ κυανοπράσινον μὲ σιτόχροα φῶτα, λευκόν, ὑποπράσινον μὲ βυσσινόχρους σκιάς.

Ἡ πυραμιδικὴ σύνθεσις ἔχει συμμετρίαν καὶ γραφικότητα. Ὁ ἄνευ ἐδραίας βάσεως συμπαγῆς ὄγκος τῶν τριῶν μετεωριζομένων ἐν τῷ μέσῳ κυρίων προσώπων μὲ τὸ ὑπὸ τοῦς πόδας τῶν κενῶν δημιουργοῦν ἐντονὸν τὴν ἐντύπωσιν τῆς καταβάσεως, ἐπιτεινομένην μάλιστα ἐκ τῆς κάμψεως τῶν σωμάτων τῶν ἐκατέρωθεν ἱσταμένων προσώπων, ἅτινα ἢ κατὰ βῆσιν οἰοῦν παρέσυρεν εἰς κάμψιν. Αἱ μορφαί, ἴδια τῶν γυναικῶν, ἔχουν παλαιολόγειον ραδιονότητα καὶ καθόλου ἡ ἀσθητῆρά σύνθεσις ἀκολουθεῖ βυζαντινὰ πρότυπα.

Ἡ τεχνικὴ ἐκτέλεσις μὲ τὰς ἀποτόμους ἀντιθέσεις μεταξὺ σκιερῶν καὶ φωτιζομένων μερῶν

3. Δι' ἄλλους ναοὺς τῆς Μήλου βλ. H. M. Fletcher - S. D. Kitson, *The churches of Melos*, BSA II (1895 - 6) σ. 155 - 168.

4. Δι' αὐτὸν βλ. Δ. Βασιλειάδην, Συμβολὴ εἰς τοὺς τρουλοκαμάρους ναοὺς τῆς Ἑλλάδος (ἡ Ἁγία Τριάς Ἀδάμαντος Μήλου) Ε.Ε.Β.Σ. Α' (1960 - 61), σ. 169 - 193 καὶ Ζ. Βάον Ε.ά. σ. 407 - 420.

(Πί ν. 671 β) ὑπενθυμίζει βυζαντινὰς τοιχογραφίας τῆς Θεοσκεπάστου (1376) Τραπεζοῦντος⁵, ἡ σκληρότης ὅμως τῶν προσώπων (βλ. ἴδια τὴν μορφήν τῆς Θεοτόκου) καὶ ἡ πυχολογία ὀδηγεῖ μᾶλλον εἰς χρονολόγησιν τῆς εἰκόνης ἀπὸ τοῦ 16ου αἰ. Πρὸς τὴν ἄποψιν συμφωνεῖ καὶ ἡ εἰκονογραφία⁶, συνθησετέρα εἰς τὰς κυρίας τῆς γραμμᾶς, ὡς ἐμφανίζεται εἰς τὴν Ἀποκαθίλωσιν τῆς Μήλου, κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα⁷.

β) ἡ τοῦ Ἀγίου Νικολάου, διαστ. 1.767 x 0,564 μ., εἰς τὴν θύραν τῆς Προθέσεως τοῦ μέσου κλίτους, παριστώσα ὀλόσωμον, κατενώπιον τὸν ἱεράρχην⁸ (Πί ν. 672 α), ἔργον τοῦ 17ου αἰ.

γ) ἡ τοῦ αὐτοῦ Ἀγίου⁹ ἐν προτομῇ ἐπὶ τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ βορείου κλίτους (Πί ν. 672 β),

5. Ἄ. Συγγούπουλος, Σχεδιάσμα ἱστορίας τῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν Ἄλωση, Ἀθῆναι 1957, πίν. 5^α.

6. Εἰς παραστάσεις Ἀποκαθλώσεως ἡ Θεοτόκος εἰκονίζεται ἐπὶ κλίμακος εἰς τὸ ἄμοφοριον τοῦ Ἀγίου Ἀρσενίου (G. Millet, *Recherches sur l'Iconographie de l'Évangile*, Deuxième édition, Paris 1960, εἰκ. 512) τὸ χρονολογούμενον ἀπὸ τοῦ 1400 (αὐτόθι σ. 479 ὑποσ. 3). Καὶ παλαιότερον εἰς τὸν δυτικῆς τέχνης ὑπ' ἀριθ. 1042 πίνακα τοῦ Kaiser Friedrich Museum, τὸν τιθέμενον περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 14ου αἰ., ἡ Θεοτόκος εἰς τὴν κάτω ἀριστερὰ μικρὰν εἰκόνα τῆς Ἀποκαθλώσεως ἔχει ἀναβῆ ἐπὶ κλίμακος (G. Millet, Ε.ά. εἰκ. 670). Εἰς τὴν Λειψανοθήκην τοῦ Βησσαρίωνος (αὐτ. εἰκὼν 501) ἡ Παναγία, ἀριστερὰ ὡσαύτως ζωγραφουμένη, ἱσταται ἐπὶ σκαμνίου. Καὶ ἡ καμπύλη, τὴν ὁποῖαν διαγράφει παρ' ἡμῖν τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, ἂν καὶ τὸ τόξον τῆς εἶναι κανονικώτερον, ὑπενθυμίζει ὡσαύτως τὴν Λειψανοθήκην (14ου - 15ου αἰ.).

7. Π.χ. ἐν τῷ Καθολικῷ (1535) τῆς Λαύρας (G. Millet, *Monuments de l'Athos, I. Les peintures*, Paris 1927, πίν. 128^α) δεξιὰ τοῦ σταυροῦ ὁ Ἰωάννης κύπτων φιλεῖ τὴν χεῖρα τοῦ Χριστοῦ. Ὑπ' αὐτὸν ὁ Νικόδημος ἀφαιρεῖ ἦλον. Ὁ Ἰωσήφ ἐπὶ κλίμακος κρατεῖ τὸν Ἰησοῦν ἀπὸ τῆς ὀσφύος. Ἀριστερὰ ἡ Θεοτόκος, ἱσταμένη ἐπὶ τοῦ δέδρατος (εἰς τὴν τοιχογραφίαν (1540) τῆς Μονῆς Κουτλουμουσίου, αὐτόθι, πίν. 162, ἱσταται ἐπὶ σκαμνίου), ἐναγκαλίζεται τὸν Χριστόν, οὕτως ὥστε ἡ κεφαλὴ τῆς εὐρίσκειται ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν ἐκείνου καὶ ἡ παρεῖα τῆς ἐφάπτεται τῆς παρεῖας τοῦ νεκροῦ. Ἡ πρώτη ἐκ τῶν τεσσάρων μυροφόρων ἀσπάζεται τὴν δεξιάν του Διδασκάλου. Δύο ἄγγελοι ἱπτάμενοι ὑπὲρ τὴν ὀριζώντιον κεραίαν τοῦ σταυροῦ θρηνοῦν. Ὅμοια εἶναι ἡ στάσις τῆς Παναγίας εἰς τὴν Μονὴν Ξενοφώντος (αὐτόθι 177^α), Διονυσίου (αὐτόθι πίν. 200^α), Δοχειαρίου (αὐτόθι πίν. 226^α).

8. Ἡ σκιά τοῦ προσώπου εἶναι καφεύρου καὶ αἱ ψιμυθιαὶ δύο τόνων. Φωτογραφίαν τῆς εἰκόνης βλ. παρὰ Ἱ. Χατζιδάκη, Ε.ά. σ. 227.

9. Εἰκόνα τοῦ Ἀγίου Νικολάου ἐνθρόνου ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου τῆς Χώρας Ἀνδρου εἶχον δημοσιεύσει εἰς τὸ ΑΔ 18 (1963) : Χρονικά, σ. 302, Πίν. 347 β, μὲ τὴν παρατήρησιν ὅτι δύναται αὕτη νὰ ταχθῆ εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἐμμ. Λαμπάρδου. Ἡδῆ, ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν φωτογραφίαν ὄλου τοῦ πίνακος, ἔχω τὴν γνώμην ὅτι οὗτος πρέπει νὰ θεωρηθῆ ἔργον τῶν χρόνων τοῦ Θεοδώρου Πουλάκη. Ἡ ἄλλη αὐτόθι (Πίν. 347 γ) δημοσιευομένη ἐν συνεχείᾳ εἰκὼν τοῦ Ἀγίου Ἀθανασίου ἀνήκει εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἐμμ. Λαμπάρδου.

διαστ. 0,775 x 0,58 μ., μεταγενεστέρα τῆς προηγούμενης.

δ) εἰς τὸ τέμπλον τοῦ ἰδίου κλίτους εἰκὼν τῆς Θεοτόκου (0,675 x 0,575 μ.) με ἱκανὴν τὴν δυτικὴν ἐπίδρασιν.

Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν *Δύναμις τοῦ Ὑψίστου* καὶ παριστᾷ τὸν τέταρτον οἶκον τῶν Χαιρετισμῶν τῆς Παναγίας, τὸν ἀρχόμενον διὰ τῶν λέξεων : *Δύναμις τοῦ Ὑψίστου ἐπεσκίασε τότε, πρὸς σύλληψιν τῆ Ἀπειρογάμῳ* . . . Ἡ ἐπισκίασις τῆς Θείας Δυνάμεως εἰκονίζεται με ὕψασμα, τὸ ὁποῖον κρατοῦν δύο ἄγγελοι, ὀπίσω καὶ ὑπὲρ τὴν Θεοτόκον. Ἄνω ζωγραφεῖται ἡ Ἁγία Τριάς¹⁰.

Κατὰ τὴν Ἑρμηνείαν τῆς Ζωγραφικῆς Διουσιῦ τοῦ ἐκ Φουρνᾶ¹¹ ὁ οἶκος εἰκονίζεται ὡς ἐξῆς : « Ἡ Παναγία καθήμενη ἐπὶ θρόνου καὶ ἀπὸ τὰ δύο μέρη αὐτῆς δύο ἄγγελοι βασιτάζουν μανδήλι μεγάλο ὀπισθὲν τῆς καὶ ἄνωθεν ἕως κάτω καὶ ἐπάνωθεν αὐτῆς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον κατερχόμενον με λάμπριν πολλὴν καὶ με νέφαλα πολλά ». Ἡ εἰκὼν τῆς Μήλου παρουσιάζει παρεκκλίσεις ἀπὸ τοῦ κανόνος τῆς Ἑρμηνείας. Ἡ Θεοτόκος εἰκονίζεται γονυκλινῆς καὶ ὑπὲρ αὐτὴν ἀντὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ὄλη ἡ Ἁγία Τριάς.

2. Ναὸς Κοιμήσεως καὶ Ἁγίου Χαράλάμπους¹²

Εἰς τὸ ἀξιόλογον γλυπτὸν τέμπλον¹³, ὅπερ κατὰ βάσιν φαίνεται ἀνήκον εἰς τὸν 17ον αἰ. (Πί ν. 673 α), πολλὰ μεγάλα εἰκόνες :

α) Ἡ Θεία καὶ Ἱερὰ Λειτουργία (διαστ. 1.52 x 1.085 μ.). *Δαπάνη τῆς δούλης τοῦ Θε(ε)οῦ Μπενετίνας Χαλαρίνας καὶ Ἔργον Ἐμμ. Ἱερέως Σκορδίλη ΑΧΜΖ*¹⁴. Ὁ ἀγιογράφος εἶχε ὡς πρότυπον εἰκόνα με τὸ ἴδιον θέμα τοῦ Μιχαὴλ Δαμασκηνοῦ, εὑρισκομένην τῶρα εἰς τὸν Μητροπολιτικὸν ναὸν τοῦ Ἡρακλείου καὶ θεωρουμένην ὡς πρωτότυπον δημιουργίαν τοῦ ζωγράφου¹⁵.

Ὁ προπλασμός τῶν προσώπων εἶναι καφεκάστανος καὶ αἱ ψιμυθιαὶ λευκαί.

10. Φωτογραφίαν τῆς εἰκόνας βλ. παρὰ Ἱ. Χατζιδάκη ἑ.ἀ. σ. 225, βλ. καὶ σ. 224.

11. Ἐκδ. Ἀ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως ἐν Πετρούπολει 1909 σ. 138.

12. Διὰ τὸν ναὸν βλ. Ζ. Βάον ἑ.ἀ. σ. 389 - 406.

13. Φωτογραφίας τμημάτων αὐτοῦ βλ. παρὰ τῷ αὐτῷ, ἑ.ἀ. εἰς εἰκόνας 186 - 188, 190.

14. Ὁ Ἱ. Χατζιδάκης ἑ.ἀ. ἀναγινώσκει « Δαπάνη... 1637 ». Τὰ γράμματα τῆς ἐπιγραφῆς γεννοῦν ἀμφιβολίαν μήπως εἶναι νεότερα. Τὸ ζήτημα πρέπει νὰ ἐξετασθῇ.

15. Ἀ. Συγγόπουλος ἑ.ἀ. σ. 148. Τὸ αὐτὸ θέμα ἐπραγματεύθη ὁ Σκορδίλης καὶ εἰς ἄλλο ἔργον του (διαστ. 0,95 x 0,55 μ.) εὑρισκόμενον εἰς τὸν ναὸν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ (Θεοτοκάκι) τοῦ χωρίου Πύργος Θῆρας. Ἡ εἰκὼν φέρει τὴν ἐπιγραφὴν : *Χεῖρ Ἐμμανουὴλ Ἱερέως Σκορδίλη ΑΧΟΑ[;]*.

β) Ὁ ἀποκεφαλισμός τοῦ Προδρόμου, (διαστ. 1.54 x 1.02 μ.) με τὴν ὑπογραφὴν γνησίαν καὶ ἄθικτον: *Χεῖρ Ἐμμανουὴλ Ἱερέως Σκορδίλη*¹⁶. Τὴν εἰκόνα ὁ Μαν. Χατζιδάκης χρονολογεῖ περὶ τὸ 1630¹⁷. Καὶ ἐδῶ ὁ ἀγιογράφος ἀκολουθεῖ εἰκονογραφικὸν τύπον, ὃ δημιουργός θεωρεῖται πάλιν ὁ Μιχαὴλ Δαμασκηνός¹⁸.

Ἡ παρὰ τὸ ἀριστερὸν ἄκρον τοῦ πίνακος ζωγραφουμένη Σαλώμη, με τὰ ἐνώτια καὶ τὴν κόμην τὴν διαμορφούσαν πλεξίδας, φέρει ποικίλα καὶ πολύχρωμα ἐνδύματα. Κόκκινον πῖλημα, λευκὴν καλύπτραν, χιτωνίσκον χρώματος ροδίνου πρὸς τὸ ἰῶδες, ἐσθῆτα πρασίνην, ἐπενδεδυμένην ἐσωθεν δι' ἐρυθροῦ ὑφάσματος, σχιστὴν παρὰ τὰς κνήμας, ὥστε νὰ φαίνεται λεπτὸν ἐσωτερικὸν ἔνδυμα με δαντέλλαν.

Ἡ πρεσβυτις τροφός¹⁹ τῆς Σαλώμης εἶναι ἐνδεδυμένη ἀπλουστέραν στολὴν : μελίχρουν χιτῶνα, πρασινομέλανα ἐπενδύτην με κίτρινα φῶτα, βαθυπράσινον σκούφον καὶ λευκὴν καλύπτραν. Ὁ δῆμιος φέρει βραχεῖαν, στενὴν ἐρυθρὰν περισκελίδα, ἀφίνουσαν ἀκάλυπτα τὰ γόνατα, καὶ ὁ ἀξιωματικὸς εἶναι μυστακοφόρος.

Εἰς τὸ πρόσωπον τῆς πριγκιπισσῆς ἡ καφεσκιά εἶναι περιορισμένη.

Μεγάλην ἔκτασιν καταλαμβάνει ὁ σιτόχρως, ὑποπράσινος, διάχυτος φωτισμός. Αἱ παρεῖαι εἶναι ἐλαφρῶς ὑπέρυθροι περὶ τὸ μέσον αὐτῶν καὶ αἱ ψιμυθιαὶ μονόχρωμοι καὶ πολλαί. Εἰς τὴν ἐπιδερμίδα τοῦ Ἰωάννου (Πί ν. 673 β), τοῦ ἔχοντος καφεπράσινον τὸ ἱμάτιον καὶ βαθέος πρασίνου χρώματος τὴν μηλωτὴν, αἱ δύο τόνων ψιμυθιαὶ ἐπιτίθενται ἀμέσως ἐπὶ τῆς καφεχρόμου σκιάς.

16. Περιγραφὴν τῆς εἰκόνας παρέχει ὁ Ἱ. Χατζιδάκης ἑ.ἀ. σ. 230.

17. Μ. Chatzidakis, *Ichones, Venice, 1962*, σ. 87, ὑποσ. 1.

18. Ὁ αὐτός σ. 87 καὶ σ. 71.

19. Ὁ Ἰωσήφ Χατζιδάκης ἑ.ἀ. σ. 230 ὑπολαμβάνει αὐτὴν ὡς τὴν Ἡρωδίδα. Τὸ ἐνδύμα τῆς ὄμως δὲν εἶναι βασιλικόν. Ἐπειτα εἰς τὰς ὁμοίου τύπου εἰκόνας τῆς Ἀποτομῆς τοῦ Προδρόμου, ὡς ἡ τοῦ Βικτωρος, 1660 (Ντινίου Κονόμου, Ναοὶ καὶ Μονῆς στὴν Ζάκυνθο, Ἀθήνα 1964, πίναξ σ. 22), ἡ τοῦ Φιλοθέου Σκούφου (1662), ἡ ἐν Μυρανο τῆς Βενετίας (Μ. Μανούσακα, Ἀνέκδοτος ἐπιστολὴ καὶ ἄγνωστος εἰκὼν τοῦ Φιλοθέου Σκούφου, Χαρτιστήριον εἰς Ἀναστάσιον Ὁρλάνδον, τόμος Α', Ἀθήναι 1965, πίναξ 1), ἡ τοῦ Ἱερέως Σπυριδῆνος (Ἀ. Συγγόπουλου, Συλλογὴ Ἑλένης Σταθάτου, ἐν Ἀθῆναις 1951, πίναξ 15), τὴν Σαλώμην συνοδεύουν δύο νεαρὰ θεραπευτιδῆς. Ἀναμφιβόλως λοιπὸν ἡ εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ Σκορδίλη παρὰ τὴν ὄρχηστρίδα ζωγραφουμένη γραφα εἶναι ἡ τροφός τοῦ « κορασιου », πρόσωπον οικειότατον εἰς τοὺς Κρήτας τῆς ἐποχῆς ἐκ τῆς συγχρόνου ποιήσεως, ἀντίστοιχον πρὸς τὴν Νέναν τῆς Ἀρετούσας καὶ Ἐρωφίλης. Ἡ Ἡρωδίας ἄλλωστε, φέρουσα στέμμα, διακρίνεται εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ Σκορδίλη προβάλλουσα ἐκ τοῦ παραθύρου τοῦ δεξιὰ εἰκονιζομένου στρογγύλου πύργου.

Ὁ Σκορδίλης εισάγων πολλά ἐπὶ μέρους στοιχεία ἐκ τῆς δυτικῆς τέχνης ἀκολουθεῖ τεχνοτροπία, ἣν ἠγάπησε καὶ ἐκαλλιέρησεν ὁ σύγχρονος αὐτοῦ Ἑμμ. Τζάνης. Καὶ εἰς τὴν τεχνικὴν δὲν πενθυμίζει τὸν Ρεθύμιον μαϊστορα, καίπερ ὑπολειπόμενος αὐτοῦ κατὰ τὴν δεξιOTECHNIAV.

γ) Μέγας Ἀρχιερεὺς (διαστ. 1.33 x 0,96 μ.). Βλ. φωτογραφίαν παρὰ Ἰ. Χατζιδάκη, ἔ.ἀ.σ. 233. Ἡ εἰκὼν ἔχει ἐπιζωγραφῆσεις. Ἀπὸ τοῦ πέλματος ἐκατέρου τῶν ποδῶν τοῦ ἐνθρόνου Χριστοῦ προβάλλει ἀνελίσσόμενον ἀνά ἐν κλῆμα. Ἐντὸς ἐκάστης ἑλικος ἀνά μία προτομὴ Ἀποστόλου. Τὸν Χριστὸν περιβάλλουν ἑξαπτέρυγα, ἐκ τῶν ὁποίων ζωγραφοῦνται δύο εἰς τὸ ὕψος τῶν ὤμων του καὶ δύο εἰς τὸ ἔδρανον τοῦ θρόνου.

Κάτω ἐπιγραφή: 1691/χειρ/Ἀντωνίου/ιερέως Σκορδίλη.

Ὁ προπλασμός ἐστὶν καφεκάστανος, αἱ παρειαὶ ὀστεώδεις μὲ βυσινοχρῶν κηλίδας, αἱ ψιμυθιαὶ ἀραιαὶ καὶ παχεῖαι. Τὸ ἔργον εἶναι ὑποδεέστερον τῶν προηγουμένων. Τοῦ γνωστοῦ ἀγιογράφου ἱερέως Ἀντωνίου Σκορδίλη ἄλλα ἔργα φέρουν τὴν χρονολογίαν 1697²⁰.

δ) Ὁ Ἅγιος Χαράλαμπος ἐνθρονος, (διαστ. 1.32 x 0,885 μ.) μὲ 14 σκηνὰς ἐκ τοῦ βίου του (περὶ τὸ 1700). Ὁ γενικός τόνος ἔχει καφε χρῶμα.

ε) Ἡ Φιλοξενία τοῦ Ἀβραάμ (διαστ. 0,359 x 0,765 μ.) ὑπὲρ τὴν βορείαν πύλην τοῦ Ἱεροῦ, στενὴ, ἐπιμήκης εἰκὼν. Ἡ μονόπους ἑλλειπτικὴ τράπεζα ἔχει τεφρὸν κάλυμμα μὲ δαντέλλαν. Ἀριστερὰ τοῦ ποδὸς τῆς τραπέζης κἀθηται βοῦς. Ἐκατέρωθεν τοῦ μέσου Ἀγγέλου ὁ Ἀβραάμ καὶ ἡ Σάρα προσκομίζουσιν σκεύη.

ς) Ἐπὶ τῆς νοτίας πύλης ξυλόγλυπτος διάτρητος θύρα (διαστ. 2.13 x 0,763 μ.) κοσμουμένη μὲ τὸ ζωγραφικὸν θέμα «Ἴδε ὁ ἄνθρωπος», τέχνης, οἷας ἢ τοῦ Ἀντωνίου Σκορδίλη.

ζ) Ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου (διαστ. 0,95 x 0,71 μ.) κατὰ τὸν συνήθη τύπον (18ου αἰ.), ἐπὶ εἰκονοστασίου. Ἄνω ζωγραφεῖται θύρα, εἰς τὸ ἀνοιγμα τῆς ὁποίας ἐν μέσῳ ἀγγέλων ἐπὶ νέφους ἢ Θεοτόκος κατενώπιον σταυροῦσα τὰς χεῖρας.

Ὁ προπλασμός τῶν γυμνῶν μερῶν εἶναι καφέ, τὰ φῶτα σιτόχροα, ἀραιαὶ αἱ ψιμυθιαὶ (Πί ν. 674 α.).

Β. ΠΛΑΚΑ (Πί ν. 674 β)

1. Ναϊσκος Ἁγίας Βαρβάρας²¹

α) Εἰκὼν Ἁγίου Σπυριδῶνος καὶ Ἁγίου (Χαραλάμπος;) (διαστ. 0,48 x 0,327 μ.). Καὶ οἱ δύο Ἅγιοι ζωγραφοῦνται ὄρθιοι κατ' ἐνώπιον. Ὁ Ἅγιος Σπυρίδων φέρει σιτόχρονον φαιλόνην μὲ ἐρυθροῦς σταυροῦς καὶ σιτιχάριον περισσότερον ἀνοικτοῦ τόνου μὲ καφε σκιάς. Ὁ ἄλλος Ἅγιος φορεῖ πρασινωπὸν χιτῶνα καὶ σιτόχρονον φαιλόνην μὲ ἐρυθρὸν, χρυσοκέντητον ἐπάμιον.

Οἱ Ἅγιοι εἶναι βραχύσωμοι. Ἡ σκιά τῆς ἐπιδερμίδος τῶν καφέ, λίαν περιωρισμένος, μόλις διαφέρων κατὰ τὸν τόνον, ὁ διάχυτος φωτισμός (Πί ν. 674 γ), σιτόχροι σήμερον αἱ ὀλίγαι ψιμυθιαί.

Πρέπει νὰ θεωρήσῃ τις τὴν εἰκόνα ἀνήκουσαν μᾶλλον εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 17ου αἰ.

β) Ἔργον τοῦ 16ου αἰ. φαίνεται ἢ «Ἀποκάλυψις τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου», (διαστ. 0,89 x 0,603 μ.), (Πί ν. 675 α.).

Ἀριστερὰ εἰς τὸ μελανὸν ἀνοιγμα σπηλαίου, κἀθηται ἐπὶ ἔδρας ὁ Ἰωάννης (Πί ν. 675 β), φέρων χιτῶνα μελανὸν καὶ καστανοῖδες ἱμάτιον μὲ τεφρωπὰ φῶτα, ἐπιθέτων τὴν ἀριστερὰν εἰς βιβλίον ἀνοικτὸν ἐπὶ ἀναλογίῳ.

Ἐπὶ τὸ ὑποπόδιόν του διακρίνονται μόλις τὰ λείψανα λευκῆς ἐπιγραφῆς. Δεξιὰ κἀθηται ἐπὶ κιβωτίῳ ὁ Πρόχορος (Πί ν. 675 γ), λεπτὴ μορφή ὑπενθυμίζουσα πρόσωπα τοῦ Μιχαήλ Δαμασκηνοῦ. Ὁ χιτῶν του εἶναι μελανός, τὸ δὲ ἱμάτιον ἔχει σκιάς χρώματος καστανοῦ πρὸς τὸ μέλαν καὶ φῶτα ἑλαιόχροα πρὸς τὸ τεφρὸν. Παρὰ τὴν χεῖρα του κιβώτιον μὲ ἐργαλεῖα γραφῆς καὶ ἀπωτέρω πλεκτός κάλαθος ἀνευ λαβῆς, στρογγύλος, περιέχων εἰλητά.

Ὁ προπλασμός εἰς τὰ γυμνὰ μέρη τοῦ σώματος εἶναι καφεπράσινος, ἢ ἐπίδερμις καφεέρυθρος, ὁ διάχυτος φωτισμός διαφέρει ἐλάχιστα τοῦ προπλασμοῦ, αἱ ψιμυθιαὶ εἶναι ἀραιαὶ καὶ ὀλίγαι.

Ἐκ τῶν ὁμοίου τύπου εἰκόνων τῆς Ἀποκαλύψεως, τὰς ὁποίας ἐζωγράψισαν ὁ Μιχαήλ Δαμασκηνός²², ὁ Ἄγγελος²³ καὶ ὁ Ἑμμ. Λαμπάρδος (1602)²⁴, ἢ ἡμετέρα κατὰ τὸ σχέδιον τοῦ σπηλαίου, δὲν πενθυμίζει μᾶλλον τὸ ἔργον τοῦ Ἀγγέλου.

Ἄλλ' ἐνῶ εἰς τοὺς πίνακας καὶ τῶν τριῶν ἀγιογράφων ὁ κορμός τοῦ Ἐδαγγελιστοῦ καμπτόμε-

21. Βλ. δι' αὐτὸν Ζ. Βάον, ἔ.ἀ. σ. 139 - 140.

22. Ἄ. Ξυγγόπουλος, Σχεδιάσμα, πίναξ 38¹.

23. Αὐτόθι, πίναξ 46².

24. Μ. Chatzidakis ἔ.ἀ. πίν. 55. Αὐτόθι, σ. 84, ἐξετάζεται εἰκονογραφικῶς τὸ θέμα.

20. Δημ. Σισιλιάνου, Ἑλληνες ἀγιογράφοι μετὰ τὴν Ἀλωσιν, Ἀθήναι, 1935 σ. 192 - 193. Βλ. καὶ ἀνωτέρω Χρυσούλας Σταυριοῦ - Μπαλτογιάννη, Μεταβυζαντινὰ Κεῖα.

νος συμπίπτει πρὸς τὸν διαγώνιον ἄξονα τῆς συνθέσεως, τὸν ὁποῖον τονίζει ὁ δεξιὰ ὑπὲρ τὸ σπηλαῖον ὑψούμενος βράχος, παρ' ἡμῖν ὁ κορμὸς τοῦ Ἄποστόλου, εὐθυτενῆς, εὐρίσκειται ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἄξονος μὲ τὸν ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν του βράχου.

Εἰς τὴν εἰκόνα τῆς Μήλου οἱ ἄξονες εἶναι δύο παράλληλοι πρὸς τὰς πλευράς της. Πρὸς τὸν κυματισμὸν τοῦ ἀριστεροῦ ἄξονος οἰονεῖ συνηχεῖ τὸ ἐν τῷ μέσῳ τῆς συνθέσεως λεπτὸν ἀναλόγιον, τὸ ὁποῖον ὁμως γενεῖ τὴν ἐντύπωσιν ὅτι δὲν ἴσται καλῶς εἰς τοὺς πόδας του. Ἐπὶ τούτοις ἐνῶ εἰς τὰς εἰκόνας τῶν μνημονευθέντων ζωγράφων οἱ ἅγιοι φέρουν ἐνδύματα ἀνοικτοτέρου χρώματος, ἀντιτιθεμένου πρὸς τὸν βαθὺν τόνον τοῦ σπηλαίου, παρ' ἡμῖν τὰ βαθύχρωμα φορέματα τοῦ Θεολόγου καὶ τοῦ Προχόρου συγχέονται πρὸς τὸ ἀνοιγμα τοῦ σπηλαίου. Αἱ μορφαὶ εἰς τὴν εἰκόνα τῆς Νάξου εἶναι ραδιώτεροι. Διαφέρει ἀκόμη ἡ χειρονομία τῆς δεξιᾶς τοῦ Ἰωάννου. Καὶ αἱ ρυτίδες εἰς τὸ μέτωπόν του εἶναι πολλὰ σχηματικά.

γ) Ἐπὶ τοῦ τέμπλου, εἰς τὴν συνήθη θέσιν τῆς Βρεφοκρατούσης, μικρὰ εἰκόν, διαστάσ. 0,42 x 0,347 μ. (Πί ν. 676 α). Εἰς τὸ ἄνω τμήμα της μεταξὺ νεφῶν ἐπὶ ἐρυθροῦ βάθους ἡ Θεοτόκος ἐκτείνουσα τὴν δεξιάν καὶ τὴν ἄλλην ἐπιθέτουσα ἐπὶ τοῦ ὄμου τοῦ μικροῦ Χριστοῦ. Ἀριστερὰ της προτομῆς τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ προσκλίνοντος καὶ κρατοῦντος ξίφος. Ὑπὸ τὰ νέφη ζωγραφεῖται θάλασσα, ἦν διασχίζον τρία ἱστιοφόρα. Ἄνω τοῦ δεξιοῦ βράχου μὲ τὴν ἐπιγραφὴν «*Ἡ Περαπόλα*». Ἄλλος βράχος ζωγραφεῖται κάτω ἀριστερὰ, εἰς τὸ μέσον ἡμιεξίτηλος λέμβος καὶ δεξιὰ τι μὴ διακρινόμενον, ὑπὲρ τὸ ὁποῖον ἐπιγραφὴ «*Ἡ Ὑδρα*».

Μεταξὺ τῆς λέμβου καὶ τῆς «*Ὑδρας*» δυσξύμβλητος εἰς τέσσαρας στίχους ἐπιγραφὴ, ἐξ ἧς ἀναγιγνώσκω εἰς τὸν τέταρτον στίχον κ(αι) Θεοῦ βοηθοῦντος. . .

Παρὰ τὴν κάτω πλευρὰν τῆς εἰκόνης ἄλλη ἐπιγραφὴ εἰς τρεῖς σειράς (Πί ν. 676 β), δυσξύμβλητος καὶ αὐτὴ :

1706 ΑΠΡΗΛΙ - 16 - ΕΡΧΟΜΕΝΟΣ. ΕΞΟ ΑΠΟ ΤΗΝ / ΠΕΡΑΠΟΛΑ ΔΙΟ ΓΑΛΙΟΤΕΣ Κ(ΑΙ) ΤΗΝ / ΚΥΡΙΑΝ ΘΕΟΤΟΚΟΝ. . . ΟΝΟΜΑΖΩΜΕΝΗΝ ΘΕ.ΑΝΗ Κ(ΑΙ) / ΤΟΝ / ΚΕ ΕΓΡΑΙΤΟCΑΝ ΣΤΗΝ / ΙΑΡΑ Κ(ΑΙ) ΤΟ ΚΑΗ[ΜΑ]26.

Προφανῶς ἡ εἰκὼν παριστᾷ πειρατικὴν ἐπιδρομὴν κατὰ πλοίου, οἷαν καὶ ἡ ἀπὸ τοῦ 1641 χρονολογουμένη εἰκὼν τῆς Συλλογῆς Σταθάτου²⁶.

25. Κλήμα λέγεται καὶ ὁ λιμὴν τῆς ἀρχαίας πόλεως «*Μήλος*», Ζ. Βάος ἑ.ἀ. σ. 373.

26. Ἄ. Ξυγγόπουλος, Συλλογὴ Ἑλένης Σταθάτου, ἐν Ἀθήναις 1951, σ. 24 - 25, πίνאַξ 22.

Καὶ ἐν αὐτῇ ζωγραφοῦνται ἄνω προτομαὶ τῆς Βρεφοκρατούσης καὶ τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ.

δ) Εἰκὼν διαστάσεων 0,716 x 0,469 μ., παριστᾷ ἄνω τὴν Ἀποκαθίλωσιν καὶ κάτω τὸν Θρῆνον. Ἐκατέρωθεν τῆς Ἀποκαθίλωσεως ἀνά τρεῖς σκηναὶ : ἀριστερὰ ὁ Μυστικὸς Δεῖπνος, ὁ Νιπτήρ καὶ ὁ Χριστὸς κρινόμενος ὑπὸ τοῦ Ἄννα καὶ Καϊάφα, δεξιὰ δὲ ἡ Προσευχὴ τοῦ Χριστοῦ, ἡ Προδοσία καὶ ἡ Ἀρνήσις τοῦ Πέτρου.

Κάτω ἐν μιᾷ σειρᾷ ἡ ἐπιγραφὴ :

1815 δέησ(ι)ς τοῦ δούλου τοῦ [Θε]οῦ Ἰω(άννου) [τ]αταράκη ὑπὸ χηρ(ός) μὲν [αν]τιόνιου μελισσοῦ.

2. Κορφιάτιστα (Γενέσιον τῆς Θεοτόκου)²⁷

Ἐκ τῶν εἰς αὐτὴν εἰκόνων μνημονευτέα :

α) Ἡ παριστᾷσα παρουσιασὶν ἀφιερωτρίας εἰς τὴν Παναγίαν ὑπὸ δύο ἁγίων, ἔργον δυτικῆς τέχνης χρονολογούμενον περὶ τὸ 1400, περὶ οὐ βλ. Κατάλογον τῆς Ἐνάτης ἐκθέσεως ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης «*Ἡ Βυζαντινὴ τέχνη, τέχνη Εὐρωπαϊκὴ*», Ἀθήναι 1964, σ. 247-248.

β) Ἡ τῆς Γλυκοφιλοῦσης²⁸ (διαστ. περίπου 0,96 x 0,61 μ.) ἐπὶ εἰκονοστασίῳ, φέρουσα ἀργυρᾶν ἐπένδυσιν (Πί ν. 677 α). Ἡ χρονολόγησις της εἶναι προβληματικὴ. Ἀξιοπρόσεκτος εἶναι ἡ μορφή τῆς κόμης τοῦ μικροῦ μεγαλοφθάλμου Χριστοῦ.

γ) Ἡ τοῦ Ὁσίου Χριστοδοῦλου (διαστ. 0,886 x 0,597 μ.) ἐν προτομῇ, στηρίζοντος τὴν δεξιάν ἐπὶ βακτηρίας καὶ κρατοῦντος διὰ τῆς ἄλλης εἰλητὸν μὲ τὴν ἐπιγραφὴν : *ὄσον γὰρ ἡ γαστήρ...* Ἡ εἰκὼν εἶναι ἐπεσκευασμένη, ὡς καὶ

δ) ἡ τοῦ Ἁγίου Σάββα²⁹ (διαστ. 1,97 x 0,85 μ.) ὡσαύτως ἐν προτομῇ, φέροντος βυσσινοκάστανον ἐνδύμα, ἴσως ἀναγομένη εἰς τὸν 17ον αἰ. Κάτω ἀναγιγνώσκεται : *ἀνακαιίσθη ἡ εἰκὼν αὐτῆς ἀπὸ Νικολάου II. Βελισσαρίου 1893.*

ε) Εἰκὼν τῆς Σταυρώσεως (διαστ. 0,74 x 0,643 μ.). Ἀριστερὰ ὁ Ἅγιος Μπενάρδος καὶ ἡ Θεοτόκος, δεξιὰ ὁ Θεολόγος καὶ Ἁγία κατενόπιον.

ς) Εἰς θωράκιον τοῦ ξυλογλύπτου τέμπλου παρὰ τὸν νότιον τοῖχον εἰκονίζεται μᾶλλον ὁ ἐν Κανῶ γάμος. Λεπτομέρειαν τῆς μεταγενεστέρως λαϊκοῦ ὕφους παραστάσεως, παρέχει ὁ Πί ν. 677 β.

Εἰς τὸν ναὸν εἶναι ἀνηρητὸς ἀσημοκέντητος ἐπιτάφιος (διαστ. 0,54 x 0,392 μ.) ἐπὶ ὄχροκτρινίου μεταξωτοῦ ὑφάσματος. Ἀριστερὰ κᾶθηται ἡ Θεο-

27. Διὰ τὸν μονόκλιτον τρουλλαῖον ναὸν βλ. Ζ. Βάος ἑ.ἀ. σ. 45 - 56.

28. Τὴν εἰκόνα περιγράφει ἐπαίνων ὁ μακαρίτης Φ. Κόντογλου, παρὰ Ζ. Βάος ἑ. ἀ. σ. 52 - 53.

29. Φωτογραφία ἔχει δημοσιευθῆ αὐτοῦ σ. 104.

τόκος στηρίζουσα τούς πόδας εις υπόδιον και έχουσα εις τήν ἀγκάλην της τήν κεφαλὴν τοῦ ἐξηπλωμένου νεκροῦ Ἰησοῦ. Ὅπισω αὐτοῦ ὁ Ἰωάννης και ὁ Σταυρός με τήν λόγχην και τὸν κάλαμον. Ἐκατέρωθεν ἄγγελος ἐν προτομῇ. Δεξιά ὁ Νικόδημος κρατῶν σινδόνα. Τὰ γυμνά μέρη ἀποδίδει σιτόχρους μέταξα. Τὴν παράστασιν πλαισιοῖ ἐπιγραφή με τούς λόγους τοῦ ἁσματος : Ὁ ἐσχῆμων Ἰωσήφ... ἀπέθετο και ἔλικοιδήθς βλαστός.

3. Ναϊσκος Ἁγίου Ἀνδρέου εις τὸ Κάστρον³⁰

Ἐπὶ τοῦ τέμπλου ἀριστερά ὠραία εἰκὼν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ (Πί ν. 678 α) (διαστ. 0,79x0,535 μ.), έχουσα ἱκανὰς φθοράς. Εἰς τὸ βάθος ἀνά ἐν ἐκατέρωθεν πυργόμορφον οἰκοδόμημα. Ἀπὸ τοῦ δεξιοῦ, προβάλλει λοξὸς κορμὸς δένδρου. Ἡ Θεοτόκος ἱσταμένη πρὸ τοῦ κτηρίου (Πί ν. 678 γ) φέρει πράσινον χιτῶνα και βυσσινόχρουν μαφόριον. Ἐξ ἀριστερῶν βαδίζει ὁ ἄγγελος (Πί ν. 678 β) με πράσινον χιτῶνα και ἱμάτιον χρώματος ἐρυθροῦ (οἴνου), ἔχον σιτόχροα τὰ φῶτα. Σιτόχρους εἶναι και ἡ ἐπιδερμὶς τῶν προσώπων και καφεῖ ἡ σκιά της.

Ἡ εἰκὼν κατὰ τὸ σχέδιον ὁμοιάζει πρὸς τὸν ἐν τῷ Μουσεῖῳ Μπενάκη Εὐαγγελισμόν τοῦ Ἰωάννου Κυπρίου³¹ (1581). Μᾶλλον προσηλωμένος εἰς τὴν παράδοσιν ὁ ἡμέτερος ἀγιογράφος δὲν εἰκονίζει τὴν Θεοτόκον κρατοῦσαν ὡς ἐκεῖ βιβλίον. Πάντως περὶ τούς αὐτοὺς χρόνους πρέπει νὰ ὑπολάβῃ τις γενόμενον και τὸν πίνακα τῆς Μήλου. Ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως συνηγορεῖ και τὸ ὄλον ὕψος τοῦ ἔργου.

4. Θαλασσίτρα (Ἵγπαπαντὴ τοῦ Χριστοῦ)³²

Ὁ ναὸς εἶναι τρουλλαῖος, μονόκλιτος. Αἱ καμάραι, τομῆς ὀξυκορυφου τόξου, ὁ τρουλλος και τὰ σφαιρικά τρίγωνα ἔχουν οἰκοδομηθῆ ἐκ πωρολίθων.

Τὰ σφαιρικά τρίγωνα περιγράφονται ὑπὸ βαθμιδωτῶν ἀμυδωμάτων, ἅτινα ἀπολήγουν κάτω εἰς σταγόνα (Πί ν. 679 α). Ἐκ τῶν μεγάλων εἰκόνων τοῦ ξυλογλύπτου τέμπλου κινοῦν τὸ ἐνδιαφέρον :

α) ἡ τῆς ἐνθρόνου Βρεφοκρατοῦσης ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ θέμα « Ἄνωθεν οἱ Προφήται »³³ (διαστ. 1.44 x 1.257 μ.). Κάτω δεξιά ὁ Εὐαγγελισμὸς και ὑπὲρ αὐτὸν ἐντὸς ἐλικῶν κληματίδος

30. Ζ. Βάος, ἔ.ἀ. σ. 135 - 136.

31. Ἁ. Ζυγούπουλος, Κατάλογος τῶν εἰκόνων τοῦ Μουσεῖου Μπενάκη, ἐν Ἀθήναις 1936, πίν. 9Α. Βλ. και σ. 15.

32. Ζ. Βάος ἔ.ἀ. σ. 57 - 64.

33. Περὶ αὐτοῦ βλ. Ἁ. Ζυγούπουλου, ἔ.ἀ. σ. 49 - 50.

προτομαὶ ἐξ προφητῶν τοῦ ἐνὸς ὑπὲρ τὸν ἄλλον, κατὰ σειρὰν ἐκ τῶν κάτω Ἰεσσαί, Ἀβακούμ, Ἡσαΐου, Γεδεών, Ἰερεμίου, Σολομώντος. Κάτω ἀριστερά ὁ Πρόδρομος και ὑπερθεν αὐτοῦ ἄλλοι ἐξ προφήται Ἰεζεκιήλ, Ἰακώβ, Δανιήλ, Ἀαρών, Μωϋσῆς, Δαυὶδ, ἐπεσκευασμένοι βαναύσως. Παρ' ἑκαστον τῶν προφητῶν τὸ σύμβολον, δι' οὗ προκατήγγειλε τὴν Θεοτόκον. Δύο ἱπτάμενοι ἄγγελοι κρατοῦν τὸ στέμμα τῆς Παναγίας, ἡ ὅποια φορεῖ πράσινον χιτῶνα και βυσσινόχρουν μαφόριον κατάσπαρτον ἀπὸ λεπτὰ, χρυσαῖα κοσμήματα.

Ἡ κεφαλὴ τῆς εἶναι μεγάλη, οἱ πόδες βραχεῖς, τὸ πρόσωπον ἀνοιχτόχρωμον σιτόχρουν, ὑπορόδιον, ἡ σκιά χρώματος κιναμώμου, αἱ ψιμυθιαὶ πολλαὶ και λεπταὶ (Πί ν. 679 β). Ἔργον μᾶλλον τοῦ 17ου αἱ.

β) Ἡ τοῦ Ἁγίου Ἐλευθερίου (διαστ. 1.43 x 1.025 μ.) ἐνθρόνου με δώδεκα σκηνὰς ἐκ τοῦ βίου του³⁴, ἀξιόλογον ἔργον τοῦ ἱερέως Ἐμμ. Σκορδίλη (17ου αἱ.).

γ) Ἡ τοῦ Μεγάλου Ἀρχιερέως, ἐνθρόνου ὠσαύτως (διαστάσ. 1.425 x 0,95 μ.), ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ θέμα τῆς Ἀμπέλου³⁵. Ὁ συνδυασμὸς εἶναι συνήθης ἐν Μήλῳ.

Κάτωθεν τῶν ποδῶν τοῦ Χριστοῦ ἀναπηδοῦν ἀνελίσσόμεναι κληματίδες. Ἐντὸς ἐκάστης ἐλικὸς ἀνά μία προτομὴ Ἀποστόλου. Τὸ πλάσιμον εἶναι ὁμοιον ὡς και εἰς τὴν προηγουμένην εἰκόνα.

ΝΑΞΟΣ

Ὁ Ἐφορος περιώδευσεν ἀνά τὴν νῆσον πρὸς διαπίστωσιν ἀναγκῶν τῶν βυζαντινῶν της μνημείων. Κατωτέρω παρέχει πληροφορίας διὰ τινὰ ἐξ αὐτῶν.

ΑΠΕΙΡΑΝΘΟΣ

1. Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος

Ὁ ναὸς εὐρίσκεται εἰς ἀπόστασιν 20' ΒΑ. « τ' Ἀπεράθου », και ἔστερεώθη πρὸ ἐτῶν ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας. Τρίκλιτος ἀνατολικὴ βασιλικὴ (Σ χ ἐ δ. 1)³⁶, με βαρεῖας ἀναλογίας, φκοδομημένη τὸ πλεῖστον διὰ πλακομόρφων ἀργῶν λίθων, ἔχει ἐσωτερικῶς διαστάσεις, συμπεριλαμβανομένης τῆς ἀψίδος, 9.78 x 7.43 μ.

Ἡ στεγάζουσα τὸν μέσον δρόμον καμάρα ὀλίγον ὑπερέχει εἰς ὕψος τῶν ἄλλων, αἵτινες στεγά-

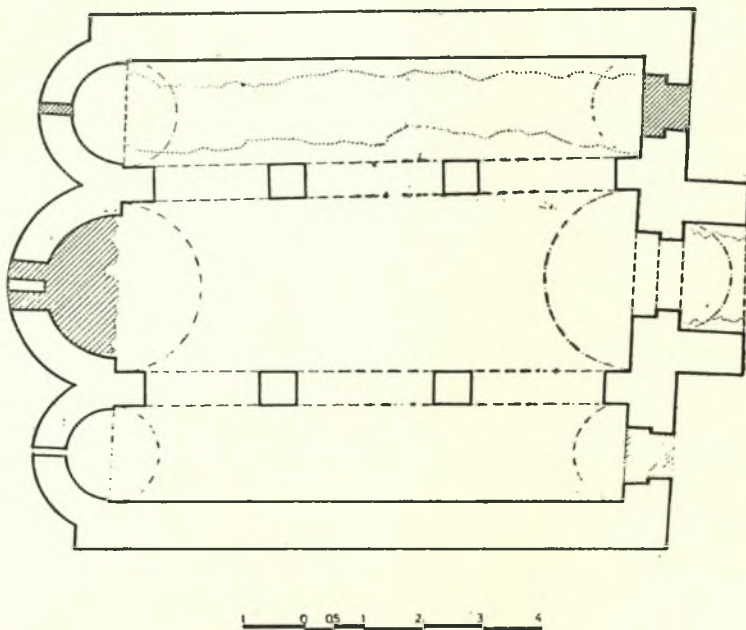
34. Φωτογραφίαν ἔχει δημοσιεύσει ὁ Ἱ. Χατζιδάκης ἔ.ἀ. μεταξύ τῶν σ. 202 και 203· βλ. και σ. 202, 203.

35. Αὐτόθι σ. 203.

36. Τὸ σχέδιον παρεχωρήθη πρὸς δημοσίευσιν ὑπὸ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως. Εἶχεν ἐκπονηθῆ ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Χ. Μπούρα. Διὰ τὴν παραχώρησιν ἐκφράζονται και ἐντεῦθεν εὐχαριστίαι.

ζουν τὰ πλάγια κλίτη. Τούτων ἡ ἐπικοινωνία πρὸς τὸ κεντρικόν, γίνεται ἑκατέρωθεν διὰ τριῶν τόξων, τὰ ὁποῖα βαίνουν ἐπὶ πεσσῶν. Ἡ στέγη, ἐπικαλυπτομένη διὰ κεραμῶν, διαμορφοῦται ἐξωτερικῶς δίρρυτος, ἐνιαία, ἐπαυξάνουσα τὴν βαρύτητα τοῦ κτηρίου³⁷ (Πί ν. 680 α). Ὁ ναὸς εἶχε δύο θύρας εἰς τὸν βόρειον καὶ τρεῖς εἰς τὸν δυ-

χοῦ ἠνοίγοντο τετράπλευρα μικρὰ παράθυρα. Πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ μνημείου ἐκτίσθησαν παρὰ τὴν νοτίαν τοῦ πλευρᾶν δύο ἀντηρίδες. Αἱ τρεῖς ἀψίδες εἶναι ἡμικυκλικαὶ (Πί ν. 680 β)· ἐκ τούτων ἡ μέση εἶχε δίλοβον ἀνοιγμα, φραχθὲν ἐκ παλαιοῦ, ἀφοῦ ἐπὶ τοῦ φράγματος σφύζονται λείψανα τοιχογραφίας τοῦ ἐωτέρου στρώματος, πα-

Σχέδ. 1. Κάτοπις τοῦ ναοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου

τικὸν τοῖχον. Ἐκ τῶν τελευταίων, ἀπομένει ἀνοικτὴ μόνον ἡ μεσαία, πρὸ τῆς ὁποίας ὑπῆρχε καμαροσκέπαστον προστέγασμα³⁸, στηριζόμενον εἰς δύο τοιχίσκους. Ὑπὲρ τὰς θύρας τοῦ δυτικοῦ τοί-

37. Ἀξιοσημείωτον ὅτι ἡ δίκλινη στέγη εἶναι ἐνταῦθα χαμηλοτέρα καὶ αἱ ἀναλογίαι τῆς ἐπομένως βαρύτεραι ἢ εἰς τὰς ὁμοίως στεγαζομένας καμαροσκέπεις τρικλίτους βασιλικὰς τῆς ἐν Λακωνίᾳ Ζαραφῶνας (Α. Ὀρλάνδος, Ἀνατολίζουσαι βασιλικαὶ τῆς Λακωνίας, Ε.Ε.Β.Σ. τόμ. Δ' (1927), σ. 342, εἰκ. 1) καὶ τῆς ἀρχαιότερας τοῦ Μικρασιατικοῦ Μπὶν Μπὶρ Κιλισσέ (Γ. Σωτηρίου, Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία, Τομ. Α', ἐν Ἀθήναις 1962, σ. 284, εἰκ. 165).

38. Προϋλῶν ἀρκετὰ συχνῆ χρήσις ἐγένετο εἰς τὰς βασιλικὰς τῆς Συρίας, (Α. Ὀρλάνδος, Ἡ ἐξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλική, τόμος δεῦτερος, Ἀθήνη 1954, σ. 422). Οὕτω καμαροσκέπη, ἀλλὰ κιονοστήρικτα πρόφυλα διαμορφοῦνται εἰς τὴν ἐν Kalat Sama'ν μόνῃν (5ου αἰ.) τοῦ Ἁγίου Συμεῶν τοῦ Στυλίτου (M. de Vogüé, Syrie centrale, Paris 1865, πίν. 139, σ. 145) πρὸ τῶν ἀπὸ Β. καὶ Ν. θυρῶν τρικλίτου βασιλικῆς (6ου αἰ.) ἐν Baqouza (ἐ. ἀ. πίν. 118, 119, σ. 133) καὶ πρὸ τῶν θυρῶν τῶν αὐτῶν (αὐτόθι, πίν. 68, 91, 1, 2, 3, καὶ σ. 113).

ριστώσης ἁγίαν Τράπεζαν μὲ Ποτήριον καὶ Δισκάριον.

Ἡ ἀψὶς τῆς Προθέσεως ἐξωτερικῶς εἶναι χαμηλοτέρα τῆς ἀψίδος τοῦ Διακοικοῦ. Ὁ ναὸς διασφύζει λείψανα τοιχογραφιῶν, φαίνεται ὅμως ὅτι οὐδέποτε εἶχεν ὀλόκληρος διακοσμηθῆ. Ἡ μέση καμάρα ἔφερε τοιχογραφίας μόνον κατὰ τὸ πρὸς Α. τμήμα τῆς. Αἱ παραστάσεις, καλυπτόμεναι τὸ πλεῖστον ὑπὸ ἀλάτων καὶ λειχῶν, ἀνήκουν εἰς δύο στρώματα :

α) Αἱ τοῦ ἀρχικοῦ στρώματος, προφανῶς ναογραφίαι, καταλεγόμεναι μεταξὺ τῶν παλαιότερων τῆς χριστιανικῆς τέχνης, ὅσαι εἶναι μέχρι τοῦδε γνωσταὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐπισύρουν ἰδιαιτέρως τὴν προσοχὴν τοῦ μελετητοῦ. Φαίνονται μόνον ἐκεῖ, ὅπου κατέπεσε τὸ καλύπτον αὐτὰς νεώτερον στρώμα, ἤτοι :

1) Εἰς τὸν βόρειον τοῖχον (ἐ. ἀ. μέσου κλίτους, ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ, παρὰ τὴν ἀψίδα· τμήμα τοῦ προ-

σώπου κατενώπιον γενειῶντος Ἁγίου (Πί ν. 680 γ) με μακρὸν πρόσωπον καὶ μεγάλους στρογγύλους, ἔκστατικούς ὀφθαλμούς.

Ἄξιοπρόσεκτος ἡ ἀντιπαράθεσις θερμῶν καὶ ψυχρῶν τόνων ἐπὶ τῆς ὀχρᾶς μορφῆς του. Οὕτως, ἐνῶ ἡ σκιά τῆς ἀριστερᾶς παρειάς εἶναι πρασινωπή, ἡ τῆς δεξιᾶς βυσσινόχρους. Βυσσινόχρους εἶναι ἡ σκιά καὶ ὑπὸ τὸ στόμα εἰς τὴν γενειάδα τὴν ἔχουσαν, ὅπως καὶ τὸ ἄλλο τρίχωμα, κυανοὺν χρῶμα. Μολονότι σήμερον ἡ τοιχογραφία, κεκαλυμμένη δι' ἀλάτων, δὲν εὑρίσκεται εἰς καλὴν κατάστασιν, ἐν τούτοις ἐπιτρέπεται νὰ φανῆ ὁμοιότης αὐτῆς πρὸς τὴν μορφήν τοῦ Ἁγίου Βασιλείου, ὅπως ζωγραφεῖται τὸν 8ον αἰ. εἰς τὸν Β. τοῖχον τῆς ἐν Ρώμῃ Santa Maria Antiqua³⁹ καὶ πρὸς τὴν παράστασιν Ἀποστόλου ἐπὶ τῆς ἀψίδος τοῦ ἐν Νάξῳ σπηλαιώδους ναοῦ τῆς Καλορείτισσας⁴⁰.

Τὸ πρόσωπον, σχήματος παραλληλογράμμου, εἶναι μακρὸν, ὅπως εἰς τὸν Ἁγιον Βασίλειον τῆς Santa Maria, μολονότι ἐκεῖ εἶναι κάτω στενωπότερον. Αἱ κόραι τῶν ὀφθαλμῶν εἶναι περιῶν καθ' ὅμοιον τρόπον πεπλατυσμένοι. Αἱ σκιαὶ τῶν παρεῶν εἰς τὴν Ρώμην, ἀποδιδόμεναι διὰ σιέννας⁴¹, εἶναι διαλελυμένοι εἰς γραμμάς, ἐνῶ εἰς τοὺς δύο ναοὺς τῆς Νάξου καλύπτουν ἐνιαίαν ἐπιφάνειαν. Εἰς τὸν Θεολόγον καὶ τὴν Καλορείτισσαν τὸ πλάσιμον ἐπὶ τῆς δεξιᾶς παρεῖας εἶναι ὅμοιον. Ὅμοία ἡ διάταξις καὶ τὸ σχῆμα τῆς σκιάς. Ἐπιτρέπεται δὲ νὰ ὑποτιθέσῃ κανεῖς ὅτι ὁμοιάζουσι καὶ τὰ φῶτα ἐπὶ τοῦ μετώπου.

2) Ἐκ τοῦ ἰδίου στρώματος σφάζεται διάκοσμος μιμούμενος ἀνηρητημένον ὕφασμα εἰς τὸν κατακόρυφον τοῖχον τῆς ἀψίδος τῆς Προθέσεως ὑπὸ τὸ τεταρτοσφαίριον (Πί ν. 681 α). Ὑφασμα εἰκονίζεται χαμηλὰ εἰς τοὺς τοίχους τῆς S. Maria Antiqua⁴². Ἐκεῖ ὁμοίως ἡ ἀπόδοσις του εἶναι φυσικωτέρα καὶ ὁ διάκοσμος τὸν ὅποιον ἔχει διάφορος. Εἰς τὴν Νάξον τὸ ὕφασμα ἀποδίδεται ἀμελέστερον με ἰκανὴν σχηματοποίησιν. Πάντως καὶ εἰς ψηφιδωτὸν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης (7ου-9ου αἰ.)⁴³ ἡ ἄνω ἀπόληξις βήλου δηλοῦ-

ται με πλατείας ἐναλλήλους κυματοειδεῖς γραμμάς, αἱ ὁποῖαι ὑπενθυμίζουν τὴν κυματοειδῆ ταινίαν, εἰς ἣν ἀπολήγει ἄνω τὸ ὕφασμα τῆς ἡμετέρας τοιχογραφίας.

3) Ἀνωτέρω εἰς τὸ τεταρτοσφαίριον τῆς ἀψίδος τῆς Προθέσεως, ὑπὸ τὸ καταπεσὸν πρόσωπον τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ, ἀνήκοντος εἰς τὸ νεώτερον στρώμα, φαίνεται ἀγένειος μορφή (Πί ν. 681 β) κατ' ἐλαφρᾶν ἐπ' ἀριστερὰ στροφῆν, προδίδουσα τὸ αὐτὸ ὕφος με τὴν μνημονευθεῖσαν προηγουμένως (ἐπ' ἀριθ. 1) τοιχογραφίαν τοῦ ἁγίου. Τί εἰκονίζει ἡ παράστασις θὰ φανῆ μετὰ τὴν ἀποτείχισιν τοῦ ἐτοιμορρόπου ἡμικατεστραμμένου τμήματος τῆς τοιχογραφίας τοῦ Ἀρχαγγέλου.

Καὶ εἰς τὴν ἀντυγα τοῦ τόξου τῆς ἀψίδος τῆς Προθέσεως σφάζεται ἐπιγραφή τοῦ παλαιοῦ στρώματος : † *Μνήσθητι Κ(αί)μετον δουλον σου Γεωργιου κ(αί) Παυλου Κ(αί) Χ(ριστο)φωρου* †.

4) Λείψανα τοῦ πρώτου στρώματος φαίνονται καὶ εἰς τὸ τεταρτοσφαίριον τῆς μέσης ἀψίδος, ὑπ' αὐτὸ καὶ εἰς τὴν ἀντυγα τοῦ τόξου της, ἐπὶ κυανῆς ταινίας λευκά, λεπτὰ γράμματα ἐπιγραφῆς, ἐξ ἧς ἀναγιγνώσκεται ἡ συλλαβὴ *ευχ* ἴσως συμπληρωτέα : *(ὕπερ) ευχ(ῆς) . . .*

β) Τοιχογραφία τοῦ νεωτέρου στρώματος :

Εἰς τὸ τεταρτοσφαίριον τῆς μέσης ἀψίδος ἡ Δέησις ἐπὶ κεραμιόχρου ἀέρος. Ἡ μορφή τοῦ Χριστοῦ καὶ δεξιὰ ἴσως τοῦ Προδρόμου εἶναι κατεστραμμένοι. Σφάζεται ἀριστερὰ ἡ παράστασις τῆς Θεοτόκου ἐστραμμένης ἐλαφρῶς πρὸς τὰ πλάγια. Κλίνει ὀλίγον τὸ ἐκφραστικόν, ὡσειδές, γεμᾶτον εὐγένειαν ὠχρὸν πρόσωπόν της, τὸ ὁποῖον δὲν φαίνεται ἄμοιρον δυτικῆς ἐπιδράσεως. Τὴν ἐντύπωσιν ἐπιτείνει ἡ πλαισιοῦσα αὐτὸ ὑπὸ τὸ μαφόριον λευκῆ (;) καλύπτρα (Πί ν. 682 α). Ὑπὸ τὸ τεταρτοσφαίριον, ἐκατέρωθεν τῆς εἰκονιζομένης εἰς τὸ μέσον ἁγίας Τραπεζῆς, ἀνά τρεῖς ἱεράρχαι. Πρώτος ἐκ δεξιῶν ὁ Ἁγιος Βασίλειος κύπτων καὶ εὐλογῶν διὰ τῆς δεξιᾶς. Εἰς τὸ ἄκρον ἀριστερὸν τῆς ἀψίδος τμήμα τοῦ προσώπου τοῦ Ἁγίου Νικολάου (Πί ν. 682 β).

Ὠχρὰ ἡ ἐπιδερμὶς, βυσσινόχροι γραμμαὶ οἱ χαρακτῆρες, πράσινον ἀμυγδάλου πρὸς τὸ ἐλαιόχρουν ἡ σκιά, ἀριστερὰ τῆς ρινός, καστανῆ δεξιὰ, λευκαὶ ἄτονοι γραμμαὶ τὰ φῶτα. Ἐπὶ τοῦ τυμπάνου χαμηλὰ, ἀνά εἰς ἁγίος ἐκατέρωθεν, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ εἰς κρατεῖ εὐαγγέλιον. Εἰς τὸ νότιον σκέλος τῆς καμάρας τοῦ ἱεροῦ, λείψανα τῆς Γεννήσεως. Κάτω εἰς τὸ μέσον καὶ πρὸς τὰ δεξιὰ τὸ Λουτρόν.

Ἡ δευτέρα σκηνὴ ἴσως εἰκόνιζε τὴν Ὑπαπαντρίου Θεσσαλονίκης, Κείμενον, ἐν Ἀθήναις 1952, σ. 198 καὶ Λεύκωμα πίν. 69.

39. J. Wilpert : Die römischen Mosaiken und Malerei, Dritte Auflage, vierte Band, Freiburg im Breisgau 1917, πίν. 192-193 καὶ W. de Grunisen, Sainte Marie Antiquae, Rome 1911, πίν. ἰδία LXXIV.

40. Man. Chatzidakis, Mediaeval painting in southern Greece, ἐν The Connoisseur, May 1962, n. 603, σ. 30, εἰκ. 3.

41. Ἐν τούτοις εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου ἄλλης τοιχογραφίας τοῦ αὐτοῦ ναοῦ (J. Wilpert, ἔ.α., πίν. 157) τίθεται παρὰ τὴν ἐρυθρὰν καὶ σκιά πρασίνῃ. Καὶ ἡ τοιχογραφία χρονολογεῖται ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 8ου αἰῶνος.

42. J. Wilpert, ἔ.α. πίν. 145¹, 152, 158, 165, 185, 192, 193. Ἀκόμη καὶ τὸν 9ον αἰ. αὐτόθι πίν. 201⁴.

43. Γ. καὶ Μ. Σωτηρίου, Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημη-

τήν. Ἡ τρίτη εἶναι ἀδιάγνωστος ἐξ αἰτίας τῶν πρασίνων λειχήνων, αἵτινες καλύπτουν αὐτήν. Ὑπὸ τὴν παράστασιν τρεῖς ἄγιοι κατ' ἐνώπιον ἐν προτομῇ. Ὡσαύτως ἀνά τρεῖς εἰκονίζονται κάτω ἐκάστης τῶν τριῶν σκηνῶν τοῦ βορείου σκέλους, αἵτινες ἐπίσης ἐπικαλύπτονται ὑπὸ πρασίνων μηκύτων. Εἰς τὰ τόξα ἐπικοινωνίας μὲ τὴν Πρόθεσιν καὶ τὸ Διακονικὸν ἀνά δύο ὁλόσωμοι κατ' ἐνώπιον ἱεράρχαι.

Παρέχεται ἡ εἰκὼν (Πί ν. 683 α) τοῦ νέου ἱεράρχου τοῦ ζωγραφουμένου εἰς τὸ ἀνατολικὸν σκέλος τοῦ τόξου ἐπικοινωνίας πρὸς τὸ Διακονικόν. Ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ, ὑπὲρ τὸ τόξον πρὸς τὴν Πρόθεσιν, ὑπῆρχε κτητορικὴ ἐπιγραφή.

Εἰς τὸ τεταρτοσφαίριον τοῦ Διακονικοῦ εἰκονίζετο, φαίνεται, ἡ Βλαχερνίτισσα ἐν προτομῇ. Σφάζεται μέρος τῆς μορφῆς τοῦ Χριστοῦ. Ἐπὶ τοῦ βορείου σκέλους τῆς καμάρας παρὰ τὸν Α. τοῖχον ἐναπομένου λείψανα τῆς Φιλοξενίας μὲ τὴν ἐπιγραφὴν : (ἡ Ἀγία) Τριάς. Ἐπὶ τῆς ἡμικυκλικῆς τραπέζης ἀπόκεινται τρία ποτήρια καὶ ἄλλα σκεύη. Ὁ φωτοστέφανος τοῦ μέσου Ἀγγέλου εἶναι ἔνσταυρος.

Εἰς τὸ τεταρτοσφαίριον τῆς Προθέσεως ἐπὶ κεραμόχρου βάθους ὁ Ἀρχάγγελος Ταξι(ἀρχης) Μιχαὴλ ἐν προτομῇ. Ὑπὸ τὸ ἐφθαρμένον του πρόσωπον φαίνεται ἡ κεφαλὴ ἐκ τοῦ παλαιοῦ στρώματος, περὶ ἧς ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω (Πί ν. 681 β).

Ἀριστερά ἐπὶ τοῦ ἀέρος λείψανα ἐπιγραφῆς τοῦ νεωτέρου στρώματος ἐκ λευκῶν γραμμιάτων : *Τοῦ Θ(εο)ῦ Γε. . .* καὶ δεξιὰ ἡ χρονολογία (Πί ν. 683 β) :

ΕΤΟΥΣ
Σ'ΔΙΖ
ΙΝ (ΔΙΚΤΙΩΝΟΣ) Ζ

Τὸ ἔτος 6817 ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ 1309, ὅτε πράγματι ἡ Ἰνδικτιών⁴⁴ ἦτο ἐβδόμη. Ἐπὶ τοῦ τυμπάνου ἴσως ἐζωγραφεῖτο πάλιν ἡ Φιλοξενία. Εἰς τὸν βόρειον τοῖχον, ἐγγὺς τοῦ ἀνατολικοῦ, δύο ὁλόσωμοι στρατιωτικοὶ ἄγιοι. Τὸ στρώμα τελειώνει ἀριστερὰ τοῦ δυτικώτερον ζωγραφουμένου ἁγίου. Σφάζεται ἡ κεραμόχρους διαχωριστικὴ ταῖνια τῆς παραστάσεως καὶ ἐξω αὐτῆς λευκὴ βαθμιαία ἀποληξίς τοῦ κονιάματος. Ἐκ τῶν ἁγίων σφάζεται ὁ ζωγραφούμενος ἀριστερὰ, νέος ἀγένειος, κρατῶν δόρυ διὰ τῆς δεξιᾶς καὶ διὰ τῆς ἄλλης λευκὴν ἀσπίδα. Εἰς τὸ φωτεινὸν πρόσωπόν του πλατεῖα πρασινὴ σκιά (Πί ν. 683 γ). Ἀριστερὰ τοῦ

44. Τὴν Ἰνδικτιῶνα παραλείπει ὁ Γ. Δημητροκάλλης, Χρονολογημένες βυζαντινὲς ἐπιγραφῆς τοῦ ΙΓ' καὶ ΙΔ' αἰῶνα ἀπὸ τὴν Νάξο, Ἐπιθεώρηση Τέχνης, 1962, σ. 709.

ἁγίου διὰ λευκῶν γραμμιάτων ἐπιγραφῆ⁴⁵ (Πί ν. 684 α) :

ΑΓΙΟΙ
Κ(ΑΑΛΙ)Ν(ΙΚΟΙ) ΜΑΡΤ(ΥΡΕΣ)
ΤΟΥ Χ(ΡΙΣΤΟ)Υ ΔΙΑ
ΠΡΕΣΒΕΙ
ΩΝ ΣΑΚ
ΠΡΟΚΟΦΕ
ΤΕ ΤΩΝ
ΛΟΥΔΩΝ Σ(ΑΣ)
ΝΙΚΗΦΟ
ΡΟΝ ΤΟΥ ΖΩΓΡΑ
ΦΟΥ

Δεξιὰ τοῦ ἁγίου ἡ ἐπιγραφή (Πί ν. 684 β) :

ΔΕ(ΗΣΙΣ)
ΚΑ
ΛΗΣ ΤΗΣ
ΦΙΛΟΤΙ
ΤΙΣΑΚ Κ(ΑΙ) ΤΩΝ ΤΕ
ΚΝΩΝ
ΑΥΤΗΣ.

2. Ἅγιος Παχώμιος (5.19 x 2.66 μ.)

Ὑπὸ τὴν Ἀπειρανθον καὶ νοτιῶς αὐτῆς ἐν μέσῳ χθαμαλῆς κοιλάδος ὑψοῦται ὁμοιόχρωμος πρὸς τὸ ἔδαφος ὁ ναῖσκος τοῦ Ἀγίου Παχωμίου (Πί ν. 684 γ), κομψός, μονόκλιτος, σταυροειδῆς μὲ τροῦλλον μεγάλον, ἔχοντα ἐξωτερικῶς κωνικὴν στέγην καὶ ὕψηλὴν τὴν κυλινδρικήν σφενδόνην, τὴν ὅποιαν διατρυποῦν τέσσαρα στενὰ παράθυρα τομῆς σχήματος παραλληλογράμμου.

Ὁ τροῦλλος στηρίζεται ἀπὸ Β. καὶ Ν. εἰς ἐν τυφλόν, ἀβαθὲς τόξον, καὶ ἀπὸ Α. καὶ Δ. εἰς ἰσοῦψεις, χαμηλὰς καμάρας. Τὸ πλάτος τῆς Δ. εἶναι μόλις 2.06 μ. Ὁ Α. τοῖχος ἀπολήγει ἀντὶ τῆς συνήθους ἀψίδος εἰς δύο χαμηλὰς κόγχας⁴⁶, χωρι-

45. Τὴν ἐπιγραφὴν συνδέει ὁ Ν. Καλογερόπουλος, Τριάντα πέντε ἀγνωστοὶ βυζαντινοὶ ναοὶ τῆς Νάξου, Νέα Ἑστία, ἔτος Ζ', τόμ. ΙΔ', (1933), σ. 934, πρὸς τὴν μνημονευθεῖσαν ἀνωτέρω χρονολογίαν 1309, ὁμιλῶν περὶ « τοῦ ζωγράφου Νικηφόρου » δι' ὃν προτείνει ἀπίθανον ὑπόθεσιν ταυτισμοῦ του πρὸς τὸν Κρήτης πρόεδρον, μητροπολίτην Νικηφόρον Μοσχόπουλον, τὸν κήτορα τοῦ Ἀγίου Δημητρίου Μυστρᾶ.

46. Ἡ παρουσία δύο κογχῶν ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ μονοκλίτου ναοῦ τοῦ Ἀγίου Παχωμίου παλαιότερον, νομίζω, τῆς Φραγκοκρατίας, θέτει ἐν ἀμφιβόλῳ τὴν γνώμην τοῦ Δ. Βασιλειάδου (Αἰ ἐπιπεδόστογοι μεταβυζαντινὰ βασιλικά τῶν Κυκλάδων, Ἀθήναι 1962, σ. 124), καθ' ἣν ὁ τύπος τοῦ μετὰ δύο ἀψίδων ναοῦ, προὔπαρхан εἰς τὴν Χριστιανικὴν Ἀνατολήν, μετεφυτεύθη εἰς τὴν Δύσιν, ἐξ ἧς πάλιν μετενήχθη κατὰ τοὺς μέσους ἢ τοὺς ὑστερούς χρόνους τῆς Φραγκοκρατίας εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ναοὺς μονοκλίτους μὲ δύο κόγχας ἐν τῷ ἱερῷ, ἔχω ἐπισημάνει καὶ εἰς τὴν Ν. Πελοπόννησον, ἀναγομένους εἴτε εἰς χρόνους προγενεστέρους τῆς Φραγκοκρατίας, εἴτε εὐρισκομένους εἰς τόπον, ἐν ᾧ εἶναι ἀπίθανον ὅτι ἐξῆσαν Φράγκοι. Περὶ τούτων ὁμως ἄλλοτε. Μᾶλλον λοιπὸν περὶ ἐπιδόσεως ὑπάρχοντος τύπου ἢ περὶ μεταφυτεύσεώς του ἐκ τῆς Δύσεως πρέπει νὰ γίνεταί λόγος.

ζομένες άπ' άλλήλων διά τοίχου, πλάτους 0,40 μ. Μεταξύ των προέχει κτιστή ή άγία Τράπεζα. Είς τήν ΒΑ. γωνίαν είναι κτιστή και ή Πρόθεσις. Είς τό μέσον του Α. τοίχου ύψηλά ύπήρχε θυρίς. Όμοία, παραλληλόγραμμος, άνοίγεται και είς τόν Δ. τοίχον, ύπέρ τήν θύραν. Τό μνημείον έχει κτισθή διά πλακομόρφων τό πλείστον λίθων. Ή άψίς έξωτερικώς είναι ήμικρηπωμένη, ώστε είναι δύσκολον ν' άντιληφθῆ τις, άν ήτο μία, έγκλείουσα τάς δύο κόγχας, ή δύο. Πιθανότερον φαίνεται τό πρώτον. Τό νότιον ήμισυ τῆς άψίδος έχει έντειχισθή είς τόν πλάγιον Ν. νάρθηκα του συνεχομένου ναού.

Έσωτερικώς τά κατώτερα τμήματα τῆς έκκλησίας έχουν επικρισθή δι' άσβέστου. Είς τήν δεξιάν (νοτίαν) κόγχην του ίεροϋ διακρίνεται μετωπικός Άρχαγγέλος έν προτομή, με μακρόν ώσειδές πρόσωπον, καφέρυθρον κόμην, συσφιγγόμενην ύπό τά ώτα και κατώτέρω διαμορφούσαν έκατέρωθεν άρκετά όγκώδη θύσανον (Πί ν. 685 α).

Ό Άρχαγγέλος κρατεί λευκόν ένσταυρον δίσκον, φορεϊ λώρον και τό ένδύμα του έχει περι τόν λαιμόν κιτρίνην τραχηλέαν με μελανά έλικοειδή κοσμήματα. Όχρα θερμή άποδίδει τό πρόσωπον με τάς έρυθράς παρειάς. Ή σκιά έκατέρωθεν τῆς μακρας ρινός είναι καφέ και τά φώτα όλίγαι πλατεΐαι, σιτόχροι γραμμαΐ. Είς τήν κορυφήν του μετώπου τό φώς άποδίδει ώσειδής επιφάνεια. Έκ τῆς τεχνοτροπίας και εκ του τρόπου άποδόσεως τών φώτων θά έχρονολόγει τις τήν τοιχογραφίαν μάλλον άπό του 12ου αϊώνος.

Είς τήν βορείαν κόγχην διακρίνονται ύπό τήν άσβεστον ίχνη γενειοφόρου άγίου. Πλήν άλλων λειψάνων είς τά σφαιρικά τρίγωνα φαίνονται στηθάρια Έθαγγελιστών έντός κύκλων έν μέσω έλικοειδών βλαστών. Είς τόν τρούλλον ύπολειμματα του Παντοκράτορος έντός κύκλου, τόν όποιον κρατούν διά τήν ύψουμένων χειρών τών μετωπικοί, όρθιοι, ίσως τέσσαρες άγγελοι⁴⁷, μεταξύ πιθανάτατα προφητών.

47. Όκτώ όρθιοι και' ένώπιον άγγελιο ύψουντες τάς χείρας, ύποβαστάζον τόν κύκλον έντός του όποιου ζωγραφείται ό Παντοκράτωρ, είς τόν τρούλλον του ναού του Σωτήρος (άρχαι 11ου αϊ.), παρά τό Κορωπί τῆς Άττικής. Και είς τόν ναόν τῆς Πρωτοθρόνου, έντός του χωρίου Χαλκή τῆς Νάξου, εικονίζονται είς τήν σφενδόνην του τρούλλου τέσσαρες μετωπικοί άγγελοι μεταξύ προφητών και άγίων. Οι άγγελοι όμως έδώ δέν ύψώνουν τάς χείρας. (Σημειώτέον ότι, τόσον ό ναός τῆς Άττικής, όσον και ό τῆς Νάξου άνήκουν εκ αρχιτεκτονικής άπόψεως είς τήν σειράν τών ναών μεταβατικού τύπου, άπό τῆς βασιλικῆς είς τόν σταυροειδή, είς ήν καταλέγεται και ό ναός τῆς Κοιμήσεως είς τήν Σκριπούν τῆς Βοιωτίας).

Ή λεπτομέρεια τῆς διά τών ύψουμένων χειρών μετωπικών, όλοσωμων άγγέλων ύποστηρίξεως του κύκλου, έντός του

Είς τό τύπανον του νοτίου τυφλοϋ τόξου εικονίζεται πελώριος, δλόσωμος Άρχαγγέλος, οϋ μόνον ή κεφαλή και τό άνω του στήθος διέφυγε τό «γαλάχτισμα» (Πί ν. 685 β). Τό βάθος τῆς κόμης είναι καφέρυθρον και τά φώτα τῆς κίτρινα.

Όσειδές τό πρόσωπον, χαμηλόν τό μέτωπον, ώχρά ή επιδερμΐς, κερασόχροι οί χαρακτηρισες, καφέ ή σκιά δεξιά τῆς ρινός, καφέ και έντόνωσ πρασίνη άριστερά.

Τά φώτα άποδίδουν λευκοσιτόχροι επιφάνεια, έλάχιστα διαφέρουσαι κατά τόν τόνον τῆς επιδερμΐδος.

Ή μορφή του Άρχαγγέλου άνακαλεί είς τήν μνήμην τήν κεφαλήν άγγέλου εικόνας του Μουσειού Λένινγκραντ, ήν ό Λάζαρεφ χρονολογεϊ άπό του 12ου αϊ.⁴⁸ Τό ύφος τῆς τοιχογραφίας, διάφορον εκείνου τῆς παραστάσεως του Άρχαγγέλου έντός τῆς κόγχης του ίεροϋ, προδίδει, άν μη διάφορον χρόνον κατασκευῆς, όπωσδήποτε άλλην χειρα ζωγράφου.

Είς τό Β. σκέλος τῆς Δ. καμάρας άμυδρά ή Σταύρωσις με τόν Ίωάννην και τόν έκατόνταρχον δεξιά και όμιλον τριών γυναικών άριστερά. Είς τό Ν. σκέλος λειψανα τῆς Μεταμορφώσεως και είς τόν δυτικόν τοίχον έκατέρωθεν τῆς φωτιστικῆς θυρίδος άνά είς προφήτης, τό πιθανότερον έν προτομή, με λευκορρόδινα ένδύματα. Οί προφήται κρατούν ειλητά και είναι έστραμμένοι πρός άλλήλους.

3. Άγιος Γεώργιος

(διαστ. πλὴν τῆς άψίδος 13.40 x 3.53 μ.)

Πρός τόν Άγιον Παχώμιον συνάπτεται άπό ΝΑ. συγκρότημα κτηριών, τά όποια τιμώνται επ' όνόματι του Άγίου Γεωργίου (Πί ν. 686 α). Τό συγκρότημα σύγκειται κυρίως εκ δύο ναών, εκ τών όποιών ό βόρειος καμαροσκέπαστος έχει μορφήν πλαγίου νάρθηκος, ό δ' άλλος είναι τρουλλαΐος μονόκλιτος. Αί ήμικυκλικαί άψίδες των δέν φαίνονται διαφέρουσαι κατά τήν τοιχοδομίαν. Τό μνημείον έχει κτισθή δι' άργών λίθων εκ τών όποιών πολλοί είναι πλακόμορφοι.

όποίου εικονίζεται ό Χριστός διά συμβόλου ή έν προτομή, άποτελεϊ προφανώς επιβίωσιν παλαιού θέματος, τό όποιον συναντά τις είς τά ψηφιδωτά τῆς όροφῆς του παρεκκλησιου τῆς αρχιεπισκοπῆς Ραβέννας (Β. Λάζαρεφ, Ίστορία τῆς Βυζαντινῆς ζωγραφικῆς (Ρωσ.) τόμ. Η, Μόσχα, 1948, πίν. 28), τῆς έν τῆ αὐτῆ πόλει εκκλησίας (536 - 547) του Άγίου Βιταλίου (Α. Colasanti, L'arte bizantina in Italia, Milano (1923) πίν. 15), του παρεκκλησιου του Άγίου Ζήνωνος (817 - 824) τῆς έν Ρώμῃ Άγίας Πραξαΐδης (W. Weidle, Mosaici paleocristiani e bizantini, Milano-Firenze 1954, πίν. 65).

48. Β. Λάζαρεφ, έ.ά. πίν. 212.

Ἡ νοτία θύρα του ἔχει ἐξωτερικῶς ὡς προστέγασμα τόξον. Ὁ σήμερον κυρίως ναὸς χωρίζεται ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ διὰ τοίχου, ὅστις ὑψοῦται μέχρι τοῦ τροῦλλου, ἐν εἰδει τέμπλου διατρυπωμένου ὑπὸ θύρας καὶ ἐνὸς ἐκατέρωθεν τοξωτοῦ ἀνοίγματος, οἶονει παραθύρου (Πί ν. 686 β).

Ὁ τροῦλλαῖος ναὸς διαστελλεται κατὰ μήκος :

α) εἰς τὸ Α. τμήμα του, τὸ ἱερόν,

β) εἰς τὸ στεγαζόμενον διὰ τροῦλλου, ἔχοντος σφενδόνην χαμηλὴν ἐν σχέσει πρὸς τὸ ὑψηλὸν τύμπανον τοῦ τροῦλλου τοῦ Ἁγίου Παχωμίου, καὶ

γ) εἰς τὸ προφανῶς μεταγενέστερον δυτικὸν τμήμα, τὸ καμαροσκέπαστον, μετὴν καταπεσοῦσαν ἐν πολλοῖς ἡμικυλινδρικήν στέγην (Πί ν. 686 γ). Ὁ Δ. τοίχος τοῦ ἱεροῦ, ὑπὲρ τὰ πρὸς τὸν κυρίως ναὸν ἀνοίγματα, διετρυπᾶτο ὑπὸ παραλληλογράμμου φωτιστικῆς θυρίδος, ἥτις σήμερον εἶναι ὀρατὴ μόνον ἐκ τοῦ ἱεροῦ καὶ ἔχει φραχθῆ κατὰ τὸ βάθος τῆς, ἐπειδὴ ὀπίσω ὑψοῦται τὸ τύμπανον τοῦ τροῦλλου.

Πρέπει λοιπὸν νὰ διακριθῆ ἂν ὁ τροῦλλος εἶναι μεταγενέστερος τοῦ ἱεροῦ καὶ ἐπομένως ἂν εἶναι ἐπάναγκες νὰ διαστειλωμεν τρεῖς ἐποχὰς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ, ἧτοι : ἐκεῖνη καθ' ἣν ἐκτίσθη α) τὸ ἱερόν, β) ὁ ὑπὸ τοῦ τροῦλλου στεγαζόμενος χώρος τοῦ κυρίως ναοῦ, καὶ γ) τὸ δυτικὸν καμαροσκέπαστον τμήμα του.

Ἀξιοπρόσεκτον πάντως εἶναι ὅτι ἐξωτερικῶς εἰς τὸν νότιον τοῖχον, ἐνῶ σαφῶς διαστελλεται ἡ προσθήκη τοῦ πρὸς Δ. τοῦ τροῦλλου καμαροσκέπαστου τμήματος, δὲν διακρίνονται σαφῆ ἴχνη δικαιολογούντα τὴν ἀποψιν, ὅτι ὁ τροῦλλαῖος χώρος προσετέθη εἰς τὸ ἱερόν μεταγενεστέρως.

Τὸ βόρειον παρεκκλήσιον εἶναι κτίσμα μακρὸν καὶ στενόν (13.60 x 2.38 μ.). Στεγάζεται διὰ καμάρας, τὴν ὅποιαν ὑποβαστάζουσι τρία σφενδόνια, βαίνοντα ἐπὶ ψευδοπεσσῶν.

Μόνον ἐπὶ τῆς ἀψίδος διασφῆζει γραπτὸν περιεργὸν διάκοσμον⁴⁹, τὸν ὅποιον συνιστᾷ παρὰ τὴν ἄντυγα ταινία τεθλασμένη ἐκ χρώματος λευκοῦ καὶ καστανομέλανος καὶ εἰς τὸ μέσον ὡσεὶ σταυρὸς ἀκτινωτὸς ἐντὸς μεγάλου καστανοῦ κύκλου.

Ὑπὲρ τὴν θύραν καὶ τὰ παράθυρα τοῦ « τέμπλου » ἐπὶ τῆς Δ. παρεΐας του σφῶνται λείψανα τοιοῦτα : εἰς τὰς ἄντυγας τῶν τόξων πλατεῖα κοινή διακοσμητικὴ ταινία μετ' λευκοῦ δίσκου, ἐν οἷς ἐρυθροὶ σταυροὶ καὶ ἀνωτέρω, εἰς τὸ μέσον, ὑπολείμματα ἐνθρόνου προσώπου καὶ ἐκατέρωθεν του δεομένων μορφῶν, ἐξ ὧν ἡ ἀριστερὰ ἰσᾶς κύπτει πολὺ.

49. Τοῦτον ἢ κ. Ἀγάπη Βασιλάκη, Εἰκονομαχικὲς ἐκκλησιεὶς στὴ Νάξο, Δ.Χ.Α.Ε. περίοδος Δ. τόμ. Γ (1962 - 63), σ. 49, θεωρεῖ χωρὶς ἀμφιβολίαν εἰκονομαχικόν.

Μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ θρόνου ἐπιγραφή καὶ χρονολογία :

... .οκτο

μβρίου *Ιν*(δικτιῶνος) *ΙΒ*

ἔτ(ου)σ *ζ'*ΨΞΒ

Τὸ ἔτος 6762 ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ 1253/54. Τὸ 1254 ἢ Ἰνδικτιῶν ἦτο δωδεκάτη.

Δεξιὰ τοῦ προσκεφαλαίου τοῦ θρόνου ὑπάρχει καὶ ἄλλη ἐπιγραφή, τὴν ὅποιαν ὅμως εἶναι πολὺ δύσκολον νὰ ἀναγνώσῃ τις κάτωθεν.

Εἰς τὸν Β. τοῖχον, ὑπὸ τὸν τροῦλλον, διαμορφοῦνται δύο ἐπάλληλα τόξα. Τὸ ἄνω εἶναι τυφλόν, μικρὸν βάθους καὶ ἔφερε γραπτὸν διάκοσμον, ἐκ τοῦ ὁποίου σφῆζεται τὸ μέσον τμήμα λευκοῦ δίσκου μετ' ἐρυθρὰ κουφικὰ γράμματα (Πί ν. 687 α). Τὸ κάτω τόξον ἔχει φραχθῆ ἐν μέρει διὰ τοίχου καταλείποντος ἀνοίγμα θύρας, δι' ἧς εἰσέρχεται τις πρὸς τὸ Β. παρεκκλήσιον. Καὶ ὁ Ν. τοίχος ἔχει ἄνω τυφλὸν τόξον καὶ κάτω ἐρμάριον. Τὸν τυφλὸν ἀπὸ Α. τροῦλλον διατρυποῦν τρία παραλληλόγραμμα παράθυρα. Ἡ πρὸ τῆς ἀψίδος Α. καμάρα ἔχει τομὴν ὀξυκρούφου τόξου.

Ἡ ἅγια Τράπεζα εἶναι κτιστὴ, πληροῦσα χαμηλὰ τὸ ἀνοίγμα τῆς μεγάλης ἀψίδος, ἐκατέρωθεν τῆς ὁποίας ἀνοίγεται ἀνά μία μικρὰ κόγχη. Ἐντὸς τῆς Ν. προτομῆ μετωπικοῦ Ἀρχαγγέλου (Πί ν. 687 β), μετ' ἐπίμηκες πρόσωπον, οὗ τὸν κεραμόχρουν προπλασμὸν ἀφίνει πολλαχὸς ἀκύλυπτον ἢ ὄχρα τῆς ἐπιδερμίδος.

Βυσσινόχρουν χρῶμα ἀποδίδει τοὺς χαρακτῆρας του καὶ τὴν κόμην μετ' ἄσκιαν μελανὰς σκιάς. Εἰς τὴν Β. κόγχην ζωγραφεῖται ἐν προτομῇ ὁ Ἅγιος Στέφανος μετ' πλατὺ πρόσωπον (Πί ν. 687 γ) καὶ εἰς τὸ τεταρτοσφαιρίον τῆς ἀψίδος ἡ Δέησις.

Ὁ μετωπικὸς ἐν προτομῇ Χριστὸς (Πί ν. 688 α), μετ' ὅτι ἐπίπεδον πρόσωπον καὶ τοὺς μεγάλους ὀφθαλμούς, ἔχει βυσσινόχρουν τὸ τρίχωμα καὶ κατακόσμους τὰς λευκάς κεραίας τοῦ σταυροῦ τοῦ ἐγγεγραμμένου εἰς τὸν φωτιστόφανον.

Ἐνῶ δὲ ἀριστερὰ ἢ εἰς κλίμακα πολὺ μικροτέρων μεγάλῳφθαλμος Θεοτόκος μετ' ἄσκιαν ῥοδαλὰς παρεΐας, ἢ κλίνουσα τὴν κεφαλὴν καὶ δεομένη (Πί ν. 688 β), δὲν στερεῖται χάριτος, ὁ Πρόδρομος δεξιὰ εἶναι μορφῆ φοβερά. Ὑπὸ τὸ τεταρτοσφαιρίον εἰς τὸ μέσον « ὁ Θεοῦ(ενος) » ὡς παιδίον ἐντὸς τεραστίου δισκαρίου ὑπὸ κιβώριον, τοῦ ὁποίου τὸ λευκὸν τόξον κοσμοῦν κυανοὶ σταυροὶ καὶ βυσσινόχροι ἡμισταυροὶ.

Ἐκατέρωθεν αὐτοῦ ἀνά εἰς ἄγγελος (Πί ν. 689 α), αἰωρῶν θυμιατήριον διὰ τῆς δεξιᾶς καὶ διὰ τῆς ἄλλης κρατῶν σκῆπτρον καὶ περαιτέρω εἰς στάσιν 3/4 συλλειτουργοῦντες ἀνά δύο ἱε-

ράρχαι, ὁ Ἅγιος Νικόλαος⁵⁰ μὲ μονόχρωμον φαίλωνην, ὁ Χρυσόστομος μὲ πολυσταύριον καὶ σφηνοειδῆς γένειον (Πί ν. 689 α - β) καὶ ἄλλοι δύο Ἅγιοι ἐπίσκοποι (Πί ν. 689 γ), ἴσως ὁ Γρηγόριος καὶ ὁ Βασιλείος.

Τοὺς χαρακτῆρας τῶν ἀγγέλων ἔγραψε τρέμουσα ἡ χεὶρ τοῦ ἀγιογράφου· τὰς πτέρυγὰς τῶν ἀποδίδουν κεραμόχροι ἐπιφάνειαι, ἐφ' ὧν λευκαί, ἀμελεῖς, συνεχόμεναι καμπύλαι. Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου διακρίνονται διὰ τὸ ἐντόνωος λαϊκὸν ὕφος τῶν.

Α' ΦΙΛΩΤΙ

1. Παναγία στῆς Γιαλλοῦς

Παρὰ τὴν ἀνατολικὴν ἀκτὴν τῆς νήσου, εἰς ἀρκετὴν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ αἰγιαλοῦ, ἐπὶ λόφου εὐρισκομένον ἐντὸς τῆς περιφερείας τοῦ χωρίου Φιλώτι, σφάζεται ὁ μονόκλιτος μετὰ τρούλλου ναῖσκος τῆς Παναγίας στῆς Γιαλλοῦς⁵¹ (Σχ ε δ. 2· Πί ν. 690 α). Σύντομον περιγραφὴν τοῦ βλ. ἐν Ν. Β. Δρανδάκη, Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ ναοῦ τῆς Νάξου «Παναγία στῆς Γιαλλοῦς» (1288/9), Ε.Ε.Β.Σ. ΛΓ' (1964) σ. 258. Κάτωφιν καὶ τομὴν τοῦ μνημείου παρέχει τὸ Σχ ε δ. 2, ἐκπονηθὲν ὑπὸ τῆς ἀρχιτέκτονος κ. Ἰριδος Κοντογούρη, τὴν ὁποίαν εὐχαριστῶ.

Ἡ ἡμικυλινδρική στέγη τοῦ δυτικοῦ τμήματος τῆς ἐκκλησίας ἔχει ἀρκετὸν μήκος. Ἐπὶ πλέον αὕτη ὑψοῦται πολὺ, ὥστε νὰ ἀποκρύπτῃ τὸ δυτικὸν παράθυρον τοῦ τρούλλου. Ἐξωτερικῶς, ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου εἰς μῆκος 3.30 μ. ἀπὸ τῆς ΒΑ. γωνίας, διακρίνεται σαφῶς τοιῆ (Πί ν. 690 β) μαρτυροῦσα ὅτι ὄλος ὁ τοῖχος δὲν ἐκτίσθη συγχρόνως.

Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ἡ δυτικὴ καμάρα τοῦ ναοῦ, ἡ χωριζομένη ἐσωτερικῶς ἀπὸ τοῦ ἄλλου οἰκοδομήματος διὰ τόξου, ἔχοντος μορφήν σφενδονίου (Πί ν. 691 α), ἀποτελεῖ μεταγενεστέραν προσθήκην. Ἐνῶ δὲ τὸ συνολικὸν μῆκος τοῦ κτηρίου ἀνέρχεται σήμερον ἔσθωθεν εἰς 7.32 μ., ἀρχικῶς θὰ ἔσθωθεν μόλις τὰ 3.15 μ.

Οὕτω δὲ ὁ ναὸς θὰ περιωριζέτο εἰς τὸ τμήμα τὸ καλυπτόμενον ὑπὸ τοῦ τρούλλου, ὅστις κατ' ἀρχαιότατον ἔθος ἔχων κωνικὴν ἐξωτερικῶς τὴν στέγην, βγαίνει ἀπὸ Α. ἐπὶ τοῦ τόξου τῆς ἀψίδος καὶ στεγάζει τὸν ἀμέσως πρὸ αὐτῆς χῶρον.

50. Τὴν κεφαλὴν τῆς παραστάσεως εἶχον ἐπιχειρήσει πρὸ ἐτῶν ἀρχαιοκάπηλοι ν' ἀποτειχίσουν δι' αἰχμηροῦ ὀργάνου. Τὴν βέβηλον ἐπέμβασιν δεκνύει καὶ εἰς τὸν Πί ν. 689 β τὸ παρὰ τὴν κεφαλὴν τοῦ ἁγίου λευκὸν χρῶμα.

51. Τὴν ἐτυμολογίαν τῆς λέξεως ἀπὸ τοῦ ὀνόματος τῆς ἀρχαίας δαίμονος Γελλοῦς ἐνισχύει τὸ ἐξ Ἀπειράνθου Νάξου τοπωνύμιον «οἱ φαραγγιοὶ τῆς Παλλοῦς», τὸ ὅποιον εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ μοῦ γνωρίσῃ ὁ φίλος κ. Β. Σφυρόερας, συντάκτης τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας.

Εἶναι μάλιστα πιθανὸν ὅτι ἡ προσθήκη τῆς δυτικῆς καμάρας ἐγένετο μετὰ τὴν ἀγιογράφισιν. Πρὸς τὴν ὑπόθεσιν ὀδηγεῖ ἡ παρατήρησις ὅτι αἱ ἐπὶ τῶν τυμπάνων τοῦ νοτίου καὶ βορείου τυφλοῦ τόξου τοιχογραφίαι τοῦ Χριστοῦ τῆς Δεήσεως καὶ Παναγίας τῆς Παισολύπτης, τῆς ἐν μέσῳ ἄλλων ἁγίων, ἐπέχουν θέσιν εἰκόνων τέμπλου.

Τὸ ὑπάρχον σήμερον χαμηλὸν, κτιστὸν τέμπλον (Πί ν. 691 α) εἶναι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα νεώτερον τῶν τοιχογραφιῶν. Καὶ εἰς τὸ μεταγενέστερον τοῦ ναοῦ τῆς Νάξου βυζαντινῶν χρόνων ΝΑ. παρεκκλήσιον τῆς Ἁγίας Σοφίας Μυστρῶν, τὸ στεγαζόμενον δι' ἀσπίδος, εἰς τὰ τύπανα τῶν τυφλῶν τόξων, τὰ ὁποῖα ἀνέχουν αὐτὴν, εἰκονίζονται ἐπὶ τοῦ βορείου, μέγας μονήρης μετωπικὸς Χριστὸς καὶ ἐπὶ τοῦ νοτίου, ὡς ἐπιτρέπουν νὰ ὑποθέσωμεν τὰ διαφανόμενα ἴχνη τῆς καλυπτομένης ὑπὸ ἀλάτων τοιχογραφίας, ὁμοίαν διαστάσεων Παναγία, προφανῶς πάλιν ἀντὶ εἰκόνων τέμπλου.

Διὰ τὰς τοιχογραφίας τοῦ ναοῦ τῆς Νάξου παραπέμπω εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν ἀνατέρω μελέτην, ἐν τῇ ὁποία παρατηρῶ (σ. 261, ὑποσ. 1) ὅτι δὲν ἀντελήφθη εἰς τὸν ναὸν παρουσίαν δύο στρωμάτων τοιχογραφιῶν.

Πρέπει νὰ προστεθῇ ὁμως, ὅτι ἔρευνα γενομένη κατὰ παράκλησίν μου ὑπὸ τοῦ συντηρητοῦ κ. Ν. Κάιλα, ὅστις ἐστερέωσε τὴν ἐπὶ τοῦ νοτίου τυμπάνου ἐτοιμόρροπον τοιχογραφίαν τοῦ Σωτήρος, διεπίστωσεν ὅτι εἰς τὴν ἀψίδα ὑπὸ τὸ σφζόμενον στρώμα διαφαίνονται ἴχνη καὶ ἄλλου παλαιότερου στρώματος. Καὶ εἰς τὸν τρούλλον τὸ κεκαλυμμένον δι' ἀσβέστου ἐπίχρισμα, ἔχον ἀδράν τὴν ἐπιφάνειαν, διατηρεῖ ἴχνη ἐρυθροῦ χρώματος. Πάντως τὸ εἶδος καὶ ἡ χρονολογία τοῦ ἀρχικοῦ γραπτοῦ διακόσμου τῆς ἐκκλησίας παραμένουν προβληματικά.

Ἐκ τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ναοῦ παρατίθενται εἰκόνες : α) τῆς Πλατυτέρας (Πί ν. 691 β), ἥτις ἀνήκει πιθανώτατα εἰς τὸν εἰκονογραφικὸν τύπον Παναγίας τῆς Νικοποιοῦ. Κατὰ τὸν αὐτὸν τύπον εἰκονίζεται ἡ Θεοτόκος ἐν προτομῇ καὶ ἐπὶ κεραμίνης πλακῶς τοῦ Λούβρου ἐκ Κων/πόλεως (περὶ τὸ 1000 μ.Χ.), κρατοῦσα κάτωθεν στρογγύλον ὠσαύτως δίσκον⁵². Ὁ τρόπος καθ' ὃν βασιτάζεται ὁ δίσκος⁵³, ὁ αὐτὸς καὶ εἰς γραπτὸν διά-

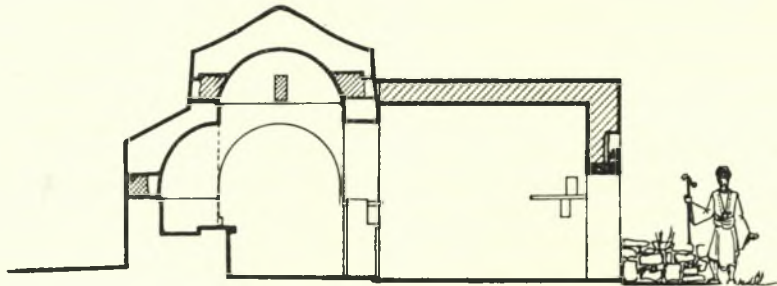
52. Ét. Coche de la Ferté, Décorés en céramique byzantine au Musée du Louvre, en Cahiers archéologiques IX (1957) σ. 192-194 (εἰκ. 3β, 4).

53. Ὅμοιος περίπου κρατεῖ τὸν δίσκον ἡ Θεοτόκος καὶ εἰς μικρογραφίαν συριακοῦ χειρογράφου, H. Omont, Peintures dans un manuscrit syriaque de VIIIe ou VIIIe siècle en Monuments Piot XVII (1909) σ. 94 καὶ πίν. VI, εἰκ. 7. Ὁ δίσκος ὁμοῦς ἐκεῖ εἶναι ἐλλειπτικὸς.

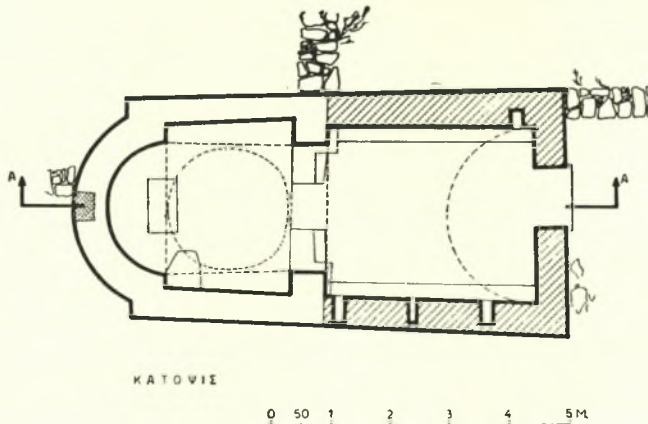
κοσμον τοῦ Βαδωίτ, μαρτυρεῖ, ὡς παρατηρήθη, ἀξιοσημεῖωτον συνέχειαν ἀρχαίας παραδόσεως. Στρογγύλος εἶναι ὁ δίσκος καὶ εἰς νόμισμα τοῦ Μιχαήλ Δούκα (1071 - 1078). Διὰ τὴν παράστασιν τῆς Νικοποιοῦ ἐπὶ νομισμάτων βλ. καὶ Η. Longuet, Introduction à la Numismatique byzantine, London 1961, σ. 20.

στοῦ⁵⁴, ὅστις φέρει τὴν ἐπωνυμίαν Φιλάνθρωπος (Πί ν. 692 β).

Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας ἀποτελοῦν ἐπαρχιακὸν ἔργον καλῆς ποιότητος. Ὁ ἀγιογράφος, ἂν καὶ ἔχη δεχθῆ τὴν ἐπίδρασιν τῆς μεγάλης τέχνης, παραμένει λαϊκός, ὡς ἐντονώτερον μαρτυροῦν ἀτεχνοὶ καὶ δυσαναλόγως μεγά-

ΤΟΜΗ Α-Α

ΚΑΤΟΠΙΣ

0 50 1 2 3 4 5 Μ

Σχέδ. 2. Τομή καὶ κάτοπις ναοῦ Παναγίας στῆς Γιαλλοῦς

β) Τοῦ Σωτῆρος τῆς Δεήσεως (Πί ν. 692 α). Τὸν αὐτὸν τύπον τοῦ Χριστοῦ συναντῶμεν καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Νάξου, εἰς τὸ τεταρτοσφαίριον τῆς ἀψίδος τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, τοῦ σωζομένου ἐν τῇ τοποθεσίᾳ Λαθρίνου τοῦ χωρίου Σαγκρί. Διὰ τὰς τοιχογραφίας τοῦ ναοῦ, διαφόρου τεχνικῆς καὶ ποιότητος, ἐπιφυλάσσομαι νὰ γράψω ἄλλοτε, παρέχων ἐνταῦθα μόνον εἰκόνα τοῦ Χρι-

λοι ὁ λαϊκός καὶ ἡ κεφαλὴ τοῦ μικροῦ Χριστοῦ, τὸν ὁποῖον βαστάζει Παναγία ἢ Παυσόλυπη⁵⁵.

Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

54. Τὴν τοιχογραφίαν ἔχει δημοσιεύσει ὁ καθηγητῆς Ν. Κοντολέων, Εἰδήσεις περὶ τῶν χριστιανικῶν μνημείων τῆς Νάξου, τόμος εἰς μνήμην Κ. Ἀμάντου, Ἀθῆναι 1960, εἰκὼν 15.

55. Βλ. Ν.Β. Δρανδάκη, ἐ.ά., εἰκ. 9.

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛ. ΚΡΗΤΗΣ

Μουσείον Ἡρακλείου

Ἔργασια ἐπανεκθέσεως. Κατὰ τὸ λήξαν ἔτος ἐπραγματοποιήθη ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου Στυλιανοῦ Ἰαλεξίου ἡ ἀναμόρφωσις τῶν αἰθουσῶν ἐκθέσεως τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου, χρησιμοποιοθησῶν τεσσάρων νέων αἰθουσῶν καὶ σειρᾶς νέων προθηκῶν. Οὕτω κατέστη δυνατόν νὰ εἶναι ἐτοιμὴ ἡ ἔκθεσις, ὑπὸ τὴν νέαν αὐτῆς μορφήν, κατὰ τὴν ἐναρξίν τῆς τουριστικῆς περιόδου, ἀπετέλεσε δὲ εὐχάριστον ἐκπληξίν διὰ τοὺς ἐπιστήμονας καὶ ἐπισκέπτας τὸ ἄνοιγμα τῆς τελείως νέας αἰθούσης τοῦ Ζάκρου, εἰς ἣν ἐξετέθησαν διὰ πρώτην φοράν τὰ ἐκ τοῦ ἀνακτόρου εὐρήματα τῶν προηγουμένων ἐτῶν, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ἐξαιρετικῶς σημαντικῶν εὐρημάτων τοῦ 1963. Διὰ πρώτην φοράν ὠλοκληρώθη τῶρα ἡ ἔκθεσις τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου, καταλαβούσα εἰκοσιν ὠλοκλήρους αἰθούσας.

Ἡ νέα ἔκθεσις, ἥτις ἔτυχεν ἤδη γενικῆς ἐπιδοκίμασις ὑπὸ τῶν ἐπιστημόνων, ἠκολούθησε βασικῶς τὴν παλαιάν διάταξιν, ἐγένοντο ὁμοίως καὶ ὄρισμένοι μεταβολαὶ καὶ προσθήκαι κατὰ τὰ συνταχθέντα ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου Στυλ. Ἰαλεξίου σχέδια. Αἱ μεταβολαὶ αὐτὰ εἶναι αἱ ἀκόλουθοι:

Εἰς τὴν αἶθουσαν τοῦ νεολιθικοῦ καὶ προανακτορικοῦ πολιτισμοῦ ἐξετέθησαν εἰς ἰδιαιτέραν προθήκην χαρακτηριστικὰ ἀγγεῖα ἐκ τῶν προσφάτων ἀνασκαφῶν Κνωσοῦ καὶ Φαιστοῦ, ὡς καὶ λαμπρὰ σειρὰ, τὸ πρῶτον ἐκτιθεμένη, ἐξ ἀκεραίων ὑπονεολιθικῶν ἀγγείων ἐκ Φουρνῆς. Εἰς τὴν αὐτὴν αἶθουσαν ἐτοποθετήθησαν δύο προθηκαὶ πρὸς ἔκθεσιν ἀγγείων κατ' ἐπιλογὴν ἐκ τῆς μεγάλης ὁμάδος εὐρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Λεβήνος.

Τῆς παλαιοανακτορικῆς αἰθούσης τὸ ὕλικόν ἦτο κατὰ γενικὴν ὁμολογίαν δυσαναλόγως πολὺ διὰ τὸν χρόνον μιᾶς μόνης αἰθούσης. Ἐκτὸς τοῦ δυσμενοῦς αἰσθητικοῦ ἀποτελέσματος, εἶχε δημιουργηθῆ καὶ ὀξὺ πρόβλημα κινήσεως τῶν τεραστίως αὐξηθεισῶν ὁμάδων περιηγητῶν μὲ κίνδυνον τῶν ἑξω τῶν προθηκῶν μεγάλων ἀγγείων. Τὸ ὕλικόν τοῦτο διηρέθη ἤδη εἰς δύο τμήματα, ἐξ ὧν τὸ ἓν περιλαμβάνει τὰ εὐρήματα ἐκ τῶν παλαιῶν ἀνακτόρων Κνωσοῦ καὶ Μαλίων ὡς καὶ τὰ ἐκ τῶν λοιπῶν παλαιοανακτορικῶν χώρων καὶ « ἱερῶν κορυφῆς », τὸ δὲ ἕτερον διετέθη διὰ τὰ ἀντικείμενα τὰ προελθόντα ἐκ τῶν παλαιῶν ἀνακτόρων τῆς Φαιστοῦ. Ταῦτα αὐξηθέντα διὰ τῶν μεταπολεμικῶν ἀνασκαφῶν εἶναι τόσον πολυα-

ριθμότερα τῶν ἐκ τῶν λοιπῶν χώρων, ὥστε νὰ δικαιολογῆται ἡ διάθεσις μιᾶς ὠλοκλήρου αἰθούσης δι' αὐτὰ. Εἰς τὴν πρώτην ἐκ τῶν δύο τούτων αἰθουσῶν ἐξετέθησαν διὰ πρώτην φοράν καὶ χαρακτηριστικὰ δειγμάτων ἐκ τῶν οἰκιῶν Κνωσοῦ (τινὰ ἐκ τῶν νέων ἀνασκαφῶν τοῦ S. Hood), σειρὰ « κωδωνοσχημῶν » εἰδωλίων ἐκ Τυλίσου, ὡς καὶ εἰδώλια ἐκ τῶν νεωστὶ ἀνασκαφέντων « ἱερῶν κορυφῆς ». Εἰς τὴν διατεθείσαν διὰ τὸ ἀνάκτορον τῆς Φαιστοῦ αἶθουσαν ἐπετεύχθη μὲ τὴν ἐξασφαλισθεῖσαν ἐπάρκειαν τοῦ χώρου καλυτέρα προβολὴ τῶν ἀντικειμένων καὶ προσθήκη νέων ἐξαιρετικῶν δειγμάτων τοῦ « καμαραϊκοῦ » ρυθμοῦ ἐκ τῶν τελευταίων ἀνασκαφῶν.

Ἀνάλογος διαίρεσις εἰς δύο τμήματα ἐγένετο εἰς τὴν « νεοανακτορικὴν » αἶθουσαν, ἥτις ἦτο ἀσφυκτικῶς πλήρης. Ἐνταῦθα ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν ἡ ρυθμολογικὴ ἐξέλιξις καὶ οὕτως ἀηρτίσθη μία αἶθουσα ἀντιπροσωπεύουσα τὴν παλαιότεραν νεοανακτορικὴν φάσιν (ΜΜ III - ΥΜ ΙΑ) καὶ ἕτερα ἐκπροσωποῦσα τὴν νεώτεραν (ΥΜ ΙΒ, ΥΜ ΙΙ, ΥΜ ΙΙΑ). Οὕτω κατέστη δυνατὴ καὶ ἡ καταλληλοτέρα ἔκθεσις τῶν μεγάλων πίθων τοῦ « ἀνακτορικοῦ ρυθμοῦ », τῶν προερχομένων ἐκ τοῦ ἀνακτόρου καὶ τῶν παρακειμένων οἰκιῶν (ὁμάς δυτικῶν ἀποθηκῶν, ΝΔ. καὶ ΒΔ. γωνίας, « βασιλικῆς ἐπαύλεως » κ.λ.π.), οἱ ὅποιοι προηγουμένως λόγῳ ἑλλείψεως χώρου ἦσαν ἐκτεθειμένοι εἰς τὴν αἶθουσαν τῶν νεκροπόλεων, ἐξαφανιζόμενοι μεταξὺ τῶν προθηκῶν. Ἐπετεύχθη οὕτως ἡ προβολὴ τοῦ μνημειώδους χαρακτῆρος τῶν μεγάλων « ἀνακτορικῶν » ἀμφορέων καὶ πίθων, ἡ δὲ ἔκθεσις ἀπέβη καὶ περισσότερον διδακτικὴ, παρέχουσα ἀκριβεστέραν εἰκόνα τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνακτόρου. Ὅμοι ἐξετέθησαν τὰ ἀρτόσχημα ἀλάβαστρα τοῦ δωματίου τοῦ θρόνου, σειρὰ σφραγίδων ἐκ τῶν ἀγγλικῶν ἀνασκαφῶν καὶ ἡ κεραμικὴ τῆς κυρίας φάσεως τῆς τελικῆς καταστροφῆς, ἥς ἐνδιαφέρουσα σειρὰ ἀηρτίσθη τελευταίως ἐξ ὀστράκων τῆς Κνωσοῦ ὑπὸ τοῦ M. Porham. Μία πυραμιδικὴ προθήκη διετέθη διὰ τὰ ἐξαιρετὰ τεμάχια κεραμικῆς καὶ ἕτερα διὰ τὰ ἑλεφάντινα ἐκ τοῦ ΥΜ ΙΒ στρώματος τοῦ « βασιλικοῦ δρόμου ».

Εἰς τὴν αἶθουσαν τῶν νεκροπόλεων προσετέθησαν τὰ χαρακτηριστικὰ πῆλινα ὁμοιώματα χορῶν καὶ σκηνῶν λατρείας ἐκ Καμηλάρη, καὶ ἓν μοναδικόν διὰ τὴν Κρήτην κρᾶνος ἐξ ὀδόντων ἀγριοχοίρου, προερχόμενον ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν Evans (Πί v. 693 a) εἰς Ζαφὲρ Παπούραν (Prehist. Tombs σ. 66) καὶ ἀνασυγκροτηθὲν τῶρα διὰ πρώτην φοράν.

Εἰς τὴν αἶθουσαν τῶν ἐπαύλεων ἐγένετο περισ-

σότερον εὐνοϊκὴ τοποθέτησις τῶν χαλκῶν μεγάλων πελέκεων ἐκ τοῦ μεγάρου Νίρου, οἵτινες ἐποθετήθησαν εἰς τὸ ἄκρον τοῦ διαδρόμου τῆς δυτικῆς πτέρυγος, παρασχεθείσης οὕτω τῆς ἀναγκαίας προοπτικῆς. Μικρὰ μεταβολὴ θέσεως, ἐπιβαλλομένη ἐκ τοῦ ρεύματος κινήσεως τῶν ἐπισκεπτῶν, ἐγένετο εἰς τὰ τρία ἀνάγλυφα ἄγγεῖα ἐξ Ἁγίας Τριάδος, εἰς τὴν αὐτὴν δὲ αἰθουσαν μετεφέρθη, ὡς ἔδει, ἢ μικρὰ προθήκη μὲ τὰ κοσμήματα τῆς Ἁγίας Τριάδος καὶ τοὺς χρυσοὺς πελέκει τοῦ Ἀρκαλοχωρίου, ἐκτεθεῖσα οὕτως εἰς τὴν οἰκίαν αἰθουσαν, ἔνθα ἐκτίθενται καὶ τὰ λοιπὰ εὐρήματα ἐκ τῶν χώρων αὐτῶν.

Εἰς τὴν ἐξ ὀλοκλήρου νέαν αἶθουσαν τοῦ Ζάκρου ἐξετέθη ὁ θησαυρὸς τῶν λιθίνων ἄγγειων, τὰ χαλκὰ τάλαντα καὶ οἱ ὀδόντες τῶν ἐλεφάντων ὡς καὶ σειραὶ κεραμικῆς. Ἐντὸς ἰδιαιτέρων θηκῶν ἐξετέθη ἡ κεφαλὴ τοῦ ταύρου καὶ τὸ μοναδικὸν ρυτὸν τῶν αἰγῶν.

Εἰς τὴν «μετανακτορικὴν» αἶθουσαν ἐξετέθησαν διὰ πρώτην φοράν αἱ ἐντυπωσιακαὶ θεαί μεθ' ὄψωμένων χειρῶν ἐκ Γάζι καὶ εἰς ἐξαιρετος κρατήρ ὙΜ ΙΙΙΓ χρόνων.

Ἡ τέως «γεωμετρικὴ» αἶθουσα διηρέθη ἐπίσης εἰς δύο: Μίαν «πρωτογεωμετρικὴν καὶ πρῶτον γεωμετρικὴν», καὶ μίαν «ὄμιον γεωμετρικὴν καὶ ἀνατολιζούσαν». Οὕτω κατέστη δυνατὴ ἢ διὰ πρώτην φοράν ἔκθεσις τῶν μνημειωδῶν γεωμετρικῶν καλπῶν κ.λ.π. τῆς ἀνασκαφῆς Ν. Πλάτωνος ἐκ Τεκῆ καὶ ἡ ἐπίσης τὸ πρῶτον γενομένη παρουσίασις τῶν μοναδικῶν, ποικίλων καὶ λίαν ἐνδιαφερόντων εἰδωλίων ἐκ τοῦ σπηλαίου τῆς Ἰνάτου. Εἰς τὴν δευτέραν γεωμετρικὴν αἶθουσαν προσετέθησαν πλείσται πολύχρωμοι κάλπαι ἐκ Φορτέτσας.

Ἐν τῇ προσπαθείᾳ ὅπως πᾶν μετρίως διατηρήσεως καὶ ἀσαφῆς ἀντικείμενον ἐκ τῶν ἐχόντων καλλιτεχνικῶν ἐνδιαφέρον συνοδευθῆ ὑπὸ βοηθητικοῦ σχεδίου ἢ ἀναπαραστάσεως, ἐπιτρεπούσης τὴν πληρεστέραν κατανόησιν αὐτοῦ ὑπὸ τῶν ἐπισκεπτῶν, ἐφιλοπονήθη, κατὰ τὰς ὁδηγίας τοῦ ὑπογράφοντος, ὑπὸ τοῦ ἐξαιρετοῦ καλλιτέχνου κ. Θωμᾶ Φανουράκη, σειρά τοιοῦτων ἀναπαραστάσεων, ὧν τινες ἐξετέθησαν ἤδη πλησίον τῶν ἀντιστοιχῶν ἀντικειμένων. Οὕτω ἐξετέθη ἀναπαραστάσις τοῦ χαλκοῦ διατρήτου πελέκεως ἐκ Ζάκρου καὶ ἑτέρα τῆς χαλκῆς ἐκκρούστου ζώνης τῆς Φορτέτσας, τοποθετηθεῖσης ἤδη εἰς χωριστὴν κατάλληλον προθήκην. Ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐφιλοπονήθη σειρά ἐπεξηγηματικῶν ἐπιγραφῶν.

Ἄλλὰ καὶ ἄλλων βοηθητικῶν μέσων, συντελούντων εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ μινωικοῦ πολιτισμοῦ, ἐπεδιώχθη ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου ἢ κατασκευῆ. Οὕτω

κατεσκευάσθη ὑπὸ τοῦ κ. Γ. Μαρτίνη κατὰ τὰς ὁδηγίας τοῦ Ἐφόρου, ὄραϊον ὁμοίωμα τῆς «βασίλικῆς ἐπαύλεως» Κνωσοῦ (Πί ν. 693 β), θὰ ἐπακολουθήσῃ δὲ ἡ φιλοπρόνησις καὶ ἄλλων. Δι' αὐτῶν θὰ δίδεται σαφεστέρα ἰδέα τῆς μινωικῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἀπὸ ἐκείνην, τὴν ὁποίαν παρέχουν οἱ παραμορφωθέντες ἐκ τῶν «ἀναστηλώσεων» χώροι, θὰ συσχετίζονται δὲ τὰ ἀντικείμενα πρὸς τοὺς τόπους προελεύσεως αὐτῶν.

Ἡ ἐργασία ἐκθέσεως τῆς Συλλογῆς Γιαμαλάκη συνεπληρώθη μὲ μίαν προθήκην, περιέχουσαν τὰ σημαντικώτερα ἐκ τῶν χρυσῶν, ἀργυρῶν καὶ χαλκῶν νομισμάτων τῆς Συλλογῆς. Ἡ ἐργασία καταγραφῆς καὶ ἐκθέσεως τούτων ἐγένετο ὑπὸ τῆς ἐπιστημονικῆς βοηθοῦ δ. Στυλ. Παρλαμᾶ.

Εἰς τὸ ἐργαστήριον τοῦ Μουσείου συνεχίσθη μὲ ἐντατικὸν ρυθμὸν ἡ ἐργασία ἀποκαταστάσεως τῶν εἰρημάτων ἐκ τῶν τελευταίων ἀνασκαφικῶν περιόδων, ὡς καὶ ἐκ τῶν ἐργασιῶν περισυλλογῆς ὑπὸ τοῦ μονίμου καὶ ἐκτάκτου τεχνικοῦ προσωπικοῦ, ἦτοι τῶν τεχνιτῶν Ι. Μερამβελιωτάκη καὶ Κ. Βιτωράκη καὶ τῶν ἡμερομισθίων Γ. Ἡλιάκη, Ἄλεξ. Παπαδάκη, Ἀναστ. Καρούσου καὶ Κ. Νικάκη.

Λοιπὰ ἔργα Μουσείων καὶ ἀρχαιολογικῶν χώρων

Ἐπερατώθη τὸ Στρωματογραφικὸν Μοῦσεῖον Κνωσοῦ καὶ συνεχίσθη ἡ ταξινόμησις τοῦ στρωματογραφικοῦ ὕλικου ἐντὸς ἐιδικῶς κατασκευασμένων κιβωτιδίων, τοποθετομένων ἐπὶ ἐταξερῶν Dexion. Ἡ ἐπιστημονικὴ ἐργασία ἐκτελεῖται ὑπὸ μελῶν τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς.

Ὁμαλῶς ἐλειτούργησεν ἡ Συλλογὴ Ἁγίου Νικολάου ὑπὸ τὴν ἐπιβλεψιν τῆς ἐκτάκτου Ἐπιμελητρίας κ. Μ. Τζώρτζη - Καρύδη, ἐνῶ περατοῦται τὸ νέον μέγα κτήριο, εἰς ὃ πρόκειται νὰ μεταστεγασθῆ αὕτη.

Συλλογὴ Μεταξῶ

Ἡ Συλλογὴ αὕτη ἐπλουτίσθη κατὰ τὸ λήξαν ἔτος μὲ σειράν ἀξιολόγων ἀντικειμένων. Τὰ σημαντικώτερα εἶναι μέγας πίθος τοῦ 7ου π.Χ. αἰῶνος ἐξ Ἀρκάδων, μὲ θαυμασίαν ἀνάγλυφον παράστασιν ἐπὶ τοῦ λαμοῦ ζεύγους ἀνδρὸς καὶ γυναικός, ἐπαναλαμβανομένη μεταξὺ καθέτου ἀναγλύφων ταινιῶν καὶ φοινίκων (Πί ν. 694 α). Ὁ ἀνὴρ διὰ τῆς ἀριστερᾶς ἐναγκαλιζέται τὴν γυναῖκα, ἡ ὁποία φέρει πόλον καὶ ἐσθῆτα καὶ ἔχει τὰς χεῖρας καθήμενας, κατευθύνει δὲ τὴν ἑτέραν χεῖρα πρὸς τὴν αἰδῶ αὐτῆς. Κατωτέρω ὑπάρχει σπεῖρα συνδέουσα λεοντοκεφαλᾶς καὶ ταύρου ἐπαναλαμβανόμενος ἐντὸς «μετοπῶν», αἱ ὁ-

ποίαι περιορίζονται υπό ταινιών και κόμβων. Το κατώτερον τμήμα του πίθου διακοσμείται με κυματοειδείς ταινίας, κόμβους και έντυπους σπείρας και ρόδακας. Το έρωτικό ζεύγος θά ήδυνάτο να έρμηνευθῆ ως Ζεύς και Εὐρώπη (λόγω τῆς παρουσίας του ταύρου) ἢ ως Θησεὺς και Ἄριάδνη· πιθανῶς ὁ φοινιξ δηλοῖ τὴν Δῆλον, ἔνθα κατά τὴν παράδοσιν (ὄχι ὁμως τὴν παλαιότεραν) ἐγκατέλειπεν ὁ Θησεὺς τὴν Ἄριάδνην. (Πρβλ. διὰ τὸν φοινικα τῆς Δήλου Ὁδ. ζ 62-3 και Θεογν. 6). Ἔτερον λαμπρὸν τεμάχιον πίθου, με παράστασιν ὁμοίου ἐρωτικοῦ ζεύγους και ἀνωπῶν σφιγγῶν (Πί ν. 694 γ) και δαιδαλική μορφή, με κόμμωσιν «κατὰ ὀρόφους» και στεφάνην ροδάκων (Πί ν. 694 β) προέρχονται ἐπίσης ἐξ ἀναλόγων πίθων εὐρεθέντων εἰς Ἀρκάδας. Ὁραία και κατά τι νεώτερα εἶναι πηλινὴ μάσκα με δύο σειρὰς σπειρῶν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς (Πί ν. 695 α). Τὴν αὐτὴν προέλευσιν ἔχουν δύο χαλκαῖ μίτραι (ἡ μία φέρει δύο λέοντας ἔχοντας ἐνιαίαν κεφαλὴν). Ἐνδιαφέρουσα μορφή εἰδωλίου δαιδαλικῶν χρόνων (Πί ν. 695 β) προέρχεται ἀπὸ τὸν Ἄϊμονα Μυλοποτάμου και πιθανῶς ἀνήκει εἰς ὁμάδα, ἥς ἄλλα δείγματα περιῆλθον εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου.

Ἐκ τῶν λοιπῶν ἀντικειμένων, ἅτινα ἀπέκτησεν ἡ Συλλογὴ κατὰ τὸ 1964, σημαντικὰ εἶναι προχοῖδιον και τριπλοὺς κέρνους ΠΜ II χρόνων (Πί ν. 695 δ), χαλκοὺν πρωτογεωμετρικὸν εἰδῶλιον με χαρακτηριστικὴν ἐσοθῆτα (Πί ν. 695 γ) και σειρά σφραγίδων, ἐξ ὧν τινες ἐκ τῆς περιοχῆς Καλῶν Λιμένων. Μία ἐκ τούτων εἶναι λεοντόμορφος, ἔτερα ἔχει σχῆμα ὀκτασχήμου ἀσπίδος, ἄλλη φέρει παράστασιν αἰγάγου, ἄλλη παράστασιν ζεύγους κυνοκεφάλων (;). Δύο τρίπλευροι ἱερογλυφικαὶ προέρχονται ἐκ Ζίντα και Ὁλοῦντος. Μία ἀμυγδαλοειδῆς ἐκ σαρδῶνυχος ἀπὸ τὸ Ἀμάρι φέρει παράστασιν πλοῦσι. Δύο φακοειδεῖς προέρχονται ἀπὸ τὴν Ὁλοῦντα. Ἐξ αὐτῶν ἡ μία ἐκ σαρδίου ἔχει δύο λέοντας ἐκατέρωθεν φυτικού θέματος και βωμοῦ, ἡ δὲ ἔτερα ἐκ σαρδῶνυχος ἔχει δύο αἰγάγρους.

Ἄνασκαφὴ Κατσαμπᾶ

Ἐπὸ τοῦ Ἐφόρου Στυλιανοῦ Ἄλεξιῦ συνεχίσθη διὰ μικρᾶς πιστώσεως τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας ἡ ἀνασκαφὴ Κατσαμπᾶ κατὰ τοὺς μῆνας Σεπτέμβριον και Ὀκτώβριον.

Ἄνεσκαφὴ δρόμος τοῦ πέρυσιν ἀνασκαφέντος τάφου Η, ὅστις ἀπέδωσε τὴν ἐλεφαντίνην πυξίδα μετ' ἀναγλύφου παραστάσεως ταυρομαχίας, και σειρὰν ἐνδιαφερόντων πηλινῶν και λιθινῶν ἀγγείων. Ὁ δρόμος εὐρέθη κενός, ἐνδιαφέρουσα

ὑπῆρξεν ὁμως ἡ παρατήρησις ὅτι οὗτος δὲν ἦτο ἀνοικτός ἄνωθεν, ἀλλ' εἶχεν ὄροφὴν θολωτὴν λαξευμένην εἰς τὸν μαλακὸν βράχον, ἥς ἐσώζετο μικρὸν τμήμα ἐμπροσθεν τῆς εἰσόδου τοῦ τάφου (Πί ν. 696 α). Ἄλλὰ και καθ' ὅλον τὸ μήκος τοῦ δρόμου, ἦτο πρόδηλον ὅτι τὰ τοιχώματα συνηνοῦντο ἀρχικῶς και ὅτι ὑπῆρχε τὸ πάλαι ὄροφὴ λαξευτὴ καταρρεῦσα. Τοῦτο συνήγεται ἐκ τοῦ ὅτι ἡ λεία ἐπιφάνεια τοῦ βράχου διεκόπτετο εἰς ὕψος 6.80 μ. ἄνωθεν τοῦ δαπέδου και καθίστατο ἀνάματος συνετεία τῆς καταρρεῦσεως τοῦ ἀρχικῶς συμφοῦς τμήματος τοῦ βράχου, ὅπερ ἀπετέλει τὴν ὄροφὴν. Καταπεσόντα τμήματα ταύτης παρετηρήθησαν εἰς τὰ ἀνώτερα στρώματα τῆς ἐπιχώσεως τοῦ δρόμου.

Βάθος ὁ δρόμος εἶχε κατὰ μὲν τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον αὐτοῦ 7.90, κατὰ δὲ τὸ δυτικὸν 8.58 μ., σχηματιζομένης οὕτω τῆς κατωφερείας πρὸς τὸν θάλαμον. Τὸ μήκος αὐτοῦ ἦτο 9.30, τὸ δὲ πλάτος 1.38 πρὸ τοῦ τάφου και 0.95 μ. κατὰ τὴν ἔναρξιν. Τὰ τοιχώματα συγκλίνουν πρὸς τὰ ἄνω, ἀπέχοντα κατὰ μὲν τὸ κατώτερον μέρος αὐτῶν παρὰ τὸ δάπεδον 1.38 μ., εἰς δὲ τὸ σημεῖον γενέσεως τοῦ θόλου περὶ τὸ 1 μ. Λόγω τοῦ μεγάλου βάθους και μήκους τοῦ δρόμου ἡ ἀνασκαφὴ αὐτοῦ ὑπῆρξε μακρὰ και ἐπίπονος.

Ἄνασκαφὴ τάφου εἰς Ἄνω Βάθειαν

Κατὰ τὴν διάνοξιν διὰ προωθητῆρος ἀγροτικῆς ὁδοῦ ἀπὸ τοῦ συνοικισμοῦ Ἁγίου Ἰωάννου εἰς Βαθὺ, Πάνω Βάθειας, εὐρέθη, κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ρεῖθρον τῆς ὁδοῦ, ἡ εἰσὸδος λαξευτοῦ τάφου. Ὁ θάλαμος εὐρίσκειται εἰς τὸν ἐκ κούσκουρα «δέτην», ὁ ὅποιος ὑπέρκειται τῆς ὁδοῦ. Τὸ σημεῖον εὐρέσεως τοῦ τάφου κεῖται εἰς ἀπόστασιν περίπου 200 μ. ἀπὸ τῆς διακλαδώσεως τῆς ὁδοῦ πρὸς Ἐπισκοπὴν και τοῦ ἀγροτικοῦ δρόμου πρὸς Βαθὺ. Κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ἀνασκαφῆς ἦτο ὄρατον ἐκ τῆς εἰσόδου τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ πεταλοειδοῦς θαλάμου (Πί ν. 696 β) και μία λάρναξ ἀκεραία τοῦ κιβωτισοῦ τύπου, κειμένη ἐπὶ τοῦ δαπέδου με τὴν μίαν μακρὰν πλευρὰν ἐπὶ τοῦ δαπέδου και τοὺς πόδας πρὸς Β. Πρὸ τοῦ στομίου τῆς λάρνακος ἔκειτο τὸ πῶμα αὐτῆς. Ἡ ὄροφὴ δὲν εἶχε καταρρεῦσει, ἀλλ' ὁ θάλαμος εἶχεν ἐν μέρει καλυφθῆ ἀπὸ τὰ ἐκ τῆς εἰσόδου εἰσδύσαντα χῶματα. Ἡ σκαφὴ ἀπέβλεπεν ἀρχικῶς εἰς τὸν καθαρισμὸν τμήματος τοῦ δρόμου πρὸ τῆς εἰσόδου, ὅπου διεκρίνοντο και λίθοι, ἀνήκοντες εἰς τὸ φράγμα. Συνεχιζομένης τῆς σκαφῆς τοῦ δρόμου ἀπεκαλύφθη τὸ φράγμα τῆς εἰσόδου εἰς ὅλον τὸ σφζόμενον ὕψος αὐτοῦ, 1.35 μ. Τὸ δάπεδον τοῦ δρόμου εὐρίσκειται εἰς βάθος 1.65 μ. πε-

ρίπου από τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας τῆς ὁδοῦ, τὸ δὲ πλάτος αὐτοῦ πρὸ τοῦ φράγματος εἶναι 0,55 μ. Τὸ ἄνω μέρος τῆς εἰσόδου ἔχει διαμόρφωσιν ἡμικυκλικήν. Ἡ ἀμελῆς λάξευσις καθίστα δυσχερῆ τὸν καθαρισμὸν τῶν τοιχωμάτων τοῦ δρόμου. Μετὰ τὴν φωτογράφησιν διελύθη τὸ φράγμα τῆς εἰσόδου· διεπιστώθη δὲ τότε ὅτι ἀπετελεῖτο κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπὸ ἀκατεργάστους ὀγκολίθους «κουσκουρα», πιθανῶς προελθόντας ἀπὸ τὴν λάξευσιν τοῦ θαλάμου.

Ὁ θάλαμος — διαστάσεων 1.15 x 1.30 καὶ ὕψους περίπου 1.50 μ. — καταλαμβάνετο σχεδὸν ὀλόκληρος ἀπὸ τὴν λάρνακα καὶ τὸ παρ' αὐτὴν πῶμα (Πί ν. 696 γ). Ἡ λάρναξ περιεῖχε μέρος τῶν λειψάνων ἐνὸς νεκροῦ. Τὰ τοιχώματα τῆς λάρνακος ἔχουν καθέτους ἀναγλύφους ζώνας καὶ χαρακτῆρας γραμμῆς. Εἰς τὴν μίαν στενὴν πλευράν, ὅπως καὶ εἰς τὰς τριγωνικὰς πλευράς τοῦ πώματος, ὑπάρχουν ἐγχάρακτα ἡμικύκλια.

Κάτωθεν τῆς λάρνακος καὶ τοῦ πώματος ἔκειντο ἐπὶ τοῦ δαπέδου δύο νεκροί, ἕκ τῶν ὁποίων ὁ βορείως κείμενος ἔκειτο ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ πλευροῦ μὲ τὸς μηροὺς κεκαμμένους. Τούτου δὲν διετηρεῖτο τὸ κρανίον. Πιθανῶς οὗτος εἶχεν ἐξαχθῆ ἐκ τῆς λάρνακος κατὰ γενομένην παλαιὰν διατάραξιν. Ὁ ἕτερος νεκρὸς ἔκειτο ὑπτίως, βλέπων πρὸς τὴν εἰσόδον τοῦ τάφου (Πί ν. 696 δ). Τούτου διατηρεῖται τὸ κρανίον — κυρίως κατὰ τὸ ὀπίσθιον τμήμα. Παρὰ τὴν κεφαλὴν τοῦ βορείως κειμένου νεκροῦ εὐρέθη κύπελλον μόνωτον μὲ πόδα, ΥΜ ΠΙΒ χρόνων. Τὸ δάπεδον μὲ τὸς δύο νεκροὺς καὶ τὸ κύπελλον ἐφωτογραφήθη. Ἀκολούθως ἐξήχθη τὸ κρανίον, περισυνελέγησαν τὰ ὀστά καὶ ἠρηνήθησαν τὰ χῶματα τοῦ δαπέδου, χωρὶς ὅμως νὰ εὐρεθῆ τι ἐντὸς αὐτῶν. Μετὰ τὸ πέρας τῆς ἀνασκαφῆς ἐδόθη ἐντολὴ νὰ ἐπιχωσθῆ ἐκ νέου ὁ δρόμος τοῦ τάφου. Ἡ ἐργασία αὕτη ἐγένετο διὰ πιστώσεως περισυλλογῆς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας.

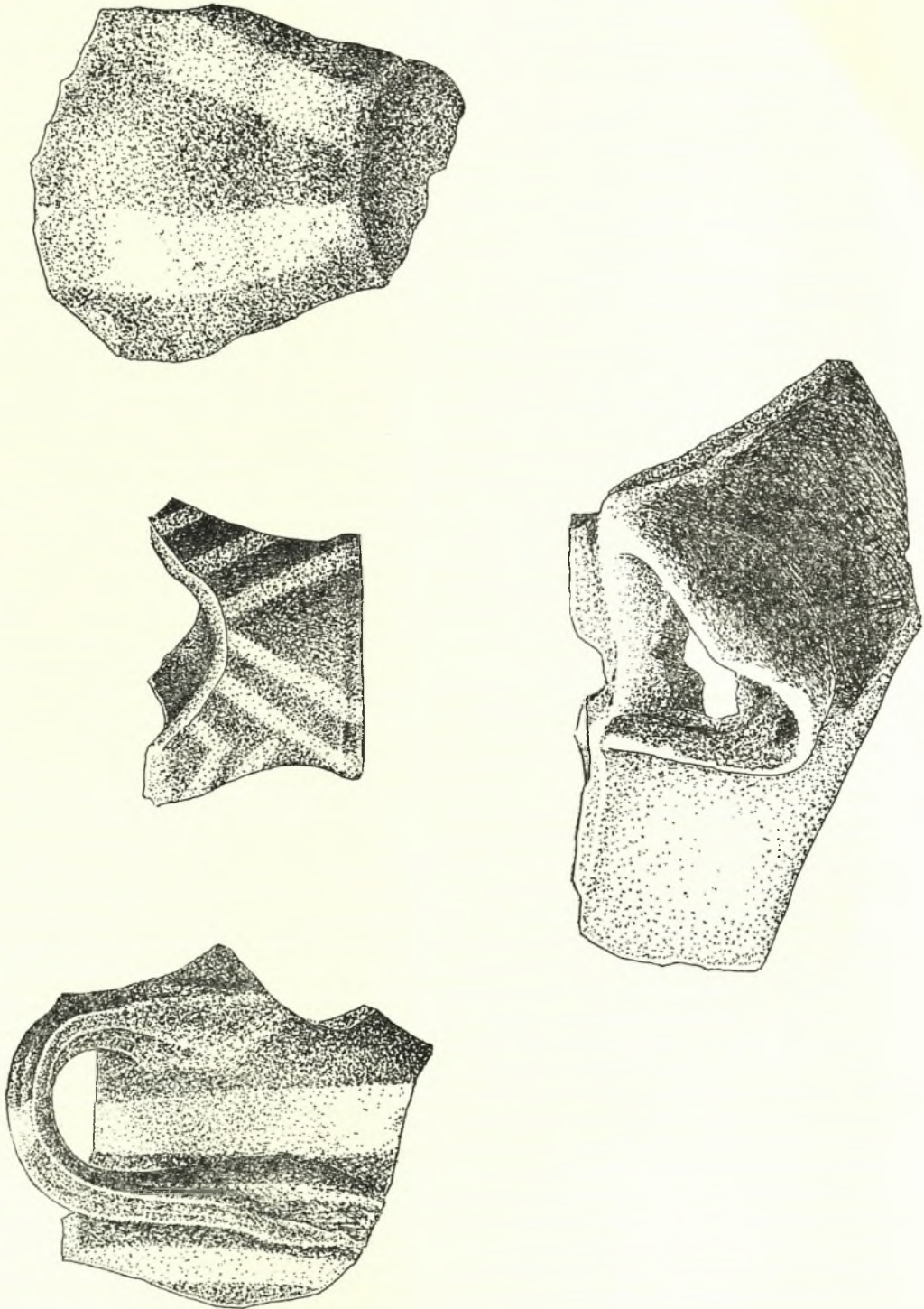
Μικραὶ ἐργασίαι περισυλλογῆς καὶ τυχαῖα εὐρήματα

Μνημονεύω κατωτέρω κατὰ χρονολογικὴν τάξιν σειρὰν ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα, εὐρεθέντα κατὰ τύχην εἰς διάφορα σημεῖα τῆς περιφέρειας, παρεδόθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου ὑπὸ ἰδιωτῶν, σημειῶ δὲ καὶ τινὰς πληροφορίας περὶ ἐλθόντων εἰς φῶς ἀρχαίων λειψάνων. Ἀπὸ τὸ Ἀσωράκι Μαλεβυζίου προῆλθον δύο νεολιθικοὶ πελέκει, ἀπὸ δὲ τὸς Καλοὺς Λιμένας, προφανῶς ἐκ συληθέντος προανακτορικοῦ τάφου, περιῆλθον εἰς τὸ Μουσεῖον ἀγγεῖα τινὰ ΠΜ Π χρόνων,

ἦτοι πυξίδες, τεῖεροι, λοπάδες καὶ ἕν διωτον μετὰ λαίμου καὶ στρογγύλου πυθμένος. Στιλβατὰ τινὰ ὄστρακα ρυθμοῦ Πύργου, εὐρεθέντα εἰς τὸ σπήλαιον Βοϊβόδα παρὰ τὴν Ζῆρον Σητείας, ἐκομίσθησαν ὑπὸ τοῦ Γάλλου σπηλαιολόγου κ. Ρ. Faure. Ἐν ἐξαιρέτων ΠΜ Π μικρὸν κυλινδρικὸν ἀγγεῖον ἐκ σταλακτίτου, μὲ ἀνάγλυφον σχοινίον καὶ λοξὰς καὶ ὀριζοντίας χαρακτῆρας ταινίας, εὐρεθὲν εἰς ἀτελῶς ἀνασκαφέντα ὑπὸ τοῦ Seager τάφου τοῦ Μόχλου, κατετέθη εἰς τὸ Μουσεῖον Ἀγίου Νικολάου· πιθανῶς ἀνήκει εἰς μικρὰν ὀμάδα ἀντικειμένων, ἦτις εὐρέθη ὑπὸ ἰδιώτου εἰς Μόχλον τὸ 1960 καὶ παρεδόθη εἰς τὸ Μουσεῖον Ἀγίου Νικολάου.

Ἐκ Πόρου Ἡρακλείου (ὁδὸς Λυκάστου) προῆλθον κωδωνόσχημον εἰδάλιον καὶ — ἐξ ἐτέρου σημείου — τμήματα κυλικῶν ΥΜ Π χρόνων μὲ διακόσμησιν τριπλοῦ C. Εἰς θέσιν Φιλιόρημος Γωνιάς Μαλεβυζίου εὐρέθησαν, κατὰ τὴν ἀνόρουξιν τάφρων πρὸς θεμελίωσιν μικροῦ ναοῦ, εἰδῶλια τοῦ τύπου Πετσοφῆ καὶ Γιούχτα, ἦτοι μικρὸν ζῶδιον καὶ λάτρις. Δι' αὐτοῦ ἐνεργηθείσης ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου Στυλιανοῦ Ἀλεξίου διεπιστώθη ὅτι πρόκειται περὶ χαρακτηριστικοῦ «ἱεροῦ κορυφῆς», κειμένου ἐπὶ ὑψηλοῦ καὶ μὲ εὐρεῖαν θέαν λόφου παρὰ τὸ χωρίον. Προβλέπεται ἡ διενέργεια ἐρεῦνης κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο. Παρὰ τὰ Καλύβια Μονοφατσίου, εἰς θέσιν Καμαράκι, εὐρέθη ἐντὸς φρεατοῦς πλησίον πίθου μὲ ὄστὰ (κατὰ τὰς πληροφορίας τοῦ παραδόσαντος) μικρὸν φωλεόσχημον ἐξ ὀφείτου. Σφραγὶς ἐκ στεατίτου ΜΜ Π χρόνων προῆλθεν ἐκ Πετρᾶ Τυλίσου.

Παρὰ τὸ ἀνεγερθὲν τελευταίως Motel τοῦ «Ἑλληνικοῦ Ὄργανισμοῦ Τουρισμοῦ», δυτικῶς τοῦ λόφου Παλαιοχώρας εἰς Ἀμισόν, ἀνευρέθη κατὰ τὴν ἀνόρουξιν βόθρου ἀποχετεύσεως ἀνατολικῶς τοῦ οἰκοδομικοῦ στοιχείου Γ, σειρὰ ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφερόντων ὄστράκων, ἐκ τῶν ὁποίων τινὰ σαφῶς ΜΜ Ι καὶ ΙΙ χρόνων (Σχ ἐ δ. 1). Τὰ ὄστρακα αὐτὰ εὐρέθησαν περὶ τὰ 3 μ. κάτωθεν τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Μεταξὺ αὐτῶν εἶναι χαρακτηριστικὸν τμήμα «γεφυροστόμου πρόχου» μελαμβροῦς κατὰ τὸ ἦμισυ, μετὰ τῆς προχύσεως, τμήμα ἀγγείου μὲ λευκὰς καθέτους, γλωσσοειδεῖς ταινίας, τὸ παρὰ τὴν βάσιν τμήμα ἀγγείου μὲ λοξὰς ταινίας κ.λ.π. Ὑψηλότερον εὐρέθησαν χαρακτηριστικὰ ΥΜ ΙΑ καὶ Β ὄστρακα τοῦ «ρυθμοῦ χλωρίδος» μετὰ κλάδων, ἄλλα μετὰ σπειρῶν καὶ δισκίων κ.λ.π. Ὁρισμένα σπονδικὰ κυπελλίδια καθιστοῦν πιθανὸν ὅτι πρόκειται περὶ ἀποθέτου. Τὸ εὑρημα δεικνύει τὴν παλαιότητα καὶ σπουδαιότητα τοῦ μινωικοῦ συνοικισμοῦ Ἀ-

Σχέδ. 1. ΜΜ Ι και ΙΙ ὄστρακα ἐξ Ἀμνισοῦ

μνισού, ὁ ὁποῖος ἀτυχῶς ἐκαλύφθη μετὰ τὰς γενομένης τουριστικῆς ἐγκαταστάσεως.

Παρὰ τὸ **Κατωφύγι** περιοχῆς Ἐμπάρου, εἰς θέσιν Βάλακας, εὐρέθη λύχνος δίμυξος ἐκ πρασίνου στεατίτου, κατὰ τὰς ἐργασίας διανοίξεως ὁδοῦ πρὸς τὸ χωρίον Ξενιάκω. Ὁ λύχνος παρεδόθη εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν ὑπηρεσίαν. Ἐξ Ἀρχανῶν (θέσεως Πλάκα) προῆλθε χαλκοῦν ἐγχειρίδιον μετὰ δύο ἤλους καὶ μολύβδινον σταθμίον. Παρὰ τοὺς Σκιλλοῦς, εἰς ἀγρὸν Γ. Τρικουράκη, ἤλθον εἰς φῶς τμήματα πίθου, κυπελλίδιον καὶ τμήμα σκεύους μετὰ προσπεφυμένον κέρας. Εἰς λατομεῖον λειτουργοῦν ἀπὸ ἐτῶν εἰς θέσιν Φουντάνα, παρὰ τὴν Ρόκκαν **Κανλι Καστελλίου**, ἤλθεν εἰς φῶς δι' ἀνατινάξεως χαλκοῦς ξυρὸς καὶ τριπτήρ λίθινος. Ἐνηργήθη αὐτοψία ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου καὶ ἐζητήθη ἀρμοδιᾶς ἢ ἄρσις ἀδείας λειτουργίας τοῦ λατομεῖου. Παρὰ τὴν **Κνωσόν**, κατὰ οἰκοδομικὰς ἐργασίας Ἴππ. Μεσαριτάκη εἰς «Μπουγάδα Μετόχι», ἤλθεν εἰς φῶς λίθινος τριπτήρ, ἕτερος δὲ ἀπιοειδὴς εὐρέθη παρὰ τὰ **Μάλια** εἰς θέσιν Ζουριά. Παρὰ τὸν **Σκινιῶν** Μονοφατίου εἰς θέσιν Σγουροκέφαλα εὐρέθη διπλοῦς πέλεκυς χαλκοῦς καθημερινῆς χρήσεως. Ἐπὶ τόπου εἶναι ὄρατοὶ τοῖχοι καὶ ὄστρακα. ἕτερος διπλοῦς πέλεκυς χαλκοῦς μετὰ χαράγματος σχήματος Δ ἤλθεν εἰς φῶς παρὰ τὸ **Καλὸ Χωριὸ** Πεδιάδος ἐκ θέσεως Ἀμυγδαλοῖ.

Εὐθὺς ἔξω τῶν τειχῶν τοῦ Ἡρακλείου, νοτίως τῆς Παιδαγωγικῆς Ἀκαδημίας, ἀνευρέθη ψευδοστομος ἀμφορεὺς ΥΜ ΙΙΒ χρόνων. Παρὰ τὸ χωρίον **Ἀϊτάνια** εἰς θέσιν Πατέλα, ἐν οἰκοδόμημα ἐκ λαξευτῶν λίθων ἤλθεν εἰς φῶς κατὰ τὴν διάρκειαν μηχανικῆς καλλιέργειας πιθανῶς πρόκειται περὶ ἐπαύλεως ΥΜ ΙΙΑ2 χρόνων, ὡς προκύπτει ἐκ τῶν ὄστράκων (πληροφορία κ. J. Hood). Ὁ αὐτὸς ἐρευνητὴς παρετήρησεν ἕνα θολωτὸν τάφον παρὰ τὸν ναὸν Ἀρχαγγέλλου Μιχαήλ εἰς θέσιν Γαλένι παρὰ τὴν Ποταμιᾶς Πεδιάδος. ἕτερος ὑφίσταται πιθανῶς παρὰ τὴν **Κάτω Βάθειαν** εἰς θέσιν Ρίζα. Παρὰ τὸν **Χόνδρον Βιάννου** εὐρέθη πῶρινον σκεῦος μετὰ πρῶχυσιν καὶ δύο ἀποφύσεις ἀντὶ λαβῶν, ἀσφαλῶς μετανακτορικῶν χρόνων. Ὁξὺ σφηνοειδὲς ἐργαλεῖον ἐκ σκληροῦ μέλανος λίθου, χρησιμεῖον πιθανῶς διὰ τὴν ἐπεξεργασίαν λιθίνων ἀγγείων, ὅπερ προῆλθεν ἐκ τῆς αὐτῆς περιοχῆς, ἀνήκει πιθανῶς εἰς παλαιότεραν φάσιν. Μία λάρναξ λουτροειδῆς μετὰ διακόσμησιν ἐσχηματοποιημένων ὀκταπόδων εὐρέθη εἰς τεμάχια παρὰ τὸ **Πισκοκέφαλο** Σητείας.

Ἐκ τῶν **Καμαρῶν** Πυργιωτίσσης ἐκ θέσεως **Καμπές** παρεδόθη ἐνδιαφέρουσα σειρά πρωτογεωμετρικῶν ἀγγείων, ψευδοστόμων ἀμφορισκῶν, κρα-

τηριδίων κ.λ.π., εὐρεθέντων ἐντὸς μικροῦ ταφικοῦ πίθου. Ἀπὸ τὸ **Μελιδοχώρι** Μονοφατίου, θέσις Καστριώτη, παρεδόθη μικρὰ πρωτογεωμετρικὴ κεφαλὴ εἰδωλίου, ἐκ λόφου, ἐνθα ὑφίστανται καὶ λείψανα τοίχων, καὶ ὄστρακον μετὰ ἐμπέστον παράστασιν γρυπῶν.

Ἀπὸ τῶν Ἀϊλιῶν παρὰ τὸ Ἀφρατὶ (Ἀρκάδες), ἐνθα ἔλαβε χώραν ἐκτεταμένη σύλησις ἀρχαίων τάφων, ἐπετεύχθη διὰ μεταβάσεως τοῦ Ἐφόρου Στυλ. Ἀλεξίου ἡ παράδοσις λίαν ἐνδιαφερόντων τμημάτων χαλκοῦ θώρακος (Πί ν. 697 α), ἐκ τῶν ὁποίων ἀπρητίσθη εἰς τὸ ἐραστήριον τοῦ Μουσείου σχεδὸν πλήρης ὁ θώραξ, ἀνήκων πιθανῶς εἰς ἐφηβον καὶ χρονολογούμενος κατὰ τὸν 6ον π.Χ. αἰῶνα. Τὸ μοναδικὸν τοῦτο ἀντικείμενον, ὕψους 0,38, πάχους 0,21 καὶ πλάτους 0,30 μ., ἀποτελεῖται ἐκ δύο τμημάτων, ἐμπροσθίου καὶ ὀπισθίου, συνενουμένων διὰ καρφίδος, διερχομένης διὰ κοίλων προσαρμοζομένων πρὸς ἀλλήλας προεξοχῶν, καὶ σχηματίζει περιχεῖλωμα περὶ τὸν λαϊμόν, κοσμεῖται δὲ μετὰ λεπτὴν ἔκκρουστον ταινίαν κατὰ τὴν παρυφὴν τῆς θωρακικῆς κοιλοτήτος. Ἡ θέσις τῶν μαστῶν δηλοῦται διὰ προεξοχῶν, δηλοῦται δὲ διὰ μικρᾶς καθέτου προεξοχῆς καὶ τὸ στέρνον.

Ἐκ τῆς αὐτῆς περιοχῆς προῆλθε, δι' ἐνεργειῶν τοῦ Τμήματος Ἀσφαλείας Ἡρακλείου, χαλκὴ μίτρα μετ' ἐπιγραφῆς τοῦ ἀρχαίου κρητικῶ ἀλ-

Σχῆδ. 2. Ἐπιγραφή ἐπὶ χαλκῆς μίτρας ἐξ Ἀρκάδων (Ἀφρατὶ)

φαβήτου (Σχ ε δ. 2), βαινούσης ἐπὶ τὰ λαϊὰ καὶ παρεχούσης τὸ ὄνομα τοῦ ἰδιοκτήτου ἢ τοῦ ἀφιερωτοῦ **ΚΑΛΑΝΟΣ**, ὅπερ δέον πιθανῶς νὰ θεωρηθῆ ὡς ἑναρθρὸς ὀνομαστικὴ κυρίου ὀνόματος (πρβλ. τὸ τοπωνύμιον **Καλήνη** ἐν Κάτω Ἰταλία καὶ τὸ ὡς ἰλυρικὸν θεωρούμενον κύριον ὄνομα **Καληνός**). Δὲν ἀποκλείεται ὁμοίως καὶ ἡ σχέση πρὸς τὸ ἐπίσης κύριον ὄνομα Ἐκαλέη. Ἡ μίτρα, μήκους 0,225 καὶ ὕψους 0,155 μ., ἔχει διακόσμησιν κατὰ τὴν παρυφὴν ἐκ χαρακτοῦ πλοχμοῦ, καὶ σειρῶν ραβδωτῶν τριγωνιδίων μεταξὺ ἐκκρούστων λεπτῶν ταινιῶν (Πί ν. 697 β).

Κατόπιν πληροφορίας τοῦ θεολόγου κ. Προβατάκη ἐπετεύχθη ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου Στυλ. Ἀλεξίου, μεταβάντος ἐπὶ τόπου, ἡ παράδοσις σημαντικῆς ἐνεπιγράφου στήλης, ἑλλειποῦς κατὰ τὸ ἀνώτερον τμήμα αὐτῆς, εὐρεθείσης εἰς θέσιν Ἁγία

Παρασκευή Χριστού Ίεραπέτρας. Ἡ στήλη, διαστ. 0,395 x 0,33 μ., ἔχει προεξοχήν χαμηλά διὰ τὴν ἐνθεσιν καὶ σφῆζει ἱκανὸν τμήμα ἐπιγραφῆς περιέσωσης συνθήκην μεταξὺ τῆς πόλεως Μάλλας καὶ τοῦ βασιλέως Ἀττάλου. Ἡ ἐπιγραφή θά δημοσιευθῆ προσεχῶς ὑφ' ἡμῶν. Ἐκ τῆς πρώτης ἐξετάσεως προκύπτει ὅτι πρόκειται μᾶλλον περὶ Ἀττάλου τοῦ Α' (241 - 197 π.Χ.), εἰς ὃν ἀναφέρεται καὶ ἡ συνθήκη μετὰ τῆς Ἀπτέρας (πρβλ. I. C. II σ. 19 - 20).

Ἐκ Γόρτυνος (ἀγρός Ἐμμαν. Γαλενάκη) προῆλθε διστίχος ἐπιγραφή γεγραμμένη βουστροφιδόν. Ἐξ Ἀξοῦ προῆλθε τμήμα ἀρχαϊκῆς ἐπιγραφῆς εὐρέθεν εἰς θέσιν Βουνό. Ἐπίσης ἐξ Ἀξοῦ, ἐκ θέσεως Ἀγία Πακουή, ἦτοι ἐκ τῆς ἀρχαίας ἀκροπόλεως, προῆλθεν ἀκέφαλον πρωτογεωμετρικὸν εἰδώλιον ἀνδρός με δῆλωσιν τοῦ φύλου, γεωμετρικὴ κεφαλὴ ζωδίου ταύρου καὶ ὀδόντες κάπρου, ὡς καὶ τμήμα ἑλληνικοῦ κέρνου ἐκ μικρῶν κυπελλιδίων. Ἀπὸ τὸν Ἀίμονα Μυλοποτάμου προῆλθον πλείστα τμήματα λίαν ἀρχαϊκῶν πλακιδίων καὶ εἰδωλίων γυμνῆς θεᾶς με τὴν χεῖρα εἰς τὴν αἰδῶ καὶ θεᾶς ἐνδεδυμένης ἐχούσης καθεμμένας τὰς χεῖρας. Ἀσφαλῶς ἀνήκουν εἰς ἀποθέτην ἱεροῦ. Τὰ ὡς ἄνω ἐκ Δυτικῆς Κρήτης προερχόμενα εὐρήματα περιλαμβάνονται εἰς τὴν ἔκθεσιν πεπραγμένων τῆς Κ' Περιφέρειας, καθ' ὅσον ταῦτα προσεκομίσθησαν ὑπὸ τῶν ἐυρόντων εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου. Περὶ τῶν λοιπῶν εὐρημάτων ἐκ τῆς Δυτικῆς Κρήτης δημοσιεύεται ἰδιαιτέρως ἔκθεσις τοῦ Ἐπιμελητοῦ κ. Ἰ. Τζεδάκη.

Ἐκ τῆς Κνωσοῦ προῆλθε κεφαλὴ Μεδούσης ἐκ φιάλης ὁμαλωτῆς ἑλληνιστικῶν χρόνων καὶ βλήμα σφενδόνης ὡς καὶ ὀστεινὴ περόνη. Παρὰ τὰς Κάτω Ἀρχάνας, δυτικῶς τοῦ χωρίου, διελύθη, κατὰ μηχανικὴν καλλιέργειαν γενομένην ὑπὸ τοῦ ἀγροφύλακος, μικρὸν ἀγορικὸν οἰκοδόμημα ἐξ ἀργῶν λίθων με στέγην ἐκ κεράμων, ἑλληνικῶν χρόνων. Παρὰ τὴν Ἀγίαν Τριάδα Ἀρχανῶν εὐρέθη κεφαλὴ ταύρου με ἰχνη μελανῆς χρώσεως, ἑλληνικῶν χρόνων. Παρὰ τὸν Σκιναῖν καὶ τὰ Καστελλιανὰ Μονοφατίου εἰς θέσιν Τσίγκρου, πλησίον τῆς κοινοτικῆς δεξαμενῆς, ἀνευρέθησαν ἑλληνικὰ ζῶδια ταύρων, ἐκ τῶν ὁποίων δύο εὐρέθησαν ἐντὸς μικροῦ κτηρίου, τὰ δὲ λοιπὰ ἐξωτερικῶς. Ἐνηργήθη αὐτοψία ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου καὶ παρελήφθησαν παρ' ἰδιώτου ἀντικείμενα προερχόμενα ἐκ τῆς αὐτῆς περιοχῆς, ἦτοι τμήμα ζωδίου ταύρου ὁμοιον πρὸς τὰ ἐκ Τσίγκρου, κεφαλὴ γυναικείου εἰδωλίου ἑλληνιστικῶν χρόνων, χαλκοῦν κάτοπτρον, ἀγγεῖδιον με διακρινομένην βᾶσιν καὶ με κλειστήν ἐπίπεδον ἐπιφάνειαν ἄνωθεν με μικρὰν ὀπήν, δύο ἀργυρᾶ νομίσματα (τὸ ἐν Ρό-

δου) καὶ ἐν ὑάλινον ἀγγεῖον με κιτρίνας καὶ κυανὰς φλεβώσεις. Ἀπὸ τὸν Χάρακα προῆλθον πέντε ἐπὶ πλέον ἀργυρᾶ νομίσματα, προφανῶς ἀνήκοντα εἰς τὸν τελευταῖον ἀνακαλυφθέντα καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον διασωθέντα θησαυρὸν. Παρὰ τὰ Ἀνώγεια (πιθανώτατα ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς γειτονικῆς Ἀξοῦ), εὐρέθησαν ἑλληνικὰ τινὰ ἀναθηματικά γυναικεῖα πλακίδια. Παρὰ τὸ Ἀστρίτσι εἰς θέσιν Κατσάβρα ἀνεκαλύφθη ἑλληνιστικὸν εἰδώλιον καθήμενης γυναικείας μορφῆς ἐνδεδυμένης, φερούσης στεφάνην καὶ κρατούσης δυσδιάκριτα ἀντικείμενα. Παρὰ τὴν Λασαιαν εὐρέθησαν κατὰ τὴν διάνοξιν ὁδοῦ τρεῖς τάφοι λακκοειδεῖς βάθους 3 μ., διαστάσεων περίπου 1.10 x 0,40 μ., ἀποδώσαντες ἑλληνιστικὰ εἰδῶλια, ἀγγεῖα, ἀργυροῦν δακτύλιον καὶ περιδέριον ἐκ πηλίνων πτηνομόρφων ψήφων. Ὑφαντικά βάρη ἑλληνικῶν χρόνων προῆλθον ἀπὸ τὸ Καστρί Χόνδρου Βιάννου, ἐκ δὲ τῆς Κνωσοῦ εὐρύστομον ἀγγεῖον με σωληνοειδῆ πρόχυσιν καὶ δύο ὀριζοντίας λαβὰς, ὡς καὶ τμήματα λύχνων καὶ εἰδωλίων ταύρων, ἐπίσης ἑλληνικῶν χρόνων.

Δύο ὠραῖα ὑάλινα ἀγγεῖα ρωμαϊκῶν χρόνων μετὰ φλεβώσεων (Πί ν. 698 α - β), πῆλινον lacrimarium καὶ ἀργυροῦς δακτύλιος εἰς τεμάχια εὐρέθησαν ἐντὸς τάφου κεραμοσκεπούς, παρὰ τὸν Ἅγιον Θωμᾶν Ἡρακλείου. Εἰς Κάτω Ἀσίτες διεπιστώθη ἡ ὑπαρξίς πίθων ἐντειχισμένων ἐντὸς οἰκῆματος τῆς ρωμαϊκῆς περιόδου, ἐλθόντος εἰς φῶς κατὰ οἰκοδομικὰς ἐργασίας. Ἐνηργήθη μικρὰ σκαφή καὶ λήψις φωτογραφιῶν. Εἰς Γόρτυνα, εἰς τὸν ἀγρὸν Π. Γαβαλετάκη, εὐρέθη κτιστὸς τάφος με πλίνθους, ὀρθογώνιος, διαστ. 1.85 x 0,55 καὶ βάθους 0,70 μ., ρωμαϊκῶν χρόνων, περιέχων ἓνα νεκρὸν καὶ ἓνα λύχνον, μίαν πρόχυσιν καὶ ἐν ὑάλινον lacrimarium. Ἐτέρου λακκοειδοῦς τάφου ἐξ ὀπτοπλίνθων, βάθους 2 μ., διεπιστώθη ἡ ὑπαρξίς εἰς τὸ ἐλαιόφυτον καὶ τὸν κήπον Ἰ. Πρεκατσουνάκη. Ὀγκώδης κεφαλὴ ταύρου ἐκ μαρμάρου περισυνελέγη ἐκ τῆς οἰκίας Χρ. Ἀλιγζάκη ἐν Ἀγ. Δέκα. Ἐκ τῆς Μητροπόλεως Γόρτυνος προῆλθε ρωμαϊκὸν σκευὸς τριβῆς καρπῶν ἐκ λευκοῦ λίθου, ἀποτελούμενον ἐκ κατωτέρου κοίλου τμήματος καὶ ἀνωτέρου ἐφαρμοζόντος εἰς τὸ πρῶτον, ἔχοντος σχῆμα κώνου με συμφυῆς πῶμα. Κυλινδρική μαρμαρινὴ κοίλη στενωμένη ἄνω ἤλθεν εἰς φῶς παρὰ τὴν Βασιλικὴν Καινουργίου (θέσις Βαθιάδες). Παρὰ τὰ Καστελλιανὰ Μονοφατίου εἰς Φαβριανὰ (θέσις Πρασοκέφαλο) ἤλθεν εἰς φῶς ρωμαϊκὸς λύχνος μετ' ἀναγλύφου κενταύρου. Ἐκ τῆς αὐτῆς περιοχῆς (θέσις Πατέλα) προῆλθε χρυσοῦν ἐνώτιον εἰς σχῆμα κέρατος. Ἀπὸ τὸ Καστρί Βιάννου προῆλθεν ἀκέ-

ραιοι δστέινοσ αόλοσ ρωμαϊκών χρόνων. Παρά τόν Ἅγιον Δημήτριον Χόνδρου Βιάννου, ὄχι μακράν τῆσ θαλάσσης, εὐρέθῃ ρωμαϊκῇ, σχεδόν ἀκεραία, χονδροειδῆσ πρόχουσ. Ζώδιον μὲ ὀπῆν κατὰ τόν προκτόν εὐρέθῃ παρὰ τὸ Καταλαγάρι εἰσ θέσιν Φλέγα. Παρὰ τὴν Μύρτον Ἱεραπέτρασ, πλησίον τοῦ ἀνακαλυφθέντοσ πρὸ ἐτῶν ὑποκαύστου, ἦλθεν εἰσ φῶσ τμῆμα ψηφιδωτοῦ 3.5 x 4 μ. μὲ κυκλικὰ θέματα καὶ ἄφθονον χρῆσιν πρασίνων ψηφίδων. Λύχνοσ μὲ ἀνάγλυφον σφίγγα εὐρέθῃ ἐν Ἡρακλείῳ παρὰ τὴν σταφίδαποθῆκην Διαλυνά. Ρωμαϊκὰ λείψανα (λιθινῇ λεκάνῃ, ὕφαντικὰ βάρη καὶ τμήματα πύου καὶ ἀγγείων) ἦλθον εἰσ φῶσ καὶ παρὰ τὴν Τύλισον εἰσ θέσιν Ντωνιανά. Ἐγένετο ἐπίσης περισυλλογῇ ἀρχαιοτήτων ἐκτεθειμένων εἰσ τὸ ὑπαιθρον ἢ ἐντόσ ὄχι ἀπολύτωσ ἀσφαλῶν χώρων καὶ μεταφορὰ αὐτῶν εἰσ τὸ Μουσεῖον πρὸσ ἐξασφάλισιν. Οὕτω ἐκ Κνωσοῦ μετεφέρθησαν ἐκ τοῦ Ἱεροῦ τῶν Διπλῶν Πελέκεων τὰ ἐκ κονιάματοσ κέρατα, καὶ ἡ τράπεζα προσφορῶν, ἅπαντα εὐρισκόμενα εἰσ κατάστασιν διαλύστωσ, εἰσ λύχνου λιθίνου ἀποκείμενοσ ἐντόσ τοῦ « ἐσωτερικοῦ Ἱεροῦ », δυτικῶσ τοῦ δωματίου τοῦ θρόνου, πώρινοσ βωμίσκοσ μετ' ἀναγλύφων κεράτων καὶ διπλῶν πελέκεων ἐκ τῆσ περιοχῆσ τοῦ « θεάτρου », μικρὸν τμῆμα τοιχογραφίας μετὰ ποδόσ ταύρου ἐκ τῆσ ἀνωτέρας « αἰθούσης τῶν διπλῶν πελέκεων », λιθίνον « συσσωμάτωμα » ἐκ τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Μικροῦ Ἐνακτόρου, καὶ τινὰ ἐνδιαφέροντα τεμάχια τοιχογραφιῶν καὶ λιθίνων ἀγγείων ἐκ τοῦ Στρωματογραφικοῦ Μουσεῖου Κνωσοῦ. Ἄπαντα μετεφέρθησαν εἰσ τὸ ἐργαστήριον τοῦ Μουσεῖου πρὸσ συντήρησιν.

Ἐκ τῶν Μαλίων μετεφέρθησαν ἐν συνεννοήσει μετὰ τῆσ Γαλλικῆσ Σχολῆσ, καταλλῆλωσ συσκευασθέντα, ἀγγεῖα τινά, ἅτινα παρέμενον αὐτόθι ἀπὸ τῶν χρόνων τῆσ ἀνασκαφῆσ καὶ εἰσ χαλκοῦσ λέβησ χρῆζων συντήρηστωσ.

Ἐκ Γόρτυνοσ περισυνελέγησαν καὶ ἐξησφαλίσθησαν εἰσ τὴν Συλλογῆν Ἁγίων Δέκα, παρὰ τὸ φυλακεῖον, ἐν γυναικεῖον ἄγαλμα τέωσ ἀποκείμενον ἐντόσ τοῦ Ἱεροῦ τῶν αἰγυπτιακῶν θεοτήτων, εἰσ μαρμάρينوσ κορμόσ καὶ τὸ κάτω τῆσ ὀσφύροσ σωζόμενον τμῆμα πωρίνου ἀγάλματοσ ἐκ τοῦ αὐτοῦ χώρου, ἀρχιτεκτονικὰ τινὰ μέλη ἐκ τοῦ Ἱωδεῖου, ὀκτῶ τεμάχια ἐπιγραφῶν τέωσ ἀποκείμενα παρὰ τὴν γέφυραν τοῦ Ληθαίου ποταμοῦ, δύο ἐπιγραφαὶ ἐκ τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνοσ, μία ἐπιγραφή ἐκ τοῦ χώρου τοῦ Ἁγίου Τίτου καὶ μία ἀρχαϊκῇ, βουστροφηδὸν γεγραμμένη, ἐκ τοῦ χωρίου Μητρόπολισ.

Περὶ τῆσ γενομένησ κατόπιν σχετικῆσ εἰσηγήστωσ τοῦ Ἐφόρου διὰ τοῦ Ἐπιμελητοῦ κ. Ἰ. Σακελ-

λαράκῃ λιάν ἐπιτυχόσ δοκιμαστικῆσ ἀνασκαφῆσ εἰσ Ἁρχάνασ, ἐπὶ ἐλευθέρου χώρου ἀγορασθέντοσ ὑπὸ τῆσ Περιγηγητικῆσ Λέσχησ Ἀρχανῶν τῇ ὑποδείξει τοῦ Ἐφόρου καὶ μερίμνῃ τοῦ Προέδρου αὐτῆσ κ. Ἐμμαν. Καλοχριστιανάκῃ, καὶ δαπάναισ τῆσ Λέσχησ, δημοσιεύεται ἰδιαίτερα ἐκθεσῖσ τοῦ ἐκτελέσαντοσ τὴν ἔρευναν.

Ἄναστηλώσεισ μινωϊκῶν ἀνακτόρων

Διὰ πιστώστωσ 100.000 δρχ. ἐκ τοῦ λογαριασμοῦ Δημοσίων Ἐπενδύστωσ ἐγένετο ἐργασία συντηρήστωσ καὶ ἀποκαταστάστωσ τῶν μινωϊκῶν ἀνακτόρων, κυρίωσ δὲ τοῦ ἀνακτόρου Κνωσοῦ καὶ Ζάκρου. Εἰσ τὸ ἀνάκτορον Κνωσοῦ ἀποκατεστάθη, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ Ἐφόρου Στυλ. Ἀλεξίου, τὸ τελείωσ ἐγκαταλελειμμένον καὶ φθειρόμενον τμῆμα τοῦ « ἐσωτερικοῦ Ἱεροῦ » δυτικῶσ τοῦ « δωματίου τοῦ θρόνου » καὶ κατέστη ἐπισκεψίμον διὰ τοῦσ ἐπιστήμονασ (Πί ν. 699 α - β). Ἐνταῦθα ἐγένετο ἐργασία συντηρήστωσ τοῦ βῆθρου τοῦ Ἱεροῦ, μετὰ τοῦ παρ' αὐτὸ προστατευτικοῦ θωρακίου, τῶν τοίχων, τῶν θρανίων καὶ τῆσ τραπέζῆσ ἐκ κονιάματοσ τοῦ δυτικωτέρου τμήματοσ (Πί ν. 699 γ - δ). Ἀποκατεστάθη ἐπίσης τὸ τμῆμα νοτίωσ τοῦ « δωματίου τοῦ θρόνου », ὅπου αἱ « κασέλλαι » ὑπὸ τὴν « ὑπόστυλον κλίμακα ». Εἰσ τὴν ἀνατολικὴν πτέρυγα ἀποκατεστάθη ἡ « ἰδιωτικῇ κλίμαξ » τοῦ « μεγάρου τῆσ Βασιλίσσης » καὶ ὁ ἀνατολικὸσ φωταγωγόσ αὐτοῦ. Τὰ τεμάχια πύου τῶν ἀποθηκῶν, τὰ ὁποῖα ἦσαν συσσωρευμένα τῆδε κάκεισε, ἀφαιρούμενα κατὰ διαστήματα ὑπὸ τῶν ἐπισκεπτῶν, συνεκεντρώθησαν καὶ ἐξησφαλίσθησαν εἰσ κιβώτια μετὰ πινακίδων δηλουσῶν τὴν ἀκριβῆ προέλευσίν των.

Εἰσ τὸ ἀναστηλωμένον ὑπὸ τοῦ Evans δωμάτιον, ἄνωθεν τοῦ « δωματίου τοῦ θρόνου », ἐγένετο ἐργασία ἀποκαταστάστωσ, ἀφαιρεθέντων τῶν ἀντισθητικῶν πεζουλιῶν ἐκ σιμέντου, καὶ ἀντικατασταθέντων τῶν φθαρέντων καὶ χονδροειδῶν παλαιῶν πλαισίων τῶν τοιχογραφιῶν διὰ καινουργῶν λεπτοτέρων (Πί ν. 700 α - β). Αἱ τελείωσ κατεστραμμένοι τοιχογραφία ἐξ Ἄμισοῦ, αἱ ὁποῖα ἦσαν τοποθετημένοι ἀκαλαισθῆτωσ ἐντόσ τοῦ φωταγωγοῦ, μετεφέρθησαν πρὸσ ἐπισκευὴν εἰσ τὸ Μουσεῖον. Μετεφέρθησαν ἐπίσης πρὸσ ἐπισκευὴν τὰ ἐκ τσίγκου ὁμοιώματα ἀσπίδων ἐκ τοῦ « μεγάρου τοῦ βασιλέωσ », ἅτινα εἶχον καλυφθῆ δι' ὀνομάτων ἐπισκεπτῶν.

Ἐργασία συντηρήστωσ ἐγινε καὶ εἰσ τὸ « μέγα κλιμακοστάσιον », ὅπου ἀφῆρηθῆ ἡ παλαιὰ ἐφθαρμένη ἐκ κονιάματοσ ἐπένδυσισ τῶν λιθίνων κιδῶν, ἀντικατασταθεῖσα δι' ἑτέρας ἐκ σιμέντου, μεθ' ὃ ἐγένοντο νέοι χρωματισμοὶ διὰ χρωμάτων

σιμέντου, οίτινες θά είναι πιθανώς μονιμότεροι, δεδομένου ότι κατά παλαιά έλαιοχρώματα, λόγω και τής ύγροσκοπικής φύσεως τών εκ γύψου συμπληρώσεων τών κονιαμάτων, είχαν περιέλθει εις άθλιαν κατάστασιν (Πίν. 700 γ - δ). 'Αλλά τò πρόβλημα τού κλιμακοστασίου δέν θά λυθῆ άνευ τής κατασκευής προστατευτικού στεγάστρου, όπερ θέλει έξασφαλίσει τήν στεγανότητα. Σημειώ- τέον ότι ή κατάστασις τών σιδηροδοκών και τών εκ τούβλων θολίσκων, οίτινες κατεσκευάσθησαν πρό πενήτηντα έτών, είναι τοιαύτη ώστε και σοβαρός κίνδυνος καταρρέσεως νά ύφίσταται συνεπεία τής κατ' έτος διελεύσεως εκ τού κλιμακοστασίου πολλών δεκάδων χιλιάδων έπισκεπτών. 'Εγένοντο έπίσης έργασίαι συντηρήσεως τού άνακτόρου Ζάκρου υπό τήν διεύθυνσιν τού κ. Ν. Πλάτωνος κατά τήν διάρκειαν τών άνασκαφών, περι ών θέλει δημοσιευθῆ ιδιαίτερα έκθεσις τού ίδιου.

Μεσαιωνικά μνημεία

Κατά τò λήξαν έτος έπραγματοποιήθη τέλος ή κτηματογράφησις τών ακινήτων τής ανατολικής τάφρου τών ένετικών τειχών τού Χάνδακος, τής όποίας ή άπαλλοτριώσις προταθείσα υπό τού 'Εφόρου άπεφασίσθη ήδη υπό τού 'Υπουργείου Προεδρίας Κυβερνήσεως. Δι' αούτης θά έπέλθη τελική λύσις τού θέματος τής ανατολικής τάφρου, ή όποία διά τών αυθαιρέτως ή και νομίμως γενομένων άθλιών οικοδομήσεων και έπιχώσεων έχει περιέλθει εις οίκτραν κατάστασιν. 'Η άπαλλοτριώσις θά έπιτρέψη τήν έν συνεχεία άποκατάστασιν όλοκλήρου τής σημαντικής ζώνης τού τείχους άπό τής πύλης τού Λαζαρέττου μέχρι τής Sabionara.

'Ως πρός τήν έπίσης άποφασισθεισαν άπαλλοτριώσιν τών χώρων βορείως τού έπιπρομαχώνος Μαρτινέγκο, γενομένης ήδη τής έκτιμήσεως, άνε- λήφθη ή περαιτέρω διαδικασία υπό τού δικηγόρου τού Δημοσίου κ. Περάκη.

'Η κρήνη Bembo και οι θολωτοί χώροι τής πύλης τού Παντοκράτορος, καίτοι πρό πολλού έκερδήθησαν αί υπό τού Δημοσίου έγερθεΐσαι άγωγαί, εκδοθεισών δι' άμοφτέρας τās περιπτώσεις άποφάσεων έξώσεως υπό τού Πρωτοδικείου 'Ηρακλείου, εξακολουθούν κατεχόμενοι υπό τών ιδιωτών, διότι δέν έξεδικάσθη εισέτι ή άσκηθεισα υπό τών ώς άνω έφρασις.

'Η άναληφθεισα υπό τής 'Εριφ. Μαθιουδάκη μελέτη άποκαταστάσεως τού ένετικού φρουρίου τού Λιμένος 'Ηρακλείου δέν έπερατώθη εισέτι, και ούτω δέν κατέστη δυνατή ή έναρξις τών έργων άποκαταστάσεως.

Περί τών εκτελεσθεισών εκτεταμένων άναστηλωτικών έργασιών επί βυζαντινών και μεσαιωνικών μνημείων δημοσιεύεται ιδιαίτερα έκθεσις τής 'Επιμελητριάς δ. Στυλ. Παπαδάκη, ήτις έξετέλεσε τās έργασίας.

ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΑΛΒΕΙΟΥ

*

Κατά τò έτος 1964 έγέγοντο άνασκαφικά έργασίαι, έρευναι, περισυλλογή άρχαιοτήτων, καταγραφή και έκθεσις συλλογών εις διάφορα μέρη τής Κρήτης. Είς 'Αρχάνας, 'Αφρατί, Γόρτυνα, 'Ηράκλειον, μονήν 'Οδηγητριάς και Πόρον τής Κεντρικής Κρήτης, εις 'Αγιον Νικόλαον, 'Αζοκέραμον, Βραχάσι, Καρύδι και Νεάπολιν τής 'Ανατολικής Κρήτης και τέλος εις τήν 'Αξόν τής Δυτικής Κρήτης¹.

ΑΡΧΑΝΑΙ

Εις τās 'Αρχάνας τής έπαρχίας Τεμένους έγέγοντο κατά τò έτος 1964 δύο άνασκαφαι τάφων², δύο πλέον σημαντικά άνασκαφαι έντός τής κωμοπόλεως, έρευνα και περισυλλογή άρχαιοτήτων.

Φουρνί

'Η άνασκαφή τού πρώτου τάφου έγένετο εις τήν θέσιν Φουρνί, βορειοδυτικώς τής κωμοπόλεως, εις άμπελώνα ιδιοκτησίας Μ. Μπιμπάκη, ένθα έπεσημάνθη μικρός ΥΜ θαλαμωτός τάφος. 'Εντός τού θαλάμου άνευρέθησαν μία κενή κιβωτιόσχημος σαρκοφάγος μετά πάματος και δύο άγγεία, έν κύπελλον και μία πρόχους. 'Ο θαλαμωτός ούτος τάφος ήτο κενοτάφιον.

Τò έθιμον τής ίδρύσεως κενοταφίων, τò όποιον ήτο μέχρι τουδε γνωστόν άπό τήν κυρίως 'Ελλάδα και τόν 'Ομηρον³, διαπιστοῦται ούτω διά πρώτην φοράν εις τήν Κρήτην, διά τούτο δέ και τò άξιοσημείωτον παράδειγμα τών 'Αρχανών άπετέλεσεν άντικείμενον ιδιαίτερας μελέτης⁴.

Κατσοπρινιάς

'Ο δεύτερος τάφος άνευρέθη εις θέσιν Κατσοπρινιάς, δυτικώς τής κωμοπόλεως, παρά βραχάδι

1. Σημαντική ύπήρξεν ή βοήθεια εις τήν άνασκαφήν τών 'Αρχανών, όσον και εις τήν μελέτην τών διαφόρων εύρημάτων τής κ. 'Εφης Σακελλαράκη.

2. Οι τάφοι ούτοι θά δημοσιευθούν όμοῦ μετά τών τάφων, οίτινες είχαν σκαφή παλαιότερον εις θέσιν 'Ανήφορος (Κρητ. Χρον. ΙΔ' (1960), σ. 507) κατόπιν παραχωρήσεως τού καθηγητού Ν. Πλάτωνος.

3. A. Persson, Royal Tombs at Dendra. σ. 108 κ.έ. α 289 - 292.

4. 'Ι. 'Α. Σακελλαράκη, 'Υστερομινωϊκό κενοτάφιο στις 'Αρχάνας, ΑΔ 20 (1965): Α' σ. 110 - 118.

λόφον, περιείχε δὲ ἕξ ταφάς, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ δύο ἐντὸς σαρκοφάγων, λίαν διατεταραγμένας ἐκ τῆς καλλιεργείας. Ἀνευρέθησαν εἰς χρυσοῦς κρῖκος καὶ τέσσαρες σφραγίδες, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ τρεῖς ἔχουν γραμμικά θέματα καὶ ἡ τετάρτη λέοντα σπαράσσοντα αἰγαγρον.

ΕΡΕΥΝΑΙ ΚΑΙ ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ

Διὰ τῶν ἐρευνῶν, αἰτίνες ἐγένοντο εἰς Ἀρχάνας, ἐπεσημάνθησαν καὶ νέοι τάφοι, εἰς διάφορα σημεῖα τῆς περιοχῆς. Οὕτως ἐσημειώθη ἡ ὑπαρξίς τάφων εἰς θέσιν Ἀνήφορος, παρὰ τοὺς ἀνασκαφέντας παλαιότερον τάφους⁵ καὶ εἰς θέσιν Καβαλλαρόπετρα. Τέλος εἰς θέσιν Χωματόλακκος ἀνευρέθησαν ἕν τεμάχιον λιθίνου ἀγγείου καὶ τμήματα κεραμικοῦ τροχοῦ, συνανήκοντα πρὸς τὰ τεμάχια τὰ ἀνευρεθέντα εἰς τὸν αὐτὸν χώρον παλαιότερον⁶. Εἰς θέσιν Μερπιώτη ἀνευρέθη ἕν ἀργυρὸν νόμισμα, εἰς θέσιν Φυθιές, ἔνθα προέρχεται καὶ ὁ ναῖσκος τῆς Συλλογῆς Γιαμαλάκη⁷, ἀνευρέθη εἰς σφραγιδολίθος ἐξ ἰάσπιδος καὶ εἰς θέσιν Μπότζη εἰς διπλοὺς πέλεκυς ἐκ χαλκοῦ⁸.

Τουρκογειτονιά

Σπουδαιότερα ὑπῆρξεν ἡ ἀνασκαφή, ἡ γενομένη τὸν Ἰούλιον τοῦ 1964, ἐντὸς τῆς κομποπόλεως, εἰς θέσιν Τουρκογειτονιά, διὰ χρηματοδοτήσεως τοῦ Δήμου Ἀρχανῶν. Εἰς τὴν πρώτην παράλληλον ὁδὸν ἀνατολικῶς τῆς κεντρικῆς ὁδικῆς ἀρτηρίας τῆς κομποπόλεως, ἤλθον εἰς φῶς κατὰ τὰς δημοτικὰς ἐργασίας διὰ τὴν τοποθέτησιν σωλῆνων ὑδρεύσεως, οἰκοδομικὰ λείψανα εἰς μεγάλην ἔκτασιν, χρονολογούμενα εἰς τοὺς ΥΜ Ι χρόνους, ὡς κατεφάνη ἐκ τῆς κεραμικῆς. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν διεκρίθησαν τρεῖς τομεῖς, εἰς τὰ σημεῖα ἔνθα αἱ δημοτικαὶ ἐργασίαι ὑδρεύσεως ἔθιγον τὰ μινωικὰ στρώματα.

Ὁ νότιος τομεὺς εὐρίσκεται ἐμπροσθεν καὶ μεταξὺ τῶν οἰκιῶν τῶν Ν. Κουτουλάκη καὶ Κ. Τουλουπάκη ἀνατολικῶς καὶ Ν. Κουτουλάκη καὶ Ν. Φανουράκη δυτικῶς. Εἰς τὸν τομέα τοῦτον, ἀμέσως σχεδὸν ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους, ἀπεκαλύφθη συγκρότημα τοίχων, τὸ ὁποῖον δὲν ἠρευνήθη, ἐφ' ὅσον δὲν ἐθίγετο ἐκ τῶν δημοτικῶν ἐργασιῶν. Ἐνταῦθα ἐνευρέθησαν μία τράπεζα προσφορῶν ἐκ στεατίτου καὶ ἕν πῆλινον πινά-

κιον. Εἰς τὸν ἴδιον τομέα καὶ κατὰ τὰς δημοτικὰς ἐργασίας εἶχε περισυλλεγῆ ὑπὸ τοῦ φύλακος ἀρχαιοτήτων Ἀρχανῶν Ἑλ. Συναδινάκη τεμάχιον ἔλεφαντίνης κυλινδρικῆς πυξίδος.

Ὁ μεσαῖος τομεὺς εὐρίσκεται ἐμπροσθεν καὶ μεταξὺ τῶν ἀμπελῶνων τῶν Ν. Φουντουλάκη ἀνατολικῶς καὶ Γ. Βογιατζάκη δυτικῶς. Εἰς τὸν τομέα τοῦτον ἀνεφάνη τοίχος, βαίνων ἀπὸ Ν. πρὸς Β., μετὰ μικρᾶς ἀποκλίσεως πρὸς Δ. Δυτικῶς τοῦ τοίχου τούτου ἡ ἔρευνα δὲν ἐπρωχώρησεν εἰς βάθος. Ἐκαθαρίσθη ὁμοῦ στῶμα πλήρες ἀνεστραμμένων κωνικῶν ἀώτων κυπέλλων, παρὰ τὰ ὁποῖα συνελέγη καὶ τεμάχιον τριποδικῆς τραπέζης προσφορῶν ἐκ κονιάματος. Ἀντιθέτως, ἀνατολικῶς τοῦ τοίχου, ἡ ἔρευνα ἐπρωχώρησεν εἰς βαθύτερα στρώματα, ἐκ τῶν ὁποίων συνελέγησαν σημαντικώτατα δοσρακα ΥΜ Ι χρόνων, ἀσφαλῶς ἀνακτορικοῦ ἐργαστηρίου.

Ὁ βόρειος καὶ σημαντικώτερος τομεὺς εὐρίσκεται ἐμπροσθεν καὶ μεταξὺ τῶν οἰκιῶν Γ. Οὐσταμανωλάκη, Λ. Μπιμπάκη καὶ Γ. Κρασανάκη ἀνατολικῶς καὶ Ἐμ. Ψαράκη καὶ Γ. Βογιατζάκη δυτικῶς. Οἱ τοῖχοι, οἱ ὁποῖοι ἀπεκαλύφθησαν εἰς τὸν τομέα τοῦτον, ἀμέσως ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους, ἦτο σαφές ὅτι συνήπτοντο πρὸς τὸ κυκλικὸν κτίσμα, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐπισημάνει παλαιότερον ὁ Evans⁹ καὶ τὸ ὁποῖον μόλις διακρίνεται σήμερον εἰς τὰ ὑπόγεια τῶν οἰκιῶν τῶν Λ. Μπιμπάκη καὶ Γ. Κρασανάκη (Πί ν. 701 α).

Κατὰ τὸ ἔτος 1922, μετὰ τὴν εὐκαιρίαν οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν, ἠρευνήθη ὑπὸ τοῦ Evans ἕν κυκλικὸν κτήριο, ἐκτισμένον εἰς κανονικοὺς δόμους διὰ μεγάλων λαξευμένων πορολίθων, τινὲς τῶν ὁποίων εἶχον μῆκος 2 καὶ ὕψος 0,60 μ. Εἰς τὸ βόρειον τμήμα τοῦ κτίσματος τούτου ἀνευρέθη μία κλίμαξ, ὀλίγον δὲ δυτικώτερον ἢ ἀρχὴ ἐνὸς ἀγωγῶ, διὰ τοῦ ὁποῖου κατεφαίνετο ὅτι τὸ κυκλικὸν τοῦτο κτίσμα ἦτο σχετικὸν πρὸς τὴν ὑδρευσιν, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἐχαρακτηρίσθη ὑπὸ τοῦ Evans διαδοχικῶς ὡς « Spring chamber, well-house, reservoir ».

Διὰ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1964, ἡ ὁποία περιωρίσθη ὁμοῦ ἐκτὸς καὶ βορειοδυτικῶς τοῦ κύκλου, διηκρινίσθησαν περαιτέρω προβλήματα τινα. Ἐκαθαρίσθη ἐξωτερικῶς τὸ βορειοδυτικὸν τμήμα τοῦ κύκλου, τὸ ὁποῖον ἐπενδύεται διὰ μικροτέρων λίθων (Πί ν. 701 β) καὶ ἀνεφάνη ἡ κεφαλὴ τοῦ ἀγωγῶ (Πί ν. 701 δ). Τὸ κύριον ἐνδιαφέρον ὁμοῦ παρουσιάζει ἡ συνέχεια τοῦ ἀγωγῶ, ὁ ὁποῖος σφίζεται εἰς ἐξαιρετικῶς καλὴν κατάστα-

5. Βλ. σημ. 2.

6. Κρητ. Χρον., ἑ.ά. σ. 524.

7. Ἑ. ἀ. ΙΑ' (1957) σ. 338.

8. Τὰ εὐρήματα ταῦτα θὰ δημοσιευθοῦν ὁμοῦ μετὰ τῶν παλαιότερων τυχαίων εὐρημάτων ἐκ τῆς περιοχῆς τῶν Ἀρχανῶν, κατόπιν ἀδείας τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων κ. Σ. Ἀλεξίου.

9. Ρ. Μ. ΙΙ, σ. 64 κ.έ., εἰκ. 29, 30.

σιν. Ἄρχικῶς διευθύνεται πρὸς ΒΑ., ἐν συνεχείᾳ ὅμως κάμπτεται πρὸς Δ. καὶ συνεχίζεται εἰς εὐθεΐαν γραμμὴν μέχρι τοῦ σημείου τοῦ ὁποῖον ἠρυνήθη (Πί ν. 701 γ). Αἱ δύο πλευραὶ τοῦ ἀποτελοῦνται ἐκ παχέων τοίχων, ἐκτισμένων λίαν ἐπιμελῶς εἰς τὰς προσόψεις ἐνισχύονται δὲ δι' ἀναλημματικῶν τοίχων (Πί ν. 702 α). Τὸ ἔδαφος τοῦ καλύπτεται διὰ μεγάλων λαξευμένων πορωλίθων.

Εἶναι βέβαιον οὕτω ὅτι τὸ κυκλικὸν κτίσμα εἶναι ὑδραγωγεῖον καὶ μάλιστα ὄχι ὑπόγειον, ὅπως ἐνόμισεν ὁ Evans. Ὁ κύκλος περικλείει τὴν πηγὴν καὶ θεμελιούται ἐπὶ μικρῶν λίθων (Πί ν. 702 β), ὡς καὶ εἰς τὴν πηγὴν τοῦ Καραβάν - Σεράι¹⁰, κατὰ τεχνικὴν χρησιμοποιοῦμένην ἔτι καὶ σήμερον. Ὁ ἀγωγὸς εἶναι παρόμοιος πρὸς τὸν σημειωθέντα ὑπὸ τοῦ Evans εἰς τὴν πηγὴν τοῦ Μαυροκόλυμπου παρὰ τὴν Κνωσόν¹¹, μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι ὁ δεύτερος εἶναι ἐκτισμένος ἀμελῶς καὶ ἔχει εἰς τὴν κοίτην τοῦ αὐλακα.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ τομέως τούτου ὑπῆρξεν οὕτω λίαν σημαντικὴ διὰ τὴν μελέτην τῶν ὑδραυλικῶν συστημάτων τῶν Μινωϊτῶν, τὰ ὁποῖα ἦσαν μέχρι τοῦδε γνωστὰ κυρίως ἀπὸ τὴν Κνωσόν¹². Διαπιστοῦται νῦν ὅτι κατὰ τοὺς ΥΜ Ι χρόνους, ἐκτὸς τῶν γνώσεων τῶν ἀρτεσιανῶν φρεάτων¹³ καὶ τῆς ἀρχῆς τῶν συγκοινωνούντων δοχείων¹⁴, οἱ Μινωῖται εἶχον καὶ πολλὰς γῶνσεις μηχανικῆς. Ἐνδιαφέρον ἐξ ἄλλου παρουσιάζει καὶ ἡ ἐξαιρετος οἰκοδομὴ τόσον τοῦ ὑδραγωγείου, ὅσον καὶ τοῦ ἀγωγοῦ του, ἡ ὁποία εἶναι ἀσφαλῶς κατασκευὴ ἀνακτορικῆ. Εἶναι φανερόν ὅτι ὁ ἀγωγὸς δὲν προωρίζετο μόνον δι' ἄρδευσιν.

Ἡ συνέχεια τῆς ἐρένης θὰ λύση πιθανῶς τὸ πρόβλημα τῆς στέγης τοῦ κύκλου, τὴν ὁποίαν ὁ Evans ἐνόμισε θολωτῆν¹⁵ καὶ κυρίως τῆς σχέσεως τοῦ ὑδραγωγείου πρὸς τὰ ὁρατὰ μινωϊκὰ λείψανα τῶν Ἀρχανῶν καὶ τὰ ἀναφανέντα κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ οἰκοπέδου τῆς τοπικῆς Περιγητικῆς Λέσχης¹⁶.

Οἰκόπεδον Περιγητικῆς Λέσχης

Ὁ Evans πάλιν¹⁷ παρετήρησεν εἰς Ἀρχάνας ἐκτεταμένα μινωϊκὰ οἰκοδομικὰ λείψανα ἐξαιρετι-

κῆς κατασκευῆς, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ὑπέθεσεν ὅτι εἰς Ἀρχάνας ἔπρεπε νὰ τοποθετηθῇ τὸ «θερινὸν ἀνάκτορον» τῶν βασιλέων τῆς Κνωσοῦ, γνῶμην τὴν ὁποίαν ἐδέχθη καὶ ὁ καθηγητὴς Σ. Μαρινάτος¹⁸. Ἡ μελέτη τῶν ὁρατῶν τούτων μινωϊκῶν λειψάνων, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται εἰς τὰ ἰσόγεια οἰκιῶν τινῶν τῆς κομπολόως (Πί ν. 702 γ, 703 α - β) καὶ εἰς μίαν μικρὰν πλατεΐαν (Πί ν. 703 γ) ὠδήγησεν εἰς τὴν ἐκλογὴν ἐνὸς ἀκαλύπτου χώρου (Πί ν. 704 α), ὁ ὁποῖος εὐρίσκεται μεταξὺ τῶν ἔρειπιῶν τούτων καὶ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ὑδραγωγείου.

Ἡ ἐπακολουθήσασα δοκιμαστικὴ σκαφῆ¹⁹ ἀπεκάλυψε μέγα οἰκοδομικὸν συγκρότημα (Πί ν. 704 β) ΥΜ Ι χρόνων, ἰδιαίτερος ἐνδιαφέρον διὰ τὴν διατήρησιν, τὴν κατασκευὴν καὶ τὸ μέγεθός του. Οἱ τοῖχοι τοῦ διατηροῦνται εἰς ἐξαιρετικὴν κατάστασιν, εἰς ὕψος 2 μ., πολλαχοῦ δὲ διατηροῦνται in situ αἱ τοιχογραφαίαι καὶ τὰ κονιάματα. Ἡ πρόσοψις τοῦ κτηρίου εἶναι ἐκτισμένη διὰ μεγάλων λαξευμένων πορωλίθων (Πί ν. 704 γ). Πληθὺς πορωλίθων ἀνευρέθη ἐπίσης εἰς διάφορα σημεῖα τῆς ἀνασκαφῆς, ἀνήκον εἰς τὸν δεύτερον ὄροφον, τινὲς δὲ τῶν λίθων ἔφερον χαράγματα²⁰. Ἐκτὸς τῶν πορωλίθων ἐσημειώθη ἐπίσης ἡ χρησιμοποίησις καὶ ἑτέρων εἰδῶν λίθων, κροκαλοπαγῶν, μαρμάρων καὶ γυψολίθων.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1964 ἀπεκαλύφθη κυρίως ἡ νοτιά πρόσοψις τοῦ κτηρίου, ἡ νοτία εἰσοδος²¹ καὶ ἐν συγκρότημα δωματίων βορειοδυτικῶς τῆς εἰσόδου. Ἡ εἰσοδος ἔχει δύο κίονας μεταξὺ δύο παραστάδων (Πί ν. 705 α). Αἱ δύο βάσεις τῶν κίωνων ἀνευρέθησαν εἰς τὴν θέσιν τῶν, τοποθετημέναι ἐντὸς τῆς κυκλικῆς ὑποδοχῆς τοῦ στυλοβάτου, οἱ ἄρμοι δ' ἐκαλύφθησαν διὰ κονιάματος (Πί ν. 705 γ). Ἐπὶ τῶν βάσεων ἀνευρέθησαν τεμάχια τῶν ξυλίνων ἀπηνθρακωμένων κίωνων, τὰ ὁποῖα διατηροῦνται καλλίτερον κατὰ τὸν ἀνατολικὸν κίονα (Πί ν. 705 γ). Τέλος ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου καὶ μεταξὺ τῆς ἀνατολικῆς

18. ΠΑΕ 1956 σ. 223 κ.ε.

19. Ἡ ἀνασκαφὴ, ἡ ὁποία διήρκεσε περὶ τὸν ἕνα μῆνα, ἀπὸ τοῦ δευτέρου δεκαπενθημέρου τοῦ Ὀκτωβρίου μέχρι τῶν μέσων τοῦ Νοεμβρίου, ἐγένετο, ὅπως καὶ ἡ στέγασις τῶν ἀρχαιοτήτων, διὰ χρηματοδοτήσεως τῆς Περιγητικῆς Λέσχης Ἀρχανῶν. Εἰς τὴν ἰδίαν Λέσχην ἀνήκει καὶ τὸ οἰκόπεδον, τὸ ὁποῖον ἠγοράσθη κατόπιν ὑποδείξεώς μου. Καὶ ἐκ τῆς θέσεως ταύτης ἐκφράζω τὰς εὐχαριστίας μου εἰς τὸν πρόεδρον τῆς Λέσχης κ. Ἐμμ. Καλοχριστιανάκη.

20. Βλ. Kadmos III, 2, σ. 185.

21. Εἶναι σχεδὸν βέβαιον ὅτι ἡ εἰσοδος αὕτη δὲν εἶναι ἡ κυρία εἰσοδος τοῦ κτηρίου. Ἡ τελευταία πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ οἰκοδομήματος, πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ.

10. Ἐ. ἀ. σ. 123 κ.ε., εἰκ. 60, 61.

11. Ἐ. ἀ. σ. 462 κ.ε., εἰκ. 273.

12. Ἐ. ἀ., Index, σ. 82.

13. Ἐ. ἀ. σ. 460 κ.ε., εἰκ. 272.

14. Ἐ. ἀ. I σ. 142 κ.ε., εἰκ. 104.

15. Ἐ. ἀ. Index, σ. 81, λ'. Springs, Wells.

16. Ἡ ἀνασκαφὴ ἐκαλύφθη καὶ πάλιν διὰ παχέος στρώματος ἄμμου καὶ χώματος.

17. Ἐ. ἀ. II, σ. 64 κ.ε., πίν. XIV, Α, Β.

παραστάδος και τοῦ γειτονικοῦ κίονος ἀνευρέθησαν εἰς τὴν θέσιν τῶν τέσσαρες λίθινοι ἀμφικολιοι βωμοί²² (Πί ν. 705 α).

Ἀμέσως μετὰ τὸν στυλοβάτην σχηματίζεται πλατὺς προθάλαμος, τοῦ ὁποῖου οἱ τοῖχοι καλύπτονται διὰ τοιχογραφιῶν, κάτωθεν τῶν ὁποίων ἔχει τεθῆ ὀριζοντίως ταινία ἐξ ἐρυθροῦ κονιάματος (Πί ν. 705 β). Αἱ τοιχογραφίαι, αἵτινες εἶναι λιαν λεπταί, κατεστράφησαν κατὰ μέγα τμήμα ἐκ τῆς πυρκαϊᾶς καὶ ἐκ τῆς ὑγρασίας· εἰς πίναξ ὅμως τοῦ ἀνατολικοῦ τοῖχου (Πί ν. 706 α), παρὰ τοὺς ἀμφικολίους βωμούς, ἔδειξε μετὰ τὸν ἐπιτυχῆ καθαρισμὸν καὶ κατὰ τὴν ἰχνογράφησιν, παράστασιν γυναικὸς ὀρθίας, ἐνδεδυμένης διὰ ποδήρους ἐσθῆτος καὶ ἀνοικτοῦ κατὰ τὸ στήθος περικορμίου, ἢ ὁποία κρατεῖ διὰ τῆς δεξιᾶς δυσδιάκριτα ἀντικείμενα, παράστασις ἣτις εἶναι λιαν ὁμοία πρὸς ἑτέραν δακτυλίου ἐκ Μυκηνῶν²³.

Ἐκ τοῦ πρώτου προθαλάμου, ἐν πολύθυρον, τοῦ ὁποῖου διεκρίθησαν αἱ παραστάδες εἰς τοὺς δύο τοίχους (Πί ν. 705 β), ὀδηγεῖ εἰς δεύτερον προθάλαμον, ἀπὸ τούτου δὲ ἐν πολύθυρον ὀδηγεῖ εἰς τὰ ἀνατολικά διαμερίσματα, δύο διόδους εἰς τὰ βόρεια καὶ μία θύρα πρὸς τὰ δυτικά.

Ὡς ἐσημειώθη ἀνωτέρω, ἀπεκαλύφθη ἐπίσης κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1964 καὶ τμήμα τῶν δωματίων, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται βορειοδυτικῶς τῆς εἰσόδου. Ἐντὸς ἐνὸς τούτων ἀνευρέθη εἰς ἰδιότυπος ἀποθέτης (Πί ν. 706 γ), εἰς τὸν πυθμῆνα τοῦ ὁποῖου, ἐντὸς πλακὸς μετὰ ὀρθογωνίας κοιλότητος, περιείχοντο πλῆθος ἀπλῶν κωνικῶν κυπέλλων. Δυτικῶς τοῦ ἀποθέτου τούτου ἀπεκαλύφθη τὸ περιεχόμενον ἱεροῦ καταπεσόντος ἐκ τοῦ δευτέρου ὀρόφου. Πέριξ μεγάλης ὀρθογωνίου σχήματος πωρολιθικῆς τραπέζης προσφορῶν μετὰ περιχειλίσματος (Πί ν. 706 γ), ἀνευρέθησαν ὑπὲρ τὰς τριάκοντα τριποδικαὶ τράπεζαι προσφορῶν ἐκ κονιάματος εἰς τεμάχια, δύο κέρατα καθιερώσεως (Πί ν. 706 β) καὶ πολλὰ ἀγγεῖα (Πί ν. 707 α). Τὸ ἰσόγειον τοῦ δωματίου τούτου ἔφερε παράθυρα κατὰ τὸν νότιον τοῖχον (Πί ν. 707 β).

Τὸ κτήριο, τὸ ὁποῖον ἀπεκαλύφθη κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ οἰκοπέδου τῆς Περιηγητικῆς Λέσχης, εἶναι τὸ ἴδιον πρὸς τὸ ἐπισημανθὲν παλαιότερον. Δὲν ὑπάρχουν ὅμως στοιχεῖα διὰ τὴν ταύτισίν του πρὸς τὸ λεγόμενον «θερινὸν ἀνάκτορον», ἐκτὸς τῆς πράγματι ἀνακτορικῆς κατασκευῆς του καὶ τοῦ μεγέθους του, τὰ ὁποῖα εἶναι

22. Οἱ λίθοι, οἵτινες εἶχον καταπέσει ἀπὸ τοῦ δευτέρου ὀρόφου ἔθραυσαν τὰς παρυφᾶς τῶν βωμῶν, τῶν ὁποίων ὅμως τὰ τεμάχια συνεκολλήθησαν.

23. A. Sakellariou, CMS I, ἀριθ. 86.

δύσκολον νὰ εὐρεθῶν εἰς ἕτερον κτήριο τὸσον πλησίον τῆς Κνωσοῦ. Τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα ὅμως ὀδηγοῦν πρὸς διάφορον κατεύθυνσιν. Ὡς ἐσημειώθη ἀνωτέρω παρατηρήθησαν σαφῆ καὶ ἔντονα ἰχνη λατρείας διὰ τῆς ὑπάρξεως τῶν ἀμφικολίων βωμῶν παρὰ τὴν εἴσοδον²⁴ ἐνὸς πρωῖμου ἱεροῦ πύλης²⁵, τῆς τοιχογραφίας παρὰ τοὺς βωμούς²⁶, τοῦ ἀποθέτου μετὰ τῶν κωνικῶν κυπέλλων²⁷, τέλος τῶν τριποδικῶν τραπέζων προσφορῶν²⁸ καὶ τῶν κεράτων, τῶν κειμένων ἐπὶ τῆς μεγάλης μονολιθικῆς τραπέζης προσφορῶν²⁹. Χωρὶς νὰ ἀποκλεισθῆ τὸ ἐνδεχόμενον τῆς συμπωματικῆς ἀνευρέσεως τοῦ λατρευτικοῦ τμήματος ἐνὸς οἰκοδομήματος διαμονῆς, δὲν πρέπει ὅμως νὰ μὴ σημειωθῆ καὶ ἡ γειννίασις τοῦ κτηρίου τῶν Ἀρχανῶν πρὸς τὸν Γιούχταν, ἔνθα εὐρίσκεται τὸ ἱερὸν κορυφῆς τῆς Κνωσοῦ³⁰. Ἐνδείξεις ἄλλωστε διὰ τὴν ὑπαρξίν ἐνὸς ἐκτεταμένου λατρευτικοῦ κέντρου εἰς Ἀρχάνας ἔχομεν καὶ ἐξ ἐτέρων ἐρευνῶν³¹, ὡς καὶ ἐκ τῶν τυχαίων εὐρημάτων. Ὅπωςδῆποτε ὅμως νέα ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα θὰ προκύβουν ἐκ τοῦ καθαρισμοῦ τοῦ δαπέδου τοῦ ἀνασκαφέντος τμήματος ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς περαιτέρω ἐρεύνης.

Ἀπομένει ἀκόμη νὰ ἐπισημανθῶν δύο θέματα σχετικῶς πρὸς τὴν ἀνασκαφὴν. Πρῶτον ἡ μεγάλη κατασκευαστικὴ ὁμοιότης μεταξὺ τῶν βωμῶν τῶν Ἀρχανῶν καὶ τῶν βωμῶν τῆς πύλης τῶν λεόντων τῶν Μυκηνῶν³², τὴν κρητικὴν καταγωγὴν

24. Τὰ παραδείγματα τῶν πραγματικῶν βωμῶν ἔχουν συλλεγῆ ὑπὸ τοῦ C. Yavis, *Greek Altars*, σ. 19, 29, ἐκτὸς ἐνὸς δείγματος ἐκ Minet-el-Beida. (*Syria*, 13 (1932) σ. 4, πίν. III, 2) Ὁ κατάλογος ὅμως τῶν παραστάσεων τῶν βωμῶν, κυρίως ἐπὶ σφραγιδολίων, δὲν εἶναι πλήρης. Βλ. ἐπίσης G. Elderkin, *The ancient altar with incurved sides*, *Archaeological Papers*, I (1941) καὶ Σ. Μαρινάτου, ΠΑΑ 31 (1956) σ. 409 κ.έ.

25. AM 75 (1960) σ. 1 κ.έ. Οἱ ἀμφικολιοὶ βωμοὶ συνηθίζονται εἰς τὰς εἰσόδους τῶν ἱερῶν Evans, PM I, σ. 307, 308. M. Nilsson, *Minoan Mycenaean Religion* σ. 173 κ.έ.

26. Βλ. σημ. 23. Ὁ Evans ἐσημείωσε τὴν σχέσιν τῶν τοιχογραφιῶν πρὸς τὰς παραστάσεις τῶν δακτυλίων (PM III, σ. 134 κ.έ.).

27. Ἐ.ά. II, σ. 548, εἰκ. 348.

28. Παρόμοιον σύνολον τραπέζων προσφορῶν ἐκ Νήρου Χάνι. Σ. Ξανθοῦσιδης, AE 1922 σ. 15, εἰκ. 12. Nilsson, ἔ.ά. σ. 123 κ.έ.

29. Παρομοία τράπεζα εἰς Δενδρά. Βλ. A. Persson, ἔ.ά., πίν. XXIX.

30. Evans, ἔ.ά. I σ. 151. Διὰ τὸν τάφον τοῦ Διὸς εἰς Γιούχταν βλ. Cook, *Zeus*.

31. Κοχλιάρτου Τρούλλου M. Nilsson, ἔ.ά. σ. 104, E. Grumach, *Bibliographie des kretisch-mykensischen Epigraphik*, σ. 42. Βλ. ἐπίσης ΠΑΕ 1956, σ. 223 κ.έ.

32. Μαρινάτος - Hirmer, Κρήτη καὶ Μυκηναϊκὴ Ἑλλάς, εἰκ. 141.

των οποίων είχαν υποθέσει παλαιότερον ὁ Evans³³. Δεύτερον τὸ θέμα τοῦ λεγομένου Νοτίου Δρόμου, ὁ ὁποῖος ἦν ὡς τὴν Κνωσὸν πρὸς τὴν Φαιστόν καὶ τὸ Λιβυκὸν πέλαγος. Διὰ τὸν Νότιον Δρόμον ὁ Evans ὑπέθεσεν³⁴ ὅτι ἔβαινε δυτικῶς τοῦ Γιούχτα, εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ὁποῖου ᾠδήγει μία δευτερευούσης σημασίας ὁδὸς καὶ μία παρομοία διήρητο διὰ τῶν Ἀρχανῶν. Διὰ τοῦ ἀποκαλυφθέντος ὁμοῦ ἀνακτορικοῦ κτηρίου εἰς τὰς Ἀρχάνας βεβαιοῦται ὅτι ἡ κεντρικὴ ἀρτηρία τοῦ Νοτίου Δρόμου δὲν ἦτο δυνατόν παρὰ νὰ διέρχεται διὰ τῶν Ἀρχανῶν, ἀνατολικῶς τοῦ Γιούχτα, ἐφ' ὅσον μάλιστα οὐδὲν ἐμπόδιον ὑφίσταται ἐκ τῆς μορφολογίας τοῦ ἐδάφους.

Ἄφρατι

Τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1964 ἐγένετο γνωστὴ μία μεγάλης ἐκτάσεως ἀρχαιοκαπηλία καὶ λαθραία σκαφὴ τοῦ λόφου τοῦ Προφήτου Ἡλίας εἰς Ἄφρατι, τμῆμα τοῦ ὁποῖου εἶχεν ἀνασκαφῆ παλαιότερον ὑπὸ τῆς Ἰταλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς³⁵. Διὰ τῶν ἐρευνῶν, αἰτινες ἐγένοντο εἰς τὴν περιοχὴν, ἐπεσημάνθησαν τὰ σημεῖα, εἰς τὰ ὁποῖα εἶχον γίνεαι παράνομοι σκαφαὶ καὶ μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου μερικὰ ἀγγεῖα καὶ πολλὰ χαρακτηριστικὰ ὄστρακα, συλλεγένητα ἐπὶ τόπου.

Εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ Μιχ. Ὁρφανουδάκη ἀνευρέθησαν:

1) Τρία τεμάχια πλαστικῶν ἀγγείων τοῦ ἀνατολιζόντος ρυθμοῦ, ἐκ τῶν ὁποίων σημαντικώτερον εἶναι τμῆμα τῆς κεφαλῆς καὶ τοῦ σώματος πάνθηρος (Πί ν. 707 γ). Τὸ τρίχωμα τοῦ ζώου, ὅπως καὶ εἰς τὰ ἕτερα δύο τεμάχια, ἀποδίδεται διὰ διπλῶν φολιδῶν περιεχουσῶν στιγμᾶς. Τὸ πρόσωπον εἶναι ἐπίσης στικτὸν καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ ἐγχάρακτοι μὲ γραπτὴν δήλωσιν τῆς κόρης. Πλαστικὰ ἀγγεῖα εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τὸ Ἄφρατι, ὅπως ἡ γλαῦξ³⁶ καὶ ὁ λέων³⁷.

2) Μία πρόχους ὑστέρων γεωμετρικῶν χρόνων, κοσμουμένη διὰ λευκῶν κύκλων καὶ ταινιῶν ἐπὶ μέλανος ἐδάφους (Πί ν. 708 α).

3) Εἰς εὐρύστομος ἀμφορίσκος (Πί ν. 708 α). Ὅμοιος γνωστὸς πάλιν ἀπὸ τὸ Ἄφρατι³⁸.

4) Πέντε σφαιρικοὶ ἀρύβαλλοι τοῦ ἀνατολιζόντος ρυθμοῦ (Πί ν. 708 α). Ἐκ τούτων εἰς κοσμεῖται κατὰ μὲν τὸν ὄμον διὰ κύκλων κατὰ δὲ τὸ

σῶμα διὰ ταινιῶν³⁹, ἕτερος διὰ τεθλασμένων γραμμῶν καὶ ταινιῶν, οἱ λοιποὶ δὲ εἶναι ἀκόσμητοι.

5) Δύο μικραὶ ἀκόσμητοι πρόχοι, δύο λύχνοι ἐλληνιστικῶν χρόνων καὶ πολλαὶ πήλιναι ψῆφοι.

Τέλος, καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ λόφου τοῦ Προφήτου Ἡλίας καὶ εἰς τὰ σημεῖα ἐνθα ἐγένοντο λαθραῖαι σκαφαὶ περισυνελέγησαν πλῆθος τεμαχίων πίθων κοσμουμένων διὰ πλοχμῶν, ροδάκων, συγκεντρικῶν κύκλων, ἀνθεμίων κλπ. (Πί ν. 708 γ) τοῦ πρωῖμου ἀνατολιζόντος ρυθμοῦ⁴⁰.

Γόρτυς

Τὸν Μάρτιον τοῦ 1964 μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου διὰ λόγους ἀσφαλείας τὰ σπουδαιότερα τῶν γλυπτῶν τῆς Συλλογῆς Γόρτυνος:

1) Ἀκέφαλον ἀγαλμα γυμοῦ νέου, φέροντος ἀσκόν.

2) Πέντε ἀκέφαλοι ἀνδρικοὶ κορμοὶ, γυμοὶ.

3) Δέκα ἀκέφαλοι ἀνδρικοὶ κορμοὶ, γυμοὶ, μικροῦ μεγέθους.

4) Ὀκτὼ κεφαλαὶ ἀγαλμάτων.

5) Ὀκτὼ τεμάχια κεφαλῶν.

6) Κορμὸς καθημένου παιδός.

7) Κορμὸς γυναικὸς μικροῦ μεγέθους.

8) Κεφαλὴ Ἀθηναῖς ὑπερφυσικοῦ μεγέθους.

9) Κεφαλὴ «Τύχης».

10) Ἀνάγλυφον δύο Κενταύρων, φερόντων κἀνθαρον.

11) Ἀνάγλυφον ἀσπίδος μετὰ γοργονεῖου.

12) Ἀνάγλυφον γυναικὸς μικροῦ μεγέθους.

ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ

Εἰς τὸ Ἡράκλειον ἐγένοντο ἐργασίαι καταγραφῆς εἰς τὸ Μουσεῖον καὶ τὴν Συλλογὴν Ν. Μεταξᾶ καὶ περισυλλογῆς εἰς τὴν πλατεῖαν Δασκαλογιάννη.

Μουσεῖον Ἡρακλείου

Εἰς τοὺς καταλόγους τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου κατεγράφησαν ἐκτὸς πολλῶν τυχαίων εὐρημάτων καὶ δύο μεγάλαι ὁμάδες, τὰ λίθινα ἀγγεῖα τοῦ Ζάκρου καὶ τὰ νομίσματα τοῦ Χάρακα.

Συλλογὴ Ν. Μεταξᾶ

Εἰς τὸν κατάλογον τῆς Συλλογῆς Ν. Μεταξᾶ κατεγράφησαν πλῆθος σφραγιδολίθων, οἱ πλείστοι τῶν ὁποίων εἶναι ΠΜ χρόνων. Ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ σειρὰ τῶν ΥΜ ταλισμανι-

39. J. K. Brock, Forteta, πίν. 71, ἀριθ. 980.

40. Πρβλ. ἐξ Ἄφρατι, Levi, ἔ.ἀ. σ. 61, εἰκ. 43 καὶ ἐξ ἐτέρων περιοχῶν τῆς Κρήτης, ἔ.ἀ. εἰκ. 48, 71.

33. Evans, ἔ.ἀ. IV, σ. 612.

34. Ἐ. ἀ. II, σ. 61 κ.έ., πίν. ἔναντι σ. 71.

35. D. Levi, Annuario X - XII (1927 - 29).

36. Ἐ. ἀ. σ. 293, εἰκ. 251.

37. Ἐ. ἀ. σ. 240, εἰκ. 281.

38. Ἐ. ἀ. σ. 146, εἰκ. 143.

κῶν σφραγιδολίθων. Ἦρχισεν ἐπίσης ἡ μελέτη διὰ τὴν δημοσίευσιν τῶν σφραγιδολίθων τῆς Συλλογῆς εἰς ἰδιαίτερον τόμον τοῦ *Corpus* τῶν μυθικῶν καὶ μυκηναϊκῶν σφραγίδων.

Πλατεία Δασκαλογιάννη

Τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1964, κατὰ τὴν διάρκειαν οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦ Ἄντ. Μανασάκη, τὸ κείμενον ἐπὶ τῆς πλατείας Δασκαλογιάννη τοῦ Ἡρακλείου, ἤλθεν εἰς φῶς εἰς τάφος ρωμαϊκῶν χρόνων. Οἱ ἐργάται τῆς οἰκοδομῆς εἶχον ἤδη διαταράξει τὸν τάφον, ὅτε εἰδοποιήθη ἡ ἀρχαιολογικὴ ὑπηρεσία, διὰ τοῦτο καὶ αἱ παρατηρήσεις διὰ τὸν τρόπον ταφῆς εἶναι περιορισμέναι. Ὁ τάφος ἦτο ἔν ἄπλοῦν ὀρθογώνιον λάξευμα εἰς τὸν μαλακὸν βράχον, εἰς βάθος 0,70 μ., διαστάσεων 1.80 x 1.85 μ., προσανατολισμένον ἐκ ΒΑ. πρὸς ΝΔ. Ἐντὸς τούτου ἀνευρέθησαν πολλὰ ἐνδιαφέροντα δείγματα ἀγγείων, λύχνων, ἀναγλύφων δίσκων, εἰδωλίων, ὑαλίνων ἀγγείων καὶ νομισμάτων, διὰ τῶν ὁποίων χρονολογεῖται εἰς τὸν 2ον αἰ. μ.Χ. Τὰ πλεῖστα τῶν εὑρημάτων δὲν σφύζονται εἰς καλὴν κατάστασιν, διὰ τοῦτο καὶ ἀναφέρονται τὰ πλέον ἐνδιαφέροντα τούτων.

Α'. Κεραμεικῆ (Πί ν. 708 β)

1) Ἄωτον σφαιρικὸν ἀγγεῖον μετὰ ἔξω νεύοντος χείλους καὶ ὀριζοντίων αὐλάκων κατὰ τὴν κοιλίαν. Πηλὸς τεφρός, τραχύς. 1ου - 3ου αἰ. μ.Χ.⁴¹.

2) Πρόχους ὄσειδῆς μετὰ καθέτου ταινιωτῆς λαβῆς, εὐρέος χείλους καὶ χαμηλοῦ κωνικοῦ ποδός. Ὅριζόντιοι αὐλακες κατὰ τὴν κοιλίαν. Πηλὸς κίτρινος.

3) Κάνθαρος μετὰ γωνιώδους σώματος καὶ δύο καθέτων λαβῶν. Εἰς τὸ ἀνώτερον τμήμα ἐγχάρακτον «*roulletting pattern*». Α' ἡμισυ 2ου αἰ. μ.Χ.⁴².

4) Δύο πρόχοι. 1ου - ἀρχῶν 2ου αἰ. μ.Χ.⁴³.

5) Διώτον ἀνοικτὸν ἀγγεῖον. Λαβαὶ ὀριζόντιοι ταινιωταί, ἀναδιπλούμεναι πρὸς τὰ ἔσω. Πηλὸς καστανός, τραχύς. 1ου αἰ. μ.Χ.⁴⁴.

6) Σαμιακὸν κωνικὸν κύπελλον. *Terra sigillata*⁴⁵. Εἰς τὸν πυθμένα σφράγισμα στιγμορρόδακος⁴⁶.

41. Βλ. H. Robinson, *Pottery of the Roman Period*, Athenian Agora V, σ. 42, πίν. 7, ὁμάς G, 192.

42. Ἐ. ἀ. πίν. 63, ὁμάς P, 762.

43. Ἐ. ἀ. πίν. 7, ὁμάς G, 103, Y, 119.

44. Ἐ. ἀ. πίν. 64, ὁμάς F, 29.

45. Ἐ. ἀ. σ. 87, πίν. 62, ὁμάς M, 33.

46. Ἐ. ἀ. πίν. 57, G, 710.

Β'. Λύχνοι (Πί ν. 708 δ)

Ἡ σειρά τῶν λύχνων εἶναι ἐπίσης ἀντιπροσωπευτικὴ τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. Τινὲς τούτων κοσμοῦνται κατὰ τὸν κεντρικὸν δίσκον δι' ἀναγλύφων παραστάσεων μονομάχων, παιδὸς καθημένου ἐπὶ δελφίνος καὶ τριαίνης, ἢ προτομῆς γυναικός. Ἄτεροι λύχνοι κοσμοῦνται κατὰ τὴν περιφέρειαν δι' ἀκάνθης καὶ ἐλίκων, φύλλων κισσοῦ καὶ κομβίων, ἢ φύλλων κισσοῦ καὶ ἀκτινωτῶν κοσμημάτων.

Γ'. Ἀνάγλυφοι δίσκοι καὶ εἰδώλια

Ἐντὸς τοῦ τάφου ἀνευρέθησαν τρεῖς πήλινοι δίσκοι (Πί ν. 709 α) μετὰ προτομῆς γυναικός φεροῦσης χιτῶνα καὶ ἱμάτιον, στεφομένης δὲ διὰ φυλλωτοῦ διαδήματος. Καὶ οἱ τρεῖς δίσκοι προέρχονται ἀπὸ τὴν αὐτὴν μήτραν. Παρόμοιοι δίσκοι εἶναι γνωστοὶ ἀπὸ ρωμαϊκοὺς τάφους τοῦ Σανατορίου, πλησίον τῆς Κνωσοῦ.

Ἀνευρέθησαν ἐπίσης δύο πήλινα προτομαὶ γυναικῶν καὶ ἔν εἰδωλίον περιστερᾶς (Πί ν. 709 β).

Δ'. Ὑάλινα ἀγγεῖα

Ἀνευρέθησαν μία σειρά δακρυδόχων (Πί ν. 709 γ) μεθ' ὕψηλοῦ λαμποῦ, αἵτινες διαφέρουν ὡς πρὸς τὸ σχῆμα τοῦ σώματος, σκοτεινοῦ πρασίνου ἢ πρασινωποῦ ἀνοικτοῦ χρώματος.

Ε'. Νομίσματα

1) Χαλκοὺν νόμισμα Καλλιγούλα - Γερμανικοῦ (37 - 41 μ.Χ.) μετὰ προτομῶν τῶν δύο αὐτοκρατόρων εἰς ἐκάστην ὄψιν⁴⁷.

2) Χαλκοὺν νόμισμα Δομιτιανοῦ (81 - 96 μ.Χ.). Εἰς τὴν μίαν ὄψιν ἐστεφανωμένη κεφαλὴ τοῦ αὐτοκράτορος. Εἰς τὴν ἑτέραν Ἄρτεμις καὶ ἔλαφος⁴⁸.

3) Τρία χαλκᾶ νομίσματα Ἀδριανοῦ (118 - 138 μ.Χ.), τὰ ὅποια φέρουν εἰς τὴν μίαν ὄψιν ἐστεφανωμένην κεφαλὴν τοῦ αὐτοκράτορος πρὸς τὰ δεξιά. Εἰς τὴν ἑτέραν ὄψιν κάλαθος ἢ λέβης μετὰ φύλλων καὶ φρούτων⁴⁹, βωμὸς μετὰ ταινιῶν καὶ προσφορῶν⁵⁰, Τύχη μετὰ φιάλης καὶ κέρατος Ἀμαλθείας⁵¹.

Μονὴ Ὀδηγητριάς

Τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1964, κατόπιν πληροφοριῶν διὰ τὴν δρᾶσιν τῶν ἀρχαιοκαπήλων εἰς τὴν

47. J. Svoronos, *Numismatique de la Crète Ancienne*, σ. 93, ἀριθ. 208, πίν. VIII, 21.

48. Ἐ. ἀ., σ. 343, πίν. XXXIII, 15.

49. Ἐ. ἀ. σ. 353, τύπος 123, πίν. XXXV, 33.

50. Ἐ. ἀ. 353, τύπος 118, πίν. XXXV, 27, 28.

51. Ἐ. ἀ. σ. 353, τύπος 116, πίν. XXXV, 25.

Μεσαράν, ήρευνήθη ή περιοχή τής μονής 'Οδηγητριάς. 'Η μονή εύρίσκεται εις τό νοτιοδυτικόν τμήμα τής Μεσσαράς, εις τήν έπαρχίαν Καινουρίου, ό πλησιέστερος δέ κατοικημένος τόπος είναι τό χωρίον Λήσατος, βορειώς ταύτης. Νοτίως τής μονής 'Οδηγητριάς άρχεται μία φάραγγ, ή όποία διασχίζει τά ταπεινά ύψώματα τών 'Αστερουσίαν και εκβάλλει εις τήν θάλασσαν, όλίγον δυτικώτερον τών Καλών Λιμένων.

'Ενθεν και ένθεν τής φάραγγος και εις άκτίνα περίπου πέντε χιλιομέτρων είναι ορατά τά Ιχνη μεγάλων κυκλικών θολωτών τάφων, του γνωστού τύπου τής Μεσαράς. 'Επεσημάνθησαν δέκα τάφοι, τών όποίων διαγράφεται σαφώς τό περιγραμμα, ύπάρχουν όμως ένδειξεις διά τήν ύπαρξιν περισσοτέρων. Εις μίαν περίπτωσιν τμήμα του κύκλου ένός τάφου σφίζεται εις ύψος 2 μ. Οί ήμίσεις τών τάφων έχουν επισημανθη ύπό τών άρχαιοκαπήλων και έχουν έν μέρος συληθη. 'Ισως τινές τών Προανακτορικών σφραγιδολίθων, τους όποιους απέκτησεν έσχάτως ή Συλλογή Ν. Μεταξά, να προέρχωνται από τήν σύλησιν τών τάφων τούτων, έφ' όσον ως προέλευσις των αναφέρεται τό χωρίον Πηγαϊδάκια, τό όποιον εύρίσκεται όλίγα χιλιόμετρα ανατολικώς τής μονής 'Οδηγητριάς.

Εις τών συληθέντων τάφων εύρίσκεται εις θέσιν 'Αγ. Κυριακή, δεξιά τής φάραγγος. Εις επιφανειακήν έρευναν άνευρέθησαν ένταυθα πλήθος όστράκων, πολλά τών όποίων είναι λίαν ένδιαφέροντα, τεμάχια λιθίνων άγγείων, χαλκών όπλων, λεπίδες και άπολεπίσματα όψιανού.

'Η μελέτη τών όστράκων του θολωτού τάφου τής 'Αγ. Κυριακής όδηγει εις ένδιαφέροντα συμπεράσματα. 'Απαντούν όστρακα του λεγομένου ρυθμού Πύργου, τής ΠΜ Ι έποχής, ρυθμού σπανίου εις τήν Μεσαράν⁵². Πλέον συνήθης είναι ή κεραμική του 'Αγ. 'Ονουφρίου, του τέλους τής ΠΜ Ι και τής ΠΜ ΙΙ έποχής. Τέλος άπαντούν χαρακτηριστικά δείγματα ΜΜ ΙΑ κεραμικής⁵³. 'Η παρουσία και τών τριών τούτων φάσεων εις τόν ίδιον τάφον είναι λίαν σημαντική, διότι δέν είχε παρατηρηθη, ει μη μόνον εις τους τάφους του Λέντα, πλησίον τών όποίων εύρίσκεται και ή 'Αγ. Κυριακή⁵⁴.

ΠΜ Ι. Ρυθμός Πύργου

'Ανευρέθησαν τρία όστρακα, τό έν εκ τών όποίων είναι προχοή χονδροειδούς άγγείου. Τά

52. J. Pendlebury, The Archaeology of Crete, σ. 50 και Κρητ. Χρον. ΙΕ' - ΙΣΤ' (1961 - 2) σ. 89.

53. Κρητ. Χρον. έ. ά. σ. 90.

54. 'Ε. ά.

έτερα δύο, τμήμα χείλους (Πί ν. 710 α, τέταρτον εις τήν β' σειράν) και κερατοειδής άπόφυσις μετ' όπής (Πί ν. 710 α, τελευταίον εις τήν β' σειράν), ίσως άνήκουν εις μεγάλα άμφικωνικά ποτήρια⁵⁵.

ΠΜ ΙΙ. Ρυθμός 'Αγ. 'Ονουφρίου

1) Τεμάχιον σφαιρικού άγγείου (Πί ν. 710 α, τελευταίον εις τήν α' σειράν) μετá στρογγύλης προχοής κατά τήν κοιλίαν, κοσμούμενον κατά μèn τήν κοιλίαν διά παραλλήλων λοξών γραμμών, κάτωθεν τής προχοής διά θέματος «πεταλούδας» και κατά τό κατώτερον τμήμα τής προχοής διά ταινιών.

Τό γενικόν σχήμα του άγγείου είναι γνωστόν εις άρκετά παραδείγματα εκ Κουμάσας, εις τά πλείστα τών όποίων όμως είναι κυλινδρικόν. Πλησιέστερον πρός τό όστρακον τής 'Αγ. Κυριακής είναι έν σφαιρικόν άγγείον páλιν από τήν Κουμάσαν⁵⁶ μετá μιās λαβής τεθειμένης παρά τήν προχοήν και όχι αντίθετως ταύτης, ως εις τά έτερα παραδείγματα. Τό κόσμημα τής «πεταλούδας» είναι γνωστόν páλιν κυρίως από τήν φιάλην του Μόχλου⁵⁷, ένθα ό Seager ένόμισεν ότι εικονίζεται διά πρώτην φοράν διπλους πέλεκυς. Δέν πρόκειται όμως δι' άπεικόνισιν διπλου πέλεκως⁵⁸, ό όποιος άλλωστε είναι γνωστός κατά τους χρόνους τούτους, αλλά δι' έν κόσμημα ΠΜ ΙΙ χρόνων, έτέραν διάταξιν τών συνήθων διαγράμματα τριγώνων⁵⁹.

2) Δύο τεμάχια (Πί ν. 710 α, πρώτον και τρίτον εις τήν α' σειράν), τμήματα του λαιμού, του χείλους και τής λαβής πρόχων. Ραμφόστομος προχοή μετá δύο πλαστικών όφθαλμών, λαβή κάθετος κυλινδρική. Καί τά δύο δείγματα κοσμοούνται διά παραλλήλων γραμμών κάτωθεν του χείλους και ταινιών περι τόν λαιμόν. Τό έν τεμάχιον κοσμείται πρός τούτους διά ταινίας κατά τήν έσωτερικήν επιφάνειαν του χείλους, τό αυτό δέ σφίζει και λειψανα βαφής επί τής λαβής.

Τά τεμάχια ταυτα όμοιάζουν ως πρός τό σχήμα μάλλον πρός τά εκ Μεσαράς παραδείγματα, π.χ. πρός τό γνωστόν άγγείον έξ 'Αγ. 'Ονουφρίου⁶⁰, ή πρός τας πρόχους εκ Κυπαρισσίου, εις τας ό-

55. ΑΔ 4 (1918) σ. 156 κ.έ., Chr., Zervos, L'art de la Crète, εικ. 85, 86, Κρητ. Χρον. έ. ά. σ. 89.

56. St. Xanthudides, The vaulted tombs of Messara, πίν. XXVII, άριθ. 4148.

57. R. Seager, Explorations in the Island of Mochlos, σ. 25, II Λ, εικ. 7, 13 και Evans έ. ά. I, εικ. 41, 57.

58. 'Ε. ά. σ. 96, Nilsson, έ. ά. σ. 213, εικ. 108.

59. R. W. Hutchinson, Prehistoric Crete, εικ. 22.

60. Zervos, έ. ά. εικ. 132.

ποίας τὸ χεῖλος καμπυλοῦται παρὰ τὴν λαβὴν⁶¹. Οἱ πλαστικοὶ ὀφθαλμοὶ εἶναι καὶ πάλιν γνωστοὶ ἐκ Μεσαρᾶς, εἰς τὰς γνωστάς τριποδικὰς πρό-χους ἐκ Κουμάσας⁶². Δὲν εἶναι ὁμοῦ γνωστά ἔξω-τερα παραδείγματα, ἔχοντα τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς διακόσμησιν, ἢ ὅποια εἰς Ἁγ. Κυριακὴν φαίνεται ὅτι εἶναι λίαν συνήθης.

3) Γεφυρόστομος προχοὴ ἀγγείου (Πί ν. 710 α, δεύτερον εἰς τὴν α' σειρᾶν). Αἱ δύο πλευραὶ τοῦ χείλους πιέζονται πρὸς τὰ ἔσω. Περὶ τὸ χεῖλος ἐξίτηλοι γραμμαῖαι. Τὸ δοτρακὸν ἀνήκει εἰς μόνωτον ἀνοικτὸν σφαιρικὸν ἀγγεῖον. Ὅμοια προ-χοὴ γνωστὴ εἰς ἀγγεῖον ἐκ Κουμάσας⁶³.

4) Τεμάχιον ἐκ τοῦ ἔσω νεύοντος χείλους καὶ τῆς πλευρᾶς ἀνοικτοῦ σφαιρικοῦ ἀγγείου (Πί ν. 710 α, πρῶτον εἰς τὴν β' σειρᾶν). Εἰς τὴν ἐξωτε-ρικήν πλευρὰν τοῦ χείλους διάγραμμα τριγώνου μεταξὺ δύο ταινιῶν. Τὸ δοτρακὸν ἀνήκει εἰς ἀγγεῖον ὁμοῖον πρὸς τὸ προηγούμενον. Εἰς ἅπαντα ὁμοῦ τὰ γνωστά παραδείγματα⁶⁴ τὸ χεῖλος νεύει πρὸς τὰ ἔξω καὶ ἡ διακοσμῆσις περιορίζεται εἰς μίαν ταινίαν περὶ τοῦτο.

5) Τεμάχιον πλαστικοῦ ἀγγείου. Σφάζονται οἱ δύο πόδες καὶ τὸ κατώτατον τμήμα τῆς βάσεως, ἐλάχιστα δὲ ἴχνη διακοσμῆσεως. Τὰ πλαστικά ἀγγεῖα, ταῦροι καὶ πιτῆναι εἶναι λίαν συνήθη εἰς τοὺς τάφους τῆς Μεσαρᾶς.

MM Ia

Δύο δοτρακα (Πί ν. 710 α, δεύτερον καὶ τρίτον εἰς τὴν β' σειρᾶν) ἐκ τοῦ ἔξω νεύοντος χείλους καὶ τῆς πλευρᾶς ἀνοικτοῦ ἀγγείου. Κάτωθεν τοῦ χείλους δύο ταινίαι.

Λίθινα

Εἰς τὸν θολωτὸν τάφον τῆς Ἁγ. Κυριακῆς ἀνευρέθησαν ἔξω τεμάχια λιθίνων ἀγγείων, τὰ πλεῖστα ἐκ σχιστολίθου, δύο ὁμοῦ ἐκ λευκοῦ μαρμάρου μετὰ τεφρῶν φλεβῶν. Τὰ τέσσαρα τεμάχια ἀνήκουν εἰς κωνικά κύπελλα. Καλύτερον διατηροῦνται τμήμα τῆς πλευρᾶς καὶ τοῦ χείλους μικρᾶς φιάλης μεθ' ὀριζοντίας ἀποφύσεως εἰς τὴν θέσιν τῆς λαβῆς, σχῆμα γνωστὸν ἐκ Κουμάσας, Πορτί καὶ Πλατάνου⁶⁵ καὶ ἔν τεμάχιον λεπτοῦ κυπέλλου, ἔχον κοίλην τὴν ἐξωτερικήν πλευρὰν, σχῆμα γνωστὸν πάλιν ἐκ τῶν ἰδίων τάφων⁶⁶.

61. Κρητ. Χρον. Ε' (1951), πίν. ΙΓ, εἰκ. 1, 2.

62. Xanthudides, ἔ. ἀ. πίν. XXVI, ἀριθ. 4109, 4113, 4114.

63. Ἐ. ἀ., πίν. XXVI, ἀριθ. 4118.

64. Ἐ. ἀ. πίν. XXVI, β', ἀριθ. 4147, 4107, 4108, 4118.

65. Ἐ. ἀ. πίν. XXII, ἀριθ. 746, XXXVII, 1052, 1063, LIV, 1915.

66. Ἐ. ἀ., πίν. XXXI, ἀριθ. 689, XXXIX, 2087, LIII, 1646, 1650, Zervos, ἔ. ἀ., εἰκ. 149.

Πόρος

Εἰς τὸν Πόρον, τὸ προάστειον τοῦ Ἁρακλείου, μία τάφος ἢ ὅποια ἐγένετο τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1964 ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Σφακιανᾶκη, ἰδιοκτητοῦ τοῦ οἰκοπέδου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Νισύρου 10, ἀπεκάλυψε τμήμα τοῖχου με κατεύθυνσιν ἀπὸ Α. πρὸς Δ., καθὼς καὶ μίαν λιθίνην βάσιν κίονος. Εἰς τὴν ἴδιαν τάφον ἀνευρέθησαν πολλὰ δοτρακα ΥΜ Ι χρόνον, τεμάχια κεραμικοῦ τροχοῦ καὶ ἔν κωνικὸν σφονδύλιον ἐκ σεατίτου.

Ἁγιος Νικόλαος

Εἰς τὸν Ἁγιον Νικόλαον τῆς ἐπαρχίας Μεραμβέλλου, τὸν Ἰούνιον τοῦ 1964, ἐγένετο περισυλλογὴ ἀρχαιοτήτων, αἵτινες ἤλθον εἰς φῶς κατὰ τὴν διάρκειαν ἀνεγέρσεως μιᾶς οἰκοδομῆς. Εἰς οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Ἑμμ. Ἰ. Λουκαράκη, εἰς τὴν γωνίαν τῶν ὁδῶν Ρ. Κουνδούρου καὶ Σ. Σφακιανᾶκη, εἰς βάθος 1.50 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας πρὸς ἐδάφους ἀνεφάνθησαν τρεῖς τοῖχοι με κατεύθυνσιν ἀπὸ Α. πρὸς Δ. Εἰς τὸ βόρειον τμήμα ἀνευρέθη εἰς ἐγκάρσιος τοῖχος, νοτιοανατολικῶς δὲ τοῦτου φρέαρ, τὸ προστομαῖον τοῦ ὁποίου ἀποτελοῦν τέσσαρες μεγάλοι λίθοι.

Τὰ εὐρήματα τοῦ οἰκοπέδου μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Ἁγίου Νικολάου.

1) Ἁγαλμα γυναικὸς μικροῦ μεγέθους ἐκ μαρμάρου. Ἐλλείπουν ἡ ἔνθετος κεφαλὴ, οἱ πόδες ἀπὸ τῶν γονάτων καὶ κάτω καὶ αἱ χεῖρες ἀπὸ τῶν βραχιόνων. Εἰς τὴν δεξιᾶν πλευρὰν σφάζεται σιδηροῦς ἥλος, ἕτερος δὲ κατὰ τὴν ἀριστερὰν παρυφὴν τοῦ ἐνδύματος. Ἡ γυνὴ φέρει χειριδωτὸν χιτῶνα, ἐξωσμένον ὀλίγον κάτωθεν τοῦ στήθους καὶ ἱμάτιον πίπτον ἀπὸ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου. Ἐργασία χονδροειδῆς. Ὅπισθεν ἡ λάξευσις ἀμελής.

2) Κιονόκρανον κορινθιακοῦ ρυθμοῦ ἐκ πάρου λίθου. Ὑψ. 0,42, κατ. διάμ. 0,40, ἀνωτ. διάμ. 0,50 μ.

3) Τέσσαρες λύχνοι. Ὁ πρῶτος ἀκέραιος τοῦ Ιου αἰ. π.Χ.-Ιου αἰ. μ.Χ. (μήκ. 0,125, μεγ. πλ. 0,06, ὕψ. 0,03 μ.). Ὁ δεύτερος ἐπίσης ἀκέραιος μετὰ παραστάσεως ταύρου τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. (μήκ. 0,095, διαμ. 0,075, ὕψ. 0,035 μ.). Ὁ τρίτος μετὰ παραστάσεως ἵππου τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. (διαμ. 0,075, ὕψ. 0,025 μ.), ὁ τέταρτος, ἐπίσης τοῦ 3ου αἰ.μ.Χ., ἄνευ παραστάσεως (διαμ. 0,085, ὕψ. 0,015 μ.).

4) Τεμάχιον πηλίνου προσωπεῖου (ὕψ. 0,05, πλ. 0,05 μ.), δέκα δισκοειδῆ ὑφαντικά βάρη, ἔν τῶν ὁποίων φέρει δυσανάγνωστον ἐπιγραφὴν, μαρμάρινος κωνικὸς τριπτήρ, δοτρακα χυτρῶν, πινακίων καὶ ὀξυπυθμένων ἀμφορέων, ἐκ τῶν ὁποίων ἀξιόλογος εἶναι λαβὴ ἔξ ἐργαστηρίου πιθανῶς τῆς Κῶ, τεμάχια κεράμων κλπ.

Ἄζοκέραμος

Εἰς Ἄζοκέραμον τῆς Σητείας, εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ Γ. Σεμερτζάκη ἀνευρέθη τὸν Αὐγούστον τοῦ 1964 εἰς διπλοῦς πέλεκυς ἐκ χαλκοῦ (Πί ν. 710 β). Ὁ πέλεκυς (ἀριθ. Μ. Ἡρακλείου 2635), ὁ ὁποῖος εἶναι πρακτικῆς χρήσεως, προέρχεται ἐκ τῆς θέσεως Εἰσαγγελίστρια. Αἱ διαστάσεις του εἶναι: Μῆκ. 0,13, μέγ. πλ. 0,055, ἐλάχ. πλ. 0,035, πᾶχ. 0,02, μῆκ. ὀπῆς 0,03 μ.

Βραχάσι

Εἰς τὸ Βραχάσι τῆς ἐπαρχίας Μεραμβέλλου, κατὰ τὴν διάρκειαν κοινοτικῶν ἔργων ὑδρεύσεως, ἀπεκαλύφθησαν τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1964 δύο ρωμαϊκοὶ τάφοι εἰς θέσιν Σταυρωμένους. Οἱ τάφοι ἀνευρέθησαν εἰς μίαν τάφρον, ἢ ὁποία ἐγένετο εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ Γεωργίου Κωνσταντίνου Γρουλάκη, μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Ν. πρὸς Β. Καὶ οἱ δύο ἦσαν ἀπλοὶ ὀρθογώνιοι λάκκοι, ἔχοντες τὸν μεγάλον ἄξονα ἀπὸ Α. πρὸς Δ. Ἐντὸς τῶν λάκκων εἶχον τοποθετηθῆ οἱ νεκροὶ ὕπτιοι καὶ ἀκτέριστοι. Παρὰ τὰς κεφαλὰς μόνον ἀνευρέθη ἀνὰ ἓν νόμισμα, τὸ ὁποῖον ὅμως καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις ἦτο πολὺ ἐφθαρμένον. Μετὰ τὴν ταφήν οἱ λάκκοι ἐπληρώθησαν διὰ χώματος καὶ ἐκαλύφθησαν διὰ μεγάλων πλακῶν.

Ὁ λάκκος τοῦ βορείου τάφου ἔχει διαστάσεις 1.50 x 0,60 μ. καὶ ἐσκάφη εἰς βάθος 1.10 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Ὀλίγον ὑψηλότερον, εἰς βάθος 0,70 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, ἐτοποιητήθησαν τέσσαρες πλάκες, πάχους 0,10 μ., ἀνίσων διαστάσεων.

Ὁ νότιος τάφος εὐρίσκεται εἰς ἀπόστασιν 1.36 μ. νοτιοδυτικῶς τοῦ βορείου. Ὁ λάκκος του ἔχει διαστάσεις 2.60 x 0,70 μ. καὶ ἐσκάφη εἰς βάθος 0,70 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. 0,50 μ. ὑψηλότερον, εἰς βάθος 0,30 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους ἐτοποιητήθησαν ἕξ πλάκες ἀνίσων διαστάσεων, πάχους καὶ πάλιν 0,10 μ.

Ἐντὸς τῆς τάφρου καὶ περὶ τοὺς τάφους ἀνευρέθησαν εἰς χαλκοῦς ἦλος καὶ ὀλίγα ὄστρακα, ἐκ τῶν ὁποίων ἀναφέρεται τεμάχιον terra sigillata (western) τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ.

Καρύδι

Εἰς τὸ Καρύδι τῆς ἐπαρχίας Σητείας⁶⁷ εἰς ἓν σπήλαιον γνωστὸν ὡς «σπήλιον τῆς περιστερᾶς»⁶⁸ ἀνευρέθη τὸν Αὐγούστον τοῦ 1964 ἓν χρυσοῦν

ἐνώτιον (Πί ν. 710 δ) παραπλευρῶς ἐνὸς σκελετοῦ κειμένου εἰς τὸ βάθος τοῦ σπηλαίου⁶⁹.

Τὸ ἐνώτιον ἀποτελεῖται ἐκ τοῦ κρίκου καὶ ἐνὸς κρεμαμένου ἐξαρτήματος. Ὁ κρίκος εἶναι στρογγύλος, κυλινδρικής τομῆς, λεπτυνόμενος κατὰ τὰ ἄκρα, ἔνθα καὶ δένεται ἀγκιστροειδῶς. Τὸ κρεμαμένον ἐξάρτημα, τὸ ὁποῖον συνδέεται μετὰ τοῦ κρίκου διὰ τριῶν κοκκίδων, εἶναι κύκλος ἀποτελούμενος ἐκ κοκκίδων καὶ σύρματος καὶ περιέχει τέσσαρα ἡμικύκλια, τὰ ὁποῖα στρέφονται κατὰ τὰ ἄκρα πρὸς τὰ ἔσω. Βάρος 4,36 γρ., ὕψ. 0,04, διάμ. κρίκ. 0,025 μ. (Ἄριθ. Μ. Ἡρακλείου 972).

Αἱ ἔρευναι, αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο περὶ τὸν σκελετόν, δὲν εἶχον ἀποτέλεσμα. Οἱ σταλακτίται εἶχον ἐπικαλύψει ὄχι μόνον τὸ δευτέρον ἐνώτιον, ἀλλὰ καὶ πᾶν ὅ,τι θὰ συνώδευε τὴν ταφήν⁷⁰.

Νεάπολις

Τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1964 ἐγένετο καταγραφὴ καὶ ἔκθεσις τῆς Συλλογῆς Νεαπόλεως, ἢ ὁποία εἶχε μεταφερθῆ δι' αὐθαιρέτου ἐνεργείας τοῦ Δήμου ἀπὸ τοῦ παλαιοῦ χώρου εἰς μίαν ἀποθήκην τοῦτου, οὕτως ὥστε νὰ συσσωρευθοῦν αἱ ἀρχαιότητες καὶ νὰ προξενηθοῦν εἰς τινὰς τούτων μικραὶ φθοραὶ. Ἡ Συλλογὴ περιέχει ἐνδιαφέροντα εἴγματα κεραμικῆς μινωϊκῶν καὶ ἑλληνικῶν χρόνων, γλυπτὰ, ἐπιγραφάς, νομίσματα, γλυπτὰ νεωτέρων χρόνων, εἰκόνας, ξυλόγλυπτα, ἐνθῦμια τῶν Κρητικῶν Ἐπαναστάσεων καὶ παλαιὰς ἐκδόσεις.

Κατεγράφησαν ἐξ ἀρχῆς 258 ἀντικείμενα, διότι ὁ παλαιὸς κατάλογος εἶχεν ἀπολεσθῆ. Εἰς ἓν δωμάτιον τῆς Συλλογῆς ἐξετέθησαν τὰ πλέον χαρακτηριστικὰ εἰσάγματα καὶ εἰς ἓν παράπλευρον δωμάτιον μετεφέρθησαν τὰ πλείεστα τῶν νεωτέρων ἀντικειμένων καὶ ἐκ τῶν ἀρχαίων τὰ ὄστρακα, τὰ προερχόμενα ἐκ διαφόρων ἀνασκαφῶν τῆς περιοχῆς. Διὰ λόγους ἀσφαλείας μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου τεμάχιον πίθου μετ' ἐγχαράκτου ἐπιγραφῆς εἰς τὴν γραμμικὴν Α' γραφήν ἐκ Σχοινιαῖ⁷¹, ἔνδεκα σφραγιδόλιθοι, μία εἰκὼν τῆς Παναγίας Ὀδηγητρίας καὶ ἓν βυζαντινὸν πινάκιον μετὰ παραστάσεως ἀετοῦ καὶ ὄφως.

Ἄζος

Τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1964 ἐγένετο μικρὰ σκαφικὴ ἔρευνα καὶ περισυλλογὴ ἀρχαιοτήτων εἰς Ἄζόν Μυλοποτάμου τοῦ Νομοῦ Ρεθύμνης.

69. Ἐ. ἀ. σχέδιον σ. 243 εἰς θέσιν τ'.

70. Εἰς τὸ ἴδιον σπήλαιον ἐσημειώθη ἡ παρουσία ΠΜ Ι κεραμικῆς, P. Faure, Fonctions des Cavernes Crétoises, σ. 67.

71. W. C. Brice, Inscriptions in the Minoan Linear script of Class A, σ. 28, Π 25, πιν. XXIV.

67. Pendlebury, ἔ. ἀ., σ. 291.

68. Ἐλ. Κ. Πλατάκη, Σπηλαιολογικαὶ ἔρευναι εἰς Σητεῖαν, εἰς Κρητικὴν Πρωτοχρονιάν, 1964, σ. 242-245.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

Ἐρευνήθησαν ἀνασκαφικῶς δύο σημεῖα ἐντὸς τοῦ χωρίου, εἰς θέσιν Ἐγ. Γεώργιος, εἰς οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Ἰ. Δαφέρμου καὶ εἰς θέσιν Γερακάρω, εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ Ν. Σ. Δαφέρμου.

Εἰς θέσιν Ἐγ. Γεώργιος ἀνευρέθη εἰς τάφος ρωμαϊκῶν χρόνων. Διὰ τὴν κατασκευὴν του εἶχε σκαφῆ εἰς βάθος 3 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους ἐν ἀκανόνιστον τραπεζοειδὲς λάξευμα, διαστάσεων 0,40 x 0,48 μ. κατὰ τὰς στενὰς πλευρὰς καὶ 1.80 x 1.86 μ. κατὰ τὰς μακρὰς. Τὸ ἀρχικὸν τοῦτο λάξευμα ἐπενεδύθη καὶ κατὰ τὰς τέσσαρας πλευρὰς διὰ τοίχου, ἐκτισμένου διὰ μικρῶν λίθων ἄνευ συνδετικῆς ὕλης καὶ ἐκαλύφθη διὰ μεγάλων λαξευτῶν λίθων. Ὁ προσανατολισμὸς τοῦ τάφου εἶναι ἀπὸ ΝΔ. πρὸς ΒΑ. Ὁ νεκρὸς εἶχε τεθῆ ἐντὸς τοῦ τάφου ὑπτίως, ἔχων τὴν κεφαλὴν πρὸς ΝΔ. Κατὰ τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν του ἐποθετήθη τὸ μοναδικὸν κτέρισμα, ἐν ὑάλινον ἀγγεῖον. Φαίνεται ὅτι ὁ τάφος ἀνήκεν εἰς γυναῖκα, διότι παρὰ τὸ κρανίον ἀνευρέθησαν δύο χαλκὰ ἐνώτια.

Τὸ ὑάλινον ἀγγεῖον (Πί ν. 710 γ) ἔχει σχῆμα κανθάρου, τοῦ ὁποῖου τὸ σῶμα γωνιοῦται κατὰ τὸ κατώτερον τμήμα. Αἱ θετλασμένοι λαβαὶ του σχηματίζουν κατὰ τὴν κορυφὴν καὶ τὴν βᾶσιν ἐξέχοντα περύγια (ὕψ. 0,077, διάμ. χεῖλ. 0,09 μ.). Παρὰ τὸ ἀγγεῖον τοῦτο ἀνευρέθη τεμάχιον ὑαλίνου πώματος μετὰ στρογγύλης κομβιοσχίμου λαβῆς, σφωζομένου μήκους 0,025 μ. Τὰ ἐνώτια ἀποτελοῦνται ἐκ λεπτοῦ κρίκου μετὰ μικροῦ ἐλάσματος κατὰ τὸ κέντρον, διάμ. 0,03 μ. Ὅλιγα ὀστρακα, τὰ ὁποῖα ἀνευρέθησαν περὶ τὸν τάφον, χρονολογοῦν τὴν ταφὴν κατὰ τοὺς ὀστέρους ρωμαϊκοὺς χρόνους.

Τὰ εὐρήματα τῆς ταφῆς εἰς θέσιν Ἐγ. Γεώργιος μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου.

Εἰς θέσιν Γερακάρω ἡ σκαφικὴ ἔρευνα εἶχε σκοπὸν τὴν ἀνεύρεσιν τοῦ σώματος μιᾶς ἀρχαϊκῆς πληνίης κεφαλῆς, ἡ ὁποία εἶχεν ἀνευρεθῆ εἰς τὸν αὐτὸν ἀγρὸν⁷². Παλαιότερον εἰς τὸν ἴδιον χώρον εἶχον ἀνευρεθῆ πολλά εἰδῶλια καὶ ἐν χαλκοῦν ξίφος, τὰ ὁποῖα εἶχον διοχετευθῆ εἰς τὸ ἐμπόριον ἀρχαιοτήτων, καθὼς καὶ ἐν ἀνάγλυφον ρωμαϊκῶν χρόνων. (Ἀριθ. Μ. Ρεθύμνου 48). Τρεῖς τάφοι, αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο εἰς διάφορα σημεῖα τοῦ ἀγροῦ καὶ ἔφθασαν μέχρι τοῦ στερεοῦ, ἔδειξαν τὴν ἔλλειψιν διαδοχῆς κανονικῶν στρωμάτων, ἐφ' ὅσον ἀντικείμενα ἀπὸ τῶν ἀρχαϊκῶν μέχρι καὶ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων ἀνευρίσκοντο τὸ ἐν παρὰ τὸ ἕτερον, οὐδὲν δ' οἰκοδομικὸν λείψανον ἤλθεν εἰς φῶς εἰς ταύτας.

72. ΑΔ 17 (1961 - 2) : Χρονικά, σ. 300.

Ἡ κεραμεικὴ ἀνήκε κυρίως εἰς τοὺς ἑλληνιστικούς χρόνους. Ἀνευρέθησαν τρεῖς μικραὶ ἄβαφοι οἰνοχόαι, δύο ἄνωτα κύπελλα, δύο κύπελλα μετ' ἀποφύσεων εἰς τὴν θέσιν τῆς λαβῆς, δύο λυχνοστάται, τρεῖς μονόμοξοι λύχνοι καὶ εἰς δίμυξος. Πλέον ἐνδιαφέροντα εἶναι τὰ εἰδῶλια, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν εἰς διαφόρους ἐποχάς. Τὸ σημαντικώτερον εὑρημα ἦτο πληνίη κεφαλὴ γυναικὸς, ὕψους 0,165 μ., ἀρίστης τέχνης τοῦ τέλους τοῦ βου π.Χ. αἱ. Εἰς τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἀνήκουν καὶ τμήμα τοῦ προσώπου ἑτέρου μεγάλου εἰδωλίου γυναικὸς, ὡς καὶ ἐν ἀκέραιον μικρὸν εἰδῶλιον. Εἰς τοὺς κλασσικοὺς χρόνους ἀνήκουν πληθος κορμῶν εἰδωλίων γυναικῶν, αἵτινες κρατοῦν πρὸ τοῦ στήθους ζῶα καὶ τέλος εἰς τοὺς ἑλληνιστικούς χρόνους ἀνήκουν κεφαλαὶ τινες εἰδωλίων γυναικῶν, φέρουσαι στεφάνην περὶ τὸ μέτωπον, χεῖρ μεγάλου εἰδωλίου, εἰδῶλιον βοῦς καὶ πολλὰ εἰδῶλια πτηνῶν. Εἰς τὸν ἴδιον ἀγρὸν ἀνευρέθησαν ἐπίσης μία μαρμαρινὴ κεφαλὴ γυναικὸς, ρωμαϊκῶν χρόνων, ὕψ. 0,036 μ., μία ὀστεινὴ βελόνη, μία χαλκῆ λαβὴ σκευὸς καὶ τρεῖς σιδηραὶ μάχαιραι.

Τὰ πλείστα τῶν εὐρημάτων πρέπει νὰ προέρχωνται ἐκ τοῦ ἀποθέτου ἱεροῦ τινος. Ὁ ἀποθέτης οὗτος ὁμως δὲν προσδιορίσθη ἀκριβέστερον. Ἀποκλείεται πάντως νὰ εὑρίσκειται εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ Ν. Σ. Δαφέρμου, διότι δὲν ἀνεφάνθησαν τὰ ἴχνη του διὰ τῶν τάφων, αἵτινες ἐγένοντο εἰς καίρια σημεῖα. Ἡ διασπορὰ τῶν εὐρημάτων καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ ἀγροῦ δεικνύει ὅτι τὰ χῶματα μετεφέρθησαν ἄλλοθεν. Πιθανώτερον φαίνεται ὅτι ὁ ἀποθέτης πρέπει νὰ ἀναζητηθῆ νοτίως τοῦ ἀγροῦ τούτου.

Τὰ εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς εἰς θέσιν Γερακάρω μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ρεθύμνου, ὡς καὶ αἱ περισυλλεγεῖσαι ἀρχαιοτήτες.

Περισυλλογὴ ἀρχαιοτήτων

Ἡ περισυλλογὴ ἀρχαιοτήτων, ἡ ὁποία ἐγένετο εἰς Ἀξόν, ἐπλούτισε τὸ Μουσεῖον Ρεθύμνου δι' ἀρκετῶν νέων ἐνδιαφερόντων ἀποκτημάτων καὶ ἐπίσης εἰς τὰς πλείστας τῶν περιπτώσεων ἐβεβαίωσε τὸν ἀκριβῆ τόπον προελεύσεως.

1) Ἀμφίγραφος ἐπιγραφὴ ρωμαϊκῶν χρόνων, σφ. ὕψ. 0,33, σφ. μήκ. 0,25, πᾶχ. 0,08 μ.

Εἰς τὴν μίαν ὄψιν κατὰ πρόχειρον μεταγραφῆν:

ΝΥΤΟΜΗ
ΤΩΛΙ. ΩΔ
ΑΛΛΘΕΙΑΣΟΡΚ
ΟΕΠΙΒΑΛΛΟΝΤ
ΘΥΩΝΜΗ. ΚΩΝ
ΒΟΙΑΤΟΜΝΥΜΕΝ
... ΓΡΑΜΜΕΝΑΣ

Εἰς τὴν ἑτέραν:

ΑΙΜΑΠΕΙ
ΕΝ
ΤΑΙ
ΝΗ

2) Ἐνεπίγραφος στήλη ρωμαϊκῶν χρόνων, σφζ. ὄψ. 0,25, σφζ. μήκ. 0,27 καὶ πᾶχ. 0,10 μ.

Α
ΚΑΙΚΑΤΑ
ΔΕΤΑΙΜΑ
ΟΙΣΟΣΚΑ

3) Τεμάχιον ἰωνικοῦ κιονοκράνου ρωμαϊκῶν χρόνων. Σφάζεται ἢ μία τῶν ἐλικῶν καὶ τμήμα τοῦ ἄβακος, τὸ ὅποιον κοσμεῖται κατὰ τὴν προσθίαν ὄψιν δι' ἀναγλύφων ἐλικῶν. Ἄνευρέθη παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας.

4) Εἰς θέσιν Σταυρὸς ἀνευρέθησαν ἕξ τεμάχια εἰδωλίων γυναικείας μορφῆς δαιδαλικῶν χρόνων.

5) Εἰς θέσιν Καβότρυπος ἀνευρέθησαν τεμάχια ἕκ τοῦ κορμοῦ εἰδωλίου δαιδαλικῶν χρόνων, βάσις ἑτέρου εἰδωλίου μετὰ πλοχμοῦ, κορμὸς ἰθυφαλλικοῦ εἰδωλίου καὶ τέσσαρα εἰδῶλια ζώων.

6) Εἰς θέσιν Ἀμμουδάρα ἀνευρέθησαν δύο πηλινοὶ θρόνοι, ἕκ τῶν ὁποίων ὁ εἰς σώζει καὶ τμήματα καθημένης μορφῆς, ἑπτὰ κεφαλαὶ εἰδωλίων, αἱ πλείσται τῶν ὁποίων ἀνήκουν εἰς τοὺς ἀρχαίκοις χρόνοις, κορμὸς ἀρχαίκοις εἰδωλίου, κορμὸς εἰδωλίου γυναικὸς κλασσικῶν χρόνων καὶ δύο λίθινοι πελέκεις.

7) Εἰς θέσιν Κουμουλιά ἀνευρέθη μία κεφαλὴ εἰδωλίου γυναικὸς ἑλληνιστικῶν χρόνων, καλῆς τέχνης.

8) Εἰς θέσιν Ρίζωμα ἀνευρέθησαν τρεῖς λήκυ-

θοὶ καὶ εἰς κορμὸς εἰδωλίου ἑλληνιστικῶν χρόνων.

9) Εἰς θέσιν Κακάπιλα ἀνευρέθησαν κνήμη ἀνδρικοῦ εἰδωλίου ἕκ μαρμάρου, τέσσαρα εἰδῶλια ζώων καὶ μία μεγάλη πηλίνη κεφαλὴ βοῦς.

10) Εἰς θέσιν Ἄγιος Ἰωάννης ἀνευρέθησαν μία μικρὰ οἰνοχόη, εἰς λύχνος ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων μετὰ παραστάσεως καθημένης ἀνδρικής μορφῆς καὶ μία πηλίνη μήτρα παραστάσεως ζώου καὶ καρπῶν.

11) Εἰς θέσιν Ἀκρόπολη ἀνευρέθησαν δύο λίθινοι πελέκεις καὶ δύο κεφαλαὶ εἰδωλίων ρωμαϊκῶν χρόνων, ἢ μία Σιληνοῦ καὶ ἡ ἑτέρα γέροντος.

12) Εἰς θέσιν Λαδιανὴ ἀνευρέθησαν ἕν τεμάχιον εἰδωλίου γυναικὸς κλασσικῶν χρόνων καὶ ἕν τεμάχιον λύχνου ρωμαϊκῶν χρόνων.

13) Εἰς θέσιν Γύπα ἀνευρέθησαν τέσσαρα εἰδῶλια βοῶν καὶ εἰς κορμὸς εἰδωλίου γυναικὸς.

14) Εἰς θέσιν Γοργοράφτης ἀνευρέθησαν ἕξ ἀγγεῖα ρωμαϊκῶν χρόνων, δύο κύπελλα, ἕν θήλαστρον, μία λήκυθος, ἕν κωνικὸν ποτήριον καὶ μία οἰνοχόη.

15) Εἰς θέσιν Λενικά ἀνευρέθη ἕν ἀργυροῦν τετράδραχμον Ἀθηνῶν, ἑλληνιστικῶν χρόνων.

16) Εἰς θέσιν Ἀγκαραθιδιά ἀνευρέθη ἕν ἀργυροῦν δίδραχμον Πτολεμαίου Α' Σωτήρος.

Τέλος εἰς διαφόρους τόπους ἀνευρέθησαν 2 ἀργυρᾶ νομίσματα Ἄργους καὶ 5 ἀργυρᾶ ἐπίσης νομίσματα ἑνετικῶν χρόνων. Ἐπίσης ἀνευρέθησαν 115 χαλκᾶ νομίσματα ἑλληνικῶν χρόνων, τὰ πλείστα τῆς Ἀξοῦ, 20 ρωμαϊκά, 3 βυζαντινὰ καὶ 67 ἑνετικά καθὼς καὶ πλῆθος μικροαντικειμένων, ἐνώτια, δακτύλιοι, δακτυλιόλιθοι, ψήφοι κλπ.

Ι. Α. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΔΥΤΙΚΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Α΄ ΝΟΜΟΣ ΧΑΝΙΩΝ

1. Μουσείον Χανίων

Κατά τὸ 1964 διεμορφώθη τὸ βόρειον προαύλιον τοῦ Μουσείου· ὁ χώρος περιεφράχθη, ἐτακτοποιήθη τὸ διάσπαρτον ἀρχαιολογικὸν ὕλικόν (κιονόκρανα ἑλληνιστικά, ρωμαϊκά καὶ βυζαντινὰ ἐκ παλαιῶν κυρίως περισυλλογῶν, διάφοροι ἐπιγραφαὶ καὶ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἐκ τῆς ἑλληνορωμαϊκῆς πόλεως Ἀπτεράς) καὶ ἀπεκαλύφθη εἰς ὅλην αὐτοῦ τὴν ἔκτασιν τὸ πλακόστρωτον δάπεδον, τὸ ὁποῖον κατεσκευάσθη ὅταν ἡ μονὴ τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου (ὅπου τὸ Μουσείον) μετετράπη εἰς τουρκικὸν τέμενος. Τέλος, διὰ τοῦ καθαρισμοῦ τῆς τουρκικῆς κρήνης τοῦ προαυλίου, ὁ ὅλος χώρος ἔλαβεν ὀργανικὴν μορφήν.

2. Ἀρχαιολογικαὶ ἔρευναι

Περὶ τὰ τέλη τοῦ 1964 ὁ Δήμος Χανίων, ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ του ὅπως δημιουργήσῃ μικρὸν ἄλλοσος εἰς τὴν συνοικίαν Καστέλλι τῆς πόλεως, ὅπου ἡ πλατεῖα Ἁγίας Αἰκατερίνης, διέθεσε τὸ ποσὸν τῶν 20.000 δρχ. διὰ τὴν ἔρευναν τοῦ χώρου τούτου, διὰ τὸν λόγον ὅτι κατὰ διαστήματα εἶχον εὑρεθῆ εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους πολλὰ μετανακτορικὰ ὄστρακα.

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἀνερέσεως τῶν πρώτων θαλαμιστῶν τάφων εἰς Χανιά (μετέπειτα ἀνασκαφῇ Δικαστηρίων /Μαζαλῆ), οἱ ὅποιοι ἔδωσαν πλούσια εὐρήματα τῆς δευτέρας φάσεως τῆς μετανακτορικῆς περιόδου, ἤρχισε νὰ ἀποκτᾷ ἀξίαν ἡ παλαιὰ «φιλολογικὴ» θεωρία ὅτι ἡ προϊστορικὴ πόλις ἔπρεπε νὰ ἀναζητηθῆ εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην, ἥτοι κάτωθεν τῆς πόλεως Χανίων· καὶ ὁ μόνος πιθανὸς χώρος ἦτο τὸ Καστέλλι. Πράγματι τὸ Καστέλλι κεῖται ἀκριβῶς ἄνω τοῦ μικροῦ λιμένος τῶν Χανίων ἐπὶ φυσικοῦ ὑψώματος καὶ ἐλέγχει ὀλόκληρον τὴν ἐκτεταμένην χαμηλὴν περιοχὴν ὡς καὶ τὸν περίξυ εὐφορον κάμπον.

Δυστυχῶς ὁ χώρος, ὅπου ἐγένετο ἡ ἔρευνα, περιέκλειε τὴν ὑποθεμελίωσιν τῆς ἐνετικῆς μονῆς τῆς Santa Maria dei Miracoli. Οἱ τοῖχοι παρηκολούθηθησαν μέχρι τοῦ βάθους τῶν 4.35 μ. (τὸ πλάτος τῶν ἦτο ἄνω τοῦ 1 μ.), ἐνῶ ὀλίγα ἑκατοστὰ βαθύτερον παρουσιάσθη ὁ βράχος. Οὕτως ἐστάθη ἀδύνατος οἰαδῆποτε στρωματογραφικὴ παρατήρησις. Ἐνδέχεται, μετὰ τὴν μελέτην τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ σχεδίου τῆς μονῆς καὶ τὴν ἔρευναν τῶν τμημάτων, ὅπου οἱ ὑπαίθριοι χώροι, νὰ ἀποκαλυφθοῦν στρώματα ἀδιατάκτα καὶ ἀρχιτε-

κτονικὰ λείψανα, καθ' ὅσον ἡ ἄλλειψις τῶν τελευταίων πρέπει νὰ ἀποδοθῆ εἰς τὸ περιωρισμένον τῆς ἐρεῦνης καὶ εἰς λόγους συμπτωματικούς. Πάντως ἡ οἰκοδόμησις εἰς τὸν χώρον τοῦτον τῆς ἐνετικῆς μονῆς, ὡς καὶ τῶν λοιπῶν ἐνετικῶν κατασκευῶν, ἔσχον ἐπίδρασιν καταλυτικὴν διὰ τὴν μινωικὴν πόλιν.

Παρ' ὅλην ὁμως τὴν ἄλλειψιν στρωματογραφικῶν δεδομένων καὶ ἀρχιτεκτονικοῦ ὕλικου, τὰ κεραμικὰ καὶ μόνον εὐρήματα δηλοῦν σαφῶς τὰς χρονικὰς περιόδους τῆς ζωῆς καὶ ἀναπτύξεως μιᾶς πόλεως, ἡ ὁποία κατὰ τὴν μετανακτορικὴν τοῦλάχιστον περίοδον φέρει τὸ ὄνομα Κυδωνία. Ἐχοντες λοιπὸν ὡς βάσιν τὰ εὐρήματα ταῦτα δυνάμεθα σήμερον νὰ εἰπῶμεν ὅτι ἐδῶ ἦνθισε μία ἀξιόλογος προϊστορικὴ ἐγκατάστασις μετὰ τὸν ἄνω περίοδον (2600 π.Χ. περίπου) καὶ τὸν ἀνω μετανακτορικὴν (1150 π.Χ. περίπου). Εὐρέθησαν ὡσαύτως ὄστρακα ἐκ γεωμετρικῶν, κλασσικῶν, ρωμαϊκῶν καὶ βυζαντινῶν ἀγγείων, γεγονός ὅτι ὁποῖον δεικνύει τὴν συνέχειαν τῆς ζωῆς· εἶναι ὁμως ἄγνωστον κατὰ πόσον τὸ κέντρον τῆς πόλεως ἦτο εἰς τὸ Καστέλλι κατὰ τὰς ὡς ἄνω περιόδους.

Ἡ κατάταξις τοῦ κεραμικοῦ ὕλικου ἐγένετο μετὰ τὴν ἀνάπτυξιν, τὸν πληθόν, τὴν διακόσμησιν καὶ τὴν σύγκρισιν. Δυστυχῶς, ἐξ αἰτίας τῆς ἐλλείψεως εἰδικευμένου τεχνίτου, ἐλάχιστα ὄστρακα συνεκολλήθησαν.

Χρονικῶς τὰ πρωϊμώτερα δείγματα ἀνάγονται εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς προϊστορικῆς περιόδου καὶ ἀνήκουν εἴτε εἰς ἀμφορεῖς μετὰ κλειστοῦ στομίου, εἴτε εἰς λοπάδας, εἴτε εἰς μεγαλύτερα ἀγγεῖα μετὰ εὐρέος στομίου. Πολλὰ τῶν ὄστράκων τούτων ἔφερον ὑποτυπώδεις λαβὰς, ἐνίοτε διατρήτους (Πί ν. 711 α - β). Ὡρισμένα τούτων φέρουν ἐγχάρακτον διακόσμησιν, καὶ εἰς ἄλλα ἐμφανίζεται ἡ τεχνικὴ τῆς βούρτσας (Πί ν. 711 γ - δ).

Περὶ τὰ μέσα τῆς προϊστορικῆς περιόδου (ΠΜ II) σημειοῦται ἐντονωτέρα ἀνάπτυξις τῆς ἐγκαταστάσεως, ἐάν κρίνωμεν ἐκ τῆς ποσότητος καὶ τῆς ποιότητος τοῦ ὕλικου. (Ἰδιαίτερος κοινὸς εἶναι ὁ ρυθμὸς Βασιλικῆς· αἱ προχοαὶ ἐκ πρόχων καὶ τὰ ὄστρακα ἐκ μικρῶν μετὰ ποδὸς κυπέλλων (Πί ν. 712 α - β) δεικνύουν τὴν ἰδίαν ἀκριβῶς καλὴν ἐργασίαν, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τὰ δείγματα τῆς ἀνατολικῆς Κρήτης. Μερικαὶ διαφοραὶ ἴσως ὀφείλονται εἰς τὴν ὑπαρξίν ἐντοπίου κεραμικοῦ ἐργαστηρίου. Ἐξαιρετικὸν ἐνδιαφέρον παρουσιάζει καὶ ἐν τῇ τμήματι λιθίνου ἀγγείου τοῦ τύπου «θῆκη περονῶν» (Πί ν. 712 γ), γνωστοῦ ἐκ τῶν εὐρημάτων τῆς Κουμάσας,

τοποθετούμενον χρονικῶς ὁμοῦ μὲ τὰ δείγματα τοῦ ρυθμοῦ Βασιλικῆς).

Ἡ τελευταία προανακτορική φάσις (ΠΜ ΙΙΙ) παρουσιάζεται γενικῶς πτωχὴ καὶ ἴσως δηλοῖ « παρακμὴν » τῆς ἐγκαταστάσεως. Ἐκ τῆς στροφῆς πρὸς τὴν ἐπομένην πρωτοανακτορικήν περίοδον (ΜΜ ΙΑ) ἔχομεν μερικὰ δείγματα, ὡς προχοᾶς ἐκ πρόχων τοῦ ἀνεπτυγμένου ρυθμοῦ τῆς Βασιλικῆς (Πί ν. 712 δ).

Ἰδιαιτέρως κοινὸς εἰς τὰ εὐρήματα τοῦ Καστελλίου παρουσιάζεται ὁ « τραχυτὸς » ρυθμὸς εἰς ἐξαιρετικὴν μάλιστα ποιότητα (Πί ν. 713 α - β), ὡς ἐπίσης καὶ ποτήρια (Πί ν. 713 γ), κύπελλα καὶ ἄγγεα μετὰ γεφυροστόμου προχοῆς (Πί ν. 714 α - β). Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἕν ὄστρακον λεπτῶν τοιχωμάτων, προερχόμενον ἐκ μικροῦ εὐρυστόμου ἄγγείου, διακεκοσμημένον διὰ λευκῶν στιγμῶν ἐπὶ μελαμβαφοῦς βάθους. Ἴσως τοῦτο εἶναι τὸ πρῶτον δείγμα καμαραϊκῆς κεραμικῆς — τεχνικῆς ἀνακτορικῆς — ἐκτὸς τῶν γνωστῶν ἀνακτορικῶν κέντρων τῆς νήσου (Πί ν. 715 α).

Ἐκ τῆς νεοανακτορικῆς περιόδου καὶ ἐκ τῶν προηγουμένων φάσεων ταύτης (ΥΜ ΙΑ) εὐρέθησαν δείγματα ἄγγειων τοῦ τύπου *rippled ware* προερχόμενα ἐκ βαθῶν κυπέλλων (Πί ν. 715 β) ἢ διακόσμησις τούτων δηλοῖ μίμησιν τῶν ραβδώσεων ἀντιστοίχων μεταλλικῶν ἄγγειων. Ὡσαύτως εὐρέθησαν ὄστρακα μεγαλύτερων εὐρυστόμου ἄγγειων (Πί ν. 715 γ).

Ἡ περίοδος ὅμως, ἢ ὅποια σημειοῖ σταθμὸν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐγκαταστάσεως εἶναι ἢ μετανακτορική καὶ αἱ δύο τελευταῖαι φάσεις αὐτῆς (ΥΜ ΙΙ Β/Γ). Τὰ πλοῦσια εὐρήματα δηλοῦν στενὴν ἐπικοινωνίαν πρὸς τὴν Πελοπόννησον. Τὰ περισσότερα ἀνήκουν εἰς μικρῶν διαστάσεων ἄγγεα, κυρίως κύλικας, κύπελλα, οἰνοχοῖσκας καὶ ἑτεροστόμους ἀμφορεῖς διαφόρων μεγεθῶν (Πί ν. 716 α - β, 717 α - β, 718 α). Ὑπάρχουν ὅμως καὶ δείγματα μεγαλύτερων ἄγγειων (Πί ν. 718 β), ὡς καὶ τεμάχια πίθων μετὰ σχοινοειδοῦς διακοσμῆσεως. Ἡ παρουσία ἑτεροστόμων ἀμφορέων εἰς τοσαύτην ποσότητα εἰς περιοχὴν οἰκιστικὴν ἀποτελεῖ ἔνδειξιν ὅτι ἡ θεωρία τῆς παρουσίας τῶν ἄγγειων τούτων ἰδιαιτέρως εἰς τάφους δὲν εἶναι ἀπολύτως ὀρθή.

Εἰς ἕν σημεῖον τῆς ἀνασκαφῆς καὶ μεταξὺ τεμαχίων καὶ θεραυσμένων πυρήνων ὀψιανοῦ, εὐρέθησαν δύο δείγματα κυπριακῆς εἰσηγμένης κεραμικῆς τοῦ τύπου *white slip paint B* (Πί ν. 718 γ). Εἶναι γνωστὴ ἡ σπανιότης τοιούτων δειγμάτων εἰς τὴν Κρήτην (ἕν ὄστρακον ἐκ Ζάκρου, ἕτερον ἐκ Κνωσοῦ καὶ ἕν τρίτον ἐκ Κατσαμπῶ),

καὶ τὸ νέον τοῦτο εὕρημα ἴσως δεικνύει ἐπικοινωνίαν τῆς ἐγκαταστάσεως ταύτης μετὰ τῆς Κύπρου.

Ἦδη, μετὰ τὴν πρόχειρον ἀπαριθμῆσιν τῶν ὀλίγων δειγμάτων, τὰ ὅποια ἐμελετήθησαν, ὑπάρχουν σαφεῖς ἔνδειξεις ὅτι εἰς τὸ ὕψωμα τοῦ Καστελλίου ἀνεπτύχθη μία ἀξιόλογος ἐγκατάστασις, ἢ ὅποια εἰς ὠρισμένας περιόδους, ὡς ἢ μετανακτορική, ἀποβαίνει ἕν τῶν σημαντικωτέρων κέντρων τῆς νήσου. Τοῦτο δεικνύουν ὁ πλοῦτος τοῦ ὄλικου, ἢ ποικιλία τῆς διακοσμῆσεως καὶ ἡ καλὴ ποιότης τῆς ἐργασίας τῶν κεραμικῶν εὐρημάτων. Οὕτως ἢ θεωρία τῆς σχεδόν ὀλοκληρωτικῆς ἀπουσίας ζωῆς εἰς τὴν δυτικὴν Κρήτην πρὸ τοῦ 16ου αἰ. περίπου δὲν εὐσταθεῖ. Ἐπίσης διὰ τῶν εὐρημάτων τοῦ Καστελλίου τονίζεται ἡ ἐνότης τοῦ μινωικοῦ πολιτισμοῦ ἐκ τῶν πρώτων αὐτοῦ φάσεων, παρὰ τὰς ἐντόνους τοπικὰς διαφορὰς, αἱ ὅποιαι πολλακίς παρουσιάζονται.

3. Π ε ρ ι σ υ λ λ ο γ ῆ Ἀ ρ χ α ι ο τ ῆ τ ω ν

1. Σπήλαιον Πλατυβάλας

Εἰς τὴν ἐπαρχίαν Κυδωνίας καὶ πλησίον τοῦ μικροῦ χωρίου Σκουραχλάδα ἐπὶ τοῦ ὄροπεδίου Κεραμειᾶ (25 χλμ. ἀνατολικῶς τῶν Χανίων), εὐρίσκειται τὸ σπήλαιον, εἰς τὸ ὅποιον ἐδόθη τὸ ὄνομα τῆς παρακειμένης Κοινότητος. Διὰ πρώτην φοράν ἐγένετο γνωστὸν, πρὸ τριετίας, ὅτε ὁ φιλόργιστος χωρικός κ. Π. Μπαγάκης προσεκόμισε τὰ πρῶτα κεραμικὰ δειγμάτων εἰς τὸ Μουσεῖον Χανίων, καὶ τὰ ὅποια ἀνήκουν εἰς τὴν πρῶτον προανακτορικήν περίοδον. Κατὰ τὸ τρέχον ἔτος, μετὰ δὴ τὸν ἴδιον, ἐπεσκέφθη τὸ σπήλαιον. Πρόκειται διὰ χώρον ἀποτελούμενον ἐκ τριῶν βατῶν δωματίων εἰς διαφορετικὰ ἐπίπεδα καὶ ἐνὸς τετάρτου εἰς τὸ ὅποιον ἢ πρόσβασις εἶναι δυνατὴ μόνον διὰ καταλλήλων μέσων. Τὸ πρῶτον μετὰ τὴν εἴσοδον δωματίον οὐδὲν ἐνδιαφέρον παρουσιάζει· εἰς τὸ δεύτερον ὅμως εὐρέθησαν ἀκέραιον κάλυμμα πυξίδος (μετὰ διπλῶν ὀπῶν εἰς τὰ δύο ἄκρα), τεμάχια ἄγγειων τῆς ἰδίας ἀκριβῶς περιόδου μὲ τὰ παλαιότερον εὐρεθέντα (Πί ν. 719 α - β), ὡς καὶ δείγματα ὄλων τῶν ὑπολοίπων περιόδων (Πί ν. 719 γ). Τὰ ἀξιόλογα ταῦτα δειγμάτων δηλοῦν ὅτι τὸ σπήλαιον ἐχρησιμοποιοῖτο ἀνευ διακοπῆς μέχρι τῶν τελευταίων μετανακτορικῶν χρόνων.

2. Ἐκ τῶν περισυλλεγμένων ἀρχαίων ἀντικειμένων διὰ κονδυλίων τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων καὶ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας τὰ σπουδαιότερα εἶναι:

α) Δέκα ὄξυπύθμενοι ἐμπορικὸι ἀμφορεῖς αὐτοκρατορικῶν χρόνων (πόλις Χανίων).

β) Τμήμα κορμού υπερφυσικού ανδρικού μαρμαρίνου αγάλματος, παριστῶντος στρατηγόν ἢ αὐτοκράτορα, ὡς δεικνύει ἡ ἔνδυμασία (πόλις Χανίων).

γ) Τέσσαρα πήλινα εἰδώλια ἑλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων, παριστῶντα ἄνδρα καὶ ζῶα (*Ἄπτερα).

δ) Τρεῖς ρωμαϊκοὶ σφραγιδόλιθοι μετὰ παραστάσεων Δήμητρος, Ἐθνης καὶ τρίτης θεᾶς δυσδιακρίτου (*Ἄπτερα).

ε) Ρωμαϊκὸν ἀγαλμάτιον κόρης ἐκ μαρμάρου. Ἐλλείπουν ἡ κεφαλὴ καὶ αἱ χεῖρες (Ράμνος).

ς) Ἐπιτυμβία στήλη ἀκεραία, φέρουσα μόνον ἐπιγραφὴν εἰς δύο στίχους, καὶ καταλήγουσα εἰς ἀέτωμα (Πί ν. 720 α). Ἀνήκει εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ τύπου τῶν γραμμάτων (ὁ πρῶτος στίχος: ΕΥΦΡΩΝ, ὁ δεῦτερος δυσδιάκριτος).

ζ) Δεξιὸν τμήμα ἐπιτυμβίας στήλης. Εἰκονίζεται ἐν ἀναγλύφῳ νέος γυμνὸς φέρων τὰς χεῖρας ἐπὶ βράχου (Πί ν. 720 β).

Τὰ δύο τελευταῖα ἀντικείμενα προέρχονται ἐκ τῆς μικρᾶς ἀρχαιολογικῆς συλλογῆς (ἐπιτύμβιαι στήλαι, ἐπιγραφαί, κιονόκρανα), ἡ ὁποία ἐφυλάσσετο εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον τοῦ χωρίου Ροδοβάνι Σελίνου καὶ εἶχον ἀνευρεθῆ εἰς

τὴν παρακειμένην ἑλληνορρωμαϊκὴν πόλιν Ἐλυρον.

η) Κάτω τμήμα ρωμαϊκῆς ἐπιτυμβίας στήλης. Σφύζονται δύο γυναικεῖαι μορφαί· ἡ νεκρὰ καθημένη καὶ ἡ δούλη ὀρθή. Κάτωθεν τῆς παραστάσεως ὑπάρχει ἐπιγραφή (Σύια).

θ) Βυζαντινὸν κιονόκρανον καλῆς τέχνης (Πί ν. 721 α). Εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας καὶ εἰς τὰς δύο κεντρικὰς πλευράς ὑπάρχει ἀνὰ μία περιστερά (Σύια).

Β' ΝΟΜΟΣ ΡΕΘΥΜΝΗΣ

Περισυλλογὴ Ἀρχαιοτήτων

α) Ἐκ τοῦ χωρίου Πρινὲς Μυλοποτάμου μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Ρεθύμνου ἀγαλμα ἐκ μαρμάρου, μεγαλύτερον τοῦ φυσικοῦ, παριστῶν γυναικείαν μορφήν τοῦ τύπου τῆς μεγάλης Ἡρακλειωτίσεως. Ἐλλείπουν ἡ κεφαλὴ καὶ ἡ ἀριστερὰ χεῖρ (Πί ν. 721 β).

β) Ἐκ τοῦ χωρίου Ἀξὸς Μυλοποτάμου μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ρεθύμνου νεολιθικὰ ἐργαλεῖα ἐκ λίθου (πέντε πελέκεις καὶ μία σφύρα), ἀρχαῖκά εἰδώλια ἐκ πηλοῦ παριστῶντα ζῶα, καὶ ἐπιγραφή ἑλληνιστικὴ.

ΙΩΑΝΝΗΣ Γ. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

*

MALLIA

Fouille à l'Est de la Maison E.

En juin - juillet, a été poursuivie la fouille du secteur situé à l'Est de la Maison E (P. I. 722 a), fouillée par A. Dessenne. Au Sud, a été dégagée une pièce au sol fait de grands panneaux de stuc rouge délimités par des bandes de stuc blanc (P. I. 722 b). La maison à laquelle appartient cette pièce est à dater de la première période du Minoen Moyen, d'après la céramique, dans l'ensemble assez pauvre, trouvée au-dessus du sol.

Au centre, dont l'exploration avait commencé en 1963, l'achèvement de la fouille du niveau supérieur a fourni plusieurs vases, dont un grand cratère amphoroïde et un vase à étrier; le décor de ces deux vases les place au MR III B. Les salles découvertes ne constituent que la partie orientale d'un grand ensemble mis au jour par A. Dessenne plus à l'Ouest. À moins d'un mètre au-dessous, un second niveau bien caractérisé portait de nombreuses traces d'incendie (cendre abondante et terre durcie); les tessons recueillis appartiennent à une phase avancée du Minoen Récent.

À l'Est la fouille d'une maison aux têtes de murs en ammodas a été poursuivie; elle se présente maintenant dans sa partie Ouest comme un ensemble de salles étroites donnant sur un couloir; deux d'entre elles constituaient probablement la cage d'un escalier montant à l'étage. Dans une salle orientale du même ensemble, a été trouvée la partie supérieure d'un grand pithos décoré de feuilles de lierre en relief (P. I. 723 a).

Au Nord, la rue sur laquelle donne l'entrée de la maison E (*Maisons* II, p. 92) se poursuit vers l'Est, tantôt pavée de grandes dalles d'ammodas, tantôt de sidéropètres de petites dimensions. Elle est limitée vers le Nord par des constructions: un abondant dépôt de céramique MM III - MR I a été trouvé.

Sondages au Palais

Des sondages ont été faits au Palais, en collaboration avec M. Demargne, pour en préciser la chronologie. Le remblai ayant servi à l'édification du mégaron III 7 a livré une majorité de tessons de la dernière période du Minoen Moyen ainsi qu'un prisme triangulaire en stéatite. Au-dessous du stuc du premier état, a été mis au jour un niveau prépalatial avec

murs et sols de terre battue (P. I. 723 b); ce niveau est présent aussi bien dans la partie Nord du Palais qu'au Sud, dans la région des silos. Il ne saurait remonter, semble-t-il, au delà du MA II.

ÉCOLE FRANÇAISE D'ATHÈNES

*

LA CAMPAGNA DI SCAVI DEL 1964 A FESTÒS

Nella campagna del 1964 gli scavi si sono limitati all'area palaziale, e precisamente sono stati dedicati alla messa in luce di quanto era rimasto ancora nascosto della rampa minoica ascendente dal Piazzale Occidentale inferiore — quello antistante alle strutture palaziali più antiche scoperte negli ultimi anni — al Piazzale Occidentale superiore, o Piazzale del Teatro, nonché all'esecuzione di alcuni scavi e saggi in quest'ultimo piazzale. Oltre a ciò solamente dei lavori di rifinitura sono stati condotti nel quartiere di abitazione in località Chálara, lavori necessari per mettere in chiaro alcuni punti rimasti ancora incerti alla fine dell'esplorazione di tale area durante le campagne precedenti.

Nel tratto occidentale della rampa (T a v. 724 a), che è stato l'oggetto delle indagini di questa campagna, subito accanto al punto dove si sovrappone la rampa protogeometrica Nord-Sud, si sono profilati due possenti bracci di muro che si incontrano ad angolo retto e formano due contrafforti per sostenere un enorme terrapieno sul quale posa la rampa stessa, in questo punto dove il colle formava un ripido pendio; sotto a questi contrafforti però si sono presentati altri resti di muri di età anteriore alla seconda fase protopalaziale alla quale appartiene la nostra rampa, e che non sono stati ancora completamente liberati. Sono stati rimossi gli scarsi relitti della casetta, o capanna, che si era posata sopra questo punto della rampa minoica, e che grazie a pochissimi frammenti rinvenuti tra le sue pietre di fondazione si è rivelata — com'era supponibile — di età tardo-palaziale, cioè dell'età nella quale l'uso della rampa protopalaziale doveva essere stato abbandonato.

Più a Ovest il margine a valle del lastricato della rampa è stato danneggiato dalla sovrapposizione di case dell'età geometrica; queste si

estendono fino al di là del grande lastrone rettangolare già prima rinvenuto nel punto in cui la rampa gira dirigendosi verso Nord-Est a raggiungere il lastricato del piazzale superiore : quindi non è stato possibile accertare se su questo lastrone, collocato in posizione obliqua, sboccava anche una strada ascendente obliquamente il declivio della collina da Sud Ovest, e per accertare questa possibilità sarà necessario fare dei sondaggi in basso sulla collina, al di là dei relitti geometrici.

Subito accanto, fuori dal margine della curva della rampa, si sono palesati resti di un lastricato più basso e a essa precedente, appartenente cioè alla prima fase protopalaziale: a questo più basso lastricato infatti si addossa una serie di stanze (T a v. 724 b), in linea Nord-Sud, che hanno restituito abbondante suppellettile ceramica di tale fase (T a v. 725 a); rappresentano le case di un quartiere della città esteso qui proprio fino al margine del Palazzo. Ma proseguendo in linea da Sud verso Nord il margine occidentale della medesima rampa di seconda fase, abbiamo scoperto un bel tratto del muro (T a v. 725 b) limitante a Ovest l'ampio Piazzale del Teatro — la delimitazione del quale era stata casualmente interrotta dagli antichi scavatori —, muro che ha avuto una ricostruzione in età successiva a quella della rampa. Contro questo muro, esternamente, e ritagliandone un piccolo tratto, s'è addossata in età posteriore, con tutta verisimiglianza tardo-palaziale, una strana struttura (T a v. 726 a) consistente di tre canali aperti paralleli scendenti rapidamente la china verso Sud, e ai loro piedi sboccanti in una specie di vasca, struttura tutta coperta di diversi strati di malta posante direttamente sulla terra, e racchiusa alle estremità da rozzissimi muretti anch'essi discendenti con le basi seguendo la china: l'ipotesi più plausibile per tale struttura è che essa rappresenti un esemplare, relativamente assai ben conservato, di un forno da vasajo.

Al di là della curva della rampa l'altr'anno s'erano rinvenuti, in un punto in cui il lastricato della seconda fase era stato strappato, i resti del lastricato di una rampa precedente, quella della prima fase. Proseguendo lo scavo verso Nord s'è infatti rinvenuto di nuovo il lastricato della seconda fase, sotto al quale corre la prosecuzione del lastricato della più ripida rampa di prima fase (T a v. 726 b), mentre dalla terra tra i due lastricati si sono

recuperati numerosi resti ceramici tutti appunto della prima fase, nella maggior parte della categoria di H. Fotini. Tra essi ricordiamo solo due piccole teierine, trovate insieme, entrambe della forma di quelle di Patrikiès, ma una con decorazione dipinta appunto con motivi consueti in tale categoria, mentre l'altra è decorata à la barbotine. Si è constatato come il lastricato della rampa di seconda fase passava sotto, ed era in qualche punto rappezzato col lastricato finale, quello di terza fase del Piazzale del Teatro : e difatti qualche saggio più a Nord nel Piazzale sotto le lastre di quest'ultimo ci ha palesato un lastricato precedente limitato da un suo bordo arcuato (T a v. 727 a). Egualmente un saggio proprio sotto agli ortostati della facciata occidentale del Palazzo minoico (T a v. 727 b) ha messo in luce ruderi precedenti — sovrapposti a uno strato puramente eneolitico —, ruderi che confermano come le strutture di terza fase protopalaziale anche qui si sono posate sopra a ruderi di fasi precedenti.

Scavando a tergo del muro di protezione della rampa e di sostegno alla terrazza superiore, subito a Sud della kouloura I sono apparsi imponenti ruderi di costruzioni a un livello inferiore, e sopra cui dovevano passare le lastre di quella rampa di prima fase protopalaziale che abbiamo detto essere venuta in luce già l'anno scorso : sono dunque ruderi di edifici pre-palaziali, presso i quali infatti si sono rinvenuti resti ceramici di tale età, edifici di cui s'è tracciato il limite settentrionale, ma sulla prosecuzione dei quali verso Sud posa quasi direttamente la nostra rampa, poco al di qua dei due possenti muri di contrafforte : l'arduo scavo di tali edifici, strettamente circondati da strutture posteriori non asportabili, sarà compito di una campagna futura.

A Sud del Piazzale Centrale del Palazzo, l'apparizione fortuita di grossi pezzi di vasi della classe di H. Onouphrios ci ha offerto l'occasione di portare alla luce il primo esempio di un fondo di capanna eneolitica circolare (T a v. 727 c), in parte ritagliata nella roccia verso Nord, e in parte costruita verso Sud ; a una costruzione sovrapposta a questa che ha lasciato scarsissime tracce appartenevano appunto i frammenti ceramici dapprima presentatisi, che costituiscono alcuni fra i più importanti resti che ci abbia restituito Festòs per la categoria di H. Onouphrios.

DORO LEVI

*

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΡΗΤΗΣ

Και κατά τὸ ἔτος τοῦτο τὸ ἐν Κρήτῃ τμήμα τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Δ' Περιφέρειας ἐλειτούργησε διὰ τῆς Ἐπιμελητρίας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Στυλιανῆς Παπαδάκη. Τὴν γενικὴν ἐποπτεῖαν εἶχον ὁ Ἐφορος Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Δ' Περιφέρειας κ. Νικ. Δρανδάκης καὶ ὁ Ἐφορος Ἀρχαιοτήτων Κρήτης κ. Στυλ. Ἀλεξίου.

Κατὰ τὸ διαρρεῦσαν ἔτος, συνεχίσθη ἐπίσης ἡ προσπάθεια διὰ τὴν ἐνημέρωσιν καὶ τὸν πλουτισμὸν τοῦ ἀρχείου τῶν μνημείων καὶ τοῦ φωτογραφικοῦ. Ἀκόμη, πέραν τῆς συνήθους διοικητικῆς ὑπηρεσίας, μέγα μέρος τῆς δραστηριότητος ἀπερρόφησαν αἱ ἐργασίαι στερεώσεως μνημείων καὶ συντηρήσεως τοιχογραφιῶν, ὡς καὶ ἡ ἐπίσκεψις διαφόρων περιοχῶν, ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἐξετάσεως τῆς καταστάσεως καὶ τῶν ἀναγκῶν τῶν μνημείων, πρὸς σύνταξιν τῶν οἰκείων προγραμμάτων ἐργασιῶν. Τέλος, εἰς τὸν τομέα τῶν ἀνασκαφῶν, σημαντικὴ ἀπέβη ἡ εἰς τὰ βυζαντινὰ τεῖχη τῆς πόλεως τοῦ Ἡρακλείου γενομένη ἔρευνα.

Ἄνασκαφὴ εἰς τὰ βυζαντινὰ τεῖχη τοῦ Ἡρακλείου

Δυτικώτερον, καὶ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς οἰκοδομῆς Λιναρδάκη, εἰς τὴν ὁδὸν Δαιδάλου Ἡρακλείου, εἰς τὴν ὅποιαν προγενέστεραι, ὑπὸ τοῦ κ. Νικ. Πλάτωνος, ἀνασκαφαὶ εἶχον ἀποκαλύψει τμήμα τῆς παλαιότερας ὀχυρώσεως τοῦ Χάνδακος, καὶ μὲ ἀφορμὴν τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ οἰκοπέδου Ἐμμ. Κοπακάκη, ἐγένετο νέα ἔρευνα, σημαντικὴ, ὡς ἐνίσχυσασα τὰ ἐκ τῶν προηγουμένων ἐξαχθέντα συμπεράσματα (βλ. Ν. Πάτωνος, *Τὰ Βυζαντινὰ τεῖχη τοῦ Χάνδακος*, ἐν Κρητ. Χρον. τ. Δ' (1950), σ. 353 κ. ἐ. καὶ τ. ΣΤ' (1952), σ. 439 κ. ἐ.).

Εἰς τὸ, διὰ τῆς ἐν λόγῳ ἀνασκαφῆς τοῦ οἰκοπέδου Κοπακάκη, ἀποκαλυφθὲν τμήμα τοῦ τεύχους, διακρίνονται σαφῶς αἱ τρεῖς περιόδοι ὀχυρώσεως, αἱ ὅποιαι εἶχον ἀναγνωρισθῆ καὶ εἰς τὰ διὰ τῶν παλαιότερων ἐρευνῶν ἀποκαλυφθέντα, ἦτοι τὸ ἀραβικὸν-βυζαντινὸν τεῖχος καὶ τὸ ἐνετικὸν, πρὸς ἐνίσχυσιν τούτου, προπέτασμα. Συγκεκριμένως, εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου, ἦτοι πρὸς τὸ κέντρον τῆς παλαιᾶς πόλεως, ἀπεκαλύφθη τμήμα τοῦ βυζαντινοῦ τεύχους, μήκους περίπου 22 μ., ἐκτισμένον δι' ἄργων λίθων καὶ πηλασβέστου, εἰς στρώσεις ἀκανονίστου ὕψους, διακρινομένης ἀλλήλων διὰ λεπτοῦ στρώματος ἄμμου (Πί ν. 728 α). Ἡ κρηπίς του, ἐκ μεγάλων, ἡμιεργασμένων ὀγκολίθων, διατηρουμένων εἰς μίαν ἢ δύο στρώσεις, ἀ-

νήκει εἰς τὴν παλαιότεραν ὀχύρωσιν τοῦ Χάνδακος, τὴν ἀραβικὴν, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐθεμελιώθη ἀργότερον τὸ βυζαντινὸν τεῖχος (Πί ν. 728 β). Εἰς τὴν ἐξωτερικὴν, ἦτοι τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ βυζαντινοῦ τεύχους, καὶ εἰς ἀπόστασιν κυμαινόμενην ἀπὸ 7.15 (ἀνατολικὸν ἄκρον χώρου ἀνασκαφῆς) ἕως 8 μ. (δυτικὸν ἄκρον), ἀπεκαλύφθη ὁ μεταγενέστερος, ἐνετικὸς περίβολος τοῦ 15ου αἰῶνος. Ἡ σύνδεσις τῆς παλαιᾶς, βυζαντινῆς, ὀχυρώσεως μετὰ τοῦ ἐνετικοῦ αὐτοῦ προπετάσματος ἐπετυγχάνετο δι' ἐγκαρσιῶν διατειχισμάτων (Πί ν. 729 α). Τὸ ἐνετικὸν προπέτασμα, ἐπικλινὲς εἰς τὴν ἐξωτερικὴν του πλευρὰν καὶ ἐκτισμένον κατὰ τὸ γνωστὸν σύστημα ἐξ ἐργασμένων παρολίθων, ἐμφανίζει εἰς τὴν ἐσωτερικὴν του πλευρὰν, εἰς τὰ ἐλεύθερα ἐκ διατειχισμάτων τμήματα, ἀνακουφιστικὰ τόξα (Πί ν. 729 β-γ).

Τέλος, εἰς τὰ ἄκρα τοῦ οἰκοπέδου καὶ εἰς ἀπόστασιν 21.50 μ. ἀπ' ἀλλήλων, ἀπεκαλύφθησαν αἱ ἐξωτερικαὶ ὀψεις τῶν πλευρικῶν τοίχων δύο κτισμάτων συνδεομένων μὲ τὸ βυζαντινὸν τεῖχος. Δυστυχῶς, ἡ ἐνσωμάτωσις τούτων εἰς συγχρόνους οἰκοδομὰς, δὲν ἐπέτρεψε τὴν εἰς τὰ σημεῖα αὐτὰ ἐπέκτασιν τῆς ἔρευνης, πρὸς ἐξακρίβωσιν τῆς μορφῆς τῶν κτισμάτων τούτων καὶ τὴν ἀσφαλῆ ταύτισιν τῶν πρὸς πύργους τοῦ βυζαντινοῦ τεύχους, οἱ ὅποιοι, ὡς γνωστὸν, ἐνίσχυον κατὰ διαστήματα τὴν ὀχύρωσιν αὐτὴν (Πί ν. 730 α-β).

Στερέωσις μνημείων

Ἡ σκοπιμότης συμπληρώσεως τῶν ἤδη ἀρξαμένων καὶ μὴ περατωθέντων κατὰ τὸ παρελθὸν ἔργων, πρὸ τῆς ἀναλήψεως νέων ὑποχρεώσεων, περιώρισε τὸν ἀριθμὸν τῶν νέων ἔργων, κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο.

Α'. ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΚΡΗΤΗ

1. Ἡράκλειον. Συνεχίσθησαν αἱ πρὸ τριῶν ἐτῶν ἀρξάμεναι ἐργασίαι ἀναστηλώσεως τῆς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἐνετικῆς Λέσχης. Διὰ τῶν ἐφεινῶν ἐργασιῶν, συνεπληρώθησαν τὰ τόξα τοῦ ὀρόφου καὶ τὸ γείσον καὶ ἐτοποθετήθησαν αἱ μετόπαι, οὕτω δὲ ἤχθη εἰς πέραν τὸ πλέον δαπανηρὸν καὶ δυσχερὲς μέρος τοῦ ὅλου ἔργου (Πί ν. 731 α-β).

2. Εἰς τὸ χωρίον Μπιζαριανῶ, νῦν Πηγῆ Πεδιάδος, σφίζεται ἐν τῶν ὠραιότερων, ἐν Κρήτῃ, δειγμάτων βυζαντινοῦ ναοῦ εἰς ρυθμὸν βασιλικῆς, ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος. (βλ. Gerola, Monumenti, II, σ. 91, εἰκ. 131-133). Τὸ μνημεῖον διατηρεῖ εἰσέτι τὰ ἴχνη τῆς μακρᾶς οἰκοδομικῆς του ἱστορίας, ἥτις ἀνέρχεται ἕως τὴν

παλαιοχριστιανικήν εποχήν. Λείψανα ἀπὸ τὰ θεμέλια καὶ τοὺς πλευρικοὺς τοίχους καὶ ἀρχιτεκτονικά μέλη τῆς ὡς ἄνω περιόδου δεικνύουν, ὅτι ὁ βυζαντινὸς ναὸς ἰδρύθη ἐπὶ τῶν εἰρηπλιῶν τρικλίτου παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, τῆς ὁποίας καὶ ἠκολούθησε τὸν ἀρχιτεκτονικὸν ρυθμὸν. Ὁ βυζαντινὸς ναὸς οὗτος εἶχε τὰ τρία κλίτη ἐστεγασμένα διὰ ἡμικυλινδρικών καμαρῶν, αἱ ὁποῖαι μετὰ τὴν πτώσιν των, ἐπισυμβάσαν κατὰ τὴν ἐνετικὴν περιόδον τῆς νήσου, ἀντικατεστάθησαν διὰ νέων ὀξυκορυφῶν διατομῆς. Εἰς τὴν περιπέτειαν ταύτην τοῦ κτηρίου ὀφείλεται καὶ ἡ ἀπώλεια τοῦ μεγαλύτερου μέρους τοῦ ἐκ τοιχογραφιῶν διακόσμου τοῦ ἐσωτερικοῦ. Ἐκ τῶν ἰδιαιτέρως ἀξιολόγων αὐτῶν τοιχογραφιῶν, τῶν ἀρχῶν τοῦ 13ου αἰῶνος, σφάζονται σήμερον τμήματα μόνον, εἰς τὰ κατώτερα μέρη τῶν πλευρικών τοίχων, τὴν κεντρικὴν ἀψίδα τοῦ ἱεροῦ, τὸ τεταρτοσφαίριον τῆς νοτίας, εἰς τὰ μέτωπα τῶν παραστάδων τοῦ ἱεροῦ καὶ εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον, ἐκατέρωθεν τῆς θύρας εἰσόδου (Βλ. Μ. Χατζηδάκη, *Τοιχογραφίες στὴν Κρήτη*, Κρητ. Χρον. τ. ΣΤ' (1952), σ. 66).

Αἱ ἐργασίαι διὰ τὴν συντήρησιν καὶ ἀποκατάστασιν τοῦ σημαντικωτάτου τούτου μνημείου, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἀρχίσει τὸ προηγούμενον ἔτος, ἀπέβλεπον εἰς τὴν ἐξασφάλισιν καὶ ἀποκατάστασιν τοῦ κτηρίου ἀφ' ἑνός, καὶ τὴν συντήρησιν τῶν τοιχογραφιῶν, ἀφ' ἑτέρου.

Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον σκέλος, συνεπληρώθη ἡ κεράμωσις τοῦ δυτικοῦ τμήματος τῶν θόλων, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἀνοικοδομηθῆ τὸ προηγούμενον ἔτος, ἐστρώθησαν ἐπίσης διὰ κεράμων αἱ κόγχαι τοῦ ἱεροῦ καὶ « ἐκτυπήθησαν » δι' εἰδικῶν ἐργαλείων οἱ ἄρμοι τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιφανειῶν τῶν τοίχων, διὰ νὰ ἀπαλειφθῆ ἡ ἐντύπωσις τῆς νέας κατασκευῆς τὴν ὁποίαν παρεῖχον. (Οἱ ἄρμοι εἶχον ἐνισχυθῆ διὰ νέου κονιάματος, μετὰ τὴν καθάρσιν τῶν νεωτερικῶν ἐπιχρισμάτων). Ἐπίσης, εἰς τὸ ἐσωτερικόν, καθηρέθησαν μετὰ προσοχῆς, πρὸς ἀποφυγὴν καταστροφῆς πιθανῶς κεκαλυμμένων τοιχογραφιῶν, τὰ νεωτερικὰ ἀποσαθρωμένα ἐπιχρίσματα. Τέλος, εἰς τὰ παράθυρα ἐτοποθετήθησαν διάτρητα, ἡμιδιαφανῆ, ἐκ συνθετικῆς ὕλης, διαφράγματα, δι' ὧν ἐξησφαλίσθη σχετικὸς ἐξαερισμὸς τοῦ ἐσωτερικοῦ, παραλλήλως πρὸς τὸν φωτισμὸν καὶ τὴν ἀσφάλειαν τοῦ μνημείου (Πί ν. 732 α - β) καὶ κατεσκευάσθησαν ξύλινοι θύραι διὰ τὰ τρία δυτικὰ ἀνοίγματα.

Τὸ δεῦτερον σκέλος τοῦ προγράμματος ἐργασιῶν, τὸ ὁποῖον ἀφεῶρα εἰς τὴν στερέωσιν καὶ συντήρησιν τῶν τοιχογραφιῶν, ἐπραγματοποιήθη διὰ τῆς ἐπὶ τρίμηνον ἐργασίας συνεργείου συν-

τηρητῶν, τοῦ ὁποίου προΐσταντο οἱ ζωγράφοι - συντηρηταὶ κκ. Στ. Μπαλτογιάννης καὶ Ν. Κάιλας. Διὰ τῶν ἐργασιῶν τούτων ἀπεκαλύφθησαν, ὑπὸ τὰ μεταγενέστερα ἐπιχρίσματα ἢ παχὺ στρώμα κρυσταλλικῶν ἀλάτων, αἱ ἀκόλουθοι τοιχογραφίαι : Εἰς τὴν κεντρικὴν ἀψίδα, κατωτέρω τῆς παραστάσεως τῆς Πλατυτέρας μετὰ τῶν δύο Ἀρχαγγέλων (Πί ν. 732 γ καὶ 733 α - β), ἡ σύνθεσις τῆς Κοινωνίας τῶν Ἀποστόλων, καλῆς σχετικῶς διατηρήσεως (Πί ν. 734 α - β), καὶ κατωτέρω τμήματα ἐκ τῆς παραστάσεως τοῦ Μελισμοῦ καὶ τῶν συλλειτουργούντων ἱεραρχῶν. Ἐπίσης, εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον, ἐκατέρωθεν τῆς αὐτῆς ἀψίδος, λείψανα ἐκ τῆς παραστάσεως τοῦ Ἐθαγγελισμοῦ καὶ, εἰς τὸ τεταρτοσφαίριον τῆς νοτίας ἀψίδος, ἡ ἐν προτομῇ παράστασις τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου. Ἀκόμη, εἰς τὸ μέτωπον τῆς βορείας παραστάδος τοῦ ἱεροῦ, ἡ μορφή τοῦ Χριστοῦ καὶ πάρισος αὐτῆς, εἰς τὴν νοτιῶν παραστάδα, ἐκείνη τοῦ Ἀγίου Παντελεήμονος, ἀμφότεραι μέχρι τῶν ὤμων διατηρούμεναι, εἰς δὲ τὸν δυτικὸν τοῖχον, ἐκατέρωθεν τῆς κεντρικῆς πύλης, αἱ μορφαὶ τῶν δύο Ἀρχαγγέλων, ἐπίσης μετρίως γενικῶς διατηρήσεως.

Τέλος, ἀποκατεστάθησαν εἰς τὴν ἀρχικὴν τῶν ὄψιν, διὰ τοῦ καθαρισμοῦ τῶν ἐκ τοῦ στρώματος ἀλάτων, αἱ πρότερον ἀμυδρᾶς διακρινόμεναι παραστάσεις ὀλοσώμων ἁγίων, τῆς κατωτέρας ζώνης τῶν πλευρικών τοίχων, ἐκ τῶν ὁποίων ταυτίζονται ἐκεῖναι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου (Πί ν. 735 α - β), ἑνὸς Ἀρχαγγέλου, τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου καὶ τῆς Ἁγίας Ἄννης, εἰς τὸν βόρειον, καὶ τῶν Ἁγίων Νικολάου, Ἀρσενίου καὶ Εὐτυχίου, εἰς τὸν νότιον.

3. Ἀνάλογος ἐργασία, καὶ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ συνεργείου συντηρητῶν, ἐξετελέσθη καὶ εἰς τὸν ναὸν τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου εἰς Σκλαβεροχώρι τῆς αὐτῆς περιοχῆς. Ὁ ναὸς οὗτος, τοῦ συνήθους τύπου τοῦ μονοχώρου καμαροσκεποῦς, σφάζει λίαν ἀξιολόγους τοιχογραφίας τοῦ 15ου αἰῶνος (Βλ. Ἀ. Ξυγγοπούλου, *Σχεδιάγραμμα τῆς Ἱστορίας τῆς Ὁρθοπευτικῆς Ζωγραφικῆς μετὰ τὴν Ἄλωσιν*, Ἀθῆναι 1957, σ. 81 - 83, πίν. 19, 1. Ἐπίσης, Μ. Χατζηδάκη, ἔ. ἀ. σ. 69), αἱ ὁποῖαι ὅμως ἔχουν ὑποστῆ σημαντικὴν φθορὰν κυρίως ἐκ τῶν, ἑσπερικῶς προσφάτων, ἐπισκευῶν καὶ προσθηκῶν. Οὕτως, ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ ἀρχικοῦ ναΐσκου ἔχει κατεδαφισθῆ, πρὸς χάριν μικρᾶς ἐπεκτάσεως, ἡ δὲ καμὰρα ἔχει ἐπιστρωθῆ διὰ παχέος στρώματος σιμεντοκονίας, ὀλικοῦ ἀκαταλλήλου, ὡς διαρραγέντος ἤδη ἐν πολλοῖς, τοῦ ὁποίου ἄλλως τε ἡ ἀφαίρεσις εἶναι ἐξαιρετικῶς δυσχερῆς καὶ ἐπικίνδυνος. Ἐπίσης εἰς τὰς τοιχογραφίας,

άνεπανόρθωτος φθορά προεκλήθη εκ τής τοποθετήσεως δύο σιδηρών έλκυστήρων, πρὸς συγκράτησιν τῶν πλευρικῶν τοίχων, οἱ ὅποιοι ἐμφανίζον σημαντικὴν ἀπόκλισιν τῆς κατακορύφου.

Αἱ ἐκτελεσθεῖσαι, διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ κτηρίου, ἐργασίαι, ἔλλειψαι τῶν ἀπαραιτήτων μέσων πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν ἀναγκῶν ἐν τῷ συνόλω των, περιορίσθησαν εἰς τὴν πρόχειρον ἐπισκευὴν τῆς στέγης, δι' ἐμφράξεως τῶν ρωγμῶν τοῦ θόλου καὶ τῶν τοίχων. Εἰς τὸ ἐσωτερικόν, ἐγένετο στερεώσις τῶν τοιχογραφιῶν, ἀντικατεστήθησαν αἱ δι' ἀκαταλλήλων ὑλικῶν ἄτεχνον συμπληρώσεις τῶν ρωγμῶν καὶ τῶν κατεστραμμένων τμημάτων τῆς ζωγραφικῆς διὰ νέου, συγγενοῦς πρὸς τὸ παλαιὸν κονίαμα, μείγματος καὶ ἐγένοντο μικρᾶς ἐκτάσεως δείγματα καθαρισμοῦ.

4. Ναὸς Ἁγίου Παύλου εἰς Ἁγιον Ἰωάννην Μεσαρᾶς. Εἰς τὸ σημαντικόν, καὶ διὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν του μορφὴν, μνημεῖον τοῦτο (εἰς τὸν κεντρικὸν τετράγωνον χώρον, τὸν ἐστεγασμένον διὰ τρούλλου με ὑψηλὸν κυλινδρικὸν τύπανον, εἶναι προσκεκολλημένος, εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν, μικρὸς, ὀρθογώνιος ἐξωτερικῶς χώρος, ἐστεγασμένος διὰ χαμηλωμένου τρούλλου καὶ χρησιμεύων ὡς ἱερὸν, εἰς δὲ τὴν δυτικὴν πλευρὰν μεταγενέστερος νάρθηξ), σφύζονται τοιχογραφίαι, χρονολογούμεναι εἰς τὸ 1303 - 1304 (βλ. G. Gerola, Monumenti, τόμ. II, σ. 230, 262 καὶ 346, π. 44 καὶ εἰκ. 378. Ἐπίσης, τόμ. IV, σ. 538, π. 7), ἰδιαίτερος σημαντικαί, ὡς δεικνύουσαι τὴν ἐπιβίωσιν εἰς τὴν τέχνην τῆς νήσου, ἀκόμη αὐτὴν τὴν ἐποχὴν, καλλιτεχνικῶν ρευμάτων, χαρακτηρισίζοντων τὴν μεγάλην τέχνην τοῦ τέλους τοῦ 12ου αἰῶνος.

Διὰ τὴν προστασίαν τοῦ σημαντικοῦ αὐτοῦ μνημείου καὶ τὴν ἐξασφάλισιν ἀπὸ τὴν ὑγρασίαν τῶν ἐν αὐτῷ λειψάνων τοιχογραφιῶν, ἐξετελέσθησαν προληπτικαί ἐργασίαι στερεώσεως. Ἦτοι, ἀπηλευθερώθη τὸ κτήριον τῆς ἐπιχώσεως, εἰς μικρὰν πρὸς τὸ παρὸν ἀκτίνα, καὶ ἐλήφθησαν μέτρα διὰ τὴν διοχέτευσιν τῶν ὀμβρίων ὑδάτων μακρὰν τῶν θεμελιῶν. Ἐπίσης, συνεπληρώθησαν τὰ ρήγματα τῆς τοιχοποιίας καὶ ἐξισφαλίσθησαν αἱ στέγαι, ἐνῶ εἰς τὸ ἐσωτερικόν, συνεπληρώθησαν διὰ κονιάματος τὰ κατεστραμμένα τμήματα τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφανείας.

Β. ΔΥΤΙΚΗ ΚΡΗΤΗ

5. Ρέθυμον. Τέμενος Καρᾶ Μουσᾶ Πασᾶ. Συνεχίσθησαν αἱ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ἀρξάμεναι ἐργασίαι ἀποκαταστάσεως. Οὕτω, συνεπληρώθη ἡ ἀποχωμάτωσις τοῦ περιβόλου, ἀποκαλυφθέντος οὕτω τοῦ παλαιοῦ πλακοστρώτου,

κατεσκευάσθη χαμηλὸς περιβολότοιχος εἰς τὴν βορειὰν πλευρὰν καί, εἰς αὐτὸ τὸ μνημεῖον, ἀποκατεστάθησαν τὰ ἐκ ξεστής λιθοδομῆς περιθύρα, ἀνενεώθησαν τὰ κονιάματα εἰς τὸ ἐσωτερικόν καὶ ἐπεχρίσθησαν ἐξωτερικῶς οἱ τρούλλοι διὰ κονιάματος ὁμοίου χρώματος πρὸς τὸ παλαιὸν (Πί ν. 736 α).

6. Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου εἰς Βαθιακὸ Ρεθύμνου. Ὁ ναὸς, μονόχωρος καμαροσκεπής, σφύζει τοιχογραφίας δύο ἐποχῶν. Ἐκεῖναι τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος, δυνάμεναι νὰ χρονολογηθῶν εἰς τὰ τέλη τοῦ 13ου αἰῶνος, ἐμφανίζον τέχνην λαϊκωτέραν, σχετίζονται δὲ με ὀρισμένας ἐκ τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ οὐχὶ μακρὰν κειμένου ναοῦ τῆς Παναγίας εἰς Θρόνος τοῦ αὐτοῦ Νομοῦ. Αἱ λοιπαί, αἱ διακοσμοῦσαι τὸ δυτικὸν τμήμα τοῦ ναοῦ, δύνανται νὰ χρονολογηθῶν εἰς τὸν 15ον αἰῶνα. (βλ. Κ. Καλοκύρη, Βυζαντιναὶ τοιχογραφίαι τῆς Κρήτης, σ. 64 καὶ 118, πίν. VI, LXXVIII, LXXXI, 2).

Πρὸς προστασίαν τοῦ ἀξιολόγου τούτου τοιχογραφικοῦ συνόλου, ἐπεσκευάσθη ἡ στέγη, δι' ἐμφράξεως τῶν ρηγμάτων τοῦ θόλου καὶ ἀντικαταστάσεως τῶν κατεστραμμένων κεράμων, εἰς δὲ τὸ ἐσωτερικόν, συνεπληρώθησαν, διὰ κονιάματος οὐδετέρου χρωματικοῦ τόνου, τὰ κατεστραμμένα τμήματα τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφανείας (Πί ν. 736 β - γ).

7. Ναὸς Ἁγίου Εὐτυχίου εἰς Χρωμοναστήρι Ρεθύμνου. (βλ. Ν. Δρανδάκη, Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ Ἁγίου Εὐτυχίου Ρεθύμνης, ἐν Κρητ. Χρον., τόμ. Ι' (1956), σ. 215 κ. ἐ.). Συνεχίσθησαν αἱ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀρξάμεναι ἐργασίαι στερεώσεως καὶ ἀποκαταστάσεως. Διὰ τῶν ἐφεινῶν ἐργασιῶν, ἀπηλευθερώθη τὸ μνημεῖον τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιχώσεως, εἰς ἀκτίνα περίπου δύο μέτρων, κατεσκευάσθη ἀναλημματικὸς τοῖχος εἰς τὴν βορειὰν καὶ δυτικὴν πλευρὰν, πρὸς ἀποτροπὴν νέων κατολισθήσεων, ἐγένετο ἀρμολόγημα τῶν τμημάτων τῶν τοίχων, τὰ ὁποῖα ἀπεκαλύφθησαν διὰ τῆς ἀποχωματώσεως καὶ ἐστρώθησαν αἱ στέγαι διὰ παλαιῶν κεράμων.

8. Ναὸς Ἁγίου Ἰωάννου εἰς Ἐπισκοπὴν Μυλοποτάμου Ρεθύμνης. Ὁ μεγάλος, ἐπισκοπικὸς ναὸς οὗτος, εἰς ρυθμὸν σταυροειδοῦς ἐγγεγραμμένου, ἔχει ἰδρυθῆ ἐπὶ τῶν ἑρείπιων ἑτέρου, ἴσως τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς, ὡς δύναται νὰ ἐξαχθῆ ἐκ τῶν λειψάνων παλαιότερας ἀψίδος εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν, διατηρεῖ δὲ ἐπίσης σαφὴ ἴχνη τῶν μεταγενεστέρων ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν ἐπενεχθεισῶν ἐπισκευῶν (βλ. Gerola, Monumenti, II, σ. 79, εἰκ. 41 - 44). Δυστυχῶς, τὸ σημαντικώτατον τοῦτο μνημεῖον ἔχει ἐρειπωθῆ

μετά την κατάρρευσιν τοῦ κεντρικοῦ καὶ δυτικοῦ τμήματός του. Οὕτω, σήμερον ἴστανται μόνον τὰ δύο ἀνατολικά γωνιαῖα διαμερίσματα καὶ αὐτὰ ἐτοιμόρροπα, καὶ οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι, εἰς διάφορον κατὰ τόπους ὕψος. Ἐπίσης, ἐκ τοῦ ἀξιολογωτάτου ἐκ τοιχογραφιῶν διακόσμου, σφίζονται τμήματά τινα μόνον, ὁμοίως εἰς τὰ γωνιαῖα διαμερίσματα, ἦτοι, εἰς τὸν τροῦλλον τοῦ νοτίου, ἢ παράστασις τῆς Πλατυτέρας, περιβαλλομένης ἐκ σειρᾶς σεβιζόντων ἀγγέλων, μετρίως διατηρουμένη, καὶ εἰς τὸν τροῦλλον τοῦ βορείου, λείψανα ἐκ τῆς παραστάσεως τῆς Πεντηκοστῆς. Αἱ τοιχογραφαίαι αὐταί, ἀρίστης τέχνης, ἀποτελοῦν ἐν τῶν καλυτέρων ζωγραφικῶν μνημείων ἐν τῇ νήσῳ, τοῦ 14ου - 15ου αἰῶνος.

Διὰ τὴν πρόληψιν ὀλοσχεροῦς καταστροφῆς τοῦ σημαντικοῦ μνημείου, ἐν ἀναμονῇ συντάξεως ὀριστικῆς μελέτης διὰ τὴν ριζικὴν ἀντιμετώπισιν τῶν προβλημάτων στερεώσεως καὶ διασώσεως τῶν ὡς ἄνω ἀπομενόντων τμημάτων, πρὸς τὸ παρὸν, ἐλήφθησαν μόνον προληπτικὰ μέτρα προστασίας, διὰ τῆς ὑποστηλώσεως τῶν θόλων, τῶν τόξων καὶ τῶν λοιπῶν ἐτοιμορρόπων τμημάτων. Παραλλήλως ἐγένετο καθαρισμὸς τοῦ χώρου ἐκ τῶν ἐπιχώσεων, καὶ περισυλλογὴ τῶν ἐν αὐτῷ σπαραγμάτων τοιχογραφιῶν, τὰ ὅποια μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἑρακλείου, πρὸς ἐπεξεργασίαν καὶ ἀνασύνθεσιν.

9. Χανιά. Πύλη τῶν Τζαγκαρόλων. Εἰς τὴν μεσαιωνικὴν συνοικίαν Καστέλλι τῆς πόλεως, τὸ μοναδικὸν λείψανον τοῦ ἐνετικοῦ μεγάρου τῶν Τζαγκαρόλων, ἦτο ἡ μαρμαρινή, μετ' ἀναγλύφου διακοσμήσεως πύλη του, ἡ ὁποία, ἀποκεκομμένη παντὸς ὑποστηρίγματος, διέτρεχε τὸν κίνδυνον καταρρέσεως ἢ φθορᾶς ὑπὸ τῶν περιοίκων. Πρὸς διάσωσιν τοῦ ἀξιολόγου αὐτοῦ δείγματος ἀστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ἀπεφασίσθη ἡ μεταφορὰ τῆς εἰς τὸν περίβολον τοῦ ἐνετικοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου, εἰς τὸν ὁποῖον στεγάζεται τὸ Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον τῆς πόλεως. Πρὸς τοῦτο, ἐγένετο λεπτομερὴς ἀποτύπωσις, ὑπὸ τῆς ἀρχιτέκτονος δ. Μ. Λυγιδάκη, φωτογράφησις καὶ

ἀρίθμησις λίθου πρὸς λίθον ἀπάντων τῶν μελῶν. Ἐκολούθησεν ἡ, ὑπὸ εἰδικευμένου τεχνίτου τῆς Ὑπηρεσίας, διάλυσις καὶ ἀνασύνθεσις τοῦ μνημείου εἰς τὴν νέαν του θέσιν, ὅπου ἐθεμελιώθη καλῶς καὶ ἐστηρίχθη, κατὰ τὴν μίαν του πλευράν, εἰς τὸν βόρειον τοῖχον τοῦ ναοῦ (Πί ν. 737α - β).

10. Ναὸς Παναγίας Σερβιωτίσεως ἢ Μοναστήρας εἰς Στύλον Ἀποκορόνου Χανίων. Συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι στερεώσεως καὶ ἀποκαταστάσεως, αἱ ἀρξάμεναι κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος. Οὕτως, ἀποκατεστάθησαν τὰ μονόλοβα παράθυρα τοῦ τροῦλλου, ἀφαιρεθέντων τῶν μεταγενεστέρων κτιστῶν διαφραγμάτων, ὅπου ἦτο δυνατόν. Ἐγένετο ἀρμολόγημα τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιφανειῶν τῶν τμημάτων ἐκείνων τῶν τοίχων, τὰ ὅποια εἶχον ἀνοικοδομηθῆ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, καὶ ἐπληρώθησαν τὰ ρήγματα τῆς τοιχοποιίας. Τέλος, αἱ στέγαι, αἱ ὁποῖαι εἶχον καθαρισθῆ καὶ προετοιμασθῆ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, ἐστρώθησαν διὰ παλαιῶν κεράμων (Πί ν. 738 α - γ).

11. Ναὸς ἉΓ - Κυργιάνης εἰς Ἀλικιανὸν Κυθωνίας Χανίων. Συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι ἀναστηλώσεως καὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ μνημείου, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἀρχίσει ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Ἄν. Ὀρλάνδου (Βλ. Α.Β.Μ.Ε. τόμ. Η', σ. 270 κ. ἐ.). Δυστυχῶς καὶ ἐνταῦθα, ἡ καθυστέρησις εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῆς σχετικῆς μελέτης διὰ τὴν πληρῆ ἀναστήλωσιν τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ τοῦ νάρθηκος, ἀπέκλεισε τὴν ἐπέκτασιν τῶν ἐργασιῶν εἰς βασικοὺς τομεῖς. Οὕτω κατηδαφίσθη τὸ νεωτερικὸν ἐκ σιδηροπαγοῦς σιμεντοκονίας τέμπλον, τὸ ὁποῖον παρέβλαπτε σοβαρῶς τὴν ἐσωτερικὴν μορφήν τοῦ μνημείου, ἀφηρεθήσαν αἱ, ἐπίσης ἐκ σιμέντου, συμπληρώσεις εἰς τὰ γείσα τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, τὰς κόγχας τοῦ ἱεροῦ καὶ τὰ παράθυρα, καὶ ἀνακατεσκευάσθησαν οἱ ἄρμοι τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιφανειῶν, ὅπου τοῦτο ἦτο ἀπαραίτητον. Τέλος, συνεπληρώθησαν τὰ ἄνω τμήματα τῶν τοίχων τῶν γωνιαίων ἀνατολικῶν διαμερισμάτων καὶ ἐστεγάσθησαν ταῦτα διὰ παλαιῶν κεράμων.

ΣΤΥΛΙΑΝΗ ΠΑΠΑΔΑΚΗ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ

Ἡ Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων Δωδεκανήσου κατὰ τὸ ἔτος 1964 ἐξετέλεσεν ἀρχαιολογικὰς ἐργασίας κατὰ μέγιστον μέρος εἰς τὴν πόλιν τῆς Ρόδου, εἰς τὴν ὑπαιθρον τῆς νήσου Ρόδου καὶ ἐκ τῶν λοιπῶν νήσων τοῦ Δωδεκανησιακοῦ συμπλέγματος εἰς Σύμνη, Νίσυρον, Κάλυμνον, Πάτμον, Λέρον καὶ Ἀστυπάλαιαν.

Αἱ ἐργασίαι αὐταὶ ἦσαν μουσειακαί, εἰς Ρόδον καὶ Κάλυμνον, ἀνασκαφικαί, εἰς τὴν πόλιν τῆς Ρόδου, ἐργασίαι συντηρήσεως καὶ ἐπισκευῆς τῶν κρατικῆς ἰδιοκτησίας ἀκινήτων εἰς τὴν πόλιν τῆς Ρόδου καὶ εἰς τὴν Σύμνη, ἐργασίαι συντηρήσεως καὶ ἐπισκευῆς τῶν μεσαιωνικῶν τειχῶν Ρόδου καὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ Φρουρίου παρὰ τὴν Παναγίαν Σπηλιανὴν Νισύρου, ἐργασίαι προστασίας ἀρχαίων εἰς Ἀστυπάλαιαν καὶ πλακόστρωσις τοῦ σκευοφυλακίου τῆς ἱερᾶς μονῆς Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου Πάτμου. Ἐκτὸς τούτων ἐγένοντο καὶ ἄλλαι ἐργασίαι ἀναφερόμεναι εἰς τὸ τέλος τοῦ παρόντος σημειώματος.

Κατὰ τὰς ἐν γένει ἐργασίας ἔλαβον μέρος οἱ Ἐπιμεληταὶ Ἀρχαιοτήτων δ. Μυρτάλη Ἀχειμάστου καὶ κ. Ἰωάννης Παπαποστόλου, ὁ βοηθὸς Ἐπιμελητῆς Ἀρχαιοτήτων Κῶ κ. Μιλτιάδης Νικολαΐδης, οἱ ἐπιστημονικοὶ βοηθοὶ κ. Εὐάγγελος Κακαβογιάννης καὶ δ. Ὀλγα Ἀποστολοπούλου καὶ δι' ἐν βραχὺ διάστημα αἱ δδ. Β. Ξενίδου καὶ Ἰωάννα Σταμούλη.

Ἰδιαιτέρως σημαντικὴ, ὡς συνήθως, ὑπῆρξεν ἡ πολύτιμος βοήθεια τοῦ παρὰ τῇ Ἐφορείᾳ Ἀρχαιοτήτων Δωδεκανήσου Ἀρχιτεχνίτου κ. Κ. Τζανέτου.

Α'. ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

ΡΟΔΟΣ

Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον

Διὰ τῶν μέχρι τοῦ 1964 διατεθέντων χρηματικῶν ποσῶν συνεπληρώθησαν ἅπασαι αἱ ἀπαραίτητοι ἐργασίαι κτηριακῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ Νοσοκομείου τῶν Ἰπποτῶν Ρόδου, ὅπου θὰ στεγασθῇ τὸ Μουσεῖον ἀγγείων καὶ μικροαντικειμένων ἀπὸ τῆς γεωμετρικῆς μέχρι τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

Ὡλοκληρώθη ὁ εἰς προθήκας ἐξοπλισμὸς τοῦ ὡς ἄνω Μουσείου καὶ ἐξήχθησαν ἐκ τῶν ἀποθηκῶν, ὅπου ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ πολέμου εὐρίσκοντο συσκευασμένα, τὰ ἀγγεῖα καὶ ἄλλα μικροαντικείμενα, ἤρχισε δὲ ἡ κατάταξις αὐτῶν κατὰ νεοκροταφεία καὶ τάφους.

Βυζαντινὸν Μουσεῖον

Μικροεργασίαι κυρίως κτηριακῆς φύσεως ἐγένοντο εἰς τὸ ἐπὶ τῆς οδοῦ Ἰπποτῶν μεσαιωνικὸν κτήριο, τὸ ὅποιον φέρει ἐξώθυραν ἰσπανικοῦ τύπου¹, ὅπου θὰ στεγασθῇ ἡ συλλογὴ τῶν ἀντικειμένων παλαιοχριστιανικῆς καὶ βυζαντινῆς ἐποχῆς. Εἰς τὸ κτήριο τοῦτο ἐτοποθετήθησαν πρὸς καθαρισμὸν εἰκόνες ἐκ Ρόδου, τὰς ὁποίας εὐγενῶς προσέφερον ὁ Μητροπολίτης Ρόδου κ. Σπυρίδων, ὑποσχεθεὶς, ὅτι θὰ δωρήσῃ, μετὰ τὴν περάτωσιν τῶν προκαταρκτικῶν ἐργασιῶν τοῦ κτηρίου τούτου, καὶ τὴν ὑπόλοιπον καὶ πλέον ἀξιόλογον συλλογὴν, ἥτις σήμερον στεγάζεται εἰς τὴν ἱερὰν Μητρόπολιν Ρόδου.

Λαογραφικὸν Μουσεῖον

Μὲ ταχύτατον ρυθμὸν προὐχώρησεν ἡ ἐπανεκθεσις τῶν ἀντικειμένων τῆς Λαογραφικῆς καὶ Κοσμητικῆς Συλλογῆς Ρόδου, ὑπολογίζεται δέ, ὅτι τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ Μουσείου τῆς Ρόδου θὰ ἐγκαινιασθῇ κατὰ τὴν θερινὴν περίοδον τοῦ ἐρχομένου ἔτους.

Προϊστορικὸν Μουσεῖον

Πρὸς ἀποπεράτωσιν ἐξ ἄλλου καὶ συμπλήρωσιν τῆς παρὰ τὸ Κατάλυμα τῆς Γαλλίας μεσαιωνικῆς οἰκίας², ὅπου θὰ στεγασθῇ ἡ προϊστορικὴ Συλλογὴ τοῦ Μουσείου Ρόδου, ἐγένοντο κυρίως ἐργασίαι ἀποχωματώσεως, ἀποσκοποῦσαι εἰς τὴν ἀνέυρεσιν ἀρχιτεκτονικῶν τμημάτων τῆς μεσαιωνικῆς ταύτης οἰκίας, ὥστε νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ ἀποκατάστασις τοῦ ἐκ τῶν βομβαρδισμῶν καταστραφέντος νοτίου τμήματος αὐτῆς.

ΚΑΛΥΜΝΟΣ

Εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς πόλεως Καλύμνου ἐπεράτωθησαν αἱ κτηριακαὶ ἐργασίαι καὶ συνετελέσθη ἡ ἐκθεσις τῶν νεολιθικῶν καὶ νεωτέρων ἀντικειμένων.

Β'. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

Κατὰ τὸ ἔτος 1964, πλὴν τῶν μικρῶν κονδυλίων τοῦ τοπικοῦ κρατικοῦ προϋπολογισμοῦ τῆς Νομαρχίας Δωδεκανήσου, διετεθήσαν διὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς πόλεως Ρόδου καὶ τῆς ὑπαιθρου σεβαστὰ ποσὰ ὑπὸ τῆς Ὑπουργείας Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως τοῦ Ὑπουργείου Προεδρίας Κυβερνήσεως. Ἐκ τοῦ λόγου τούτου κατέστη δυνατὴ ἡ παρακολούθησις ἀπάντων τῶν μελλόντων νὰ οἰκοδομηθοῦν οἰκοπέδων εἰς τὴν πόλιν τῆς

1. Ἰδὲ ΑΙ. Gabriel: La Cité de Rhodes, I σ. 73, 4

2. Gabriel ἔ. ἀ. σ. 79, 7

Ρόδου και ή διενέργεια άνασκαφών μικρᾶς και μεγάλης έκτάσεως εις εκατόν περίπου οικόπεδα.

Κατ' αντίθεσιν πρὸς ὅ,τι ἐγένετο παλαιότερον, ὅτε, λόγω τοῦ ἀνεπαρκούς τῶν διατιθεμένων ποσῶν, αἱ ἐργασίαι περιορίζοντο εις μικρᾶς ἐρεῦνας ἐντὸς τοῦ χώρου τῶν θεμελιώσεων τῶν μελλόντων νὰ οἰκοδομηθοῦν κτισμάτων, κατὰ τὸ παρὸν ἔτος ἠρευνήθησαν καθ' ἅπασαν μὲν τὴν ἔκτασιν τῶν ἅπαντα τὰ παρουσιάσαντα ἐνδιαφέροντα ἀρχαῖα οἰκόπεδα και εις βάθος μέχρι τοῦ παρθένου ἐδάφους, ὀλιγώτερον δὲ τὰ μὴ παρουσιάσαντα ἰδιαιτέρον ἐνδιαφέρον. Πρὸς τοῦτο παρέστη ἀνάγκη, ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ χρησιμοποιηθοῦν ἐνίοτε μηχανικὰ μέσα πρὸς ἀποχωμάτωσιν, νὰ γίνῃ δὲ ή ἀπόρριψις τῶν χωμάτων διὰ διπλῆς πολλακίς ἀναπετάσεως, ὅπου αἱ ἐπιχώσεις ἦσαν ἰδιαιτέρως μεγάλαι.

Ἐκτὸς τούτου συνεχίσθησαν αἱ μὴ περατωθεῖσαι κατὰ τὸ παρελθόν ἔτος ἔρευναι εις ἀρκετὰ οἰκόπεδα, τὰς ἐργασίας τῶν ὁποίων παρηκολούθησεν ή τέως Προϊσταμένη τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Δωδεκανήσου και νῦν Ἐφορος τῆς Ἐφορείας Νεωτέρων Μνημείων δ. Κάντω Φατούρου. Τὰ συμπεράσματα τῶν ἀνασκαφῶν αὐτῶν ἐδόθησαν εις τὸ περυσινὸν Δελτίον ὑπὸ τῆς ἀνασκαφῆς.

Ἐξαιρετικῆς σπουδαιότητος βεβαίως εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1964 διεπιστώθησαν ὡς βέβαιαι, παλαιότερον ὑποθετικαὶ ἢ εὐρέθησαν νέαι ἐντελῶς ἄγνωστοι μέχρι σήμερον ἀρχαῖαι ὁδοὶ ἀνερχόμεναι εις δεκαπέντε.

ΝΟΤΙΟΝ ΜΕΡΟΣ ΤΗΣ ΕΚΤΟΣ ΤΩΝ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΩΝ ΤΕΙΧΩΝ ΠΟΛΕΩΣ

Ἐν πρώτοις σημειοῦται, ὅτι κατὰ τὸ μέσον τοῦ νοτίου τμήματος τῆς ἐκτὸς τῶν Μεσαιωνικῶν τειχῶν πόλεως και συγκεκριμένως εις τὴν θέσιν, ὅπου ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῆς ἰταλοκρατίας ἐκτίσθησαν τὰ δύο παράλληλα κτήρια τὰ χρησιμοποιούμενα σήμερον διὰ τὴν στέγασιν Δημοτικῶν σχολείων και Γυμνασίων, και τὸ ὀλίγω βορειοανατολικότερον κτήριο τῆς Κ.Α.Β.Α., ὑπάρχει ἐδαφικὴ ἔξαρσις μετ' ἀποτόμου κλίσεως κυρίως κατὰ τὴν ἀνατολικὴν και βορειάν πλευράν, ὡς ἔχει αὐτὴ μέχρι σήμερον. Ἐπὶ ἰταλοκρατίας ἐγένετο διὰ μηχανικῶν μέσων ἰσοπέδωσις μεγάλου τμήματος τῆς περιοχῆς πρὸς οἰκοδόμησιν τῶν ὡς ἄνω κτηρίων και ὡς ἐκ τούτου δὲν ὑπῆρχον μέχρι σήμερον στοιχεῖα τῆς παλαιότερας καταστάσεως, ἢ ἀπότομος δὲ κλίσις τοῦ ἐδάφους δὲν ἐπέτρεπε τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ἴσχυε και ἐνταῦθα τὸ «διηνεκές» τῶν ὁδῶν, ἐφ' ᾗ και ή ἐκ τοῦ ἄξονος τῆς μεσαιωνικῆς ὁδοῦ Πυθαγόρα ὑποθετικὴ ἀρ-

χαία ὁδὸς, κατευθύνσεως ἀπὸ Β. πρὸς Ν., Ρ30α εις τὴν δευτέραν ἔκδοσιν τοῦ σχεδίου τῶν ἀξόνων τῶν ἀρχαίων ὁδῶν³ ἐχαράχθη μόνον μέχρι σημείου τινός πρὸ τῆς ἐν λόγω ἐδαφικῆς ἔξαρσεως.

Κατὰ τὰς ἐφετεινὰς ἀνασκαφὰς παρεσχέθη ή εὐχέρεια συμπληρώσεως τῶν ὀδικῶν ἀξόνων τεσσάρων ἐκ τῆς περιοχῆς ταύτης διερχομένων ἀρχαίων ὁδῶν, πλὴν τῆς κατὰ τὰς περυσινὰς ἀνασκαφὰς διαπιστωθείσης συνεχίσεως τῆς ἀπὸ Β. πρὸς Ν. ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ39⁴.

Αἱ ἀνασκαφαὶ ἐγένοντο ἀφ' ἑνὸς μὲν κατὰ τὴν πρὸς Δ. τῶν σχολείων περιοχὴν, ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὰς παρὰ τὸ οἰκόπεδον Ἀἰβαλῆ τοῦ ἔτους 1963, ἀφ' ἑτέρου δὲ κατὰ τὴν πρὸς Α., εις χαμηλότερον ἐπίπεδον, περιοχὴν, ὅπου ὠκοδομήθησαν οἰκίαι τοῦ συνεταιρισμοῦ τῶν Οἰκονομικῶν Ὑπαλλήλων Ρόδου.

ΠΕΡΙΟΧΗ ΔΥΤΙΚΩΣ ΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ

Ἀρχαία ὁδὸς Ρ18β

Ἐντὸς τῆς ἐκτάσεως τῶν οἰκοπέδων Καμαρινοῦ και Κουμαντῆ βορειοανατολικῶς τῆς ἐκκλησίας τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων, διεπιστώθησαν ἴχνη πλατείας ἀρχαίας ὁδοῦ κατευθύνσεως ἀπὸ Α. πρὸς Δ., ἣτις κατὰ τὰς περυσινὰς ἀνασκαφὰς διεπιστώθη κατὰ τὸ ἀνατολικὸν μέρος τῆς ἐντὸς τοῦ παρὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Στεφάνου Καζούλλη και Βενετοκλέων⁵ οἰκοπέδου ἰδιοκτησίας Σ. Χαραλάμπους. Τὰ ἐλάχιστα λείψανα τῆς ἀρχαίας ταύτης ὁδοῦ Ρ18β, ἦτοι εις λίαν κατεστραμμένος πηλινὸς ἀγωγὸς και ἴχνη δύο πλευρῶν φρεατίου τοῦ συνήθους εις τὰς ἀρχαίας ὁδοὺς τῆς Ρόδου τύπου εὐρέθησαν ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Καμαρινοῦ. Τὸ πλάτος τέλος τῆς ὁδοῦ, μετρηθὲν μεταξύ δύο ἀπὸ Β. πρὸς Ν. παραλλήλων τοίχων, εὐρεθέντων τοῦ ἐνὸς ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Κουμαντῆ και τοῦ ἐτέρου ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Καμαρινοῦ, εὐρέθη 12 μέτρα περίπου. Ἄρα ή ὁδὸς Ρ18β ἦτο πλατεῖα.

Τὴν διαδοχὴν τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ18β κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς τουρκοκρατίας ἀποτελεῖ μικρὰ ὁδὸς ἐκκινουσα ἐκ τῆς διερχομένης ἐντεῦθεν ὁδοῦ Ἀγίων Ἀναργύρων και βαίνουσα πρὸς Δ. Εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην και ὀλίγω ἀνατολικότερον τοῦ οἰκοπέδου Κουμαντῆ εὐρέθη τὸ ἐν Πί ν. 739 α τεμάχιον βωμοῦ ἐκ λαρτίου λίθου μετὰ τῆς πιθανῶς εις τὸν 2ον π.Χ. αἰῶνα χρονολογουμένης ἐπιγραφῆς Ἀγαθοῦ Δαίμονος.

Νοτιώτερον και συγκεκριμένως εις ἀπόστασιν

3. ΑΜ 73 (1958) σ. 147, πίν. III και IV.

4. Κ. Φατούρου ΑΔ 19 (1964) : Χρονικά, σ. 472.

5. Ἐ. ἄ. σ. 471.

95 μ. περίπου από του άξονος τής οδοῦ P18β ἀνεφάνησαν κατά τὴν συνέχισιν τῆς ἀνασκαφῆς λείψανα τῆς ἀρχαίας οδοῦ P19α, κατευθύνσεως ἀπὸ Α. πρὸς Δ. Τὰ λείψανα ταῦτα ἦσαν δύο παράλληλοι τοῖχοι ἀποτελοῦντες τὰ ἑκατέρωθεν ὄρια τῆς ἀρχαίας οδοῦ (Πί ν. 739 γ).

Τὸ νότιον ὄριον συνέκειτο ἐκ σειρᾶς λίαν ἐφθαρμένων καὶ διεσαλευμένων παροπλίνθων, ἐκ δὲ τοῦ βορείου ὄριου, ἀπεκαλύφθη τμήμα τῆς ἐξ ἀκανονίστων λίθων μετὰ πηλοῦ ὑποθεμελιώσεως. Ἡ ἀπόστασις μεταξὺ τῶν δύο τούτων τοίχων ἦτο 6.20 μ. Ἐπειδὴ οἱ λίθοι τοῦ νοτίου ὄριου εὐρέθησαν ἐλαφρῶς διεσαλευμένοι, ἐκ δὲ τοῦ βορείου ὄριου εὐρέθη μόνον ἀσαφὲς τμήμα ὑποθεμελιώσεως, πρέπει νὰ διατηρηθῇ ἐπιφύλαξις, ὡς πρὸς τὸ πλάτος τῆς ἀρχαίας οδοῦ P19α εἰς τὴν θέσιν ταύτην, δεδομένου, ὅτι κατὰ τὴν πρὸς Α. προέκτασιν αὐτῆς, ὅπου συμπίπτει πρὸς τὴν ἐν τῷ προκαταρκτικῷ σχεδίῳ σημειωθεῖσαν ὁδὸν P19β, ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Ἀναστασιάδης (ιδὲ κατωτ. σ. 591) εἶχε πλάτος 5.40 μ. περίπου.

Ὡς καὶ εἰς τὸν Πί ν. 739 γ φαίνεται, ἐκ τῆς οδοῦ P19α διεπιστώθησαν εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ὁδοστρώματα, κτιστὸς ἀγωγὸς καὶ πήλινοι ἀγωγοὶ διαθέοντες περίπου ὅλον τὸ ἀνασκαφέν τμήμα αὐτῆς.

ΠΕΡΙΟΧΗ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΣ ΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ

Ἐντὸς τῆς περιοχῆς ταύτης ἀνεσκάφησαν ἐν ὄλῳ ἑπτὰ οἰκόπεδα, ἰδιοκτησιῶν Καϊκῆ, Λυριτζῆ, Στραγαλᾶ, Δηλμπεράκη, Φραγκεσκᾶκη, Σέλλα καὶ Καμαριώτη.

Ἐκ τούτων ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον ἐνεφάνισαν τὰ νοτιώτερα οἰκόπεδα Καϊκῆ - Λυριτζῆ - Στραγαλᾶ καὶ τὸ κατὰ τὸ μέσον περίπου τῆς περιοχῆς κείμενον οἰκόπεδον Φραγκεσκᾶκη. Εἰς τὰ οἰκόπεδα Καϊκῆ - Λυριτζῆ - Στραγαλᾶ διεπιστώθη ἡ ἀρχαία ὁδὸς P30α.

Ἡ ὁδὸς αὕτη, ὡς ἀνεφέρθη καὶ ἀνωτέρω (σ. 578), ἐσημειώθη ἐπὶ τοῦ δευτέρου καταρτισθέντος σχεδίου ἐκ τοῦ ἄξονος τῆς ἐντὸς τῆς μεσαιωνικῆς πόλεως οδοῦ Ἰπποδάμου, ἀπέχοντος 51 σχεδὸν μέτρα ἀπὸ τοῦ ἄξονος τῆς ὑποθετικῆς ἀρχαίας οδοῦ P30^α, δὲν ἐχαράχθη δὲ ὁ ἄξων αὐτῆς περαιτέρω, λόγω τῆς ὑπάρξεως ἐνταῦθα ἀποτόμου κλίσεως τοῦ ἐδάφους καὶ μεγάλων ἐπιχώσεων. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τῶν οἰκοπέδων Καϊκῆ - Λυριτζῆ - Στραγαλᾶ ἀπεκαλύφθη καὶ ἐμελετήθη ἡ ἀρχαία αὕτη ὁδὸς εἰς μήκος 30 μ. περίπου (Πί ν.

739 β) καὶ ἡ διασταύρωσις αὐτῆς πρὸς τὴν ὁδὸν P20α.

Τὸ ἀνατολικὸν ὄριον τῆς ἀρχαίας οδοῦ P30α ἀπετέλει ἀναλημματικὸς τοίχος μεγίστου ὕψους 2.20 μ. (Πί ν. 740 α). Ὁ τοίχος οὗτος εἶχεν ἀποκλίνει τῆς κατακορύφου κατὰ τὸ βόρειον κυρίως τμήμα αὐτοῦ, ἀπετελεῖτο δὲ ἐκ μεγάλων ἀκανονίστων παροπλίνθων καὶ σποραδικῶς παρεμβλλομένων μικρῶν λίθων.

Τὸ δυτικὸν ὄριον ἀπετέλει τοίχος μεγίστου ὕψους 0,80 καὶ πλάτους κατὰ μέρη 0,60 καὶ 0,80 μ. διεσαλευμένους κατὰ τὸ νότιον αὐτοῦ τμήμα. Ὁ τοίχος οὗτος ἐκάμπτετο πρὸς Δ. (Πί ν. 740 β), σχηματιζομένης οὕτω τῆς νοτιοδυτικῆς γωνίας τῆς διασταύρωσεως τῶν ἀρχαίων ὁδῶν P30α καὶ P20α.

Τὸ πλάτος τῆς ἀρχαίας οδοῦ P30α μετρηθὲν μεταξὺ τῆς ἀνατολικῆς παρειάς τοῦ δυτικοῦ τοίχου καὶ τῆς ἀνατολικῆς ὠσαύτως παρειάς τοῦ ἀναλήμματος, εὐρέθη 5.60 μ. κατὰ τὸ διασφῶμενον εἰς καλύτεραν κατάστασιν μέρος τοῦ δυτικοῦ ὄριου. Ἡ ἐντὸς τῆς μεσαιωνικῆς πόλεως ὁδὸς Ἰπποδάμου, ἡ ὁποία διεδέχθη εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τὴν ἀρχαίαν ὁδὸν P30α ἔχει πλάτος κυμαινόμενον μεταξὺ 3.50 μέχρι 5 μ. περίπου. Ἐντὸς τοῦ πλάτους τῆς οδοῦ καθ' ὅλον τὸ μήκος αὐτῆς ὑπῆρχε κτιστὸς ἀγωγὸς ἐστεγασμένος μόνον κατὰ τὸ νότιον μέρος αὐτοῦ. Παρ' αὐτὸν ὑπῆρχε πήλινος ἀγωγὸς κατευθύνσεως ἀπὸ Ν. πρὸς Β. διακλαδούμενος εἰς σημεῖον, ἔνθα εἶχε καταστροφῇ ὁ κτιστὸς ἀγωγὸς, μὲ κατεῦθυσιν ἀφ' ἐνός μὲν πρὸς Β. ἀφ' ἑτέρου δὲ πρὸς Α., ἥτοι πρὸς τὴν πρὸς Α. συνέχισιν τῆς διασταυρουμένης μετὰ τῆς P30α ἀρχαίας οδοῦ P20α. Κατὰ τόπους εὐρέθησαν ἴχνη ἀρχαίων ὁδοστρωμάτων. Σημειωτέον τέλος, ὅτι ἴχνη τῆς οδοῦ P30α εὐρέθησαν καὶ ἐντὸς τοῦ κατὰ 100 μ. νοτιώτερον ἐπὶ τῆς οδοῦ Γαριβάλδη οἰκοπέδου Χατζηγαβριήλ.

Τῆς ἀρχαίας οδοῦ P20α πλὴν τῶν δύο ἀνωτέρω ἀναφερθέντων στοιχείων, ἥτοι τῆς νοτιοδυτικῆς γωνίας τῆς διασταύρωσεως (Πί ν. 740 β) καὶ τῆς πρὸς Α. κάμψεως τοῦ ἐνός βραχίονος τοῦ πήλινου ἀγωγοῦ, οὐδὲν ἕτερον στοιχεῖον διεπιστώθη. Ὡς ἐκ τούτου ὁ ἄξων αὐτῆς δὲν κατέστη δυνατόν νὰ χαραχθῇ μετὰ βεβαιότητος ἐπὶ τοῦ χάρτου, μὴ διαπιστωθέντος κυρίως τοῦ πλάτους τῆς.

Οἰκόπεδον Φραγκεσκᾶκη

Εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο ἀνεσκάφη τμήμα λίαν κατεστραμμένης ἀρχαίας οἰκίας, ἐκ τῆς ἐποχῆς τῆς ρωμαιοκρατίας καὶ συγκεκριμένως τὸ ἐκ ψηφιδωτοῦ δάπεδον ἐνός μεγάλου δωματίου, διαστάσεων 4.80 x 10 μ. περίπου, καὶ κατεστραμμένα ψη-

6. Ἰ. Κοντῆ, Ρυμοτομία πίν. I καὶ II καὶ AM 73 (1958) πίν. III καὶ IV.

φιδωτά δάπεδα παρακειμένων δωματίων. Είς τὸ κέντρον τοῦ δωματίου ὑπῆρχεν ἔμβλημα μετὰ παραστάσεως μάσκα Σιληνοῦ διαστάσεων 0,60 x 0,60 μ. (Πί ν. 772). Ὡς διεπιστώθη ἐκ τῆς συνεχίσεως τῆς ἀνασκαφῆς τὸ ἔμβλημα τοῦτο προήρχετο ἐκ τοῦ δαπέδου τῆς παλαιότερας ἑλληνιστικῆς οἰκίας, ὅπερ εὐρέθη βαθύτερον, εἶχε δὲ διατηρηθῆ, προφανῶς λόγῳ τῆς ἀρίστης τέχνης του καὶ ἐχρησιμοποιήθη εἰς τὴν οἰκίαν τῆς ἐποχῆς τῆς ρωμαιοκρατίας.

Ἐπὶ μελανοῦ ἐδάφους πλαισιουμένου ὑπὸ πρασίνης ζώνης, τὴν ὅποιαν περιθέει ταινία τεφροχρῶν φῶν καὶ φύλλων, εἰκονίζεται ἡ μάσκα εἰς λοξὴν κατεύθυνσιν, ἔχουσα κατὰ τὰ σαρκόχροα μέρη χρωματικὴν ποικιλίαν καὶ πλαστικὴν διάθεσιν τονιζομένης διὰ ποικιλοχρῶου στεφάνου ἐκ φύλλων κισσοῦ, κλάδων μυρσίνης καὶ ἀνθέων περιπελεγμένων διὰ τριχρῶμου ταινίας. Αἱ ψηφίδες εἶναι μικραὶ ἀπολύτου ἐφαρμογῆς καὶ πλὴν τῶν πρασίνης καὶ κιτριῶν, ἀρίστης διατηρήσεως. Λεπτομερῆς δημοσίευσίς τοῦ ψηφιδωτοῦ τούτου ἐμβλήματος θὰ γίνῃ προσεχῶς.

Βορείως τοῦ οἰκοπέδου Φραγκεσκάκη διεπιστώθη ἡ συνέχισις τῆς ὁδοῦ P19β, ὃ ἄξων τῆς ὁποίας συμπίπτει πρὸς τὸν ἄξωνα τῆς ὀλίγῳ δυτικώτερον ἀνασκαφείσης ὁδοῦ P19α (ἰδὲ ἀ. σ. 579).

Οὕτω, παρὰ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ἀνωτέρω ἀναφερθεῖσα ἀπότομος ἔξαρσις τοῦ ἐδάφους εἰς τὴν περιχρῆν ταύτην ἐνέβαλεν εἰς ἀμφιβολίας, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐφαρμογὴν καὶ ἐνταῦθα τοῦ «διηνεκοῦς», διεπιστώθη κατὰ τὰς ἐφετεινὰς ἀνασκαφάς, ὅτι τὸ «διηνεκὸς» ἴσχυε διὰ τὰς ὁδοὺς P19α καὶ P19β, αἱ ὅποιαι ἐταυτίσθησαν, διὰ τὴν ὁδὸν P18β καὶ διὰ τὴν ὁδὸν P30α.

Οἰκόπεδον Κατίνα

Εἰς τὸν χρόνον μεταξὺ τῆς ὁδοῦ Ἡρακλείου ἀπὸ Ν. καὶ τῆς ὁδοῦ Κομνηνῶν ἀπὸ Β., ὅπου τώρα διανοίγονται ὑπὸ τοῦ Δήμου Ρόδου νέαι ὁδοί, διεπιστώθη ἡ διασταύρωσις τῶν ἀρχαίων ὁδῶν P29α⁷ καὶ P17⁸. Ἐκ τῆς διασταυρώσεως τῶν ἀρχαίων τούτων ὁδῶν διεσφάζοντο λείψανα τῆς ΒΑ. γωνίας καὶ ἀσαφῆ τμήματα κτιστῶν καὶ πηλίνων ἀγωγῶν.

Λείψανα ὁδοστρωμάτων καὶ τμήματα πηλίνων ἀγωγῶν τῆς ὁδοῦ P17 εὐρέθησαν ἐπίσης ἐντὸς τοῦ δυτικῶς τοῦ κινηματογράφου « Παλλάς » ἐπὶ

τῆς λεωφόρου Βασιλίσσης Φρειδερίκης ἀριθ. 13 οἰκοπέδου ἰδιοκτησίας Α. Μαδωνῆ.

Σαφῆ ἴχνη, ἦτοι πῆλινοι ἀγωγοὶ καὶ ἴχνη ὁδοστρωμάτων εὐρέθησαν ἀπὸ τὴν πάροδον Βασιλείου Βουλγαροκτόνου ἀνήκοντα εἰς τὴν πρὸς Ν. συνέχισιν τῆς ὁδοῦ P29α, κατὰ τὰς ἐκσκαφὰς ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου ἰδιοκτησίας Β. Κοζᾶ. Ἡ πάροδος Βασιλείου Βουλγαροκτόνου, σημειουμένη σαφῶς εἰς τοὺς παλαιότερους χάρτας, φαίνεται ὅτι ὑπερέκειτο τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ, τὸν ἄξωνα τῆς ὁποίας μόνον ἐν μέρει ἠκολούθει.

Οἰκόπεδον Τζερεμέ

Παρὰ τὴν ὁδὸν Ἁγίου Ἰωάννου ἀριθ. 78 καὶ ἐντὸς τῆς αὐλῆς τῆς οἰκίας Τζερεμέ, ἀπεκαλύφθη ἡ ὁδὸς P28α, ἣτις εἰς τὸ δευτέρον σχέδιον τῶν ἄξωνων τῶν ἀρχαίων ὁδῶν τῆς Ρόδου εἶχε χαραχθῆ ὡς ὑποτιθεμένη⁹ κυρίως ἐκ τοίχων διαχωρισμοῦ ἀγρῶν τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας συνήθως πατοῦντων ἐπὶ ἀναλημματικῶν τοίχων ἀρχαίων ὁδῶν.

Τῆς ὁδοῦ ταύτης εὐρέθη τὸ δυτικὸν ὄριον ἀποτελούμενον ἐκ τοίχου οἰκίας καὶ σταθμοῦ θύρας. Οἱ λίθοι τοῦ τοίχου ἦσαν εἰς δευτέραν κατὰ τὸ πλεῖστον χρῆσιν (Πί ν. 740 δ) καὶ ἔφερον κατὰ μέρη ἴχνη κονιάματος. Τὸν σταθμὸν τῆς θύρας ἀπετέλει κατὰ τὸ ἐξωτερικὸν μὲν μέρος παρόπλινθος ἐλαφρῶς ἐφαρμένη, κατὰ τὸ ἐσωτερικὸν δὲ λάρτιος λίθος.

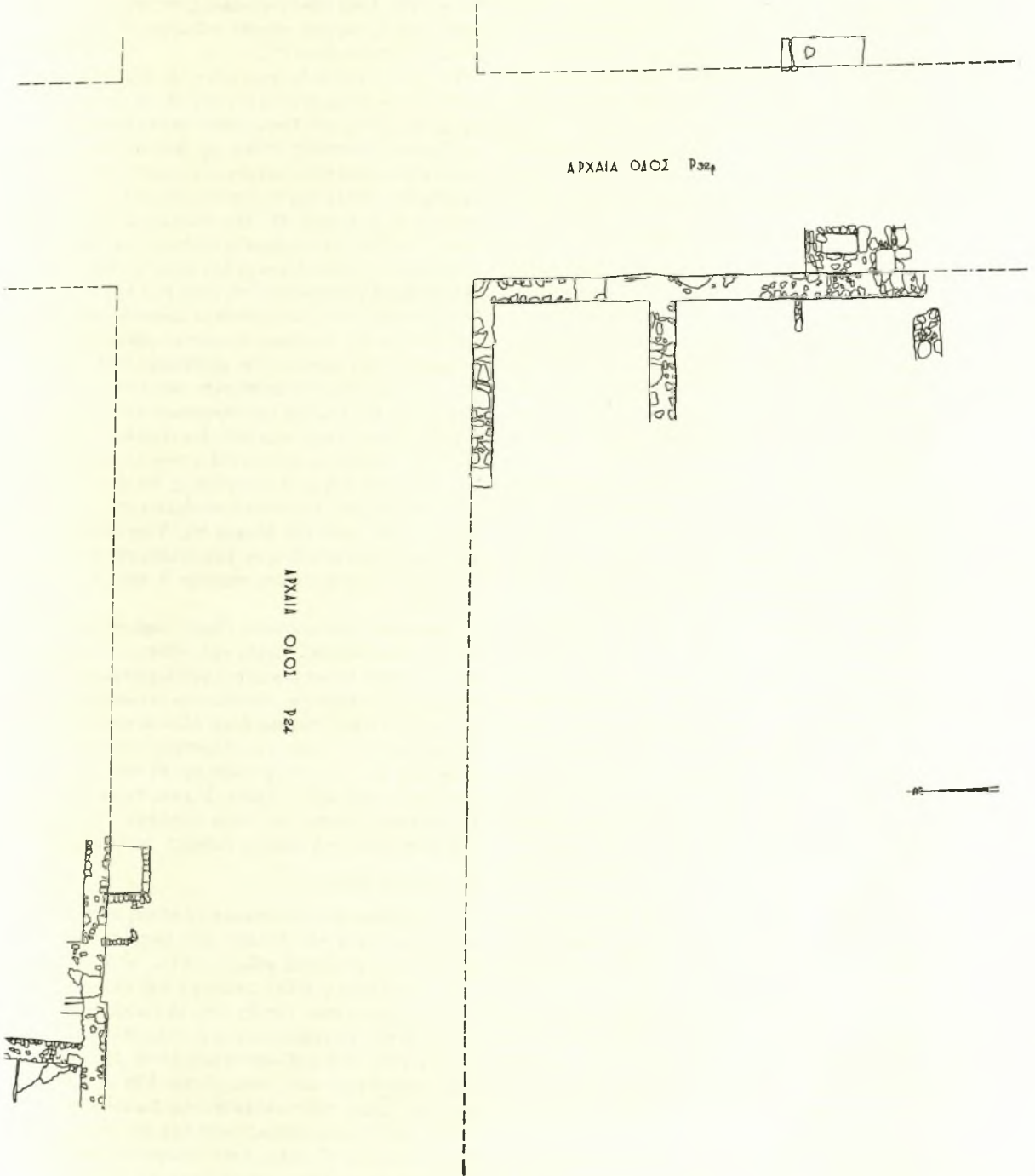
Ἀνατολικῶς τοῦ τοίχου τούτου διεπιστώθησαν λείψανα ὁδοστρωμάτων εἰς τέσσαρας στρώσεις, ὑπὸ δὲ ταῦτα εἰς ἀπόστασιν 1.15 ἀπὸ τοῦ τοίχου καὶ εἰς βάθος 1.50 μ. ὑπὸ τὸ δάπεδον τῆς αὐλῆς, ὑπῆρχε κτιστὸς ἀγωγὸς λίαν ἐπιμελεμένης κατασκευῆς κατὰ τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ (Πί ν. 740 γ), κατευθύνσεως ἀπὸ Ν. πρὸς Β., καλυπτόμενος ὑπὸ μεγάλων, κανονικῶν ὀριζοντίων παροπλίνθων. Βάθος ὑπονόμου 0,80, πλάτος 0,75 μ. Ἐντὸς τῆς κοίτης του ὑπῆρχε πῆλινος ἀγωγὸς διαμέτρου 0,17 μ.

Εἰς ἀπόστασιν 0,50 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ τοιχώματος τοῦ ἀγωγοῦ τούτου, εὐρέθη ἕτερος κτιστός, παράλληλος ἀγωγὸς κεκαλυμμένος ὁμοίως δι' ὀριζοντίων λιθοπλίνθων, δύο ἐκ τῶν ὁποίων ἦσαν εἰς δευτέραν χρῆσιν. Ἐσωτερικῶς ὁ ἀγωγὸς οὗτος ἔφερεν ὑδραυλικὸν κονίαμα, διὰ τοῦ ὁποίου εἶχεν ἐπαλειφθῆ καὶ τὸ ἐσωτερικὸν τῆς στεγάσεως. Ἐπὶ τοῦ κονιάματος τούτου ὑπῆρχον ἀπολιθωμένα ἰζήματα. Παρόμοιος ἀγωγὸς διερχόμενος ὑπὸ ἀρχαίαν ὁδὸν δὲν εἶχεν ἀποκαλυφθῆ μέχρι σήμερον εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Ρό-

7. Ἡ ἀρχαία αὕτη ὁδὸς ἀνεσκάφη κατὰ τὰς περυσινὰς ἀνασκαφὰς εἰς τὸ οἰκόπεδον Μερόπης Χριστοφιῆδη, ὁδὸς Ἡρακλείου ἀριθ. 54 ἰδὲ ΑΔ 19 (1964) Χρονικά, σ. 478.

8. Ἄ. Ὁρλάνδου, Τὸ Ἔργον 1960, σ. 157 καὶ ΠΑΕ 1960, σ. 274.

9. ΑΜ 73 (1958) σ. 147, πίν. III, IV.

Σχέδ. 1. Άνασκαφή οικοπέδων Ίωαννίδη και Φρόνη. Διασταύρωσις τῶν ἀρχαίων ὁδῶν P24 καὶ P32β

δου. Τὸ ἐσωτερικὸν ὑδραυλικὸν κονίαμα ἄγει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ ἀγωγὸς οὗτος ἀπετέλει μέρος τοῦ ἐσωτερικοῦ ὑδραγωγείου τῆς πόλεως.

Λόγω τῶν παρακειμένων οἰκιῶν δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἀνευρεθῇ τὸ ἀνατολικὸν ὄριον τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ P28a καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν διεπιστώθη τὸ πλάτος αὐτῆς. Πάντως τὰ ὁδοστρώματα παρηκολογήθησαν μέχρις ἀποστάσεως 6.20 μ. ἀνατολικῶς τοῦ δυτικοῦ ὁρίου τῆς ὁδοῦ.

Οἰκόπεδα Φρόνη καὶ Ἰωαννίδη

Τὰ οἰκόπεδα ταῦτα εὐρίσκονται ἀνατολικῶς τῆς ὁδοῦ Γρηγορίου τοῦ Ε' ἐντὸς κήπων, ὅπου τῶρα διανοίγονται νέαι ὁδοί. Ἐρευνήθη κατ' ἐξοχὴν τὸ οἰκόπεδον Ἰωάνν. Ἰωαννίδη, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀπεκαλύφθη ἡ διασταύρωσις τῆς ἀπὸ Α. πρὸς Δ. εἰς τὸ προκαταρκτικὸν σχέδιον σημειωθείσης ὡς ὑποθετικῆς ὁδοῦ P24¹⁰ μετὰ τῆς διὰ πρώτην φοράν ἐνταῦθα ἀποκαλυφθείσης ἀρχαίας ὁδοῦ P32β.

Τὰ κυριώτερα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα προέκυψαν ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς, ὑπῆρξαν τμήματα τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ βορείου τοίχου μετὰ τῆς ΒΑ. γωνίας λίαν κατεστραμμένης ἀρχαίας οἰκίας (Σχέδ. 1), ἣτις συνεχίζετο καὶ ὑπὸ τὴν δυτικῶς εὐρισκομένην οἰκίαν Ἰωάνν. Ἰωαννίδη.

Ὁ ἀπὸ Β. πρὸς Ν. τοῖχος τῆς ἀρχαίας ταύτης οἰκίας, ἀνεσκάφη μέχρι μήκους 11.50 μ. περίπου, ἀπετελεῖτο δὲ ἐκ μικρῶν λίθων μετὰ πηλοῦ καὶ ἔφερεν ἐσωτερικῶς κατὰ μέρη οὐχὶ καλῆς ποιότητος ἐπιχρῖσμα. Κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν αὐτοῦ παρεῖαν ἀνεσκάφησαν δύο φρεάτια ἐντὸς τῆς ὁδοῦ. Τὰ ὁδοστρώματα ἤρχιζον ἀπὸ τοῦ τοίχου εἰς τρεῖς στρώσεις συνολικοῦ πάχους 0,65 μ. περίπου. Ὁ τοῖχος οὗτος ἀπετέλει τὸ δυτικὸν ὄριον τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ P32β.

Τὸ ἀνατολικὸν ὄριον τῆς ὁδοῦ ταύτης εὐρέθη εἰς ἀπόστασιν 5.15 μ. ἐντὸς ξένου οἰκοπέδου ὑπὸ νεωτέρας οἰκοδομᾶς καὶ δὲν κατέστη δυνατόν νὰ σκαφῇ παρὰ μόνον εἰς μήκος 2 μ. περίπου. Τὸ ἀπετέλει τοῖχος ἐκ μεγάλων λιθοπλίνθων εἰς δύο δόμους.

Ἐκ τῆς ὁδοῦ P24, ἀπεκαλύφθη εἰς μήκος 5 μ. περίπου ὁ ἀποτελῶν τὸ νότιον ὄριον αὐτῆς τοῖχος, διασφῶζων μέρος τῆς ἀνωδομῆς εἰς ὕψος 1.55 μ., συγκείμενος κατὰ τὴν θεμελιῶσιν ἐκ μικρῶν ἐπίσης λίθων μετὰ πηλοῦ, ὡς καὶ ὁ ἀνωτέρω

10. Ἡ ὁδὸς αὕτη ἐχαράχθη εἰς τὸ προκαταρκτικὸν σχέδιον ὡς ὑποθετικῆ. Ἰδὲ Ἰ. Κοντή, Ρυμοτομία, πίν. Π καὶ Ι καὶ ΑΜ 73 (1958) πίν. ΙΙΙ καὶ ΙV, προφανῶς ἐκ τῆς ὑπάρξεως σχεδῶν ἐπὶ τοῦ ἀξονος αὐτῆς τῆς ὁδοῦ Κυπριανοῦ κατὰ τὸ ἀνατολικὸν μέρος τῆς πόλεως, χρονολογουμένης ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας.

ἀναφερθεῖς, πρὸς τοῦτον συναπτόμενος καὶ ἀποτελῶν τὴν ἐξωτερικὴν γωνίαν τοῦ ἀρχαίου κτηρίου, τοῖχος τῆς ὁδοῦ P32β.

Τὸ ἔτερον, ἦτοι τὸ βόρειον ὄριον τῆς ὁδοῦ P24, εὐρέθη ἐντὸς ξένης ἐπίσης ἰδιοκτησίας, ἐμελετήθη δὲ καὶ ἐντὸς τοῦ δυτικώτερον ἀνασκαφέντος οἰκοπέδου ἰδιοκτησίας Εὐφημίας Φρόνη. Ἀπετελεῖτο ἐκ παρομοίου τοίχου προχείρου κατασκευῆς καὶ ἀπέχετο ἀπὸ τοῦ νοτιοῦ ὁρίου 9.25 μ. περίπου, ἦτοι ἡ ὁδὸς P24 ἦτο πλατεῖα. Σημειώτεον ὅτι κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν πλευρὰν τοῦ βορείου ὁρίου ὑπῆρχον λείψανα δύο φρεατίων ἐντὸς τῆς ὁδοῦ. Τὰ ὁδοστρώματα τῆς ὁδοῦ P24 ἠρευνήθησαν κυρίως ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Ἰωαννίδη ἀπετελοῦντο δὲ ἐκ τεσσάρων στρώσεων συνολικοῦ πάχους 1.10 μ. περίπου καὶ εὐρέθησαν 0,20 μ. περίπου ὑπὲρ τὴν ἀνω ἐπιφάνειαν τοῦ νοτιοῦ ὁρίου αὐτῆς καὶ 1 μ. ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ οἰκοπέδου, γεγονός, ὅπερ μαρτυρεῖ, ὅτι ἡ ὁδὸς αὕτη συνέχισε νὰ χρησιμοποιεῖται καὶ μεταγενεστέρως. Ὡς ἐκ τούτου καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ ὁδὸς αὕτη ἦτο πλατεῖα, ἐξηγεῖται ἡ συνέχισις τῆς λειτουργίας της κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Τουρκοκρατίας, εἰς τὸ ἀνατολικώτερον τῆς ἀνασκαφῆς κείμενον τμήμα αὐτῆς, ὅπου σήμερον ἡ ὁδὸς Κυπριανοῦ.

Οἰκόπεδον Κωνσταντινίδη - Κακὰ παρὰ τὸ τέρμα τῆς ὁδοῦ Καναδά. Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τούτου ἀνεσκάφη τμήμα κτίσματος καταλαμβάνοντος ἑκτασιν ἑνὸς ἀρχαίου οἰκοδομικοῦ τετραγώνου καὶ τρεῖς περὶ αὐτὸ ἀρχαῖαι ὁδοί. Δέον νὰ σημειωθῇ ἀπὸ τοῦδε, ὅτι κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ ἔτους 1961 περὶ τὰ 150 μ. νοτιώτερον τῆς θέσεως ταύτης ἀνεσκάφη ἡ εἰς τὸν βράχον ἔδρασις τμήματος τοῦ ἀρχαίου τοίχου καὶ ὀλίγη νοτιώτερον ἀπεκαλύφθη ἔκτος τοῦ τοίχου ὁμαδικὴ ταφῆ¹¹.

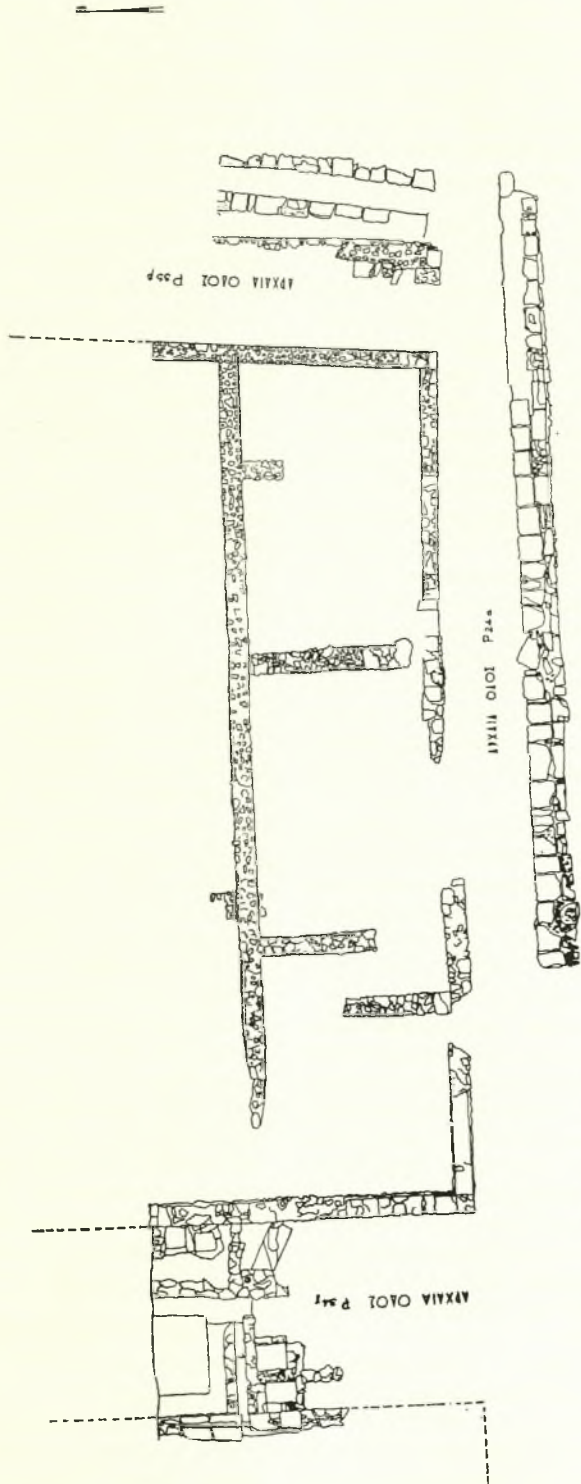
Τὸ ἀρχαῖον κτήριον

Τοῦ ἀρχαίου κτηρίου ἀνεσκάφη ὁ νότιος τοῖχος καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν ἑκτασιν καὶ τμήματα τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ δυτικοῦ τοίχου (Πίνακ. 740 ε).

Ὁ νότιος τοῖχος, ὅστις ἀνεσκάφη καθ' ἅπαν τὸ ἐξ 23 μ. μήκους αὐτοῦ, εὐρέθη κατὰ τὸ δυτικὸν μὲν τμήμα λίαν κατεστραμμένος πλὴν τῆς ΝΔ. γωνίας, κατὰ δὲ τὸ ἀνατολικὸν τμήμα αὐτοῦ εἰς ἀρίστην κατάστασιν καὶ μέχρις ὕψους 0,90 μ. Ὁ πρὸς τὸ τμήμα τοῦτο συναπτόμενος ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ οἰκοδομήματος ἀνεσκάφη εἰς μήκος 8 μ. Ἀμφότεροι οἱ τοῖχοι ἦσαν κατεσκευασμένοι ἐκ διπλῆς σειρᾶς λίθων «παρὰ μήκος σὺν δύο»¹²,

11. ΑΔ 17 (1961 - 62) σ. 302.

12. Α. Ὁρλάνδου, Ὑλικὰ Δομῆς, Τόμ. 2ος, σ. 229.

Σχέδ. 2. Ανασκαφή οικοπέδου Κωνσταντινίδη-Κακά εις τὰς ἀρχαίας ὁδοὺς P24α, P35β καὶ P34γ

ή πρόσοψις δὲ τούτων ἦτο λίαν ἐπιμελημένη. Τὴν ἀπετέλουν μεγάλοι κατὰ διαστήματα ἐσκεμμένως θεμελιόμενοι ἀκανόνιστοι λίθοι, ἢ ἐξωτερικῆ παρειά τῶν ὁποίων ἦτο λελεασμένη. Τὰ μεταξὺ τῶν λίθων διαστήματα ἐπληροῦντο διὰ βυσμάτων, τὰ ὅποια περιέβαλλον τοὺς μεγάλους λίθους καὶ κατὰ τὸ ἄνω μέρος αὐτῶν (Πί ν. 741 α.).

Ἡ ἐξεζητημένη αὕτη μορφή τῆς τοιχοποιίας εἰς τόσῃν ἔκτασιν καὶ καλὴν ποιότητα ἐνεφανίσθη διὰ πρώτην φορὰν ἐν Ρόδῳ κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ταύτην.

Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ κτηρίου τούτου ἀνεφάνησαν τέσσαρες παράλληλοι τοῖχοι, ἐκ τῶν ὁποίων μόνον ὁ εἰς διήκε καθ' ὅλον τὸ πλάτος, οἱ δὲ λοιποὶ εὐρέθησαν μερικῶς κατεστραμμένοι. Ὁ παράλληλος πρὸς τὸν νότιον τοῖχος, εὐρέθη εἰς ἀπόστασιν 5 μ. βορείως αὐτοῦ καὶ ἀπετελεῖτο καθ' ἅπαν τὸ μῆκος του ἐκ μικρῶν ἀκανόνιστων λίθων μετὰ πηλοῦ.

Ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ κτίσματος εὐρέθη (Πί ν. 741 β) κατὰ τὸ μέρος τῆς θεμελιώσεως αὐτοῦ εἰς μῆκος 5.35 μ., ἐνθ' ἐκ τῆς ἀνωδομῆς ἐσφίξετο μικρὸν μόνον τμήμα πρὸς τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ κτηρίου. Τὸ τμήμα τῆς ἀνωδομῆς παρουσίαζεν ἐπίσης διάθεσιν κατὰ τὴν τοιχοδομίαν τῆς μορφῆς τῶν ἀνωτέρω περιγραφέντων τοίχων τῆς καλῆς τοιχοδομίας. Ἡ ποιότης ὅμως ἦτο αἰσθητῶς κατωτέρα.

Ἄκριβῶς εἰς τὸ ἄκρον τοῦ τοίχου τούτου καὶ κατὰ τὴν προέκτασιν τοῦ νοτίου μεγάλου τοίχου εὐρέθη βάσις μετ' ἑνὸς πεσσίσκου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου πιθανῶς θὰ ὤπηρχε κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἀγαλμάτιον.

Αἱ ἀρχαῖαι ὁδοὶ

Ὁ ἀπὸ Α. πρὸς Δ. νότιος τοῖχος τοῦ οἰκοδομήματος ἀπετέλει τὸ βόρειον ὄριον ἀρχαίας ἀγνώστου μέχρι σήμερον ὁδοῦ, τῆς P24a, κατευθύνσεως ἀπὸ Α. πρὸς Δ., ἢ ὅποια ἀπέχει ἀπὸ τοῦ ἄξονος τῆς διαπιστωθείσης κατὰ τὰς ἐφετεινὰς ἀνασκαφὰς ἀρχαίας ὁδοῦ P24 (ἰδὲ ἀνωτ. σ. 582) 100 περίπου μ. Τῆς ὁδοῦ ταύτης δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ διαπιστωθῇ τὸ πλάτος παρὰ τὸ γεγονός, ὅτι ἐσκάφη αὕτη εἰς πλάτος περίπου 7 μ.

Ἄξιον ἰδιαίτερας μνείας εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ P24a καὶ εἰς ἀπόστασιν 2 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ βορείου ὁρίου αὐτῆς, ὤπηρχε τοῖχος (Σχ ἐ δ. 2' Πί ν. 740 ε) σφωζομένου μήκους 23 περίπου καὶ πλάτους μεγίστου 1 μ., ἀποτελούμενος ἐκ θεμελιώσεως ἐκ μεγάλων λιθοπλίνθων εἰς δευτέραν μᾶλλον χρῆσιν καὶ ἀνωδομῆς, ἢ ὅποια κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος αὐτῆς

παρεῖχε τὴν αἰσθησιν τοιχοποιίας προχείρου μὲν, ἀλλὰ παρομοίας μορφῆς πρὸς τοὺς ἀνωτέρω περιγραφέντας καλοὺς τοίχους. Παρὰ τὸ γεγονός, ὅτι πολλὰ καὶ κυρίως ἡ θέσις τοῦ τοίχου τούτου ἐντὸς τῆς ὁδοῦ ἐμποδίζουσαν τὴν ἐξήγησιν, οὐδεὶς ἄλλος λόγος δύναται πρὸς τὸ παρὸν τοῦλάχιστον νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ὑπαρξίν αὐτοῦ, ἢ μὴ μόνον τὸ ὑπὸ τοῦ Διοδώρου¹³ ἀναφερόμενον, ὅτι κατὰ τὴν πολιορκίαν τοῦ Δημητρίου κατεσκευάσθησαν ἐσωτερικῶς τοῦ ἀρχαίου τεύχους καὶ ἕτερα παράλληλα «τῷ μέλλοντι πονεῖν» τεῖχη. Ἴσως τὸ αὐτὸ νὰ ἐπανεληφθῇ καὶ κατὰ τινὰ τῶν νεωτέρων πολιορκιῶν τῆς πόλεως. Τὴν ἐρμηνείαν ταύτην καθιστᾷ εὐλογοφανῆ ἢ πρὸς τὸ ἀρχαῖον τεῖχος γειτνίασις.

Ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ ἀρχαίου κτηρίου ἀπετέλει τὸ ἀνατολικὸν ὄριον τῆς ἀπὸ Β. πρὸς Ν. ἀρχαίας ὁδοῦ P34γ, πλάτους 5.30 μ. Ὁ ἄξων τῆς ὁδοῦ ταύτης ἀπέχει περίπου 15 μ. ἀπὸ τοῦ ἄξονος τῆς ὁδοῦ P34β¹⁴. Ἡ μικρὰ αὕτη ἀπόστασις τῶν ἄξόνων τῶν δύο ἀρχαίων ὁδῶν, παρουσιάζομένη διὰ πρώτην φορὰν ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἀνασκαφῶν εἰς τὴν πόλιν τῆς Ρόδου, ἐξηγεῖται πάλιν ἐκ τῆς γειτνίασεως πρὸς τὸ ἀρχαῖον τεῖχος. Εἶναι δὲ λίαν πιθανόν, ὅτι ἡ ὁδὸς P34β δὲν ἐξικνεῖτο μέχρι τῆς θέσεως ταύτης, ἀλλὰ διεκόπτετο ὀλίγῳ βορειότερον. Ἴσχυε δηλαδὴ ἐνταῦθα τὸ σύστημα τοῦ περιορισμοῦ τῶν διηνεκῶν ὁδικῶν ἄξόνων, ἢ καὶ τῆς καταργήσεως αὐτῶν καὶ ἡ ἀντικατάστασις τῶν ὑπὸ οἰκοδομικῶν τετραγῶνων πυκνοτέρας διατάξεως¹⁵.

Μεγαλυτέραν σχετικῶς ἀνωμαλίαν παρουσίασεν ἡ πρὸς τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τοῦ οἰκοπέδου ἀνασκαφεῖσα ὁδὸς P35β. Τῆς ὁδοῦ ταύτης εὐρέθη τὸ δυτικὸν ὄριον, ἦτοι ὁ ἀνωτέρω περιγραφεῖς τοῖχος, ὁ ἔχων τὴν ἐπιμελημένην τοιχοποιίαν, καὶ λείψανα κτιστῶν ἀγωγῶν. Ὁ τοῖχος οὗτος δὲν ἦτο κάθετος ἐπὶ τὸν νότιον τοῖχον τοῦ οἰκοδομήματος, ἀλλ' ἐσχημάτιζε μετ' αὐτοῦ ἀμβλείαν γωνίαν 92°. Παρομοίαν ἀπόκλισιν καὶ ἔτι μεγαλυτέραν παρουσίαζε καὶ ὁ εἰς ἐκ τῶν κτιστῶν ἀγωγῶν τῆς ὁδοῦ. Ὁ ἀγωγὸς οὗτος πρέπει νὰ ἦτο νεώτερος, ὡς καταργήσας τὸν παλαιότερον, ὅστις ἠκολούθει τὸν συνῆθη προσανατολισμὸν τῶν ὁδῶν τῆς Ρόδου.

Οἰκόπεδον Στρατάκη

(Ἐπὶ τῆς γωνίας, τὴν ὁποίαν σχηματίζει ἡ ὁδὸς Γρηγορίου τοῦ Ε' τεμονομένη ὑπὸ τῆς νοτίας τῆς

13. XX, 93, I.

14. Ἴδὲ κατωτέρω οἰκόπεδα Ἀναστασιάδῃ καὶ Καντῆ.

15. Ἰ. Κοντῆ: Ἡ εὐτομος διάθεσις εἰς τὸν Ἰπποδάμειον τύπον: ΑΕ 1953 - 54, μέρος Α' σ. 266, κ.ε.

δοῦ Δενδρηνοῦ νεοδιανοιγομένης παραλλήλου νέας δόδου).

Κατὰ τὴν γενομένην ἀνασκαφὴν ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τούτου δὲν ἀνευρέθησαν οἰκοδομικὰ λείψανα, ἀλλὰ λίαν κατεστραμμένα ἢ σχεδὸν ἐντελῶς διαλελυμένα ὁδοστρώματα ἀνήκοντα εἰς τὴν δόδον Ρ30. Μεταξὺ τῶν ὁδοστρωμάτων τούτων εὐρέθησαν θραύσματα μεγάλου πηλίνου ἀγωγοῦ, κατευθύνσεως ἀπὸ Ν. πρὸς Β. Ἀσαφέστερα ἴχνη ὁδοστρωμάτων ἀνεσκάφησαν ἀφ' ἑτέρου κατὰ τὰ ἀπὸ Δ. πρὸς Α. θεμέλια τῆς ἀνεγερθείσης οἰκίας καὶ συγκεκριμένως ὑπὸ τοῖχον τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας. Ἡ μετρηθεῖσα ἐπὶ τοῦ χάρτου ἀπόστασις τῆς θέσεως ταύτης ἀπὸ τῆς κατὰ τὰς ἐφετεινὰς ἀνασκαφὰς διαπιστωθείσης ἀρχαίας δόδου Ρ24 (ἰδὲ ἄνωτ. σ. 582) εὐρέθη 205 περίπου μέτρα. Ὡς ἐκ τούτου σημειοῦμεν ὡς πιθανὴν τὴν δόδον ταύτην, εἰς τὴν ὁποίαν ἐδόθη προσωρινῶς τὸ σῆμα Ρ24β.

Ἐκ τῶν ἐντὸς τῶν ἐπιχώσεων γενομένων εὐρημάτων ἀξιόλογα ὑπῆρξαν τὰ ἐν Πί ν. 742 α - β.

Οἰκόπεδον Γεωργίου Φωκᾶ (Ὁδὸς Ἁγίου Ἰωάννου ἀριθ. 36).

Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τούτου ἐγένετο ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἄνευ ἀποτελέσματος ἐξ ἀφορμῆς ἐμφανίσεως στρώσεων, αἱ ὁποῖαι ὁμοίως διεπιστάθη ὅτι δὲν ἀνήκον εἰς ἀρχαίαν δόδον, οὔτε ἦσαν τῆς συστάσεως τῶν ἀρχαίων ὁδοστρωμάτων τῆς Ρόδου.

Οἰκόπεδον Χαλκιά (Ὁδὸς Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ). Γενομένης ἀνασκαφικῆς ἐρεῦνης ἀπεκαλύφθησαν λίαν ἀσαφῆ λείψανα ἐκ τοίχων ἀρχαίας οἰκήσεως καὶ τινὰ τμήματα διαπέδου ἐκ πηλίνων πλακῶν.

Οἰκόπεδον Τζάπαση (Ἀνατολικῶς τοῦ οἰκοπέδου Κατίνα).

Ἐνταῦθα ἤρχισεν ἀνασκαφικὴ ἔρευνα συνεχιζομένη καὶ κατὰ τὸ παρὸν ἔτος. Ἐκ τοῦ οἰκοπέδου τούτου προέρχονται αἱ εἰς τοὺς Πί ν. 743 α - β μικρὰ μαρμάρινα κεφαλαί.

ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΝ ΜΕΡΟΣ ΤΗΣ ΕΚΤΟΣ ΤΩΝ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΩΝ ΤΕΙΧΩΝ ΠΟΛΕΩΣ

Οἰκόπεδον Τσακίρη

(Παρά τὴν δόδον Πατριάρχου Ἀθηναγόρου καὶ μεταξὺ τῶν δόδων Καναδᾶ καὶ Ἁγίου Γεωργίου).

Κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς εἰς τὴν θέσιν ταύτην ἀπεκαλύφθη ἄγνωστος μέχρι σήμερον ἀρχαία δόδος κατευθύνσεως ἀπὸ Β. πρὸς Ν., ἥτις ἐσημειώθη

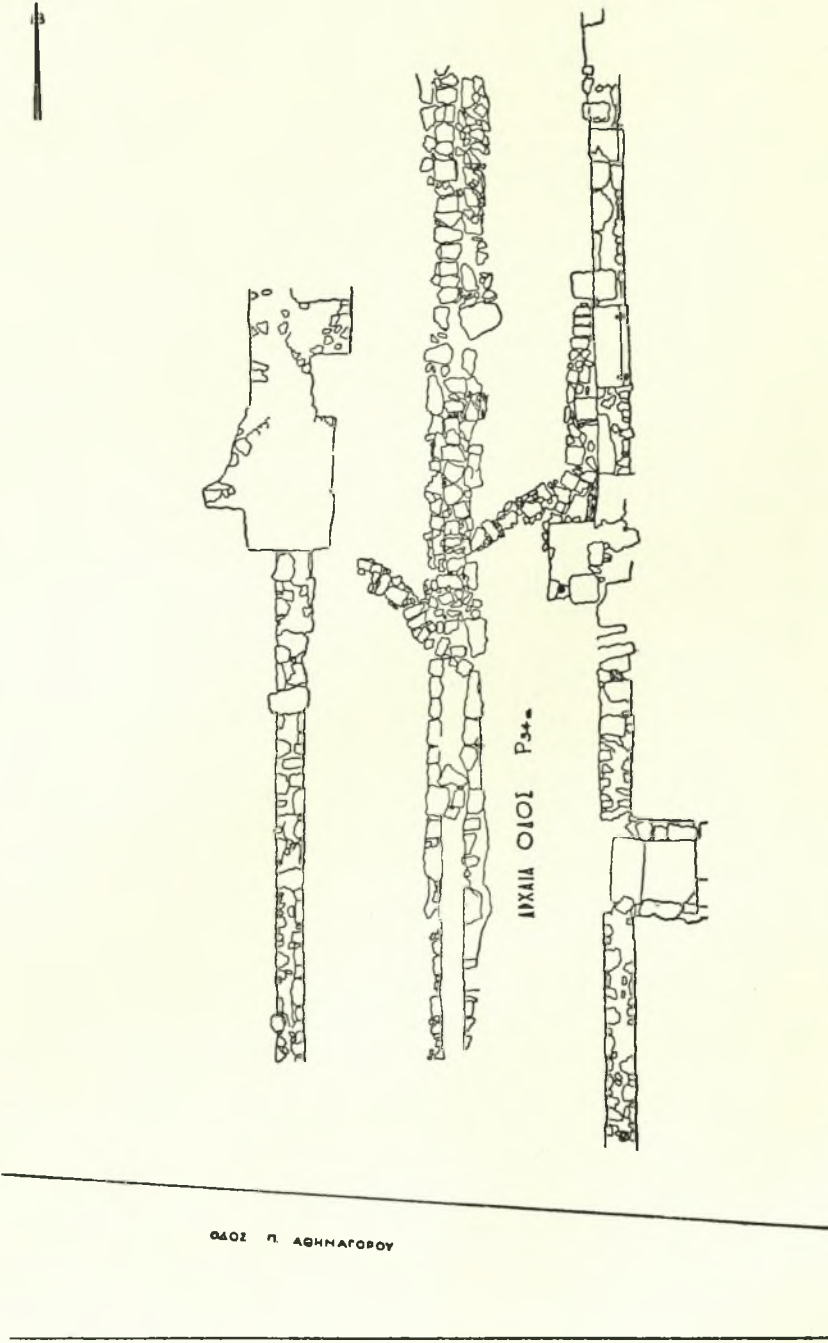
ἐπὶ τοῦ καταρτιζομένου σχεδίου ὡς Ρ34α. Εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην ὑπῆρχον κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Τουρκοκρατίας ἐκτεταμένοι κῆποι ἐσπεριδοειδῶν, τὰ ἐκ μανδροτοιχῶν ὄρια τῶν ὁποίων διακρίνονται εἰς τινὰ σημεῖα μέχρι σήμερον. Ὑπὲρ τὴν ἀποκαλυφθεῖσαν ἀρχαίαν δόδον ὑπῆρχεν ἕν τοιοῦτον ὄριον, τὸ ὁποῖον εἰς τὸν χάρτην τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας σημειοῦται μέχρι μήκους 150 μ.¹⁸. Ἐπρόκειτο προφανῶς περὶ τοῦ συνηθεστάτου εἰς Ρόδον φαινομένου τῆς διαδοχῆς τῶν ὀρίων τῶν ἀρχαίων οἰκοδομικῶν τετραγώνων διὰ νεωτέρων μανδροτοιχῶν.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἔφευρεν εἰς φῶς τὴν ἀρχαίαν δόδον Ρ34α εἰς μήκους 20 μ. περίπου μέχρι τοῦ βορειοτέρου ὀρίου τοῦ οἰκοπέδου, τὰ δὲ μελετηθέντα στοιχεῖα τῆς ἦσαν: Τὸ ἀνατολικὸν ὄριον αὐτῆς, μέρος τοῦ δυτικοῦ ὀρίου τῆς, κτιστὸς ἀγωγὸς διήκων καθ' ἅπαν τὸ ἀνασκαφέν μήκος τῆς ἀρχαίας δόδου, μικρότεροι ἀποχετευτικοὶ κτιστοὶ ὄχτειοι τῶν παροδίων κτισμάτων ἐκβάλλοντες εἰς τὸν κεντρικὸν ἀγωγὸν καὶ σκληρὰ ὁδοστρώματα.

Τὸ ἀνατολικὸν ὄριον τῆς δόδου Ρ34α ἀπετελεῖτο ἐκ τοίχου συνολικοῦ μήκους 21.70 μ., διακοπτομένου ὁμοίως κατὰ τὸ μέσον τοῦ χώρου τῆς ἀνασκαφῆς (Πί ν. 744 α) (ἐπὶ 4 μ. περίπου) καὶ συνεχιζομένου νοτιώτερον. Τὸ βόρειον τμήμα τοῦ τοίχου ἀπετελεῖτο ἐκ μετρίου μεγέθους λιθοπλίνθων, αἱ ὁποῖαι ἔφερον ἐξωτερικῶς τρία ἐπάλληλα, σχετικῶς παχέα, στρώματα κονιαμάτων, τὸ κατώτερον στρώμα τῶν ὁποίων ἔφευρεν ἀβαθεῖς χαρακώσεις, ἀπομιμήσεις προφανῶς ἰσοδόμου τοιχοποιίας. Κατὰ τὸ νότιον μέρος τοῦ τοίχου εὐρέθη κατώφλιον θύρας μήκους 1.85 μ. καὶ μεγίστου πλάτους 0,65 μ., ὅπερ ἐξωτερικῶς δὲν ἔφερε κονίαμα. Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ ὑπῆρχε κατὰ μήκους ἐγκοπὴ πλάτους 0,20 μ. καὶ ἐπ' αὐτῆς τρεῖς κοιλότητες, δύο κατὰ τὰ δύο ἄκρα, προφανῶς πρὸς στήριξιν τῶν στροφῶν τῶν θυροφύλλων καὶ μία μικροτέρα μεταξὺ τούτων ἀπέχουσα 0,40 ἀπὸ τῆς βορείας καὶ 0,60 μ. ἀπὸ τῆς νοτίας πρὸς ὑποδοχὴν προφανῶς τοῦ σύρτου. Ἀμέσως Ν. τῆς βορείας παραστάδος ὑπῆρχε ἐπὶ τοῦ κατωφλίου κατὰ πλάτος ἀβαθῆς ἐγκοπὴ πλάτους 0,03 μ. (Πί ν. 744 β). Παρομοίαι ἐγκοπὴ λόγω φθορᾶς τοῦ λίθου δὲν κατέστη δυνατόν νὰ διαπιστωθῇ εἰς τὴν ἀντίστοιχον θέσιν παρὰ τὴν νοτίαν παραστάδα.

Ὅπῃ τετραγώνου διατομῆς ὕψ. 0,36 καὶ πλάτ. 0,26 μ., διήκουσα καθ' ὅλον τὸ πλάτος τοῦ κατωφλίου καὶ ἀπέχουσα 0,15 μ. περίπου ἀπὸ τῆς βο-

16. AM 73 (1958) πίν. IV. Μεταξὺ τῶν δόδων Ρ18β καὶ Ρ22 καὶ Ρ34 καὶ Ρ35α.

Σχέδ. 3. Ανασκαφή οικοπέδου Τσακίρη. Όχθη τελευταίας περιόδου της ἀρχαίας οδού Ρ34α

ρείας παραστάδος τῆς θύρας, ἀπετέλει τὸ ὑπὸ τὸ κατώφλιον στόμιον ἐκβολῆς τῶν ὑδάτων ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς οἰκίας πρὸς τὸν κεντρικὸν ὑπόνομον τῆς ὁδοῦ (Πί ν. 745 α). Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο διεπιστώθη ἡ ἔναρξις τριῶν κτιστῶν ὀχετῶν, ἀνηκόντων εἰς τρεῖς σαφῶς διαπιστωθείσας περιόδους κατὰ τὴν λειτουργίαν τῆς ὁδοῦ, περὶ ὧν θά γίνῃ λόγος κατωτέρω. 0,25 μ. χαμηλότερον τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ κατωφλίου ὑπῆρχεν ἑλαφρά ἐξοχή διαπιστωθεῖσα εἰς τὸ μέσον κυρίως ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ κατωφλίου, διαιρούσα καθ' ὕψος αὐτὸ εἰς δύο ἀνισομερῆ τμήματα (Πί ν. 745 α).

Ἀξιοσημείωτον εἶναι, ὅτι πλὴν τῶν συνήθων φθορῶν, αἱ ὁποῖαι παρουσιάζονται εἰς τὸν παρόλιθον τῆς Ρόδου, δι' ἀποβολῆς ἐν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου τῶν πλέον μαλακῶν ὑλῶν, δὲν παρετηρήθησαν ἐπὶ τοῦ κατωφλίου τούτου φθοραὶ ἐκ πατημάτων ἢ ἰχνη τριβῆς τῶν θυροφύλλων, αἱ ὁποῖαι εἶναι συνήθεις εἰς παρομοίας περιπτώσεις.

Ἐκατέρωθεν τοῦ κατωφλίου καὶ κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν τοῦ τοίχου ὑπῆρχον αἱ βάσεις καὶ ἡ ἔναρξις τοῦ κορμοῦ δύο ἐξωτερικῶν παραστάδων (Πί ν. 745 α). Ἐκ τούτων ἡ νοτία ἦτο κατεστραμμένη κατὰ μέγα μέρος ἐκ κτιστοῦ ἀγωγῶ (ἰδὲ κατωτέρω σ. 589), ἡ βάσις δὲ αὐτῆς ἀπετελεῖτο ἐκ δύο κατὰ πλάτος τεθειμένων ὀρθογωνίων λιθοπλίνθων (Πί ν. 745 β), πλάτους συνολικοῦ 0,40 καὶ ὕψους περίπου 0,25 μ. Ἐπ' αὐτῆς ὑπῆρχεν ἡ ἔδρασις τοῦ κορμοῦ σφζομένη εἰς ὕψος περίπου 0,15 μ. Ἐν συνόλῳ ἡ παραστάς διέσφζε κατὰ μέρη κονίαμα εἰς τρεῖς ἀσαφεῖς λεπτάς στρώσεις, κατὰ δὲ τὸ σημεῖον ἐπαφῆς τῆς ἐδράσεως τοῦ κορμοῦ ἐπὶ τῆς βάσεως διεκρίνοντο ἀσαφῶς κυμάτια μορφούμενα καὶ τονιζόμενα διὰ τῶν κονιαμάτων.

Ἡ βορεία παραστάς ἐν τῷ συνόλῳ εὐρέθη εἰς καλυτέραν κατάστασιν δὲν διέσφζεν ὁμως ἐπαρκῶς τὰ κονιάματα. Ἀμφότεραι ἐξ ἄλλου ἐπάτουν ἐπὶ χωμάτων ἢ τυχαίων λίθων τῆς ὁδοῦ ἄνευ ἰδιαιτέρας θεμελιώσεως. Τοῦτο συνδυαζόμενον πρὸς τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ἀρχαιότερα στρώσις τοῦ κονιάματος ἔφθανε χαμηλότερον τῆς ἐδράσεως τῆς νοτίας παραστάδος (Πί ν. 745 α), ὀδηγεῖ εἰς τὴν σκέψιν, ὅτι αἱ παραστάδες ἐποθετήθησαν κατὰ τινα νεώτερον μετασκευὴν τοῦ κτηρίου. Ἐνῶ εἰς τὴν πόλιν τῆς Ρόδου διὰ πρώτην φοράν ἀνευρέθησαν τοιαῦται παραστάδες, ὑπάρχοντες παρόμοιοι εἰς κτήρια τῆς ἀρχαίας Καμίρου, αἱ καλυτέρον σφζόμεναι τῶν ὁποίων εὐρίσκονται εἰς τὸ κτίσμα βορείως τοῦ κάτω ναοῦ.

Ἐπειδὴ, λόγῳ ὑπερκειμένων νεωτέρων κτισμά-

των, δὲν κατέστη δυνατόν νὰ συνεχισθῇ ἡ σκαφή ἀνατολικώτερον, οὐδὲν στοιχεῖον ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς οἰκίας ἠρουνήθη εἰς τὴν θέσιν ταύτην.

Τὸ νότιον τμήμα τοῦ ἀνατολικοῦ ὄριου τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ34α, συνολικοῦ μήκους 9,50 μ. περίπου, ἀπετελεῖτο ἐκ κατεστραμμένου εἰς ἓν τμήμα τοίχου πλάτους 0,60 - 0,65 μ. καὶ κατεσκευασμένου ἐκ μικρῶν λίθων μετὰ πηλοῦ, παρεμβαλλομένης μῖας μεγάλης λιθοπλίνθου. Ἐφερε δὲ ἐξωτερικῶς παχὺ μὲν, ἀλλ' οὐχὶ καλῆς ποιότητος ἐπίχρισμα. Κατὰ τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τοίχου τούτου ἀνεφάνη φρεάτιον 1.20 x 1.05 μ. περίπου, τοῦ ὁποῦ ἡ σκαφή δὲν ἐχώρησεν εἰς βάθος.

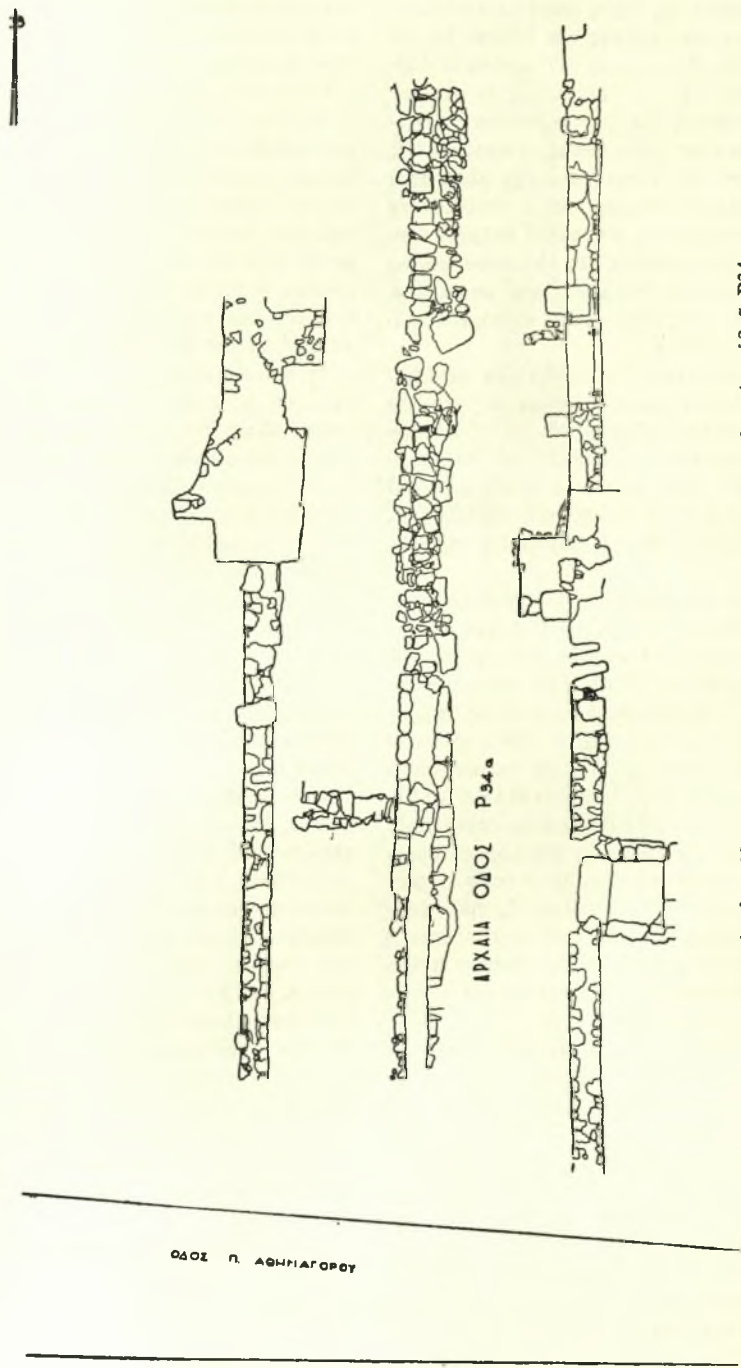
Τὸ δυτικὸν ὄριον τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ34α ἀπεκαλύφθη εἰς μήκος 10 μ. περίπου, μόνον κατὰ τὸ νότιον μέρος τοῦ οἰκοπέδου, τῆς πρὸς Β. συνεχισέως του εὐρεθείσης λίαν κατεστραμμένης. Εἰς τὸ καλύτερον σφζόμενον τμήμα αὐτοῦ ἡ τοιχοποιία ἦτο ἐπιμελελημένη (Πί ν. 745 γ) καὶ ἀπετελεῖτο ἐκ διπλῆς σειρᾶς κατὰ μήκος τεθειμένων ἀκανονίστων, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν κατειργασμένων μικρῶν, σχετικῶς, πορολίθων. Τὰ κατὰ διαστήματα μεταξύ τῶν πορολίθων τούτων κενὰ ἐπληροῦντο διὰ μικροτέρων, σποραδικῶς, ἀλλ' ἐσκεμμένως τοποθετημένων, λίθων. Ὁ τοίχος οὗτος ἀνήκεν ἀσφαλῶς εἰς οἰκίαν, τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ὁποίας ἦτο σχεδὸν ἐντελῶς κατεστραμμένον.

Ὁ κατὰ μήκος τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ34α βαίνων κτιστὸς ἀγωγὸς εὐρέθη εἰς τὸ μέσον τοῦ πλάτους τῆς ὁδοῦ. Τὰ πλάγια τοιχώματα αὐτοῦ ἀπετελοῦντο ἐξ ἄδρῶς κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν ἐιργασμένων ἀκανονίστων λίθων, εὐρέθη δὲ ἐστεγασμένος κυρίως κατὰ τὸ βόρειον τμήμα αὐτοῦ διὰ μικρῶν σχετικῶς καὶ ἀκανονίστων λίθων (Πί ν. 744 α). Ὁ ἀγωγὸς οὗτος εἶχεν ἐσωτερικὸν πλάτος 0,40 - 0,50 μ., καὶ κλίσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Τὸν πυθμένα του ἀπετέλουν τὰ ὁδοστρώματα.

Εἰς τὸν ἀγωγὸν τούτον ἐξέβαλλον μικρότεροι ὀχετοὶ ἐκκινούντες ἐκ τῶν παροδίων οἰκιῶν. Ἀξιοσημείωτον εἶναι, ὅτι ἐκ τῶν κατευθύνσεων τοῦ ὕψους καὶ τῆς πορείας τῶν ὀχετῶν τούτων διεπιστώθησαν τρεῖς διάφοροι περίοδοι κατασκευῆς των.

Οἱ νεώτεροι καὶ εἰς τὰ ἀνώτερα στρώματα ἀνασκαφέντες δύο ὀχετοὶ (Σ χ ε δ. 3), ἐκκινούντες ἐκ τῶν δύο ἐκατέρωθεν τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ34α οἰκιῶν, ἐξετείνοντο ὀφιοειδῶς πρὸς Ν., ἐκβάλλοντες εἰς τὸν κεντρικὸν ἀγωγόν.

Οἱ ὀχετοὶ τῆς δευτέρας περιόδου (Πί ν. 744 α), τέσσαρες τὸν ἀριθμὸν, πλαγίως κατευθύνσεως, σχηματίζοντες μετὰ τοῦ κεντρικοῦ ἀγωγῶ σχεδὸν ἴσας γωνίας, ἐξέβαλλον εἰς αὐτόν.

Σχέδ. 4. Άνασκαφή οικπέδου Τακίρη. Ή άρχαιοτέρα εποχή τής άρχαίας όδου Ρ 34α

Ἐκ τῆς πρώτης καὶ ἀρχαιοτέρας περιόδου διεπιστώθησαν δύο ὄχετοι. Ἐκ τοῦ πρώτου ὄχετου ἴχνη μόνον τοῦ πυθμένου ἀπὸ τῆς ὑπὸ τὸ κατώφλιον τῆς ἀνωτέρω ἀναφερθείσης θύρας ὀπῆς (ιδε σ. 587 κ.έ.). Τὰ ἴχνη ταῦτα ἀπετελοῦντο κυρίως ἐξ ὑπολειμμάτων ὑδραυλικοῦ ὀστρακοκονιάματος, ἀνήκοντος προφανῶς εἰς τὸν πυθμένα τοῦ ἀρχαιοτέρου τούτου ὄχετου (Πί ν. 745 α). Ἡ κατεῦθυνσις τοῦ πυθμένου τοῦ ὄχετου τούτου ἦτο κάθετος ἐπὶ τὸν παρόδιον τοίχον καὶ ἡ προέκτασις του ἔτεμνε καθέτως καὶ τὸν κεντρικὸν ἀγωγὸν, εἰς τὸν ὁποῖον προφανῶς θὰ ἐξέβαλλε.

Ἄλλος, καθέτος ἐπίσης κατεῦθυνσεως, ὄχετος διεπιστώθη νοτιώτερον (Σ χ ε δ. 4), προερχόμενος ἐκ τῆς δυτικῆς παροδίου οἰκίας. Σκληρὰ ὀδοστρώματα τῆς συνήθους εἰς τὰς ἀρχαίας ὁδοῦς τῆς Ρόδου συστάσεως, τριῶν ἢ κατὰ μέρη τεσσάρων στρώσεων, διεπιστώθησαν καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν ἀνασκαφείσαν ἔκτασιν τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ34α. Εἰς τὸ μεταξύ τοῦ Β. καὶ τοῦ Ν. τμήματος τοῦ ἀνατολικοῦ ὄριου διάστημα ὑπῆρχε φρεάτιον ἔσκαμμένον εἰς τὸν βράχον.

Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τῆς ὁδοῦ ταύτης εὐρέθη καὶ ἡ γυναικεία κεφαλὴ πηλίνου εἰδωλίου ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς (Πί ν. 746 α).

Οἰκόπεδον Καταβενάκη

(Παρά τὰς ὁδοῦς Κόδριγκτων καὶ Πατριάρχου Ἀθηναγόρου, δυτικῶς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Γεωργίου « τοῦ Πάνω »). Κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς ἐντὸς τοῦ ὡς ἄνω οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθησαν τοίχοι, σχηματίζοντες δωμάτιον λίαν κατεστραμμένης οἰκίας, καὶ ἡ εἰς τὴν θέσιν ταύτην συνέχισις τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ19β, ἣτις, σημειωθείσα εἰς τὸν προκαταρκτικὸν χάρτην¹⁷ ὡς πιθανὴ ἐκ καθέτου ἐπὶ τὴν ὁδὸν Μ. Κωνσταντίνου ὁδοῦ τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας, διεπιστώθη κατὰ τὰς ἐφετεινάς ἀνασκαφὰς καὶ ἐμελετήθη εἰς πολλὰ σημεῖα αὐτῆς (ιδε κατωτέρω σ. 591) ἐντὸς τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους τῆς πόλεως.

Τῆς ἀρχαίας ταύτης ὁδοῦ διεπιστώθησαν ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Καταβενάκη σκληρὰ ὀδοστρώματα μεγίστου πλάτους 5.45 - 5.50 μ., ὡς καὶ μία αὐλαξ καθ' ὅλον τὸ ἀνασκαφὸν μήκος αὐτῆς, διαιροῦσα τὰ ὀδοστρώματα εἰς δύο ἴσα κατὰ μήκος μέρη. Ὡς διεπιστώθη ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ οἰκοπέδου Ἀναστασιάδης (ιδε κατωτέρω σ. 591) τὴν θέσιν τῆς αὐλακὸς κατελάμβανεν ἀρχαῖος ἀποχετευτικὸς κτιστὸς ἀγωγός, ὅστις εἶχεν ὑποστῆ ἀπόληψιν ὕλικου ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τούτου.

17. Ἱ. Κοντῆ, Ρυμοτομία πίν. 1, 2 καὶ ΑΜ 73 (1958), πίν. III, IV.

Οἰκόπεδον Καλαφατᾶ

(Παρά τὴν ὁδὸν Δρακίδου 27 τῆς συνοικίας Μητροπόλεως).

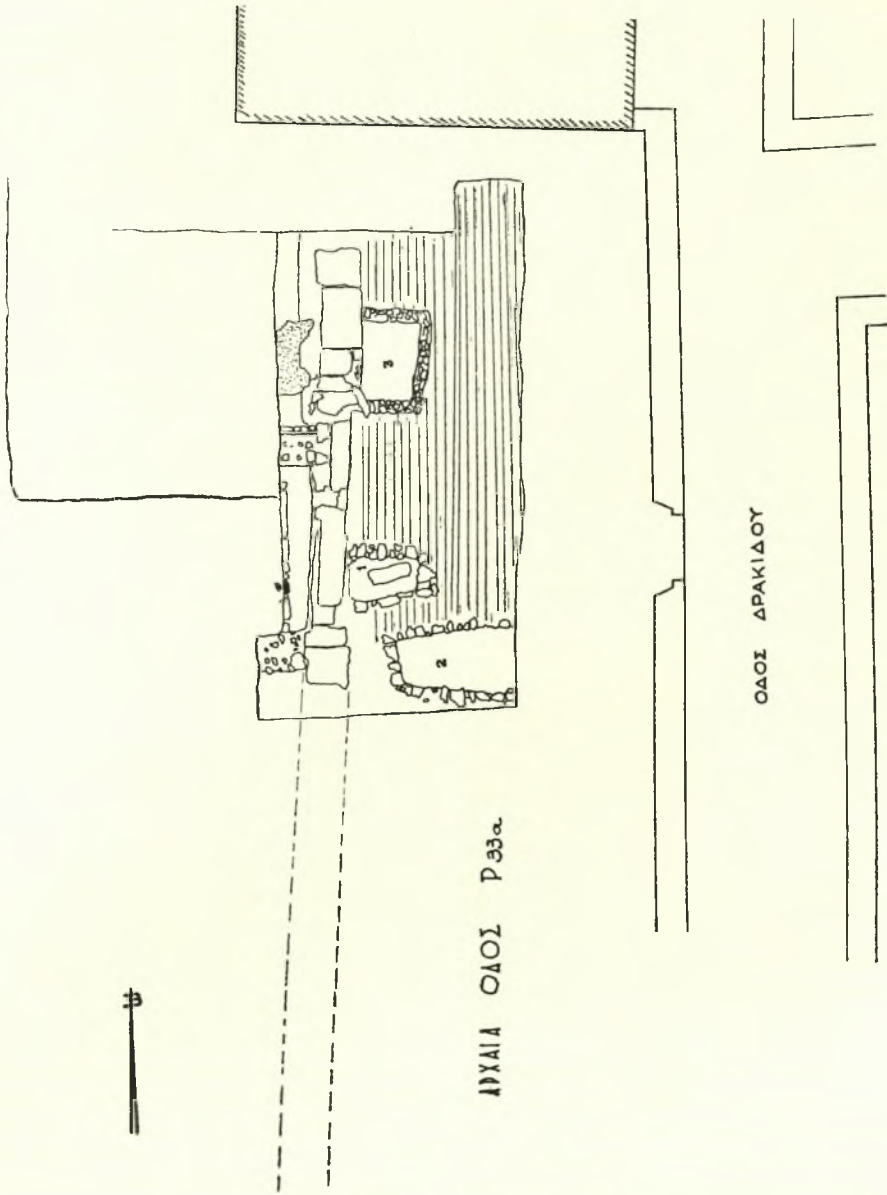
Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τούτου ἀπεκαλύφθη νέα ἄγνωστος μέχρι σήμερον ὁδὸς, σημειωθείσα εἰς τὸ καταρτιζόμενον σχέδιον ὑπὸ τὸ σῆμα Ρ33α.

Λόγῳ ὑπάρξεως περὶ τὸ μικρὸν οἰκόπεδον νεωτέρων οἰκιῶν, ὁ νότιος τοίχος τῆς μιᾶς ἐκ τῶν ὁποίων παρουσίαζεν ἐπικίνδυνον ἀπόκλισιν ἀπὸ τῆς κατακορύφου, παρὰ τὰ ληφθέντα μέτρα ἀσφαλείας, δὲν κατέστη δυνατόν νὰ προχωρήσῃ ἡ ἀνασκαφὴ οὔτε πρὸς Α. οὔτε πρὸς Β. Ἐκ τῆς γενομένης πάντως ἐρεύνης διεπιστώθησαν ὀδοστρώματα εἰς βάθος 1 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ οἰκοπέδου. Τὰ ὀδοστρώματα ταῦτα, ἀποκαλυφθέντα εἰς τέσσαρας τοῦλάχιστον σαφεῖς στρώσεις, εἶχον συνολικὸν πάχος 0,50 - 0,60 μ.

Κατὰ τὸ μέσον περίπου τοῦ οἰκοπέδου Καλαφατᾶ καὶ εἰς ἀπόστασιν 4.80 μ. ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ ὄριου τῆς νῦν ὁδοῦ Δρακίδου (εἰς τὸ νέον σχέδιον πόλεως ἡ ὁδὸς αὕτη διαπλατύνεται), ἀνεφάνη τοίχος κατεῦθυνσεως ἀπὸ Β. πρὸς Ν. μέχρι μήκους 5.30, ὕψους 0,50 καὶ πλάτους 0,60 μ. Τὰ ὀδοστρώματα ἤρχιζον ἀκριβῶς ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς παρεΐας τοῦ τοίχου τούτου, δυτικῶς δὲ αὐτοῦ ἀνεφάνησαν ἀσαφεῖς τοῖχοι καὶ ὀλίγῳ βορειότερον τούτων ἴχνη διαπέδου ἐξ ὀστρακοκονιάματος. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἐπιστοποίησαν τὴν ὑπαρξίν δυτικῶς τοῦ ὡς ἄνω τοίχου ἀρχαίας οἰκίας. Ὅθεν ὁ ἀνωτέρω περιγραφεὶς τοίχος ἀπετέλει τὸ δυτικὸν ὄριον τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ33α.

Λόγῳ τῶν ἀνωτέρω ἀναφερθέντων ἐμποδίων δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἀποκαλυφθῇ ἡ ἀρχαία ὁδὸς Ρ33α, καθ' ὅλον τὸ πλάτος αὐτῆς. Τὸ καταμετρηθὲν πλάτος τῶν ὀδοστρωμάτων ἐφθασε μέχρι 2.50 μ. Εἶναι ὁμοῦ βέβαιον ὅτι ταῦτα συνεχίζοντο καὶ ἀνατολικώτερον ὑπὸ τὴν ὁδὸν Δρακίδου. Αἱ ἀνατολικώτερον μελετηθεῖσαι ὁδοί, ὡς π.χ. ἡ ὁδὸς Ρ33β καὶ Ρ34α εἶχον πλάτος ἄνω τῶν 5 μ.

Ἄλλα τεκμήρια, βεβαιόντα τὴν ὑπαρξίν εἰς τὴν θέσιν ταύτην ἀρχαίας ὁδοῦ, ἦσαν τὸ φρεάτιον, τὸ σημειούμενον ἐπὶ τοῦ Σ χ ε δ. 5 διὰ τοῦ ἀριθμοῦ 3, τοῦ ὁποίου τὴν δυτικὴν πλευρὰν ἀπετέλει ἡ ἀνατολικὴ παρεΐα τοῦ ἀνωτέρω περιγραφέντος δυτικοῦ ὄριου τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ33α, ἕτερον φρεάτιον ἀκανονίστου σχήματος, σημειούμενον εἰς τὸ Σ χ ε δ. 5 διὰ τοῦ ἀριθμοῦ 1, καὶ ἡ ἀπόστασις τοῦ μέσου τῶν ὀδοστρωμάτων ἀπὸ τοῦ ἀνατολικώτερου κειμένου ἄξονος τῆς κατὰ τὰς ἐφετεινάς ἀνασκαφὰς ἀποκαλυφθείσης καὶ ἤδη μελετωμένης ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ33β. Ἡ ἀπόστασις αὐτῆ ἐπὶ τοῦ χάρτου εἶναι περίπου 55 μ.

Σχέδ. 5. Ἀνασκαφή οἰκοπέδου Καλαφάτῃ. Ἀρχαία ὁδὸς Ρ33α

Σημειώτεον ὅτι ἐντὸς τοῦ πλάτους τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ33α εὐρέθη καὶ ἡ εἰς τὸ Σ χ ε δ. 5 σημειωμένη διὰ τοῦ ἀριθμοῦ 2 κατασκευή, παρέχουσα τὴν ἐντύπωσιν φρεατίου, καταλαμβάνουσα ὁμῶς μεγαλύτεραν ἔκτασιν τῶν συνήθων φρεατίων τῶν ὁδῶν τῆς ἀρχαίας Ρόδου.

Οἰκόπεδον Ἀναστασιάδη

(Παρά νεοδιανοιγομένην πάροδον τῆς ὁδοῦ Πατριάρχου Ἀθηναγόρου, Α. τοῦ ναοῦ Ἀγίου Γεωργίου « τοῦ πάνω »).

Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τούτου ἐμελετήθη τμήμα τῆς ἀπὸ Α. πρὸς Δ. ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ19β καὶ τῆς πρὸς ταύτην διασταυρουμένης ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ34β, ἥτις ἄγνωστος μέχρι τώρα, διεπιστώθη διὰ πρῶτην φοράν εἰς τὴν θέσιν ταύτην.

Περὶ τῆς εἰς τὸν χάρτην σημειώσεως τῆς ὁδοῦ ταύτης ἰδὲ ἀνωτέρω οἰκ. Καταβενάκη σ. 589. Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Ἀναστασιάδη ἐμελετήθη αὕτη εἰς μήκος περίπου 16 μ. Τὸ βόρειον ὄριον τῆς ὁδοῦ ἀπετέλει τοίχος κτηρίου, τοῦ ὁποῖου τὸ δυτικὸν μὲν μέρος διεσφίζετο εἰς ὕψος τριῶν δόμων (1.15 μ.), τοῦ ἀνατολικοῦ δὲ μέρους διεκρίνετο ἢ θεμελιώσις ἐπὶ τοῦ βράχου (Πί ν. 746 β) καὶ εἰς ὕψος δύο δόμων ΝΑ. γωνία τοῦ κτηρίου τούτου. Τὸ πλάτος τοῦ τοίχου τούτου εἰς τὸ διασφζόμενον μέρος του ἦτο κατὰ μὲν τὴν θεμελιώσιν 0,65, κατὰ δὲ τὴν ἀνωδομὴν 0,48 μ. Τὸ συνολικῶς ἀποκαλυφθὲν μήκος τοῦ βορείου ὄριον ἀπὸ τῆς γωνίας μέχρι τοῦ πρὸς Δ. πέρατος τῆς ἀνασκαφῆς ἦτο 15.60 μ., προὔχοντι ὁμῶς καὶ δυτικώτερον ὑπὸ τὸν μὴ ἀνασκαφέντα χῶρον.

Τὸ νότιον ὄριον τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ19β εὐρίσκετο εἰς ἀπόστασιν 5.30 - 5.40 μ. ἀπὸ τοῦ βορείου, τοῦτο δὲ εἶναι καὶ τὸ πλάτος τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ19β.

Τὸ πλάτος τοῦτο εἶχε περίπου ἡ ἀρχαία ὁδὸς Ρ19β καὶ εἰς τὸ οἰκόπεδον Καταβενάκη, ἐνῶ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ οἰκοπέδου Ἀΐβαλῆ, κατὰ τὸ νοτιοδυτικὸν τμήμα τῆς πόλεως, ὅπου ἀνεσκάφη τμήμα τῆς αὐτῆς ὁδοῦ, τὸ πλάτος εὐρέθη 6.20 μ. (ἰδὲ σ. 579).

Ὁ νότιος οὗτος τοίχος, συνολικῶς ἀνασκαφέντος μήκους 12.60 μ. περίπου, διέσφριζε καθ' ὅλον τὸ μήκος αὐτοῦ τὸν πρῶτον ἐκ τῶν κάτω δόμων, ἐκ δὲ τοῦ δευτέρου τέσσαρας λιθοπλίνθους. Αἱ λιθοπλίνθοι ἦσαν περίπου ἰσομεγέθεις, διαστάσεων 1.40 x 0,75 x 0,35 μ.

Κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον του ὁ τοίχος ἐκάμπτετο πρὸς Ν., σχηματιζομένης οὕτω τῆς βορειο-ἀνατολικῆς γωνίας τοῦ εἰς τὴν θέσιν ταύτην ἀρχαίου κτηρίου (Σ χ ε δ. 6), εἰς τὸ ὅποιον ἀνήκεν ὁ τοίχος οὗτος. Καθ' ὅλον τὸ πλάτος τῆς ἀρ-

χαίας ὁδοῦ Ρ19β ὑπῆρχον σκληρὰ τῆς συνήθους συστάσεως ὁδοστρώματα εἰς μετρηθείσας τέσσαρας στρώσεις συνολικοῦ ὕψους 1.20 μ.

Καθ' ὅλον τὸ μήκος διέθεε τὴν ὀδὸν κτιστὸς ἀγωγὸς πλάτους 0,45 περίπου καὶ ὕψους τοιχωμάτων 0,60 μ., ὁ ὁποῖος εἰς μὲν τὸ σημεῖον τῆς διασταυρώσεως τῶν δύο ἀρχαίων ὁδῶν καὶ μέχρις ἀποστάσεως 10 μ. ἀπ' αὐτῆς εὐρίσκετο εἰς τὸ μέσον σχεδὸν τῆς ὁδοῦ Ρ19β, κατὰ δὲ τὸ δυτικὸν ὄριον τῆς ἀνασκαφῆς δι' ὀφιοειδοῦς κάμψεως πρὸς Β. ἐπλησίαζε τὸν βόρειον τοίχον, ἀπέχων ἀπ' αὐτοῦ περίπου 0,30 μ. Ὁ πυθμὴν τοῦ ἀγωγοῦ τούτου ἀπετελεῖτο ἐκ πλακῶν, ἡ δὲ κλίσις του ἦτο ἀπὸ Δ. πρὸς Α. Σημειώτεον ὅτι εἰς τὸ δυτικώτερον ἀνασκαφέν οἰκόπεδον Καταβενάκη εὐρέθη ἐντὸς τῆς αὐτῆς ἀρχαίας ὁδοῦ ἡ θέσις τοῦ αὐτοῦ ἀγωγοῦ ὑποστάντος, ὡς ἐδηλώθη, ὄλικὴν ἀόληψιν τοῦ ὄλικου (ἰδὲ ἀνωτ. σ. 589).

Κάθετοι κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ λοξοὶ πρὸς τὸν ἀγωγὸν κτιστοὶ ὄχετοὶ, ἀπεκαλύφθησαν καθ' ὅλην τὴν ἀνασκαφείσαν ἔκτασιν τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ19β.

Εἰς κτιστὸς ὄχετος κατὰ τὸ μέσον περίπου τῆς ἀνασκαφῆς, ἐκβάλλων προφανῶς εἰς τὸν κεντρικὸν ἀγωγὸν, ἐπεκοινῶνει πρὸς φρεάτιον ἀμελοῦς κατασκευῆς, εὐρισκόμενον ἀμέσως παρὰ τὴν νοτίαν παρεῖαν τοῦ βορείου τοίχου τῆς ὁδοῦ.

Ἡ πρὸς τὴν ἀρχαίαν ὁδὸν Ρ19β διασταυρουμένη ἀρχαία ὁδὸς Ρ34β, κατευθύνσεως ἀπὸ Β. πρὸς Ν., ἀπεκαλύφθη μόνον ἐν μέρει εἰς τὸ οἰκόπεδον Ἀναστασιάδη. Ἐμελετήθη ὁμῶς εἰς τὸ ὀλίγον νοτιώτερον ἀνασκαφέν οἰκόπεδον Δημ. Καντῆ δυτικῶς τῆς ὁδοῦ Καναδᾶ. Τὰ δύο ὄρια αὐτῆς (Πί ν. 747 α) ἀπετέλουν τοῖχοι ἐκ μικρῶν ἀκανόνιστων λίθων μετὰ πηλοῦ, τὸ μεταξύ δὲ αὐτῶν διάστημα ἐκάλυπτον πέντε καταμετρηθέντα ὁδοστρώματα συνολικοῦ πάχους 0,65 μ. Τὸ πλάτος τῆς ὁδοῦ ταύτης ἦτο 5.25 περίπου μ. Λείψανα ἀρχαίου φρεατίου ἐκ τῶν συνήθως ἀπαντῶντων εἰς τὴν ἀρχαίαν Ρόδον ἀνεσκάφη παρὰ τὸ ἀνατολικὸν ὄριον τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ καὶ κατὰ τὸ βόρειον ὄριον τῆς ἀνασκαφῆς.

Οἰκόπεδον Ἐμμανουὴλ Γιασιράνη

(Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Καποδιστρίου, ἐναντι εἰσόδου ἐργοστασίου Κ.Α.Ι.Ρ.).

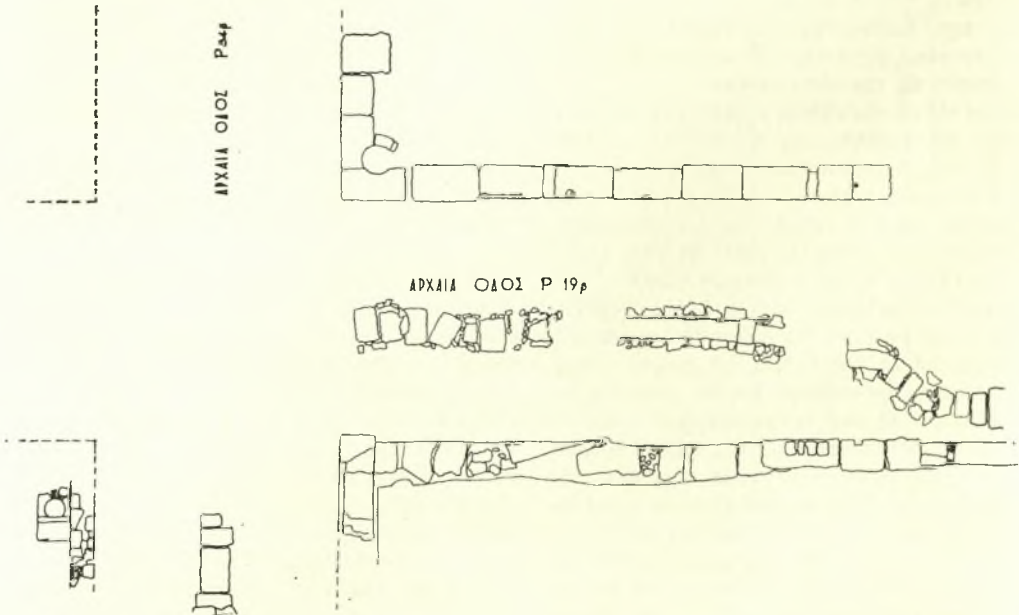
Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τούτου καὶ εἰς βάθος ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ 1.55 μ., ἀπεκαλύφθησαν σποραδικὰ λείψανα διαλελυμένων ὁδοστρωμάτων ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἀργιλώδους ἐδάφους καὶ ὁ ἐν Πί ν. 747 β κτιστὸς ἀγωγὸς κατευθύνσεως περίπου ἀπὸ Α. πρὸς Δ. Ἄλλα οἰκοδομικὰ ἴχνη ἢ ὁδοστρώματα δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἐξακριβωθοῦν, ἀν

και άνεσκάφη τὸ οἰκόπεδον εἰς ὄλην αὐτοῦ τὴν ἔκτασιν.

Ἐπειδὴ ὁ ἀγωγὸς οὗτος ἀπέχει 110 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ ἄξονος τῆς ὡς πιθανῆς ἐπὶ τοῦ προκαταρκτικοῦ χάρτου σημειωθείσης¹² ἀρχαίας ὁδοῦ P36, ἐσημειώθη ἐπὶ τοῦ χάρτου εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἀγω-

στοιχείων τῆς κατὰ τὴν οἰκοδόμησιν εἰς τὸ ἐν λόγῳ οἰκόπεδον τῆς κατεδαφισθείσης κατὰ τὸ παρὸν ἔτος παλαιότερας οἰκίας.

Εἰς τὸ βᾶθος ὁμοῦ τοῦ οἰκοπέδου καὶ ὑπὸ ὑπερκείμενον τοῖχον τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας, κατευθύνσεως ἀπὸ Α. πρὸς Δ., διεκρίνοντο σαφῶς

Σχέδ. 6. Ἐνασκαφὴ οἰκοπέδου Ἀναστασιάδη. Διασταύρωσις ἀρχαίων ὁδῶν P19β καὶ P34β

γοῦ τούτου ὁ ἄξων τῆς ὡς πιθανῆς ἐκ τῶν ὡς ἄνω ἐνδείξεων ἐκληφθείσης ἀρχαίας ὁδοῦ P36α.

ΒΟΡΕΙΟΝ ΜΕΡΟΣ ΤΗΣ ΕΚΤΟΣ ΤΩΝ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΩΝ ΤΕΙΧΩΝ ΠΟΛΕΩΣ

Οἰκόπεδον Σταύρου Αὐγουστάκη

(Εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς ὁδοῦ 28ης Ὀκτωβρίου ἀριθ. 7, μεταξὺ τῶν ἀρχαίων ὁδῶν P2α καὶ P2δ).

Εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἐξακριβωθῇ ἡ συνέχισις τῆς ὁδοῦ P2α, ἡ ὁποία κατὰ τὰς ἄνασκαφάς τοῦ 1961 εἶχε διαπιστωθῇ ὑπὸ τὸ ξενοδοχεῖον Βικτώρια, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ 25ης Μαρτίου,¹⁹ ἴσως λόγῳ καταστροφῆς τῶν

18. Ἰ. Κοντῆ, ἔ.ἀ. πίν. 1, 2 καὶ AM 73 (1958), πίν. III, IV.

19. Ἀ. Ὀρλάνδου, Ἔργον 1961, σ. 218.

τὰ ὁδοστρώματα τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ P2δ, ἥτις ἠρηνύθη κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος²⁰ εἰς τὰ οἰκόπεδα Ψαρομπᾶ καὶ Καραγιάννη.

Κατὰ τὸν μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἀρχαίων ὁδῶν χώρον ὑπῆρχον ἐντὸς τοῦ ἐρυθροῦ ἀργιλώδους ἐδάφους πολλαὶ ἀποθέσεις, περιλαμβάνουσαι ὀστρακα χρονολογούμενα ἀπὸ τῆς ἑλληνιστικῆς μέχρι καὶ τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Οἰκοδομικὰ λείψανα δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἐξακριβωθοῦν εἰς τὴν θέσιν ταύτην.

Οἰκόπεδον Βομβύλα

(Παρά τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Δηλμπεράκη καὶ Ἰανος Δραγοῦμη).

20. ΑΔ 19 (1964) : Χρονικά, σ. 426.

Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τούτου ἀνεσκάφησαν δύο ἀπλῶς εἰς τὸ χῶμα ἐσκαμμένοι τάφοι μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ ΝΔ. πρὸς ΒΑ. Αἱ κεφαλαὶ τῶν νεκρῶν ἦσαν πρὸς ΝΔ., αἱ δὲ χεῖρες ἐκατέρωθεν τοῦ κορμοῦ.

Οἱ τάφοι εὑρίσκοντο ὑπὸ τὴν θεμελίωσιν τῆς οἰκίας τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας καὶ ἐπὶ κατεστραμμένον ἀσφαοῦς ἀρχαίου τοίχου. Σημειοῦται ἐνταῦθα, ὅτι παλαιότερον εἰς τὴν περιοχὴν τῆς «Ψαροπούλας», ἦτοι ΝΔ. τοῦ οἰκοπέδου Βομβύλα, εἶχεν εὑρεθῆ σκελετὸς ἐντὸς ἄμμου.

Οἰκόπεδον Ἄϊσῆ Σεκίπ (παρὰ τὴν ὁδὸν Ἄλεξάνδρου Διάκου).

Ἐντὸς τοῦ ὡς ἄνω οἰκοπέδου ἀνεσκάφησαν λείψανα ὁδοστρωμάτων, ἀνηκόντων εἰς τὴν ἀπὸ Α. πρὸς Δ. ὁδὸν Ρ3α, ἥτις κατὰ τὸ 1960 ἀνεσκάφη ἀνατολικότερον, εἰς τὸ οἰκόπεδον Σολούνια, ὑπὸ τὸ ξενοδοχεῖον «Δελφίνι»²¹.

Οἰκόπεδον Ροῦσσου

(Νοτίως τοῦ κτηρίου τῆς Παιδαγωγικῆς Ἀκαδημίας).

Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τούτου κατὰ τὴν γενομένην ἀνασκαφὴν εὑρέθησαν ἐντελῶς σχεδὸν κατεστραμμένοι τοῖχοι, ἀνήκοντες εἰς ἀρχαίαν οἰκοδομήν.

ΔΥΤΙΚΟΝ ΜΕΡΟΣ ΤΗΣ ΕΚΤΟΣ ΤΩΝ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΩΝ ΤΕΙΧΩΝ ΠΟΛΕΩΣ

Εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην ἠρευνήθησαν πέντε κυρίως θέσεις, ἐκ τῶν ὁποίων προέκυψαν τὰ κάτωθι:

Οἰκόπεδον Ζοχρά Νταβράν

Ὅριζεται μεταξὺ τῆς ὁδοῦ Θεμ. Σοφούλη καὶ τῆς ἀνατολικῶς ταύτης ἰδιωτικῆς ὁδοῦ καὶ τῆς καθέτως πρὸς ταύτας ὁδοῦ Χεμάρας. Εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο ἡ ἐκσκαφὴ ἐφθασεν εἰς βάθος 2.50 μ. περίπου καὶ ἠρευνήθη γωνία ἀρχαίου κτηρίου παρὰ τὴν γωνίαν τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ27α ἀπὸ Β. πρὸς Ν.²².

Τὸ ἀρχαῖον κτήριο

Ἐκ τοῦ εἰς τὴν θέσιν ταύτην μεγάλου κτηρίου κατέστη δυνατόν νὰ ἀνασκαφῆ κυρίως μέρος τοῦ νοτίου παροδίου τοίχου καὶ ἡ θεμελίωσις τοῦ πρὸς τοῦτον συνδεομένου ἀνατολικοῦ παροδίου τοίχου.

Ὁ νότιος τοῖχος ἀπεκαλύφθη κατὰ τὴν θεμελίωσιν αὐτοῦ εἰς μήκος 9. μ. περίπου, ὁ δὲ ἐπ'

αὐτοῦ βαίνων πρώτος δόμος εἰς μήκος 5.50 μ. περίπου, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ κατωφλίου τῆς θύρας, ἐκ δὲ τοῦ τρίτου δόμου μόνον μία λιθοπλίνθος τῆς ἀνατολικῆς παραστάδος (Πί ν. 748 β). Τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου ἀπεκαλύφθη ἡ θεμελίωσις εἰς μήκος 8 μ. περίπου.

Αἱ θεμελιώσεις ἀμφοτέρων τῶν τοίχων ἀπετελοῦντο ἐκ μεγάλων σχεδὸν κανονικῶν λιθοπλίνθων κατὰ μήκος τεθειμένων καὶ ἐδραζομένων ἐπὶ τῶν πλατειῶν πλευρῶν. Τὸ τμήμα τῆς ἀνωδομῆς ἀπετελεῖτο ἐκ παρομοίων λιθοπλίνθων κατὰ μήκος τεθειμένων καὶ ἐρειδομένων ἐπὶ τῶν στενῶν πλευρῶν. Ἡ θεμελίωσις τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ κτηρίου ἀπετελεῖτο ἐξ ὀκτῶ λιθοπλίνθων, τοῦ δὲ ἀνατολικοῦ ἐξ ἐπτὰ, τῆς γωνιαίας δις μετρομένης.

Ὁ πρώτος δόμος διέσφρε πέντε λιθοπλίνθους. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ κτηρίου ἀπεκαλύφθη παρομοία θεμελίωσις τοίχου βαίνοντος ἀπὸ Β. πρὸς Ν. (Πί ν. 748 α), καθέτως ἐπὶ τὸν νότιον τοῖχον καὶ εἰς ἀπόστασιν 5 μ. περίπου ἀπὸ τῆς ἐσωτερικῆς παρεῖδς τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου.

Εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν ἀπεκαλύφθη ἐν μέρει θύρα ἀποτελουμένη ἐκ τοῦ κατωφλίου (Πί ν. 748 β), καταλαμβάνοντος κατὰ τι περισσώτερον τοῦ ὕψους τοῦ ἡμίσεος τοῦ πρώτου δόμου καὶ τμήματος τῆς ἀνατολικῆς παραστάδος. Μήκος κατωφλίου 1.10, σφζόμενον ὕψος παραστάδος 0,85 μ. Πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς οἰκίας, ἐπὶ τῆς παραστάδος ὑπῆρχεν ἐγκοπὴ πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ ξυλίνου στηρίγματος τοῦ θυρώματος, ἐπὶ δὲ τοῦ κατωφλίου λάξευσις πρὸς ἐλευθέραν κίνησιν τῶν θυροφύλλων μόνον πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς οἰκίας. Ἀξιοσημείωτον εἶναι, ὅτι κατὰ τὴν νοτίαν ἐξωτερικὴν πλευρὰν τοῦ κατωφλίου καὶ κατὰ τὸ ἀνατολικὸν τμήμα αὐτοῦ διεσφάζετο συμφυῆς προεξοχὴ τῆς λιθοπλίνθου 0,50 x 0,40 μ. Ἐπίσης εἰς τὴν θέσιν ταύτην προεξείχον περισσώτερον καὶ αἱ δύο λιθοπλίνθοι τῆς θεμελίωσης (Πί ν. 748 β).

Οἰκόπεδον Ἀντωνίου Μαυρή (ἀνατολικῶς ναυδρίου Ἀγ. Γεωργίου παρὰ τὴν ὁδὸν Θ. Σοφούλη).

Ἐκ τῆς γενομένης ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης ἀπεκαλύφθησαν ἀσαφῆ λείψανα μᾶλλον νεωτέρων οἰκοδομημάτων καὶ πῆλινος ἀγωγός, ἀνήκοντα εἰς τὴν πρὸς Ν. συνέχισιν τῆς ὁδοῦ Ρ27α, ἥτις ἐμελετήθη εἰς τὸ ἀνατὲρ οἰκόπεδον Ζ. Νταβράν.

Οἰκόπεδον Ἰωάννου Κοζᾶ

(Εὑρίσκεται παρὰ τὴν ὁδὸν Παύλου Μελά).

Ἐν ἀρχῇ σημειοῦται, ὅτι σχεδὸν συγχρόνως μὲ τὴν ἐν τῷ οἰκοπέδῳ τούτῳ ἀνασκαφικὴν ἐρευναν, ἠρευνήθησαν ἐν μέρει τὰ ὀλίγα δυτικότερον κεί-

21. Ἄ. Ὀρλάνδου, Τὸ Ἔργον 1960, σ. 199.

22. ΠΑΕ 1956, σ. 215 κ.έ.

μενα οικόπεδα *Σωτρίλλη* και *Ἀσπράκη* και ἐγένετο ἐναρξίς ἐρευνῆς εἰς τὸ ΝΑ. κείμενον οἰκόπεδον Μενεξελλῆ παρὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Παύλου Μελά και Διαγοριδῶν.

Γενικῶς εἰς ἅπαντα τὰ ὡς ἄνω οἰκόπεδα και εἰς βάθος, ἀκολουθοῦν τὴν πρὸς Α. φυσικὴν κλίσιν τοῦ ἐδάφους, μικρότερον μὲν εἰς τὰ δυτικά, ἦτοι Σωτρίλλη και Ἀσπράκη, περίπου 0,69 μ., και μεγαλύτερον εἰς τὸ ἀνατολικότερον οἰκόπεδον Μενεξελλῆ, περίπου 1.45 μ., ἀπεκαλύφθη λεπτὴ στρώσις ἀποτελομένη ἐκ πατημένης γῆς, περιεχούσης κυρίως εἰς τὰ οἰκόπεδα Κοζᾶ και Μενεξελλῆ ἐλάχιστα δστρακα.

Διὰ τῆς στρώσεως ταύτης, ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Κοζᾶ, διήρχοντο πῆλινιοι ἀγωγοί (Πί ν. 749 α). Ἐν ἀρχῇ ἐνομιόσθη, ὅτι οἱ ἀγωγοί οὗτοι ἀνήκον εἰς ἀρχαίαν ὁδὸν παράλληλον τῆς ὁδοῦ Ρ15 (ὁδὸς Διαγοριδῶν), τῆς ἀποστάσεώς των ἀπὸ τοῦ ἄξονος αὐτῆς οὔσης περίπου 33 μ.

Προϊούσης τῆς ἀνασκαφῆς, ἀπεκαλύφθη κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου Κοζᾶ και εἰς ἀπόστασιν 57 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ ρείθρου τοῦ βορείου πεζοδρομίου τῆς ὁδοῦ Διαγοριδῶν και ἀπὸ βάθους 1.20 μ. ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ οἰκοπέδου, τοίχος κατευθύνσεως ἀπὸ Α. πρὸς Δ. πᾶχ. 1.50 και ὕψ. 1.30 μ., ἀποτελούμενος ἐξ ἀκανόνιστων λίθων. Ὁ τοίχος οὗτος ἦτο ἐκτισμένος ἐντὸς τοῦ συνήθως εἰς Ρόδον ἀπαντῶντος ὑπὸ τὴν ἐπίχωσιν ἐρυθροῦ ἀργιλωδούς χῶματος, περιέχοντος μικροῦς χάλικας, τὸ ὅποιον ἐξετείνεται καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ οἰκοπέδου Κοζᾶ.

Παρὰ τὸ δυτικὸν τέρμα τοῦ οἰκοπέδου και εἰς τὸ βάθος περίπου τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ τοίχου, ἀνεφάνησαν ἐντὸς τοῦ ἐρυθροῦ ἀργιλωδούς χῶματος, τὸ ἐν Πί ν. 749 β πῶρινον ἀρχιτεκτονικὸν μέλος μετὰ λεπτῶν κονιαμάτων, ἐκ γεισώματος ἀρχαίου κτηρίου, διαστάσεων 1.15 x 0,63 x 0,40 μ., και ἐπὶ λαρτίου λίθου ἀλφαβητικῆ ἐπιγραφῆ ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς.

Ἐπίσης εἰς ἀπόστασιν 0,63 μ. βορείως τῆς βορείως παρεΐας τοῦ δυτικοῦ ἄκρου τοῦ τοίχου, και κατὰ τὸ ὕψος τῆς ἄνω ἐπιφανείας αὐτοῦ, ἀνευρέθη ἀνεπίγραφον ἄνω τμήμα βάσεως ἀνδριάντος, κατὰ τὸ νότιον δὲ ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθη ἀνεπίγραφον τμήμα βάθρου ἐκ λαρτίου λίθου. Τέλος ἐντὸς τῶν χωμάτων, τὰ ὅποια εἶχον ἀναπεταθῆ ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτῆτου πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἀνασκαφῆς, ἀνευρέθη κυλινδρική ἐνεπίγραφος βάσις. Πῶρινα ἐξ ἄλλου λιθόπλινθοι, τινὲς μετὰ κονιαμάτων, εὑρέθησαν διάσπαρτοι ἐντὸς τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου.

Ἡ τελικὴ ἐντύπωσις, ἡ ὅποια ἐνισχύεται και ἐκ τῆς γειτνιασεως πρὸς τὴν περιοχὴν τῶν ἱερῶν

τῆς Ἀκροπόλεως και ἐκ τῆς ἐρέσεως και τεμαχίων ἐνεπιγράφων λίθων, εἶναι, ὅτι πρόκειται περὶ τμήματος ἱεροῦ, τὸ Β. ὄριον τοῦ ὁποίου ἀποτελεῖ ὁ εἰς τὸ βόρειον μέρος τοῦ οἰκοπέδου, κατὰ τὸ τμήμα τῆς θεμελιώσεως αὐτοῦ, ἀποκαλυφθεὶς τοίχος. Τὸ ἱερὸν τοῦτο, κατὰ τὸ ἐρευνηθὲν μέρος ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Κοζᾶ, ἦτο σχεδὸν καθ' ὅλοκληρίαν κατεστραμμένον, ἐκ δὲ τῶν ἐπιγραφικῶν στοιχείων συνάγεται, ὅτι ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἐξετείνετο τοῦλάχιστον μέχρι τῶν μέσων αυτοκρατορικῶν χρόνων.

Ἐπίσης κατὰ τὸ παρὸν ἔτος συνεχίσθη εἰς μεγαλύτεραν ἔκτασιν, ἀφ' ἐνός μὲν ἢ ἀποχωμάτωσις διὰ μηχανικῶν μέσων εἰς τὸν νοτίως πρὸ τοῦ τέρματος τῆς ὁδοῦ Πίνδου χώρον, ὅπου τὰ οἰκόπεδα Παπασταμάτη - Ἀθανασιάδη - Φραγκεσκᾶκη, και ἡ συστηματικὴ ἀνασκαφὴ ἐνός μεγάλου αἰθρίου μετὰ τῆς ἐντὸς αὐτοῦ δεξαμενῆς και τριῶν περὶ αὐτὸ φθοδομημένων χώρων. Ἐπειδὴ ἡ ἀνασκαφὴ συνεχίζεται και κατὰ τὸ παρὸν ἔτος 1965, τὰ τελικὰ συμπεράσματα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δημοσιευθοῦν ἀκόμη. Πάντως ἀναφέρεται ἁπλῶς ἐνταῦθα, ὅτι κατὰ τὸν καθαρισμὸν τῆς δεξαμενῆς, ἐντὸς τῆς ὁποίας εὑρέθη κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἡ κεφαλὴ τοῦ Αὐγούστου²³, εὑρέθησαν ἢ ἐν Πί ν. 750 α μαρμαρινὴ κεφαλὴ Ἡρακλέους, ἢ ἐπίσης ἐν Πί ν. 750 β γυναικεία μαρμαρινὴ κεφαλὴ, τὸ μαρμᾶρινον ἀκέφαλον τεμάχιον καθημένου ἐπὶ βράχου Σατύρου (Πί ν. 751 α) και ὁ ἀκέφαλος κορμὸς ἀνακεκλιμένης μορφῆς (Πί ν. 751 β).

Τέλος, κατὰ τὸν καθαρισμὸν φρέατος εὑρεθέντος κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Δήμου κατασκευὴν τῆς ὁδοῦ Κέννεντυ, εὑρέθη τμήμα μαρμαρινῆς πλακὸς μετὰ λίαν κατεστραμμένον και δυσαναγνώστου ψηφίσματος ὑστεροκλασσικῶν πιθανῶς χρόνων.

ΤΜΗΜΑΤΑ ΑΡΧΑΙΟΥ ΤΕΙΧΟΥΣ

Κατὰ τὰς ἐφετεινὰς ἀνασκαφὰς ἀπεκαλύφθησαν δύο τμήματα τοῦ τείχους τῆς ἀρχαίας Ρόδου κατὰ τὸ βορειότερον και νοτιώτερον μέρος αὐτῆς.

Οἰκόπεδον Μυλωνᾶ

(Εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου και Ξενοδοχείου τῶν Ρόδων).

Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν θεμελίων πρὸς οἰκοδομησιν τοῦ ξενοδοχείου Μυλωνᾶ και εἰς ἀπόστασιν 11.10 μ. ἀπὸ τοῦ ρείθρου τοῦ νοτίου πεζοδρομίου τῆς ὁδοῦ ταύτης, ἀπεκαλύφθη εἰς μήκος 12.20 μ., συνεχιζόμενον πρὸς Α. και Δ. ὑπὸ τὰς ἐπιχώσεις,

²³ Κ. Φατούρου ἐν ΑΔ 19 (1964) : Χρονικά, σ. 465. Ὁ Αὐγούστος εἰκονίζεται ἐν Πίν. 547 β.

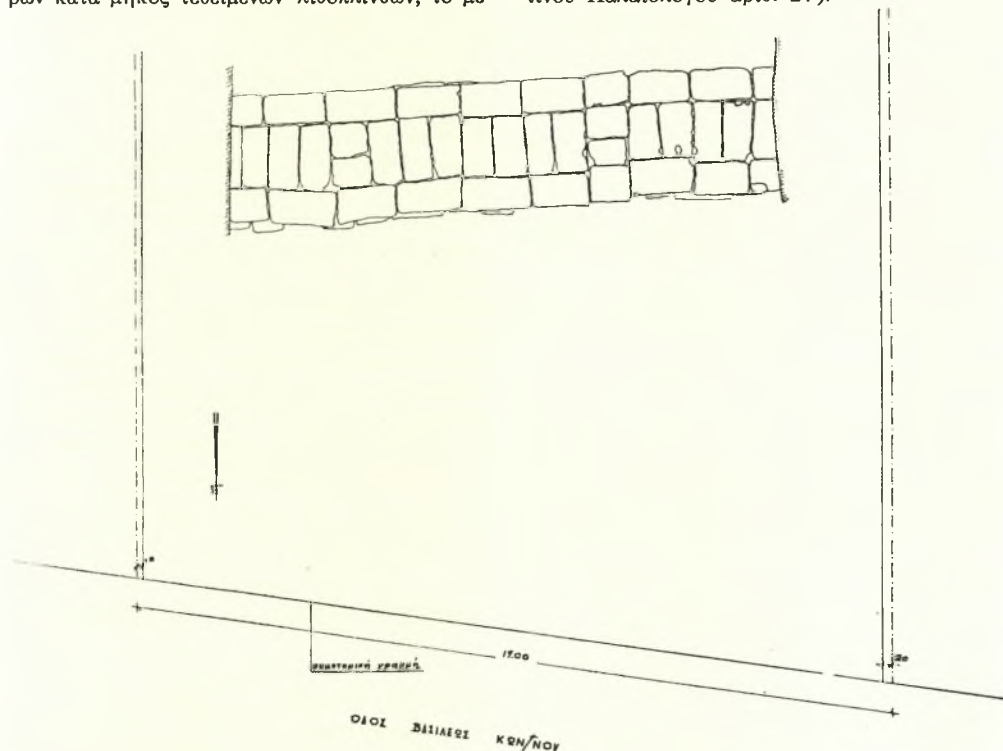
τιμήμα τῆς θεμελιώσεως τοῦ ἀρχαίου τείχους τῆς Ρόδου (Πί ν. 752 α). Ἡ κατεύθυνσις τοῦ τμήματος τούτου εἶναι ἀπὸ Α.-ΝΑ. πρὸς Δ.-ΒΔ., μετ' ἀποκλίσεως 8° ἀπὸ τῶν σημείων τοῦ ὀρίζοντος (Σχ ἐ δ. 7).

Τὸ τεῖχος ἀπεκαλύφθη εἰς ὕψος δύο δόμων, ἔχει δὲ διαστάσεις: πλ. 2.70 μ. περίπου καὶ ὕψ. δευτέρου δόμου 0,45 μ. Ἀποτελεῖται ἐκ δύο σειρῶν κατὰ μήκος τεθειμένων λιθοπλίνθων, τὸ με-

ή σχέσις τῶν ὁποίων πρὸς τὰ παρακείμενα τμήματα τοῦ ἀρχαίου τείχους δὲν εἶναι δυνατόν νὰ καθορισθῇ. Ἡ ἀνασκαφὴ λόγῳ τῆς ὑπερκειμένης κεντρικῆς ὀδικῆς ἀρτηρίας δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπεκταθῇ εἰς πλάτος.

Οἰκόπεδον Ἡλία Ἀρβανίτη

(Ἐδρίσκεται ἐπὶ παρόδου τῆς ὁδοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου ἀριθ. 24).

Σχῆδ. 7. Ἀνασκαφὴ τμήματος τοῦ ἀρχαίου τείχους τῆς Ρόδου εἰς οἰκόπεδον Μυλωνᾶ

ταξὺ τῶν ὁποίων διάστημα κατέχουν κατὰ πλάτος τεθειμένοι λιθόπλινθοι. Ἡ ἐσωτερικὴ, ἤτοι ἡ νοτιὰ πλευρά, φέρει ἕξερρον περιταίνιον κατὰ τὰς τρεῖς πλευράς. Σημειωτέον, ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἰταλοκρατίας ἀνεσκάφη ἀνατολικώτερον πρὸ τοῦ «Ἐθνικοῦ Θεάτρου» ἕτερον τμήμα τοῦ ἀρχαίου τείχους²⁴, τοῦ ὁποίου ἡ συνέχισις εἶναι τὸ παρόν.

Μεταξὺ τοῦ τεμένου τοῦ Μουράτ Ρεῖς καὶ τοῦ πρὸ τοῦ «Ἐθνικοῦ Θεάτρου» τείχους, κατὰ τὴν τοποθέτησιν ἀποχευτικῶν σωλῆνων ἀπεκαλύφθησαν εἰς κανονικὴν διάταξιν, ἀλλὰ κατὰ ἐντελῶς διαφορετικὰς κατευθύνσεις, λιθόπλινθοι,

Τὸ τμήμα τοῦ ἀρχαίου τείχους εὑρέθη ὑπὸ οἰκίαν τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας καὶ εἰς ἀπόστασιν 60 μ. περίπου ἀπὸ τῆς ὁδοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου. Ἐπειδὴ ἡ ἀνασκαφὴ δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἐπεκταθῇ εἰς ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ οἰκοπέδου, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ δοθῇ λεπτομερὴς περιγραφή τοῦ τείχους, διότι τοῦτο ἔκτείνεται πρὸς Ν. καὶ Δ. Μόνον δὲ μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου διαταχθεῖσαν ἀπαλοτριῶσιν τοῦ ἀκινήτου καὶ τὴν κατεδάφισιν τῆς ἐκεῖ οἰκίας, θὰ διευκρινισθῇ, περὶ ποίου ἀκριβῶς τμήματος τοῦ τείχους τῆς ἀρχαίας Ρόδου πρόκειται, διότι ἡ σύνθετος διάταξις τῶν παροπλίνθων παρέχει κατ' ἀρχὰς τὴν ἐντύπωσιν πύργου. Πάντως τοῦτο μόνον σημειοῦται ἐνταῦθα, ὅτι τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ

24. L. Laurenzi, Memorie F.E.R.T. II σ. 35 κ.ε. πίν. XXX, I.

τείχους εδρίσκεται μεταξύ εκείνου τοῦ τέρματος τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ27 πρὸς Δ. καὶ τοῦ ἄλλου παρὰ τὸ νότιον τέρμα τῆς ὁδοῦ Ρ30α²⁵ πρὸς Α. καὶ ὅτι πρὸς Ν. αὐτοῦ, ἦτο πρὸς τὸ ἔκτος τῶν τειχῶν μέρος, ὑπάρχει κατοφέρεια. Τὸ παρὸν τμήμα τοῦ τείχους εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς ὀφρύος πρᾶνους, τὸ ὁποῖον ἐξικνεῖται πρὸς Δ. σχεδὸν μέχρι τῆς Ἀκροπόλεως.

Εἰς τὴν ἐντὸς τῶν μεσαιωνικῶν τειχῶν πόλιν

Ἦρχισεν εὐρεῖα ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὴν περιοχὴν τῶν κατεστραμμένων ὀθωμανικῶν λουτρῶν παρὰ τὰς ὁδοὺς Ἀπελλοῦ καὶ Εὐδήμου.

Ἐπίσης συνεχίσθη ἡ ἐν τῷ οἰκοπέδῳ Μαχμοῦτ Χασάπογλου, παρὰ τὴν ὁδὸν Πλάτωνος, κατὰ τὸ ἔτος 1963 ἀρξαμένη ἀνασκαφῆ.

Ἀμφότεραι αἱ ὡς ἄνω ἀνασκαφαὶ συνεχίζονται καὶ κατὰ τὸ τρέχον ἔτος 1965.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ Εἰς τὴν ἐκτὸς τῶν ἀρχαίων τειχῶν ΠΕΡΙΟΧΗΝ

Νοτία περιοχὴ

Οἰκόπεδον Νικ. Πανάγου

(Εὑρίσκεται ἐπὶ τοῦ τέρματος τῆς ὁδοῦ Θ. Σοφοῦλη, ἔναντι τοῦ ἐκεῖ καφενεῖου). Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τούτου, κειμένου 4 περίπου μ. ὑπὸ τὸ κατὰστρωμα τῆς ὁδοῦ Θ. Σοφοῦλη, κατὰ τὴν γενομένην ἀνασκαφικὴν ἔρευναν ἀπεκαλύφθησαν λείψανα τοίχων ἀρχαίου κτίσματος. Ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ προσανατολισμὸς τῶν τοίχων τούτων παρουσίαζε περίπου 30° δυτικὴν ἀπόκλισιν, συμπεραίνεται, ὅτι τὸ κτίσμα τοῦτο εὑρίσκεται ἐκτὸς τοῦ ἀρχαίου τείχους.

Ἐκ τῶν ἀσαφῶν λειψάνων τοῦ ἀρχαίου κτίσματος δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ χρονολόγησις αὐτοῦ. Εἰς τὸν Πί ν. 752 β παρέχεται δεῖγμα τοιχοποιίας χρονολογουμένης κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς τὴν πρὸ τῆς ρωμαιοκρατίας ἐποχῆν.

Οἰκόπεδον Χριστοδοῦλου

Δυτικῶς τῆς ὁδοῦ Γαριβάλδη καὶ ἀμέσως νοτίως τοῦ οἰκοπέδου Ἡλία Ἀρβανίτη ἀνεσκάφησαν λείψανα κτιστοῦ ἀγωγοῦ ἀνήκοντος πιθανῶς εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς Τουρκοκρατίας.

Οἰκόπεδον Παπαβασιλείου

Παρὰ τὴν ἀπὸ Ἀγίου Ἰωάννου πρὸς Ροδίνι παλαιὰν ὁδὸν τῆς Τουρκοκρατίας ἀνεσκάφη ἀποχευτικὸν σύστημα καὶ δεξαμενὴ τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας.

25. ΑΜ 73 (1958), πίν. III.

Ἀνατολικὴ περιοχὴ

Περίβολος ἐντὸς ἐργοστασίου Δ.Ε.Η.

Ἐν ἀρχῇ σημειοῦται, ὅτι κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν θεμελιῶν πρὸς ἀνέγερσιν τοῦ ἐργοστασίου ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας τῆς Δ.Ε.Η. ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς ἀκτῆς τῆς πόλεως κατὰ τὴν νοτίαν προέκτασιν τῆς ὁδοῦ Αὐστραλίας, εἶχε περισυλλεγῆ μέγα πλῆθος ὀστράκων, λύχνων κ.λ.π. εὑρεθὲν ἐντὸς τῆς ἄμμου, δὲν εἶχον ὅμως διαπιστωθῆ ἴχνη οἰκοδομικά.

Ἐν ἔτει 1957 ἐξ ἄλλου, εἰς τὸν ὀλίγῳ βορειοανατολικώτερον χώρον, ὅπου ἐκτίσθησαν αἱ ἐργατικαὶ κατοικίαι, χωρὶς νὰ καταστῆ δυνατὴ ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἐντὸς τῆς ἐκτεταμένης ταύτης περιοχῆς²⁶, κατὰ τὴν τοποθέτησιν σωλήνων τοῦ ὑδραγωγείου, ἀνεσκάφησαν τρία θεμέλια ἐσωτερικῶν ὑποστυλωμάτων στέγης μεγάλου οἰκοδομήματος.

Κατὰ τὸ παρὸν ἔτος, ὅτε ἡ Δ.Ε.Η. προέβη εἰς τὴν διάνοξιν τάφρου, δυτικῶς τοῦ ἐργοστασίου, πρὸς ἀνέγερσιν περιβόλου, ἐγένετο ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἐντὸς τοῦ χώρου τούτου. Κατ' αὐτὴν διεπιστώθη, ὅτι δὲν ὑπῆρχον οἰκοδομικὰ λείψανα, ἀλλὰ μόνον θαλάσσιοι βράχοι καὶ ἄμμος. Εἰς τὰς ἀνωτέρας ἐπιχώσεις ὑπῆρχον κοινὰ ὀστρακα.

Εἶναι λίαν πιθανόν, ὅτι ἡ περιοχὴ αὕτη εὑρίσκετο ἐκτὸς τῶν τειχῶν τῆς ἀρχαίας πόλεως, παρὰ τὸ γεγονὸς, ὅτι, ὡς ἀνωτέρω ἀνεφέρθη (σ. 592), ὀλίγῳ βορειότερον διεπιστώθη ἡ ὑπαρξίς πιθανῶς λειψάνων τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ36α.

Δυτικὴ περιοχὴ

Οἰκόπεδον ξενοδοχείου Ἀσπράκη

Κατὰ τὴν θεμελίωσιν τοῦ ξενοδοχείου Ἀσπράκη ἐπὶ τῆς ἀκτῆς Μιαοῦλη, δυτικῶς τοῦ ἐκεῖ μεσαιωνικοῦ μύλου κρατικῆς ἰδιοκτησίας, εὐρέθη μόνον ἄμμος ἄνευ οἰκοδομικοῦ τινος λειψάνου.

Πρέπει νὰ ἀναφέρω ἐνταῦθα, ὅτι καὶ κατὰ τὴν παλαιότερον γενομένην ἐκσκαφὴν εἰς μεγάλην ἔκτασιν πρὸς θεμελίωσιν τοῦ ξενοδοχείου Grand Hotel, νοτιώτερον τοῦ ξενοδοχείου Ἀσπράκη, οὐδὲν οἰκοδομικὸν ἴχνος ἀνεφάνη, τὸ δὲ ἔδαφος ἀπετελεῖτο ἐξ ἰλύος καὶ ἄμμου. Εἶναι ἐξ ἄλλου γνωστὸν, ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην, ἦτις ὀνομάζεται Λίμνη, κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Τουρκοκρατίας ὑπῆρχεν ἔλος.

Οἰκόπεδον Δεσποτάκη

Εὑρίσκεται παρὰ τὸ δυτικὸν τέρμα τῆς ὁδοῦ 28ης Ὀκτωβρίου καὶ εἰς ἀπόστασιν 70 μ. ἀπὸ τῆς ἀκτῆς τῆς θαλάσσης.

26. ΠΑΕ 1957, σ. 131.

Κατά την έκσκαφὴν πρὸς θεμελίωσιν τοῦ ξενοδοχείου Δεσποτάκη, ἣτις προὐχῶρσεν εἰς βάθος 4 μ. καὶ καθ' ὄλην τὴν ἔκτασιν αὐτοῦ, οὐδὲν οικοδομικὸν ἴχνος ἀνεφάνη, τὸ ἔδαφος δὲ ἀπετελεῖτο μέχρι βάρους 2.50 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας ἐκ χῶματος, ἀπὸ 2.50 καὶ μέχρι 4 μ. ἀπὸ τῆς ἄνω ἐπιφανείας ἐξ ἄμμου.

ΝΕΚΡΟΠΟΛΙΣ ΡΟΔΟΥ

Εἰς ὀκτῶ σημεῖα τῆς ἐκτεταμένης νεκροπόλεως Ρόδου ἐγένοντο ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι ἐξ ἀφορμῆς ἰδιωτικῶν ἢ δημοσίων ἔργων.

Χῶρος ἀποθηκῶν δημοσίων ἔργων (Τζένιο), ὅπου ἀνεγείρονται λαϊκαὶ κατοικίαι.

Κατὰ τὴν ἀποχωμάτωσιν τοῦ χώρου τούτου, ἀνεφάνησαν δύο συστάδες τάφων μία πρὸς Δ. καὶ μία πρὸς Α. Ἡ πρὸς Δ. συστάς ἀπετελεῖτο ἐξ ὀκτῶ λακκοειδῶν τάφων, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ τρεῖς παρακείμενοι εἶχον προσανατολισμὸν ἀπὸ Α. πρὸς Δ., ἐνῶ οἱ ὑπόλοιποι εἶχον προσανατολισμὸν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Ἄπαντες ἦσαν ἐσκαμμένοι ἐντὸς βράχου καὶ εὐρέθησαν συλημένοι. Ἐξ ἐνός τῶν τάφων τούτων προέρχεται ἡ ἐν Πί ν. 753 α ἐπιτυμβία στήλη μετ' ἐπιγραφῆς:

Κοσμία χρηστὰ χαίρε

Ἐντὸς ἄλλου τάφου εὐρέθη ἐρριμμένη ἄλλη, ἣ ἐν Πί ν. 753 γ, μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς:

Πολύενκτος Σιδάτας

Ἐπὶ πλεόν εὐρέθησαν θραύσματα βάσεων ἐπιτυμβίων στηλῶν, μία ὀστεοθήκη ἐκ λαρτίου ἄνευ πώματος μετὰ τεσσάρων ληκυθίων. Ὑπόλοιπα σκελετοῦ εὐρέθησαν μόνον εἰς ἓνα τάφον μετὰ δύο ὀξυπυθμένων ἀμοφορίσκων. Πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἀνασκαφῆς εἶχεν εὐρέθη τὸ κατώτερον τμήμα τῆς ἐν Πί ν. 753 β ἐπιτυμβίας στήλης μετ' ἐπιγραφῆς:

..... Ἀριστ[τ]άρχου
[Ἀρίστ]ταρχος Δημητρίου
[Κ]νυμσαλεῖς

καὶ συνήθης κυλινδρικός βωμὸς μετ' ἐπιγραφῆς:

Ἀριστοκρίτου
Φιλάρχου
Σιλυρίου

Ἡ ἀνατολικὴ συστάς ἀπετέλει ὑπόλοιπον μεγαλύτερου συμπλέγματος τάφων ροδιακῆς ἐταιρείας, ὡς οἱ παλαιότερον ἀνασκαφέντες ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν τάφοι τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου.

Ἐκ τοῦ ὄλου συμπλέγματος ἐσώζετο τὸ εἰς τὸν βράχον ἐσκαμμένον παραλληλόγραμμον ἐσωτερικὸν περίγραμμα, διαστάσεων 5 x 2.30 μ., τοῦ

τοπικῶς εἰς ἑλληνιστικούς τάφους τῆς Ρόδου ἀπαντῶντος ἐσωτερικοῦ θαλάμου, ἐκ δὲ τοῦ ὑπολοίπου συγκροτήματος ἐσώζετο μόνον εἰς ὕψος 1.37 μ. ἢ Β. πλευρὰ τοῦ βράχου, εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι ἐσκαμμένοι τρεῖς ταφικοὶ θάλαμοι με ἀμφικλινῆ ἄνω ἀπόκλινσιν, τρεῖς ὑποδοχαὶ ὀστεοθηκῶν. Ἐτέρα ὑποδοχὴ ὀστεοθήκης εὐρέθη εἰς τὸ σφωζόμενον τμήμα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς (Πί ν. 754 α).

Ἄπαντες οἱ τάφοι ἦσαν συλημένοι, ἐντὸς δὲ τῶν χωμάτων ὑπῆρχον θραύσματα ἁπλῶν ὕδριῶν μετὰ λευκοῦ ἐπιχρίσματος, ὀξυπυθμένων ἀμοφορίσκων ἢ ληκυθίων. Θραύσμα ἐπιτυμβίας στήλης εὐρέθη ἐξ ἄλλου ἐντὸς ἐνός τούτων μετ' ἐπιγραφῆς:

..... νικα
..... σια

Παρά τὸν χῶρον τούτον εὐρέθη ὀστεοθήκη ἐκ λαρτίου μετ' ἐπιγραφῆς (Πί ν. 754 β):

Ἀλεξικράτης
Ἀλεξικρατεῦς
Καττάβιος

Ἀνατολικότερον καὶ ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου **Μιχαήλ Καταβαινοῦ** ἀνευρέθησαν τὰ λείψανα ὁμοίου πρὸς τὸ ἀνωτέρω ταφικοῦ συγκροτήματος, κατεστραμμένου μέχρι τῆς βάσεως. Κατέστη δυνατόν νὰ διαπιστωθῇ τὸ ἐσωτερικὸν περίγραμμα αὐτοῦ. Ὁ θάλαμος εἶχε διαστάσεις 3.60 x 1.55 μ., διεκρίνοντο δὲ τὰ ἴχνη τεσσάρων ταφικῶν θαλάμων κατὰ τὴν βορειαν πλευράν, δύο κατὰ τὴν ἀνατολικὴν καὶ ἐνός μεγάλου κατὰ τὴν νοτίαν.

Μέρος ἐνός λακκοειδοῦς τάφου εὐρέθη ὀλίγη νοτιώτερον τοῦ ὡς ἄνω συγκροτήματος. Καὶ ὁ τάφος οὗτος ἦτο συλημένος.

Ἐντὸς τοῦ ὡς ἄνω οἰκοπέδου εὐρέθησαν τεμάχια ὀστεοθηκῶν, μία βάσις ἐπιτυμβίας στήλης, τὸ ὀπισθεν μέρος μικροῦ μαρμαρίνου λέοντος καὶ τὸ κατώτερον μέρος ἐπιτυμβίας στήλης μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς (Πί ν. 755 α):

[Φι]λανίης
Ἐφεσία
χρηστὰ χαίρε

Εἰς τὴν περιοχὴν **Κιζιλ Τεπέ** ἀνεσκάφησαν ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου **Μιχαήλ Ζουρούδη** τρεῖς λακκοειδεῖς τάφοι ἐντελῶς κενοί, ἐσκαμμένοι ἐντὸς τοῦ βράχου, καὶ ἀλλεπάλληλοι ταφαὶ ἐντὸς ἀβαθῶν ὕδριῶν, ὑπὲρ δὲ ταῦτας εὐρέθησαν δύο ὀστεοθηκαὶ μετὰ τῶν ἐπιγραφῶν (Πί ν. 755 β):

Εὐφραιέως

καὶ

Βερενίκης

Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου **Καμπόσα**, βορειότερον τῆς οἰκίας **Διακοσάββα**, ὅπου κατὰ τὸ 1962 ἀνε-

σκάφη ταφικόν συγκρότημα²⁷, ἀπεκαλύφθη σειρά ἐκ τεσσάρων τάφων μέχρι τοῦ ὕψους τῆς γενέσεως τῆς κατά τὴν καταστροφὴν τῶν ἀφαιρέσεως τῆς θολωτῆς στεγάσεως (Πί ν. 756 α). Ἡ κατεύθυνσις τῶν τάφων τούτων ἦτο ἀπὸ Α. πρὸς Δ. Τοῖχος ἐκ λιθοπλίνθων ἐκλείει τοὺς τάφους τούτους ἀπὸ Δ., ἐνῶ αἱ ἀπὸ Α. εἰσοδοὶ τῶν ἐκλείοντο διὰ πωρίνων πλακῶν, ἡ ἀνωτέρα τῶν ὁποίων ἦτο τοξωτή. Ἐσωτερικῶς ἔφερον ἴχνη κονιάματος. Μέγιστον σφζόμενον ὕψος 1.45 μ. Ἐσωτερικὸν πλάτος τῶν τάφων 0,90 ἕως 1, ἔσωτερικὸν μήκος τάφου 2.40 μ. περίπου.

Εἰς τὸν πρῶτον ἀπὸ Ν. τάφου ὑπῆρχεν ἓν μολύβδινον φέρετρον, τοῦ ὁποίου τὸ πῶμα ἦτο κατεστραμμένον, ὡς καὶ τμήματα τῶν ἄλλων πλευρῶν ἐντὸς αὐτοῦ ὑπῆρχε χῶμα. Παρ' αὐτὸ εὐρέθησαν ὑπόλοιπα ὀστέων (Πί ν. 756 β).

Ἐντὸς τοῦ δευτέρου ἀπὸ Ν. τάφου εὐρέθησαν ὀστᾶ ἐκ πολλῶν σκελετῶν, ληκύθια καὶ χαλκᾶ νομίσματα.

Ἐντὸς τοῦ τρίτου τάφου εὐρέθησαν μικρὰ τεμάχια ἐκ μολύβδινου φερέτρον καὶ μικρὰ θραύσματα ἀσαφῶν κτερισμάτων ἐξ ἐλεφαντοστοῦ.

Ἐντὸς τοῦ τετάρτου εὐρέθη μόνον ἓν κρανίον καὶ τὰ ἐν Πί ν. 756 γ ἀλαβάστρινα ἀγγεῖα.

Πρὸς Ν. τοῦ οἰκοπέδου Καμπόσα ἀνεσκάφη τὸ, συνεχόμενον πρὸς τὸ προηγούμενον, οἰκόπεδον Κουρμανοῦ, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπῆρχον ταφαί. Εἰς μὲν τὸ κατώτερον βραχῶδες μέρος ἀπεκαλύφθησαν δύο λακκοειδεῖς τάφοι, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ εἰς μόνον περιεῖχε σκελετὸν μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Α. Ἐντὸς τοῦ τάφου εὐρέθησαν ἓν ληκύθιον, μικρὸς ὀξυπύθμενος ἀμφορεὺς καὶ θραύσματα ἑτέρου ἀγγείου. Ὁ ἕτερος τάφος οὐδὲν περιεῖχε.

Ἐπὲρ τοὺς τάφους τούτους ὑπῆρχε μεγάλη ἐπιχώσις. Κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν τῆς ἐπιχώσεως ταύτης ὑπῆρχον οἱ ἐν Πί ν. 757 α τοῖχοι, ἀποτελοῦντες εἶδος προσώψεως μετ' ἀνοιγματος μεταξὺ αὐτῶν (θύρας);. Ἐπὶ θεμελίωσης ἐξ ἀκανονίστων λίθων ὑπῆρχον ἐπιμήκεις λιθόπλινθοι, πλαισιούμεναι ἐκατέρωθεν δι' ἐπιμήκων ἐπίσης παραστάδων. Τὸ μεταξὺ τῆς κάτω λιθοπλίνθου καὶ τῶν ἐκατέρωθεν παραστάδων διάστημα ἐπληροῦτο διὰ πλακοειδῶν ἀκανονίστων λιθοπλίνθων, τὰ πέριξ καὶ ἐκατέρωθεν κενὰ τῶν ὁποίων ἐπληροῦντο διὰ βυσμάτων, ἄνευ συνδετικῆς ὕλης. Ἐπὲρ τὴν θύραν ὑπῆρχεν ἡμικατεστραμμένον ἐπιμήκεις ὑπέρθυρον. Πρὸ τοῦ ἑνὸς ἐκ τῶν τοίχων τούτων ὑπῆρχεν ὁ ἐν Πί ν. 757 β κλίβανος. Ἡ πρὸς Α. καὶ Δ. συνέχισις τῶν τοίχων ἦτο κατεστραμμένη.

27. ΑΔ 18 (1963) : Χρονικά, σ. 325.

Ἐπισθεν, ἦτοι πρὸς Ν. τοῦ τοίχου τούτου, εὐρέθησαν λείψανα μεταγενεστέρων ταφῶν ἐντὸς τεθραυσμένων συνήθων ὕδριων. Ἐκ τοῦ χώρου τῶν ταφῶν τούτων διεσφζετο μόνον τμήμα τῆς ΝΑ. γωνίας. Τὸ ἀπετέλει δὲ ἰσοδόμος τοῖχος εἰς ὕψος δύο δόμων (Πί ν. 758 α).

Γενικὴ ἐντύπωσις εἶναι, ὅτι αἱ νεώτεραι αὐταί ταφαὶ κατέστρεψαν τὰς κάτωθι παλαιότερας.

Οἰκόπεδον Παυλίδη

(Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Λίνδου ἔναντι τοῦ ἀριθ. 41).

Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τούτου ἀνεσκάφησαν τέσσαρα συγκροτήματα τάφων. Ἐκ τούτων τὰ δύο εὐρέθησαν βαθύτερον κατὰ τὸ ἀνατολικὸν καὶ νότιον ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου, τὰ ἄλλα δὲ δύο εὐρέθησαν ὑψηλότερον, τὸ ἓν κατὰ τὸ μέσον τοῦ οἰκοπέδου καὶ τὸ ἕτερον κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν αὐτοῦ (εἰς τὸν Πί ν. 758 β φαίνονται τὰ τρία συγκροτήματα).

Τὸ κατὰ τὸ μέσον τοῦ οἰκοπέδου ἀνασκαφῆν πρῶτον συγκρότημα τάφου (Πί ν. 759 α) ἀπετελεῖτο ἐκ λίθων εἰς δευτέραν χρήσιν. Παρ' αὐτὸ εὐρέθη βᾶσις περιφεροῦς βωμοῦ ἐκ λαρτίου λίθου μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς (Πί ν. 759 β):

*Εὐκλῆς Σκόρπιωνος
Καρπαθιοπολίτις
γυνὴ δὲ
Ἐπιωνίδου Ἐπιλόκου*

Ἐκτὸς καὶ ἀνατολικότερον τῆς πρώτης θήκης εὐρέθησαν ὕδρια μετ' ὀστέων. Εἰς τὴν πρώτην θήκην ἐξ Α. ὑπῆρχεν ἓν μόνωτον ἀγγεῖον καὶ μία ὕδρια μεταξὺ χωμάτων καὶ κεκαυμένων ὀστέων. Ἡ τελευταία θήκη περιεῖχεν ὀστεοθήκην. Δυτικότερον καὶ ἐκτὸς τοῦ συγκροτήματος εὐρέθησαν τρεῖς ἐνεπίγραφοι τεφροδόχοι, μία ἄνευ ἐπιγραφῆς καὶ θραύσματα τεφροδοχῶν.

Ἐπιγραφαί :

Ἀνδρωνος (Πί ν. 760 α)
Γναίου
Πακωνίου (Πί ν. 760 β)
Ρωμαίου
Ἀρατοφανεῦς
Ἀριστάντακος (Πί ν. 760 γ)
Κατταβίου

Τὸ παρὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν δεύτερον συγκρότημα (Πί ν. 761 α) ἦτο ἐπιμελοῦς κατασκευῆς καὶ περιεῖχε τρεῖς κανονικὰς θήκας. Ἐντὸς τῆς πρώτης θήκης ὑπῆρχε τετράωτον ἀγγεῖον, μετὰ καλύμματος, περιέχον κεκαυμένα ὀστᾶ, ὡς ἐπίσης καὶ μόνωτον ἀγγεῖον μετ' ὀστέων καὶ ἓν σκυ-

φοειδές μικρόν ἀγγεῖον (Πί ν. 761 β). Ὁ δεύτερος τάφος περιεῖχε τεφροδόχην ἐκ λαρτίου λίθου μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς (Πί ν. 761 γ):

*Λεωνίδα
Σολέως*

ἐπ' αὐτῆς δὲ ὑπῆρχεν ἀκέραιος ὑάλινος σκύφος.

Ὁ τρίτος τάφος περιεῖχεν ἐπίσης ἐνεπίγραφον τεφροδόχην (Πί ν. 761 δ) μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς:

*Φίλωνος
Φίλωνος
Ἰστανίου*

καθὼς καὶ τετράωτον ἀγγεῖον μετὰ κεκαυμένων ὀστέων καὶ χονδροειδοῦς πινακίου ἀντὶ πώματος καὶ δύο ὑάλινα ἀλαβαστροειδῆ ἀγγεῖα (Πί ν. 762 α).

Τὸ τρίτον συγκρότημα τῶν τάφων εὐρέθη βαθύτερον τῶν δύο προηγουμένων, ἀμέσως εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ δυτικοῦ πεζοδρομίου τῆς ὁδοῦ Λίνδου καὶ ἀπετελεῖτο ἐκ τριῶν κατεστραμμένων καμαροσκεπῶν τάφων. Οἱ τάφοι οὗτοι οὐδὲν κτέρισμα περιεῖχον.

Τὸ τέταρτον, τέλος, συγκρότημα ἀπετελεῖτο ἐκ δύο κατεστραμμένων ἐπίσης καμαροσκεπῶν τάφων, ἐντὸς τῶν ὁποῖων οὐδὲν εὐρέθη.

Εἰς τὴν τοποθεσίαν Ξηρὰ Βρύση, παρὰ τὸ 11ον χλμ. τῆς ὁδοῦ Ρόδου - Λίνδου καὶ ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ Αἰκατερίνης Σωτρίλλη, ἀνεσκάφησαν τέσσαρες μεταγενέστεροι τάφοι ἀνευ κτερισμάτων. Ἐκ τούτων οἱ τρεῖς ἦσαν λιθοκτιστοί, προχείρου κατασκευῆς, καὶ ὁ τέταρτος, ἐντὸς τοῦ ὁποῖου εὐρέθησαν δύο σκελετοὶ, εἶχε μεγάλας κεραμίδας κατὰ τὰ τοιχώματα καὶ τὴν κάλυψιν. Πρόκειται περὶ χριστιανικοῦ πιθανῶς νεκροταφείου, καθ' ὅσον αἱ κεφαλαὶ τῶν νεκρῶν ἦσαν πρὸς Δ. καὶ αἱ χεῖρες ἐσταυρωμέναι.

Παρὰ τὸ 8ον χλμ. τῆς αὐτῆς ὁδοῦ, παρὰ τὴν διασταύρωσιν τῆς ὁδοῦ Ρόδου - Λίνδου πρὸς Κοσκινὸν ἐκαθαρίσθησαν δύο τάφοι συλημένοι, μεγάλων διαστάσεων. Ὁ εἰς τούτων εἶχε μήκος 2.98, ὕψος 1.20 καὶ πλάτος 1 μ. περίπου, ὁ δεύτερος μήκος 3.10, ὕψος 1.25 καὶ πλάτος 1 μ. περίπου. Τὰ ἀνοίγματα τῶν τάφων τούτων ἦσαν ἀπὸ Δ., εἶχον δὲ λαξευθῆ ἐντὸς τοῦ βράχου. Οἱ τάφοι οὗτοι εἶναι οἱ μόνοι καλῶς σφζόμενοι ἀπὸ πολλοὺς ἀνήκοντας εἰς μεγάλην νεκρόπολιν παρὰ τὴν θέσιν ταύτην καὶ κατὰ τὸ ἀνατολικὸν μέρος τῆς ὁδοῦ, ὡς δεικνύουν ἄπειρα λαξεύματα ἐπὶ τοῦ βράχου. Παρόμοιοι τάφοι ὑπάρχουν καὶ πρὸς Δ. τῆς ὁδοῦ.

Παρὰ τὸ 5ον χλμ. τῆς αὐτῆς ὁδοῦ εὐρέθη λακ-

κοειδῆς ἐπίσης τάφος ἀμφικλινοῦς στεγάζσεως, ὁ ὁποῖος ἐξωτερικῶς ἐφαίνετο ἄθικτος. Ἐντὸς αὐτοῦ δὲν εὐρέθησαν ὀστᾶ εἰ μὴ μόνον τὰ ἐν Πί ν. 762 β ἀγγεῖα.

Χωρίον Βάτι

Ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου παρὰ τὸ χωρίον Βάτι ἀνεσκάφησαν δύο τάφοι ἀποτελούμενοι ἐκ μεγάλων κεραμίδων. Τὰ κρανία τῶν σκελετῶν εὐρέθησαν πρὸς Δ. καὶ αἱ χεῖρες ἐσταυρωμέναι. Προφανῶς πρόκειται περὶ χριστιανικῶν τάφων.

Γ'. ΛΟΙΠΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Ἀκρόπολις Ρόδου

Διὰ χρηματικοῦ ἐντάλματος διατεθέντος ὑπὸ τοῦ Τ.Α.Π. ἐγένετο μετὰ προσοχῆς ἢ κατεδάφισις τῆς παλαιᾶς διωρόφου οἰκίας, ἥτις εὐρίσκετο ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς Πολιέως καὶ τῆς Ἀθηνᾶς Πολιάδος ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τῆς Ρόδου. Ἐντὸς τοῦ οἰκοδομικοῦ ὕλικου τῆς οἰκίας ταύτης ἀνευρέθησαν μόνον μικρὰ θραύσματα κυρίως ἐκ λαρτίου λίθου προερχόμενα πιθανῶς ἐκ τοῦ ἱεροῦ τούτου.

Ἀρχαῖον τεῖχος ἐντὸς τῶν μεσαιωνικῶν τειχῶν

Δι' ἐντάλματος τοῦ Τ.Α.Π. ἐγένετο καθαρῖσμός τοῦ κατὰ τὰ ἔτη 1954 καὶ 1955 ἀνασκαφέντος τμήματος τοῦ ἀρχαίου τειχοῦ τῆς Ρόδου. Ἐκτίσθη περίβολος περὶ αὐτὸ καὶ ἐγένετο ἡ προμήθεια καὶ σύνδεσις τοῦ κιγκλιδώματος, τὸ ὁποῖον ἐλπίζεται, ὅτι θὰ τοποθετηθῆ κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος.

Διαμορφώσεις χώρων

Εἰς τὸν παρὰ τὴν ὁδὸν Ἐθελοντῶν Δωδεκανησίων καὶ ὑπὸ τὰ κτήρια τοῦ Ἐπιμελητηρίου Ρόδου καὶ τῶν ξενοδοχείων Σαβῶ καὶ Μόσχου ἀρχαιολογικῶν χώρων κατεσκευάσθησαν τείχη προστασίας καθ' ὅλην τὴν περίμετρον καὶ ἡ κλίμαξ καθόδου πρὸς αὐτὸν.

Παρόμοιαι ἐργασίαι ἤρχισαν καὶ εἰς τὸ παρὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Στεφάνου Καζούλλη καὶ Βενετοκλέων ὑπὸ τὴν οἰκοδομὴν Χαραλάμπους ἀρχαῖον καὶ εἰς τὴν οἰκίαν Τζερεμέ, ἰδὲ ἀνωτ. σ. 580 κ.ε.

Ἐπίσης ἐξετελέσθησαν ἐργασίαι ἀποβλέπουσαι εἰς τὴν ἀσφάλειαν τῶν Μουσείων καὶ λοιπῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων τῆς πόλεως Ρόδου.

ΓΡΗΓ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

*

Δ'. ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Κατὰ τὸ 1964 ἐγένοντο ἐργασίαι ἀναστηλώσεως καὶ συντηρήσεως εἰς διάφορα σημεῖα τῶν μεσαιωνικῶν τειχῶν τῆς πόλεως Ρόδου, ὡς κάτωθι :

1) Ἐπερατώθη ἡ ἀρξαμένη ἀπὸ τοῦ 1963 ἀναστήλωσις τοῦ νοτίως τῆς πύλης D'Amboise ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ συγκροτήματος τῆς πύλης. Οὗτος εἶχε καταστραφῆ ἐν μέρει ἐκ τῶν ριζῶν ἀναπτυχθείσης περὶ τὸ μέσον του συκῆς, ἐνῶ τὰ ἐναπομένοντα τμήματα αὐτοῦ παρῴσιαζον ἐπικίνδυνον ἀπόκλισιν ἀπὸ τῆς κατακορύφου (Πί ν. 763 α).

2) Εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῶν τειχῶν, μεταξὺ τῆς πύλης D'Amboise καὶ τοῦ προμαχώνος τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἀνακατεσκευάσθησαν πέντε ἐν συνόλῳ ἐπάλλξεις καὶ εὐρὴ ρήγμα τοῦ τοίχου μεταξὺ τῶν δύο πρώτων ἀπὸ Β., τὸ ὁποῖον προεκλήθη ἐκ βομβαρδισμῶν. Αὗται εἶναι συγκεκριμένως ἡ δευτέρα ἀπὸ τοῦ προμαχώνος, πρὸς Β., καὶ ἡ ἕκτη, ἑβδόμη, ἐνάτη καὶ δεκάτη ἀπὸ τῆς πύλης, πρὸς Ν²⁸. Ἡ ἀναστήλωσις ἐγένετο ἐπὶ τῆς βάσει τῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα παρῴχον τὰ σφραζόμενα ἐν μέρει ἀκραῖα καὶ κατώτερα τμήματα τῶν ἐπάλλξεων, ὡς καὶ αἱ παρακείμενα ἐπάλλξεις (Πί ν. 763 β - ζ').

Σποραδικῶς συνεπληρώθησαν τὰ ἀνώτερα τμήματα (ψαλίδια) καὶ τῶν ἄλλων ἐπάλλξεων εἰς τὸ τμήμα τοῦτο τῆς ὀχυρώσεως, δυτικῶς τοῦ Παλατίου τῶν Ἱπποτῶν Ρόδου.

3) Ἐστερεώθη ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς ὄψεως αὐτοῦ ὁ ἀνατολικὸς τοίχος τῆς ὀχυρώσεως περὶ τὸν λιμένα (Ἐμπορεῖδ), εἰς τὸ νότιον ἡμισυ τῆς ἐκτάσεώς του περίπου, ἀπὸ τῆς νεωτέρας Πύλης τῆς Παναγίας ἕως τὴν ἀρχὴν τοῦ μώλου τῶν μύλων. Ἀνακατεσκευάσθησαν ἐπικινδύνως διασπλεθῆντα τμήματα τοῦ τοίχου καὶ περιωρισμένον διαστάσεων ρήγματα καὶ ἐγένετο ἔμφραξις ρωγμῶν καὶ σποραδικὴ ἀντικατάστασις μόνον τῶν λίαν ἐφθαρμένων πορολίθων (Πί ν. 764 α - β). Ἐπίσης ἐστερεώθησαν τὰ παρακείμενα ἀνατολικῶς κτίσματα προμαχῶνων καὶ θολωτῶν ἀποθηκῶν.

Εἰς τὴν ΝΑ. γωνίαν ἀπεκόπη συκῆ, ἡ ὁποία ἀναπτυχθεῖσα ἐντὸς τοῦ τοίχου, εἰς τὸ ὕψος τοῦ περιδρόμου, εἶχε προκαλέσει διασάλευσιν τῶν ὑπερκειμένων ἐπάλλξεων καὶ τῆς γωνίας, μέχρι τοῦ μέσου τοῦ ὕψους αὐτῆς περίπου. Ἐν συνεχείᾳ ἀνακατεσκευάσθη ἡ γωνία καὶ αἱ δύο ἐπάλλξεις περὶ τὴν διόδον, ἡ ὁποία ὑπῆρχεν ἐναῦθα διὰ

τὴν ἐπικοινωνίαν τοῦ περιδρόμου μετὰ τοῦ κυκλικοῦ πύργου ἔμπροσθεν, τοῦ ὁποίου σφάζεται σήμερον μόνον ἡ βάσις²⁹, καὶ ἐστερεώθη τὸ παρὰ τὴν γωνίαν τμήμα τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ τείχους (Πί ν. 764 γ - δ).

4) Εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν ἐπίσης, δυτικῶς τῆς νεωτέρας πύλης τοῦ Κόβα, ἀναστηλώθη ρήγμα, διαστάσεων 2.40 x 2.15 μ., ἐπὶ τῆς νοτίας ὄψεως τοῦ βορείου ἀναλημματικοῦ τοίχου τῆς ἐξωτερικῆς τάφρου.

5) Ἐστερεώθη ὁ νότιος ἀναλημματικὸς τοίχος τῆς τάφρου (Πί ν. 765 α - β) εἰς τὸ πρὸ τοῦ πύργου Heredia τμήμα του καὶ συγκεκριμένως ἀπὸ τῆς νεωτέρας πύλης τῆς Ἐλευθερίας μέχρι τοῦ Δ. ἄκρου τοῦ πύργου.

6) Ἐκ τῶν σφραζομένων δύο μεσαιωνικῶν μύλων ἐπὶ τοῦ μώλου τῶν μύλων ἐστερεώθη ὁ πρῶτος ἀπὸ Δ. δι' ἔμφραξεως τῶν ρωγμῶν του καὶ ἀντικαταστάσεως τῶν ἐφθαρμένων πορολίθων καὶ ὑπεστηλώθη ὁ δεύτερος.

7) Τέλος ἐγένετο μικρὰ ἐργασία ἀνακατασκευῆς, διὰ λόγους ἀσφαλείας τῶν διερχομένων, τμήματος νεωτέρου στηθαίου ἐπὶ τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου τῆς τάφρου, ΒΔ. τῆς πύλης τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου.

Ἐντὸς τῆς παλαιᾶς πόλεως Ρόδου ἐγένοντο στερεωτικαὶ καὶ ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι εἰς πολλὰς οἰκίας, ἰδιοκτησίας τῆς Ὑπηρεσίας, ὡς καὶ συνήθεις ἐργασίαι συντηρήσεως εἰς τὰ ἀρχαιολογικὰ κτήρια τῆς ὁδοῦ τῶν Ἱπποτῶν καὶ εἰς τὸ Ἱπποτικὸν «Ναυαρχεῖον», ἐπὶ τῆς πλατείας Ἐβραίων Μαρτύρων.

Πλέον ἐκτεταμέναι ἐργασίαι ἐγένοντο εἰς τὰς οἰκίας ἐπὶ τῶν ὁδῶν Εὐριπίδου 9, Ἡρίνης 7, Δημοσθένους 49Χ καὶ Αἰσχύλου 12. Περιωρισμέναι στερεωτικαὶ ἐργασίαι ἐγένοντο εἰς τὰς οἰκίας ἐπὶ τῶν ὁδῶν Περικλέους 25Μ, Γαβαλᾶ 11, Ἀρχιεπισκόπου Εὐθυμίου 50, Ἀντιφάνους 14, Ἀντιφάνους 25Μ, Τιμοκρέοντος 1Β, Τιμοκρέοντος 35Α καὶ Κισθηνίου 1. Ἐπίσης ἀνακατεσκευάσθη διὰ ξυλίνων δοκῶν καὶ «πατελιᾶς» ἡ κατεστραμμένη στέγη καὶ ἐστερεώθη σποραδικῶς ὁ δυτικὸς τοίχος τῆς παρὰ τὴν πύλην τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου ἐκκλησίας Κυζιλ Καποῦ Μεστζίδ³⁰.

Τέλος ἀντικατεστάθησαν αἱ ἐφθαρμέναι ξυλίνα καλύψεις τῶν τριῶν μεσαιωνικῶν μύλων ἐπὶ τοῦ μώλου τοῦ Ἁγίου Νικολάου καὶ ἀνακατεσκευάσθη ρήγμα τοίχου τῆς ἐκτὸς τῶν τειχῶν, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Βενετοκλέων ἀριθ. 26, κειμένης ἀγροικίας, τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας.

29. Α. Gabriel ἔ.ἀ., σ. 58, εἰκ. 32.

30. Α. Gabriel ἔ.ἀ., τόμος II, σ. 202.

28. Α. Gabriel ἔ.ἀ. τόμος I, εἰκ. 7 καὶ πίν. V.

Περιορισμένοι στερεωτικοί έργασιαί ἐγένοντο ὑπὸ τῆς Ἐφορείας καὶ εἰς τὰς νήσους Ἄστυά-
λαιαν καὶ Σύμην.

Εἰς τὴν Ἄστυάλαιαν ἐστερεώθη δι' ἀρμολο-
γημάτων τὸ ἐπικλινὲς κάτω μέρος (σκάρπα) τοῦ
μεσαιωνικοῦ τείχους καὶ παλαιαὶ οἰκίαι, σφζό-
μεναι ἐντὸς τοῦ φρουρίου. Πρὸς τούτοις ἐνισχύθη
ἡ διὰ συρματοπλεγμάτων περίφραξις τῶν παλαιο-
χριστιανικῶν βασιλικῶν τοῦ Καρέκλη εἰς Μαλ-
τεζάναν καὶ τοῦ Ἁγίου Βασιλείου εἰς τὸ Λειβάδι.

Εἰς τὴν Σύμην ἐστερεώθησαν ἐν μέρει δύο ἀρ-
χοντικαὶ οἰκίαι τοῦ Χωριοῦ: ἡ οἰκία πρῶην
Χατζηαγαπητοῦ Πετρίδη, ἡ ὁποία ἐδωρήθη προσ-
φάτως εἰς τὴν Ὑπηρεσίαν, καὶ ἡ οἰκία Φαρμακί-
δη, εἰς τὴν ὁποίαν φυλάσσεται προσωρινῶς ἡ
ἀρχαιολογικὴ συλλογὴ τῆς νήσου.

Εἰς τὴν μονὴν Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου
Πάτιμου συνεχίσθησαν αἱ ἐργασιαὶ διὰ τὴν ἀπο-
περάτωσιν τοῦ ἔργου. Συγκεκριμένως ἐτοποθε-
τήθησαν τὰ μεταλλικὰ κουφώματα τοῦ φωταγωγοῦ
καὶ κατεσκευάσθησαν μαρμαρίναι πλακοστρώ-
σεις τῶν δαπέδων καὶ τῶν ἐσωτερικῶν κλιμάκων
εἰς τὸ Σκευοφυλάκιον καὶ τὴν Βιβλιοθήκην.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ

Ε'. ΠΕΡΙΟΔΕΙΑΙ

Κατὰ τὸ 1964 ἡ Ἐπιμελήτρια Βυζαντινῶν Ἀρ-
χαιοτήτων μετέβη τρις εἰς τὴν νήσον Σύμην δι'
ὕπηρεσιακὰ θέματα καὶ πρὸς παρακολούθησιν
τῶν ἐκτελεσθεισῶν ἐργασιῶν.

Ἐπίσης ἀνέφερε περὶ τῆς καταστάσεως τῶν μνη-
μείων Σύμης καὶ περὶ τῶν ἀναγκῶν στερεώσεως
καὶ ἀποκαταστάσεως τῶν παλαιῶν οἰκιῶν τοῦ
Χωριοῦ καὶ ἰδιαιτέρως τῶν οἰκιῶν πρῶην Χατζη-
αγαπητοῦ Πετρίδη καὶ Εἰρ. Μαλαξοῦ - Χάσκα,
ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῆς ἀρχιτέκτονος δ. Γ. Μίχα.

Αἱ ἀπομένονσαι παλαιαὶ οἰκίαι καὶ κυρίως
ἐκεῖναι αἱ ὁποῖαι, ἀνήκουσαι εἰς τὸν ἀπλούστερον
ἀρχιτεκτονικὸν τύπον, ὡς τῆς Χάσκα, διασφύζουσι
εἰς καλὴν κατάστασιν καὶ τὴν ξυλόγλυπτον, τυ-
πικὴν ἐσωτερικὴν ἐπίπλωσιν εἰς τὸ μοναδικὸν
δωμάτιον, τὴν σάλαν, ἐμελετήθησαν καὶ ἐφωτο-
γραφήθησαν³¹.

Κατὰ τὴν τελευταίαν μετὰβασίν της τέλος ἐ-
φρόντισε διὰ τὴν μεταφορὰν εἰς Ρόδον ἀγορα-
σθέντων ὑπὸ τῆς Ἐφορείας ξυλόγλυπτον, τὰ ὁποῖα
διεσφύθησαν ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ κατεδαφισθεισῶν,
λόγῳ ἐτοιμορροπίας, οἰκιῶν. Ταῦτα εἶναι μουσάν-

τρα (Πί ν. 766 α), δύο ἐρμάρια (Πί ν. 766 β),
ράφι καὶ εἰκονοστάσιον τοῦ 19ου αἰῶνος, λαϊκῆς
νεοκλασσικῆς τεχνοτροπίας, τὰ ὁποῖα ἐτοποθετή-
θησαν, ὡς ἀντιπροσωπευτικὰ ἔργα τῆς συμακῆς
ξυλόγλυπτικῆς τέχνης, εἰς τὴν Λαογραφικὴν καὶ
Κοσμητικὴν Συλλογὴν τοῦ Μουσείου διὰ τὴν ἀ-
ναπαράστασιν ἐσωτερικοῦ παλαιᾶς συμακῆς οἰ-
κίας.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ

*

ΛΕΡΟΣ

Εἰς τὴν Λέρον, κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν κλι-
τὸν τοῦ ὑψώματος τοῦ Κάστρου, ἀριστερὰ τῆς
ὁδοῦ ἀναβάσεως καὶ ὑπὲρ τὸ ἀκρωτήριον τὸ ὀνο-
μαζόμενον «Σκυλάγκρεμος», ἀνεσκάφησαν, ἐπὶ
τῇ εὐκαιρίᾳ διανοίξεως νέας ὁδοῦ πρὸς Κά-
στρον, λείψανα δύο παραλλήλων τοίχων, σφ-
ζομένων εἰς δύο δόμους, μετ' στοιχειῶδη διάκρι-
σιν, ἐκ μεγάλων, τὸ πλεῖστον, λίθων ἀδρῶς ἐπεξ-
ειργασμένων κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν τῶν ἐπιφά-
νειαν. Λίθοι τινές, παρουσιάζοντες ἔξεργον, εἶ-
ναι ἐνταῦθα πιθανῶς εἰς δευτέραν χρῆσιν. Παρε-
τηρήθη ἄφθονος χρῆσις μεταγενεστέρου κονιά-
ματος καὶ ἐκ τῆς ἐπιχώσεως μετὰ τῶν δύο τού-
των τοίχων συνελέγησαν τεμάχια μιᾶς τριφυλλο-
στόμου οἰνοχόης, ἀβαφοῦς, μετὰ παραλλήλων χα-
ρακτῶν γραμμῶν, πιθανότατα ὑστέρως ρωμαϊκῆς
ἐποχῆς.

Ὀλίγη νοτιότερον ἀνεσκάφησαν τὰ λείψανα
ἐνὸς σχεδὸν ἡμικυκλικοῦ κατασκευάσματος, πι-
θανῶς μύλου ἢ πύργου, μεσαιωνικῶν ἢ νεωτέρων
χρόνων.

Ἐν μέρει ὑπὸ τὴν θεμελίωσιν τούτου ἀπεκαλύ-
φθησαν ἐπιμελῶς τοποθετημένα, προφανῶς ὑπὸ
τῶν κατασκευαστῶν αὐτοῦ, τὰ λείψανα μιᾶς ἀρ-
χαίας παιδικῆς ταφῆς: τεμάχια ἐνὸς τεθραυσμέ-
νου χονδροειδοῦς καὶ ἀκοσμήτου εὐρυστόμου
πίθου, λείψανα ὀστῶν, παιδικῶν κρανίων καὶ ἡ
ἐν Πί ν. 766 γ χαλκῆ ἀρχαϊκῆ πόρπη.

Φαίνεται, ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην ὑπῆρ-
χεν ἀρχαῖον νεκροταφεῖον, καὶ ἀξίζει νὰ σημειω-
θῇ, ὅτι ὑπάρχουν ἐντόπια μαρτυρία ἀνευρέσεως
«ἀρχαίων τάφων» βορειότερον τοῦ χώρου τῆς
ἀνασκαφῆς, παρὰ τὰς δύο βυζαντινὰς δεξαμενάς,
ὅπου διακρίνονται, ἀσαφῶς πάντως, λαξεύματα
εἰς τοὺς βράχους.

Ι. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

*

31. Ἁ. Ταρσοῦλη, Δωδεκάνησα, Ἀθήναι 1950, Τόμος Γ',
σ. 280 - 282.

ΝΙΣΥΡΟΣ

Κατὰ τὴν εἰς Νίσυρον μετάβασίν μου προέβην ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰς τὴν περισυλλογὴν ἀρχαίων τινῶν, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἐκτεθειμένα εἰς διάφορα περὶ τὸ Μανδράκιον σημεῖα καὶ ἐναπέθεσα ταῦτα προσωρινῶς ἐντὸς μικρᾶς ἀποθήκης τοῦ Δήμου καὶ εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν τοῦ Σχολείου — τινῶν ἐκ τῶν ἀρχαίων τούτων παρέχονται ἐνταῦθα ἀπεικονίσεις ὡς πρῶται πληροφορίαι — ἀφ' ἐτέρου δὲ προέβην εἰς τὴν ἐκτέλεσιν ἐργασιῶν συντηρήσεως τοῦ ὑπὲρ τὴν Παναγίαν τὴν Σπηλιανὴν μεσαιωνικοῦ φρουρίου.

Ἐκ τῶν περισυλλεγέντων ἀρχαίων, γλυπτῶν, ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, βωμῶν καὶ ἐπιγραφῶν, ἀξιολογώτερα εἶναι τὰ κάτωθι:

1. ΓΛΥΠΤΑ: Τὸ ἐν Πί ν. 767 α τμήμα ἐπιτυμβίας στήλης παριστῶν ἐπὶ δυσαναλόγως μεγάλων διαστάσεων θρόνου καθημένην ἀνδρικήν μορφήν.

Τὸ ἐν Πί ν. 767 γ κάτω μέρος μαρμαρίνου ἀνδριάντος.

Τὸ ἐν Πί ν. 767 β τμήμα νεκροδείπνου.

Ὁ ἐν Πί ν. 768 α μαρμάρινος βωμός, ἡ ἐπιγραφή τοῦ ὁποίου εἶχε καλαιότερον δημοσιευθῆ.

2. ΝΕΟΛΙΘΙΚΑ: Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν τὰ ἐν Πί ν. 768 β-γ εἰκονιζόμενα τρία νεολιθικά ἀγγεῖα. Παλαιότερον ἦτο γνωστὸν ἐν μαρμάρινον ἀκέφαλον εἰδῶλιον κυκλαδικοῦ τύπου εἰς τὸ Βερολίνον ὡς προερχόμενον ἐκ Νισύρου³² καὶ ἦ ἐν Fr. Matz, Die Ägäis, Hand. Arch. VI, II σ. 192 εἰδησις. Διὰ τῶν τριῶν τούτων ἀγγείων πιστοποιεῖται ἡ ὑπαρξὶς ζωῆς ἀπὸ τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς ἐπὶ τῆς νήσου.

Συντηρήσεις μεσαιωνικοῦ φρουρίου

Τὸ μέρος τοῦτο τοῦ μεσαιωνικοῦ φρουρίου εὐρισκόμενον ὑπὲρ τὰς οἰκίας τοῦ Μανδρακίου εἶχε καταστραφῆ κατὰ τὴν θεμελίωσιν καὶ εἰς τὸ ἀμέσως ὑπὲρ τὴν θεμελίωσιν μέρος τῆς ἀνωδομῆς, καὶ πλὴν τοῦ κινδύνου ὀλικῆς καταρρεύσεώς του, ἀπετέλει καὶ κίνδυνον διὰ τὰς ὑπὸ τὸ φρούριον κατοικουμένας οἰκίας. Εἰς τὸν Πί ν. 769 α εἰκονίζεται ἡ κατάστασις τούτου πρὸ τῆς ἐπισκευῆς, εἰς δὲ τὸν Πί ν. 769 β μετὰ τὴν ἐπισκευήν.

ΝΕΑ ΑΠΟΚΤΗΜΑΤΑ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΡΟΔΟΥ

Παρέχονται εἰκόνες τριῶν ἐκ τῶν ἀξιολογωτέρων νέων ἀποκτημάτων. Κεφαλὴ ἐξ ἀναγλύ-

32. Ant. Sculpt. Mus. Berl. No 575 καὶ BSA 52 (1957) σ. 119, 217.

φου ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς (Πί ν. 770 α). Κορμὸς «ἀποσανδαλιουμένης» Ἀφροδίτης (Πί ν. 770 β). Ἀρχιτεκτονικὸν μέλος (θησαυρός;)

ἸϚ·ΧϚ·ΝΙΚΑ·ΧϚ·ΒΑΣΙΛΕΥ
·ΕἶΣΤΑΠΑΝΤΑΘΛΑ·ΝΟΥΝϚ·
ΟϚΙΟϚ + ΑΥΤΟΠΡΟΑΪΡΕΤΟϚ

Σχέδ. 8. Βυζαντινὴ ἐπιγραφή ἐπὶ ἀρχαίας ἐπιτυμβίας στήλης

(Πί ν. 771 α) καὶ τμήμα ἀρχαίας μαρμαρίνης στήλης μετὰ βυζαντινῆς ἐπιγραφῆς (Σχέδ. 8· Πί ν. 771 β).

Εὐρετήριο ἀρχαίων ὁδῶν

1)	Ὁδὸς P2α	σελ.	592
2)	» P2δ	»	592
3)	» P3α	»	593
4)	» P15	»	594
5)	» P17	»	580
6)	» P18β	»	578 κ.έ.
7)	» P19α	»	579/80
8)	» P19β	»	579/80, 589, 591
9)	» P20α	»	579
10)	» P24	»	582, 584/5
11)	» P24α	»	584
12)	» P24β	»	585
13)	» P27	»	596
14)	» P27α	»	593
15)	» P28α	»	580, 582
16)	» P29α	»	580
17)	» P30	»	579
18)	» P30α	»	579/80, 596
19)	» P32β	»	582
20)	» P33α	»	589/591
21)	» P33β	»	589
22)	» P34α	»	585, 587, 589
23)	» P34β	»	584, 591
24)	» P34γ	»	584
25)	» P35β	»	584
26)	» P36	»	592
27)	» P36α	»	592

Σημ.: Αἱ διὰ πρώτην φοράν κατὰ τὸ ἔτος 1964 διαπιστωθεῖσαι ὡς πραγματικαὶ ἢ ἄγνωστοι προηγουμένως ἀποκαλυφθεῖσαι νῦν νέα ὁδοὶ σημειοῦνται ἀνωτέρω δι' ἡμιμαῦραν στοιχείων.

ΓΡΗΓ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΥΠΡΟΥ¹

Ἐκ τῆς ἀνακηρύξεως τῆς Κύπρου εἰς ἀνεξάρτητον κράτος τὸν Αὐγούστου τοῦ 1960, ἡ Κυβέρνησις τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας ἐπέδειξε ζωηρότατον ἐνδιαφέρον διὰ τὴν συντήρησιν τῶν ἀρχαίων μνημείων, τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἀρχαιολογικῶν Μουσείων καὶ τὴν εἰς μεγάλην κλίμακα διενέργειαν ἀνασκαφῶν ἐν τῇ νήσῳ (Σχ ε δ. 1). Ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Δρος Π. Δικαίου (μέχρι τοῦ 1963) καὶ τοῦ υπογράφοντος κατόπιν, τὸ Τμήμα Ἀρχαιοτήτων τῆς Κύπρου ἐπεξέτεινε τὴν δραστηριότητά του εἰς πλείστους τομεῖς τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐπιστήμης². Εἰς τὴν ἔκθεσιν αὐτὴν, τὴν πρώτην περὶ Κύπρου, τὴν ὁποίαν φιλοξενεῖ τὸ Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον, περιγράφεται ἡ ἐν τῇ νήσῳ ἀρχαιολογικὴ δραστηριότης κατὰ τὸ ἔτος 1964, συγχρόνως δὲ γίνεται προσπάθεια νὰ κατατοπισθῇ ὁ ἀναγνώστης διὰ βραχέων ἐπὶ τῶν κυριωτέρων ἐπιτεύξεων τῶν τελευταίων ἐτῶν, εἰδικῶς εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν.

A. ΜΟΥΣΕΙΑ

Τὸ Κυπριακὸν Μοσεῖον ἐν Λευκωσίᾳ ἀποτελεῖ τὸ κυριώτερον ἀρχαιολογικὸν Μοσεῖον τῆς νήσου. Τὸ κτήριο, εἰς τὸ ὁποῖον στεγάζεται, ἤρχισε νὰ οἰκοδομῆται τὸ 1909, περιέλαβε δὲ τελικῶς ἐννέα αἰθούσας. Νεαὶ μεγάλαι αἰθούσαι καὶ ἀποθήκαι προσετέθησαν προσφάτως εἰς τὸ παλαιὸν κτήριο (1959-1961). Οὕτω, ὁ χώρος ἐκθέσεως καὶ ἀποθηκεύσεως σχεδὸν ἐδιπλασιάσθη. Εἰς δύο ἐκ τῶν νέων αἰθουσῶν ἔχουν ἤδη ἐκτεθῆ, ἀντιστοίχως, ἐπιτύμβιοι ἀνάγλυφοι στήλαι καὶ ἐπιγραφαί, εἰς ἑτέραν δὲ μεγάλην αἶθουσαν ἐτοιμάζεται ἡ ἔκθεσις εὐρημάτων ἐκ τῶν προσφάτων ἀνασκαφῶν τῆς Ἐγκώμης, Κιτίου καὶ Παλαιπάφου. Εἰς τὸ κτήριο τοῦ Κυπριακοῦ Μοσεῖου λειτουργεῖ ἀπὸ τοῦ 1960 ἀρτίως ἐφοδιασμένον ἐργαστήριον καὶ χημεῖον. Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Τμήματος Ἀρχαιοτήτων, ἡ ὁποία στεγάζεται εἰς τὸ κτήριο τοῦ Κυπριακοῦ Μοσεῖου, περιλαμβάνει περίπου 6.000 τόμους βιβλίων.

Εἰς τὰς πόλεις Λάρνακα, Λεμεσὸν καὶ Πάφον λειτουργοῦν ἐπαρχιακὰ Μοσεῖα, περιλαμβάνον-

1. Ἐπιθυμῶ ὅπως εὐχαριστήσω πάντας τοὺς συναδέλφους τοῦ Τμήματος Ἀρχαιοτήτων, οἱ ὅποιοι προθύμως παρέσχον πληροφορίας σχετικὰς μετὰ τὰς ὑπ' αὐτῶν διενεργηθείσας ἀνασκαφὰς καὶ ἀναστήλωσεις. Αἱ φωτογραφίαι καὶ τὰ σχέδια τῆς ἐκθέσεως ταύτης ὀφείλονται εἰς τὰς τεχνικὰς ὑπηρεσίας τοῦ Τμήματος Ἀρχαιοτήτων.

2. Λεπτομέρεια περὶ τῶν ἀνασκαφῶν τῶν διενεργηθεισῶν κατὰ τὴν τελευταίαν πενταετίαν δίδονται κατ' ἔτος εἰς τὰ Χρονικά τοῦ BCH.

τα εὐρήματα ἐκ τῶν ἀντιστοίχων περιφερειῶν, εἰς δὲ τοὺς ἀρχαιολογικοὺς χώρους Κουρίου καὶ Παλαιπάφου ὑπάρχουν τοπικὰ Μοσεῖα στεγάζοντα τὰ εὐρήματα ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῶν χώρων τούτων. Ἀπὸ τοῦ 1960 λειτουργεῖ καὶ εἰς Ἀμμόχωστον ἐπαρχιακὸν Μοσεῖον, ἡ ἔκθεσις τῶν ἀντικειμένων ὅμως δὲν ἔχει ὀλοκληρωθῆ. Νέον μουσειακὸν κτήριο ὀικοδομήθη καὶ εἰς τὴν Πάφον, εἰς τὸ ὁποῖον ἤρχισεν ἡ ἔκθεσις ἀντικειμένων ἀπὸ τοῦ 1964.

α. Νέα ἀποκτήματα τοῦ Κυπριακοῦ Μοσεῖου κατὰ τὸ 1964:

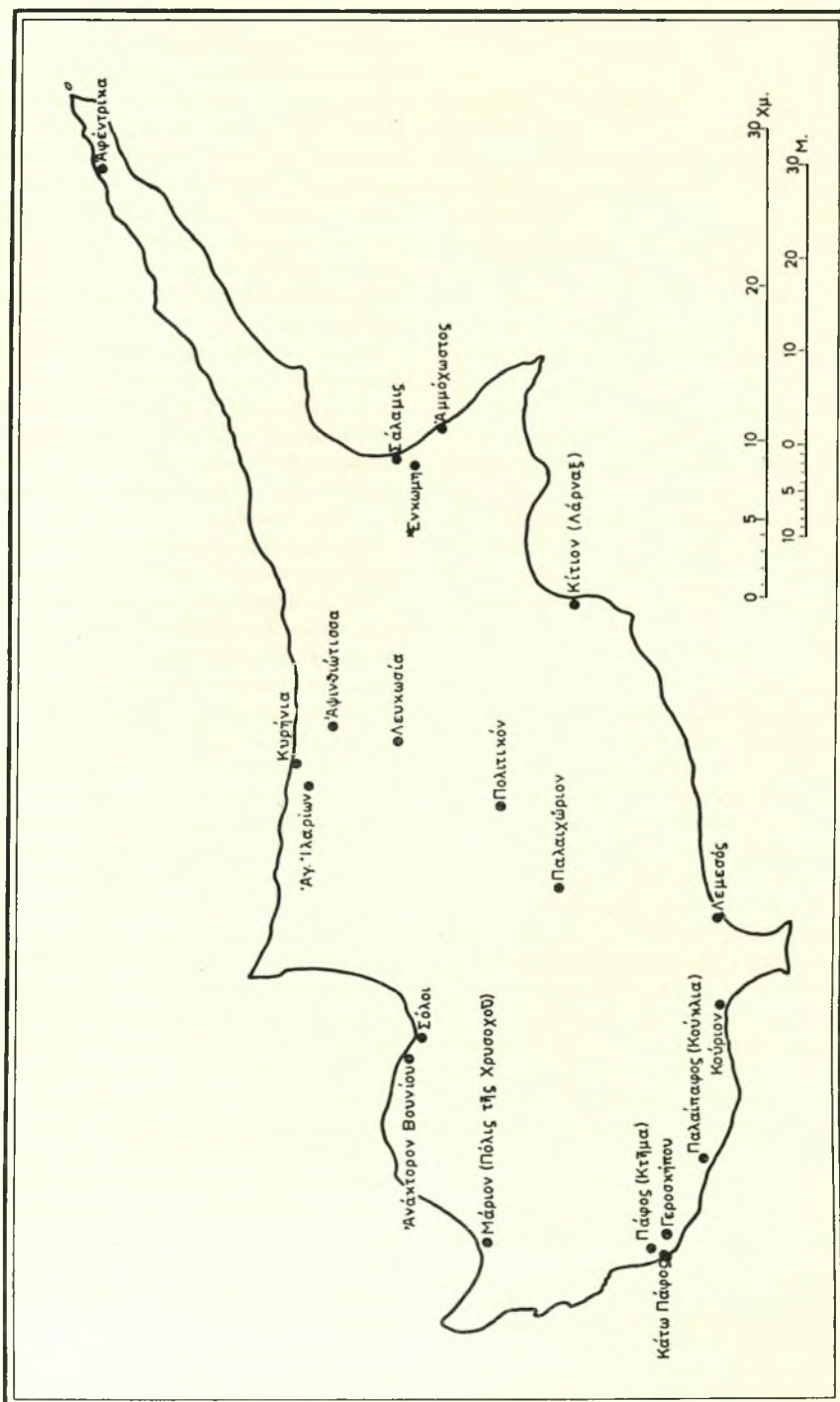
1) Τρία ζεύγη ἀργυρῶν ψελίων, ἐξ ὧν τὰ δύο καταλήγουν εἰς κεφαλὰς ἐχιδνῶν (Πί ν. 773 α). Ταῦτα προέρχονται ἐκ τῆς νεκροπόλεως τοῦ ἀρχαίου Μαρίου (σημερινή πόλις τῆς Χρυσοχοῦ) ἐπὶ τῆς βορείου ἁκτῆς τῆς νήσου. Ὁ τύπος οὗτος τῶν ψελίων ἀπαντᾷ κυρίως κατὰ τὴν κυπροκλασσικὴν περίοδον.

2) Σκαραβαῖος ἐκ χαλκηδονίου λίθου προερχόμενος καὶ πάλιν ἐκ τοῦ ἀρχαίου Μαρίου (Πί ν. 773 β) μετὰ παράστασιν Ἐρμοῦ φέροντος πέτασον καὶ χλαμύδα ἐπὶ τῶν ὤμων καὶ τῶν βραχιόνων. Εἰς τὴν ἀριστερὰν χεῖρα κρατεῖ τὸ κηρύκειον. Ὁ θεὸς παρίσταται ὀκλάζων καὶ σπληριζόμενος ἐπὶ τοίχου. Κατὰ τὴν δ. Vollenweider, ὁ σκαραβαῖος οὗτος εἶναι ἔργον τοῦ τεχνίτου Σήμονος, γνωστοῦ ἐξ ἄλλων σφραγίδων, αἱ ὁποῖαι φέρουν τὸ ὄνομά του καὶ χρονολογοῦνται περὶ τὰ τέλη τοῦ 6ου ἢ τὸν 5ον αἰῶνα π.Χ.

3) Ἐκ τῆς πλουσίας συλλογῆς ἀγγείων, τὰ ὁποῖα ἀπέκτησε τὸ Κυπριακὸν Μοσεῖον, ἀναφέρονται ἐντὶ λαβῶν δύο ἐσχηματοποιημένας κεφαλὰς βοῶν (Πί ν. 774 α-β). Ἐπὶ τῶν ὤμων φέρει πλὴν τοῦ γεωμετρικοῦ διακόσμου καὶ παραστάσεις πτηνοῦ, ἰχθύος καὶ ἀνθρωπίνης μορφῆς. Τὸ ἀγγεῖον τοῦτο, χρονολογούμενον εἰς τὸν 8ῶον αἰ. π.Χ. ἀποτελεῖ ἓν ἐκ τῶν πρώτων δειγμάτων τοῦ ζωγραφικοῦ ρυθμοῦ τῆς κυπρογεωμετρικῆς περιόδου πρὸ τῆς πλήρους ἐξελικτικῆς του κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα. Ὑψος 0,365 μ.

4) Πήλινον εἰδῶλιον τῆς ὑστέρως ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ παριστάνον γυνὴν γυναικεῖαν μορφήν βαστάζουσαν βρέφος (Πί ν. 775 α). Ὁ τύπος οὗτος εἶναι γνωστός ἐν Κύπρῳ καὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ κατὰ τὸ δευτέρον ἡμισυ τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος π.Χ. Ὑψος 0,14 μ.

5) Τὸ ἄνω ἡμισυ πήλινου εἰδῶλιου, παριστάνοντος γυναικεῖαν μορφήν καθημένην, τοῦ γνωστοῦ τύπου τῆς κυπροκλασσικῆς περιόδου, ὁ ὁποῖος ἀπαντᾷ συνήθως ἐντὸς τάφων, κυρίως εἰς τὸ ἀρχαῖον Μάριον (Πί ν. 775 β). Ἰδιαιτέρα

Σχέδ. 1. Χάρτης τῆς Κύπρου, ἐφ' οὗ σημειοῦνται αἱ διενεργηθεῖσαι ἀνασκαφαί

φροντίς ἐλήφθη ὑπὸ τοῦ τεχνίτου διὰ τὴν ἀπόδοσιν τῆς μελαγχολικῆς ἐκφράσεως τοῦ προσώπου καὶ τοῦ πλουσίου εἰς πτωχὰς χιτῶνος.

B. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

1. Ἀνασκαφὴ Κιτίου

Ἡ ἀρχαία πόλις Κίτιον, ἐπὶ τῆς νοτίας ἀκτῆς τῆς νήσου, κειμένη εἰς τὸν χώρον ἀκριβῶς ὅπου εἶναι σήμερον ἐκτισμένη ἡ Λάρναξ, ἦτο μία τῶν σπουδαιότερων πόλεων τῆς Κύπρου κατὰ τὴν ἱστορικὴν περίοδον, γνωστὴ κυρίως κατὰ τὸν 8ον καὶ 7ον αἰῶνα π.Χ. ὡς φοινικικὴ ἀποικία. Τυχαῖα εὐρήματα ὠδήγησαν εἰς ἀνασκαφὰς εἰς τὸ Κίτιον κατὰ τὸ 1959, ἔκτοτε δὲ τὸ Τμήμα Ἀρχαιοτήτων, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ γράφοντος, συνεχίζει τὰς ἀνασκαφὰς ἐπὶ εὐρείας κλίμακος. Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε διεξαχθεισῶν ἐρευνῶν συνάγεται ὅτι ὁ χώρος τοῦ ἀρχαίου Κιτίου ἐχρησιμοποίηθη τὸ πρῶτον ὡς νεκρόπολις κατὰ τὴν πρῶτον καὶ τὴν μέσην ἐποχὴν τοῦ χαλκοῦ (περὶ τὸ πρῶτον ἡμισυ τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος). Κατὰ τὴν ὑστέραν ἐποχὴν τοῦ χαλκοῦ, ἥτις συμπίπτει πρὸς τὴν ἐπέκτασιν τοῦ Μυκηναίων ἀνὰ τὴν ἀνατολικὴν Μεσόγειον, ἰδρύθη ἡ πόλις, ἔχουσα λιμένα καὶ περιβαλλομένη ὑπὸ ἰσχυροῦ τείχους. Ἀνεσκάφη μέρος τῆς πόλεως εἰς τὴν τοποθεσίαν «Χρυσοπολίτισσα», ὅπου ἀνεκαλύφθησαν οἰκίαι τοῦ 14ου καὶ 13ου αἰῶνος π.Χ. καθὰς καὶ ἐργαστήρια, ἐπὶ τῶν δαπέδων τῶν ὁποίων ἀνευρέθησαν μεγάλα ποσότητες σκωρίας χαλκοῦ. Ἐκ τούτου καὶ ἐξ ἄλλων ἐνδείξεων συνάγεται, ὅτι εἰς τὴν πόλιν ταύτην ἐγένετο κατεργασία τοῦ χαλκοῦ, πιθανώτατα δὲ καὶ ἐξαγωγή τοῦ μεταλλεύματος τούτου ἐκ τοῦ λιμένος τῆς πόλεως.

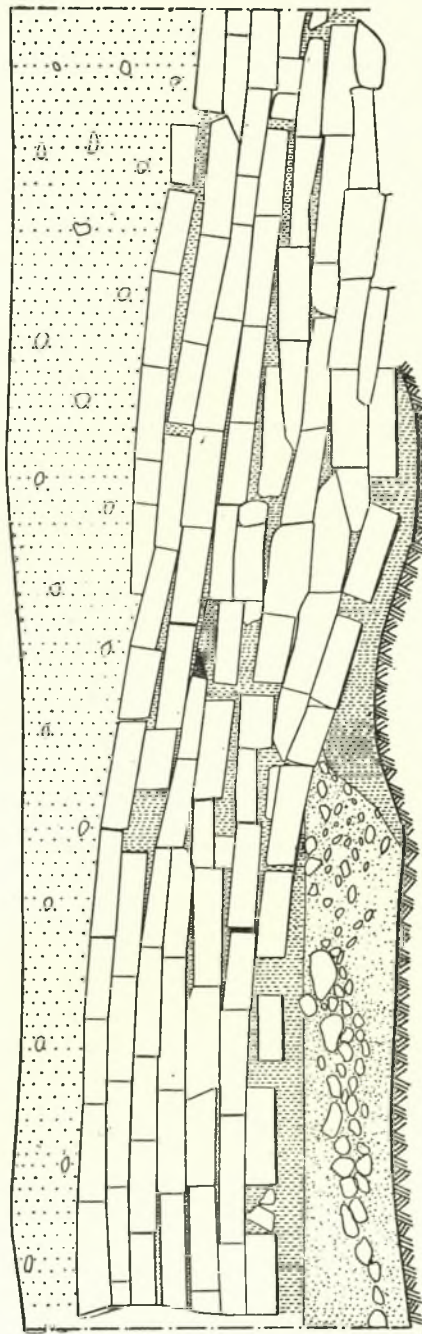
Οἱ τάφοι τοῦ 14ου καὶ 13ου αἰῶνος π.Χ., σύγχρονοι δηλαδὴ τῶν κατοικιῶν, ἐδρίσκονται ἐντὸς τῶν αὐτῶν τῶν οἰκιῶν, λαξευμένοι ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ βράχου, ὡς ἀκριβῶς καὶ εἰς τὴν Ἐγκωμην, ἀκμάσασαν κατὰ τὴν ἰδίαν περίοδον. Ὁ πλοῦτος τῶν κτερισμάτων τῶν τάφων τοῦ Κιτίου εἶναι μοναδικός, χαρακτηριστικὸν καὶ τοῦτο τῆς σπουδαιότητος τῆς πόλεως. Μεταξὺ τῶν κτερισμάτων συγκαταλέγονται πλεῖστα αἰγυπτιακὰ ἀντικείμενα, σκαραβαῖοι, σφραγιδοκύλινδροι μὲ παραστάσεις αἰγυπτιαζόντος ρυθμοῦ, ἀλαβάστρινα ἀγγεῖα, κοσμήματα καὶ ἀγγεῖα ἐκ φαγεντιανῆς. Ἴσως νὰ ἀποτελῇ τοῦτο ἐνδείξιν τῶν σχέσεων μεταξὺ τῆς πόλεως ταύτης καὶ τῆς Αἰγύπτου, εἰς τὴν ὁποίαν ἀσφαλῶς θὰ ἐξήγето χαλκός. Ἐὰν δὲ λάβωμεν ὄψιν τὰ κείμενα τῶν πινακίδων τῆς Τέλ - ἔλ - Ἀμάρνα, θὰ ἐκτιμήσωμεν ἔτι περισσότερον τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν ἀποκτᾷ τὸ Κί-

τιον διὰ τὴν μελέτην τῆς Κυπριακῆς ἀρχαιολογίας τῆς ὑστερας ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ.

Πλεῖστα εἶναι τὰ χρυσᾶ ἀντικείμενα ἐκ τῶν τάφων. Εἰς ἓνα καὶ μόνον ἐκ τούτων ἀνευρέθησαν δεκατέσσαρες χρυσαὶ ταινίαι (Πί ν. 776 α). Τὰ μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα, πολλὰ τῶν ὁποίων φέρουν παραστάσεις τοῦ καλουμένου «ζωγραφικοῦ» ρυθμοῦ, ἀποτελοῦν τὸ μεγαλύτερον ποσοστὸν τῶν κτερισμάτων (Πί ν. 776 γ). Τὸ σπουδαιότερον ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἀνευρεθέντων ἀντικειμένων κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Κιτίου εἶναι κωνικὸν ρυτὸν ἐκ φαγεντιανῆς, τοῦ ὁποῦ ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια κοσμεῖται διὰ πολυχρῶμων παραστάσεων ἀνθρωπίνης μορφῆς καὶ τετραπόδων, βοῶν καὶ αἰγῶν (Πί ν. 776 β). Τὸ ρυτὸν τοῦτο ἀποτελεῖ ἔργον σπανίας τέχνης, ρυθμοῦ αἰγαιοανατολικοῦ, τῶν ἀρχῶν τοῦ 13ου αἰῶνος π.Χ.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ 13ου αἰῶνος ἡ πόλις μεταβάλλει τελειῶς ὄψιν. Νέα μεγαλοπρεπῆ κτήρια οἰκοδομοῦνται ἐπὶ τῶν παλαιῶν, ἐκ μεγάλων πελεκητῶν λίθων, ὅμοια πρὸς τὰ ἀνευρεθέντα εἰς Ἐγκωμην (Πί ν. 776 δ). Ἐπὶ τῶν δαπέδων τῶν οἰκιῶν τούτων ἀνευρέθησαν ὄστρακα τῆς ΥΕ III Γ I περιόδου, τοῦτο δὲ ἐπιτρέπει τὴν συσχέτισιν τῶν νέων τούτων κτηρίων πρὸς τὴν ἀφίξιν τῶν πρῶτων Ἀχαιῶν ἀποίκων. Ἐντὸς μικροῦ χρονικοῦ διαστήματος αἱ οἰκίαι αὗται κατεστράφησαν, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 12ου αἰῶνος, ὑπὸ τῶν γνωστῶν ὡς Λαῶν τῆς θαλάσσης, τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐπιδρομῶν τῶν ὁποίων παρατηροῦμεν καὶ εἰς τὴν Ἐγκωμην. Εἰς τὴν ἀνοικοδομηθεῖσαν πόλιν ὑπάρχουν ἐμφανῆ δείγματα τῆς ἀφίξεως καὶ νέου κύματος Ἀχαιῶν ἀποίκων, περὶ τὰ μέσα τοῦ 12ου αἰῶνος π.Χ. Ἐπὶ τῶν δαπέδων τῶν νέων οἰκιῶν ἀφθονοῦν τὰ ὄστρακα τοῦ ρυθμοῦ τοῦ σιτοβολῶνος. Ὅταν καὶ ἡ πόλις αὕτη κατεστράφη, περὶ τὰ μέσα τοῦ 11ου αἰῶνος, ἤρχιζεν ἤδη ἡ ἐποχὴ τοῦ σιδήρου. Ἐνῶ κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν εἰς τὴν ὑπόλοιπον νήσον ὄλαι σχεδὸν αἱ μέχρι σήμερον γνωστὰ πόλεις τῆς ὑστερας ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ ἐγκατελείποντο, εἰς τὸ Κίτιον παρατηρεῖται ἡ ἴδρυσις νέας πόλεως, ἐπὶ τῶν ἐρείπιων τῆς παλαιᾶς, ἡ ὁποία ὁμοῦς εἶχε βραχυτάτον βίον. Ἡ ἀφίξις πιθανῶς τῶν Φοινικῶν ἀποίκων, συνετέλεσεν εἰς τὴν μετατόπισιν ταύτης ἀλλαχοῦ, πλησίον τοῦ λιμένος.

Κατὰ τὰ δύο τελευταῖα ἔτη αἱ ἀνασκαφαὶ διεξήχθησαν κυρίως εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τῆς πόλεως, ὅπου ἀνεκαλύφθη τὸ τεῖχος εἰς μῆκος 60 μ. περίπου. Ἐκ τῆς μέχρι τοῦδε στραματογραφικῆς μελέτης συνάγεται ὅτι τὸ τεῖχος ἐκτίσθη κατὰ

Σχ. 2. Τμήμα του τείχους του Κιτίου, 14ος αιώνας

τόν 14ον αιώνα π.Χ. συγχρόνως με την ίδρυση της πόλεως. Τουτό ήκολούθησε την φυσική διαμόρφωση βραχώδους ύψωματος, ως εφάνη εκ δοκιμαστικής ανασκαφής. Τό άρχαιότερον τείχος ήτο έκτισμένον επί του βράχου, άπετελείτο δέ εκ μεγάλων πλίνθων, σφζομένων εις τινες περιπτώσεις εις άρκετόν ύψος (Σχ έδ. 2). Πύργοι εκ τετραπλεύρων πελεκητών λίθων ενίσχουν κατά διαστήματα τό τείχος. Δύο τούτων έχουν άποκαλυφθή μερικώς. Περι τό τέλη του 13ου αϊώνος τό τείχος τουτο κατεστράφη και επί τών έρειπίων του έκτίσθη νέον εκ μιάς σειράς μεγάλων λίθων, «κυκλωπέων» διαστάσεων. Εις τινες περιπτώσεις οί λίθοι ούτοι έχουν μήκος 3, ύψος πέραν του 1 και πάχος 1.50 μ. Τό άνω μέρος του τείχους άπετελείτο εκ πλίνθων. Κατά μήκος του νέου τείχους άνευρέθη δόδος πλάτους 4.50 μ., ή όποία θά ώδήγει πιθανάτα εις πύλην του τείχους. Η δόδος αύτη καλύπτεται υπό παχέος στρώματος τέφρας, έντός της όποίας άνευρέθη πλήθος όστράκων τών άρχών του 11ου αϊώνος. Τουτό καταδεικνύει ότι τό τείχος κατεστράφη κατά την περίοδον ταύτην, αι δέ πλίνθοι έσχημάτισαν παχύ στρώμα επί της κατά μήκος αυτου δόδου. Τόσον ή πρώτη καταστροφή του τείχους (τέλη του 13ου αϊ.), όσον και ή δευτέρα (άρχαι του 11ου αϊ.), συμπίπτουν με αναλόγους καταστροφάς, αι όποϊαι παρετηρήθησαν έντός της πόλεως.

Τό τείχος τουτο του Κιτίου έχρησιμοποιήθη και άργότερον, κατά την κλασικήν Ίωση περίοδον. Έπί τών θεμελιών του παλαιου τείχους έκτίσθη νέον, του όποιου τά έρειπια ήσαν όρατά μέχρι και του 16ου μ.Χ. αϊώνος, έφ' όσον περιγράφουν ταύτα περιηγηται της έποχής, ως ό Μariti και ό Ροσοcke (Σχ έδ. 3).

Η σπουδαιότης του τείχους του Κιτίου άνταποκρίνεται πρός την σπουδαιότητα όλοκληρου της πόλεως, ή όποία, άν ληφθ ή δπ' όσιν και ό πλουτος αυτης, ως άπεκαλύφθη διά τών έντός της περιοχής της ανασκαφών, δύναται νά θεωρηθ ή ως μία τών σημαντικώτερων πόλεων της όστερας έποχής του χαλκού.

Η ανασκαφή, τόσον εις την περιοχ ήν «Χρυσοπολιτίσσης», όσον και εις την περιοχ ήν του τείχους, θά συνεχισθ ή και κατά τό 1965, κατόπιν της άπαλλοτριώσεως σημαντικού χώρου πλησίον τών έρειπίων τών παλαιών ανασκαφών.

2. Άνασκαφή Σαλαμίνας

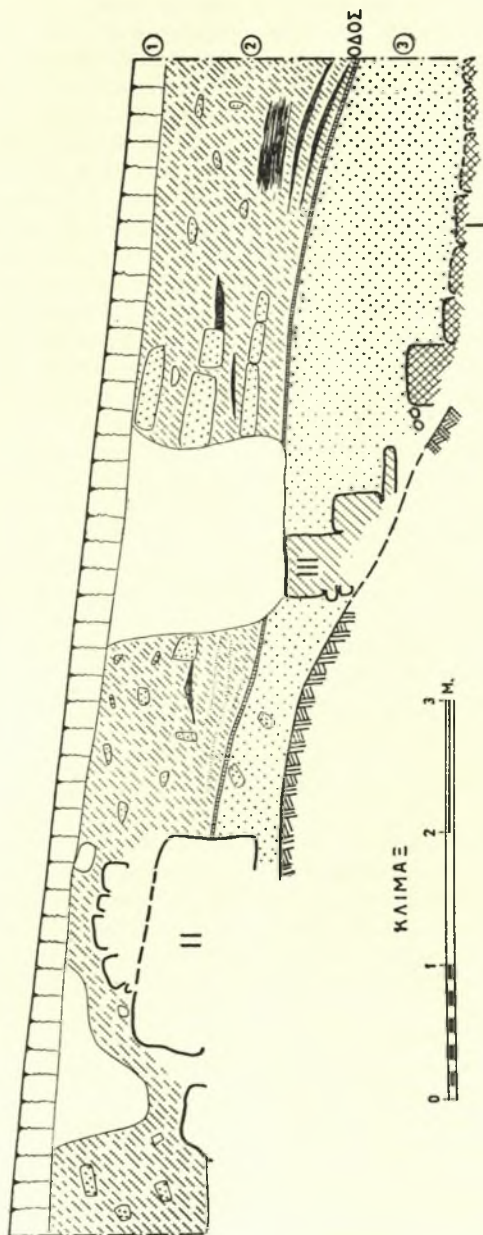
Η άρχαία Σαλαμίς, ή όποία επί όλόκληρον χιλιετηρίδα ήτο ή πρωτεύουσα της Κύπρου, ενδρίσκεται επί της ανατολικής άκτής της νήσου, περι τό όκτώ περίπου χιλιόμετρα βορείως της Άμ-

μοχώστου. Σήμερον ή χώρος ούτος καλύπτεται υπό δάσους, τό όποιον έφυτεύθη κατά τά τέλη του 19ου αϊώνος, διά νά συγκρατήση την μετακίνησιν της άμμου πρός την ήρειπωμένην περιοχ ήν, ή όποία μαστίζεται υπό ίσχυρών βορειοανατολικών άνέμων. Αί πρώται μεγάλης κλίμακος ανασκαφαί εις την Σαλαμίνα διεξήχθησαν τό 1890 υπό Βρετανικής άποστολής, ότε και άπεκαλύφθησαν μερικώς πλείστα δημόσια κτήρια της άρχαίας πόλεως, κυρίως ρωμαϊκής και παλαιохριστιανικής περιόδου. Έκτοτε όμως οί ίσχυροί άνεμοί εκάλυψαν και πάλιν την περιοχ ήν δι' άμμου, ότε δέ ήρχισε τό 1952 ή νέα περίοδος ανασκαφών υπό του Τμήματος Άρχαιοτήτων της Κύπρου, έλάχιστα εκ τών προηγουμένων άποκαλυφθέντων έρειπίων ήσαν όρατά.

Άνασκαφαί διενηργήθησαν τό πρώτον εις τά έρειπια του Γυμνασίου της άρχαίας πόλεως, τά όποϊα οί ανασκαφάντες τό 1890 Άγγλοι ώνόμασαν «Ναόν του Διός», άργότερον δέ ταύτα ήσαν γνωστά ως ή 'Αγορά της πόλεως. Κατά την πρώτην ήδη ανασκαφικήν περίοδον ήλθον εις φώς έπιγραφαί, αναφερόμεναι εις Γυμνάσιον και Γυμνασιάρχους, διά της άποκαλύψεως δέ άρκετου χώρου εκ τών έρειπίων διεπιστώθη πέραν πάσης άμφιβολίας, ότι πρόκειται περι Γυμνασίου και λουτρών. Άπό του 1952 και έντεθεν, εις τόν χώρον του Γυμνασίου άπεκαλύφθη ή Παλαίστρα μετά τών περίξ αυτης αίθουσών, καθώς και μέγα μέρος τών λουτρών και ύδαταποθηκών. Τό Γυμνάσιον έκτίσθη άρχικώς περι τά τέλη της έλληνιστικής περιόδου, διεμορφώθη δέ κατά τάς άρχάς του 2ου αϊώνος μ.Χ., πιθανάτα επί Τραϊανου και Άδριανου, ως μαρτυρούν αι άνευρεθείσαι έπιγραφαί. Άλλεπάλληλοι σεισμοί κατέστρεψαν τό Γυμνάσιον περι τά μέσα του 4ου αϊώνος μ.Χ., μετά παρέλευσιν δέ ένός αϊώνος περίπου, άνωκοδομήθησαν μερικώς τά λουτρά του Γυμνασίου, τά όποϊα παρέμειναν έν χρήσει μέχρι του 7ου μ.Χ. αϊώνος, ότε ή πόλις κατεστράφη υπό τών Άράβων και έγκατελείφθη. Πλήν τών λουτρών είχαν άνυψωθ ή και οί κίονες περίξ της Παλαίστρας, ή όποία ούτως άπετέλεσε διακοσμητικόν στοιχείον έμπροσθεν του άρχιτεκτονικού συγκροτήματος τών λουτρών.

Κατά τάς ανασκαφάς του Γυμνασίου, πλήν τών έπιγραφών, άνευρέθη και μέγας αριθμός άγαλμάτων, κυρίως του 2ου αϊώνος μ.Χ. (Βλ. V. Karageorghis, Sculptures from Salamis I, Nicosia 1964).

Κατά τάς ανασκαφάς του 1964 άπεκαλύφθη, παρά την νοτιαν στοάν της Παλαίστρας, συγκρότημα βεσπασιανών (Π i v. 777 α - β). Τό οίκοδόμημα, διαμέτρου 20 μ. περίπου, άπετελείτο έξ ήμι-

Σχέδ. 3. Τομή δεικνύουσα τὰς διαφόρους φάσεις τῆς ἱστορίας τοῦ τείχους τοῦ Κιρίτου

κυκλικής στοάς, τῆς ὁποίας ἡ στέγη ἐστηρίζετο ἐξωτερικῶς μὲν ἐπὶ τοίχου, ἐσωτερικῶς δὲ ἐπὶ κιόνων. Ὑπελογίσθη ὅτι ἀρχικῶς ὑπῆρχον 44 θέσεις. Πολύπλοκον σύστημα ἀποχετεύσεως καὶ ὑδραυλικῆς ἐγκαταστάσεως ἀνευρέθη εἰς τὸν χώρον τῶν βεσπασιανῶν. Τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο ἐκτίσθη πιθανώτατα κατὰ τὴν ρωμαϊκὴν περίοδον, ἐχρησιμοποιήθη ὅμως καὶ μετὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν λουτρῶν τοῦ Γυμνασίου διὰ τῆς προσθήκης τοίχων, οἱ ὁποῖοι ἠμποδίζον τὴν θέαν τῶν βεσπασιανῶν ἐκ τῆς Παλαίστρας.

Ἐντὸς τοῦ χώρου τῶν βεσπασιανῶν ἀνευρέθη μαρμάρινον ἀγάλματιον Σατύρου, ρωμαϊκῶν χρόνων. Ὁπισθεν τῆς δυτικῆς στοᾶς τοῦ Γυμνασίου, ἐκ τοῦ χώρου τῆς ὁποίας συνεχίσθη καὶ ἐφέτος ἡ μεταφορὰ ἄμμου, ἀνευρέθη μετὰ τῶν παλαιοχριστιανικῶν ἐρειπίων μαρμαρινὴ κεφαλὴ παγωνοφόρου ἀνδρὸς εἰς φυσικὸν μέγεθος, τῶν ἀρχῶν τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνος (Πί ν. 778 α).

Ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰς ἀνασκαφάς, διενεργοῦνται κατ' ἔτος εἰς τὸ Γυμνάσιον ἐκτεταμένης κλίμακος ἐπισκευαὶ καί, ὅπου εἶναι ἀναγκαῖον, μερικαὶ ἀναστηλώσεις. Ἀνεστηλώθησαν ἅπαντες οἱ τριάκοντα ἐπτὰ μαρμάρινοι κίονες τῆς Παλαίστρας (Πί ν. 778 β), κατὰ δὲ τὸ 1964 ἀνεστηλώθη μερικῶς ἡ θολωτὴ στέγη μιᾶς τῶν μεγάλων ὑδαταποθηκῶν παρὰ τὸ κεντρικὸν ἰδρωτήριον τῶν λουτρῶν.

Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ΝΑ. τοῦ Γυμνασίου εὐρίσκονται τὰ ἐρείπια τοῦ ἀρχαίου θεάτρου, τοῦ ὁποίου ἡ ἀνασκαφὴ ἤρχισε τὸ 1959, κατόπιν γενναιοδάρου εἰσφορᾶς τῆς ἐλληνικῆς Κυβερνήσεως καὶ τῶν μελῶν τῆς ἐν Λευκωσίᾳ ἐλληνικῆς Πρεσβείας.

Τὸ θέατρον χρονολογεῖται ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 1ου αἰῶνος π.Χ. Κατὰ τοὺς σεισμοὺς τοῦ 4ου αἰῶνος μ.Χ. κατέρρευσεν, ἡ καταστροφὴ τοῦ δὲ ὠλοκληρώθη κατὰ τὸν 5ον αἰῶνα, ὅταν ἐκ τῶν ἐρειπίων του ἀνεσύρθη οἰκοδομικὸν ὕλικόν διὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν λουτρῶν τοῦ παρακειμένου Γυμνασίου. Ἐκ τῶν πεντήκοντα καὶ πλέον σειρῶν κερκίδων τοῦ κοίλου διεσώθησαν ἐπτὰ, καὶ τούτων μόνον τὸ ὑπόβαθρον. Εἰς τὰς δύο πρώτας μόνον σειρὰς διεσώθησαν αἱ ἀρχικαὶ κερκίδες, ἐκ λευκοῦ ἄσβεστολίθου. Ὀλόκληρον τὸ κοῖλον τοῦ θεάτρου ἐστηρίζετο ἐπὶ ἀναλημματικῶν τοίχων καὶ ἀψίδων. Ὁ ἐξωτερικὸς ἀναλημματικὸς τοῖχος, πάχους 2 καὶ πλέον μ., σφάζεται εἰς ὕψος 3 περίπου μ., ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους.

Ἡ ἡμικυκλικὴ ὀρχήστρα τοῦ θεάτρου ἐκαλύπτετο ἀρχικῶς ὑπὸ μαρμαρινῶν πλακῶν, αὐτὰ ὅμως ἀφῆρέθησαν διὰ τὴν ἐπένδυσιν τοῦ σταδίου

τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς τῆς Παλαίστρας τοῦ Γυμνασίου. Ἡ ὀρχήστρα εἶχε διάμετρον 27 καὶ πλέον μ., ἐνδεικτικὸν καὶ τοῦτο τῶν τεραστῶν διαστάσεων τοῦ θεάτρου.

Τοῦ οἰκοδομήματος τῆς σκηνῆς σφάζονται μόνον τὰ θεμέλια. Τὸ προσκηνίον εἶχε μήκος περίπου 40 καὶ βάθος 5 μ. Τὸ ξύλινον βᾶθρον τοῦ προσκηνίου ἐστηρίζετο ἐπὶ κιονίσκων ὕψους 2 περίπου μ. Πλὴν τῆς σκηνῆς ἀπεκαλύφθησαν μερικῶς καὶ τὰ παρασκήνια, ἡ συμπλήρωσις δὲ τῶν ἀνασκαφῶν θὰ φέρῃ εἰς φῶς ὀλόκληρον τὸ ἀρχιτεκτονικὸν σχέδιον τοῦ θεάτρου, τὸ ὁποῖον ὁμοιάζει πολὺ πρὸς τὰ θεάτρα τῆς Μ. Ἀσίας (Ἄσπένδου, Ἐφέσου).

Εἰς τὸν χώρον τοῦ προσκηνίου ἀνευρέθησαν πολλὰ μαρμάρινα ἀγάλματα, τὰ ὁποῖα ἐκόσμουσιν τὴν πρόσοψιν τῆς σκηνῆς (frons scenae). Μεταξὺ τούτων περιλαμβάνονται ἀγάλματα Μουσῶν καὶ τοῦ Μουσαγέτου Ἀπόλλωνος.

Μέρος τοῦ κοίλου ἀνεστηλώθη διὰ τῆς προσθήκης 15 σειρῶν κερκίδων. Ἡ ὅλη ἀναστηλωτικὴ ἐργασία διεξάγεται βάσει ἐπιτοπίου μελέτης τοῦ κ. Ἰωάννου Τραυλοῦ, ὁ ὁποῖος ἐπεσκέφθη δις τὴν Κύπρον, φροντίδι τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος. Τὸ θέατρον Σαλαμίνος χρησιμοποιεῖται ἤδη ἀπὸ τοῦ 1963 διὰ παραστάσεις ἀρχαίου δράματος.

Εἰς τὸν στενὸν σχετικῶς χώρον μετὰ τὸ θεάτρον καὶ τοῦ Γυμνασίου ἀνεκαλύφθη ἀμφιθέατρον, τοῦτο ὅμως δὲν ἀνεσκάφη ἀκόμη. Ἡ ἐλλειψοειδῆς περίμετρος αὐτοῦ ἦλθεν εἰς φῶς εὐθὺς ὡς ἀπεμακρύνθη ἡ καλύπτουσα τὴν περιοχὴν ἄμμος. Δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι δις τουλάχιστον γίνεται μνεῖα τοῦ ἀμφιθέατρου εἰς ἐπιγραφὰς ἀνευρεθείσας εἰς τὸ θέατρον, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρουν τὸ ἀμφιθέατρον ὡς παρακείμενον τοῦ Γυμνασίου καὶ τοῦ θεάτρου. Ἐκ τῶν ἰδίων πηγῶν ἐμφαίνεται ὅτι τὸ ἀμφιθέατρον ἐκτίσθη κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ὡς καὶ τὸ θέατρον. Μετὰ τὴν καταστροφὴν τούτου, ἐπὶ τῶν ἐρειπίων του ἐκτίσθη στάδιον, τοῦ ὁποίου σφάζονται περὶ τὰς 7 σειραὶ κερκίδων εἰς πλεῖστα μέρη. Αἱ πλεῖστα τῶν κερκίδων ὅμως ἀφῆρέθησαν κατὰ μεταγενεστέραν περίοδον, πιθανώτατα κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἀνοικοδομήσεων τῶν παλαιοχριστιανικῶν χρόνων. Κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην περίοδον πλακόστρωτος ὁδός, διασχίζουσα τὸ στάδιον καὶ περιστοιχιζομένη ὑπὸ μαρμαρινῶν κιόνων, κατεσκευάσθη διὰ νὰ ἐνώσῃ τὰ λουτρά τοῦ Γυμνασίου μὲ τὸ θέατρον, τοῦ ὁποίου μέρος ἐχρησιμοποιήθη καὶ κατὰ τοὺς παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους διὰ παραστάσεις μίμων. Δὲν κατέστη εἰσέτι δυνατόν νὰ καθορισθοῦν αἱ ἀκριβεῖς διαστάσεις τοῦ σταδίου, ἀλλὰ

τὸ πρὸς τὴν θάλασσαν ἄκρον αὐτοῦ φαίνεται ὅτι κατεστράφη ὀλοσχερῶς ὑπὸ νεωτέρων οἰκοδομῶν τῶν παλαιохριστιανικῶν χρόνων.

Πλὴν τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Τμήματος Ἀρχαιοτήτων, τὰς ὁποίας διευθύνει ὁ γράφων, καὶ αἱ ὁποῖαι ἐκτείνονται κατὰ τὸ βορειότατον ἄκρον τῆς ἀρχαίας πόλεως, ἤρχισαν κατὰ τὸ 1964 δοκιμαστικαὶ ἀνασκαφαὶ κατὰ τὸ νότιον ἄκρον τῆς πόλεως, πέριξ τοῦ ἀρχαίου λιμένος, ὑπὸ γαλλικῆς ἀποστολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Λυώνος, ὑπὸ τὴν διευθύνσιν τοῦ καθηγητοῦ J. Rouilloux, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ καθορισμοῦ τῶν μελλοντικῶν χώρων ἐρεῦνης. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἀνασκαφῶν τούτων, κατὰ τὰς ὁποίας ἐπεσημάνθησαν τοῖχοι μεγάλων κτηρίων, περισυνελέγησαν ὄστρακα χρονολογούμενα ἀπὸ τοῦ 9ου αἰ. π.Χ. Τοῦτο εἶναι σημαντικὸν καθ' ὅτι ἀρχίζει πλέον νὰ γεφυροῦται τὸ χρονολογικὸν χάσμα μεταξὺ τῆς ἐποχῆς τῆς ἐγκαταλείψεως τῆς προϊστορικῆς Ἐγκώμης (11ος αἰὼν) καὶ τῆς ἰδρύσεως τῆς Σαλαμίνας.

Εἰς τὴν πεδιάδα, ἡ ὁποία ἐκτείνεται δυτικῶς τῆς Σαλαμίνας, ἀπὸ τοῦ δάσους μέχρι τῆς μονῆς τοῦ Ἀποστόλου Βαρνάβα, καὶ ἀπὸ τοῦ χωρίου Ἐγκώμη μέχρι τοῦ χωρίου Ἅγιος Σέργιος, εὐρίσκεται ἡ νεκρόπολις τῆς Σαλαμίνας. Αὕτη ἦτο γνωστὴ εἰς τοὺς τυμβωρύχους ἀπὸ τοῦ 19ου αἰώνος, ὅτε ὁ περιβόητος Cesnola ἐσύλησε πλῆθος τάφων. Τὸ 1957 καὶ τὸ 1962 ἀνεσκάφησαν δύο «βυσιλικοί» κτιστοὶ τάφοι εἰς τὴν νεκρόπολιν ταύτην ὑπὸ τοῦ Τμήματος Ἀρχαιοτήτων, ἔκτοτε δὲ συνεχίζονται αἱ ἀνασκαφαί. Τὸ 1964 αἱ ἐρευναι εἰς τὴν νεκρόπολιν Σαλαμίνας, ὑπὸ τὴν διευθύνσιν τοῦ γράφοντος, διεξήχθησαν σχεδὸν καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους. Ἀνεσκάφη τὸ πρῶτον συγκρότημα ἐκ 30 καὶ πλέον λαξευτῶν τάφων εἰς τὴν τοποθεσίαν «Κελλάρια», νοτίως τοῦ μνημείου, τοῦ γνωστοῦ ὡς Τάφος ἢ Φυλακῆ τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης, τοῦ ὁποίου ἐκτενὴς περιγραφή θά γίνῃ κατωτέρω. Οἱ τάφοι οὗτοι (Πί ν. 779 α), χρονολογούμενοι ἀπὸ τοῦ 7ου μέχρι τοῦ 5ου αἰ. π.Χ., ἦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον συλημένοι — μόνον 3 εὐρέθησαν ἄθικτοι — παρουσίασαν ὁμως ἐνδιαφέροντα ἔθιμα ταφῆς. Ἀπὸ ἀρχιτεκτονικῆς ἀπόψεως εἶναι ἐπίσης ἀξιόλογοι, καθ' ὅλοκληρίαν λαξευμένοι ἐντὸς τοῦ σκληροῦ βράχου, μὲ δρόμον τριγωνικοῦ σχήματος, ὀδηγοῦντα διὰ βαθμίδων πρὸς τὸν τετράπλευρον θάλαμον, ὁ ὁποῖος ἔχει ὀριζοντίαν ἢ σαρμαρτὴν ὀροφήν (Πί ν. 779 β). Ὁ νεκρὸς ἐναπετίθετο κατ' εὐθείαν ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ θαλάμου, εἰς τινὰς ὁμως περιπτώσεις ὑπάρχουν ψευδολάρνακες λαξευμέναι ἐντὸς τοῦ βράχου. Εἰς

οὐδεμίαν περίπτωσιν παρετηρήθη καύσις τοῦ νεκροῦ. Οἱ τάφοι ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ πολλὰς ταφάς, εἰς ἐκάστην δὲ περίπτωσιν μετεφέροντο ἐκ τοῦ θαλάμου τὰ ἀρχαιότερα κτερίσματα, τὰ ὁποῖα ἐναπετίθεντο ἐντὸς τοῦ δρόμου. Πλὴν τῶν κυπριακῶν ἀγγείων, μεταξὺ τῶν κτερισμάτων περιλαμβάνοντο καὶ εἰσηγμένα ἑλληνικὰ ἀγγεῖα, ὡς π.χ. σκύφος ἐκ Ρόδου μὲ παράστασιν πτηνοῦ (Πί ν. 781 α), καὶ ἀττικὸς ἀμφορεὺς τοῦ 7ου αἰώνος, τοῦ γνωστοῦ τύπου ΣΟΣ, φέρων ἐπὶ τῶν ὤμων ἐγχάρακτον ἐπιγραφήν: *Φράσ(ι)ο* (Πί ν. 780 α - β). Αὕτη εἶναι ἡ ἀρχαιότερα ἐπιγραφή εἰς ἑλληνικὸν ἀλφάβητον, ἡ ὁποία ἀνεκαλύφθη μέχρι σήμερον ἐν Κύπρῳ. Ἀνευρέθησαν ἐπίσης καὶ ἕτερα θραύσματα παρομοίων ἀγγείων, δύο δὲ ἐξ αὐτῶν μὲ ἐγχάρακτους ἐπιγραφάς. Ἐκ τῶν ἐγχωρίων κυπριακῶν ἀγγείων ἀξιόλογον εἶναι κύπελλον μὲ πολυχρῶμον διάκοσμον ἐκ λωτῶν. Τοῦτο στηρίζεται ἐπὶ τῶν κεφαλῶν τεσσάρων ἀναγλύφων κορῶν, κατὰ μέτρον διατεταγμένων εἰς κύκλον (Πί ν. 781 β).

Ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας καὶ ἐντὸς τοῦ «γυμνασίου» τοῦ δρόμου παρετηρήθησαν εἰς πλείστας περιπτώσεις λείψανα πυρᾶς (Πί ν. 782 α), περιέχοντα μικρὰ ἀγγεῖα, πῆλινα εἰδῶλια, πηλίνους ρόδακας, καρποῦς ροιᾶς καὶ ψήφους ὄρου, καθῶς καὶ ἀπνηθρακωμένους καρπούς (ἀμύγδαλα, σταφυλὰς κ. ἄ.). Τὰ ἀντικείμενα ταῦτα ἐναπετίθησαν ἐπὶ τῆς πυρᾶς ἀσφαλῶς μετὰ τὸν ἐνταφιασμὸν τοῦ νεκροῦ, ἴσως δὲ καὶ μετὰ παρέλευσιν χρονικοῦ τινος διαστήματος, ὡς προσφορὰ πρὸς τὸν νεκρὸν ὑπὸ συγγενῶν του, καθ' ὃν τρόπον προσφέρονται σήμερον τὰ «κόλλυβα» (Πί ν. 782 β). Τὸ ταφικὸν τοῦτο ἔθιμον, σχέσιν ἔχον πρὸς τὴν τελετὴν τῆς πανσπερμίας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, παρουσιάζεται διὰ πρῶτην φορὰν ἐν Κύπρῳ. Εἰς πλείστας περιπτώσεις παρουσιάσθη καὶ ἕτερον ταφικὸν ἔθιμον, ἄγνωστον μέχρι τοῦδε ἐν Κύπρῳ κατὰ τὴν περίοδον αὐτήν, ἦτοι ἡ ταφή νηπίων ἐντὸς μεγάλων ἀγγείων, τὰ ὁποῖα ἐτοποθετοῦντο πλησίον τῆς ἐπιφανείας, ἐντὸς τοῦ χώματος τοῦ δρόμου τῶν τάφων. Ἐντὸς τῶν ἀγγείων τούτων, ἀμφορέων κυρίως, πλὴν τῶν ὀστῶν τοῦ νηπίου, ὑπῆρχον συνήθως καὶ μικρὰ κτερίσματα, ἰδίως ἐνώτια ἐξ ὀρειχάλκου καὶ ψήφοι ὄρου ἐξ ὀπτῆς γῆς. Οἱ τάφοι, ὁ εἰς πλησιέστερα τοῦ ἄλλου, ἐχωρίζοντο ἀλλήλων διὰ περιβόλου ἐκ πελεκητῶν λίθων (Πί ν. 779 β). Καὶ τὸ φαινόμενον τοῦτο εἶναι πρωτοφανὲς εἰς τὴν ταφικὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῆς ἀρχαϊκῆς Κύπρου, σύνηθες ὁμως ἐν Ἑλλάδι, κυρίως ἐν Ἀττικῇ. Ἐντὸς τῆς αὐτῆς νεκροπόλεως, ἀλλὰ πλησιέστερον πρὸς τὴν μὴν τῆς Ἀποστόλου Βαρνάβα, ἀνεσκάφησαν

δύο κτιστοί « βασιλικοί » τάφοι, ἐντὸς τῶν δρόμων τῶν ὁποίων ἀνευρέθησαν σκελετοὶ ἀλόγων, ὡς καὶ εἰς τοὺς τάφους τοὺς ἀνασκαφέντας τὸ 1957 καὶ τὸ 1962 ἀντιστοιχοῦν, εἰς τὸ αὐτὸ τμήμα τῆς νεκροπόλεως. Εἰς τοὺς θαλάμους καὶ τῶν δύο τάφων ἀνευρέθησαν ἴχνη καύσεως τοῦ νεκροῦ. Εἰς τὸν ἕνα τάφον τὰ κεκαυμένα ὁστὰ εἶχον ἐναποτεθῆ ἐντὸς μικροῦ λάκκου εἰς γωνίαν τοῦ ἐδάφους, εἰς τὸν ἕτερον δὲ ἐντὸς ἀμφορέως κατὰ τὸ ἥμισυ κεχωσμένον ἐντὸς τοῦ δαπέδου. Ὁ εἰς ἐκ τῶν δύο τάφων ἦτο ἀσύλητος, ἀνευρέθησαν δὲ μεταξὺ τῶν κτερισμάτων ποικιλόμορφα ἀγγεῖα ἐγγωρίου ρυθμοῦ (Πί ν. 783 α) καὶ ἱκανὸς ἀριθμὸς χρυσῶν ταινιῶν μὲ ἐκτύπους παραστάσεις ἀρμάτων, σφιγγῶν καὶ ροδάκων (Πί ν. 783 β). Αἱ ταινίαι αὗται, περιτυλιγμέναι ὁμοῦ εἰς σχῆμα σφαίρας, ἀνευρέθησαν ἐντὸς μικροῦ λάκκου τοῦ ἐδάφους τοῦ τάφου (Πί ν. 783 γ). Θὰ ἀνήκον προφανῶς εἰς προγενεστέραν ταφήν, τῆς ὁποίας τὰ κτερίσματα παρεμερίσθησαν πρὸς δημιουργίαν χώρου δι' ἄλλην ταφήν.

Κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας τοῦ 1964, ἀνεσκάφησαν εἰς τὴν νεκρόπολιν Σαλαμίνας, δύο ἐκ τῶν μεγαλύτερων καὶ σημαντικωτέρων τάφων, ἐξ ὧν ἀνεκαλύφθησαν ποτὲ ἐν Κύπρῳ. Ὁ εἰς τοῦτ' ἀνευρέθη εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ « Τάφου τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης ». Ὁ θάλαμος τοῦ τάφου ἐσυλήθη πρὸ ἐτῶν καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν ὀγκολίθων, διὰ τῶν ὁποίων ἦτο ἐκτισμένος ὁ θάλαμος, μεταφέρθησαν ἀλλοθου δι' οἰκοδομικὴν χρῆσιν. Οὐδὲν ἴχνος ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους διεσφάζετο. Ἀρχικῶς ὁμοῦ ἢ σαμαρωτῆ ὄροφῆ τοῦ θαλάμου θὰ προεξεῖχε κατὰ τι ἄνωθεν τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀργιλλώδους βράχου, πιθανῶς δὲ ἐκαλύπτετο διὰ χαμηλοῦ τύμβου. Ὁ δρόμος τοῦ τάφου, μήκους 12 καὶ πλάτους 13 μ., εἶναι καταφερῆς, καλύπτεται δὲ διὰ σκληροῦ κονιάματος, τὸ ὁποῖον σφάζεται εἰς ἀρίστην κατάστασιν. Οὗτος ὁδηγεῖ εἰς προθάλαμον ἐπὶ ὑψηλοτέρου ἐπιπέδου κείμενον, σχήματος Π, ἄνευ στέγης, ἢ πρόσβασις δὲ πρὸς τοῦτον γίνεται διὰ κλίμακος ἐκ 3 βαθμίδων, κατεσκευασμένων διὰ κανονικῶν πελεκητῶν ἀσβεστολίθων. Ὁ προθάλαμος εἶναι ἐστρωμένος διὰ κανονικῶν πλακῶν ἐκ σκληροῦ ἀσβεστολίθου. Ἡ πρόσοψις τοῦ θαλάμου, ὡς καὶ οἱ ὀγκολίθοι τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς καὶ τῆς ὄροφης αὐτοῦ, κατεστράφησαν ὑπὸ λατόμων, διατηροῦνται ὁμοῦ οἱ μονόλιθοι τῶν πλευρῶν καὶ τοῦ δαπέδου. Ὁ θάλαμος εἶναι σχετικῶς μικρὸς (3.80 x 2.26 μ.), ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς τεραστίαις διαστάσεις τοῦ προθαλάμου καὶ τοῦ δρόμου (Πί ν. 784 α).

Εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς προσόψεως τοῦ θαλάμου

καὶ τῶν πλευρῶν τοῦ προθαλάμου, καὶ εἰς ὕψος περίπου 2.50 μ., θὰ ὑπῆρχε γείσον, τμήμα τοῦ ὁποίου ἀνευρέθη ἐντὸς τῶν χωμάτων, τὰ ὁποῖα ἐκάλυπτον τὸν προθάλαμον. Τοῦτο δυνάμεθα νὰ εἰκάζωμεν καὶ διὰ τῆς συγκρίσεως τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ τάφου τούτου πρὸς τὸν καθ' ὅλα ὁμοῖον « Τάφον τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης », τοῦ ὁποίου τὸ γείσον σφάζεται εἰς ἀρίστην κατάστασιν. Γείσον ἐπίσης θὰ ὑπῆρχε καὶ εἰς τὰς δύο πλευρὰς τοῦ δρόμου, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἐκτισμέναι δι' ἀσβεστολίθων, ἀφηρεθήσαν ὁμοῦ ὑπὸ τῶν χωρικῶν πρὸ ἐτῶν.

Ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ δρόμου καὶ πλησίον τῆς λιθίνης κλίμακος ἀνευρέθησαν οἱ σκελετοὶ δύο ἵππων ἐξευγμένων εἰς ζυγόν, τοῦ ὁποίου σφάζονται μόνον τὰ ἀποτυπώματα τοῦ ξύλου, καθὼς καὶ οἱ τέσσαρες χαλκοὶ δακτύλιοι εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ ζυγοῦ (Πί ν. 784 β). Σφάζεται ἐπίσης καὶ τὸ ἀποτύπωμα τοῦ ξυλίνου ἄξονος ἄρματος, τοῦ ὁποίου ὁμοῦ οὐδὲν ἴχνος ἀνευρέθη. Οἱ ἵπποι ἐφερον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς παρώπια καὶ προμετωπίδια πιθανόν ἐκ δέρματος, κεκαλυμμένα διὰ φύλλων χρυσοῦ, τὰ ὁποῖα ἀνευρέθησαν κατὰ χώραν. Οἱ σιδηροὶ χαλινοὶ εὐρέθησαν ἐπίσης κατὰ χώραν. Ἡ θυσία ἵππων πρὸς τιμὴν τοῦ νεκροῦ εἶναι γνωστὴ ἐκ παλαιότερων ἀνασκαφῶν εἰς τὴν νεκρόπολιν Σαλαμίνας (ἀνασκαφαὶ 1957 καὶ 1962). Εἰς τὰς δύο πλευρὰς τοῦ δρόμου καὶ παρὰ τὴν κλίμακα τοῦ προθαλάμου ἀνευρέθησαν τέσσαρες μεγάλοι ἀμφορεῖς, φέροντες γεωμετρικὸν γραπτὸν διάκοσμον, οἱ ὁποῖοι ἀναβιβάζουν τὴν ταφήν εἰς τὸν 8ον αἰ. π.Χ.

Ὁ τάφος ἐχρησιμοποίηθη καὶ κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα. Κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην περίοδον ἠνοιχθὴ τάφος ἐντὸς τῶν χωμάτων τῶν καλυπτόντων τὸν δρόμον καὶ τοιοῦτοτρόπως κατέστη δυνατὴ ἢ πρόσβασις πρὸς τὸν θάλαμον. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου τῆς τάφου, ἦτις διακρίνεται εὐκρινῶς εἰς τὴν στρωματογραφίαν καὶ εἰς ὕψος 0,50 μ. περίπου ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ δρόμου, ἐθυσιάσθησαν πρὸς τιμὴν τοῦ νεκροῦ τρία ζεύγη ἐξευγμένων ἵππων (Πί ν. 785 α) καὶ πάλιν ἄνευ ἴχνους ἄρματος, πλὴν τοῦ ἄξονος. Φαίνεται ὅτι ὁ νεκρὸς μετεφέρετο ἐντὸς τοῦ ἄρματος πρὸς ταφήν ἐντὸς τοῦ θαλάμου. Τῶν ἐξ ἵππων διειρηθήσαν κατὰ χώραν τὰ χαλκὰ καὶ ἐλεφάντινα παρώπια καὶ προμετωπίδια, φέροντα ἐγχάρακτον καὶ ἀνάγλυφον διάκοσμον (Πί ν. 785 β, 786 α), καθὼς καὶ οἱ σιδηροὶ χαλινοὶ. Μεταξὺ τῶν κτερισμάτων ἀνευρέθησαν ἐπίσης ἐγχάρια ἀγγεῖα, ἐκ τῶν ὁποίων ἀξιόλογον εἶναι κύπελλον ἐπὶ ὑψηλῆς βάσεως, ἀποτελουμένης ἐκ δύο εἰδωλίων γυναικῶν ἀντιθέτως ἰσταμένων. Ἐκ τῶν μικροτεχνημάτων

των ἀναφερόμεν ὀρειχαλκίνην πόρπην μὲ περι- κάλυμμα ἐκ φύλλου χρυσοῦ, καθὼς καὶ αἰγυπτια- κὸν σκαραβαῖον ἀρίστης τέχνης, φέροντα δέλτον τοῦ Ὀσορκῆνος Α', δευτέρου βασιλέως τῆς 22ας δυναστείας (926 - 881). Τὰ μικροτεχνήματα ταῦ- τα ἀνευρέθησαν ἐντὸς τῶν χωμάτων τοῦ δρόμου, ὑψηλότερον τοῦ διαπέδου, πιθανῶς δὲ ἀνήκουν εἰς τὴν πρώτην ταφὴν τοῦ 8ου αἰῶνος. Διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ τάφου ἡ μαρτυρία τοῦ σκαρα- βαίου εἶναι ἐπισημῆς, διότι τοιαῦτα ἀντικείμενα ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς κειμήλια ἐπὶ μακρὸν χρό- νον. Ἡ σπουδαιότης τοῦ τάφου τούτου εἶναι με- γίστη, οὐχὶ μόνον ἕνεκα τοῦ πλουσίου ἐλικκοῦ, τὸ ὁποῖον προσφέρει, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν πρωτο- φανῆ διὰ τὴν Κύπρον ἀρχιτεκτονικὴν του, ἡ ὁ- ποία βοήθει νὰ χρονολογηθῆ καὶ νὰ ταυτισθῆ ὁ παρακείμενος « Τάφος τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης », ὁ ὁποῖος ἀπετέλεσεν αἰνίγμα διὰ πλείστους μέχρι σήμερον ἀρχαιολόγους. Ἐκ τῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα ἔχουμε πλεον εἰς τὴν διάθεσίν μας, χάρις εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ ἤδη περιγραφέντος τά- φου, δυνάμεθα νὰ εἰσηγηθῶμεν ὡς ἀκριβῆ χρο- νολογίαν διὰ τὸν τάφον τοῦτον τὸν 8ον αἰῶνα π.Χ. Ὁ μέγας θάλαμος μετὰ τῆς θολωτῆς στέγης εἶναι προσθήκη μεταγενεστέρως, πιθανῶς ρωμαϊ- κῆς, ἐποχῆς. Τὸ πρόβλημα ὅμως τοῦτο, λίαν ἐν- διαφέρον διὰ τὴν ταφικὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῆς Κύπρου, δὲν δύναται νὰ συζητηθῆ εἰς τὴν παρού- σαν βραχείαν ἔκθεσιν.

Εἰς τὸ κέντρον περίπου τῆς νεκροπόλεως τῆς Σαλαμίνας ὑψοῦται τύμβος, ὕψους 10 μ. περίπου, τὸν ὁποῖον ἀνέσκαψε τὸ 1896 Βρετανικὴ ἀπο- στολή, ἄνευ ὅμως ἀποτελέσματος, διότι ὁ θάλα- μος τοῦ κάτωθεν τοῦ τύμβου κτιστοῦ τάφου εὐ- ρέθη συλημένος (Πί ν. 786 β). Μὲ βάσιν τὸ πρόχειρον σχεδιογράφημα τῆς Βρετανικῆς ἀπο- στολῆς, ἀνεσκάψαμεν τὸν δρόμον τοῦ τάφου, μή- κους 25 περίπου καὶ πλάτους 5 περίπου μ. Ἐντὸς αὐτοῦ εἶχον θυσιασθῆ δύο ζεύγη ἵππων, οἱ ὁποῖοι ἔσυρον ἀντιστοιχῶς δύο ἄρματα. Δυστυχῶς ἡ σῆ- ραγῆ, τὴν ὁποίαν ἤνοιξαν οἱ Ἄγγλοι ἀρχαιολόγοι, κατέστρεψε μέγα μέρος τοῦ δρόμου, συμπεριλαμ- βανομένου καὶ μεγάλου μέρους τοῦ ἑνὸς τῶν ἄρ- μάτων, καθὼς καὶ μέρους τῶν σκελετῶν τῶν ἵπ- πων. Τὸ ἕτερον τῶν ἄρμάτων διεσώθη ἐν καλῇ καταστάσει. Τὰ ξύλινα μέλη του κατέλιπον εὐ- κρινῆ ἀποτυπώματα ἐντὸς τοῦ χώματος, παρέ- χοντα οὕτω πλήρη στοιχεῖα πρὸς ἀναπαράστα- σιν τοῦ ἀρχικοῦ σχήματος τοῦ ἄρματος (Πί ν. 787 α - β). Διεσώθησαν πάντα τὰ μεταλλικὰ τμή- ματα τῶν τροχῶν, καθὼς καὶ σιδηροὺν ξίφος, ἄρ- γυρόηλον, μήκους 0,92 μ., εὑρεθὲν ἐντὸς τοῦ ἄρμα- τος, καὶ φαρέτρα μετὰ πολλῶν σιδηρῶν βελῶν,

παρὰ τὴν πλευρὰν τοῦ ἄρματος. Πλησίον τοῦ ἄρ- ματος εὐρέθη ἐπίσης δόρυ καὶ ἀσπίς ἐκ χαλκοῦ.

Ἐκ τοῦ καταστραφέντος ἄρματος διεσώθη κα- λῶς ὁ ζυγὸς μὲ ἄπαντα τὰ μεταλλικὰ αὐτοῦ μέλη, συμπεριλαμβανομένων καὶ χαλκῶν ἐν εἶδει ἄν- θους λατοῦ ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα συχνάκις ἀπ- εικονίζονται ἐπὶ ἀναγλύφων ἀνατολικῆς τέχνης. Εὐρέθησαν ἐπίσης κατὰ χώραν τὰ χαλκᾶ προστερ- νίδια τῶν ἵππων (Πί ν. 788 β), καθὼς καὶ τὰ παράπια, τὰ προμετωπίδια καὶ οἱ χαλινοί. Μεγά- λοι ἀμφορεῖς καὶ πινάκια, περιέχοντα κελύφη ὠν ἀνευρέθησαν ἐπίσης ἐπὶ τοῦ διαπέδου τοῦ δρόμου.

Ἐφ' ἑνὸς τῶν ἀμφορέων εἶναι ἀναγεγραμμένη διὰ μελανοῦ χρώματος καὶ διὰ συμβόλων τῆς κυ- πριακῆς γραφῆς ἡ ἑλληνικὴ λέξις ΕΛΑΙΦΩ (ἐ- λαιίου=ἀμφορεὺς ἐλαιίου). Τὴν ἑλληνικὴν ἀπό- δοσιν τῆς συλλαβικῆς ταύτης ἐπιγραφῆς ὀφεί- λομεν εἰς τὸν κ. Ο. Masson. Εἶναι σημαντικὸν τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἐπιγραφή ἐπιβεβαίωσι πλήρως τὸ ὁμηρικὸν ἔθιμον ταφῆς (ἰδὲ Ἰλιάδος Ψ, 170), τὸ παρατηρούμενον ἐν παραλλαγῇ ἀκόμη καὶ σήμερον ἐν Κύπρῳ κατὰ τοὺς ἐνταριασμούς.

Εἶναι ἐπίσης ἀξιοσημείωτον τὸ γεγονός ὅτι ἐπὶ ὀστράκου, ἀνακαλυφθέντος ἐντὸς τοῦ δρόμου τοῦ τάφου κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1896, ὑπάρχει μακρὰ ἐπιγραφή εἰς τὸ κυπριακὸν συλλαβικὸν ἀλφάβητον, ἡ ὁποία ἀναφέρεται σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ εἰς ἀμφορεῖς οἶνου. Εἰσηγήθημεν εἰς τοὺς εἰ- δικοὺς τὴν ἐπιγραφήν τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ ὀστρά- κου, τὸ ὁποῖον πιθανάτα ἐποποθετήθη ἐντὸς τοῦ δρόμου ὡς εὐρετήριο τῶν κτερισμάτων. Τὴν πιθανότητα ταύτην ἐνισχύει τὸ γεγονός ὅτι ἐπ' αὐτοῦ ὑπάρχουν πλείστα στοιχεῖα ἐμφαίνοντα ἀριθμούς ἢ ποσότητας.

Ὁ θάλαμος τοῦ τάφου, κτιστὸς ἐκ μεγάλων πε- λεκητῶν λίθων, ἔχει σαμαρωτὴν ὀροφήν, ὕψους 2.80 μ. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ θαλάμου εἶχε πλάτος 2.40 καὶ βάθος 2.90 μ. Αἱ πλευραὶ τοῦ δρόμου, ἀπὸ τῆς προσόψεως τοῦ θαλάμου, ἦσαν ἐκτισμέ- ναι διὰ μεγάλων πλίνθων (Πί ν. 788 α). Ἡ ὀροφή τοῦ θαλάμου, ἡ ὁποία εὐρίσκετο εἰς τὸ ἀρ- χικὸν ἐπίπεδον τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, ἐκα- λύφθη ὑπὸ χώματος καθ' ὀριζόντια ἐπίπεδα διὰ τὸν σχηματισμὸν τοῦ τύμβου. Εἰς τὴν κορυφὴν τούτου προσετέθη κυκλικὸν κυψελοειδὲς κτίσμα ἐκ πλίνθων, ἀνάμνησις ἴσως παλαιῶν ἀρχιτεκτο- νικοῦ ρυθμοῦ, τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων, ἄνευ πρακτικῆς τιнос σκοπιμότητος. Ὁ τύμβος χρο- νολογεῖται ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 7ου αἰῶνος.

3. Ἀνασκαφὴ ρωμαϊκῆς ἐπαύλεως εἰς Κάτω Πάφος

Ἡ Κάτω Πάφος, νοτιῶς τῆς σημερινῆς πόλεως Κτήμα, ἐκτίσθη περὶ τὰ τέλη τοῦ 4ου αἰῶνος π.Χ.

ὑπὸ τοῦ Νικοκλέους, τελευταίου βασιλέως τῆς Παλαιάφου. Τὰ ἔρειπιά της ἐκτείνονται περίξ τοῦ λιμένος, ἐλάχιστα ὁμοῦ τούτων ἔχουν μέχρι σήμερον ἀποκαλυφθῆ, παρ' ὅλον ὅτι ἀφθονοῦν εἰς τὴν περιοχὴν οἱ ἀνοικτοὶ χῶροι, προσφερόμενοι δι' ἀρχαιολογικὰς ἀνασκαφάς.

Συνεπεία βαθείας καλλιέργειας ἀνευρέθη τυχαίως, τὸ 1962, ψηφιδωτὸν δάπεδον εἰς τὴν τοποθεσίαν Μαλλούτενα, οὐχὶ μακρὰν τῆς θαλάσσης. Ἡ ἀκολουθήσασα ἀνασκαφὴ ἀπεκάλυψε τὸ δάπεδον καὶ ἔφερεν εἰς φῶς ὄψαισι τὰς πολυχρῶμους παραστάσεις. Ἐπεφασίσθη κατόπιν τούτου ἡ εἰς μεγάλην κλίμακα ἀνασκαφὴ, ἀνατεθεῖσα εἰς τὸν Ἐφορον τοῦ Κυπριακοῦ Μουσείου Κ. Νικολάου, διεξαγομένη ἕκτοτε ἐπὶ τινος μηνῶς κατ' ἔτος. Ἡδὴ δέ, κατὰ τὸ ὑπὸ ἐπισκόπησιν ἕτος, εἰρίσκειται σχεδὸν πρὸς τὸ τέλος.

Τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον ἀνήκεν εἰς μεγάλην οἰκίαν τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τοῦ 2ου ἢ 3ου αἰῶνος μ.Χ., ἡ ὁποία ἐκτίσθη ἐπὶ προγενεστέρων ἔρειπων τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου. Τὰ δωμάτια τῆς οἰκίας ταύτης, ἑβδομήκοντα καὶ πλέον τὸν ἀριθμὸν, εὑρίσκονται διατεταγμένα περίξ αἰθρίου, μετὰ περιστυλίου καὶ δεξαμενῆς εἰς τὸ κέντρον διὰ τὴν περισυλλογὴν τῶν ὀμβρίων ὕδατων. Ὅπισθεν τῆς στοᾶς τοῦ περιστυλίου, ἡ ὁποία φέρει ψηφιδωτὸν δάπεδον, εἶναι διατεταγμένα αἱ αἰθούσαι ὑποδοχῆς με ψηφιδωτὰ ἐπίσης δάπεδα.

Τὰ πλεῖστα τῶν ψηφιδωτῶν δαπέδων παριστάνουν μυθολογικὰς παραστάσεις. Εἰς τὴν δυτικὴν στοᾶν τοῦ αἰθρίου, ὅπου τὰ τυχαίως τὸ πρῶτον ἀποκαλυφθέντα ψηφιδωτὰ, αἱ μυθολογικαὶ παραστάσεις εὑρίσκονται ἐντὸς τετραπλεύρων πλαισίων ἀπεικονίζονται ὁ Πύραμος καὶ ἡ Θίσιβη (Πί ν. 789 α), τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα εἶναι ἀναγεγραμμένα εἰς τὴν ἑλληνικὴν, ὁ Ἰκάριος μετὰ τοῦ Διονύσου καὶ τῆς Ἀκμῆς, ἡ Ἀφροδίτη καὶ ἄλλοι θεοί. Εἰς τὰς ἄλλας στοᾶς ἀπεικονίζονται σκηναὶ κυνηγίου εἰς λιάν ζωηρὰς συνθέσεις. Εἰς τὰς αἰθούσας, περίξ τοῦ περιστυλίου, τὰ ψηφιδωτὰ δάπεδα ποικίλλουν. Ἄλλα μὲν φέρουν φυτικὸν ἢ γεωμετρικὸν διάκοσμον, ἄλλα δὲ ἀπεικονίζουν ὁμοίως μυθολογικὰς παραστάσεις, ὡς Διονυσιακὸν θίασον, τὸν Δία ἀπάγοντα τὸν Γανυμήδη (Πί ν. 789 β), τὸν μῦθον τῆς Φαίδρας καὶ τοῦ Ἰππολύτου κ. ἄ. Τὰ ψηφιδωτὰ τῆς Κάτω Πάφου, δύνανται νὰ συγκριθοῦν διὰ τὴν πολυχρωμίαν των, τὸν πλοῦτον τῶν παραστάσεών των καὶ τὴν ποιότητά των, πρὸς τὰ καλῦτερα τῆς περιόδου ταύτης, εἶναι δὲ ἀναμφιβόλως τὰ καλῦτερα τῶν μέχρι σήμερον ἀποκαλυφθέντων ἐν Κύπρω. Ἀσφαλῶς ἀνήκουν εἰς οἰκίαν οὐχὶ τυχαίως

πολίτου, ὡς τοῦτο φαίνεται καὶ ἐκ τῶν διαστάσεών των.

Οἱ κοιτῶνες καὶ τὰ λουτρά τῆς οἰκίας εὑρίσκονται πρὸς Α. τοῦ αἰθρίου, ἐνῶ τὰ μαγειρεῖα, τὰ ἐργαστήρια καὶ τὰ λοιπὰ βοηθητικὰ δωμάτια, κατελάμβανον τὸ δυτικὸν τμήμα τῆς οἰκίας. Πρὸς Α. τοῦ αἰθρίου εὑρέθη βαθεῖα δεξαμενὴ με κόγχας περίξ τοῦ πυθμένος. Πρόκειται πιθανῶς περὶ δεξαμενῆς διὰ τὴν διατροφήν ἰχθύων.

Εὐρύχωρος αὐλὴ με περιτοίχισμα περιέβαλλε τὴν οἰκίαν εἰς χαμηλότερον ὕψος ἀπὸ τοῦ ἐπιπέδου τῶν ψηφιδωτῶν δαπέδων. Κατὰ μῆκος τῆς βορείου αὐλῆς ὑπῆρχε πλῆρες σύστημα ἀποχετεύσεως τῶν ὑδάτων.

Ἐντὸς τῆς οἰκίας καὶ βορείως τοῦ αἰθρίου ἀνεκαλύφθη ὑπόγειον ἱερὸν, λαξευτὸν ἐντὸς βράχου. Ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ ἀνευρέθη ὀστεῖνον ἀγαλμάτιον τοῦ Ἄρποκράτου.

Πλήθος μικρῶν ἀντικειμένων ἀνευρέθη ἐντὸς τῶν δωματίων τῆς οἰκίας, καθὼς καὶ ἐντὸς φρεάτων. Εἰς ταῦτα περιλαμβάνονται πήλινα εἰδώλια καὶ πήλινα προσωπίδες μεγάλου μεγέθους, λύχνοι, νομίσματα κ. ἄ.

Τὸ σπουδαιότερον ὁμοῦ εὐρημα ἀνεκαλύφθη τυχαίως ὑπὸ τοῦ συνεργείου συντηρήσεως τῶν θεμελίων τῆς οἰκίας. Πρόκειται περὶ μεγάλου ἀμφορέως τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀνευρέθησαν εἰς ἀρίστην κατάστασιν δύο χιλιάδες πεντακόσια περίου ἀργυρᾶ νομίσματα (Πί ν. 790 β). Ὁ ἀμφορέως διέλαθε τῆς προσοχῆς τῶν οἰκοδόμων τῆς ρωμαϊκῆς κατοικίας. Πιθανώτατα ὁ θησαυρὸς οὗτος ἀπεκρύβη ἐν ὄργῃ κινδύνου, κατὰ τὰ τέλη τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς. Τὰ νομίσματα εἶναι τετράδραχμα, χρονολογούμενα ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ Πτολεμαίου Ε' τοῦ Ἐπιφανοῦς μέχρι τοῦ Πτολεμαίου ΙΑ' Ἀλεξάνδρου Α'. Ὁ θησαυρὸς οὗτος πιθανώτατα συνδέεται πρὸς τὰ κάτωθεν τῆς ρωμαϊκῆς οἰκίας ἀνευρεθέντα ἔρειπια, περὶ τῶν ὁποίων ἐγένετο μνεῖα ἀνωτέρω, θὰ βοηθήσῃ δὲ εἰς τὴν χρονολόγησιν τῶν ἔρειπιῶν τούτων, τῶν ὁποίων ἡ ἐγκατάλειψις ὑπῆρξε μᾶλλον βίαια καὶ αἰφνιδία.

4. Ἀνασκαφὴ εἰς Κάτω Πάφον

Ἐπὶ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαίων Μνημείων κ. Παπαγεωργίου διεξήχθη εἰς Χρυσοπολίτισσαν Κάτω Πάφου ἀνασκαφὴ, ἡ ὁποία ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἔρευναν κτηρίου, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκουν δύο κίονες ἐκ γρανίτου καὶ τινὰ ἔρειπια. Ἡ ἔρευνα περιορίσθη εἰς τὸ δυτικὸν τμήμα τοῦ γηπέδου, τὸ ὁποῖον θὰ κατελάμβανεν ἡ νέα ὁδὸς Κτήματος - Κάτω Πάφου. Ἀνεσκαφὴ ἕκτασις 250 μ.². Ἐντὸς τοῦ χώρου τῆς ἀνασκαφῆς ἀνευρέ-

θησαν κτίσματα διαφόρων εποχών. Ούτως, επί τῆς ἐπιφανείας τοῦ δάπεδου ἀνευρέθη τμήμα οἰκοδομήματος, ἀποτελούμενον ἐκ τεσσάρων δωματίων. Τὸ οἰκοδόμημα ἐκτείνεται νοτιώτερον τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου. Ἡ τοιχοδομία τοῦ οἰκοδομήματος τούτου εἶναι πτωχή. Τὰ δάπεδα τῶν δωματίων ἐκαλύπτοντο ὑπὸ χαλίκων, τοποθετημένων ἐντὸς πηλοῦ, ἢ ἀπλῶς ὑπὸ χώματος. Ἐντὸς καὶ περίξ τῶν δωματίων ἀνευρέθησαν πλείστα ὀστρακα μεσαιωνικῶν ἀγγείων καὶ τινα νομίσματα. Κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου ἀνευρέθη ἕτερον τμήμα οἰκοδομήματος μεσαιωνικῶν χρόνων. Ἀμφότερα τὰ οἰκοδομήματα ὑπέστησαν μετασκευὰς εἰς μεταγενεστέρους χρόνους.

Κάτωθεν τῶν κτισμάτων τούτων ἀνευρέθη τμήμα οἰκοδομήματος ἐντὸς στρωμάτων ρωμαϊκῶν χρόνων. Τοῦ κτηρίου τούτου ἀπεκαλύφθη κατὰ μέγα μέρος ὁ δυτικὸς ἐξωτερικὸς τοίχος καὶ τμήμα τὸ βόρειον. Τὸ οἰκοδόμημα συνεχίζεται νοτιώτερον καὶ ἀνατολικώτερον τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου. Ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ τοίχου ἐκκινοῦν τοῖχοι, βαίνοντες πρὸς Α. καὶ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἤττον παραλλήλως πρὸς τὸν βόρειον τοίχον τοῦ κτηρίου, ὅστις ἀνεκαλύφθη εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου. Ἡ τοιχοδομία τούτων δὲν εἶναι ὁμοία. Τοῦ δυτικοῦ τοίχου εἶναι ἀρίστη. Οὗτος εἶναι ἐκτισμένος διὰ μεγάλων πελεκητῶν πωρολίθων, συγκρατούμενων διὰ γύψου. Εἰς δύο σημεῖα, παρὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ οἰκοδομήματος καὶ περὶ τὰ 5 μ. νοτιώτερον, ὁ τοίχος οὗτος σχετίζεται καὶ πρὸς στρώματα ἑλληνιστικῶν χρόνων. Τῶν λοιπῶν τοίχων ἢ τοιχοδομίας εἶναι ἀμελεστέρα. Τινὰ τῶν δωματίων τοῦ οἰκοδομήματος εἶχον δάπεδον ἐκ πωρίνων πλακῶν. Εἰς ἕτερον, τοῦ ὁποίου ἠρηνήθη τμήμα μόνον πλάτους 0,40 - 0,50 μ., εὐρέθη μωσαϊκὸν δάπεδον.

Μεταξὺ τῶν εὐρημάτων περιλαμβάνονται πῆλινον εἰδῶλιον κυπροαρχαϊκῶν χρόνων καὶ κεφαλὴ εἰδῶλιου ρωμαϊκῆς περιόδου. Ἐξῶθεν τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ οἰκοδομήματος τούτου, ἀνευρέθη λιθόστρωτον, προφανῶς ὁδός, καὶ κάτωθεν τούτου ὑπόνομος ὀρθογωνίου διατομῆς, λαξευτὴ ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ βράχου καὶ καλυπτομένη διὰ πωρίνων πλακῶν.

5. Ἀνασκαφὴ εἰς μονὴν Ἁγ. Ἡρακλείδιου

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν ἐργασιῶν ἀναστηλώσεως τῆς μονῆς Ἁγ. Ἡρακλείδιου, διεξήχθη ἐντὸς καὶ περίξ τοῦ ναοῦ τῆς μονῆς μικρᾶς κλίμακος ἀνασκαφὴ ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ Ἐφόρου κ. Ἀ. Παπαγεωργίου. Ἡ ἀνασκαφὴ ἔφερεν εἰς φῶς ἀξιόλογα εὐρήματα. Οὕτως, ἐντὸς τοῦ βόρειου κλίτους

τοῦ σημερινοῦ δικλίτου ναοῦ τῆς μονῆς, ἀνευρέθη τεμάχιον μωσαϊκοῦ δαπέδου *in situ* καὶ τμήμα στυλοβάτου. Ἀμφότερα δύνανται νὰ χρονολογηθοῦν ἀπὸ τοῦ 5ου ἢ 6ου αἰῶνος. Ἐντὸς τῆς ἀψίδος τοῦ ἱεροῦ τοῦ βόρειου κλίτους τοῦ ναοῦ ἀνευρέθη τμήμα μωσαϊκοῦ δαπέδου λίαν κατεστραμμένον. Διεπιστώθη ἐπίσης ὅτι ἡ ἀψὶς εἶναι ἐκτισμένη ἐπὶ θεμελίου ἀνήκοντος εἰς ἀψίδα παλαιότερου ναοῦ. Ἐντὸς τοῦ νοτίου κλίτους τοῦ ναοῦ τῆς μονῆς δὲν ἀνευρέθη μωσαϊκὸν δάπεδον, ἀλλὰ τὸ ὑπόστρωμα αὐτοῦ. Ὑπόστρωμα μωσαϊκοῦ δαπέδου ἀνευρέθη ἐπίσης ἐντὸς δοκιμαστικῆς τάφρου, ἀνοιγείσης εἰς τὴν νοτιᾶν στοᾶν τοῦ ναοῦ. Κατὰ τὸ νότιον ἄκρον τῆς τάφρου ταύτης ἀνευρέθη θεμέλιον τοίχου βαίνοντος ἐξ Α. πρὸς Δ. Διεπιστώθη ἐπίσης ὅτι αἱ «ἀνηριδες» τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ ναοῦ, αἵτινες ἐνοῦνται διὰ τόξων, ἦσαν ἀρχικῶς ὀρθογώνιοι πεσσοὶ παλαιότερας τοῦ σημερινοῦ ναοῦ βασιλικῆς, τινὲς μάλιστα τούτων διασφύζον καὶ σημαντικὰς τοιχογραφίας ἐπὶ τῆς ἐφαπτομένης τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ ναοῦ πλευρᾶς τῶν. Ἀνατολικῶς τοῦ ναοῦ, ἀκριβῶς ὀπισθεν τῆς σημερινῆς ἀψίδος τοῦ νοτίου κλίτους, ἀνευρέθη ἡ ἡμικυκλικὴ ἀψὶς παλαιότερου ναοῦ. Εἰς τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ ἡμικυκλικοῦ τοίχου τῆς ἀψίδος ταύτης ἐχρησιμοποιήθησαν ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ὡς καὶ λίθοι φέροντες τεμάχια τοιχογραφίων. Ἀπεκαλύφθη ἐπίσης ἡ ἐξωτερικὴ πλευρὰ τοῦ ἡμικυκλικοῦ τοίχου ἀψίδος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶναι ἐκτισμένη ἡ ἀψὶς τοῦ βόρειου κλίτους τοῦ ναοῦ τῆς μονῆς. Ὅπισθεν τῶν ἀψίδων τούτων ἀνευρέθησαν ἐπίσης τὰ θεμέλια ἡμικυκλικοῦ τοίχου, ὁ ὁποῖος προφανῶς περιώριζε τὸν χώρον ὀπισθεν τῆς παλαιότερας βασιλικῆς. Ὁ χώρος οὗτος ἦτο πλακόστρωτος, ἐπεκρινόμενος δὲ πρὸς τὰ ἔξω διὰ θύρας ἐπὶ τοῦ ἡμικυκλικοῦ τοίχου ὀπισθεν τῆς βορείας ἀψίδος.

Οὕτω φαίνεται, ὅτι ἀρχικῶς ὑπῆρχεν ἐνταῦθα τρίκλιτος βασιλικὴ, τῆς ὁποίας τὰ κλίτη ἐχωρίζοντο διὰ κιόνων, τὸ δὲ δάπεδον ἐκαλύπτετο διὰ μωσαϊκοῦ. Ἡ βασιλικὴ αὕτη, ἀνήκουσα εἰς τὸν 5ον ἢ 6ον αἰῶνα, κατεστράφη προφανῶς ὑπὸ πυρκαϊᾶς μετὰ τὸν 7ον αἰῶνα, ἐπὶ τῶν ἔρειπίων δὲ ταύτης ἀνηγέρθη νέα βασιλικὴ, τῆς ὁποίας τὰ κλίτη ἐχωρίζοντο διὰ κτιστῶν ὀρθογωνίων πεσσῶν. Καὶ ἐκ τῆς πρώτης μὲν βασιλικῆς ἐσώθησαν τμήματα τοῦ μωσαϊκοῦ δαπέδου, τεμάχια κιόνων, κιονόκρανα, θωράκια κλπ., ἐκ δὲ τῆς δευτέρας οἱ πεσσοὶ, οἱ ὁποῖοι ἐχρησιμοποιήθησαν ὡς ἀνηριδες τοῦ μεσαιωνικοῦ ναοῦ (15ου αἰ.) τῆς μονῆς, ὡς καὶ ὁ ἡμικυκλικὸς τοίχος τῆς ἀψίδος τοῦ ἱεροῦ. Ἡ βασιλικὴ αὕτη κατελάμβανε τὸν χώρον τῶν δύο κλιτῶν τοῦ σημερινοῦ ναοῦ,

τήν νοτίαν στοάν και τόν νάρθηκα και ἐξετείνε-
το ἔτι δυτικώτερον.

Νοτίως τοῦ μεσαιωνικοῦ μωσαλείου, τοῦ εὐρι-
σκομένου ὑπεράνω τοῦ φερομένου ὡς σπηλαίου
τοῦ Ἁγ. Ἡρακλείδιου, ἀνευρέθη τμήμα οἰκοδο-
μήματος τοῦ 4ου αἰ., μέ μωσαϊκὸν δάπεδον, φέρον
γεωμετρικὸν διάκοσμον καὶ τὸ χρῆσμα, δυνάμενον
νά χρονολογηθῆ ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 4ου αἰ. Καί-
τοι τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο εἶναι λίαν κατεστραμμέ-
νον και συνεπῶς δὲν δυνάμεθα νά γνωρίζωμεν τήν
μορφὴν αὐτοῦ, ἐν τούτοις δὲν θά ἦτο παρακεκιν-
δυνευμένον νά ὑποθέσῃ τις ὅτι πρόκειται περὶ
μωσαλείου συνδεδεμένου πρὸς τὴν ἐν τῷ κάτω-
θεν αὐτοῦ σπηλαίῳ (ρωμαϊκοῦ τάφου) τελουμέ-
νην λατρείαν τοῦ Ἁγ. Ἡρακλείδιου, μαθητοῦ τῶν
Ἀποστόλων Παύλου και Βαρνάβα.

6. Ἀνασκαφὴ εἰς τὴν μονὴν Ἀψινθιωτίσσης

Ἀπὸ τοῦ Δεκεμβρίου συνεχίσθη ἡ ἀνασκαφικὴ
ἔρευνα εἰς τὴν μονὴν Ἀψινθιωτίσσης ὑπὸ τοῦ κ.
Παπαγεωργίου. Ἡ Τράπεζα (refectorium) τῆς
μονῆς ἠρυνήθη πλήρως. Διεπιστώθη ὅτι τμήμα
τῆς Τραπεζῆς διερρυθμίσθη κατὰ τὴν περίοδον
τῆς Τουρκοκρατίας εἰς μικρὸν λουτρόν (χαμάμ),
τοῦ ὁποίου ἀνευρέθη ὑπόκαυστον. Ἀνευρέθησαν
ἐπίσης ὄστρακα πηλίνων ἀγγείων χρησιμοποιου-
μένων εἰς τουρκικὰ λουτρά. Εἰς τὴν δυτικὴν πτέ-
ρυγα τῆς μονῆς ἀνεκαλύφθησαν τὰ θεμέλια πλεί-
στων δωματίων και ἐξηκριβώθη, ὅτι κάτωθεν τού-
των συνεχίζεται σειρὰ ὀλόκληρος ἡμιπογείων
θαλάμων, συγχρόνων πρὸς τὸν ναόν, ἦτοι τοῦ
τέλους τοῦ 11ου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 12ου αἰ. Ὡς
γνωστόν, ἐν τοιοῦτον δωμάτιον ἀνευρέθη καὶ ἡ-
ρυνήθη ἐν μέρει κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1963.

7. Ἐρευνα εἰς βασιλικὰς Ἀφέντρικας

Περὶ τὰ μέσα Δεκεμβρίου ἐγένετο ἡ ἀπομάκρυν-
σις τῶν λίθων τῆς καταστραφείσης ἀνωδομῆς
τῶν ἡμιηρειπωμένων βασιλικῶν Ἀφέντρικας, πα-
ρὰ τὸ Ριζοκάρπασον, ὑπὸ τὴν ἐπιβλεψιν τοῦ κ.
Παπαγεωργίου. Καίτοι δὲν διεξήχθη ἀνασκαφὴ,
ἡ ἀπομάκρυνσις τῶν παρὰ τὴν ἐπιφάνειαν λίθων
ἔφερον εἰς φῶς ἄγνωστά τινα χαρακτηριστικὰ
τῶν δύο τούτων βασιλικῶν.

Οὕτως, εἰς τὴν βασιλικὴν Ἀσωμάτων ἀνεφάνη
ἐντὸς τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ σύνθρονον και ἀνευ-
ρέθησαν λείψανα τοῦ « τέμπλου » τῆς βασιλι-
κῆς. Εἰς τὴν βασιλικὴν τῆς Παναγίας ἡ ἀπομά-
κρυνσις τῶν λίθων εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα νά ἀπο-
δειχθῆ, ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ Α.Η.Σ. Megaw δημοσιευ-
θεῖσα εἰς τὸ JHS LXVI (1948), σ. 51, ὑποθετι-
κὴ ἐν μέρει κάτοψις δὲν εἶναι ὀρθή. Διεπιστώθη
ὅτι ὁ ἡμικυκλικὸς τοῖχος τῆς βορείας ἀψίδος

ἀνήκεν εἰς ἰδιαιτέρον δωμάτιον (Chapelle des
partyes ;), τὸ ὁποῖον ἐπεκοινῶνει πρὸς τὴν
νοτίαν ἀψίδα διὰ διόδου, ὁμοίως ἐκείνων διὰ τῶν
ὁποίων ἡ κεντρικὴ ἀψὶς ἐπεκοινῶνει πρὸς τὰς
πλαγίας. Ὁ νότιος τοῖχος τοῦ δωματίου τούτου
μόνον δι' ἀνασκαφῆς δύναται νά ἀποκαλυφθῆ.

8. Ἀνασκαφὴ τάφων

Ἡ διὰ μηχανικῶν μέσων καλλιέργεια και ἰσο-
πέδωσις τοῦ ἐδάφους, καθὼς και ἡ δι' ἀμυντικὸς
σκοποὺς ἀνόρυξις ἀντιαεροπορικῶν καταφυγίων,
ἔφερον εἰς φῶς πλείστους ἀρχαίους τάφους. Με-
ταξὺ τῶν πολυαριθμῶν, τοὺς τῶν ὁποίους ἀνέσκαψε
τὸ Τμήμα Ἀρχαιοτήτων, ἀναφέρομεν τρεῖς τά-
φους τῆς ὑστέρας ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ (τέλος τοῦ
13ου αἰ.), οἱ ὁποῖοι ἀνεκαλύφθησαν εἰς νεκρό-
πολιν παρὰ τὸ χωρίον Γεροσκήπου, ἡ ὁποία ἐρ-
χεται διὰ πρώτην φοράν εἰς φῶς. Οἱ τάφοι οὗτοι
ἦσαν πλουσιώτατοι εἰς κτερίσματα, μεταξὺ τῶν
ὁποίων ἀναφέρομεν χρυσοῦν διάδημα, μήκους
0,242 μ., μέ ἔκτυπον διάκοσμον περιστάνοντα λέ-
οντα και ταῦρον, ἐπαναλαμβανόμενον ἐφ' ὀλο-
κλήρου τῆς ἐπιφανείας τοῦ διαδήματος (Πί ν.
790 α' Σ χ ε δ. 4). Ὁρειχάλκινα δόρατα και κύ-
πελλα, σφραγιδοκύλινδρος και σκαραβαῖος, χρυ-
σᾶ ἐνώτια και ἐλεφάντινα ἀντικείμενα περιλαμ-
βάνονται ἐπίσης μεταξὺ τῶν κτερισμάτων. Τὰ ἀγ-
γεῖα, τὰ εὐρεθέντα ἐντὸς τῶν τάφων, παρουσιάζουν
καταπληκτικὴν ὁμοιότητα πρὸς τὰ τῶν τάφων
τῆς Παλαιάπου, ἡ ὁποία εὐρίσκεται οὐχὶ μα-
κρὰν τῆς Γεροσκήπου.

Γ. ΜΝΗΜΕΙΑ

Συντήρησις και ἀναστήλωσις

Τὸ Τμήμα Ἀρχαιοτήτων ἀνέλαβε και πάλιν
τὴν συντήρησιν και ἀναστήλωσιν μεγάλου ἀρι-
θμοῦ μνημείων, παρ' ὅλον ὅτι εἰς τὴν ἐργασίαν
ταύτην παρενεβλήθησαν πλείστα κωλύματα, ἐνε-
κα τῆς ἀνωμάλου καταστάσεως, ἡ ὁποία ἐπεκρά-
τει ἐν τῇ νήσῳ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους.
Δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ ἐκτέλεσις οἰασδήποτε ἐρ-
γασίας εἰς τὰ περίφημα μεσαιωνικὰ μνημεῖα —
γοθτικὰς ἐκκλησίας και ἐνετικὰ τείχη — τῆς
Ἀμμοχώστου, οὔτε εἰς τὰ ἐξ Ἰσου σημαντικὰ γοθ-
τικὰ μνημεῖα τῆς Λευκωσίας. Τὸ μεσαιωνικὸν
φρούριον τοῦ Ἁγίου Ἰλαρίωνος, καθὼς και τὸ
μεσαιωνικὸν φρούριον Λάρνακος, εἰς τὸ ὁποῖον
στεγάζεται και τὸ Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον,
ἐχρησιμοποιήθησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων διὰ πολε-
μικοὺς σκοποὺς.

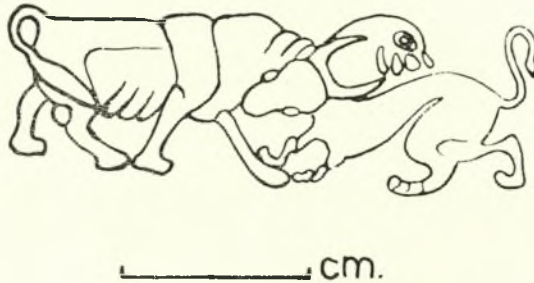
Τὰ συνεργεῖα συντηρήσεων και ἀναστήλωσεων
εὐρίσκοντο καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους

εις Σαλαμίνα, συνεργαζόμενα μετά του διεξάγοντος τὰς ἀνασκαφὰς ἀρχαιολόγου, τόσον ἐντὸς τῆς ἀρχαίας πόλεως, ὅσον καὶ ἐντὸς τῆς νεκροπόλεως. Ἐντὸς τῆς πόλεως συνεχίσθη ἡ ἐπισκευὴ τῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἀνασκαφῶν ἀποκαλυφθέντων ἐρειπίων, κυρίως εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Γυμνασίου, καὶ προσετέθησαν δύο εἰσέτι σειραὶ κερκίδων εἰς τὸ ὑπὸ ἀναστήλωσιν ῥωμαϊκὸν θέατρον. Ἐχρῆσεν ἐπίσης ἡ ἀναστήλωσις τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου τοῦ κοί-

Εἰς τὸ θέατρον τῶν Σόλων συνεπληρώθη ἡ ἀναστήλωσις τοῦ κοίλου μέχρι τοῦ διαζώματος, καὶ ἡ συντήρησις τῶν ὑπερθεν τοῦ διαζώματος ἐρειπίων, καθὼς καὶ τῶν παρόδων.

Εἰς τὸ θέατρον καὶ τὸ στάδιον τοῦ Κουρίου, ὅπου διεξήχθη σημαντικὴ ἐργασία συντηρήσεως καὶ ἀναστηλώσεως κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη, δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ συνέχισις τῆς ἔνεκα τῆς ἀνωμάλου καταστάσεως.

Εἰς Κάτω Πάφον ἐξετελέσθησαν εὐρείας κλί-

Σχέδ. 4. Γραμμικὴ ἀναπαράστασις τῆς ἐκτύπου διακοσμῆσεως τοῦ ἐν Πί ν. 790 α χρυσοῦ διαδήματος

λου τοῦ θεάτρου. Ὡς ἐλέχθη ἤδη, ἡ ἀναστήλωσις τοῦ θεάτρου, καθὼς καὶ τῶν ἄλλων δύο ἐν Κύπρῳ ἀρχαίων θεάτρων, τοῦ Κουρίου καὶ τῶν Σόλων, διεξάγεται κατόπιν εἰσηγήσεων καὶ ὑποδείξεων τοῦ κ. Ἰωάννου Τραυλοῦ.

Εἰς τὴν περιοχὴν τῆς νεκροπόλεως Σαλαμίνας αἱ ἐργασίαι διασώσεως, συντηρήσεως καὶ μερικῆς ἀναστηλώσεως τῶν μεγάλων κτιστῶν τάφων, οἱ ὅποιοι ἀπεκαλύφθησαν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους, συνεχίσθησαν μὲ ἀμείωτον ρυθμὸν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἔτους μέχρι τέλους. Ἀπάντων τῶν κτιστῶν τάφων (πλὴν ἑνὸς) ἀποκατεστάθη ἡ στέγη, ἑνὸς δὲ ἀνεστηλώθη ἡ πρόσοψις βάσει ὑπαρχόντων στοιχείων.

Εἰς τὸ ἀνάκτορον τοῦ Βουνίου, ἐπὶ τῆς βορείας ἀκτῆς τῆς νήσου, τὸ ὅποιον ἀνήκει εἰς τὴν κυπροκλασσικὴν περίοδον, συνεχίσθη καὶ συνεπληρώθη ἡ ἐπισκευὴ τῶν ἐρειπίων, ἡ ὅποια ἤρχισε τὸ παρελθὸν ἔτος. Ὡς γνωστὸν τὰ ἐρείπια τοῦ ἀνακτόρου ἀπεκαλύφθησαν κατὰ τὰ περὶ τὸ 1930 ἔτη ὑπὸ τῆς Σουηδικῆς ἀποστολῆς.

μακος ἐργασίαι συντηρήσεως εἰς τὰ ἀνασκαφέντα ἐρείπια τῆς ῥωμαϊκῆς οἰκίας. Μεγάλων διαστάσεων στέγη ἀνηγέρθη, ἀντὶ ὑψηλῆς ἀπαύσεως, διὰ τὴν προστασίαν τῶν ψηφιδωτῶν ἀπέδων αὐτῆς.

Κατὰ τὸ παρελθὸν φθινόπωρον ἀνελήφθησαν ἐργασίαι στερεώσεως καὶ συντηρήσεως τοῦ ναοῦ τῆς Μεταμορφώσεως Σωτῆρος Παλαιοχωρίου (Πί ν. 791 α). Ὁ μικρὸς ξυλόστεγος οὗτος ναὸς τοῦ 15ου αἰῶνος διατηρεῖ ὅλας τὰς τοιχογραφίας του. Κατὰ τὴν νοτιὰν καὶ δυτικὴν αὐτοῦ πλευρὰν περιβάλλεται ὑπὸ κλειστοῦ νάρθηκος. Ἐκατέρωθεν τῆς δυτικῆς θύρας, ἐντὸς τοῦ νάρθηκος, διασώζονται τοιχογραφίαι τινὲς τοῦ 17ου αἰῶνος.

Ἐγένετο ὑποθεμελίωσις τοῦ βορείου τοίχου, ἐστερεώθησαν οἱ τοῖχοι τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ νάρθηκος καὶ ἀνακατεσκευάσθη ἡ δικλινὴς ξυλινὴ στέγη τοῦ ναοῦ (Πί ν. 791 β). Παραλλήλως ἐστερεώθησαν αἱ τοιχογραφίαι τοῦ ναοῦ, αἱ ὅποια ἐκινδύνευον νὰ καταπέσουν, καὶ ἐγένετο μερικὸς καθαρισμὸς αὐτῶν (Πί ν. 791 γ).

B. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗΣ

*

Π Ι Ν Α Κ Ε Σ

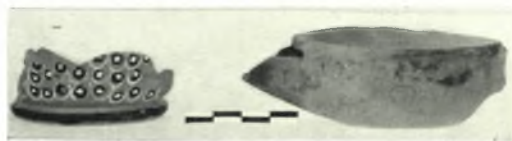
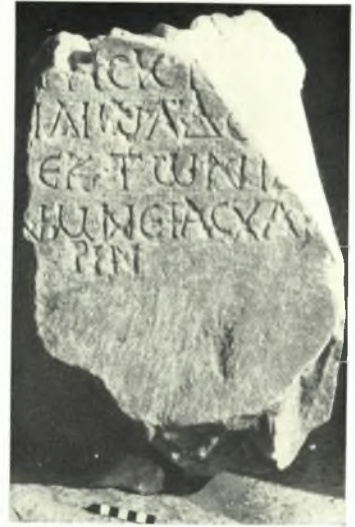
Π Α Ρ Ο Ρ Α Μ Α Τ Α

Είς σελ. 34, στ. 2 μετά τὸν τίτλον: ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΩΣ ΧΩΡΟΥ ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΑΓΟΡΑΣ,
νὰ προστεθῆ: Τὰς ἐργασίας διαμορφώσεως τοῦ χώρου Ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς Ἀθηνῶν ἐπέβλεψε καὶ κατὰ
τὸ ἔτος 1964 ἡ ἀρχαιολόγος δ. Ἑλένη Ζαγανιάρη.

Δ. Μακεδονία. Βέροια: α. Ὁ ὡς Μουσεῖον χρησιμοποιηθεῖς (1947 - 1964) ναὸς τῆς Παναγίας Κυριωτίσσης. β. Τὸ νέον Μουσεῖον (ἀπὸ ΝΔ.), γ. Οἰκόπεδον Καραντουμάνη.
*Ἀποψις τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ ΒΑ.

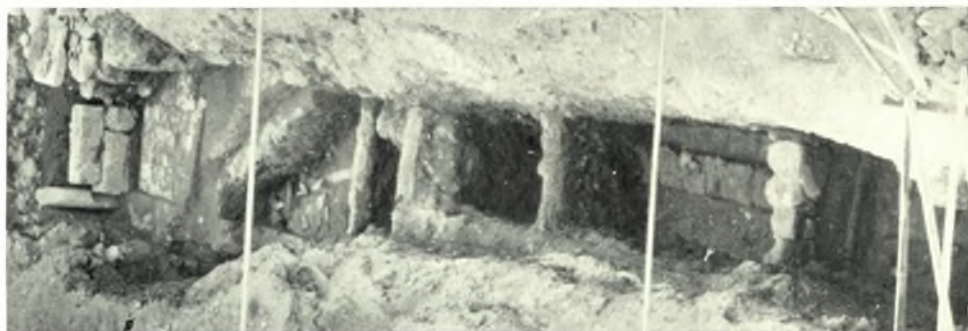
Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Δ. Μακεδονία. Βέροια. Οικόπεδον Καραντουμάνη: α. Μεταγενεστέρα κτιστή λεκάνη, β. Έπιτομβία
 έπιγραφή, γ. Όστρακα κλασσικών χρόνων, δ - ε. Λύχνος και τμήμα ληκυθίου

Δ. Μακεδονία. Βέροια: α - ζ'. Οικόπεδον Β' Δημοτικού Σχολείου. Βυζαντινά αγγεία και άρχαιον βαλσαμόρφιον άκέραιον, ζ'. Βυζαντινόν άγγέιον έκ του οικόπεδου Καραντουμάνη

Δ. Μακεδονία. Βέροια. Οικόπεδον Β' Δημοτικού Σχολείου: α. Άποψις τῆς τομῆς ὑπὸ Α.,
β. Λείψανα ἀρχαίων θεμελίων, γ. Άποψις ὑπὸ Δ., δ. Άποψις ὑπὸ Α.

Φ. ΠΙΤΣΑΣ

Δ. Μακεδονία. Βέροια. Οικόπεδον Β' Δημοτικού Σχολείου: α. ΎΑποψις μωσαϊκῶν δαπέδων κλπ. ἀπὸ ΝΑ., β. Μεταγενέστεροι τοῖχοι κλπ. ἀπὸ ΒΑ., γ. Λεπτομέρεια μωσαϊκοῦ δαπέδου

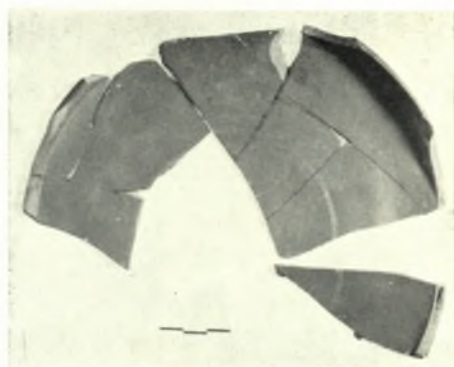
Φ. ΠΕΤΣΑΣ

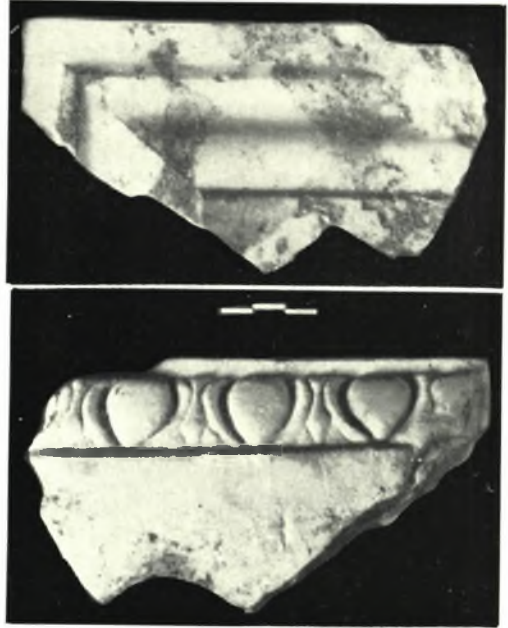
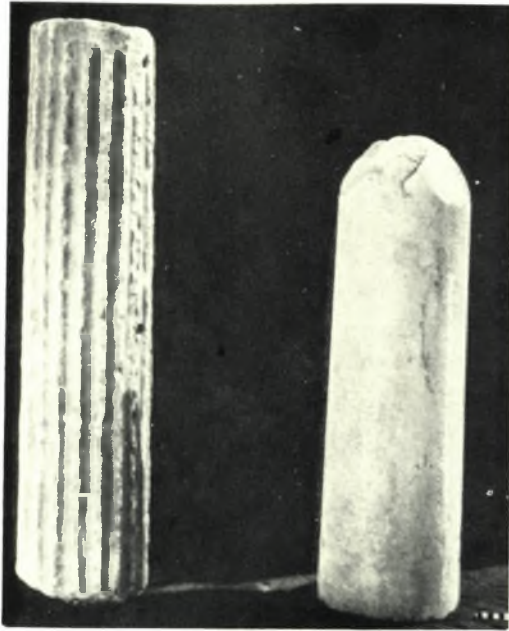
Δ. Μακεδονία. Βέροια. Οικόπεδον Β' Δημοτικού Σχολείου: α. Μωσαϊκόν δαπέδον μετ' ἐνεπιγράφου πλακός εἰς τὸ κέντρον, ἀπὸ Ν., β. Ἡ ἐνεπίγραφος πλάξ

Δ. Μακεδονία. Βέρροια. Οικόπεδον Β' Δημοτικού Σχολείου: α. Ἐπιτομὴ μεταγενεστέρων ἐρειπίων ἀπὸ ΒΑ.,
β, δ. Πήλινοι λύχνοι καὶ τμήμα ὁμοίου, γ. Μεταγενέστεροι τοῖχοι ἀπὸ ΝΑ.

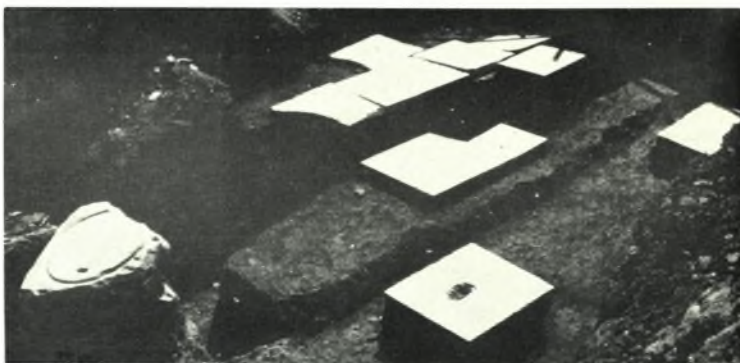
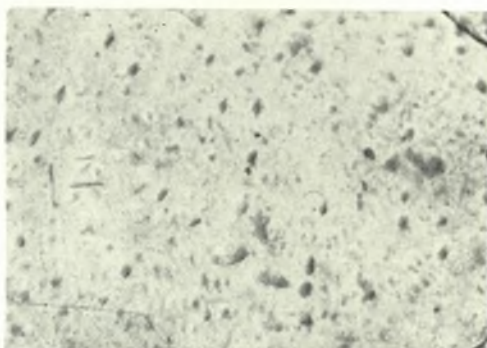
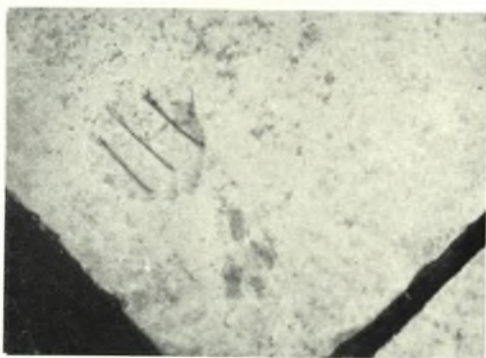

Μακεδονία. Βέροια. Οικόπεδον Β' Δημοτικού Σχολείου: α - ε. Τεμάχια διαφόρων ἀγγείων, ζ'. Μέρος ἐπιγραφῆς ἐπὶ μαρμάρου

Δ. Μακεδονία. Βέροια. Οικόπεδον Β' Δημοτικού Σχολείου: α. Τμήματα Ιωνικού και ἀρραβδώτου κίονος, β-γ. Τμήματα μαρμαρίνου διακόσμου, δ. Ἐνεπίγραφον ὄστρακον, ε. Ἄγνυς ἐνσφράγιστος, ζ, η. Τεμάχια πηλίνων εἰδωλίων, ζ. Μέρος καλύμματος πυξίδος

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

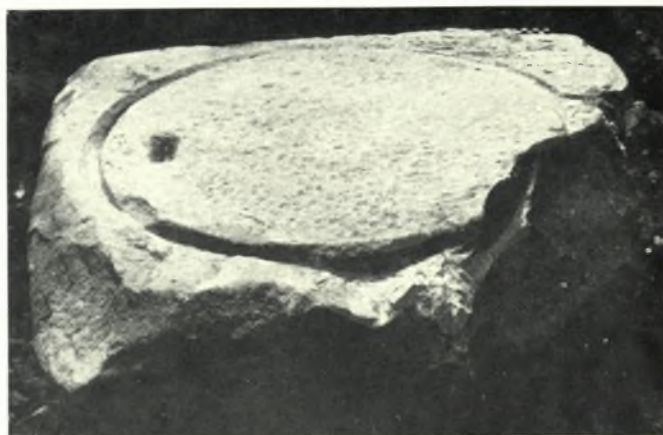

Δ. Μακεδονία. Βέροια. Οικόπεδον ἀδελφῶν Γκαϊτατζῆ: α. Μερικὴ ἄποψις τοῦ ἀνασκαφέντου χώρου ἀπὸ Ν., β - γ. Πλάκες μετ' ἐγχαράκτων ἀριθμῶν, δ. Μέρος τοῦ πλακοστρώτου ἀπὸ Β., ε. Ἄποψις ἀπὸ ΒΑ.

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Δ. Μακεδονία. Βέροια. Οικόπεδον ἀδελφῶν Γκαίτατζη: α. Ὑποψις ἀπὸ ΒΑ., β. Τὸ κατώτερον στρώμα ἀπὸ ΒΑ.

Δ. Μακεδονία. Βέροια. Οικόπεδον ἀδελφῶν Γκαΐτατζη: α. Βάσις πιεστηρίου, β. Ἐποψίς τοῦ ἀνατολικοῦ ἡμίσεος ἀπὸ Β., γ. Ἡ δυτικὴ θεμελίωσις ἀπὸ Δ.

Δ. Μακεδονία. Βέροια. Οικόπεδον ἀδελφῶν Ζώκου: α. Ἐποψὶς ἀπὸ ΒΑ. πρὸς τὴν δυτικὴν ἐξοδὸν τῆς πόλεως, β. Τὸ πλάτος τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ ἀπὸ ΒΔ.

Δ. Μακεδονία. Βέροια. Οικόπεδον ἀδελφῶν Ζώκου: α. Ἡ ἀρχαία ὁδὸς ἀπὸ ΒΑ.,
β. Ἡ κατὰ τὸν ἀξῶνα τῆς ὁδοῦ ὑπόνομος πλήρης χωμάτων, ἀπὸ ΒΑ.

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

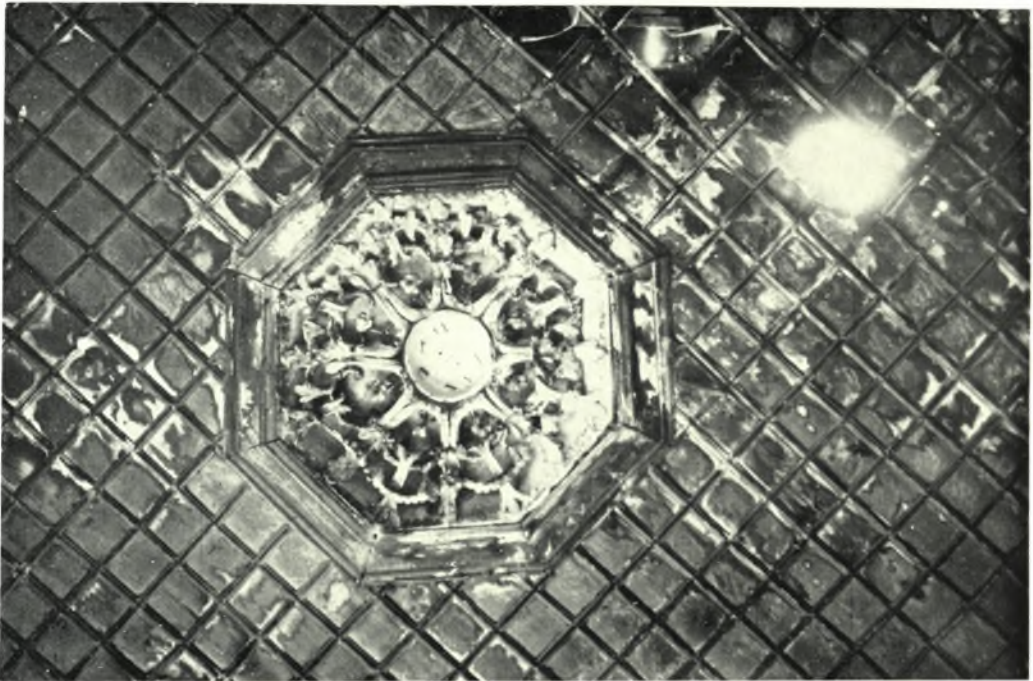
Δ. Μακεδονία. Βέροια: α. Λείψανα αρχαίας οδοῦ ἀπὸ Β., β. Ἡ συνέχεια τῆς νῦν οδοῦ Ἰακαταμαχίτου πρὸς Β., γ. Μαρμάρινον ὑλικὸν εἰς δευτέραν χρῆσιν ἐν τῷ συνοικισμῷ Προμηθεύς, δ - ε. Λίθινον ἐργαλεῖον ἐκ τοῦ οἰκοπέδου ἀδελφῶν Ζώκου, ς'. Κράσπεδον ἀρχαίας οδοῦ ἐν οἰκοπέδῳ Ὀλγας Γεμιτζόγλου

Δ. Μακεδονία. Βέροια: α - β. Ἀρχοντικὸν Σιὸρ - Μανωλάκη πρὸ τῆς κατεδαφίσεως αὐτοῦ

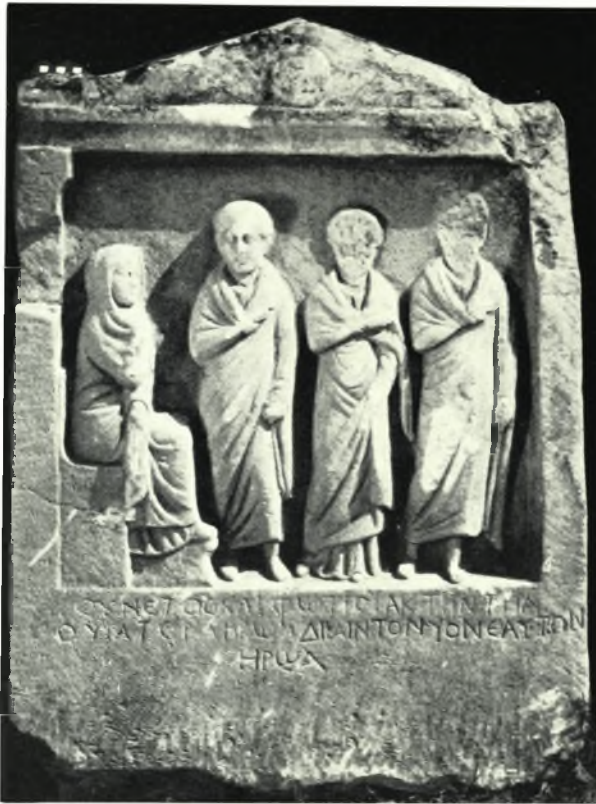
Δ. Μακεδονία. Βέροια. Ἀρχοντικόν Σιόρ - Μανωλάκη: α - β. Ὁ διάκοσμος τοῦ καλοῦ ὄντᾶ

Δ. Μακεδονία. Βέροια. Ἄρχοντικὸν Σιὸρ - Μανωλάκη: α - β. Μέρος τῆς ὀροφῆς καὶ ἀποψὶς τοῦ διακόσμου τοῦ καλοῦ ὄντα

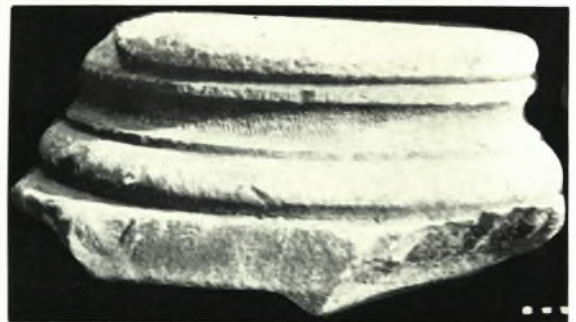
Δ. Μακεδονία: α. Βέροια. Ἀρράβδωτος κίων μετὰ ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς ἐπιγραφῆς ἐπαλλήλων, β. Μιλιάριον ἐκ τοῦ Σταυροῦ, γ. Ἐπικρανὸν ἐκ Βεροίας

Δ. Μακεδονία. Βέροια: α. Ἐνεπίγραφον ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον, β. Βυζαντινὸν ἀνάγλυφον, γ. Γλυπτὸν ἐκ τοῦ Β΄ Δημοτικοῦ Σχολείου, δ. Ἐνεπίγραφον τμήμα ἀρραβδώτου κίονος

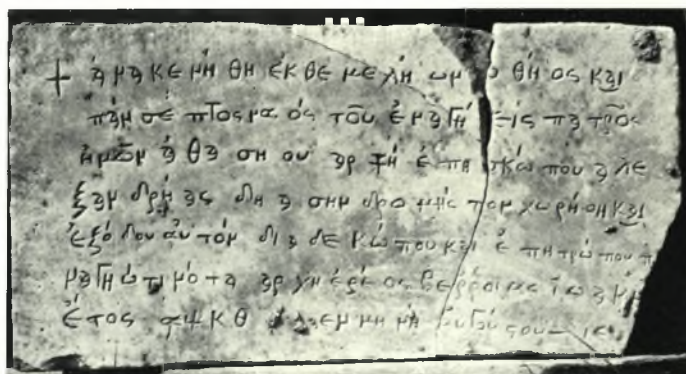
Δ. Μακεδονία. Βέροια: α. Έκαταΐον, β. Ἀνάγλυφον τριῶν χορευουσῶν περὶ κυλινδρικὸν στέλεχος, γ. Κάτω τμῆμα ἀγάλματος, δ. Μαρμαρινὴ κεφαλὴ

Δ. Μακεδονία. Τρίλοφος Βεροίας: α. Τραπεζοφόρον, β. Μαρμάρινον κιονόκρανον,
 γ. Τμήμα πλευράς σαρκοφάγου, δ. Μαρμαρίνη βάση κίονος

Δ. Μακεδονία. Βέροια: α - β. Πήλινον ειδώλιον, γ - δ. Μέρος βάσεως έρμαϊκής στήλης

Δ. Μακεδονία. Κομνήνιον Βεροίας: α. Έπιτομβια έπιγραφή, β. Κτητορική έπιγραφή, γ. Έπιτάφιος σταυρός μετ' έπιγραφής

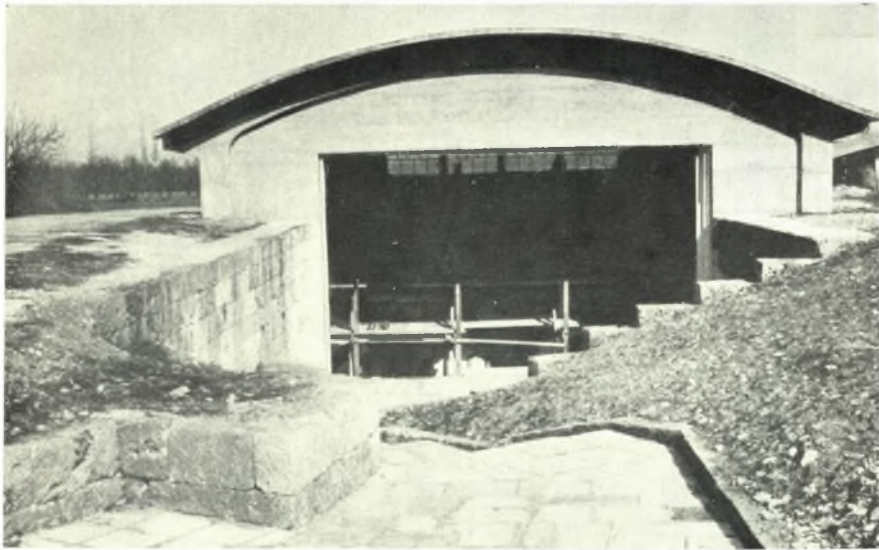

Δ. Μακεδονία: α - β. Πήλινον προσωπεῖον ἐκ Βεροίας, γ. Μωσαϊκὸν δάπεδον παρὰ τὸν Κόμανον Ἑορδαίας, δ. Πίθος παρὰ τὸ Ροδοχώριον Ναούσης, ε. Μαρμάρινον κιονόκρανον ἐκ Μπαλτανέτου Ναούσης

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

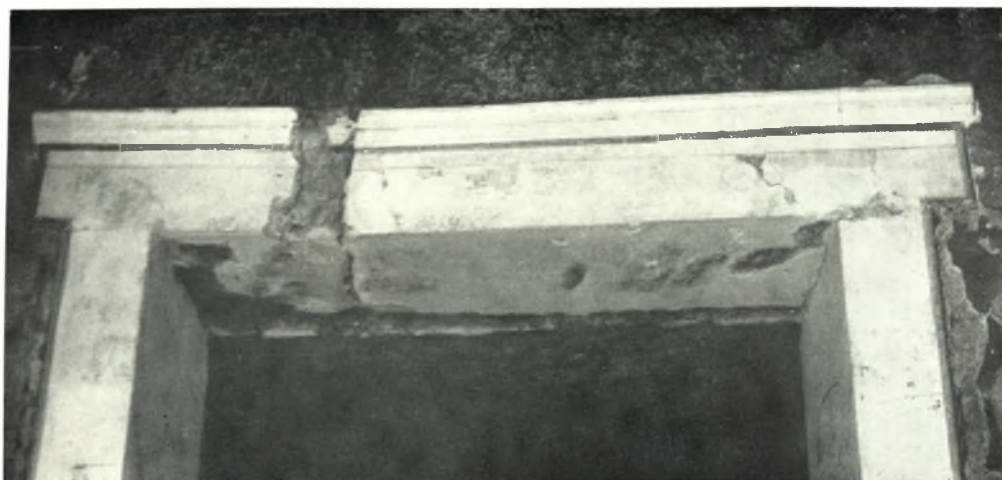
Δ. Μακεδονία. Μέγας τάφος Λευκαδίων Ναούσης: α - β. Δείγματα καθαρισμού της προσόψεως

Δ. Μακεδονία. Μέγας τάφος Λευκαδίων Ναούσης: α - β. Δύο άποψεις του στεγάστρου

Δ. Μακεδονία. Ὁ ἀνασκαφὴς ὑπὸ τοῦ Κίρχ τάφος, ὁ λεγόμενος τῆς Ναούσης: α. Ἡ θέσις τοῦ τύμβου, β. Οἱ δύο θάλαμοι

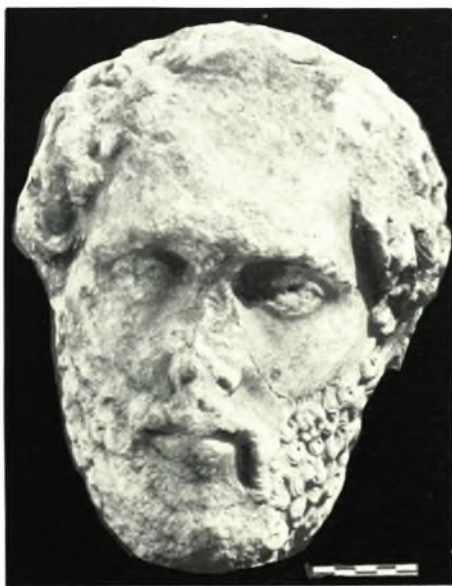

Δ. Μακεδονία. Τάφος παρά τὸ φράγμα τοῦ Ἀλιάκμονος: α - β. Τὸ θύρωμα τοῦ μεσοτοιχοῦ μετὰ τὸν καθαρισμὸν

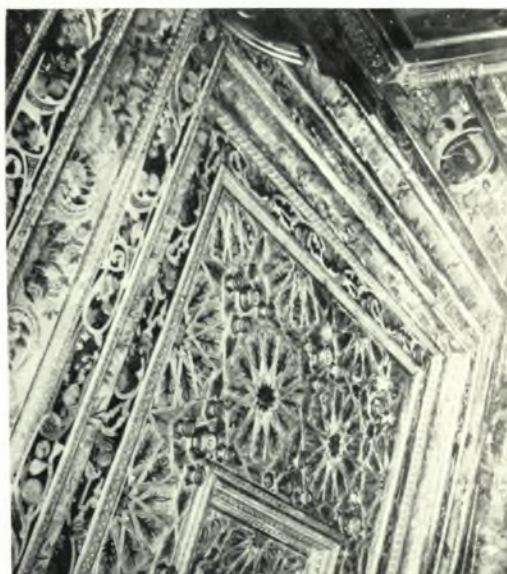
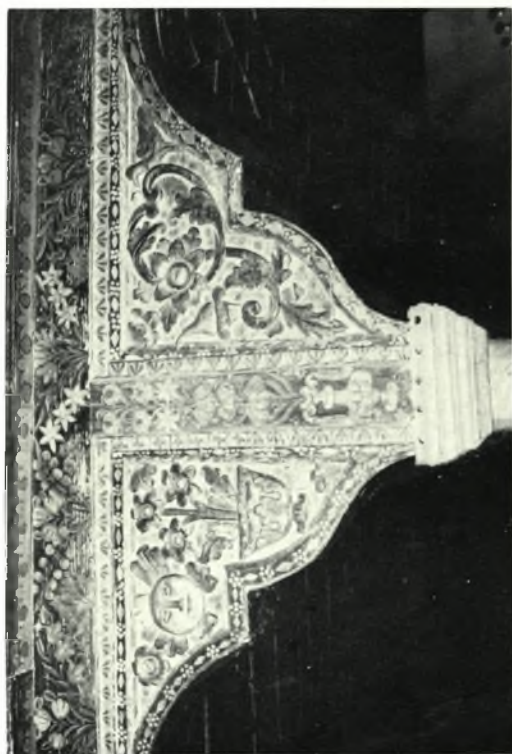
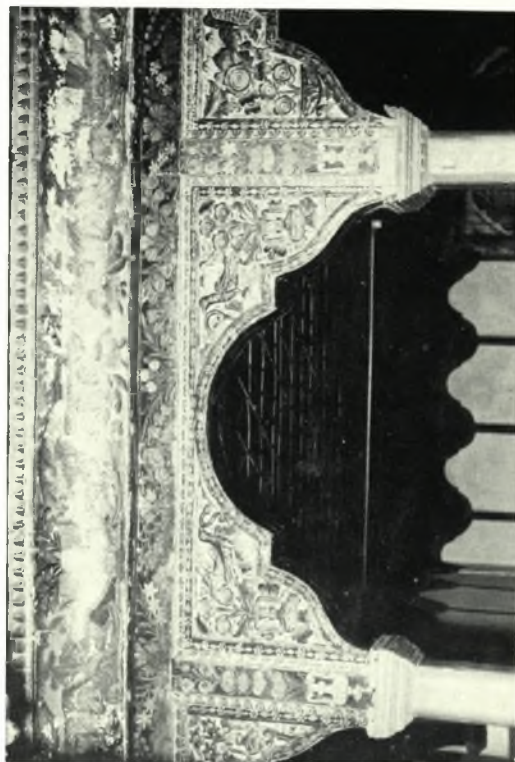
Δ. Μακεδονία. Παλαιολιθικά άξινα: α - β. Έκ του Παλαιοκάστρου Κοζάνης, γ - δ. Έκ της Άγγλίας

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

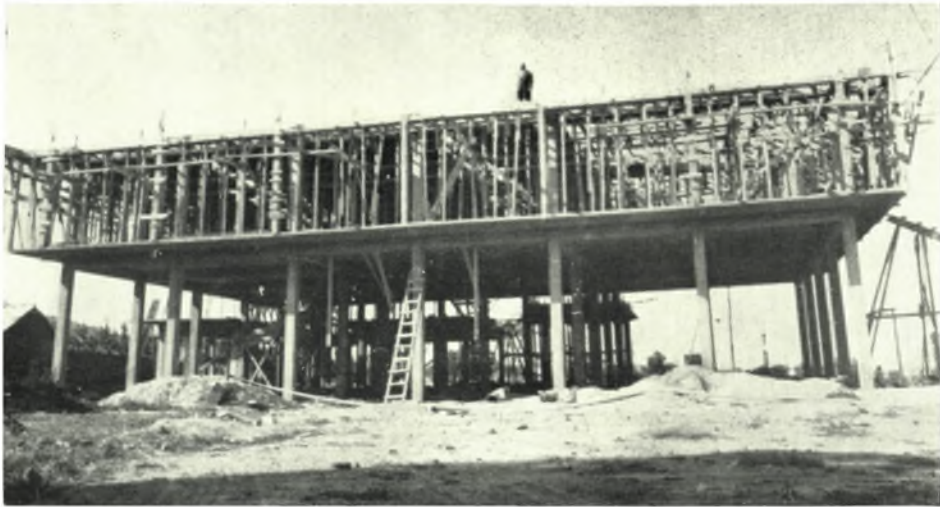
Δ. Μακεδονία: α-γ. Ζωόμορφοι λαβαί λέβητος ἐκ τῆς περιοχῆς Γρεβενῶν, δ. Μαρμαρινὴ κεφαλὴ ἐκ Βεροίας

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

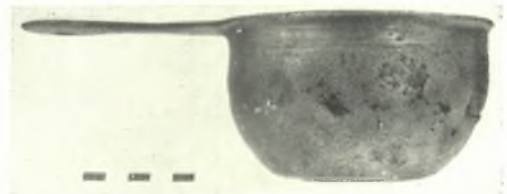

Δ. Μακεδονία: α - β. Ἀπόψεις ἐκ τοῦ ἀρχοντικοῦ Νεραντζοπούλου ἐν Σιατίστη. γ - δ. Ἡ ὀροφή τοῦ ἰδίου ἀρχοντικοῦ

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

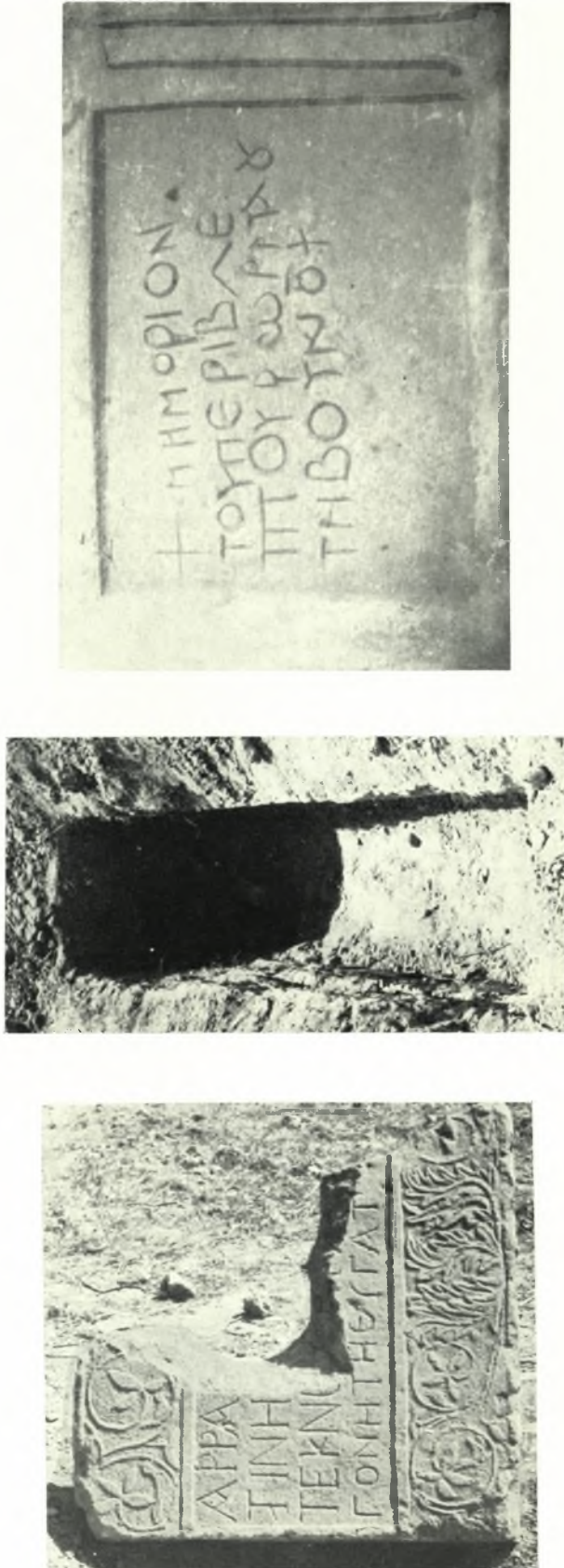
Δ. Μακεδονία: α. Τὸ Μουσείον τῆς Φλωρίνης ὑπὸ κατασκευήν, β. Ἀναγλύφας διακεκοσμημένος βωμὸς ἐκ τῆς νησίδος τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλεῖου, γ. Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον, δ. Ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἐκ τῆς Ἀσβεστοπέτρας Ἑορδαίας

Δ. Μακεδονία: α - β. Νοτιοανατολική και βορεία άποψις από δημοσίας όδου Έδέεσσης - Φλωρίνης του προϊστορικού συνοικισμού Άρμενοχωρίου Φλωρίνης, γ - ζ'. Χαλκά άγγεία έκ τής περιοχής Καστορίας

Δ. Μακεδονία: α - β. Χαλκοῦν ἀγγείων ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς Καστορίας, γ - δ. Νεσότοριον. Ἡ περιοχὴ τῶν ἀρχαιοτήτων καὶ τμῆμα ἀρχαίου τείχους

Δ. Μακεδονία. Νεστόριον: α. Έπιτυμβία στήλη, β. Τάφος, γ. Έπιταφία πλάξ ένεπίγραφος

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

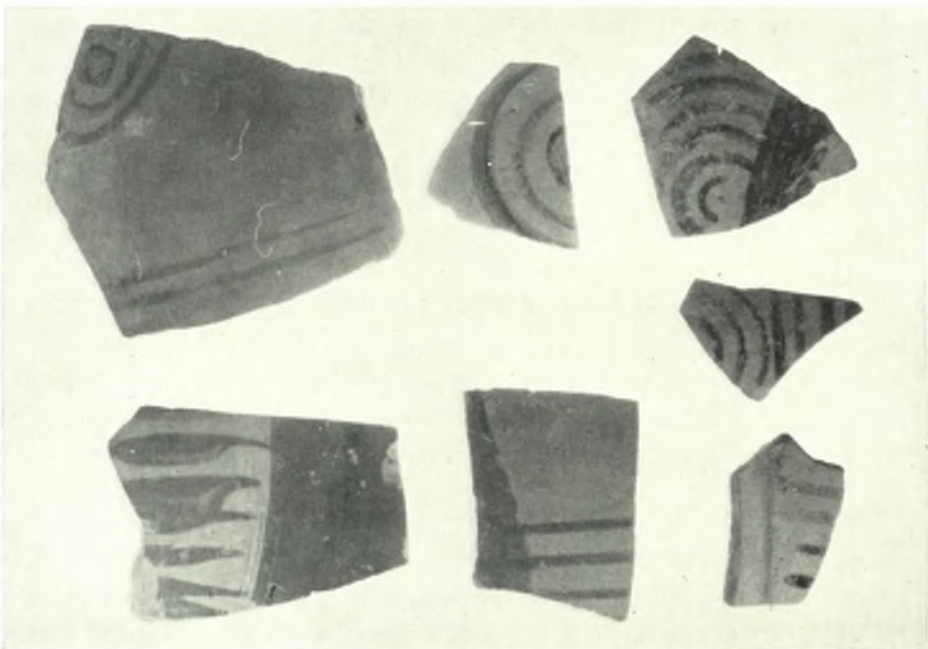
Αμφίπολις: α. Θεμέλια οικοδομῆς ρωμ. χρόνων, β. Τοίχοι οικοδομῆς ρωμ. χρόνων, γ. Θεμέλιον τοίχου καὶ ἀγωγὸς ἀποχετεύσεως, δ. Τοίχοι οἰκίας 4ου π.Χ. αἰ.

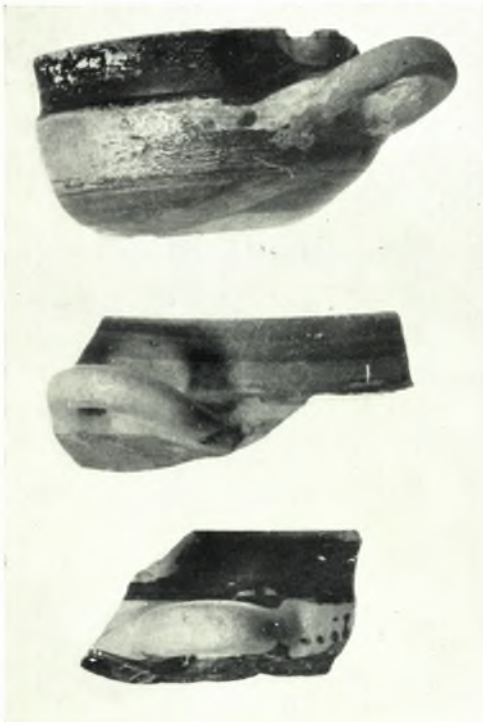
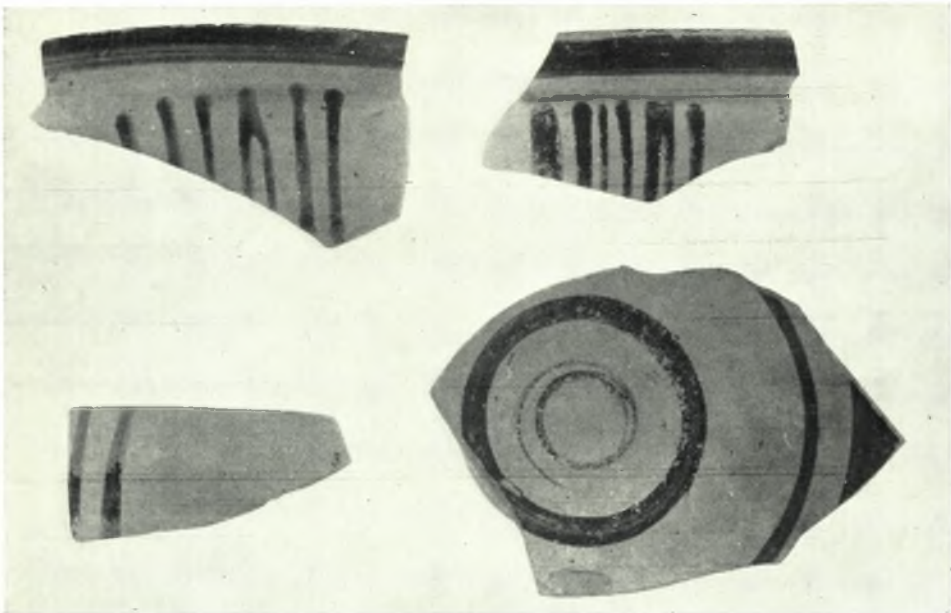
Ἄμφιπολις: α. Κίων ἐξ οἰκοδομῆς Ἄμφιπόλεως, β. Βάσις παρίνου ἰωνικοῦ κίονος ἐντετειχισμένη εἰς τοῖχον ρωμ. ἐποχῆς, γ. Θεμέλια οἰκίας 4ου π.Χ. αἰ. (πρβλ. Πί ν. 509 δ)

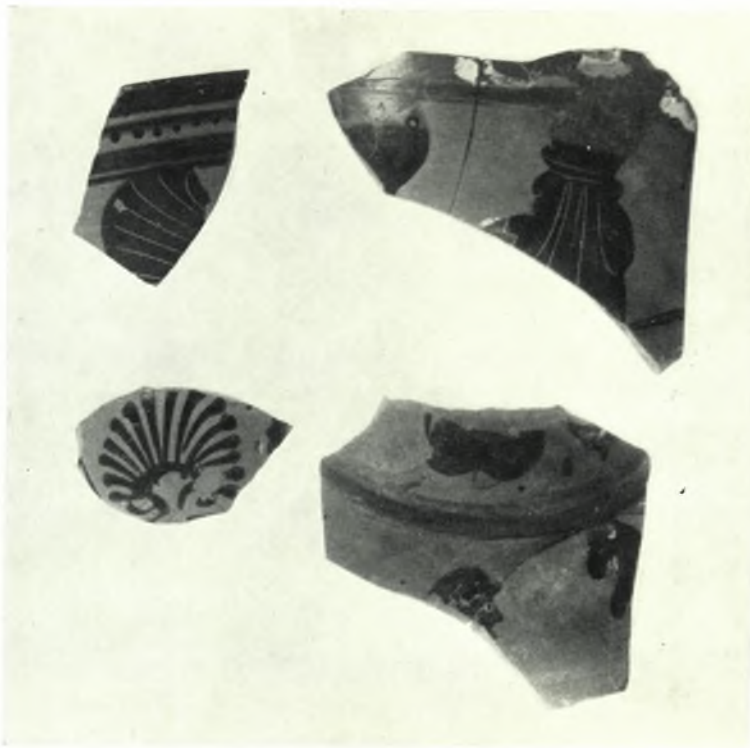
Ἀμφίπολις: α. Ἀετωματική ἐπίστευσις στήλης, β-γ. Ἄψις ἱεροῦ καὶ τμήματα θωρακίου τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς Δ

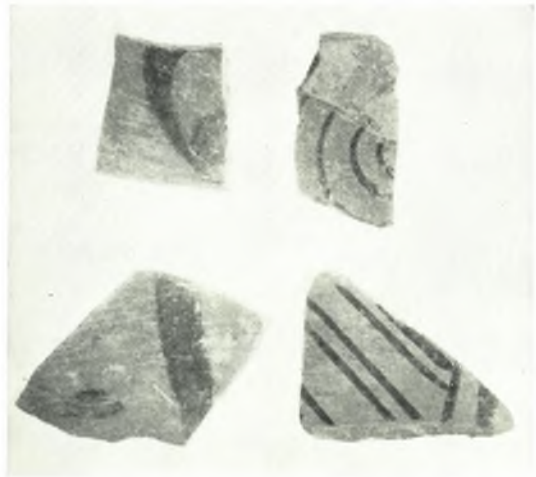
Ἄμφιπολις: α. Ὁ λόφος ἀριθ. 133, β. Ὀστρακα ἀγγείων με γεωμετρικὴν διακόσμησιν

Ἄμφιπολις: α. Ὅστρακα ἀγγείων με γεωμετρικὴν διακόσμησην, β. Τμήματα ἰωνικῶν κυλίκων, γ. Λαβαὶ κυλίκων καὶ ὄστρακον ἀγγείου ἰωνικοῦ ἐργαστηρίου

Ἄμφιπολις: α. Ὕστρακα μελανομόρφων ἀγγείων, β. Ὕστρακα ἀγγείων ἀγνώστου ἐργαστηρίου

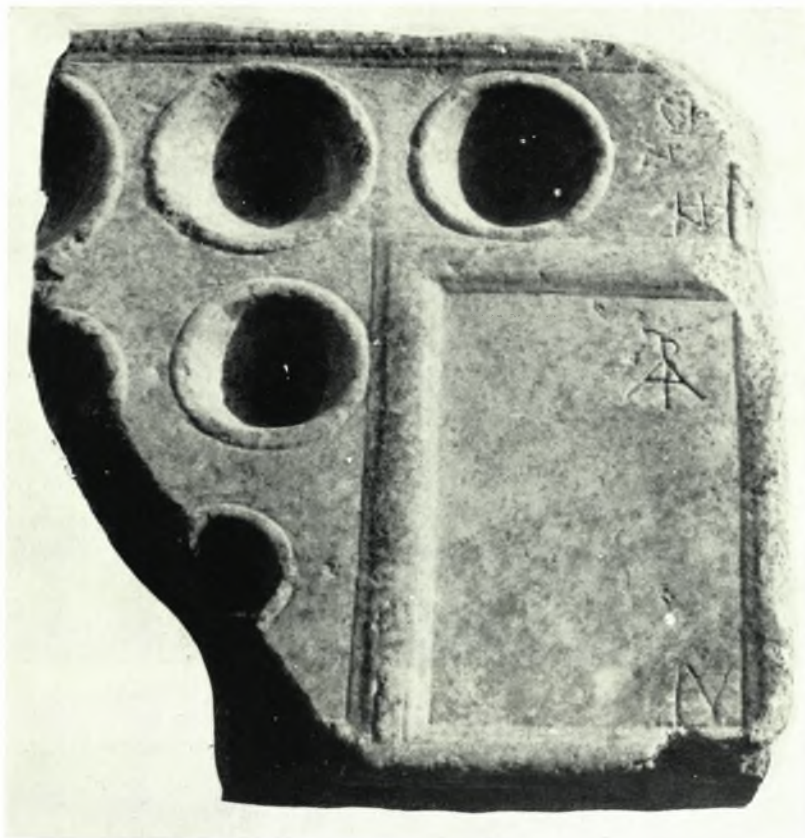

Ἀμφίπολις: α - β. Ὀστρακα ἀγγείων προίστ. χρόνων με ἐγγράρακτον διακόσμησην.
γ - δ. Ὀστρακα προίστ. ἀγγείων με γραπτὴν διακόσμησην

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

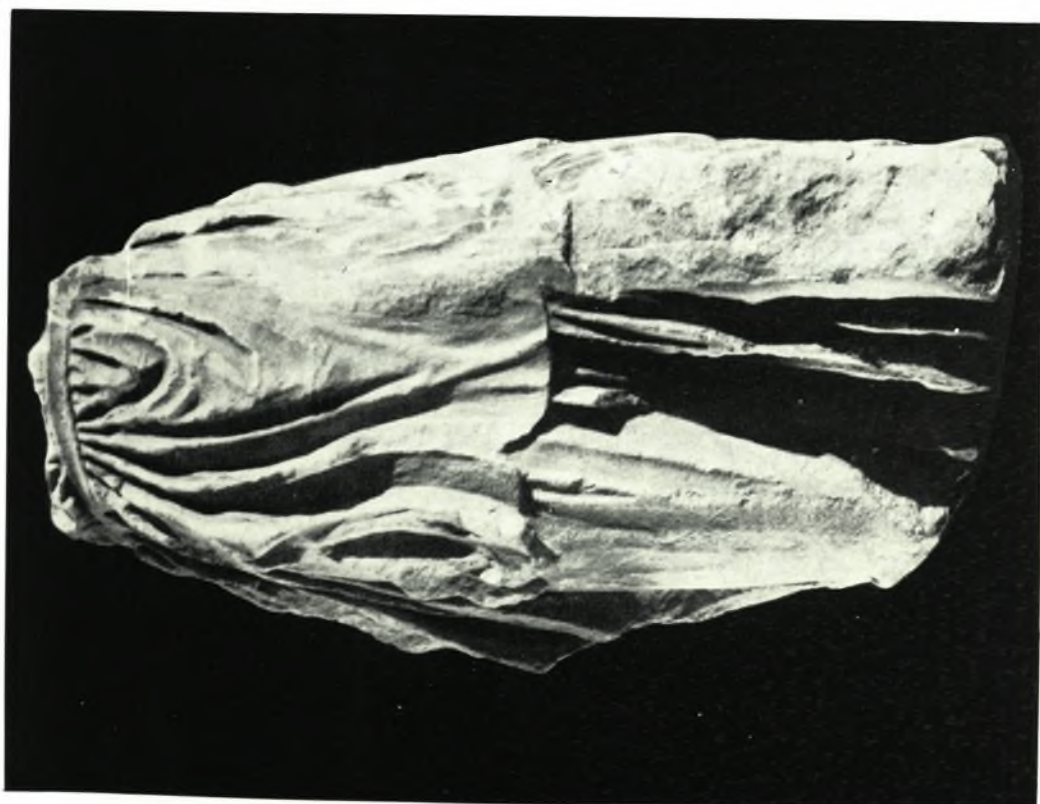
Ἄμφιπολις: α. Λίθινος προϊστ. πέλεκυς, β. Σφονδύλια καὶ κυλινδρικὸν ἀντικείμενον ἐκ πηλοῦ

Ἀμφίπολις: α. Τράπεζα ἐλέγχου μέτρων χωρητικότητας. β. Ἄγγεϊα καὶ λύχνος ἐκ τῆς κλίμακος λαξευτοῦ μακεδονικοῦ τάφου

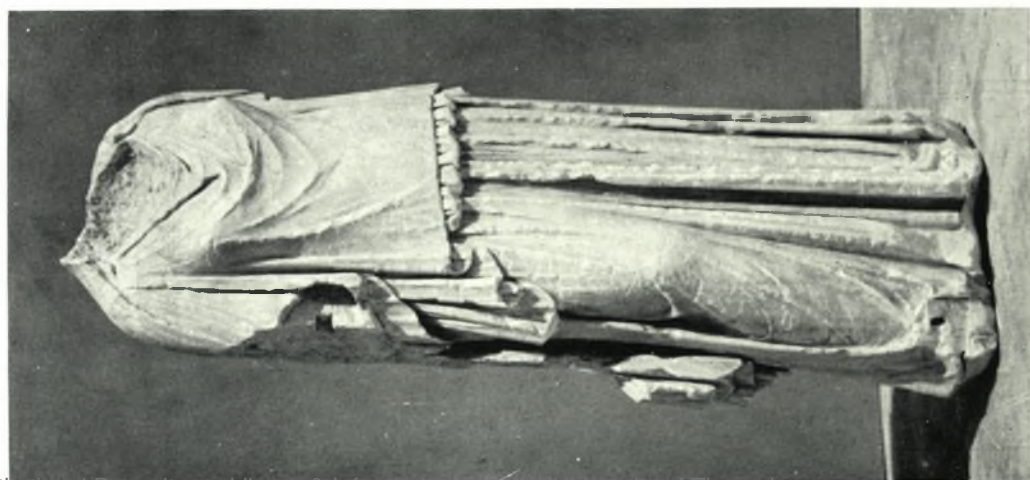

Μουσείον Καβάλας. Τυχαῖα εὐρήματα ἐξ Ἀμφιπόλεως: α. Κεφαλή ἀγαλματίου γυναικός, β. Πώρινον ἰωνικόν κιονόκρανον

Μουσείον Καβάλας. Τυχαία εσρήματα ἐξ Ἀμφιπόλεως: α. Κορμὸς ἀγάλματος γυναικός.
β. Κορμὸς ἀγάλματος γυναικός (Ἀφροδίτης)

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

α, γ. Ἄγαλμα πεπλοφόρου κόρης καὶ ἀκέφαλον ἀγαλμάτιον γυναικός, κυπρῆσις ἔμπρός, ἐκ τῶν τυχαίων εὐρημάτων Ἀμφιπόλεως εἰς τὸ Μουσεῖον Καβάλας, β. Τοῖχος ἀρχαίας οἰκοδομῆς καὶ ἀγωγὸς ἀποχετεύσεως ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ Ἱεροῦ τῆς Παρθένου Νεαπόλεως

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Καβάλα: α. 'Ο λόφος τῶν Ἐλευθερῶν ἀπὸ ΒΑ. Διὰ τοῦ γράμματος Ο σημειοῦται ὁ λόφος τῆς Οἰσύμης, διὰ τοῦ Α τῆς Ἀνακτορουπόλεως, β. Ἡ θέσις τῆς ἀρχαίας Οἰσύμης, καὶ τῆς βυζαντινῆς Ἀνακτορουπόλεως ἀπὸ Β., γ. Ἀπομῆς τῶν ἀκροπόλεων Οἰσύμης καὶ Ἀνακτορουπόλεως

ἀπὸ Ν. δ. ε. Οἰσύμης. Ἀπομῆς τείχους δυτικῆς κλιτύος

Καβάλα. Οϊσούμη: α. Τμήμα τείχους δυτικής κλιτύος, β. ΝΑ. πύργος τοῦ τείχους

Καβάλα. Οίσύμη: Ἡ νοτία πλευρά τοῦ πύργου τοῦ Πί ν. 522 β, β. Τμήμα ἰσοδομικοῦ τείχους βορειοδυτικῆς κλιτύος, γ. ΒΑ. ἄνδηρον. Τοίχος ἀνατολικῆς πλευράς, δ. ΒΑ. ἄνδηρον. Τοίχος βορείας πλευράς

Καβάλα: α. ΒΑ. άνδηρον. Τοίχος δυτικής πλευράς τῶ λόφου τῆς Οἰσύμης,
β. Ἡ ἀκρόπολις τῆς Ἀνακτορουπόλεως ἀπὸ ΝΔ.

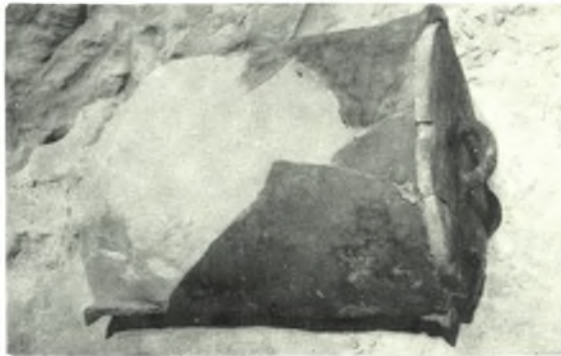
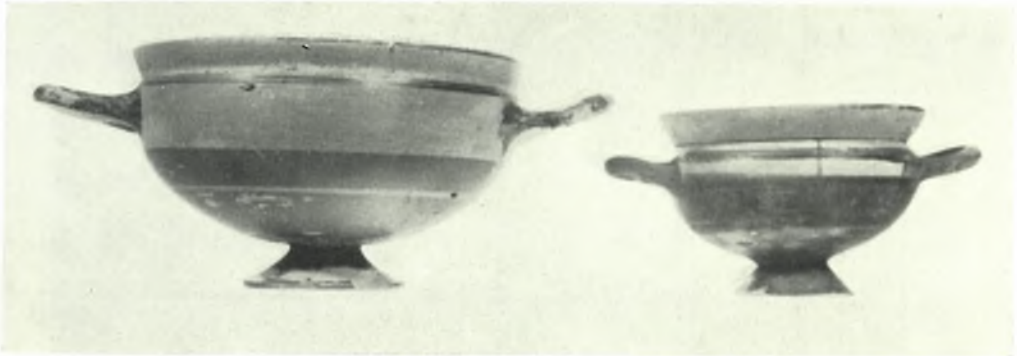
Καβάλα. Ἀνακτορούπολις: α. Ἡ ἀκρόπολις ἀπὸ ΒΑ., β. Ἡ ἀκρόπολις ἀπὸ ΒΔ.,
γ. Νότιος πύργος τοῦ τείχους

Καβάλα. Νεκροταφείον Οϊσύμης: α. Ἡ θέση τοῦ ἐρευνηθέντος νεκροταφείου ἀπὸ Β.,
β. Συστὰς λιθίνων κιβωτισσῆμων τάφων καὶ τεφροδόχων ἀγγείων, γ. Τάφος XXIV

Καβάλα. Νεκροταφείον Οισύμης: α. Τάφος XXIV. Ἐντὸς αὐτοῦ ἀμφορεὺς περιέχων τὴν τέφραν τοῦ νεκροῦ, β. Κορινθιακὸν ἀλάβαστρον εὑρεθὲν εἰς τὸν ἐντὸς τοῦ τάφου XXIV ἀμφορέα, γ. Τάφος XVI

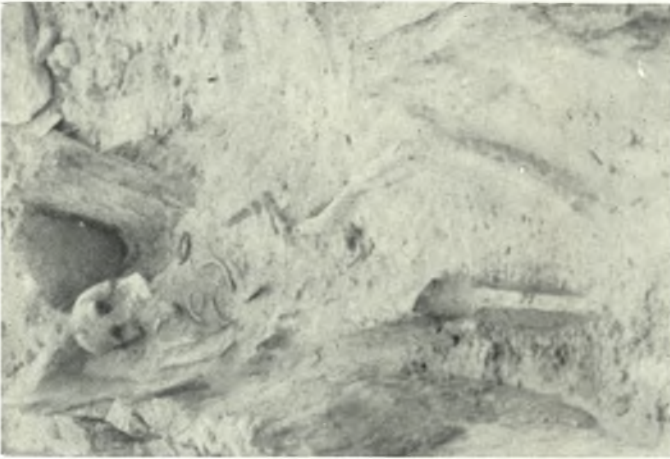

Καβάλα. Νεκροταφείον Οισύμης: α. Τάφος Ι, β. Τάφος XXII. Ἐντός αὐτοῦ διακρίνονται ἄττικη μελαμβαφῆς κύλιξ τοῦ τύπου « τῶν κομαστῶν » καὶ μικρὰ κορινθιακὴ κοτύλη, γ. Ἡ ἄττικὴ κύλιξ ἢ εὔρεθεισα εἰς τὸν τάφον XXII. δ. Πήλινος κυλινδρικός τάφος X

ΕΥΓ. ΛΕΒΕΝΤΟΠΟΥΛΟΥ ΓΙΟΥΡΗ

Καβάλα. Νεκροταφείον Οίσυμης: α. Πίθος 6, β. Πίθος 8, γ. Πίθος 29, δ. Κορινθιακή πυξίς εύρεθείσα εις τόν πίθον 22

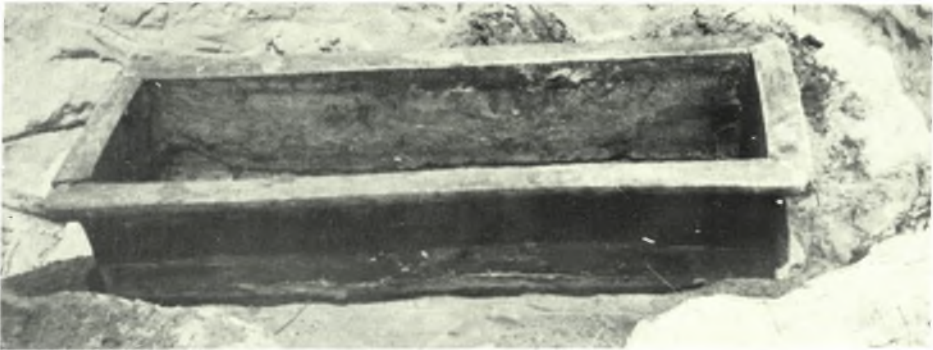

Καβάλα. Νεκροταφείον Οισύμης: α. Τάφος XXXIV, β. Τάφος XXXVIII. Χαλκή πόρπη εις την θέσιν του άριστερου ώμου,
γ. Κερίσματα τάφου XXXIV. Χαλκή στέλεγγις, πήλινον μελαμβάφης αλάβαστρον και άττική μελαμβάφης κοτύλη,
δ. Άττική μελαμβάφης κοτύλη εύρεθείσα εις ταφον XXXIV

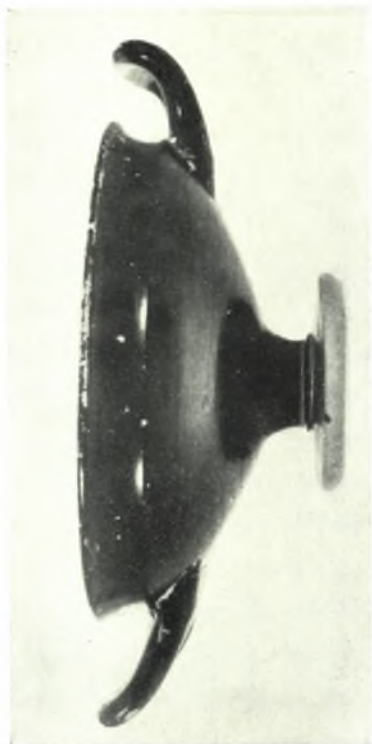
ΕΥΓ. ΛΕΒΕΝΤΟΠΟΥΛΟΥ - ΓΙΟΥΡΗ

Καβάλα. Νεκροταφείον Οισύμης: α. Τάφος XXXII, β. Τάφος XXXII. Δύο σκελετοί τοποθετημένοι έπαλλήλως. γ. Τάφος XXXVII. Τέσσερες σκελετοί τοποθετημένοι έπαλλήλως

Καβάλα. Νεκροταφείον Οϊσύμης: α - β. Λάρναξ Ι, γ. Λάρναξ V

Καβάλα. Νεκροταφείον Οισύμη: α. Λάρναξ V, β. Ἀττική μελαμβροφής κύλιξ εὑρεθείσα εἰς τὴν Λάρνακα V, γ. Λάρναξ VI

ΕΥΓ. ΛΕΒΕΝΤΟΠΟΥΛΟΥ - ΓΙΟΥΡΗ

Ν. Δράμας. Μικρή Τούμπα Πετρούσσης: α. Λαβαι άγγείων, β. Τμήματα άγγείου κιτρινοχρόμου έστύλωμένης έπιφανείας, γ. Δείγματα έκ τής κεραμικής τού συνοικισμού

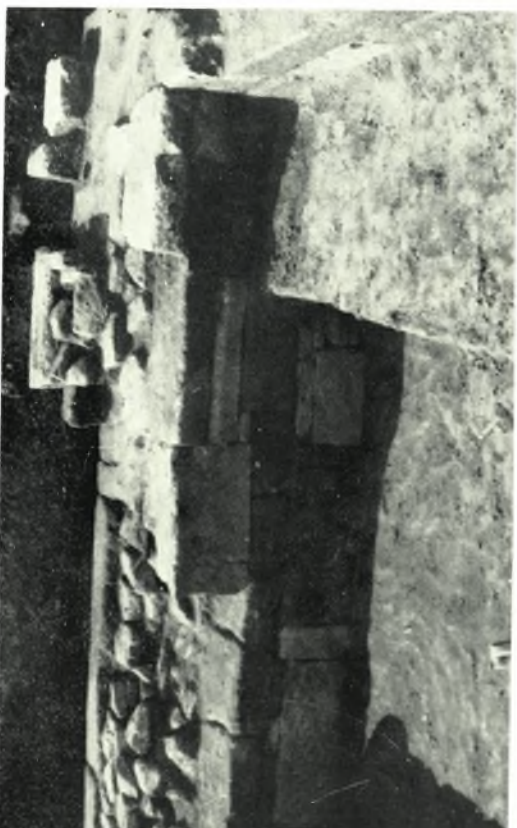

Ἄβδηρα. Δυτικὸν τεῖχος: α. Γενικὴ ἀποψη τοῦ τομέως ἀνασκαφῶν, ἐκ Ν. β. Ἐξωτερικὴ πλευρὰ,
γ. Τοιχοποιία τοῦ τεῖχους, δ. Τοιχοποιία τοῦ μέσου λιθορριπῆ

Ἄβδηρα: α. Ἐσωτερικὸν τοῦ δυτικῆς τοίχου εἰς τὸ σημεῖον τῆς γωνίας, β. Ἡ γωνία τοῦ τοίχου παρὰ τὸν πύργον.
 γ. Ἐσωτερικὸν τοῦ δυτικῆς τοίχου ἀπὸ Β. Διακρίνεται ἡ γωνία καὶ ὁ πύργος τοῦ τοίχου ἐκ τοῦ ἑσωτερικοῦ

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἄβητρα: α. Ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ πύργου ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ, β. Ἀποψὶς τοῦ τοῖχου ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ μετὰ τοῦ πύργου, γ. Ἄγχιος ἀποχετεύσεως μεταγενεστέρης ἐποχῆς, ἐπὶ τῆς πύλης τοῦ ἀρχαίου τοῖχου, δ. Ἡ νοτιὰ πλευρὰ τῆς πύλης τοῦ τοῖχου κατὰ τὴν προτελευταίαν ἡμέραν τῆς ἀνασκαφῆς

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

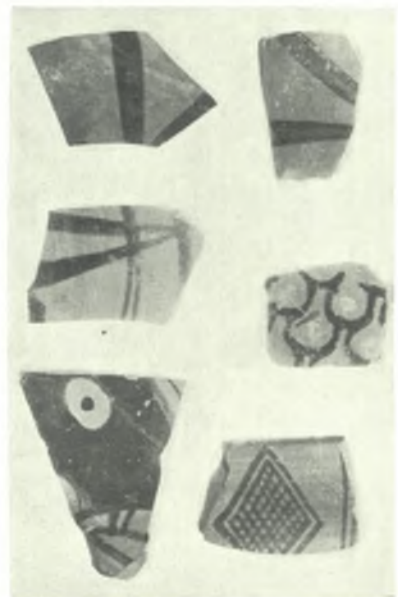
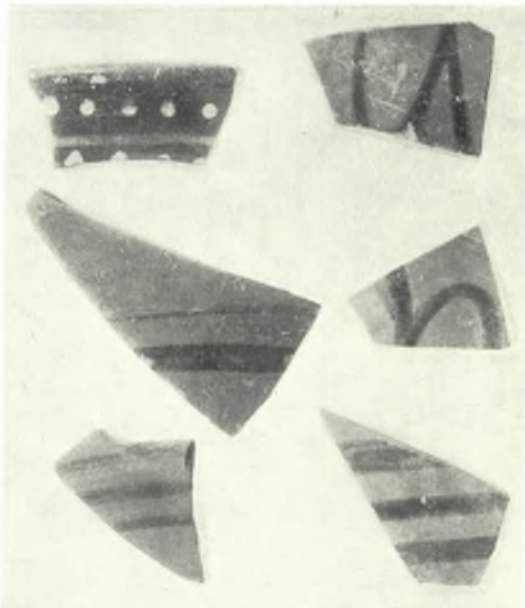
Ἄρθρα: α. Ἀγωγὸς ἀποχετεύσεως, σὺδὸς καὶ θεμέλια ἐπὶ τῆς πύλης τοῦ τειχοῦς, β. Γενικὴ ἄποψις τοῦ ἀρχαίου τειχοῦς καὶ τῶν ἐπ' αὐτοῦ οἰκοδομιῶν, ἀπὸ Ν., γ. Πλακόστρωτον οἰκίας καὶ ἀγωγὸς ἀποχετεύσεως ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τειχοῦς

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἐξώθηρα: α. Πλακοστρωτον οἰκίας καὶ ἀγῶνός ἀποχετευσέως ἐσωτερικῶς τοῦ δυτικοῦ τοῖχου, β. Τοῖχοι οἰκοδομηῆς καὶ εὐτελεῆς μωσαϊκῶν δάπεδον ἐσωτερικῶς τοῦ ἀρχαίου τοῖχου, γ. Ἡ πρὸ τοῦ ἀρχαίου τοῖχου ὀρθογώνιος οἰκοδομή, δ. Σαρκοφάγοι καὶ τάφοι ἐπὶ τῆς ἐξώθηρα τοῦ τοῖχου οἰκοδομηῆς

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἄβδηρα: α. Τὸ σημεῖον ἐπαφῆς τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ πύργου καὶ τοῦ βορείου τοίχου τῆς ἐξώθεν τοῦ τείχους οἰκοδομῆς, β. Ὑστρακα ἰωνικῶν κυλικῶν, γ. Ὑστρακα ἀγγείων ἰωνικῶν ἐργαστηρίων, δ. Ὑστρακα ἀγγείων Κλαζομενῶν, Ρόδου καὶ ἰωνικῶν ἐργαστηρίων

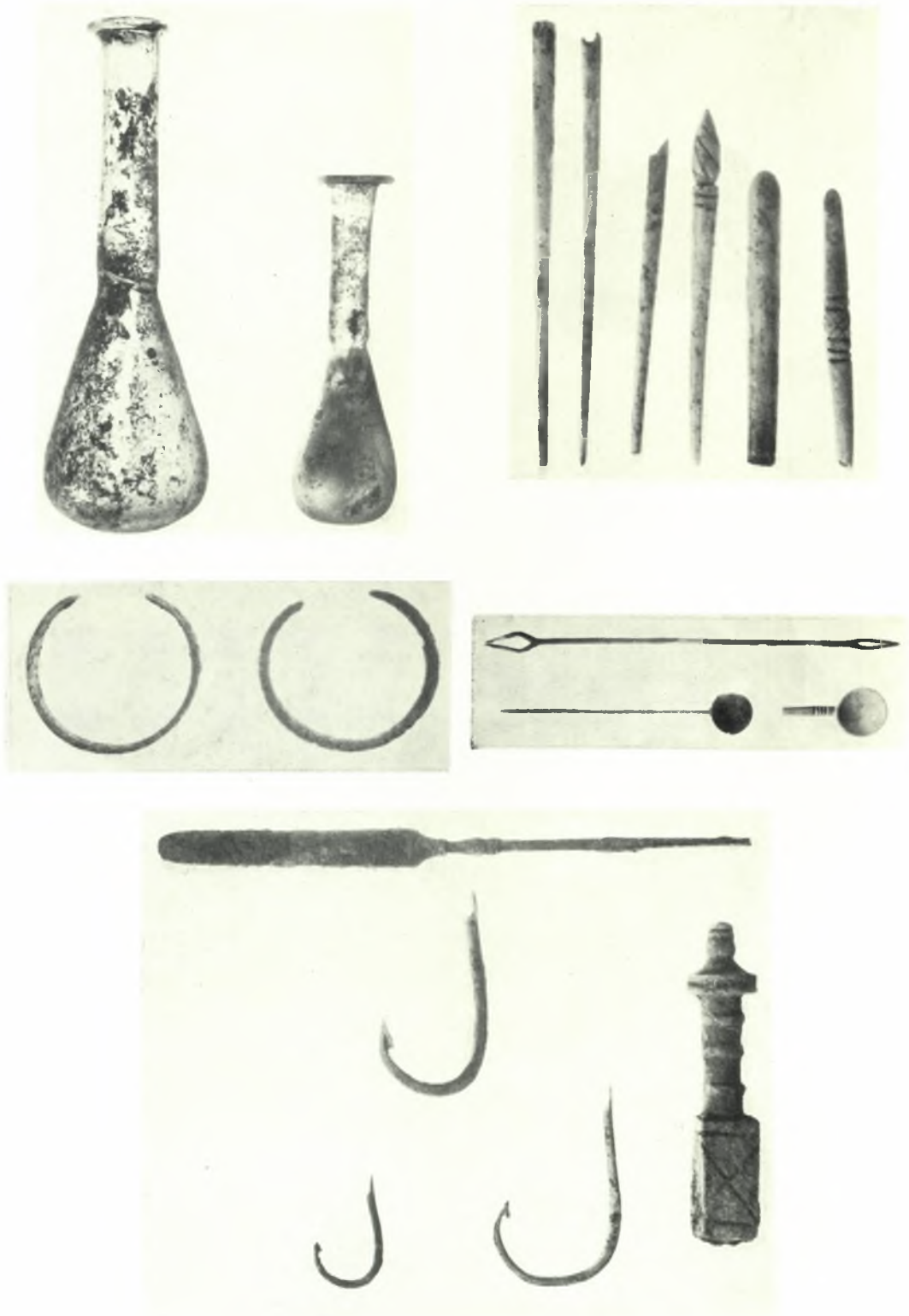
*Αβδηρα: α. *Όστρακα μελανομόρφου καί έρυθρομόρφου άγγείων, β-γ. *Ενσφράγιστοι λαβαί θασιακών άμφορέων

*Αβδηρα: α - γ. Λύχνοι εκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ δυτικοῦ τείχους

Ἄβδηρα: α. Κεφαλαὶ πηλίνων εἰδωλίων ἑλληνιστικῶν χρόνων, β. Τρεῖς κεφαλαὶ πηλίνων εἰδωλίων ἑλληνιστικῶν χρόνων καὶ κάτω ἀριστερὰ κεφαλὴ ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς, γ. Ἄνθεμωτός ἀκροκέραμος

*Αβδηρα: α. Ύαλινα δακρυδόχοι, β. Ἀκίδες καὶ βελόνα ἐξ ὀστοῦ, γ. Ζεῦγος χαλκῶν ψελίων ἐκ τοῦ δυτικῆς τείχους, δ. Κοχλιάρια καὶ «σαῖτα» ἐκ χαλκοῦ καὶ ὀστοῦ, ε. Ἄγκιστρα καὶ «σπάτουλα» ἐκ χαλκοῦ

Ἄβδηρα: α. Τομεὺς ἀνασκαφῶν οἰκοδομῆς 4ου π.Χ. αἰῶνος, β. Ὁ τοῖχος τῆς προσόψεως τῆς οἰκοδομῆς καὶ ἐσωτερικῶς αὐτοῦ φρέαρ, γ. Τετράγωνος κατασκευὴ (ἔστια;) ἐντὸς τῆς οἰκοδομῆς

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἔβδηρα: α. Τοῖχος διαμερίσματος τῆς ἀρχαιοτέρας οἰκοδομῆς, β. Τοῖχοι διαμερισμάτων οἰκιῶν, ἀριστερά 4ου π.Χ. αἰῶνος, δεξιὰ ὀψίμων ἐλληνιστικῶν ἢ ρωμαϊκῶν χρόνων, γ. Τοῖχοι διαμερισμάτων καὶ πλακόστρωτος χώρος ἐσωτερικῶς τῆς οἰκοδομῆς

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἄβητρα: α. Ἀποθήκη ἀμφορέων ἐντός τῆς οἰκοδομῆς 4ου π.Χ. αἰῶνος, β. Ἡ αὐτὴ ἀποθήκη ἐκ τῆς προσόψεως τῆς οἰκοδομῆς, γ. Πλακόστρωτος χώρος ἐσωτερικῶς τῆς οἰκοδομῆς 4ου π.Χ. αἰῶνος, δ. Σφόνδυλος δωρικοῦ κίονος ἐκ παρωλίου

Ἄββηρα: α. Θραύσματα ἀγγείων ρυθμοῦ «δύτικῆς κλιτύος», β. Τμήμα μεγαρικοῦ σκύφου, γ. Ὀστρακα ἀγγείων με ἐγχαρακτοῦς ἐπιγραφάς

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἐβδῆρα: α. Ὅστρακα ἐξ ἰωνικῆς κύλικος καὶ ἀττικῆς ἐρυθρομόρφου ἀγγείου, β. Ὅστρακα ἀγγείων ἰωνικῶν ἐργαστηρίων καὶ λίθινος προϊστορικός πέλεκυς, γ. Λαβὴ ἀγγείου μετ' ἀναγλύφων ὄψεων, δ. Ὅστρακα ἀγγείων ἰωνικοῦ ἐργαστηρίου καὶ ἀττικά, ε. Ὅστρακον ἀγγείου ἐργαστηρίου Κλαζομενῶν καὶ ὄστρακα ἐρυθρομόρφων ἀγγείων

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

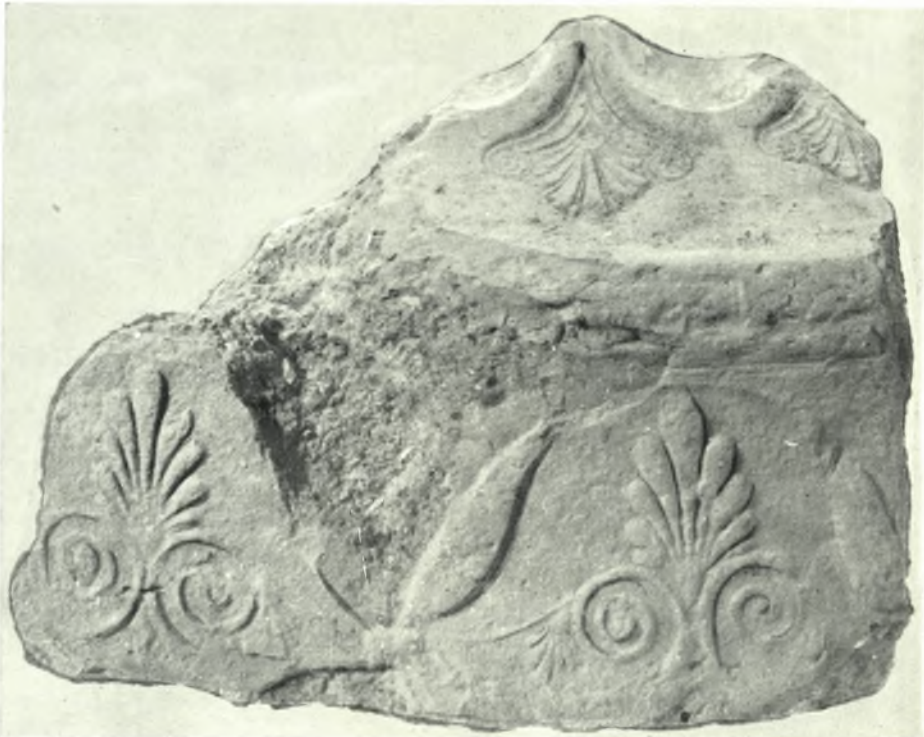

*Αβδηρα: α. Κεφαλαί και τμήματα ειδωλίων, β. Κεφαλή ειδωλίου γυναικός και ειδώλιον Έρωτος, γ. Στεφανηφόρος κεφαλή ειδωλίου γυναικός, δ. Ειδώλιον παιδίσκης

Ἄβδηρα: α. Κεφαλή ειδωλίου Πανός, παίζοντος σύριγγα, β. Μαρμαρίνη κεφαλή έφηβου, γ. Κοριός αγάλματιου Ἀφροδίτης, δ - ε. Ἐυσφράγιστοι λαβαί άμφορέων, ζ'. Ἀνεθεμιτός άκροκέραμος

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

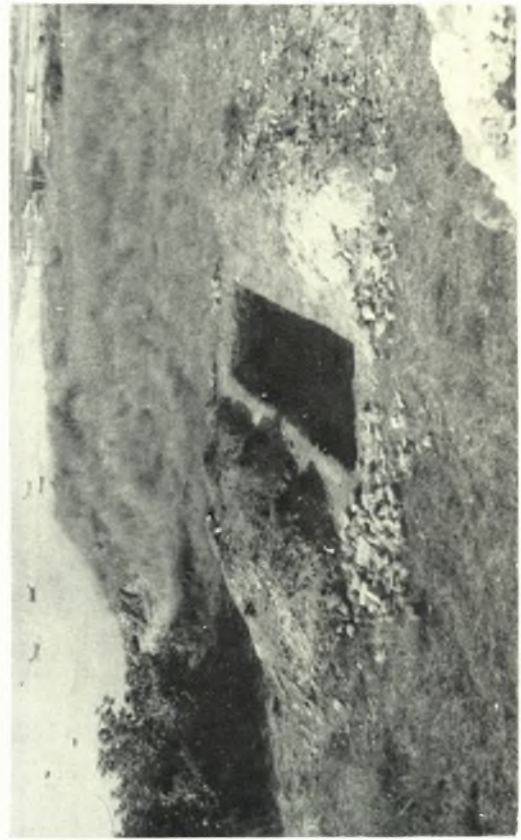

*Αβδηρα: α. Δίσκος λύχνου με παράστασιν υδροβίου πτηνοῦ, β. Βάσις περιρραντηρίου (;) με ανάγλυφα
 ἀνθέμια καὶ ἄνθη λωτοῦ

Ἄβδηρα: α. Τάφος ἐντὸς τῆς ἀποκαλυφθείσης ἄλλοτε ἀποθήκης ἀμφορέων, β. Τοῖχος νησίδος οἰκίων, ἐξωτερικῶς, γ. Τοῖχος οἰκοδομῆς καὶ πλινθόκτιστοι πεσσοὶ

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἄρβηρα. Λόφος Πολυστύλου: α. Δοκιμαστική τάφος 1, β. Ὁ ἀποκαλυφθεὶς ἐντὸς τῆς τάφου 2 τοῖχος οικοδομῆς, γ. Δοκιμαστικὴ τάφος 2

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

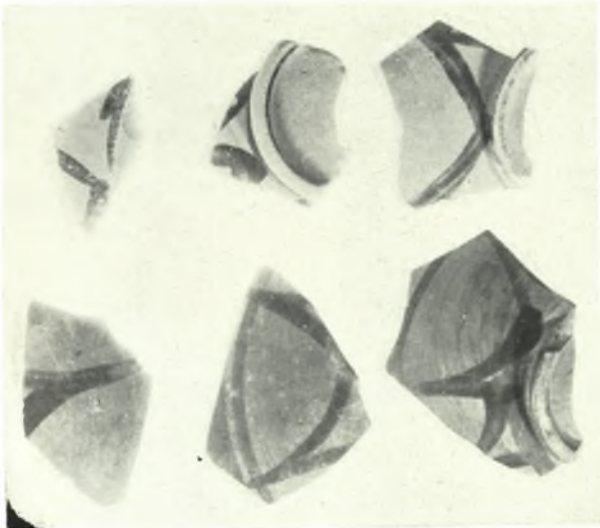
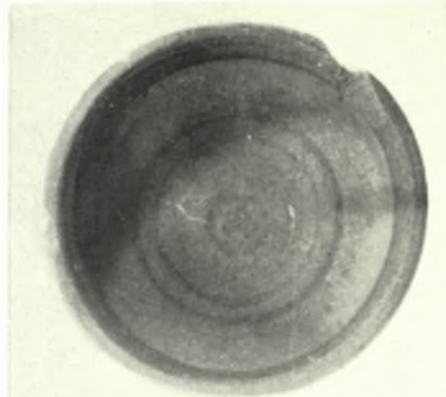
Ἄβδηρα: α. Ἡ οἰκία τοῦ ψηφιδωτοῦ τῶν δελφίνων, ἡ γωνία τοῦ νέου οἰκοδομικοῦ τετραγώνου καὶ ἡ μεταξὺ τούτων ὁδός, β. Ἀπομικρὸς τῆς πεδινῆς ἐκτάσεως Ἄβδῆρων, γνωστῆς ὡς « Βάλτα Ζαμπάκη », γ. Ἡ « Βάλτα Ζαμπάκη » καὶ αἱ δοκιμαστικαὶ τάφοι 1 καὶ 2

Ἄβδηρα. « Βάλτα Ζαμπάκη »: α. Ἀρχαϊκὴ σίμη μὲ ἀνάγλυφον τρέχουσας μορφῆς, β. Δοκιμαστικοὶ τάφοι 1 καὶ 2

“Αβδηρα: « Βάλτα Ζαμπάκη »: α. Ἡ θέση τῶν δοκιμαστικῶν τάφρων 1, 2 καὶ 4, β. Θεμέλιον τοῖχου ἐντὸς τῆς τάφρου 1

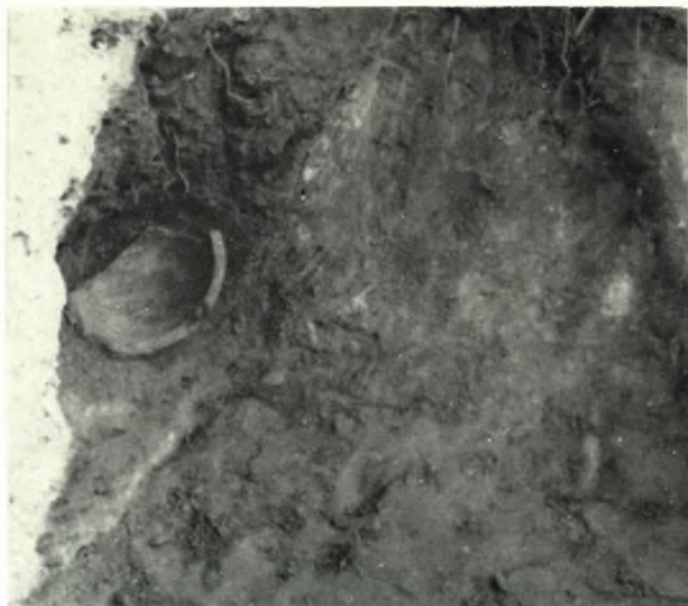
Ἄβδηρα. « Βάλτα Ζαμπάκη »: α. Ὀστρακα ἰωνικῶν κυλίκων, β. Ὀστρακὸν ἐκ τοῦ χεῖλους μεγάλου ἀγγείου ἰωνικοῦ ἐργαστηρίου, γ. Ὀστρακὰ ἀγγείων ἰωνικοῦ ἐργαστηρίου καὶ ἐρυθρομόρφου ἀττικοῦ ἀγγείου, δ. Κυάθια ἰωνικῶν ἐργαστηρίων, ε. Ἐρυθρομόρφα ὄστρακα καὶ ἕτερα ἀγγείων ἰωνικῶν ἐργαστηρίων

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

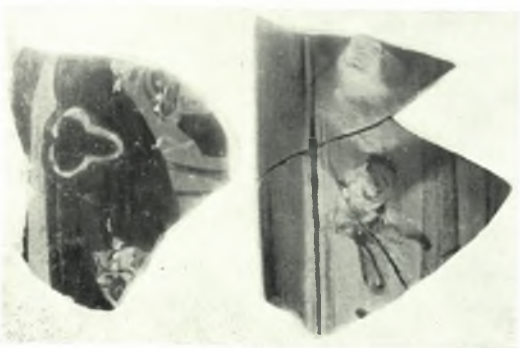
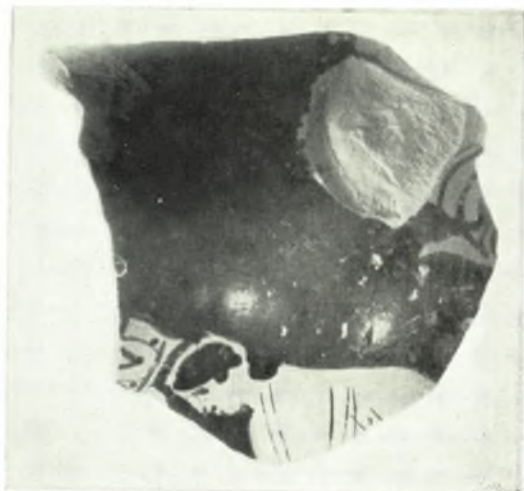
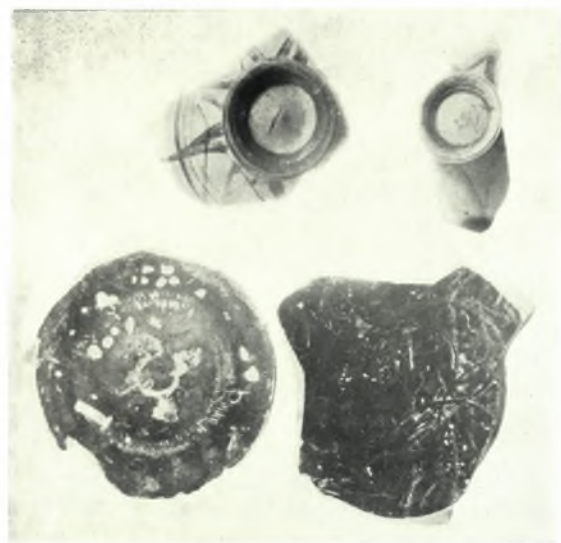

Ἀθήνη. « Βάλτα Ζαμπάκη » : α. Τὸ ἀποκαλυφθὲν ἐντὸς τῆς τάφρου 2 θεμέλιον ἐξ ὀγκολίθων, θεώμενον ἐκ Δ., β. Ἡ τάφος 2 καὶ τὸ ἀποκαλυφθὲν ἐντὸς αὐτῆς θεμέλιον ἐκ Ν. γ. Τὸ θεμέλιον τῶν ὀγκολίθων ἐξ Α.

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἄβδηρα. « Βάλτα Ζαμπάκη » (τάφος 3): α. Κέραμοι ἐντὸς τῆς τάφρου.
β. Πυθμὴν πίθου ἐντὸς τῆς τάφρου

“Αβδήρα. « Βάλτα Ζαμπάκη »: α. *Οστρακα ιωνικού και ερυθρομόρφου αγγείου, β. *Οστρακα κυλικών και άλλων αγγείων ιωνικών εργαστηρίων, γ. *Οστρακα ιωνικών κυλικών και μελαμβροφών αγγείων, δ. *Οστρακον έξ αρχαϊκού πίθου με εγχάρακτον διακόσμησην και έτερον μελαμβροφές με εγχάρακτον έπιγραφήν, ε. *Οστρακον ερυθρομόρφου άττικου αγγείου με παράστασιν έφηβου, ζ. *Οστρακα ερυθρομόρφων άττικων αγγείων με παράστασιν έφηβου, γρυπός και δελφίνος
Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

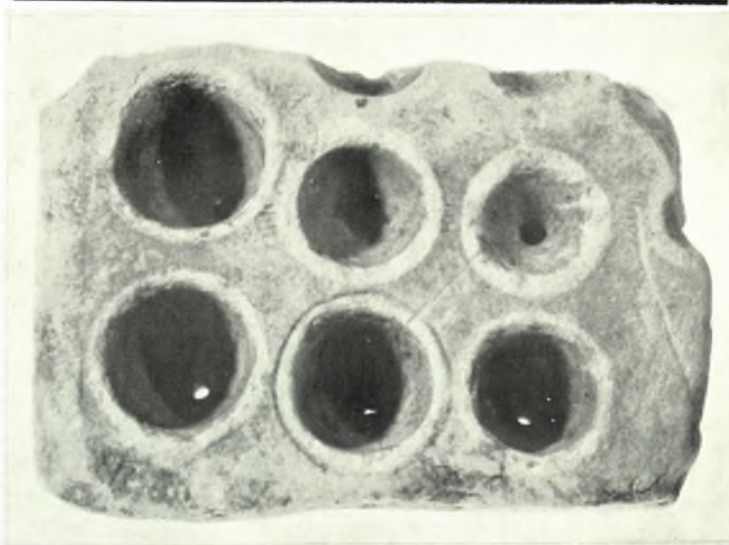
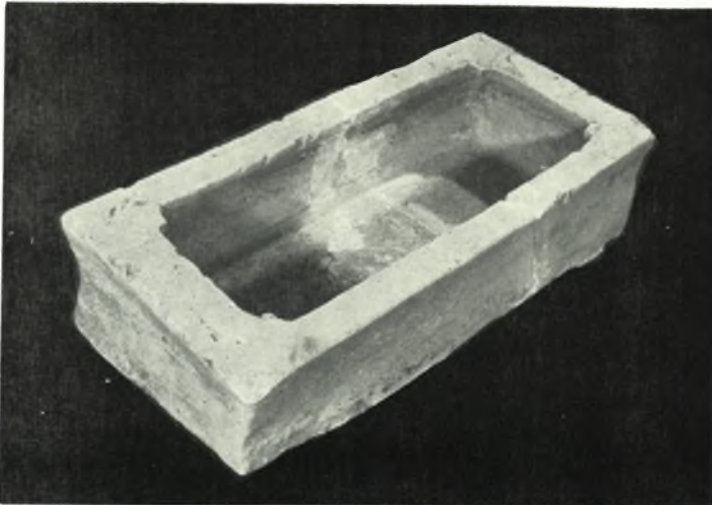
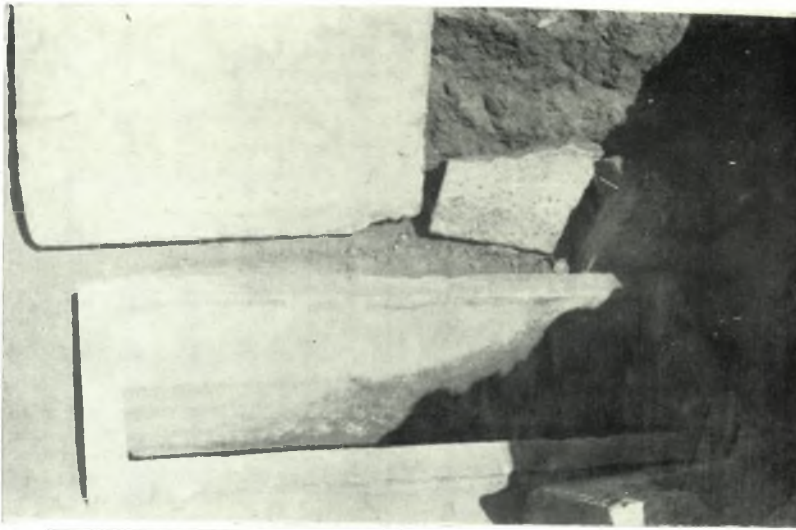

Ἄβδηρα. « Βάλτα Ζαμπάκη »: α. Πήλινοι δακρυδόχοι, β. Ἐνσφράγιστος λαβὴ ἀμφορέως, φέρουσα τὸν γρύπα καὶ τὸ μονόγραμμα τῆς πόλεως

Ἄβηρα. « Βάλτα Ζαμπάκη »: α. Ειδώλιον παιδὸς κρατούντος πτηνόν, β. Δύο κεφαλαὶ εἰδωλίων καὶ εἰδώλιον καθημένης γυναικὸς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς, γ. Τμήμα ἀγγείου bucchero με ἐγγράρακτον διακόσμησιν

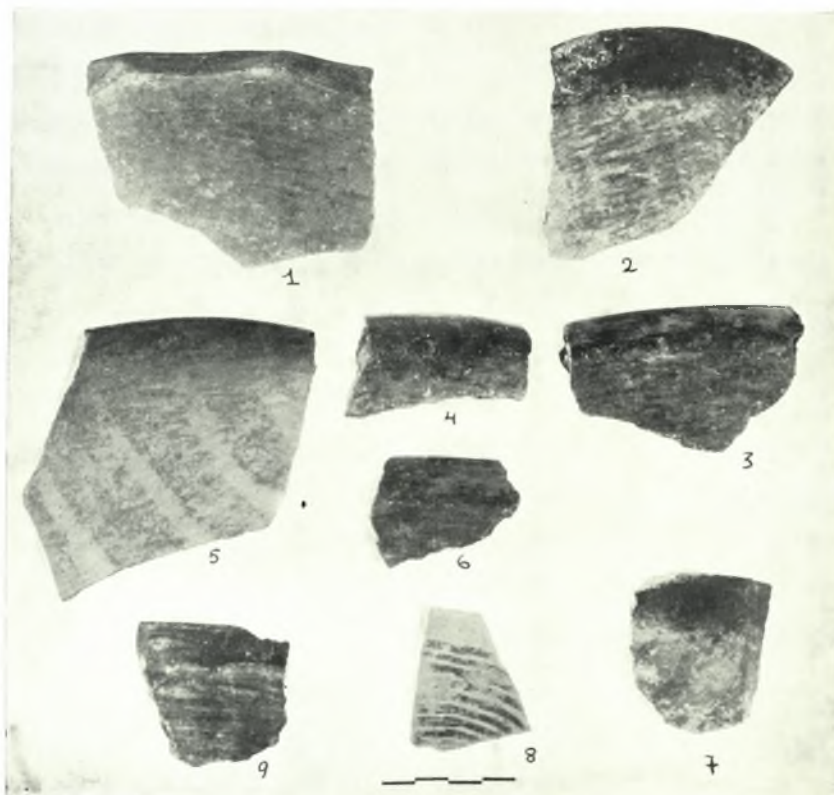
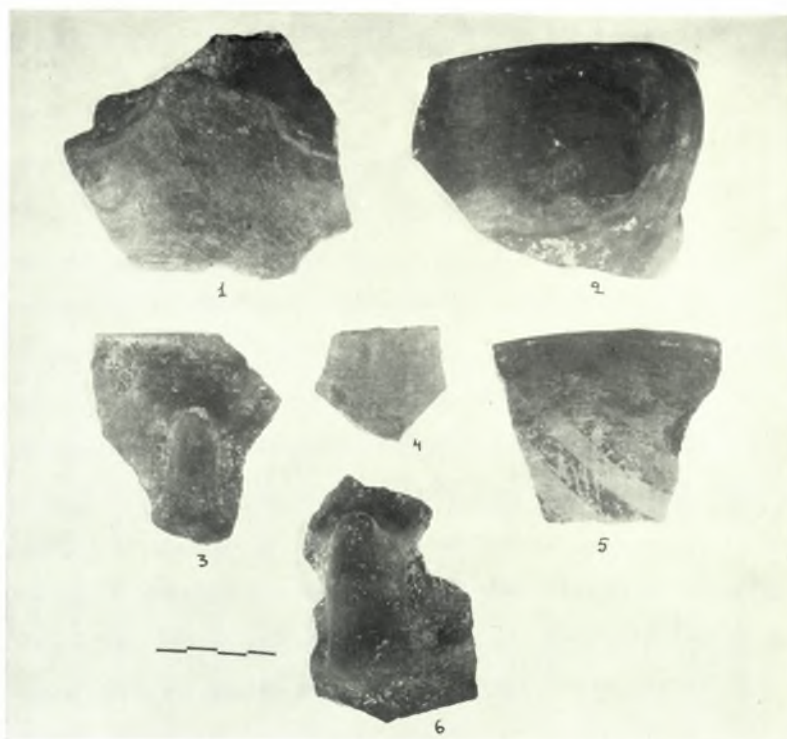
Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἄβδηρα. Λόφος τῶν λαγῶν (Ταουσάν Τεπέ): α. Σαρκοφάγος ἐντὸς τοῦ τύμβου 4, β. Πηλίνη λάρναξ ἐκ τοῦ τύμβου 5, γ. Τράπεζα ἐλέγχου μέτρων χωρητικότητος

Ν. Ξάνθης, Λαφρούδα: α. Γενική άποψις της λίμνης. Το μοναδικόν δένδρον παρά τὸ κέντρον τῆς εικόνας δεικνύει τὴν θέσιν τοῦ συνοικισμοῦ, β. Κάθετος τομὴ τῆς ὄχθης, εἰς ἣν διακρίνονται αἱ στρώσεις τῆς ἐπιχώσεως, γ. Ἄγγειον πιθοειδὲς πρὸ τῆς ἀφαιρέσεως τῶν χωμάτων, δ. Λιθίνη ψηφίς

Ν. Ξάνθης. Λαφρούδας: α. Λαβαι και όστρακα τύπου black-torped με γραπτήν και «ξεστήν» κόσμησιν, β. Όστρακα με γραπτήν και «ξεστήν» κόσμησιν

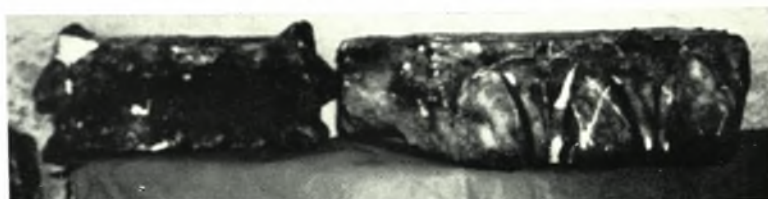
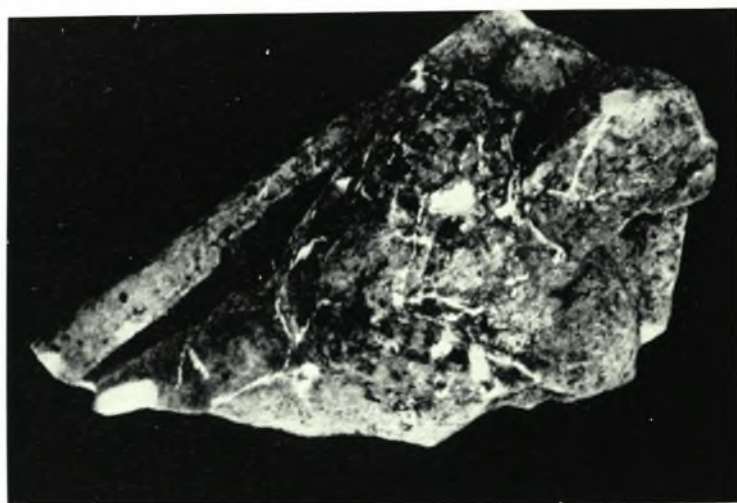
Ν. Ξάνθης. Λαφρούδα: α. Λαβαί και ὄστρακα με ἐγχάρακτον κόσμησιν, β. Πυρῆνες και λεπίδες πυριτολίθου και ἀξίνας

Καβάλα: α - β. Βυζαντινόν κιονόκρανον και έτερα πλευρά αὐτοῦ κοσμουμένη διά ρόδακος
ἐξ Ἐλευθερών, γ - δ. Κεφαλή ἀνδρός και πλαγία ὄψις αὐτῆς ἐκ Θάσου

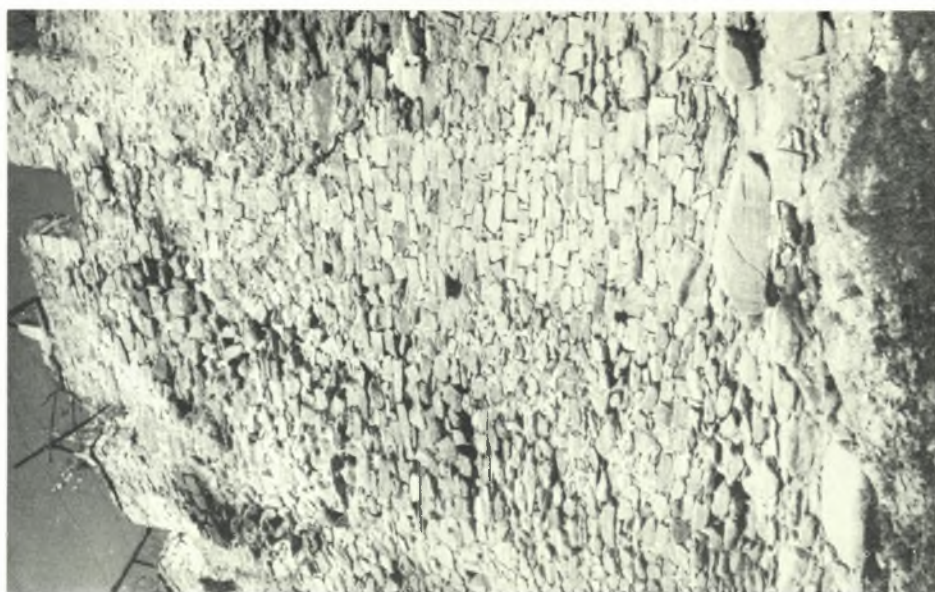
Καβάλα. Θάσος: α. Κεφαλή γυναικός, β-γ. Ἄκεφαλον ἄγαλμα ἄνδρός, δ. Ὅπισθια ὄψις αὐτοῦ, ε. Ἄκεφαλος προτομή ἄνδρός

Καβάλα. Θάσος: α. Τμήματα δύο αναγλύφων με παράστασιν παιδός και άνδρός, β. Τμήμα αναγλύφου με παράστασιν γυναικός με ιμάτιον, γ. Τμήμα αναγλύφου με παραστασιν άνδρός, δ. Ίωνικόν κιονόκρανον και κοσμοφόρος με ιωνικόν κυμάτιον

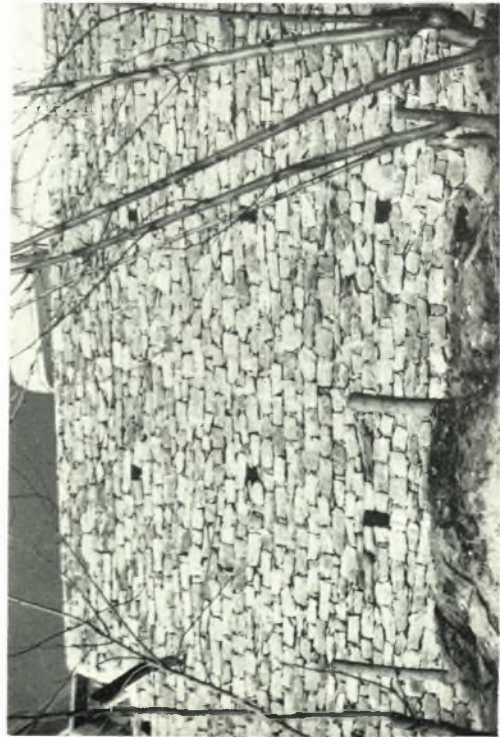
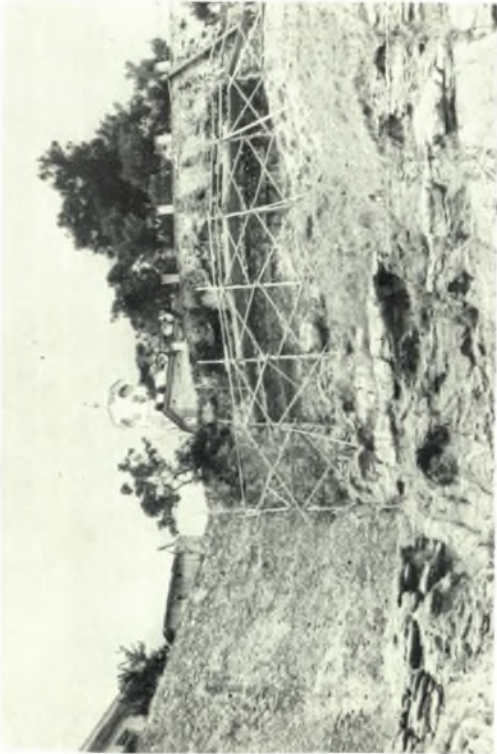
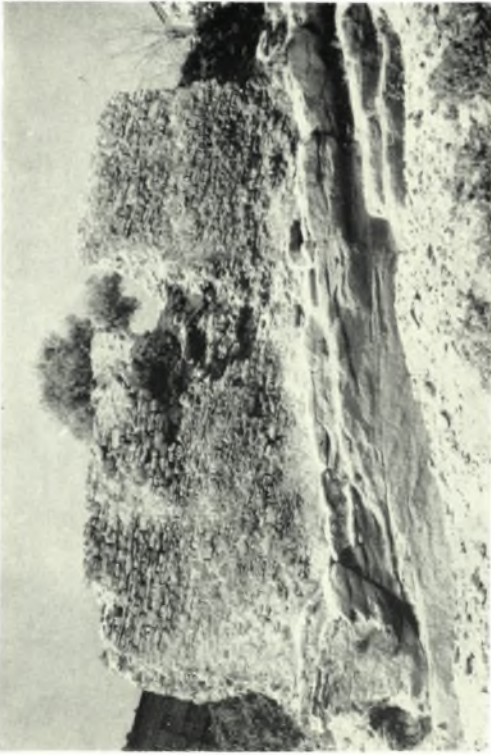

Μουσείον Καβάλας: α - β. Αίθουσα Ἀμφιπόλεως

Τείχος Καβάλας: α. Θέσις 32, 2 πρὸ τῶν ἐργασιῶν συντηρήσεως, β. Θέσις 32, 1 μετὰ τὰς ἐργασίας συντηρήσεως, γ. Θέσις 38, 2 μετὰ τὰς ἐργασίας συντηρήσεως

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

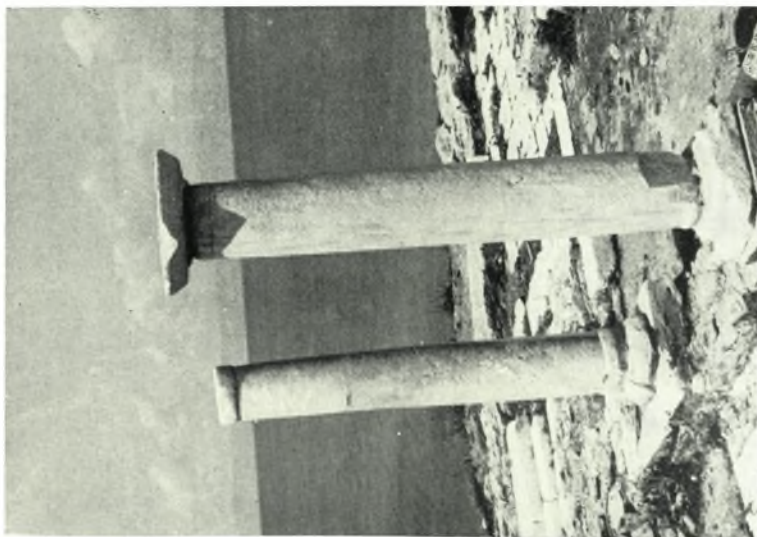
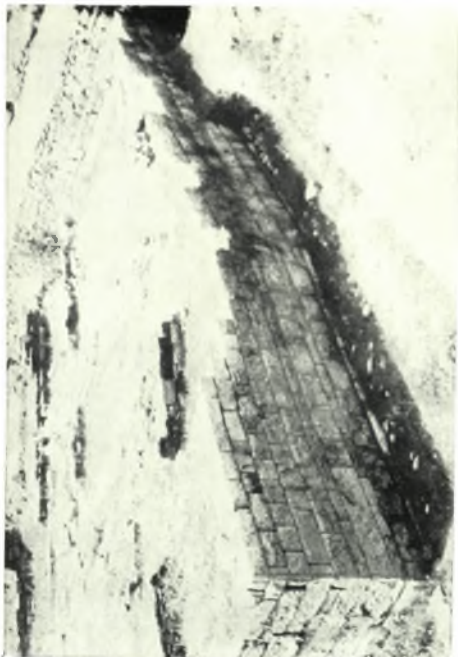
Τείχος Καβάλας: α. Τμήμα του τείχους κάτωθεν της εκκλησίας « Παναγία » κατά την διάρκεια και μετά τας έργασίας συντηρήσεως, β. Επικινδύνως ετοιμόρροπον τμήμα του τείχους εις την θέσιν 1, γ. Θέσις 38, 1 μετά την επισκευήν, δ. Τμήμα άνωθεν των τελω-
ναισκάδ χώρων μετά τας έργασίας συντηρήσεως

Α. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

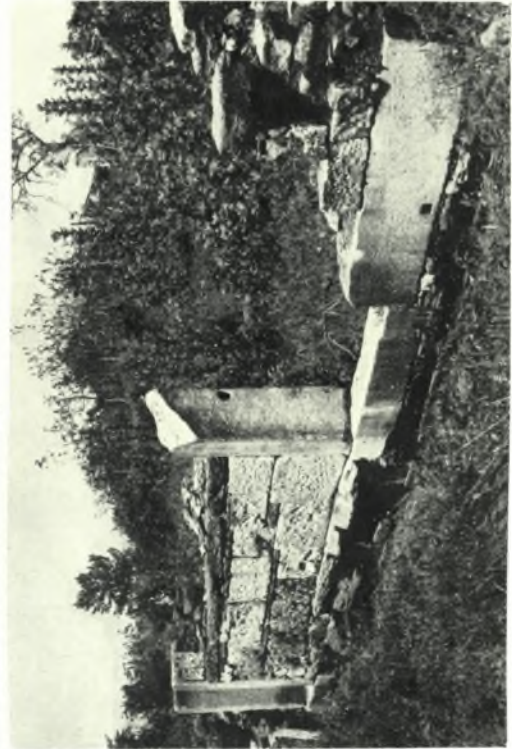
α. Τείχος Καβάλας. Όψεις του τείχους άνωθεν των τελευταιακών χώρων μετά τής έργασίας συντηρήσεως, β. Τείχος Καβάλας. Θέσις 40 μετά τής έργασίας, γ - δ. Θάσος. Ό άναλημματικός τοίχος του άδηρου του ιερού εις Έβραϊόκαστρον

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

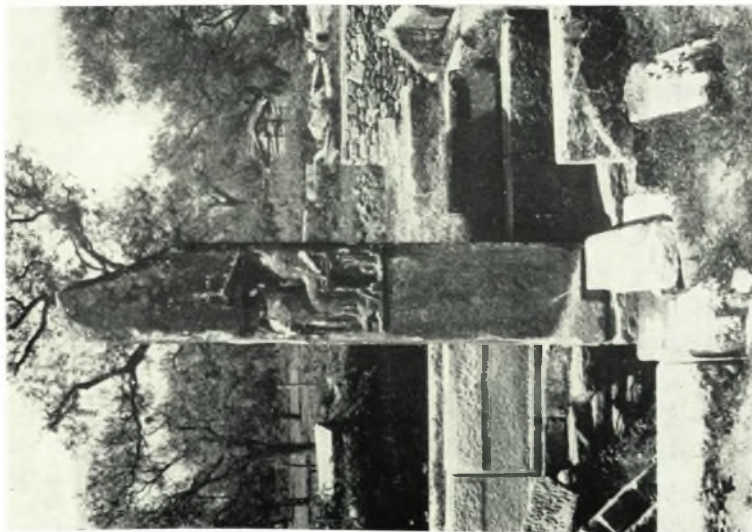
Θύσος: α. Οί άναστηλωθέντες δύο κίονες τής παλαιοχριστιανικής βασιλικής του Έβρατοκάστρου, β. Οικία κλασσικής έποχής, μετά τας έργασίας συντηρήσεως, γ. Τοίχος πολυγωνικής τοιχοδομίας αρχαϊκής οίκίας μετά τας έργασίας συντηρήσεως

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

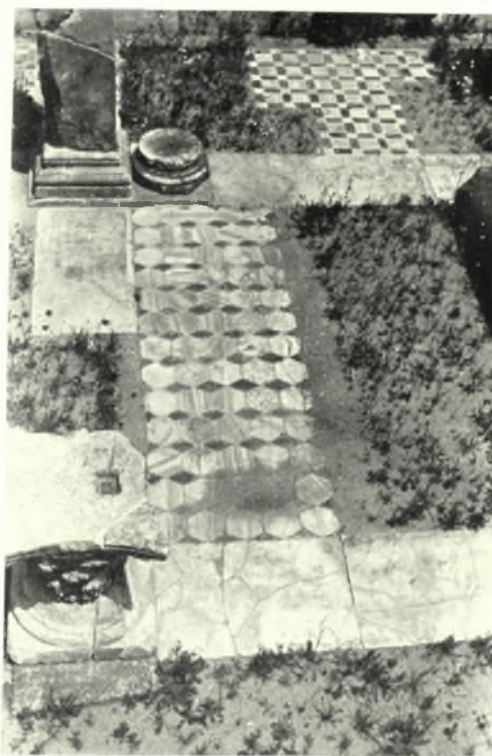
Θύσος: α. Συμπλήρωσις τοῦ τοίχου ἀρχαίας οἰκίας διὰ Ἐηρολιθίας πρὸς συγκράτησιν τῶν ὑπερκειμένων χωμάτων, β. Τμήμα πολυγωνικοῦ τείχους μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἰσχυρᾶς καμπυλότητός του, γ. Ἀποκατάστασις τοίχου ἀρχαίας οἰκοδομῆς παρὰ τὴν ἀνατολικὴν γωνίαν τῆς Ἀγορᾶς

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

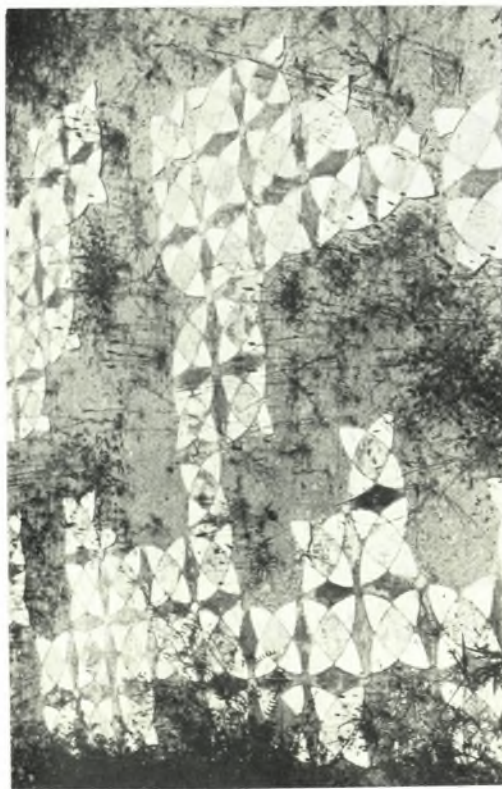
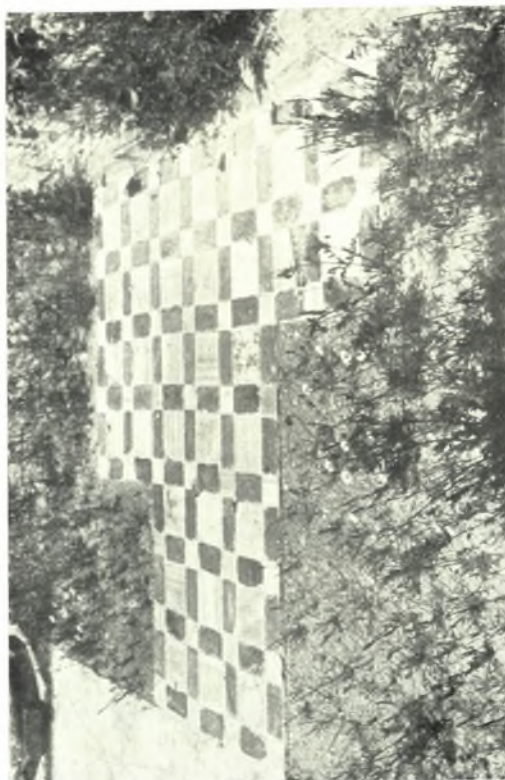

α. Θάσος. Ἡ μονολιθικὴ παραστάς τῆς πύλης τοῦ Διὸς μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν καὶ στερέωσιν τῆς, β. Φιλίπποι. Ἡ πλακοστρώσις τοῦ Forum μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς, γ. Φιλίπποι. Ἀποκατάστασις καὶ στερέωσις τῆς πλακοστρώσεως τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ ὀκταγώνου

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Φίλιπποι: α. Ἀναστήλωσις παραστάδων καὶ ὑπερθύρου πύλης τῆς ρωμαϊκῆς βιβλιοθήκης, β - γ. Μαρμαροθετήματα τοῦ δαπέδου τοῦ βαπτιστηρίου τῆς βασιλικῆς Α μετὰ τὴν στερέωσιν των

Φιλιπποι: α - β. Τμήμα της πλακοστρώσεως του παλαιοχριστιανικού οκταγώνου μετά την στερέωσίν του, γ. Μαρμαροθέτημα κόγχης του παλαιοχριστιανικού οκταγώνου μετά την στερέωσίν του, δ. Μαρμαροθέτημα του δαπέδου του βαπτιστηρίου της βασιλικής Α μετά την στερέωσίν του

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Φίλιπποι. Βασιλική Α: α - β. Οί δύο μονολιθικοί πεσσοί τοῦ βαπτιστηρίου μετὰ τὴν τοποθέτησίν των ἐπὶ τῶν βάσεων των

Sondage Tokatlis: a. Cour et portiques, b. Colonnade NE de la cour, c. Salle de la mosaïque des Eros

Sondage Tokatlis: Mosaïque des Eros

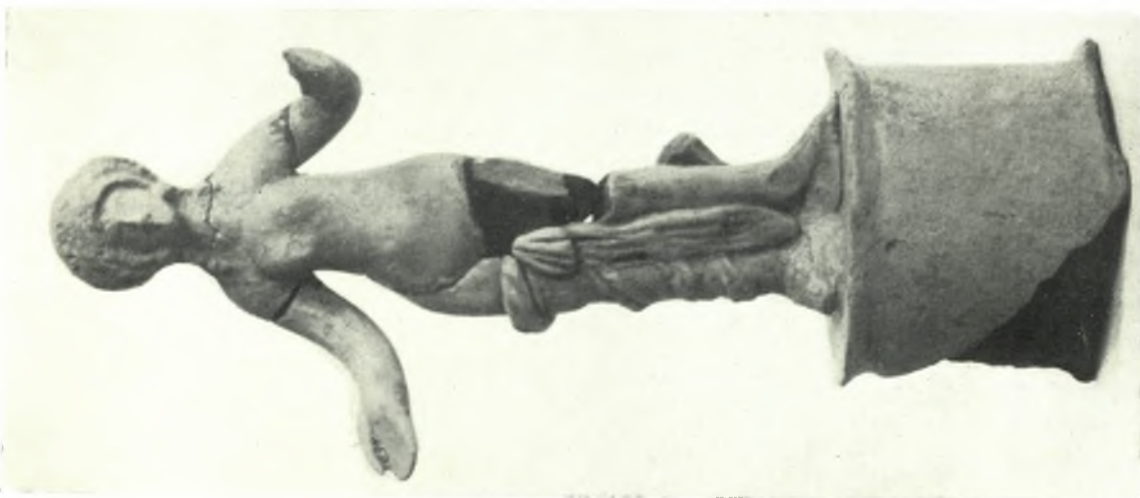
ÉCOLE FRANÇAISE D'ATHÈNES

Sondage Tokatlis: a. Meneau, b. Colonnets et plaque de petite corniche

Thasos. Sanctuaire d'Évraïocastro: α - β. Canthare fragmentaire, sous le second sol de la petite terrasse, γ. Terres cuites recueillies au pied du grand mur de terrasse, à son extrémité Ouest

Thasos. Sanctuaire d'Evraïocastro: a. Figurine recueillie sur l'emplacement du portique,
b. Deux colonnes de l'église paléochrétienne, restaurées

ÉCOLE FRANÇAISE D'ATHÈNES

Thasos. Sanctuaire d'Evraiocastro: a. Tombes paléochrétiennes, au Sud - Est de la plate-forme supérieure, b. Le portique à banquettes

Μακεδονία. α - β. Τμήμα του τείχους του Κάστρου Σερρών κατά τας εργασίας στερεώσεως,
γ. Ἡ στέγη τοῦ Ἁγίου Προκοπίου Βεροίας μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν

Μακεδονία. Βέροια: α. 'Ο ναός 'Αγίου 'Ιωάννου Θεολόγου μετά τās έργασίας ἀποκαταστάσεως,
β - γ. 'Ο νότιος ἐξωτερικός τοίχος του 'Αγ. Γεωργίου πρό και μετά τήν ἀποκατάστασιν

Μακεδονία. Κοζάνη. Ἅγια Παρασκευή: α - β. Ψηφιδωτὸν δάπεδον παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς

Μακεδονία. Κοζάνη. Ἁγία Παρασκευή: α. Κιονόκρανον ἐκ τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς,
β. Ἡ ἑτέρα πλευρὰ τοῦ ἰδίου κιονοκράνου

Μακεδονία. Λόγγος 'Εδέσσης: α. Ἡ παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ ἐκ ΝΔ. μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν, β. Τὸ Β. καὶ τμῆμα τοῦ μέσου κλίτους αὐτῆς. Διακρίνονται τμήματα τοῦ ἀρχικοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου, γ. Τὸ μέσον κλίτος τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς ἐξ Α. Διακρίνεται ὁ ἀγωγὸς τῆς Δ.Ε.Η. καὶ τὸ «σάγμα ὑποδοχῆς» αὐτοῦ

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

Μακεδονία. Λόγος Ἐδέσσης: α - β. Τμήματα ψηφιδωτοῦ δαπέδου ἐκ τοῦ χώρου τοῦ Ἱεροῦ Βήματος τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς

Μακεδονία. Λόγγος Έδέσσης: α - β. Θωράκιον μετακιονίου στυλοβάτου παλαιοχριστιανικής βασιλικής και ή πρὸς τὸ πλάγιον κλίτος ὄψις αὐτοῦ, γ. Τοῖχος ἐπισημανθείσης παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς Ἁγίου Νικολάου

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

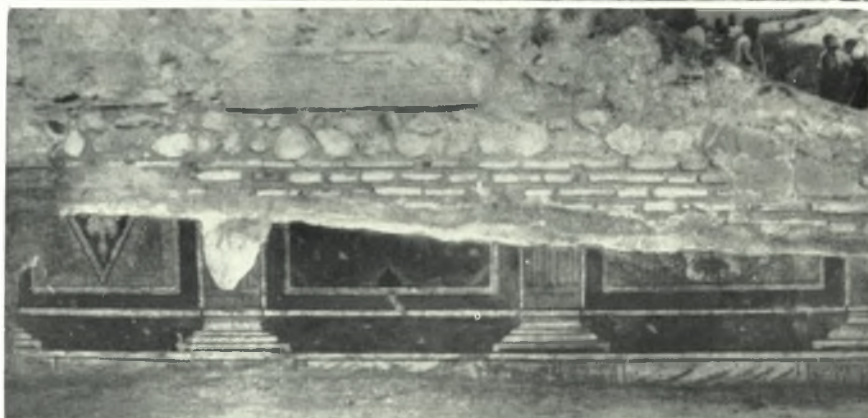
Μακεδονία. Λόγγος Έδεσσης: α - γ. Κίονες, βάσις κίονος και κιονόκρανον εκ της παλαιοχριστιανικής βασιλικής Ἁγίου Νικολάου, δ. Βάσις κίονος ἐπὶ τοῦ στύλοβόλιτου, κατὰ χώραν, τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς παρὰ τὴν μονὴν Ἁγίας Τριάδος

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

Μακεδονία. Λόγγος Έδέσσης: α. Κιονόκρανον ἐκ τῆς ἐπισημανθείσης παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς παρὰ τὴν μονὴν Ἁγίας Τριάδος, β. Τοῖχος ἀγνώστου κτίσματος

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

Δίον Πιερίας. Βασιλική Α: α. Γενική άποψις του νάρθηκος έκ Ν. πρὸς Β., β. Τοιχογραφίαι του νάρθηκος, γ. Τμήμα ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ νάρθηκος

ΣΤ. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly

05/05/2026 05:17:00 EEST - 216.73.217.38

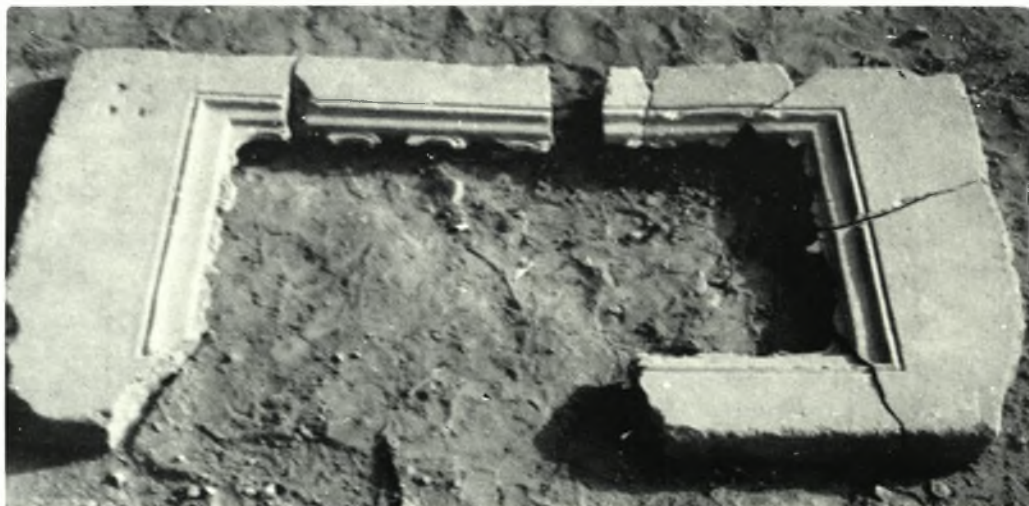
Δίον Πιερίας. Βασιλική Α: α. Τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς σολέας μετὰ τμήματος τοῦ ἐκ πλινθίνων σχεδίων δαπέδου, β. Τμῆμα τοῦ δαπέδου τῆς σολέας ἐκ πλίνθων

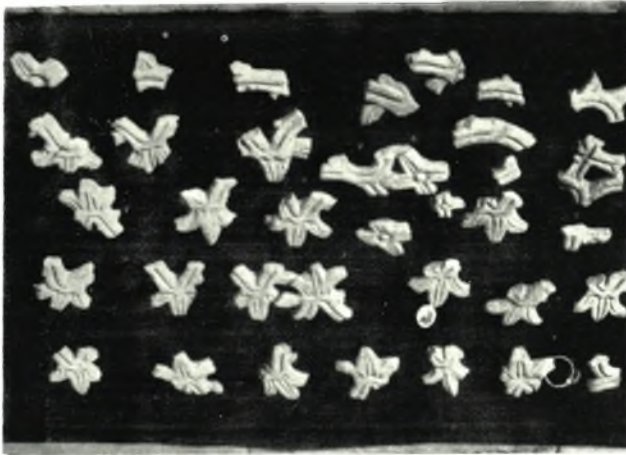
Δίον Πιερίας: α. Τμήμα ψηφιδωτού δαπέδου του κεντρικού κλίτους της Βασιλικής Α,
β. Το δάπεδον του βορείου κλίτους της Βασιλικής Β

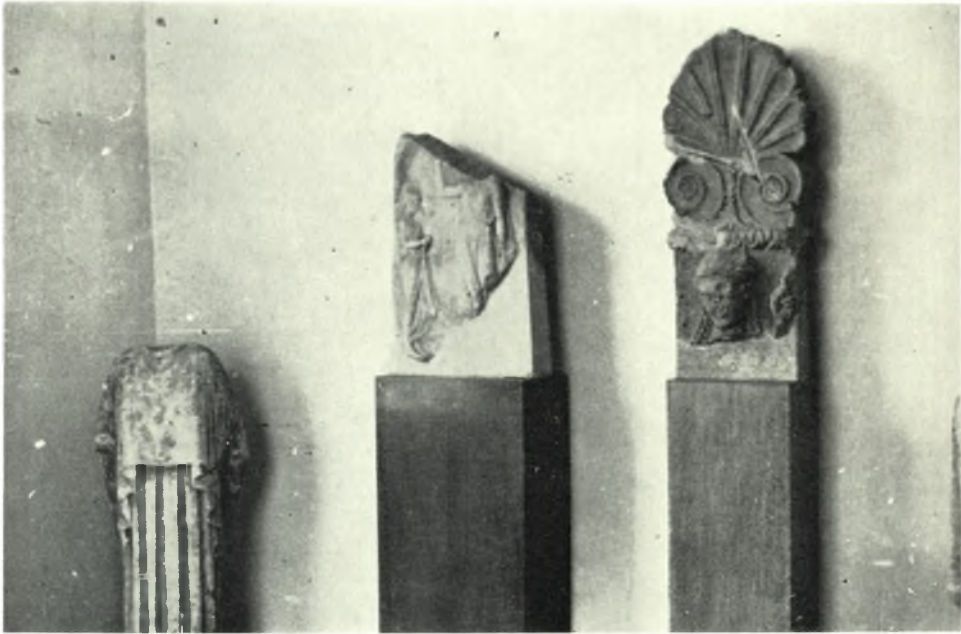
Φίλιπποι: α. Ἡ ἀφαιτηρία τῆς κιονοστοιχίας τῆς κατὰ τὴν δυτ. πλευρὰν τῶν προπυλαίων στοῶς. Ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου καὶ τῶν βάσεων τμήματα καταπεσόντων τόξων, β. Τὸ βόρειον τμήμα τῆς ἐπὶ τῆς οἰοῦ Ἐγνατίας καθέτου παρόδου καὶ ΒΑ. γωνία τοῦ λουτρᾶνος

Φίλιπποι: α. Ἀποχετευτικὴ μικραῦλαξ διατρέχουσα τὸν ἀνατολικὸν ἐξωτερικὸν τοῖχον τοῦ συγκροτήματος τοῦ Ὀκταγώνου, β. Πλαίσιον μαρμαρίνου διατρήτου θωρακίου

Φίλιπποι: α. Τεμάχια τοῦ διακόσμου τοῦ θωρακίου τοῦ Πί ν. 600 β, β. Τμήμα τοῦ ἀνασκαπτομένου χώρου τοῦ νάρθηκος τοῦ Ὀκταγώνου μέ τὰ ἀποκαλυπτόμενα κατά τήν ἀνασκαφήν ἀρχιτεκτονικά μέλη, γ. Ἡ κατά τόν βόρειον τοῖχον ἀποκαλυφθεῖσα φωτιστική κογχωτή θυρίς καί τό ἐν αὐτῇ εὑρεθέν νόμισμα

Θράκη. Μουσείον Κομοτηνής : α - β. Αίθουσα Α΄

Θράκη. Μουσείον Κομοτηνής. Αίθουσα Β΄ : α - β. Ἐνατολική καί δυτική πλευρά

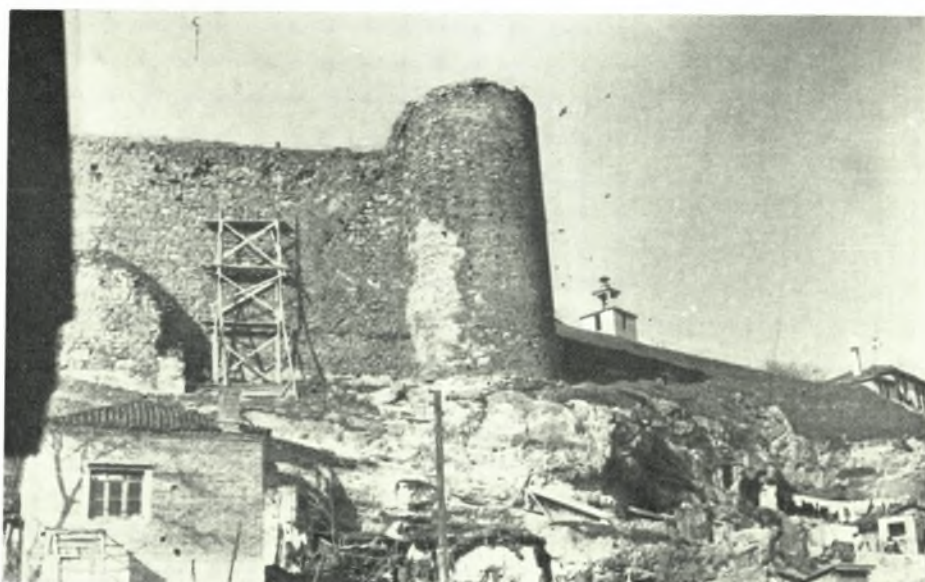
Θράκη. Μουσείον Κομοτηνής : α. Τμήμα αιθούσης Γ', β. Τμήμα αιθούσης Δ'

Θράκη. Μουσείον Κομοτηνής : α. Τμήμα δυτικής πλευράς αίθουσας Δ', β. Τμήμα διαδρόμου

Θράκη. Κομοτηνή : α. Περίβολος Γυμνασίου Ἀρρένων, β. Ὑπαίθριος χώρος παρά τὸ Μουσεῖον

Θράκη : α. Τραιανούπολις. Σταθμός Έγνατίας οδού, β. Διδυμότειχον. Δυτική πλευρά τείχους

Θράκη. Μουσείον Κομοτηνής : α. Ἀνάγλυφον Θρακὸς ἰπέως ἐξ Ἀναστασιουπόλεως, β-γ. Λιθὴν ἀξίνη ἐκ Στρώμης, δ. Διαχωριστικὸς κιονίσκος μετὰ μονογράμματος ΧΡ ἐκ Μαξιμιανουπόλεως

Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

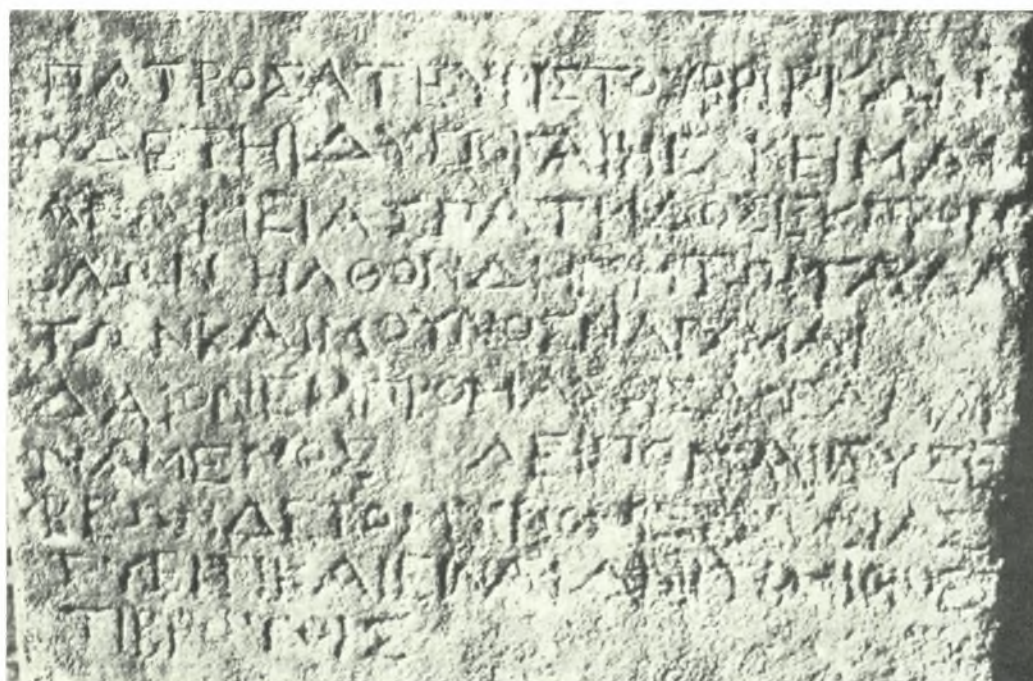

Θράκη : α. Χριστιανικόν κιονόκρανον ἐκ Μαξιμιανουπόλεως, β. Ἐπιτύμβια στήλη ἐκ Μαρωνείας

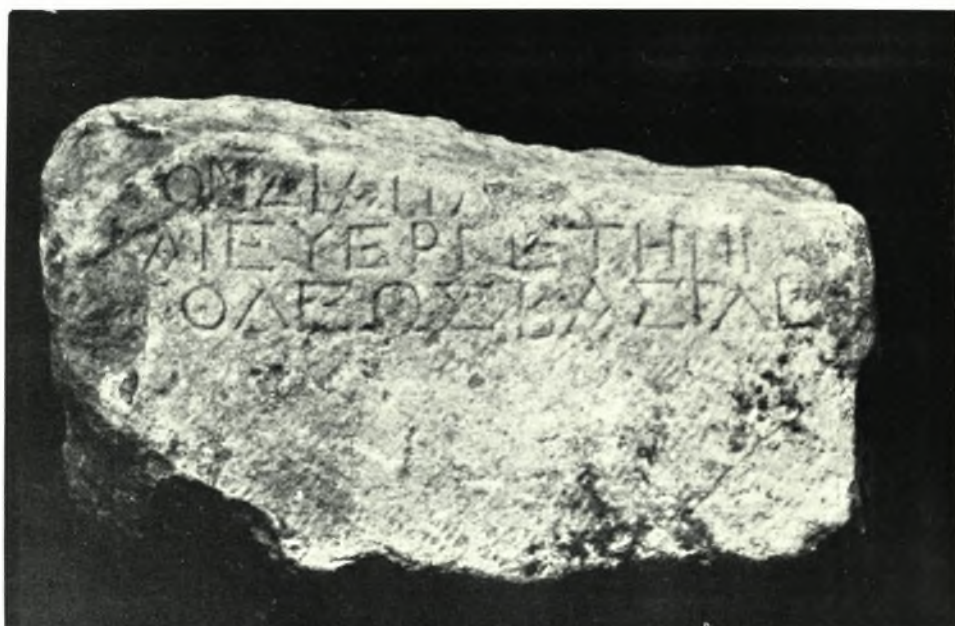

Θράκη : α. Ἀναθηματικός βωμίσκος ἐκ Μαρωνίας, β. Ἐπιτύραφος ἐπιτύμβια στήλη ἐκ Τραϊνουπόλεως

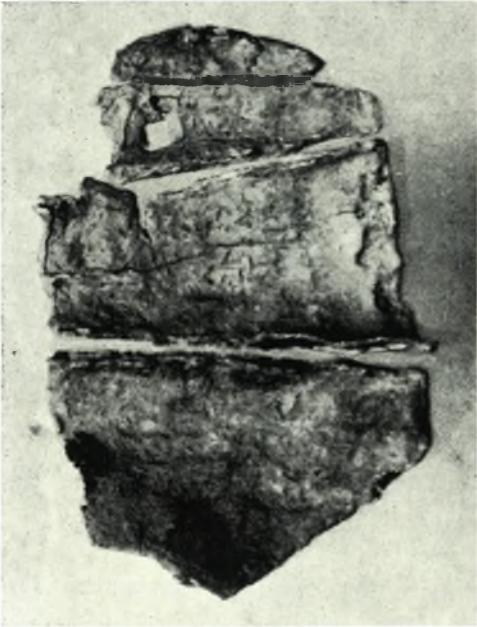
Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

Θράκη. Μαρώνεια : α - β. Έπιτομβία στήλη με ἔμμετρον ἐπιγραφὴν

Θράκη. Μαρόνεια : α. Ψηφισματική στήλη, β. Τμήμα ἀναθηματικῆς βάσεως (;)

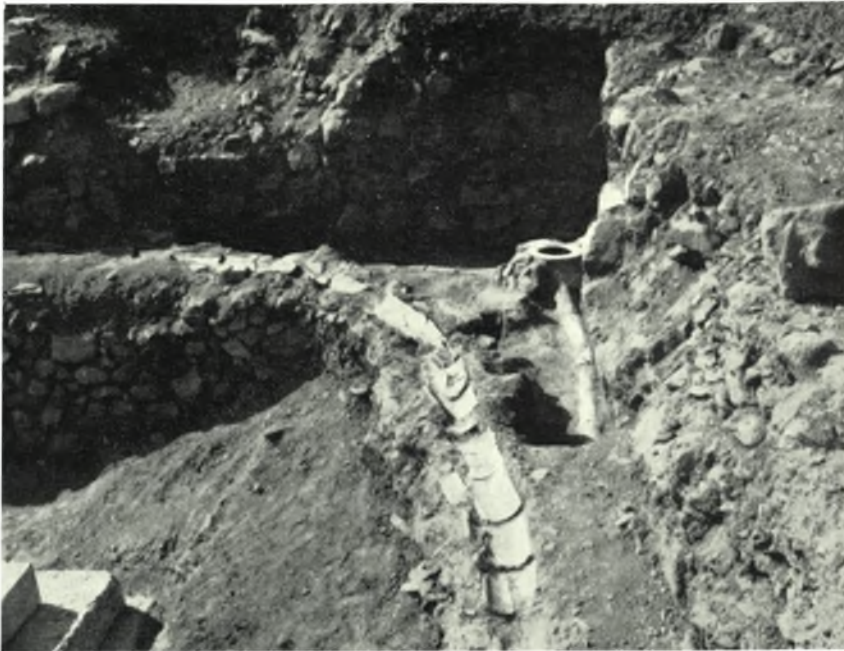

Samothrace: a. Inscribed lead tablet from South Necropolis, b. Northwest corner of Stoa Foundation, from East, c. Stoa Foundation, from South, 1964

J. McCREIDIE

Samothrace : a - b. Stamped bowl and its stamp, c. Sub-foundations for inner colonnade of Stoa, from South

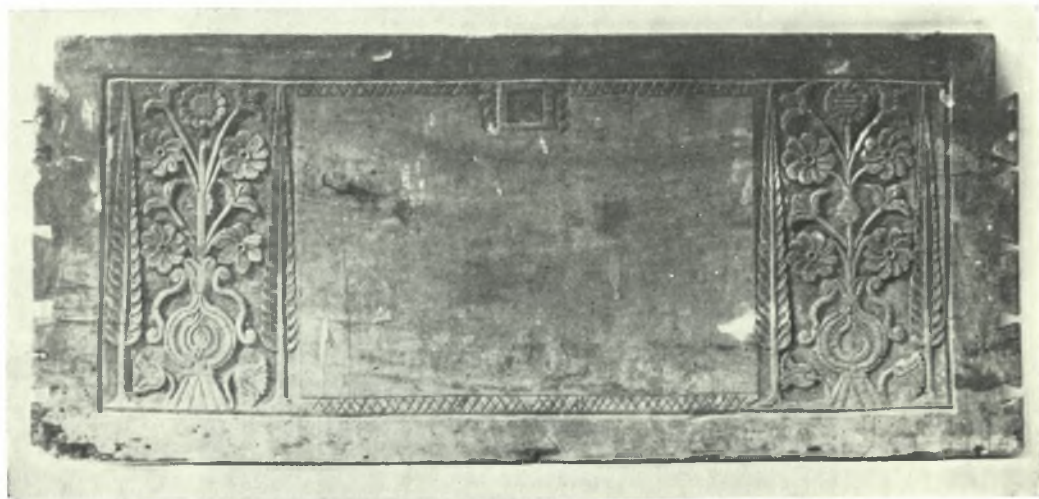
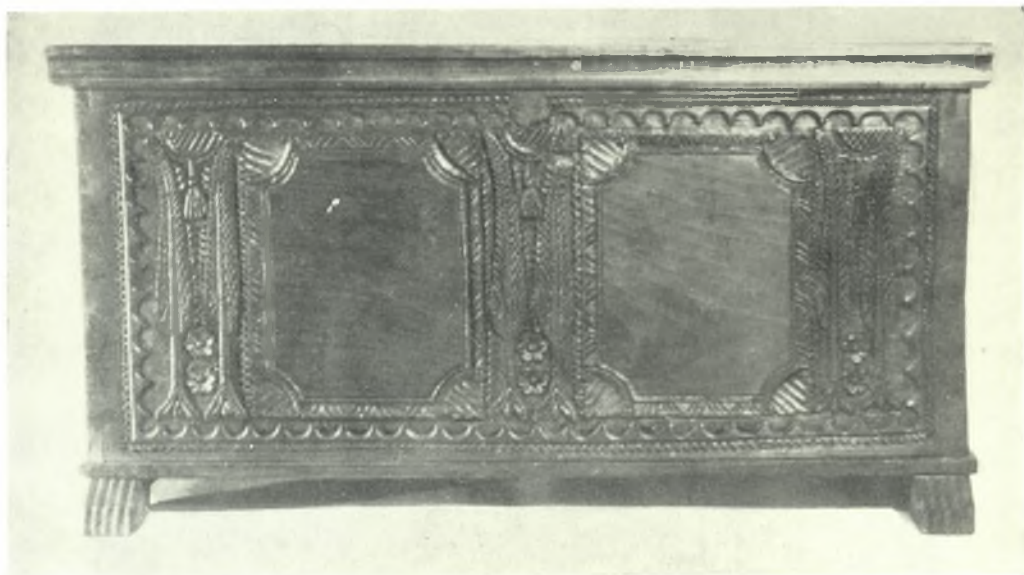
Samothrace : a. Water channels at Southwest corner of Stoa, b. Silt-trap at Southwest corner of Stoa, c. Vaulted passage of Propylon, from North

Samothrace : a. Foundation of Propylon, from North, b. Propylon and Eastern Hill, from West

Samothrace : a. Round building, from West, b. Fragmentary Corinthian capital

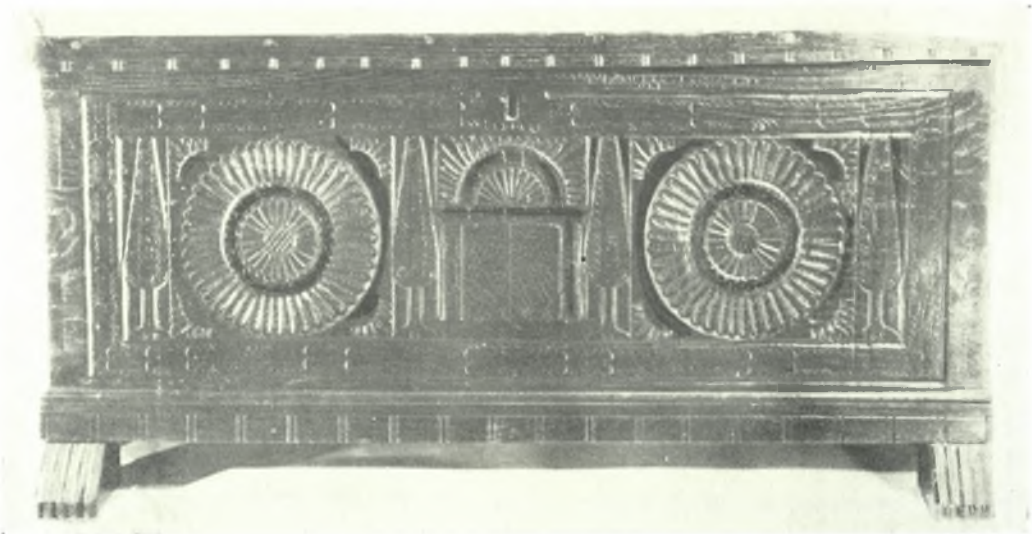
Μουσείον Μυτιλήνης : α - γ. Ξυλόγλυπτοι κασέλοι εκ Μυτιλήνης

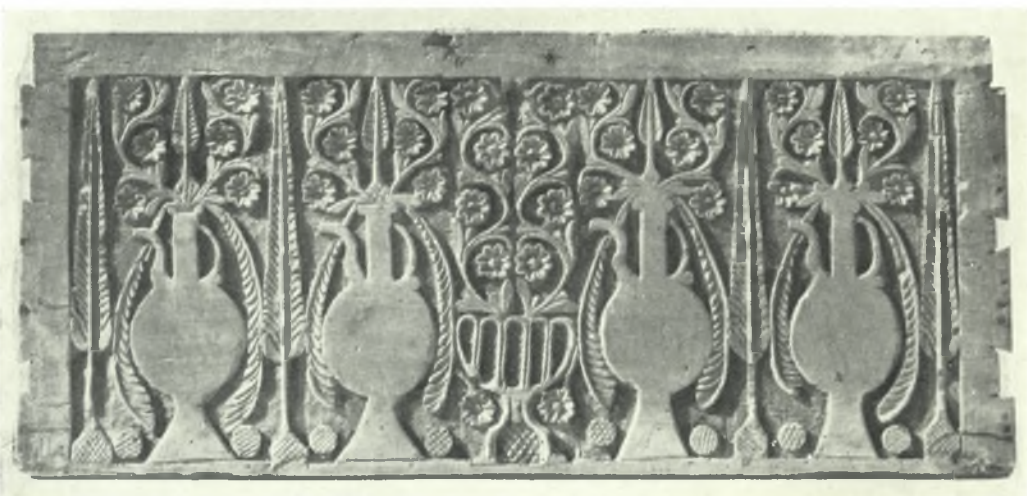
Μουσείον Μυτιλήνης : α - γ. Ξυλόγλυπτοι κασάλοι εκ Μυτιλήνης

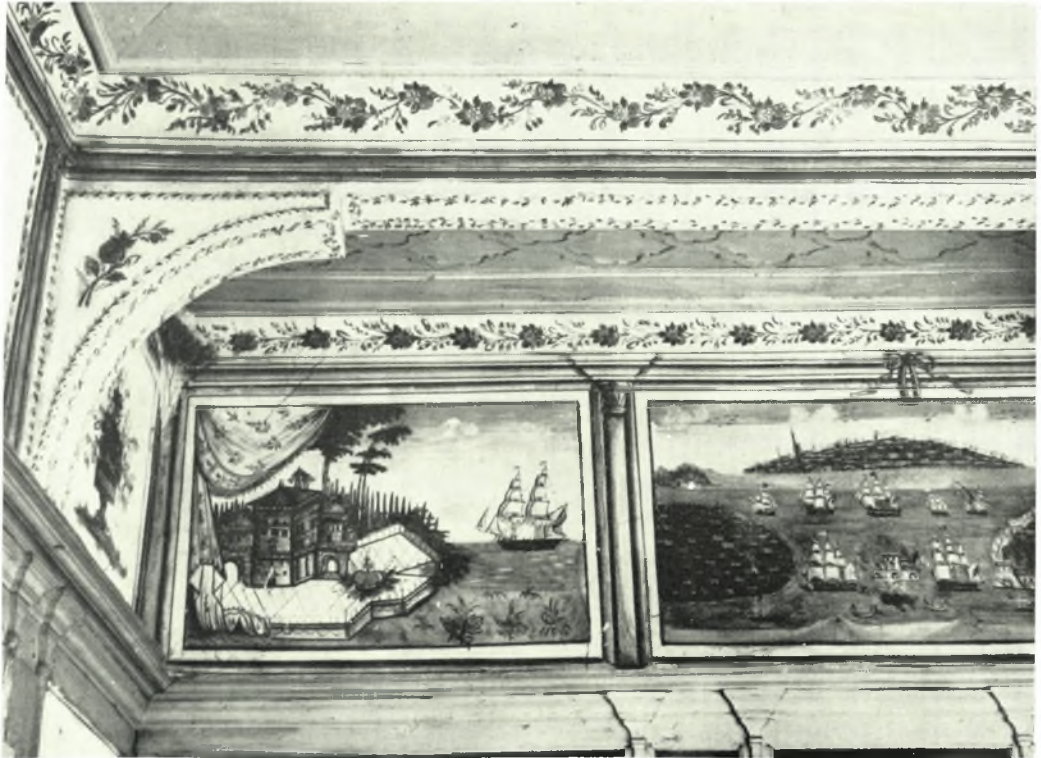
Μουσείον Μυτιλήνης : α - γ. Ευλόγλυπτοι κασέλοι εκ Μυτιλήνης

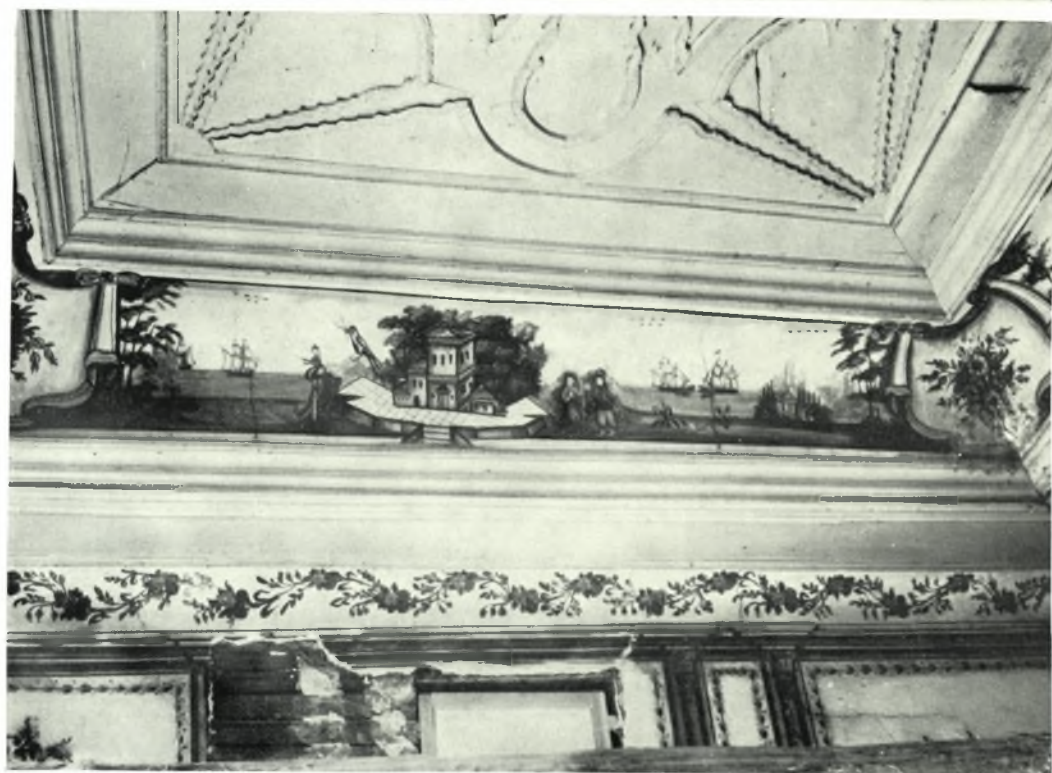
Μουσείον Μυτιλήνης : α - β. Ξυλόγλυπτοι κασέλαι εκ Μυτιλήνης

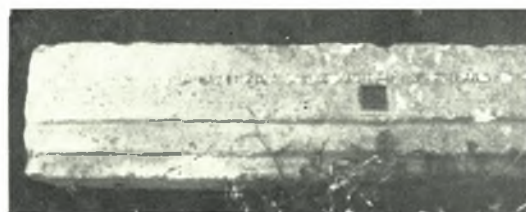
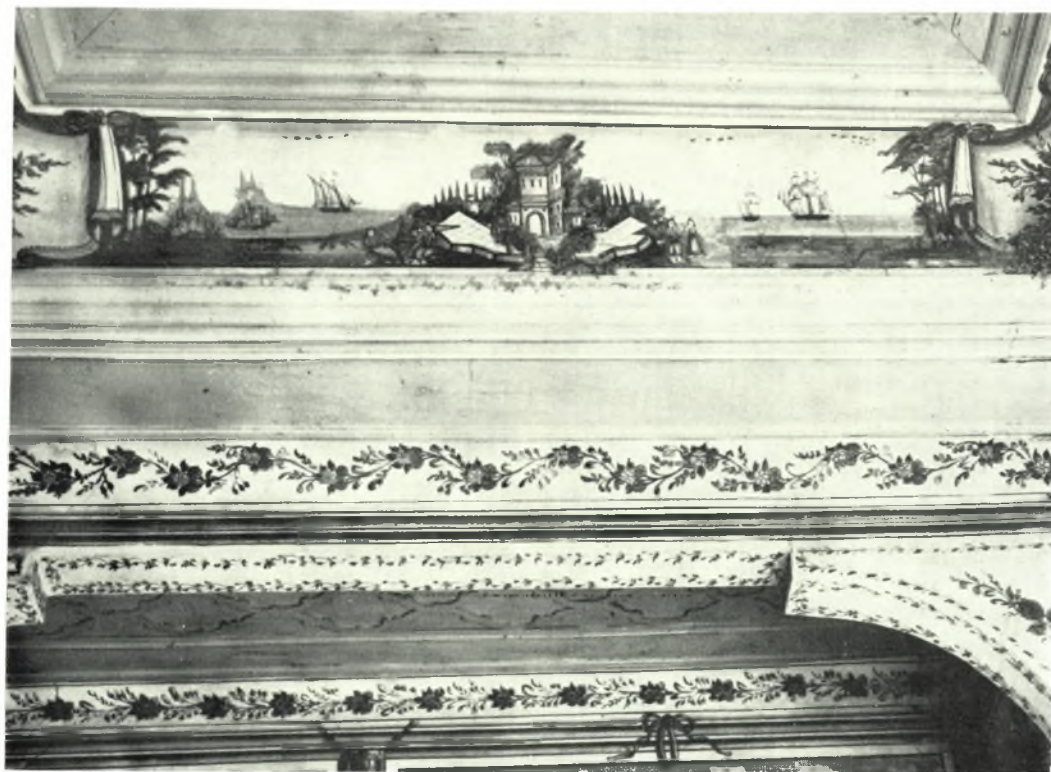
Μουσείον Μυτιλήνης : α - γ. Ξυλόγλυπτοι κασέλοι ἐκ Μυτιλήνης

Μυτιλήνη : α. Έρεσός. Έπιτομβία στήλη Φιλεταίρου, β - γ. Πέτρα. Ή ΝΔ. γωνία του άρχοντικού της Βαρελτζίδενας και τοιχογραφία αυτού

Μυτιλήνη. Πέτρα : α - β. Τοιχογραφίαι άρχοντικού Βαρελτζιδενας

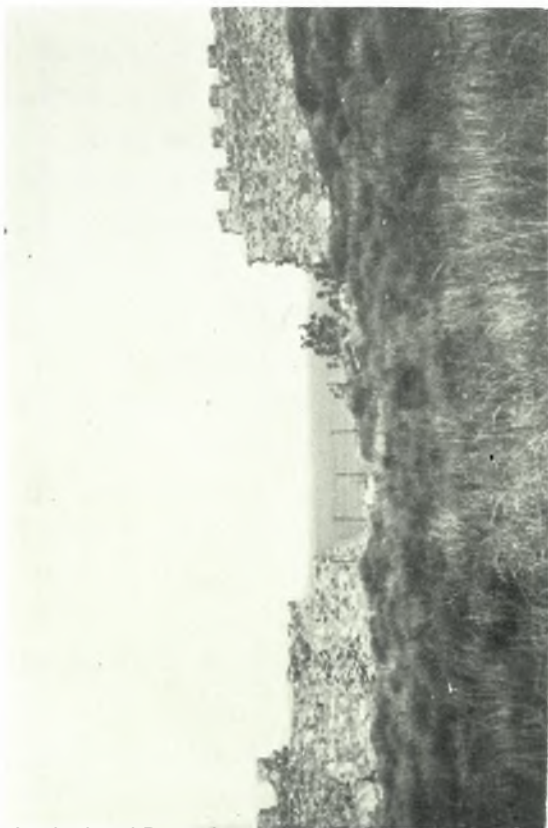

Μυτιλήνη : α. Τοιχογραφία άρχοντικού Βαρελτζιδενας, β. Μόλυβος (Μήθυμνα). Όροφή οικίας Γιαννάκου, γ. Λουτρά. Υπέρθυρον έκ τραχείτου παρά την παλαιοχριστιανικήν βασιλικήν εις Τσεσμέδες

Μυτιλήνη. Κάστρον : α. Κατακερμηλισμένον τμήμα τοῦ δυτικῆς τριῆμα τοῦ δυτικῆς τείχους, β. Ρῆγμα εἰς τὸ ἐσωτερικόν δυτικῆς τείχους, γ - δ. Τμήμα τοῦ δυτικῆς τείχους κατὰ τὸν καθαρισμὸν τῶν ἐρείπιων καὶ μετὰ τὴν στερέωσιν αὐτοῦ

Σ. ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ

Μυτιλήνη. Κάστρον : α - β. Χαίνον τμήμα τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους πρὸ καὶ μετὰ τὴν στέρεωσιν αὐτοῦ,
γ. Στέρεωσις κανονισσασιῶν ΒΑ. πλευρᾶς, δ. Ὁ Μεντρεσῆς ἐπισκευαζόμενος

Σ. ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ

Μυτιλήνη : α. Προϊστορικός συνοικισμός νοτίως του Λισβορίου δρόμου εξ Α. (Λαμάνδρι),
β. Λαμάνδρι. Τμήμα αρχαίου περιβόλου, γ. Σκάλα Λουτρών. Τμήμα όχυρωματικού περιβόλου

Σ. ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ

Μυτιλήνη : α. Σκάλα Λουτρών. Λαξεύματα αρχαίας λατομίας, β. Γαβαθάς. Τάφοι νάρθηκος εις βασιλικήν Ἁγίων Ἀρχαγγέλων, γ. Ἁγ. Σπυρίδων Ἀκλειδιοῦ. Ἀναθηματικὸν ἀνάγλυφον Μουσῶν

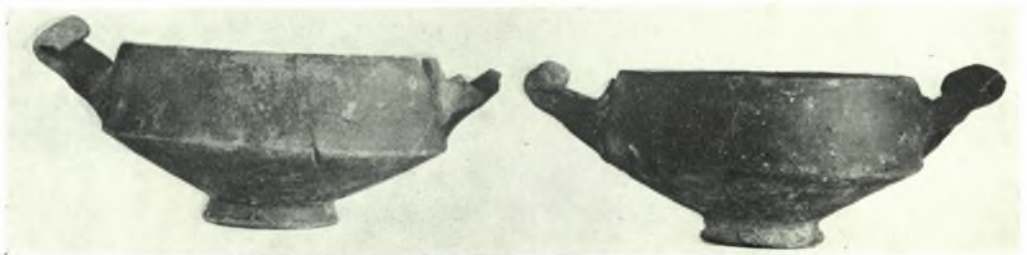
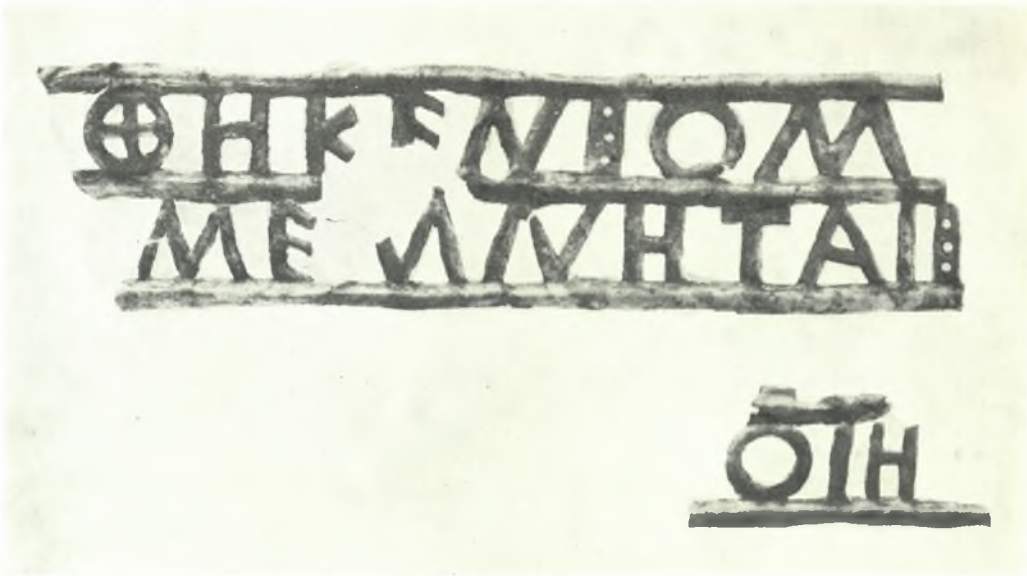
Σ. ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ

Samos. Heraion : Schiffsbasis. von Norden

Samos. Heraion : a. Protokorinthische Scherbe, b. Kyprischer Terrakottakopf, H. 9 cm, c. Kyprischer Terrakottakopf, H. 19 cm

Samos. Heraion : a. Bronze-Inschrift. zum Aufnageln, b. Rand eines tönernen Tellers, c. Zwei unbemalte Ton-Schalen

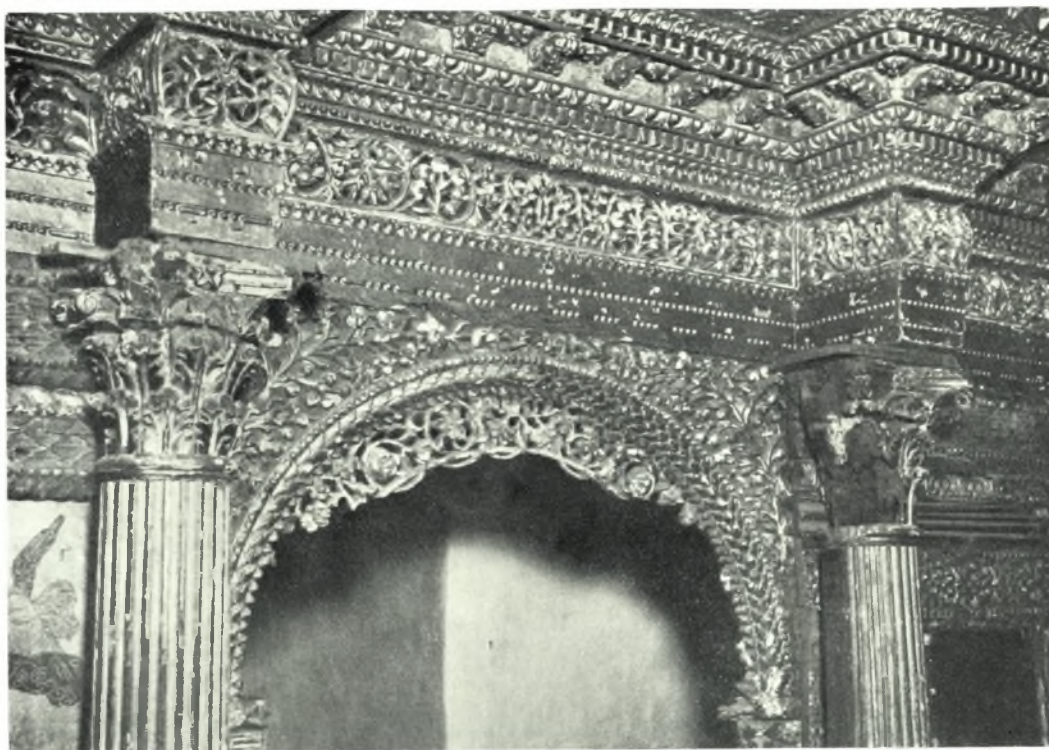

Samos. Heraion : Tönerner Relief-Teller : a. Oberseite, b. Unterseite

E. HOMANN - WEDEKING

Samos. Heraion : a. Skulpturenmagazin, b. Architekturmagazin

Ίκαρία : α. Καραβόσταμον. Ναός Ἁγίων Πάντων. Λεπτομέρεια τοῦ ξυλογλύπτου τέμπλου, β. Κυπαρίσσι Εὐδήλου. Λεπτομέρεια ξυλογλύπτου τέμπλου

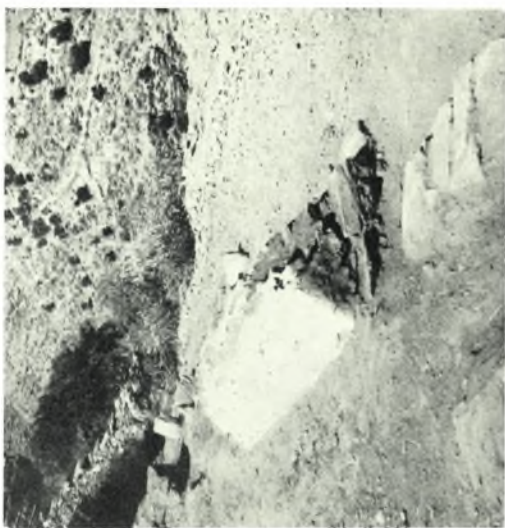

Ίκαρία. Κοσσίκια. Μεταβυζαντινός ναός Ζωοδότου : α - β. Λεπτομέρειαι τών σκηνών τής Δευτέρας Παρουσίας (τοιχογραφία)

ΧΡ. ΣΤΑΥΡΙΝΟΥ - ΜΠΑΛΤΟΓΙΑΝΝΗ

Ίκαρία. Κοσσίκια. Τοιχογραφία ἐκ τοῦ μεταβυζαντινοῦ ναοῦ Ζωοδότου : α. « Ὁ ἀρχιληστής », β. Ἡ Ἀνάληψις καὶ ἅγιοι, γ. Οἱ Ἀπόστολοι Ἄνδρέας καὶ Ἰωάννης

α - β. Κέος. Τμήμα τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου ἐν Καρθαίᾳ καὶ ἐδῶλια αὐτοῦ, γ. Χριστιανικοὶ τάφοι πρὸ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς ἐν Καρθαίᾳ, δ. Νάξος. Πρωτοκυκλαδικὸς τάφος εἰς περιόχην Μουτσούνας

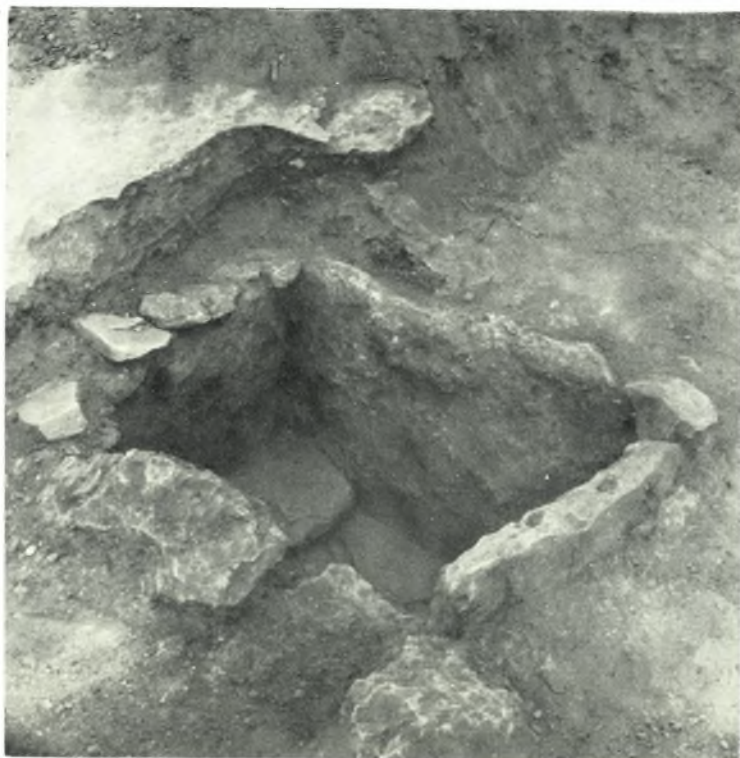
Ν. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ

Νάξος. Λυγαρίδια : α - β. Μυκηναϊκή οικία και τμήμα αυτής

Νάξος. Λυγαρίδια : α. Τάφος εις την Μυκηναϊκὴν οἰκίαν, β. Θαλαμοειδὴς τάφος

Νάξος. Ἁγιάσος : α - β. Πρωτοκυκλαδικοί τάφοι

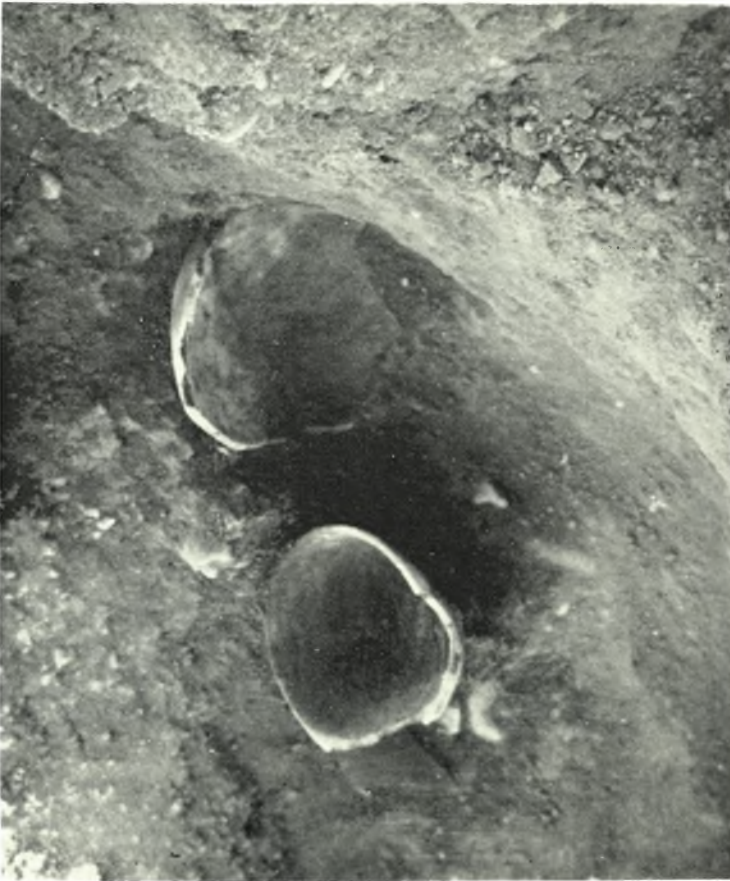

Μήλος. Χάλακας : α. Προτοκυκλαδικόν νεκροταφείον, εἰς τὸ βάθος ἡ ἐρημόνησος Ἀντίμηλος, β - δ. Τάφοι τοῦ πρωτοκυκλαδικοῦ νεκροταφείου

Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Μήλος, Χάλακας : α. Μερική άποψις των πρωτοκυκλαδικών τάφων από Β. Έμπρός ο τάφος 3, εις τὸ βάθος ο τάφος 1, β. Μερική άποψις των πρωτοκυκλαδικών τάφων ἐξ Α. Έμπρός δεξιὰ ο τάφος 5

Μήλος : α. Ἄγγεϊα εἰς Φυλακωπὴν, β - γ. Ἄγγεϊα ἐκ θαλαμοειδοῦς τάφου Λαγκάδας

Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

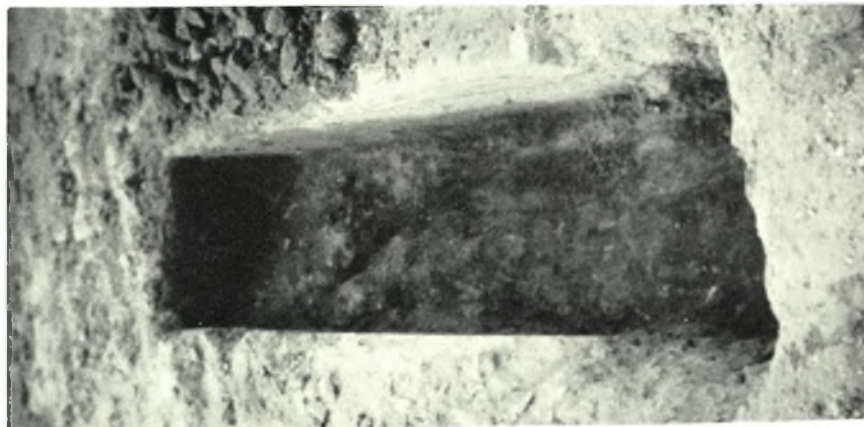

Μηλός : α - β. Προϊστορικοί τάφοι εις άκρωτήριον Σλαθί, γ - δ. Προϊστορικά άγγεϊα εκ Φυλακωπής

Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

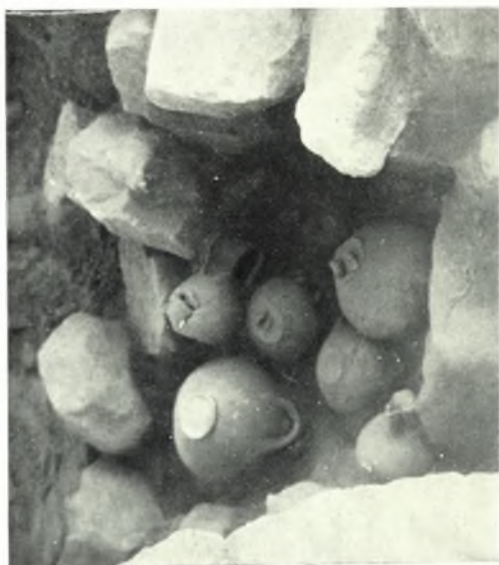

Κίμωλος : α - γ. Τάφοι τοῦ γεωμετρικοῦ νεκροταφείου

Κίμωλος, Νεκροταφείον Ἀκροτηρίου Ἀγ. Ἀνδρέας : α. Κιβωτιόσχημος τάφος, β. Ἀρχαϊκὴ πύξις, γ. Συστὰς λακκοειδῶν ταφῶν

Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Νάξος. Τσικαλαριό: α. Υπερμεγέθης λίθος πρό τύμβου, β. Ἀγγεῖα εἰς τὸ ἐσωτερικόν τοῦ τύμβου 6, γ. Ἀπνηθρακωμένα σταφυλαί καὶ σῦκα ὡς καὶ σιδηροῦν ξίφος, δ. Ἀγγεῖα ἐκ τῶν τύμβων 1 καὶ 6

Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Νάξος. Τσικαλαριό : α - β. Ἄγγεϊα ἐξωτερικῶς τοῦ τύμβου 6, γ. Ὅμαδες ὀστράκων εἰς τὸ ἐσωτερικόν τοῦ τύμβου 6

Νιάζος. Τσικαλαριό: α-γ. Ἐγγεῖα ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ τύμβου 6

Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Νάξος. Τσικαλαριό : α - β. Ἀγγεία ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ τοῦ τύμβου 6, γ - δ. Τριποδικόν ἐγχάρακτον ἄγγειον ἐκ τοῦ τύμβου 10

Νάξος. Τσικαλαριό : α. Ό τύμβος Ι από Ν., β. Ό μέγας έσωτερικός κύκλος του τύμβου Ι, γ. Όρθογώνιον κτίσμα προς Δ. του τύμβου Ι

Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Νάξος. Τσικαλαριό : α - δ. Ἐγγεῖα ἐξωτερικῶς τοῦ τύμβου 1

Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Νάξος, Τσικαλαριό : α. Ὁ τύμβος 11 ἀπὸ Δ. β. Ἀγγεῖα εἰς τὸν τάφον τοῦ τύμβου 11, γ. Ἀγγεῖα ἐξωτερικῶς τοῦ τάφου τοῦ τύμβου 11

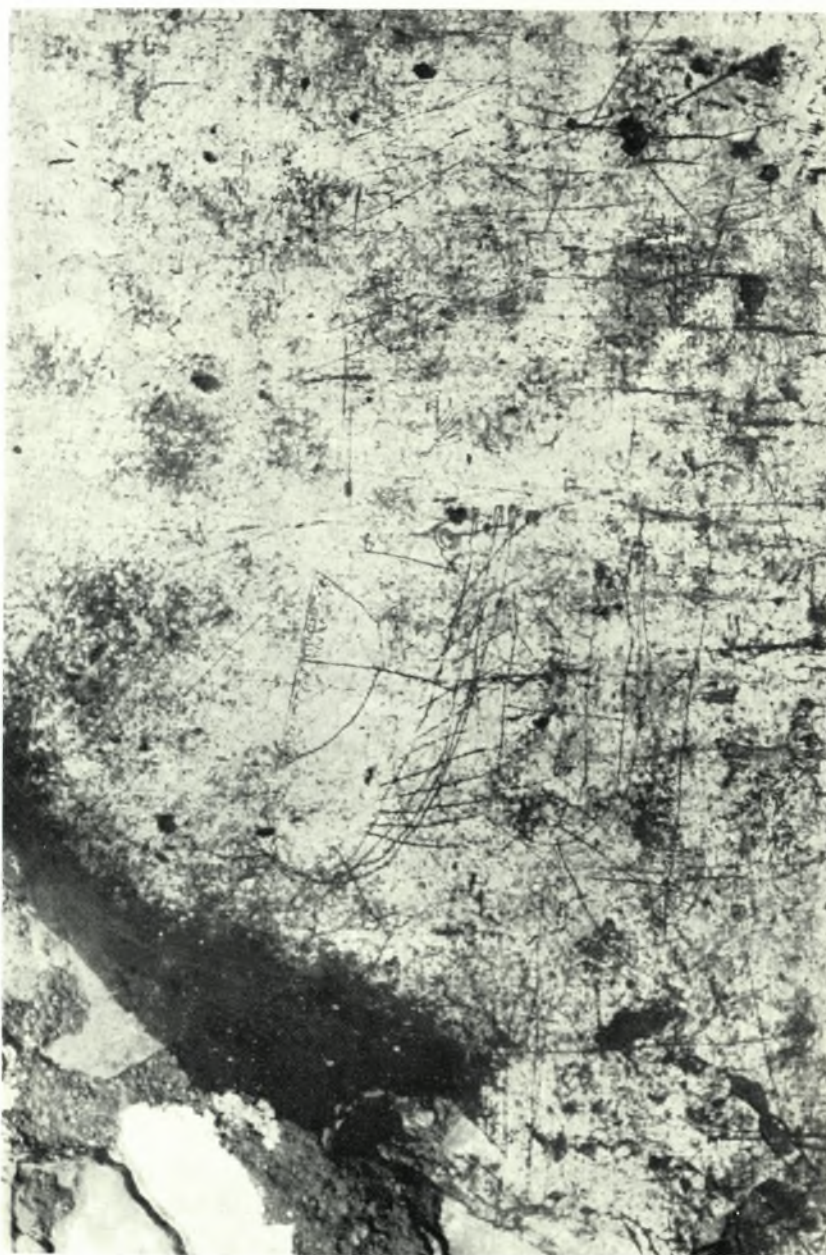
Νάξος. Τσικαλαριό : α, γ (ἀριστερά). Ἄγγεϊα εὑρεθέντα ἐξωτερικῶς τοῦ τάφου τοῦ τύμβου 11, β (ἀριστερά καὶ κέντρον). Ἄγγεϊα ἐκ τοῦ τάφου τοῦ τύμβου 11 (β (δεξιὰ) - γ (δεξιὰ)). Ποτήριον καὶ κορινθιακὸς ἀρβάλλος ἐκ τοῦ τύμβου 13), δ. Πτηνόμορφος ἀσκὸς ἐκ τοῦ τάφου τοῦ τύμβου 11

Νάξος, Τσικαλαριό : α. Ἀγγεῖα εἰς τὸν τύμβον 13, β. Πήλινα σφονδύλια ἐκ τοῦ τάφου τοῦ τύμβου 11, γ. Πυξὶς εὑρεθεῖσα ἐξωτερικῶς τοῦ τάφου τοῦ τύμβου 11, δ. Ἀμφορίσκος ἐκ τοῦ τάφου τοῦ τύμβου 11, ε. Πήλινα εἰδώλια ἐκ τοῦ τάφου τοῦ τύμβου 11

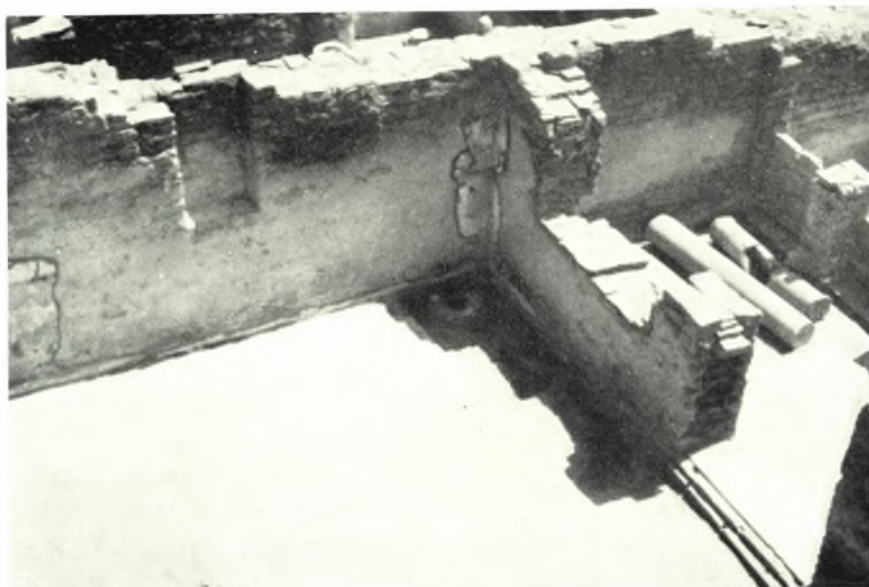

Δέλος. Skardhana: a. Mur de façade qui borde l'Impasse au Sud de la Maison des Comédiens, b. Cour bordée au Nord et à l'Ouest et les quatre piliers de pōros, c. Chapiteau ionique d'une des colonnes que les 4 piliers supportaient

Délos. Skardhana : Mur portant des graffites

ÉCOLE FRANÇAISE D'ATHÈNES

Δέλος. Skardhana : a. Angle Sud-Est de l'œcus maior, b. Bijoux d'or, statères d'or rhodiens

Cyclades. Saliagos, Neolithic Settlement : a. House remains in the principal excavated area, b. White-painted bowl, formerly with high base, c. White-painted sherds, d. Obsidian artefacts

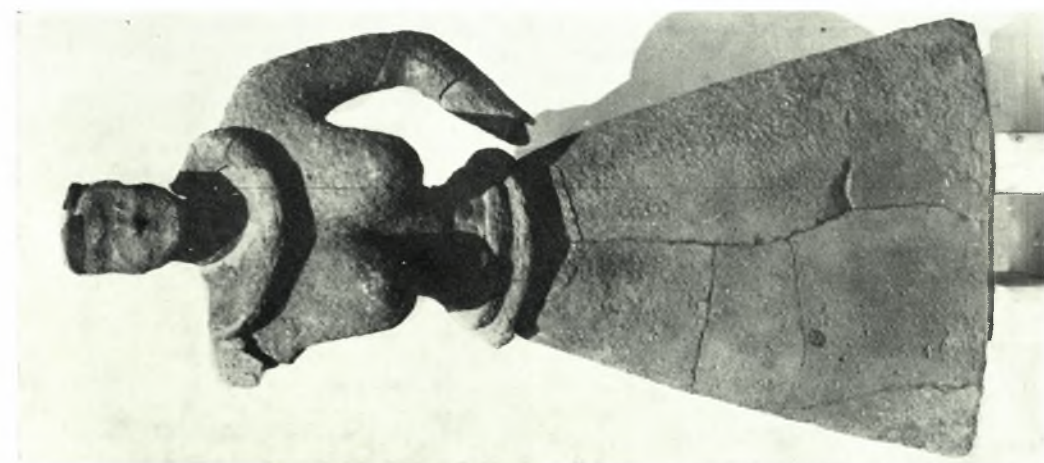
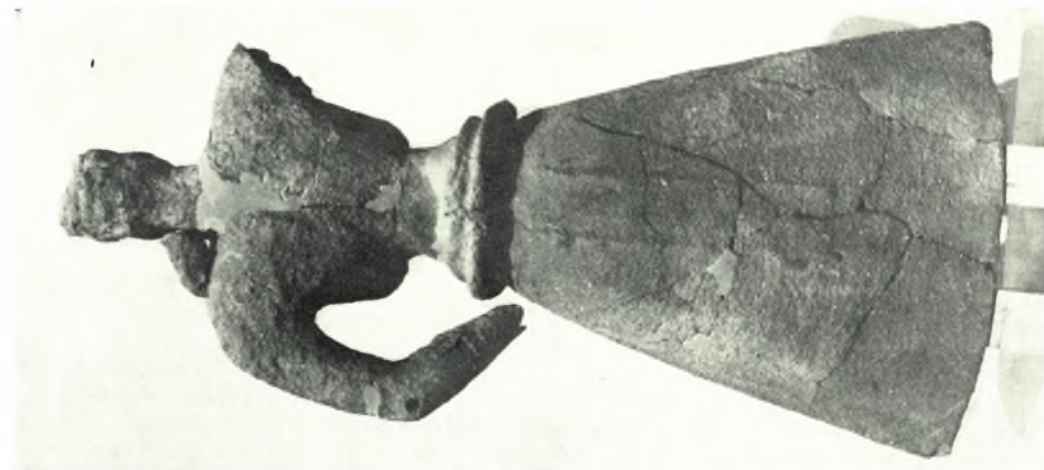
J. D. EVANS - COLIN RENFREW

Kea. Ayia Irini : a. The earlier fortifications and projecting tower, in Area M, b-c. Fragments of fresco from rooms near northeast tower

Kea. Ayia Irini: a. Main entrance to the town, b. Terracotta figurine (K4. II), from the Temple, Room IV, c. The Temple. Western corner of Room IV. Walls based on bedrock, d. The Temple. Entrance to the Adyton from Room IV

Κεα. Aylia Irimi : α - c. Statue from the Temple (K3.611)

J. CASKEY

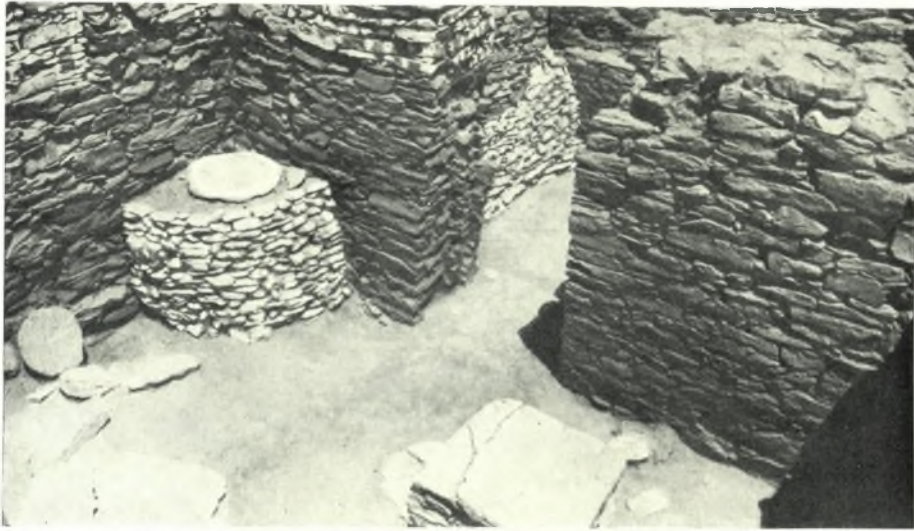

Kea. Ayia Irini : a. Grave 16, b. K4.225. Necklace reconstituted from beads found in Grave 16,
c. Area, from north-northeast

J. CASKEY

Kea. a. Ayia Irini, K. 2287. Kylix from House C. Myc. IIIa, b. Ayia Irini, K4.94. Fragment of marble slab, Ca 0,17 x 0,28 m. Head of Mycenaean Warrior, c. Kephala, Remains of house walls

Kea. Ayia Irini : a. Rooms XIII and XV. Repairs and buttresses, marked with whitewash, b. Guardhouse and workrooms, from the South, c. View from east window of guardhouse towards the new road built by the excavators in 1963 - 1964. This is the public road from Vourkari and Korissia

J. CASKEY

Τοσ. Χώρα : α. Άποψις τῆς πόλεως ἀπὸ τοῦ κάστρου, β. Παρεκκλήσιον Ἁγίας Αἰκατερίνης, γ. Ὁ τροῦλλοσ τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης

Ἴος. Χώρα : α. Τὸ ὄμφάλιον τοῦ παρεκκλησίου τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης, β. Ἡ πρόσοψις τῆς Γκρεμιώτισσας, γ. Ἡ ἀνατολική πλευρά τοῦ ἴδιου ναοῦ

Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Ίος. Χώρα : α. Ό εις τό κάστρον ναΐσκος του Χριστου, β. Ναΐσκος του Άγιου Άντωνίου. Λεπτομέρεια
 εικόνας της Έλεούσης, γ. Η ανατολική πλευρά του εις τό κάστρον ναου του Άγιου Έλευθερίου

Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Ἰος, Χώρα. Ναός Ἁγίου Ἐλευθερίου : α. Ἡ πρόσῳψις τοῦ ναοῦ, β. Τοιχογραφία

α. Χώρα Κέας. Είκων Ζωοδότου (1765) εις ναόν Μεταμορφώσεως, β. Μήλος. Λεπτομέρεια τῆς Ἀποκαθλώσεως εις Ἁγίαν Τριάδα Ἀδάμαντος

Μήλος, Ἁγία Τριάς Ἀδάμαντος : α. Λεπτομέρεια εἰκόνας τοῦ Ἁγίου Νικολάου εἰς τὴν θύραν τῆς Προθέσεως, β. Εἰκὼν τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἐπὶ τοῦ νοτίου τοῖχου τοῦ βορείου κλίτους τοῦ ναοῦ

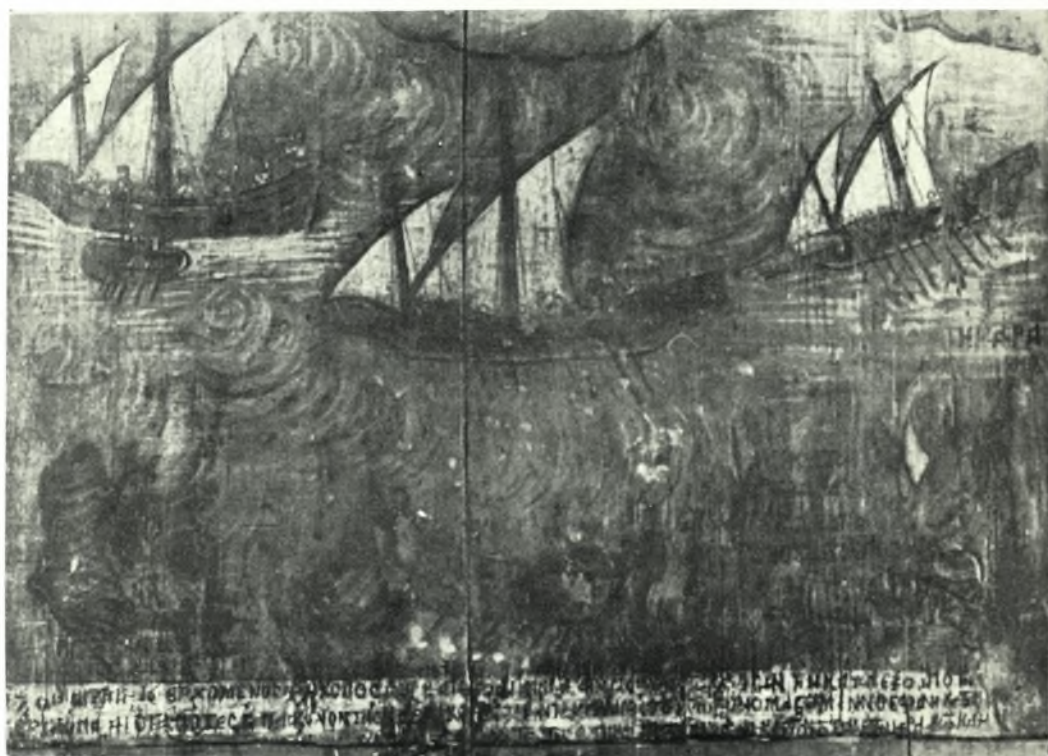
Μήλος. Ναός Κοιμήσεως Ἀδάμαντος : α. Λεπτομέρεια τοῦ τέμπλου, β. Λεπτομέρεια ἐκ τῆς Ἀποτομῆς τοῦ Προδρόμου, εἰκόνας τοῦ Ἑμμαν. Σκορδίλη

Μήλος : α. Λεπτομέρεια εικόνας της Κοιμήσεως εκ του ομώνυμου ναού Ἀδάμαντος, β. Ἐποψις τῆς Πλάκας μετὰ τὴν Κορφιάτισσαν ἐκ τοῦ κάστρου, γ. Λεπτομέρεια εικόνας ναΐσκου Ἁγίας Βαρβάρας Πλάκας (Ἁγιοι Σπυρίδων καὶ Χαράλαμπος (;))

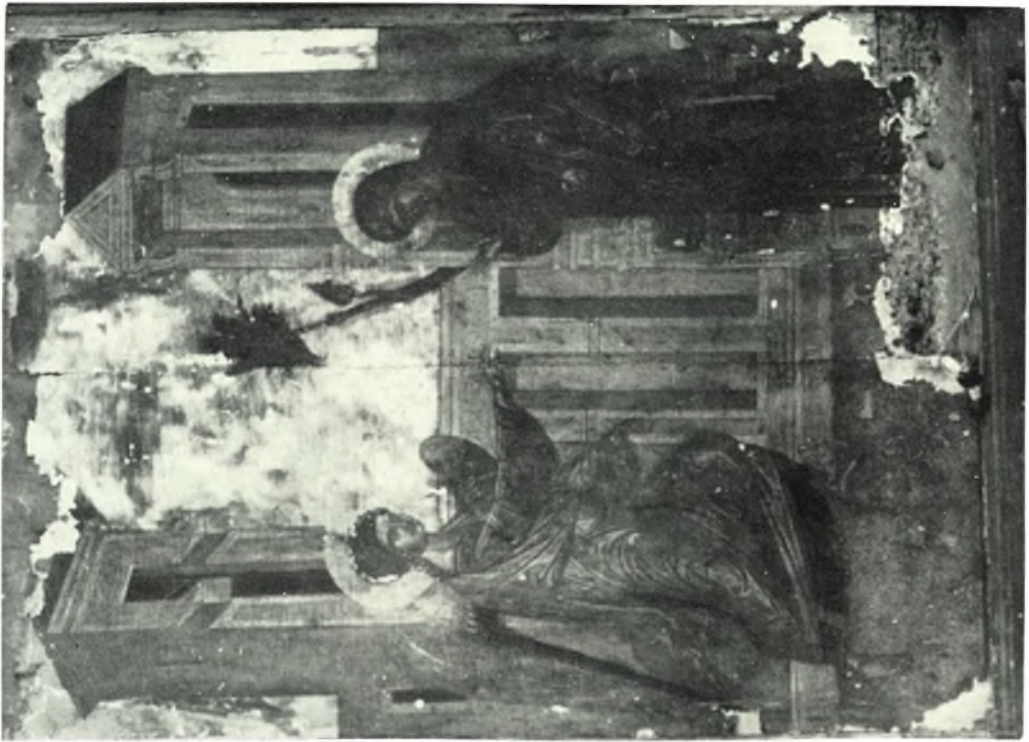
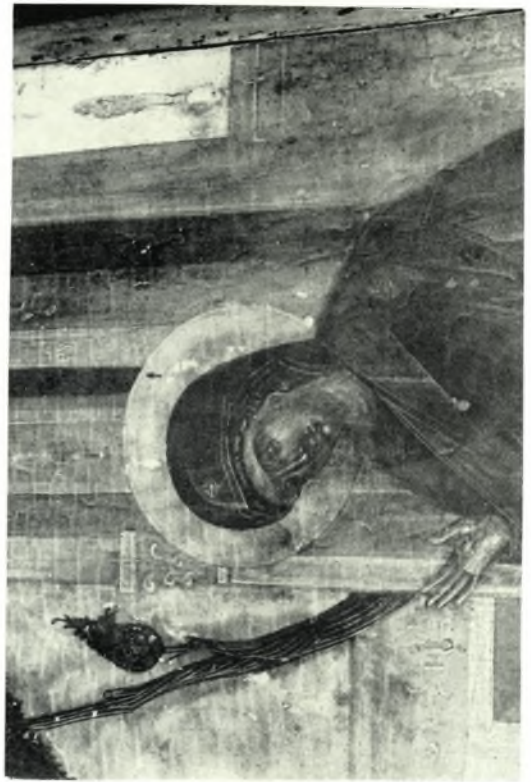
Μήλος. Ναϊσκος Ἁγίας Βαρβάρας Πλάκας : α - γ. Εἰκὼν τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ Ἰωάννου καὶ λεπτομέρειαι αὐτῆς

Μήλος. Ναϊσκος Ἁγίας Βαρβάρας Πλάκας : α - β. Φορητή εἰκὼν καὶ λεπτομέρεια αὐτῆς

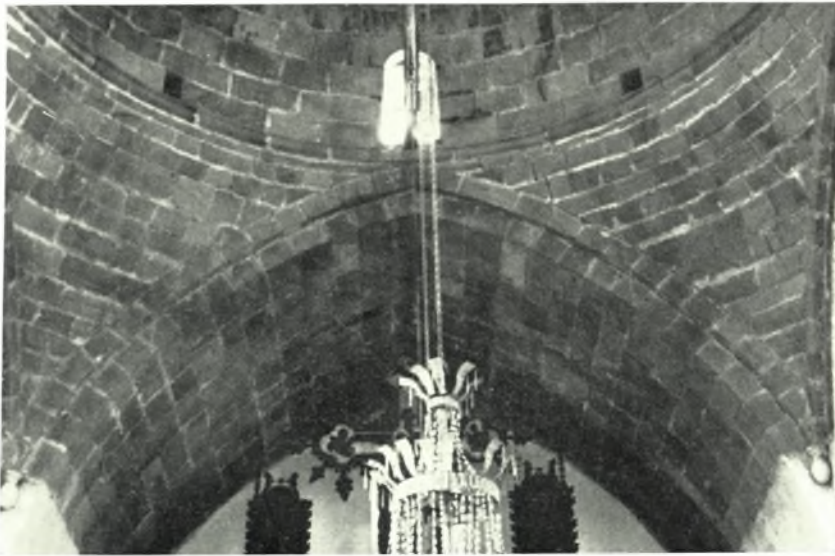

Μήλος. Κορφιάτισσα Πλάκας : α. Λεπτομέρεια εικόνας Γλυκοφιλούσης, β. Λεπτομέρεια παραστάσεως ἐπὶ τοῦ τέμπλου (Ὁ ἐν Κανᾷ γάμος ;)

Μηλος. Ναός Ἁγίου Ἀνδρέου εἰς κύστρον Πλάκας : α - γ. Εἰκόν τοῦ Εὐαγγελιστοῦ καὶ λεπτομέρεια αὐτῆς

Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

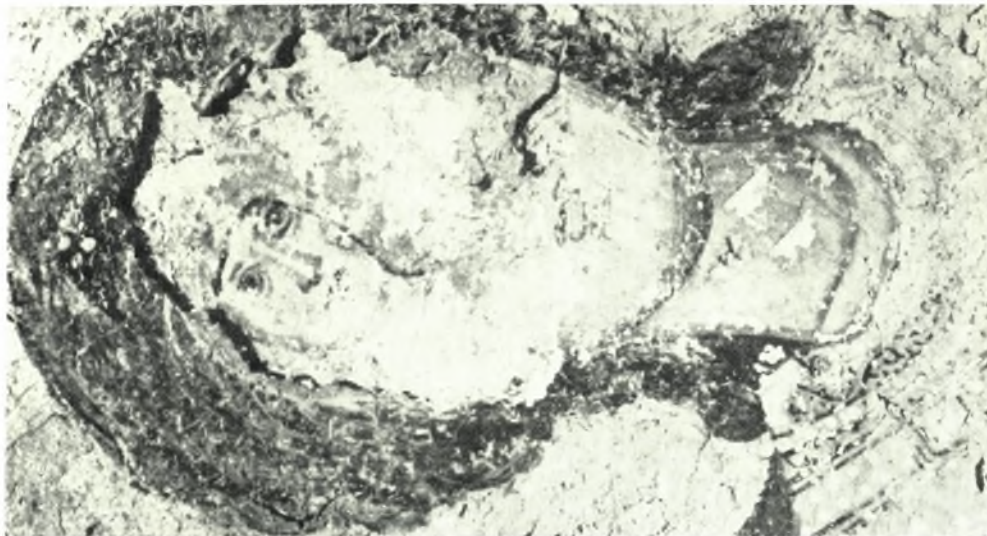

Μήλος. Ναός Θαλασσίτρας εἰς κάστρον Πλάκας : α. Λεπτομέρεια ἐσωτερικοῦ τοῦ ναοῦ, β. Λεπτομέρεια εἰκόνης « Ἄνωθεν οἱ Προφήται »

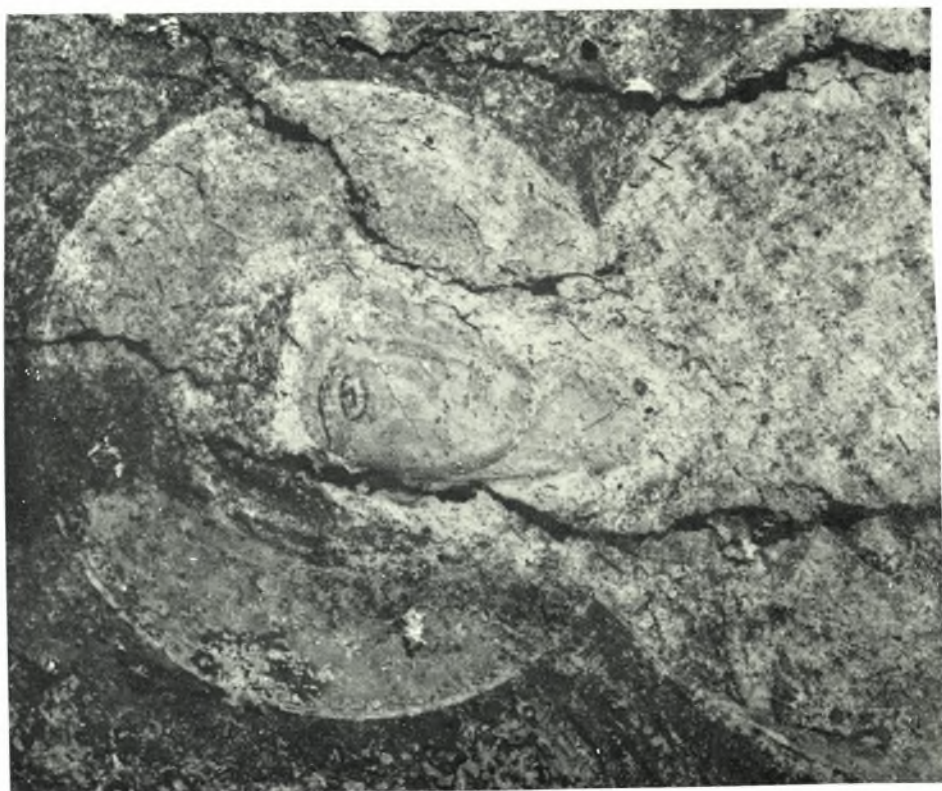
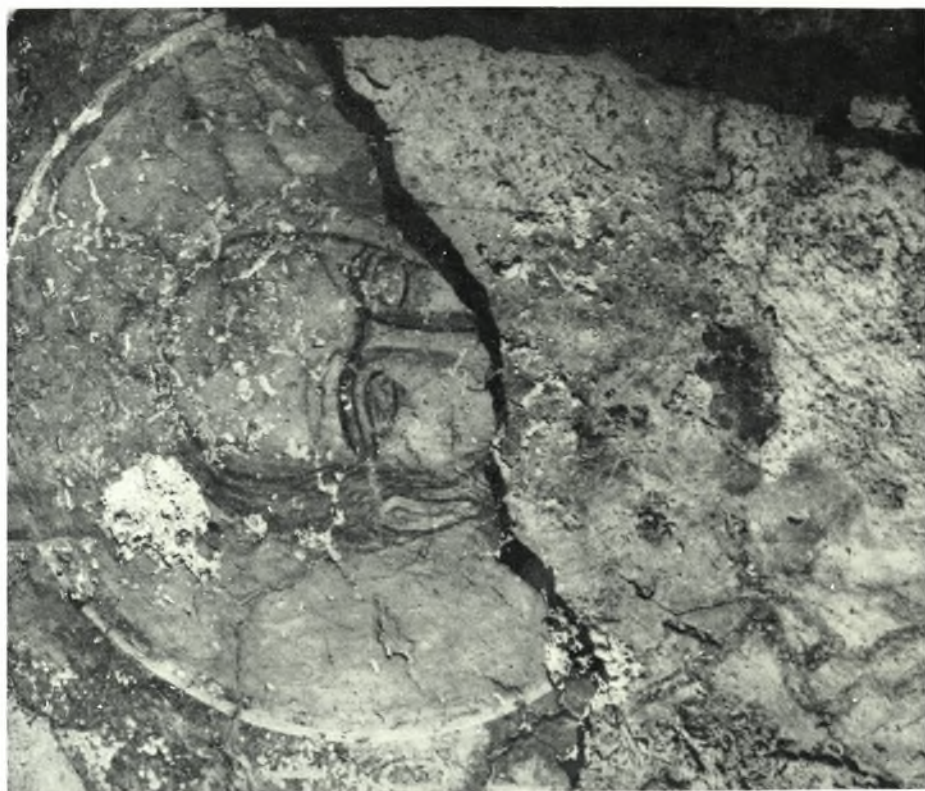
Νάξος. Ἀπεΐρανθος. Ναός Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου : α - β. Ἀπόψεις τοῦ ναοῦ ἀπὸ τῆς ΝΔ. καὶ ΝΑ. γωνίας, γ. Τοιχογραφία τοῦ ἀρχικοῦ στρώματος

Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Ναΐξος, Ἀπειρανθός, Ναός Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου : α. Γραπτός διάκοσμος (ἀρχικὸν στρώμα)
τῆς ἀνάδος τῆς Προθέσεως, β. Τοιχογραφία εἰς τὸ τεταρτοσφαιρίον τῆς ἀνάδος τῆς Προθέσεως

Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Νιάξος. Ἄπειρανθος. Ναός Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου : α. Ἡ Θεοτόκος, λεπτομέρεια τῆς Δεξιόστερας τῆς Δεξιόστερας ἐκ τῆς ἀντιόχου τοῦ ἱεροῦ, β. Τοιχογράφημα τοῦ Ἁγίου Νικολάου

Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Νάξος. Ἀπείρανθος. Ναός Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου : α. Τοιχογραφία, β. Χρονολογία, γ. Στρατιωτικός Ἅγιος (τοιχογραφία)

Νάξος. Ἀπειράνθος : α. - β. Τμήμα γραπτῆς ἐπιγραφῆς καὶ γραπτὴ ἐπιγραφή εἰς ναὸν Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, γ. Ναὸς Ἁγίου Παχωμίου

Νάξος. Ἀπεΐρανθος. Ναός Ἁγίου Παχωμίου: α. Κεφαλὴ Ἀρχαγγέλου ἐκ τῆς δεξιᾶς κόγχης τοῦ ἱεροῦ (λεπτομέρεια τοιχογραφίας), β. Κεφαλὴ Ἀρχαγγέλου (λεπτομέρεια τοιχογραφίας)

Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

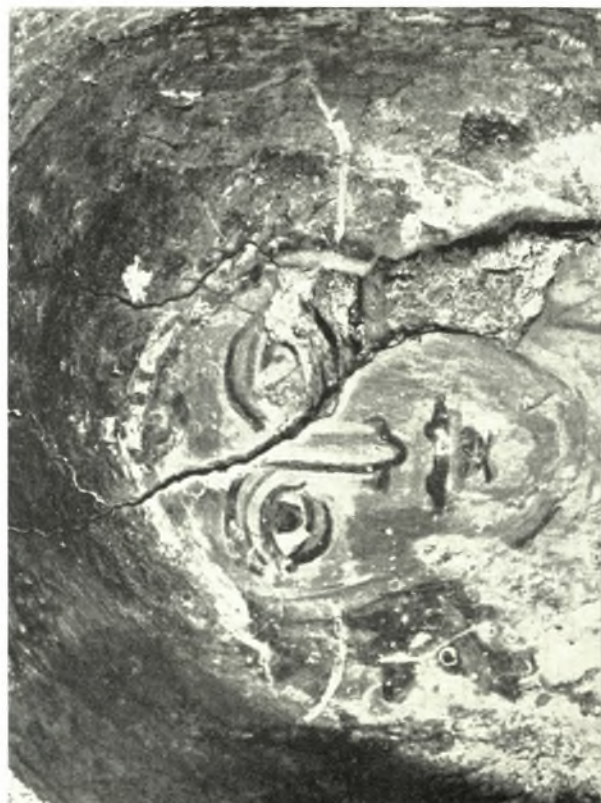

Νάξος, Ἀπείρανθος. Ναός Ἁγίου Γεωργίου : α. Ἐξωτερικὸν τοῦ ναοῦ, β. Χώρισμα τοῦ ἱεροῦ, γ. Δυτικὸν τμήμα τοῦ ναοῦ

Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly

05/05/2026 05:17:00 EEST - 216.73.217.38

Νιξός, Ἀπειρανθός, Νιός Ἁγίου Γεωργίου: α. Λεπτομέρεια γραπτοῦ διακόσμου τοῦ ὑπὸ τὸν τροῦλλον βορείου τοίχου, β. Κεφαλὴ Ἀρχαγγέλου (λεπτομέρεια τοιχογραφίας), γ. Ἁγίος Στέφανος (λεπτομέρεια τοιχογραφίας)

Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Νάξος. Ἄπειρανθος. Ναός Ἁγίου Γεωργίου : Κεφαλὴ Παντοκράτορος ἐκ τῆς Δεήσεως τῆς ἁψίδος (λεπτομέρεια τοιχογραφίας), β. Ἡ κεφαλὴ τῆς Θεοτόκου ἐκ τῆς Δεήσεως (λεπτομέρεια τοιχογραφίας)

Νάξος. Ἀπειράνθος. Ναός Ἁγίου Γεωργίου: α. Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος καὶ ἄγγελος, ἐκ τῆς τοιχογραφίας τῆς Θ. Λειτουργίας, β. Ἱεράρχαι ἐκ τῆς Θ. Λειτουργίας (λεπτομέρεια τοιχογραφίας), γ. Ὑπολείμματα ἱεραρχῶν ἐκ τῆς Θ. Λειτουργίας

Νάξος. Φιλώτι. Ναός Παναγίας στῆς Γιαλλοῦς : α. Ἀποψὶς τοῦ ναοῦ, β. Λεπτομέρεια τοῦ βορείου τοίχου

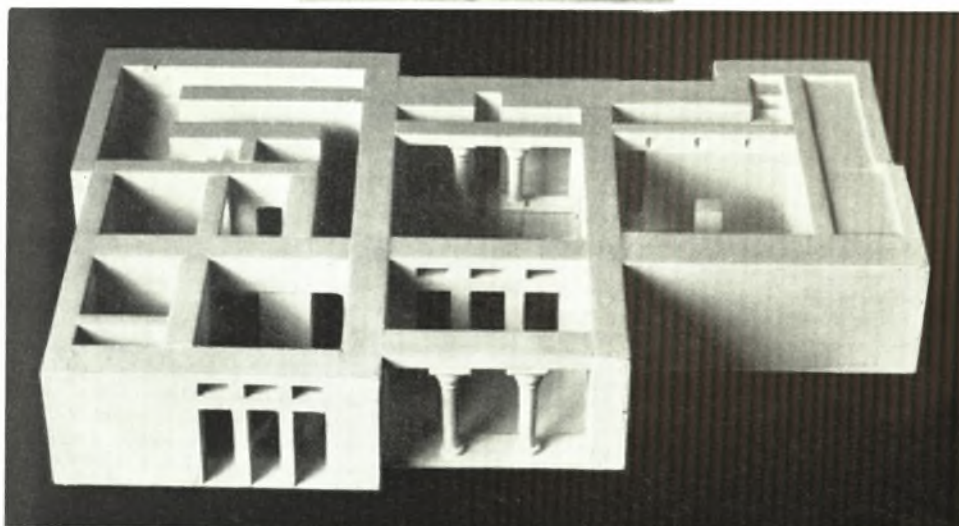
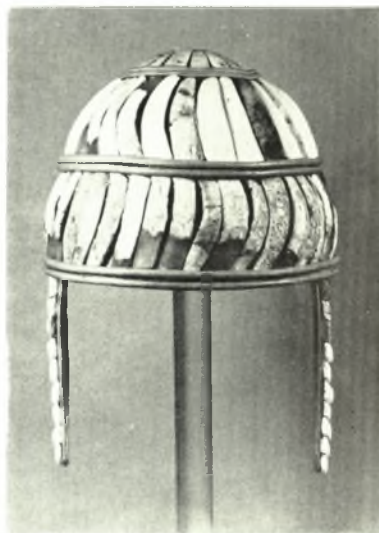

Νάξος. Φιλώτι. Ναός Παναγίας στής Γιαλλοῦς : α. «Σφενδότιον» (φωτογραφία Ί. Κοντογούρη),
β. Ἡ Πλατυτέρα (τοιχογραφία)

Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Νάξος: α. Ὁ Χριστὸς τῆς Δεήσεως (λεπτομέρεια) εἰς τὸν ναὸν Παναγίας στῆς Γιαλλοῦς εἰς Φιλῶτι
β. Ἡ κεφαλὴ τοῦ Χριστοῦ τῆς Δεήσεως εἰς τὸν ναὸν Ἁγίου Γεωργίου Λαθρίνου (Σαγκρι)

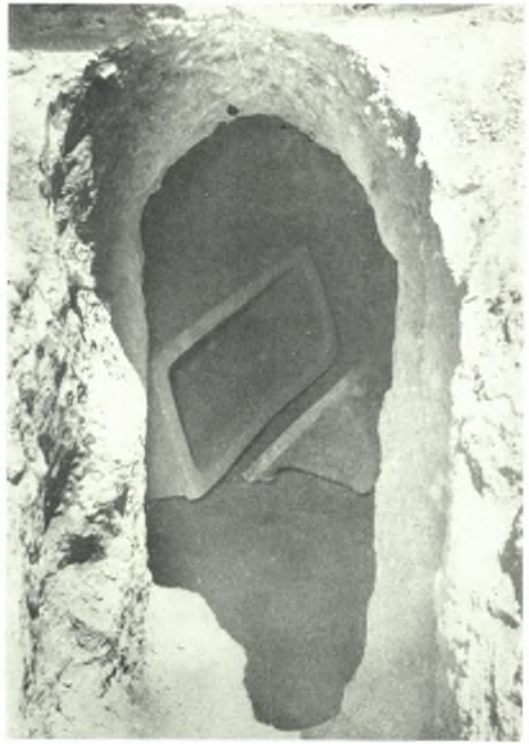
Κρήτη. Μουσείον Ἡρακλείου : α. Κράνος ἐξ ὀδόντων συός ἐκ Ζαφὲρ Παπούρας, β. Μακίττα τῆς « βασιλικῆς ἐπαύλεως » Κνωσοῦ, γ. Πρόσopiς τοῦ Μουσείου μετὰ τὰ ἔργα συντηρήσεως καὶ ἐγκαταστάσεως ἀλεξικεραύνου

Κρήτη. Συλλογή Μεταξά: α. Ἀνάγλυφος πίθος, β. Δαιδαλική κεφαλή, γ. Τεμάχιον ἀναγλύφου πίθου ἐξ Ἄρκάδων

Κρήτη. Συλλογή Μεταξά : α. Πηλίνη μάσκα, β. Λαιδαλικόν ειδώλιον από τόν Ἰάϊμονα Μυλοποτάμου, γ. Χαλκοῦν ειδώλιον, δ. Προανακτορικός κέρνος καί προχοϊδίον

Κρήτη : α. Ὁ δρόμος τοῦ τάφου Η Κατσαμπᾶ, β. Θαλαμοειδῆς τάφος Ἴανω Βάθειας, γ. Λάρναξ μετά τοῦ πάματος τοῦ τάφου Ἴανω Βάθειας, δ. Νεκροὶ ἐπὶ τοῦ διαπέδου τοῦ τάφου Ἴανω Βάθειας

Κρήτη. Ἀρκάδες: α. Χαλκοῦς θώραξ πρὸ τῆς τελικῆς ἀποκαταστάσεως, β. Χαλκῆ ἐνεπίγραφος μίτρα

Κρήτη. "Άγιος Θωμάς : α - β. Ύαλινα άγγεϊα

Κρήτη. Κνωσός : α - β. Τὸ βᾶθρον τοῦ « ἑσωτερικοῦ ἱεροῦ » πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν,
γ - δ. Θρανίον τοῦ « ἑσωτερικοῦ ἱεροῦ » πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν

ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ

Κρήτη. Κνωσός : α. Φωταγωγός άνωθεν του «δωματίου του θρόνου» πρό της άποκαταστάσεως, β. Ό φωταγωγός μετά την άποκατάστασιν, γ-δ. Κίων του «μεγάλου κλιμακοστασίου» πρό και μετά τας έργασίας συντηρήσεως

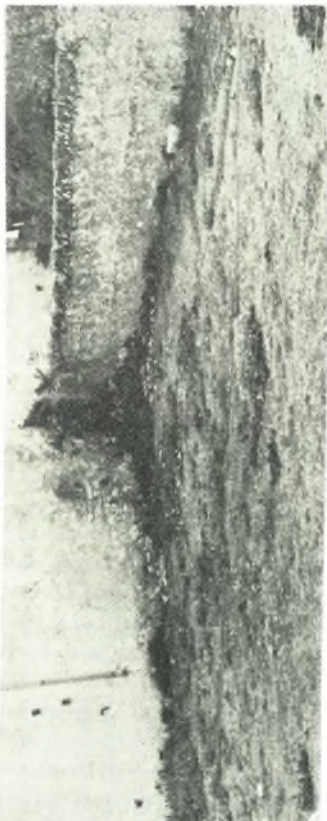
Κρήτη. Ἀρχάναι : α - β. Τμήμα τοῦ κύκλου τοῦ ὑδραγωγείου ἐσωτερικῶς εἰς ὑπόγειον οἰκίας καὶ ἐξωτερικῶς ἀπὸ Β., γ - δ. Ὁ ἀγωγὸς ἀπὸ Α. καὶ ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ

Κρήτη. Ἄρχαναι : α. Ὁ ἄγωγός με τοὺς ἀναλημματικούς αὐτοῦ τοίχους ἀπὸ Ν., β. Θεμελίωσις τοῦ κύκλου, γ. Μινωϊκὸς τοῖχος εἰς ἰσόγειον οἰκίας

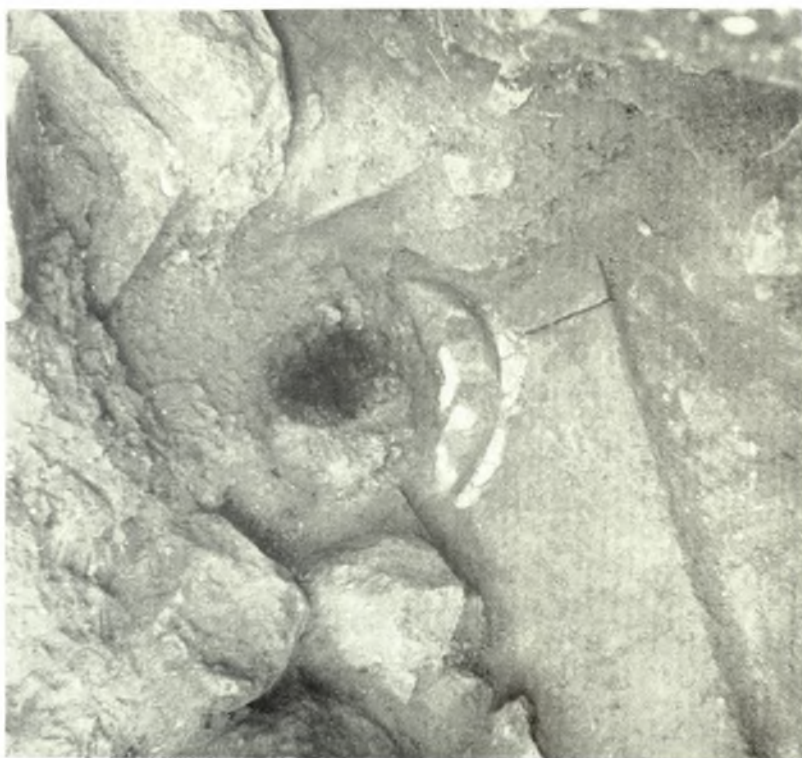

Κρήτη. Ἀρχάναι: α - β. Μινωϊκός τοίχος εἰς ἰσόγειον οἰκίας, γ. Μινωϊκός τοίχος εἰς πλατεῖαν

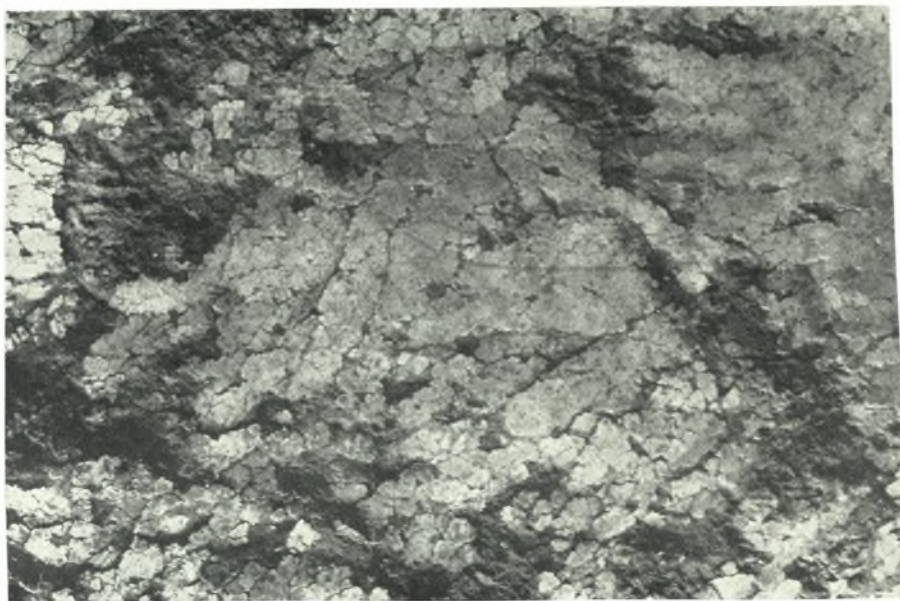
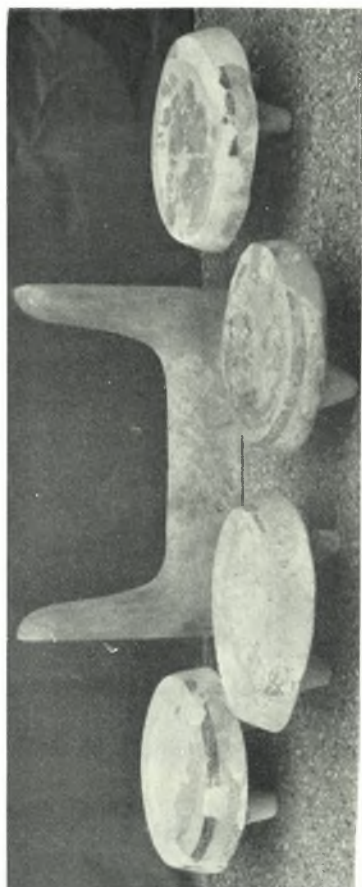
Κρήνη. Ἀρχάναι : α. Τὸ οἰκόπεδον τῆς Περπηγητικῆς Λέσχης πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς, β - γ. Ἐπιπέδον τοῦ κτηρίου ὑπὸ Α. καὶ λεπτομέρεια αὐτοῦ

Γ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ

Κρήνη. Ἀρχάνη : α. Ἡ νοτία εἴσοδος τοῦ κτηρίου ἀπὸ Ν. Δεξιά in situ οἱ τέσσαρες ἀμφικολιοὶ βωμοί, β. Ἐπομὴ τοῦ δυτικοῦ τοῖχου τοῦ προθαλάμου, γ. Ὁ ἀπνηθρακωμένος ἀνατολικὸς ξύλινος κίων, ὡς εὐρέθη

Γ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ

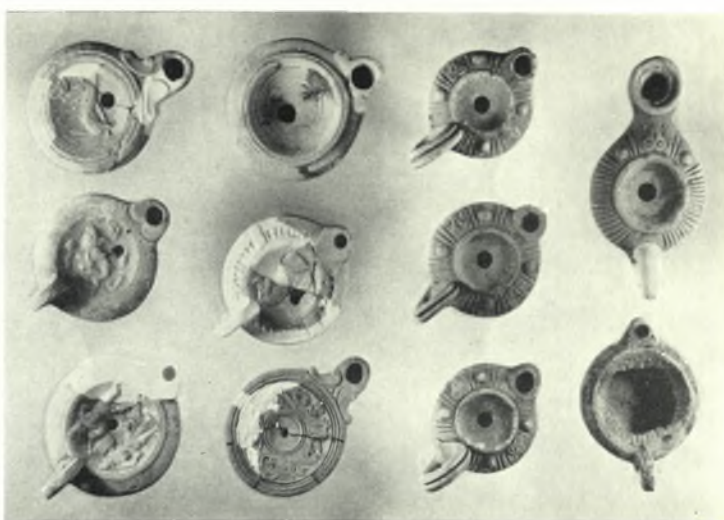
Κρήτη. Αρχάναι : α. Τμήμα τής τοιχογραφίας του ανατολικού τοίχου του προβαλίου.
β. Δείγματα τριποδικών τραπεζών προσφορών και κέρατος καθυρώσεως, γ. Ό αποθέτης και ή τράπεζα προσφορών από ΒΑ.

Γ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ

Κρήτη: α-β. Κεραμεική έκ του πρώτου ορόφου και βάσις παραθύρου εις τοίχον κτηρίου εις Ἀρχάνας.
γ. Τεμάχιον ειδωλίου πάνθηρος ἀπὸ τοῦ Ἀφρατι

Γ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ

Κρήτη : α. Γεωμετρικά και ανατολιζόντα άγγεία από το Άφρατι, β. δ. Κεραμεική και λύχνοι ρωμαϊκού τάφου από το Ήράκλειον, γ. Τεμάχια πιθών από το Άφρατι

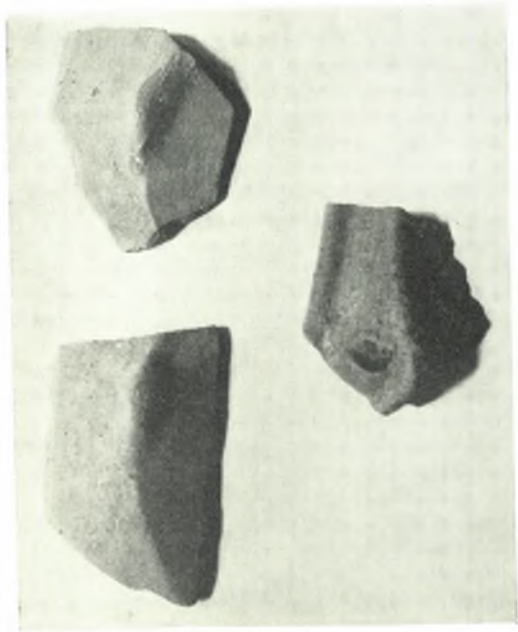
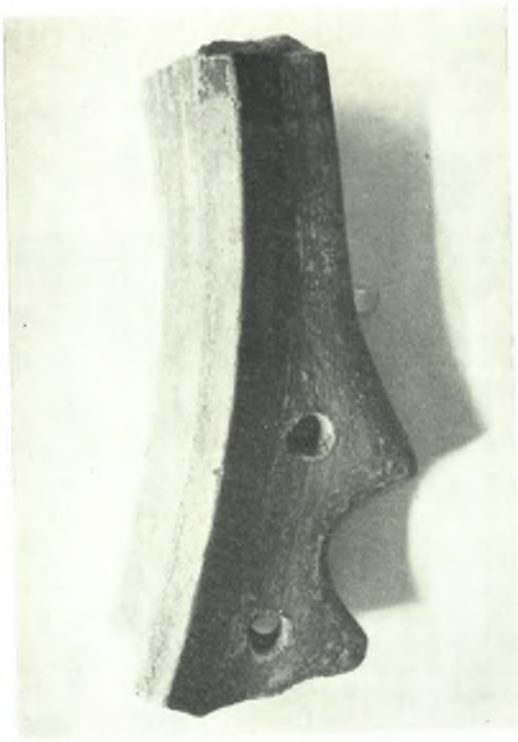
Γ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ

Κρήτη. Εύρηματα ἐκ ρωμαϊκοῦ τάφου εἰς Ἡράκλειον : α. Ἀνάγλυφοι δίσκοι, β. Εἰδώλια, γ. Ὑάλινα ἀγγεῖα

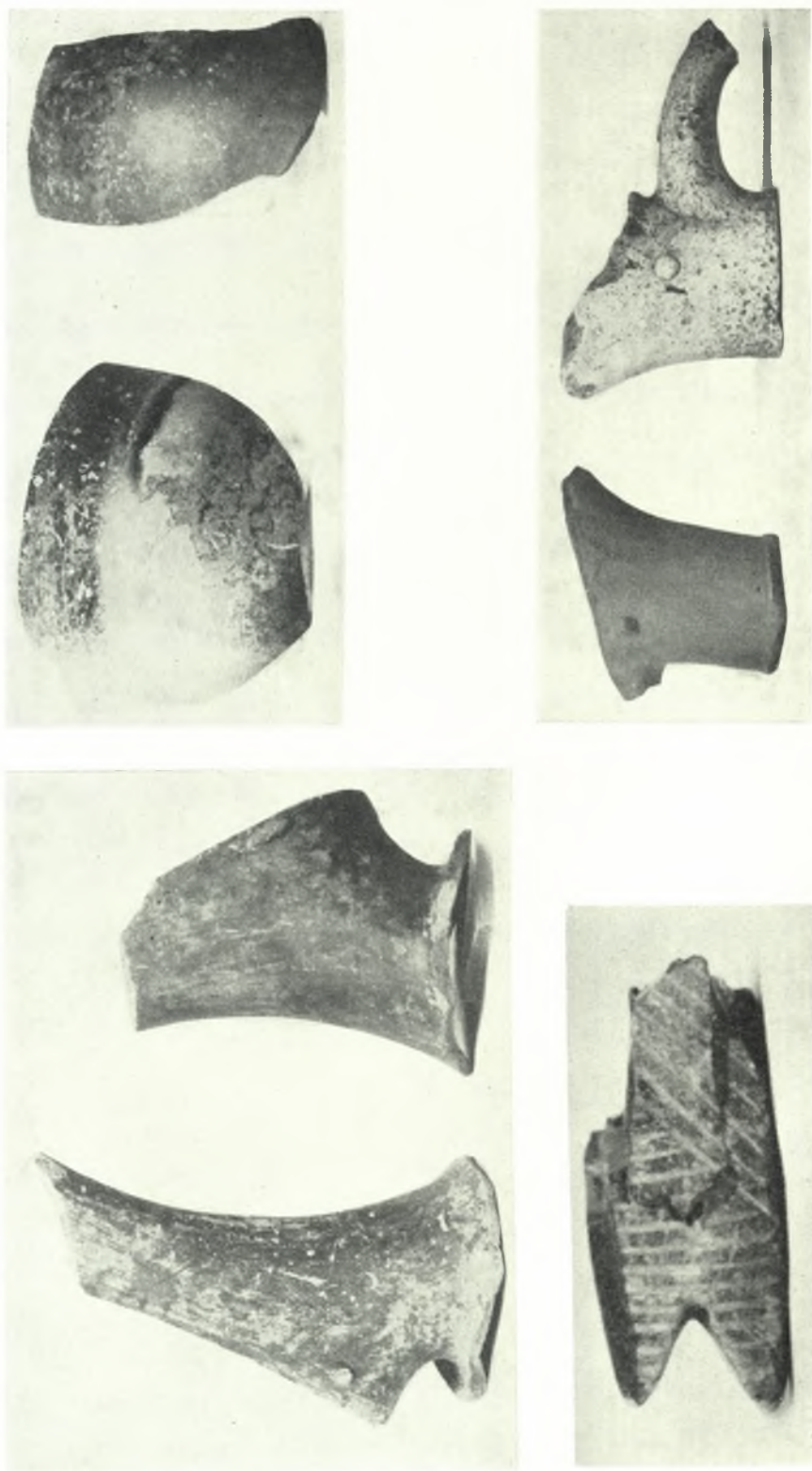

Κρήτη : α. Όστρακα περισυλλογής εκ τής μονής Όδηγητρίας, β. Χαλκοῦς διπλοῦς πέλεκυς ἀπό τόν Ἄζοκέραμον, γ. Ὑάλινον ἀγγεῖον ἐκ ρωμαϊκοῦ τάφου εἰς Ἄξόν, δ. Χρυσοῦν ἐνάτιον ἀπό τὸ Καρύδι

Δυτ. Κρήτη. Καστέλλι Χανίων : α - ε. Δείγματα όστράκων τής πρώιμου Προανακτορικής περιόδου (Υπονεολιθική, ΠΜ Ι)

Ι. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

Δυτ. Κρήτη, Καστέλλι Χανίων: α - β. Δείγματα ρυθμού Βασιλικής (ΠΜ ΙΙ), γ. Λιθίνη « θήκη περονών » (ΠΜ Ι),
 δ. Άνεπτυγμένος ρυθμός Βασιλικής (ΜΜ Ι Α)

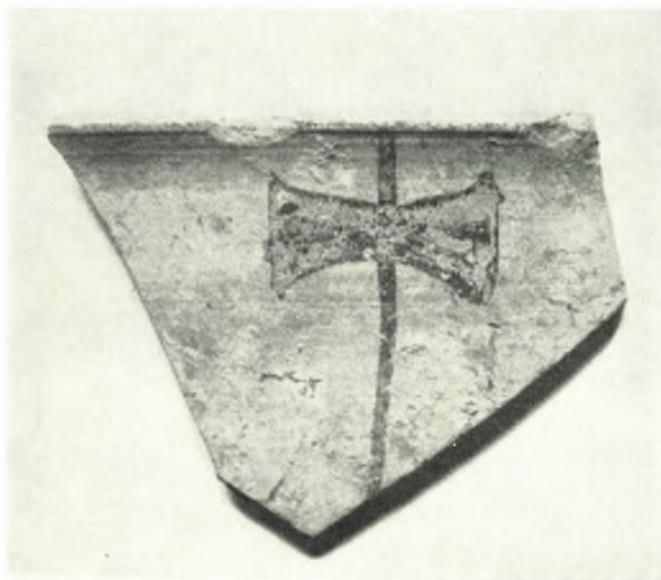
Ι. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

Δυτ. Κρήτη. Καστέλλι Χανίων: α-β. Δείγματα «τραχωτού» ρυθμού, γ. Προχολή και ποτήριο (ΜΜ ΙΙ)

Δυτ. Κρήτη. Καστέλλι Χανίων: α. Κύπελλον, β. Ἄγγειον με γεφυρόστομον προχοήν (ΜΜ ΙΙ)

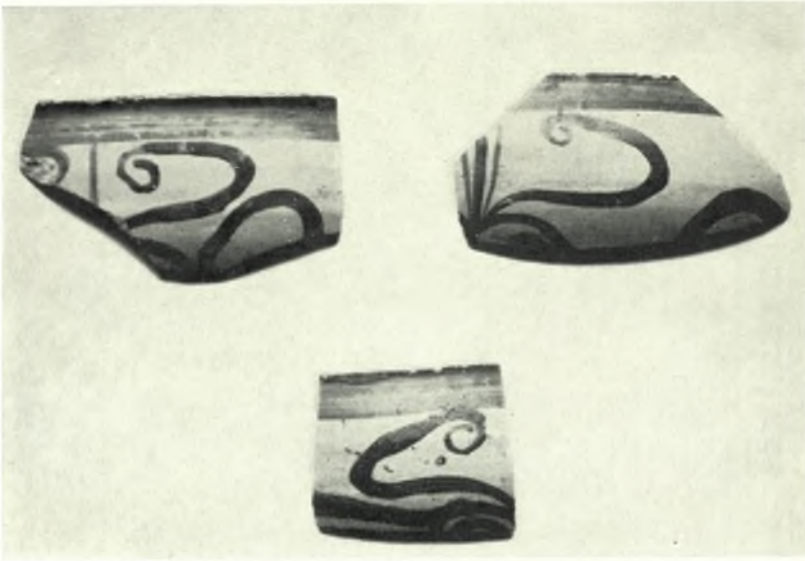
Δυτ. Κρήτη. Καστέλλι Χανίων : α. Δείγμα καμαραϊκού ρυθμού,
β. Δείγματα αγγείων τεχνικής rippled ware (MM III / YM I A),
γ. Τεμάχιον εύρυστόμου αγγείου (YM I)

Δυτ. Κρήτη. Καστέλλι Χανίων : α. Οίνοχοΐσκη, β. Ψευδόστομος ἀμφορεύς (ΥΕ ΙΙΒ - C)

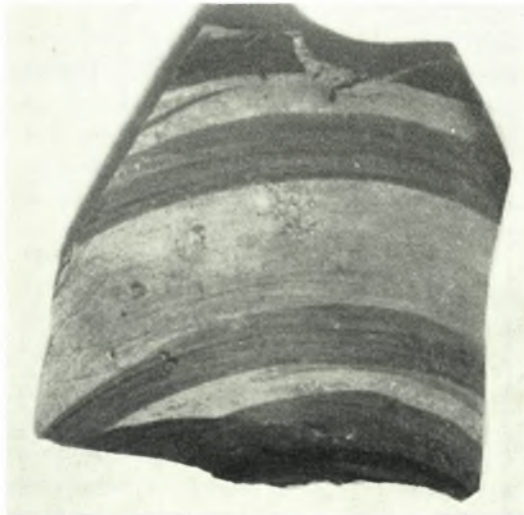

Δυτ. Κρήτη. Καστέλλι Χανίων : α - β. Ψευδόστομοι ἀμφορείς (ΥΕ ΠΙΒ - C)

Δυτ. Κρήτη, Καστέλλι Χανίων: α - β. Δείγματα εκ κύλικος και μεγαλύτερων αγγείων (ΥΕ ΙΙΙ Β-С),
γ. Κυπριακή κεραμεική (white slip paint Β)

Ι. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

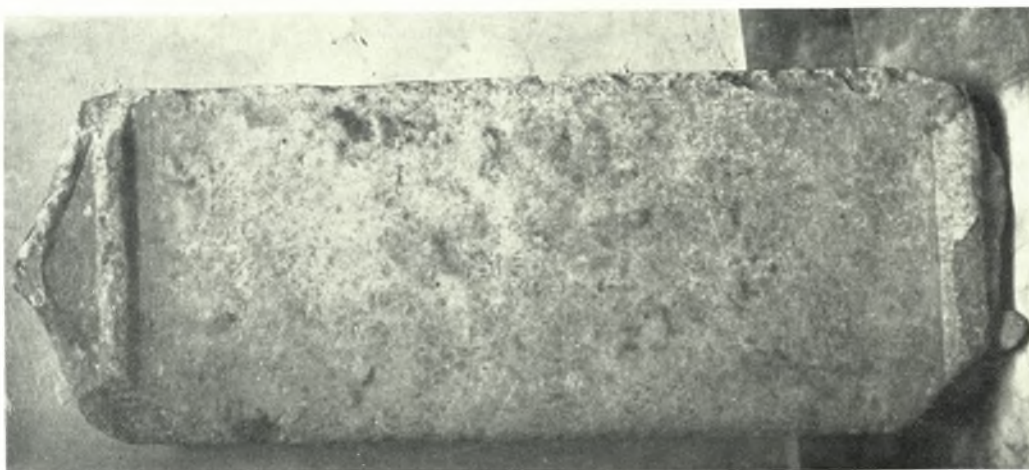

Δυτ. Κρήτη. Σπήλαιον Πλατυβόλας : α. Πώμα πυξίδος, β. Τεμάχιον ἀγγείου τῆς προϊῆμου Προανακτορικῆς περιόδου, γ. Δεῖγμα μυκηναϊκῆς κεραμεικῆς

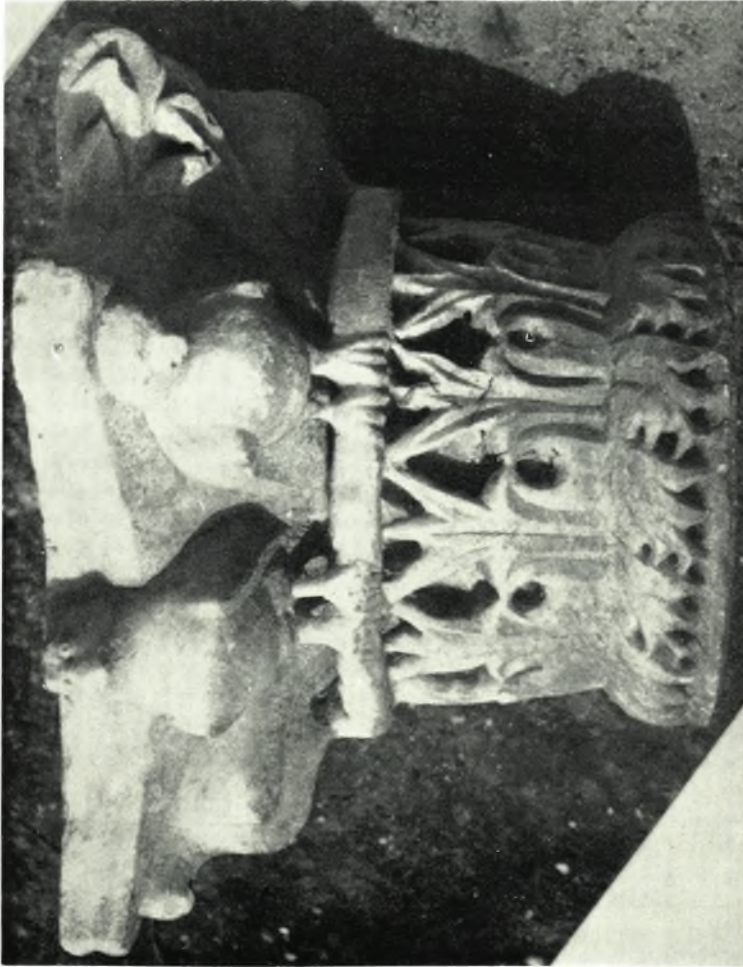
Ι. ΤΖΕΛΑΚΙΣ

Δηρ. Κρήτη. Ροδοβάνι Σελίνου : α - β. Ἐπιτύμβια στήλαι

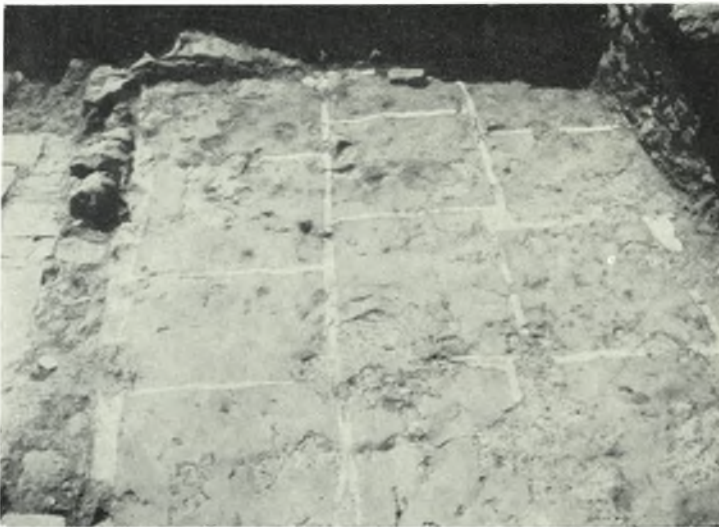

Ι. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

Δυτ. Κρήτη : α. Βυζαντινόν κιονόκρανον έκ Συΐας, β. Ρωμαϊκόν άγάλμα έκ Μυλοποτάμου Ρεθύμνης

Ι. ΤΖΕΛΑΚΙΣ

Mallia : a. Vue générale du secteur, b. Sol stuqué à panneaux rouges

Mallia: a. Pithos à feuilles de lierre en relief. b. Sondage au Palais : murs prépalatiaux

Festós : a. Rampa di seconda fase protopalaziale, con sovrapposto edificio TM. b. Vani LXXXI - LXXXIV di prima fase protopalaziale, sul margine occidentale del Palazzo minoico

DORO LEVI

Festòs: a. Suppellettile pavimentale del Vano LXXXIV, b. La vasca minoica, fra la svolta della rampa all'ingresso del Piazzale I e il muro occidentale di bordo del Piazzale

DORO LEVI

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly

05/05/2026 05:17:00 EEST - 216.73.217.38

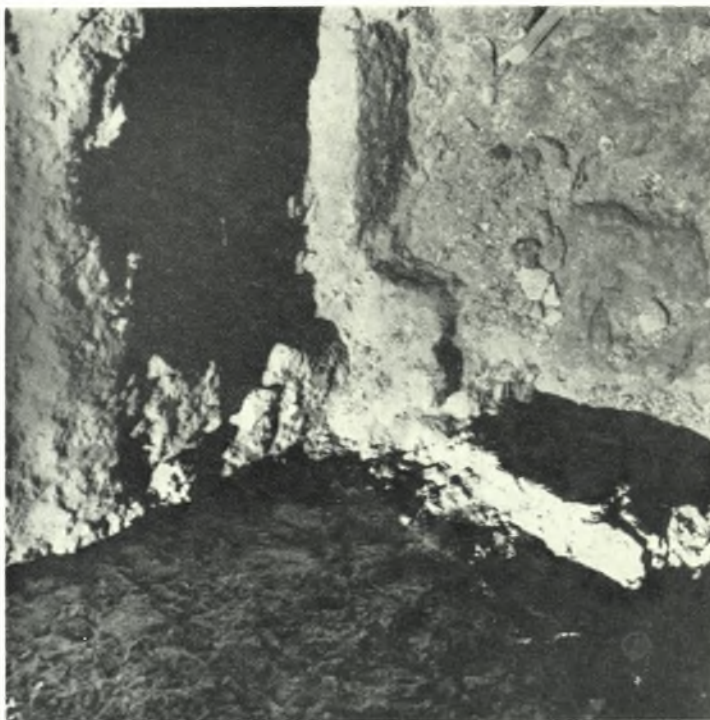
Festós: a. Forno per pithoi (?) TM presso al muro occidentale del Piazzale I, b. Veduta del Piazzale I, con le Kouloure presso al suo margine, e i saggi sotto al lastricato di terza fase protopalaziale

DORO LEVI

Festòs : a. Saggio sotto al lastricato del Piazzale: teatro il lastricato precedente, e il muro arcuato sottostante.
b. Saggio sotto agli ortostati di facciata del Palazzo MM, c. Resti di capanna rotonda calcolitica a Sud del Piazzale Centrale

DORO LEVI

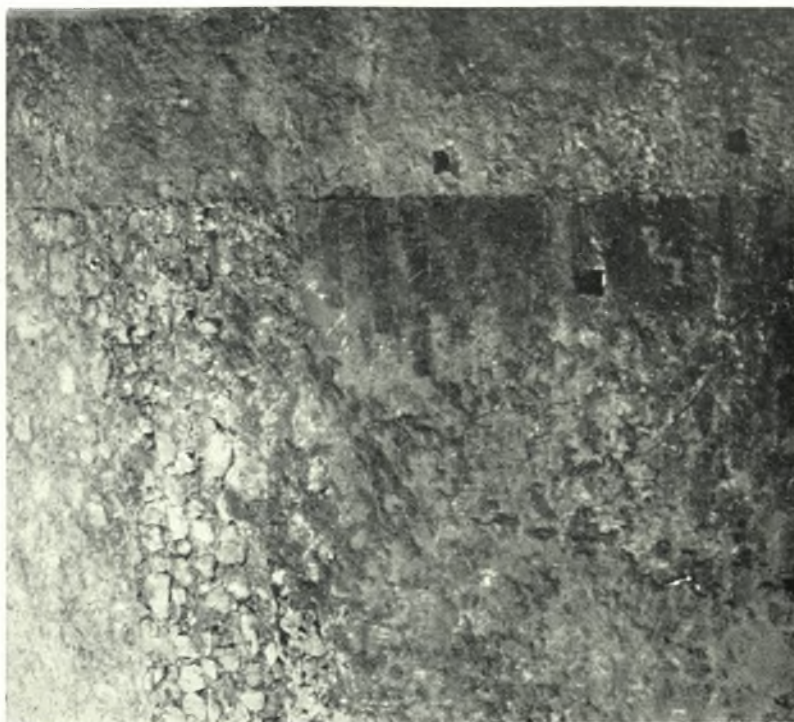

Κρήτη. Ήράκλειον: α. ΝΔ. ὄψις βυζαντινοῦ τείχους, β. Τὸ ἀραβικὸν κρηπίδομα τοῦ βυζαντινοῦ τείχους

ΣΤ. ΠΑΠΑΔΑΚΗ

Κρήτη. Ἡράκλειον: α. Ἐσωτερικὴ ὄψις ἐνετικῆς προπετάσματος μετὰ τῶν ἐγκαρσίων διατειχισμάτων, β. Ἀνακουφιστικὰ τόξα ἐνετικῆς προπετάσματος, γ. Ἐσωτερικὴ μορφή ἀνακουφιστικῆς τόξου

Κρήτη. Ήράκλειον. α. Βυζαντινόν τείχος, β. Δυτική όψις ανατολικού πύργου.

ΣΤ. ΠΑΠΑΔΑΚΗ

Κρήτη. Ήράκλειον: α - β. Ένετική Λέσχη

Κρήτη. Ἁγ. Παντελεήμων, Μιζαριανὸ Ἡρακλείου: α - β. Ὅψεις νοτίου τοίχου καὶ ἀψίδες ἱεροῦ μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν, γ. Τοιχογραφία κεντρικῆς κόγχης μετὰ τὸν καθαρισμὸν

Κρήτη. Ἁγ. Παντελεήμων, Μυζαριανῶ Ἡρακλείου : α - β. Κόγχη ἱεροῦ. Ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαήλ, πρὸ καὶ μετὰ τὸν καθαρισμὸν

ΣΤ. ΠΑΠΑΔΑΚΗ

Κρήτη. Ἁγ. Παντελεήμων, Μπιζαριανὸν Ἡρακλείου : α - β. Τμήμα ἐκ τῆς Κοινωνίας τῶν Ἀποστόλων πρὸ καὶ μετὰ τὸν καθαρισμὸν

ΣΤ. ΠΑΠΑΔΑΚΗ

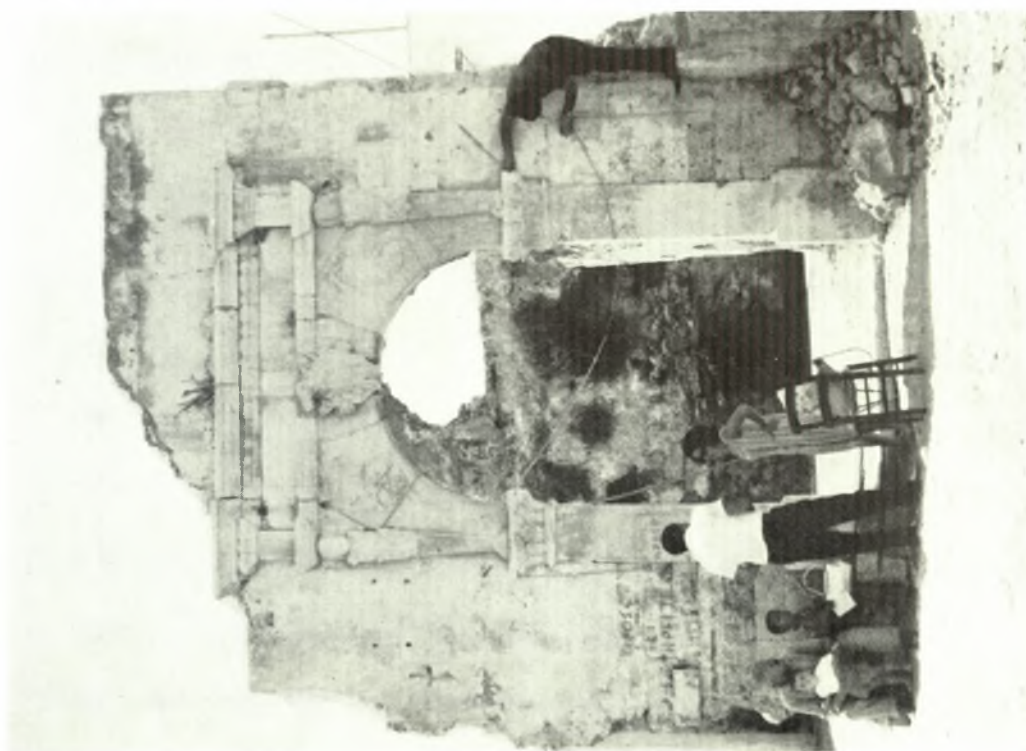
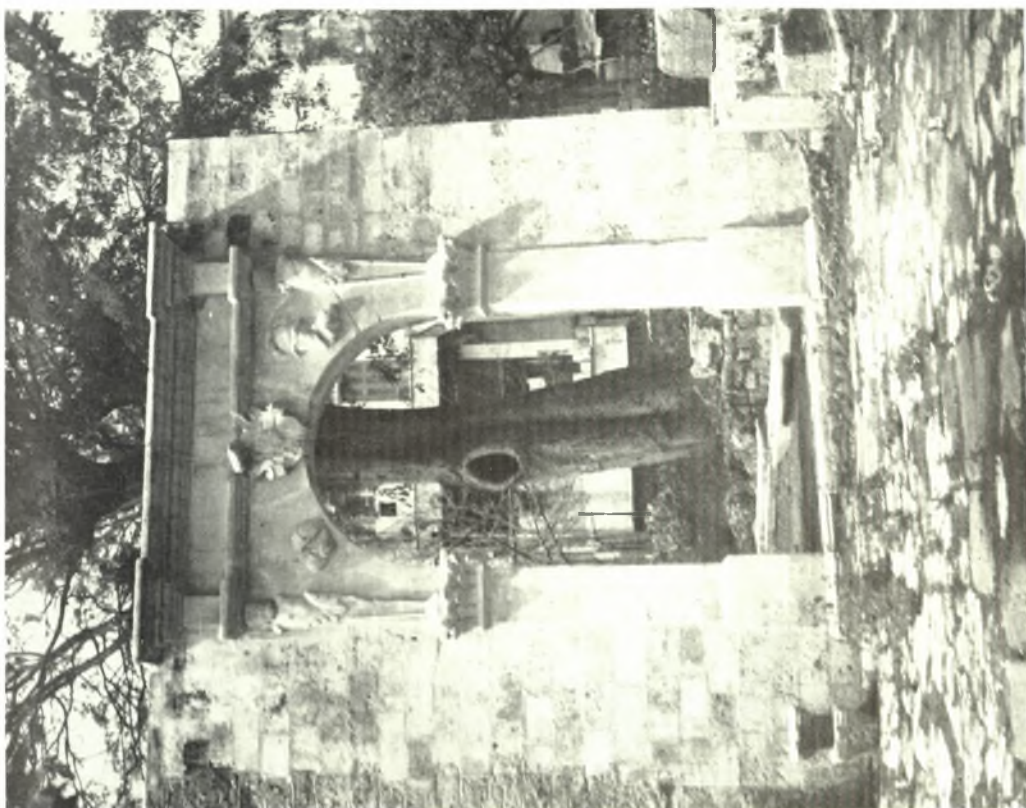

Κρήνη. Ἅγ. Παντελεήμων, Μπιζαριανῶ Ἡρακλείου : α - β. Βόρειος τοίχος. Ὁ Ἅγιος Γεώργιος πρὸ καὶ μετὰ τὸν καθαρισμὸν

ΣΤ. ΠΑΠΑΔΑΚΗ

Κρήτη. Ρέθυμνον: α. Τέμενος Καρᾶ Μουσᾶ Πασσᾶ μετά τᾶς ἐργασίας ἀποκαταστάσεως, β - γ. Βαθιακό. Ἁγ. Γεώργιος πρὸ καὶ μετὰ τᾶς ἐργασίας στερεώσεως

Κρήτη. Χανιά: α - β. Ἡ Πύλη τῶν Τζαγκαροῶν πρὸ καὶ μετὰ τὴν μεταφορὰν τῆς

ΣΤ. ΠΑΠΑΔΑΚΗ

Κρήτη. Χανιά: α - γ. Ὁ ναός τῆς Παναγίας Σερβιωτίσσης εἰς τὸ χωρίον Στύλος πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας ἀποκαταστάσεως

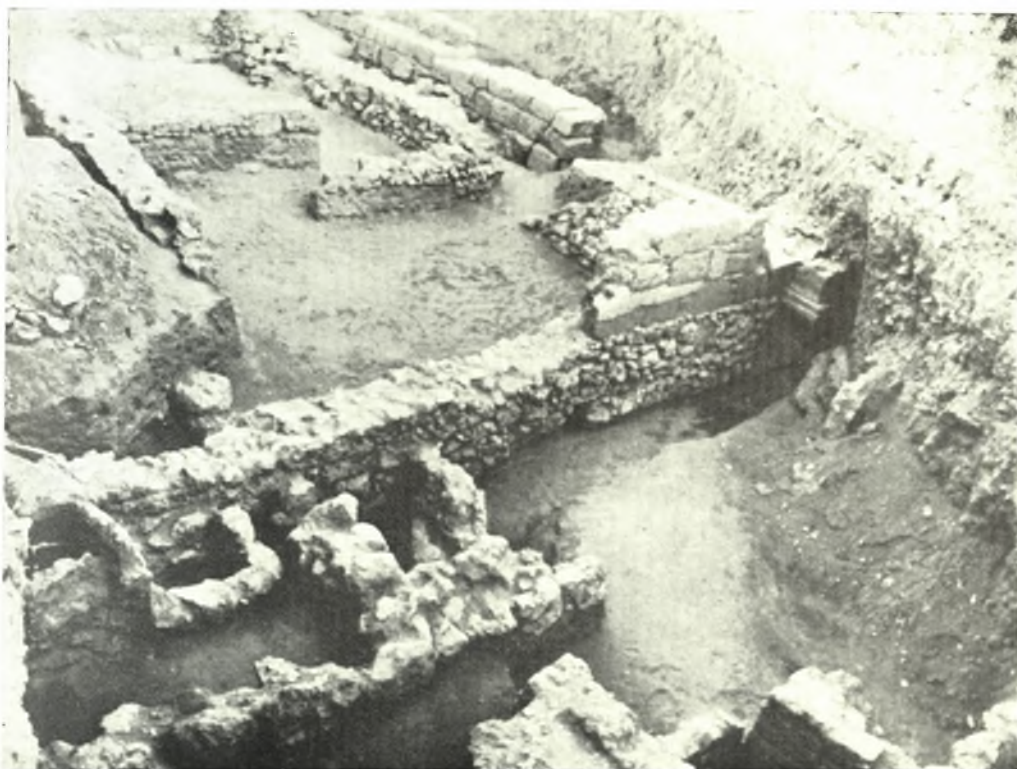

Ρόδος: α. Βωμός Ἀγαθοῦ Δαίμονος, β. Ἡ ἀρχαία ὁδὸς Ρ30α (λήψις ἀπὸ Ν.), γ. Ἡ ἀρχαία ὁδὸς Ρ19α (λήψις ἀπὸ Δ.)

Ρόδος : α. Αναλημματικός τοίχος οδού Ρ30α, β. Γωνιαίον κτήριον διασταυρώσεως αρχαίων οδών Ρ20α και Ρ30α (λήψεις από Β.), γ. Υπόνομος υπό οδόν Ρ28α, δ. Η αρχαία οδός Ρ28α (λήψεις από Α.), ε. Γενική άπομης άνασκαφής οικοπέδου Κωνσταντινίδη-Κακά

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ρόδος. Οικόπεδον Κωνσταντινίδη-Κακῆ : α. Λεπτομέρεια τοιχοποιίας ἀρχαίου κτηρίου,
β. Δυτικός τοίχος ἀρχαίου κτηρίου

Ρόδος, Οικόπεδον Στρατιάη : α. Κεφαλή ειδωλίου, β. Κορμός έλληνηστικου ειδωλίου

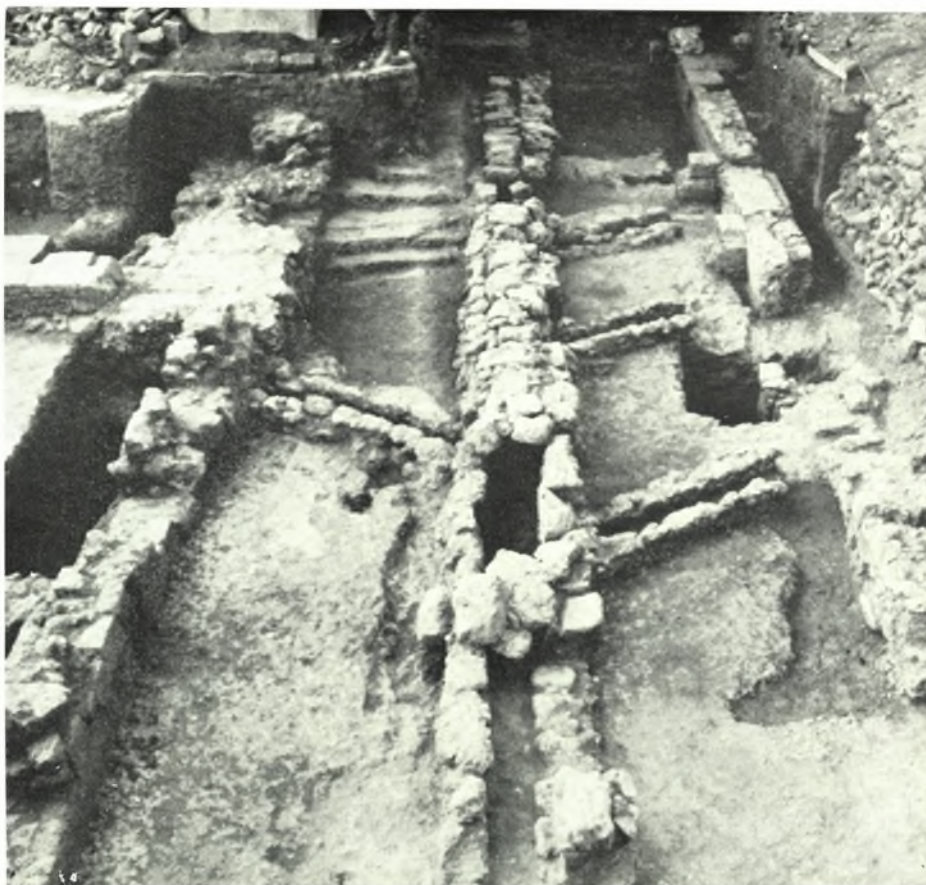
ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΛΟΣ

Ρόδος. Οικόπεδον Τζάπαση: α - β. Μαριέρναι κεφαλαί εκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ οἰκοπέδου

Γ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ρόδος. Οικόπεδον Τσακίρη: α. Ἡ ἀρχαία ὁδὸς Ρ34α (λήψις ἀπὸ Ν.), β. Κατώφλιον θύρας παρὰ τὴν ἀρχαίαν ὁδὸν Ρ34α

Ρόδος. Οικόπεδον Τσακίρη. Ἀρχαία ὁδὸς Ρ34α: α. Κατώφλιον θύρας, παραστάδες καὶ στόμιον ἀγογῆς ἀρχαίας οἰκίας, β. Ἡ νοτία παραστάς τῆς θύρας τῆς οἰκίας, γ. Λεῖμμα τοιχοποιίας δυτικοῦ τοίχου τῆς ὁδοῦ

Ρόδος : α. Κεφαλή πηλίνου ειδωλίου ελληνιστικής εποχής (μεγαλύτερον τοῦ μεγέθους του) ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τῆς ἀρχαίας οἰκῆς ἀναστασιᾶς. β. Ἀνακατὴ οἰκοπέδου Ἀναστασιᾶς. Ἀρχαία οἰκὸς Ρ19β

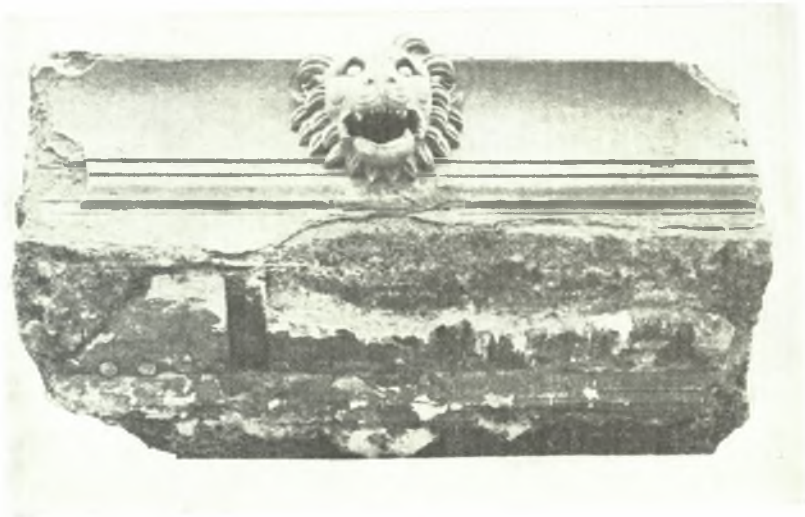
ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ρόδος : α. Ανασκαφή οικοπέδου Καντή. Ή άρχαία όδός Ρ34β. β. Ανασκαφή οικοπέδου Γιασιράνη.
Κτιστός άγωγός πιθανής άρχαίας όδοϋ Ρ36α

Ρόδος : α. Ανασκαφή οικοπέδου Ζογρᾶ Νταβράν. Ἀρχαία οἰκία παρὰ τὰς ὁδοὺς Ρ27α καὶ Ρ13α.
β. Θύρα τῆς ὡς ἄνω οἰκίας

Ρόδος. Ἀνασκαφή οἰκοπέδου Ἰωάννου Κοζᾶ : α. Ἐποψὶς ἀπὸ Δ., β. Τμῆμα πωρίνου γείσου

Ρόδος : α. Κεφαλή Ἡρακλέους ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ οἴκοπέδου Παπαστασιάτη, β. Γυναίκα μαρμαρινή κεφαλή

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

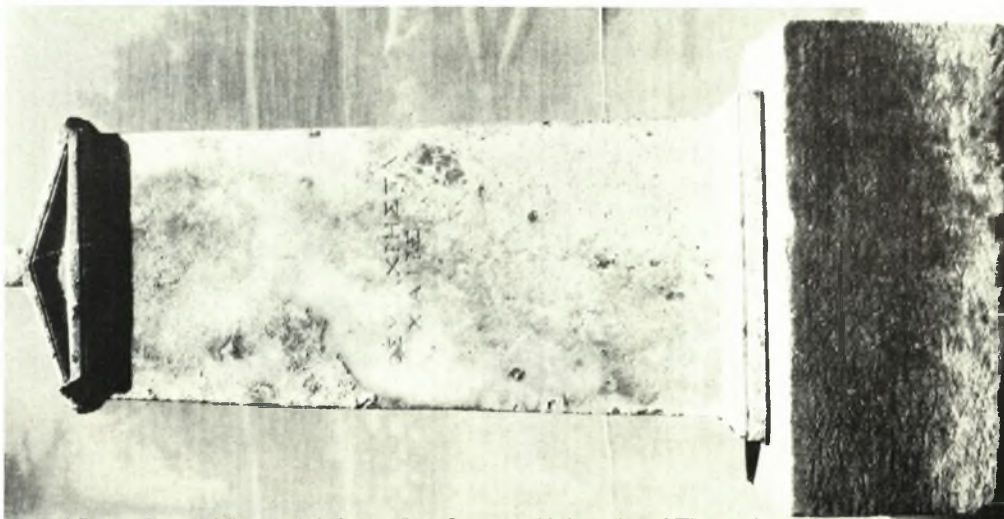
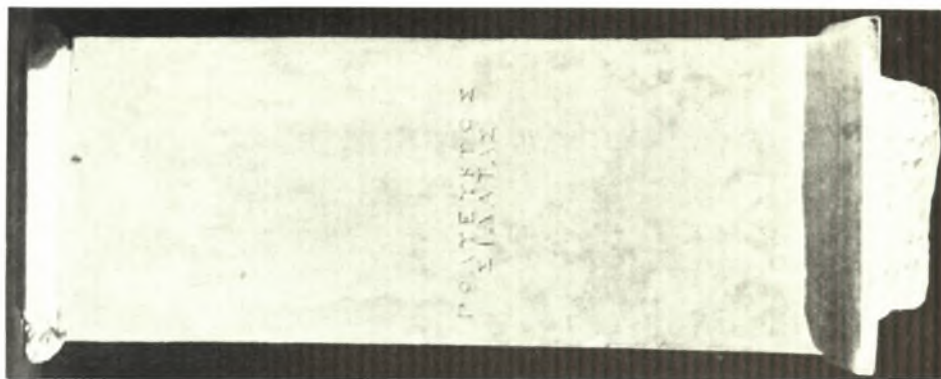

Ρόδος: α. Καθήμενος Σάτυρος, β. Ἄγαλμα ἀνακεκλιμένης μορφῆς

Ρόδος : α. Τμήμα του αρχαίου τείχους εις οικόπεδον Μυλωνά. β. Δείγμα τοιχοποιίας εις οικόπεδον Πανάγου

Ρόδος. Ταφικόν συγκρότημα λαϊκῶν κατοικίων : α, γ. Ἐπιτύμβια στήλαι, β. Τμήμα ἐπιτύμβιας στήλης

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

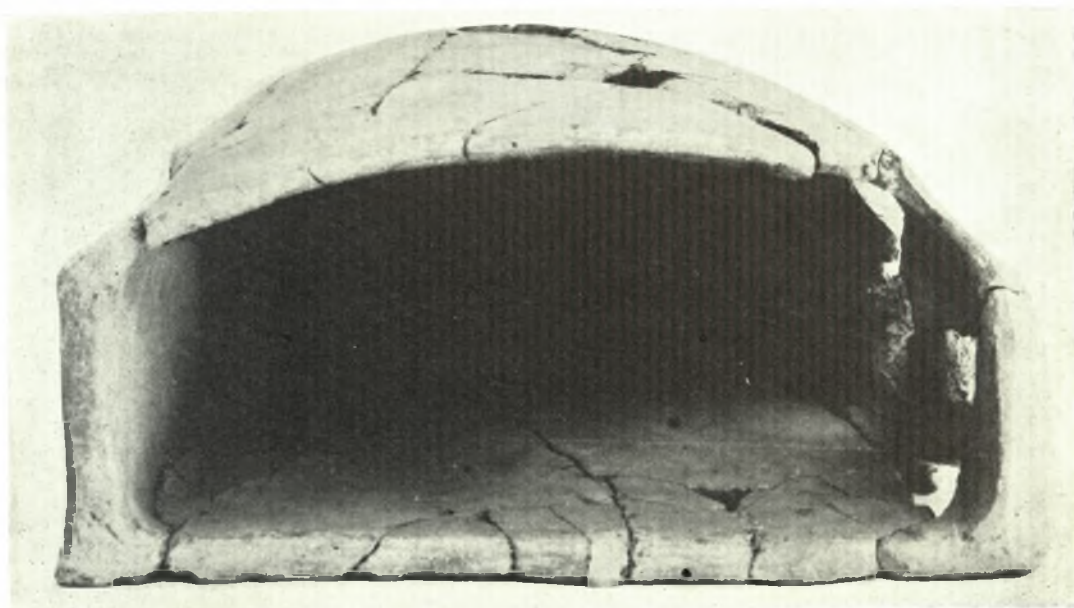
Ρόδος: α. Τὸ ταφικὸν συγκρότημα παρά τὰς λαϊκὰς κατοικίας, β. Ὀστεοθήκη ἐκ τοῦ ἰδίου ταφικοῦ συγκροτήματος

Ρόδος: α. Τμήμα επιτομβίας στήλης ἐκ τοῦ οἰκοπέδου Καταβαινοῦ, β. Ὀστεοθήκη ἐκ Κιζιλ Τεπέ

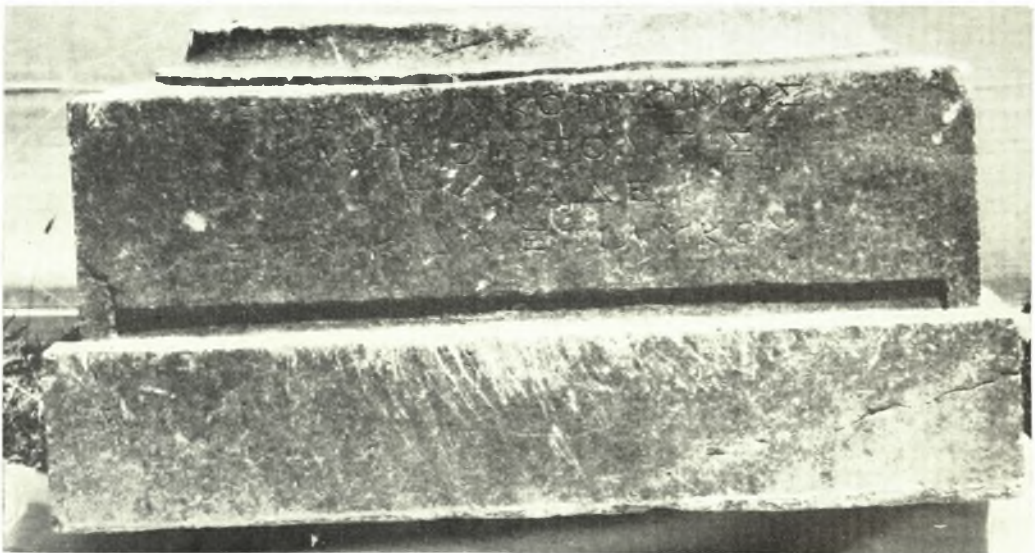
Ρόδος. Οικόπεδον Καμπόσα: α. Συγκρότημα τάφων, β. Ὁ πρῶτος τάφος, γ. Ἐλαβάστρινα ἀγγεῖα ἐκ τοῦ τετάρτου τάφου

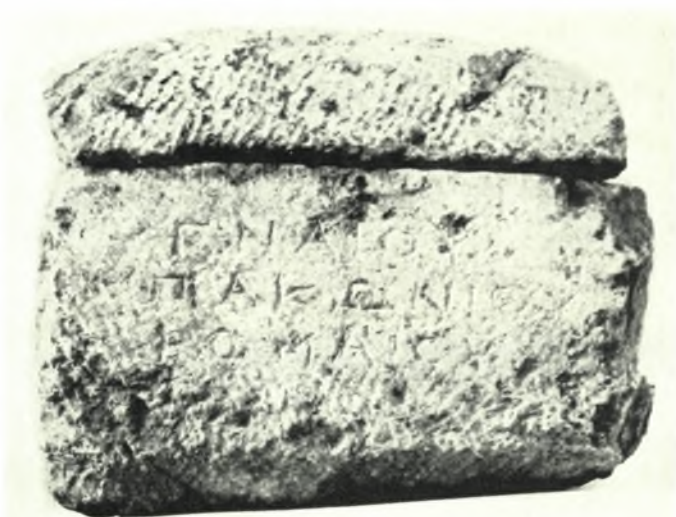
Ρόδος. Οικόπεδον Κουρμανού : α. Τοίχος του συγκροτήματος τάφων,
β. Κλίβανος εκ του ταφικού συγκροτήματος

Ρόδος : α. Τοίχος ταφικού συγκροτήματος εις οικόπεδον Κουρμανού, β. Άνασκαφή οικόπεδου Παυλίδη επί της οδού Λίνδου

Ρόδος. Οικόπεδον Παυλίδη : α. Πρῶτον ταφικὸν συγκρότημα, β. Ἐνεπίγραφος βᾶσις βομοῦ

Ρόδος, Οικόπεδον Παυλίδη : α - γ. Ὀστεοθήκη

Ρόδος. Οικόπεδον Παυλίδη. Δεύτερον ταφικόν συγκρότημα : α. Τὸ ταφικόν συγκρότημα, β. Ἄγγεια ἐκ τῆς πρώτης θήκης, γ. Ὄσσεοθήκη ἐκ τοῦ δευτέρου τάφου, δ. Ὄσσεοθήκη ἐκ τοῦ τρίτου τάφου

Ρόδος: α. Ἄγγεϊα ἐκ τοῦ τρίτου τάφου τοῦ δευτέρου ταφικοῦ συγκροτήματος εἰς οἰκόπεδον Παυλίδη,
β. Ἄγγεϊα ἐκ τάφου παρά τὸ πέμπτον χλμ. τῆς ὁδοῦ Ρόδου - Λίνδου

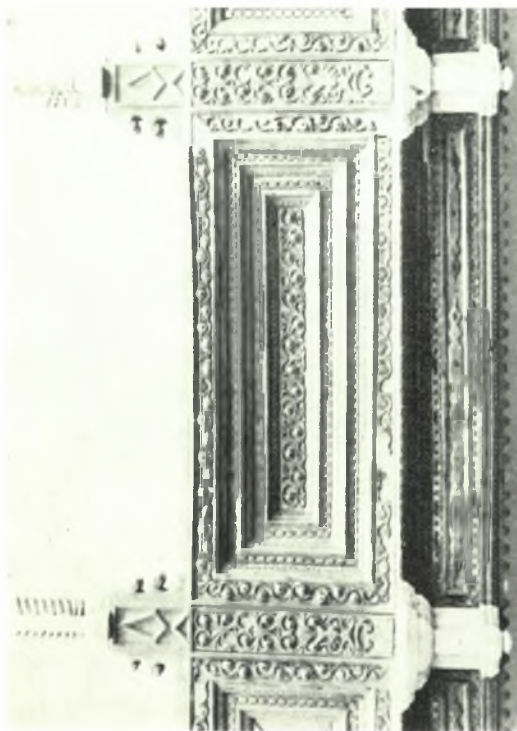
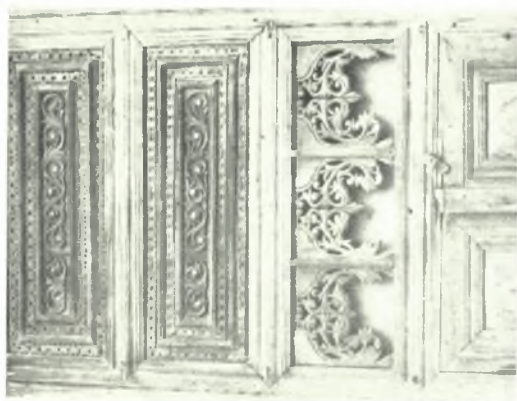
Ρόδος : α. Έπισκευή τοίχου κατά τὸ ἐσωτερικὸν τῆς πύλης D'Amboise, β-γ. Δευτέρα ἐπαλξις ἀπὸ τοῦ προμαχῶνος τοῦ Ἁγίου Γεωργίου πρὸς Β. πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας, δ. Ἡ ἐνάτη καὶ δεκάτη ἐπαλξις ἀπὸ τῆς πύλης D'Amboise μετὰ τὴν ἐπισκευὴν, ε-ζ'. Ἡ ἕκτη καὶ ἑβδόμη ἐπαλξις ἀπὸ τῆς πύλης D'Amboise πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας

Ρόδος : α - β. Έπισκευασθέν τμήμα τοῦ τείχους παρά τόν λιμένα Ρόδου πρό και μετά τὰς ἐργασίας,
 γ - δ. Νοτιοανατολική γωνία τοῦ μεσαιωνικοῦ τείχους παρά τόν ἐμπορικόν λιμένα πρό και μετά τὰς
 ἐργασίας

Ρόδος : α - β. Τμήμα του μεσαιωνικού τείχους παρά τον πύργον Heredia πρό και μετά τās έργασίας

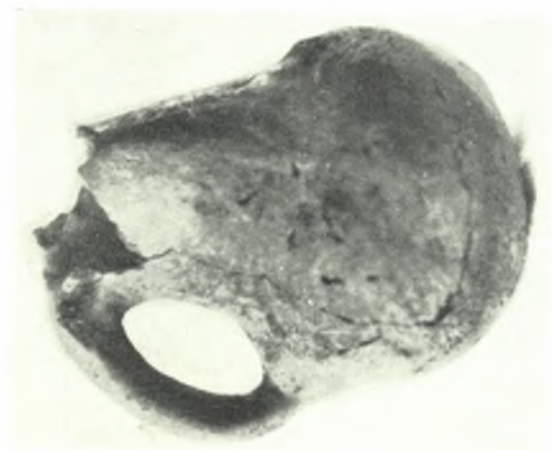
α. Ξυλόλυπτος μουσάντρα εκ Σύμης, β. Ξυλόλυπτον έρμάριον εκ Σύμης, γ. Χαλκή πόρπη εκ Λέρου

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ - Ι. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

Νίσυρος: α. Τμήμα επιτομβίας στήλης, β. Τμήμα νεκροδείπνου, γ. Κάτω μέρος μαρμαρίνου ανδριάντος

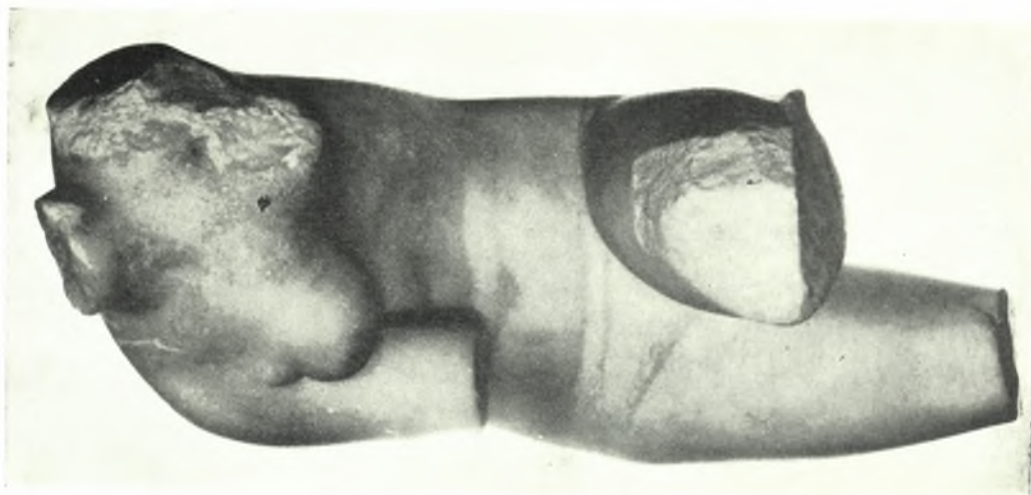
ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Νίσυρος : α. Μαρμάρινος βομός, β. Μικρά πρόζους νεολιθική, γ. Νεολιθικά άγγεία
Γ.Ρ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Νίσυρος: α - β. Τὸ μεσαιωνικὸν φρούριον πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας

Ρόδος : α. Κεφαλή εξ αναγλύφου ελληνιστικής εποχής, β. Κορμός « αποσανδαλιωμένης » Αφροδίτης

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

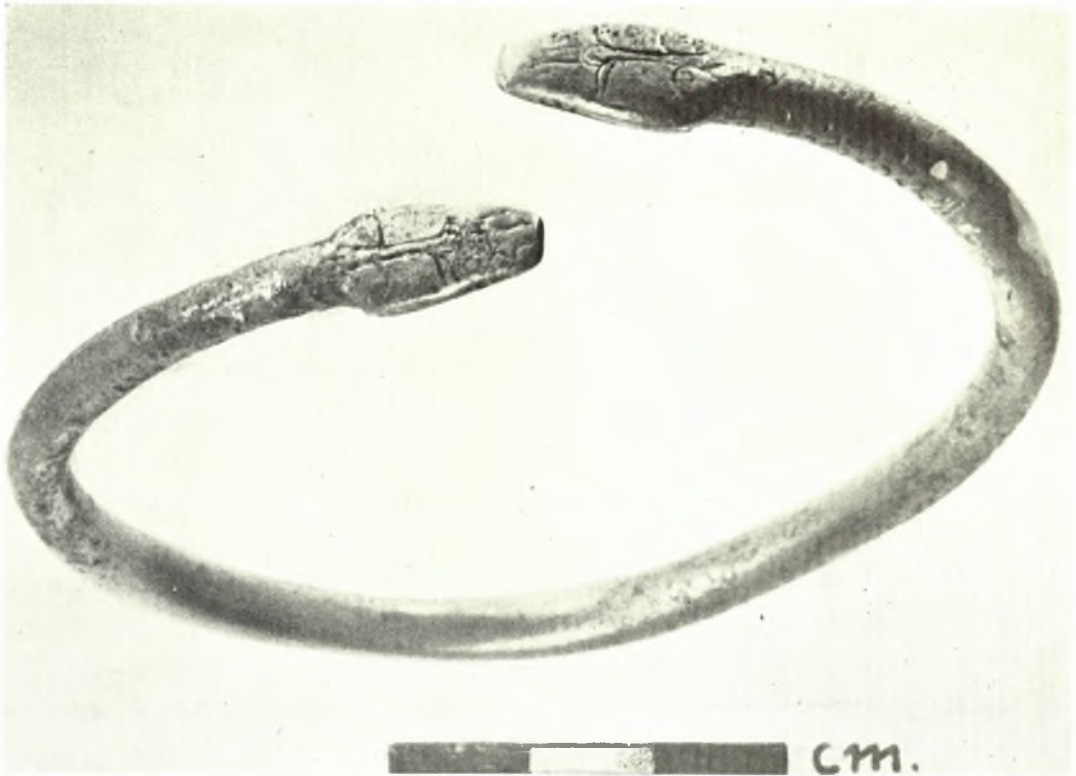
Ρόδος : α. Ἀρχιτεκτονικόν μέλος ἐκ λαρτίου λίθου, β. Τμήμα ἀρχαίας μαρμαρινῆς στήλης

Γ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ρόδος : Ψηφιδωτόν ἔμβλημα ἐξ ἀρχαίας οἰκίας

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Κύπρος. Κυπριακόν Μουσείον : α. Ἄργυρον ψέλιον, β. Σκαρβαῖος

Κύπρος. Κυπριακόν Μουσείον : α - β. Κρατήρ τοῦ 8ου π.Χ. αἰ.

Κύπρος, Κυπριακόν Μουσείον : α. Πήλινον ειδώλιον ύστερας έποχης τοϋ χαλκοϋ, β. Πήλινον ειδώλιον κλασσικης περιόδου εκ Μαρίου

Β. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗΣ

Κύπρος. Κίτιον : α. Χρυσή ταινία εκ τάφου 13ου π.Χ. αϊ., β. Ρυτόν εκ φαγεντιανής, γ. Μυκηναϊκόν κύπελλον εκ τάφου 13ου π.Χ. αϊ., δ. Τμήμα οικίας τέλους 13ου π.Χ. αϊ.

Κύπρος. Σαλαμίς : α. Συγκρότημα βεσπασιανών Γυμνασίου, β. Λεπτομέρεια αὐτῶν δεικνύουσα τὰ καθίσματα κατὰ μήκος τοῦ ἐξωτερικοῦ ἡμικυκλικοῦ τοίχου

Β. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗΣ

Κύπρος. Σαλαμίς : α. Μαρμαρίνη κεφαλή 2ου μ.Χ. αί., β. Ἡ ἀνατολική στοὰ τῆς Παλαίστρας τοῦ Γυμνασίου

Β. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗΣ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly

05/05/2026 05:17:00 EEST - 216.73.217.38

Κύπρος, Σαλαμίς : α. Σύμπλεγμα λαξευτῶν τάφων τῆς νεκροπόλεως, β. Δείγμα λαξευτοῦ τάφου

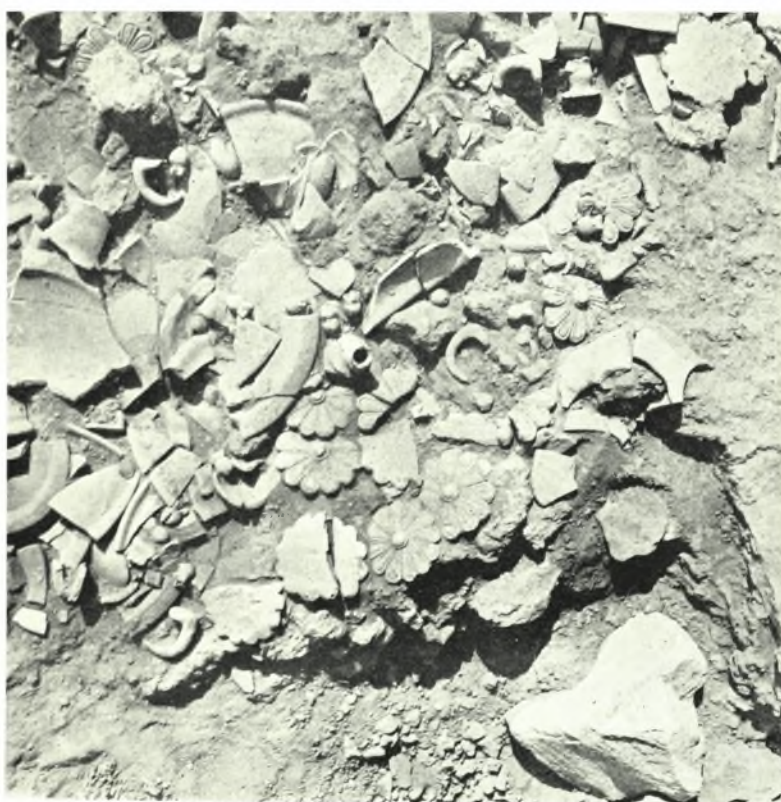

Κύπρος, Σαλαμίς: α. Ἀγτικός γεωμετρικός ἀμφορεύς 7ου π.Χ. αἰ. ἐκ λαξευτοῦ τάφου, β. Ἐγχάρακτος ἐπιγραφὴ ἐπὶ τοῦ ἰδίου ἀμφορέως

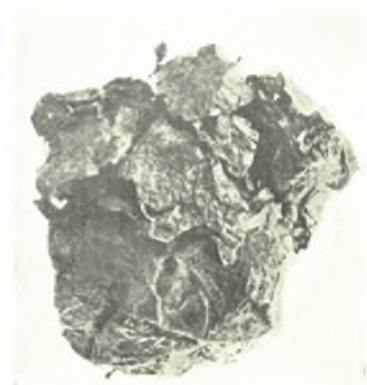
Β. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗΣ

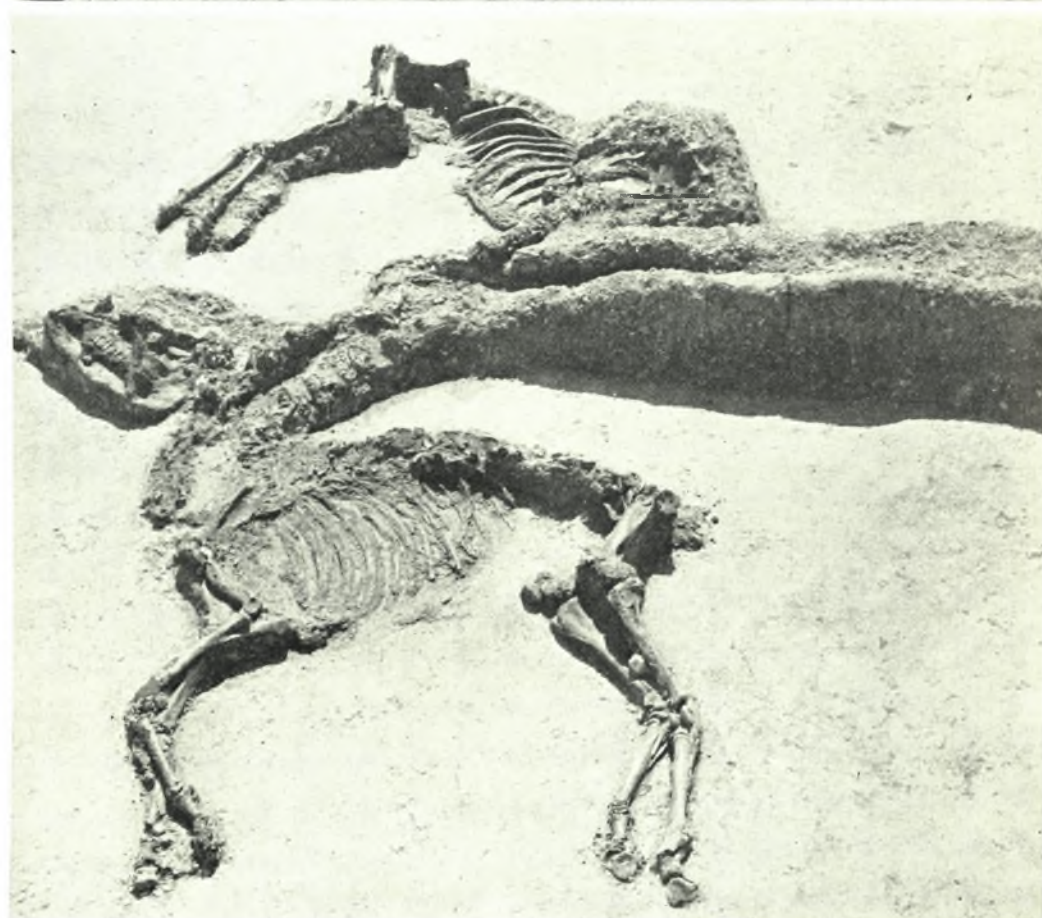
Κύπρος. Σαλαμίς: α. Ροδιακός σκύφος εκ λαξευτού τάφου, β. Κύπελλον εκ λαξευτού τάφου

Κύπρος. Σαλαμίς: α. Λείψανα πυράς επί του «γεμίματος» τάφου, β. Λεπτομέρεια πυράς περιεχούσης
πήλινα αφιερώματα

Κύπρος. Κτερίσματα ἐκ κτιστοῦ τάφου Σαλαμίνοσ τοῦ 7ου π.Χ. αἰ. : α. Ἀγγεῖον, β. Χρυσὴ ταινία μὲ ἔκτυπον διάκοσμον ἄρματος, γ. Χρυσαῖ ταινίαι περιτυλιγμέναι εἰς σχῆμα σφαιράσ, ὡσ εὔρέθησαν

Κύπρος. Σαλαμίς: α. Μέγας κτιστός τάφος της νεκροπόλεως του 8ου π.Χ. αι., β. Σκελετοί δύο ίππων ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ δρόμου τοῦ μεγάλου κτιστοῦ τάφου. Ταφή 8ου π.Χ. αι.

Β. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗΣ

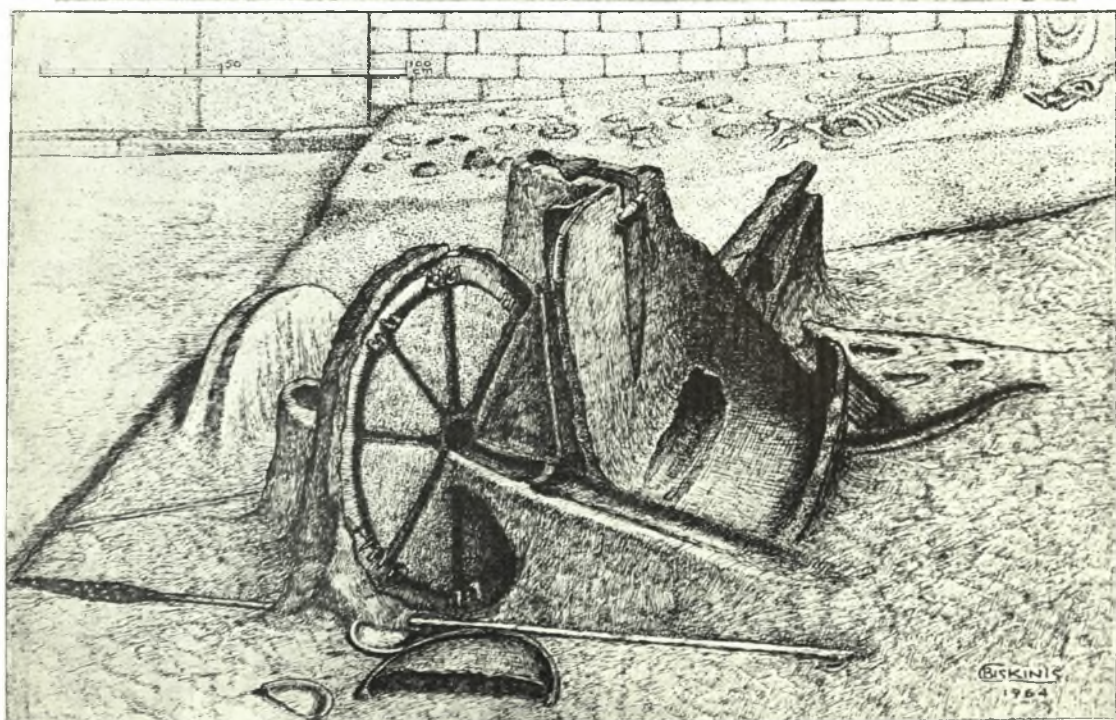

Κύπρος. Σαλαμίς : α. Σκελετοί έξ ἵππων ἐντός τοῦ δρόμου τοῦ μεγάλου κτιστοῦ τάφου. Ταφή Του π.Χ. αἰ.,
β. Χαλκοῦν προμετωπίδιον ἵππου δευτέρας ταφῆς ἐκ τοῦ μεγάλου κτιστοῦ τάφου

Β. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗΣ

Κύπρος, Σαλαμίς : α. Έλεφάντινο παράπιον ίππου δευτέρας ταφής έκ τού μεγάλου κτιστού τάφου,
β. Ό τύμβος τής νεκροπόλεως

Κύπρος. Σαλαμίς : α - β. Δρόμος τάφου υπό τόν τύμβον. Ἀποτυπώματα ἄρματος καὶ ἀναπαράστασις

Κύπρος. Σαλαμίν : α. Πρόσοψις θαλάμου καί πλευραί δρόμου τοῦ τάφου τοῦ τύμβου, β. Χαλκοῦν προστερνίδιον ἵππου κατὰ χώραν ἐντός τοῦ δρόμου τοῦ τάφου τοῦ τύμβου

Κύπρος, Κάτω Πάφος: α. Ψηφιδωτόν δάπεδον παριστάνον τὸν Πύραμον καὶ τὴν Θίσβην, β. Ψηφιδωτόν δάπεδον παριστάνον τὸν Δία ἀπάγοντα τὸν Γανυμήδη

Κύπρος: α. Χρυσή ταινία φέρουσα έκτυπον διάκοσμιον ἐκ μυκηναϊκοῦ τάφου Γεροσκήπου,
β. Θησαυρὸς ἀργυρῶν νομισμάτων

Β. ΚΑΡΑΓΩΡΓΗΣ

Κύπρος. Παλαιοχώριον : α - β. Ὁ ναός τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν. γ. Τοιχογραφία τῶν Ἁγ. Γεωργίου καὶ Δημητρίου εἰς τὴν νοτιὰν ἀβάθην κόγχην τοῦ ναοῦ τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος

Ο 20ος ΤΟΜΟΣ (1965): ΜΕΡΟΣ Β', 1-3 — ΧΡΟΝΙΚΑ
ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ

ΕΞΕΤΥΠΩΘΗ ΕΙΣ ΤΑ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΑ

Φ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ & Κ. ΜΙΧΑΛΑ

ΑΠΟ ΤΟΥ ΜΑΡΤΙΟΥ 1967 - ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1968

ΕΠΙ ΧΑΡΤΟΥ ΓΡΑΦΗΣ

ΤΗΣ Α.Ε. ΧΑΡΤΟΠΟΪΑΣ ΑΙΓΙΟΥ (ΚΕΙΜΕΝΟΝ)

ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ILLUSTRATION (ΠΙΝΑΚΕΣ)

ΚΛΙΣΕ: ΘΕΜ. ΧΑΤΖΗΪΩΑΝΝΟΥ

ΣΥΝΘΕΣΙΣ ΠΙΝΑΚΩΝ: Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΠΟΠΤΕΙΑ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΥΛΗΣ

ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:

ΑΘΗΝΑΣ Γ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ